ISSN 2219-5408

ПАЁМИ ДОНИШГОҲИ ОМӮЗГОРӢ

Нашрияи Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ

ВЕСТНИК ПЕДАГОГИЧЕСКОГО УНИВЕРСИТЕТА

Издание Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни

HERALD OF THE PEDAGOGICAL UNIVERSITY
Publication of the Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini

№ 3 (86)

Душанбе – 2020

Маҷалла соли 1978 таъсис ёфтааст

Маҷалла ба феҳрасти маҷаллаву нашрияҳои илмии пешбари тақризшаванда, ки натиҷаи асосии рисолаҳо барои дарёфти унвони илмии номзад ва докторони илм дар онҳо бояд интишор гарданд, шомил шудааст.

Маҷалла дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 11 июни соли 2018 таҳти № 061/ЖР аз нав ба қайд гирифта шудааст.

ISSN 2219-5408

Суроғa: 734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 121, ДДОТ ба номи С. Айнӣ

Тел. : (+992 37) 224-20-12

Факс: (+992 37) 224-13-83

Почтаи электронӣ:
vestnik. tgpu@gmail. com

Сомонаи маҷалла:
www.vestnik.tgpu.tj

Сармуҳаррир: Ғаффорӣ Нуъмонҷон Усмонзода *– доктори илмҳои таърих профессор, ректори ДДОТ ба номи С. Айнӣ*

Муовини сармуҳаррир: Мирзораҳимов Акобир Каримович *– доктори илмҳои биология муовини ректор оид ба корҳои илмии ДДОТ ба номи С. Айнӣ*

Котиби масъул: Одинаев А.Н.

Маҷалла шомили пойгоҳи иттилоотии «Намояи иқтибоси илмии Русия» (НИИР)шудааст, ки дар сомонаи Китобхонаи миллии маҷозӣ ҷойгир аст. http: //elibrary.ru

ҲАЙАТИ ТАҲРИРИЯ:

Қосимов О. А.*- доктори илмҳои филологӣ, профессор*
Пирумшоев Ҳ. П.*- доктори илмҳои таърих, профессор*
Салимӣ Н. Ю. *- доктори илмҳои филологӣ, академик*
Солеҳов Ш. А.*- доктори илмҳои филологӣ, профессор*
Худойдодов А. О.*- доктори илмҳои филологӣ, профессор*
Ҷаматов С. С. *- доктори илмҳои филологӣ, профессор*
Убайдуллоев Н. К.*- доктори илмҳои таърих, профессор*
Саидов. А. С.*- доктори илмҳои таърих, профессор*

© ДДОТ ба номи С. Айнӣ, 2020

Журнал основан в 1978 году
Журнал включен в Перечень ведущих рецензируемых научных журналов и изданий, в которых должны быть опубликованы основные научные результаты диссертаций на соискание ученой степени доктора и кандидата наук.
Журнал зарегистрирован Министерством культуры Республики Таджикистан 11 июня 2018 года за № 061/ЖР

ISSN 2219-5408

Тел. : (+992 37) 224-20-12

Факс: (+992 37) 224-13-83

Электронная почта:
vestnik. tgpu@gmail. com

Сайт журнала:
www.vestnik.tgpu.tj

Главный редактор: ***Гаффори Нуъмонджон Усмонзоде*** - *доктор исторических наук, профессор, ректор ТГПУ им. С. Айни*
Зам. главного редактора: ***Мирзорахимов Акобир Каримович*** - *доктор биологических наук, проректор по научной работе ТГПУ им. С. Айни*

Ответственный редактор: ***Одинаев А. Н.***

Журнал включен в «Российский индекс научного цитирования» (РИНЦ), размещенный на платформе Национальной электронной библиотеки. http: //elibrary.ru

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

Косимов О. Х.- *доктор филологических наук, профессор*
Салими Н. Ю. - *доктор филологических наук, академик*
Солехов Ш. А. - *доктор филологических наук, профессор*
Худойдодов А. О.- *доктор филологических наук, профессор*
Джаматов С.С. - *доктор филологических наук, профессор*
Убайдуллоев Н. К.- *доктор исторических наук, профессор*
Пирумшоев Х. П. - *доктор исторических наук, профессор, член-корр. АНРТ*
Саидов А. С.- *доктор исторических наук, профессор*

© ТГПУ имени С. Айни, 2020

The journal was founded in 1978

The Journal is included in the List of the leading peer reviewed scientific journals and publications, which should publish the main scientific results of dissertations for Doctor of science and Candidate of science degrees.
The magazine is registered by the Ministry of Culture of the Republic of Tajikistan on June 11, 2018 for No. 061/ZhR

ISSN 2219-5408

Phone: (+992 37) 224-20-12

Fax: (+992 37) 224-13-83

E-mail:
vestnik. tgpu@gmail. com

Journal website:
www.vestnik.tgpu.tj

Editor-in-chief: Gaffori Nu'monjon Usmonzoda *- doctor of historical sciences, professor, rector of the TSPU named after S. Ayni*

Deputy Editor-in-chief: Mirzorahimov Akobir Karimovich *- doctor of biological sciences, vice-rector on scientific works of TSPU named after S. Ayni*

Executive Editor: Odinaev A. N.

The Journal is included in the database of «Russian Science Citation Index» (RISC), placed on the platform of the National Digital Library. http: //elibrary.ru

THE EDITORIAL BOARD:

Jomatov S. S. - *doctor of philological Sciences, Professor*
Khudoyadodov A.O.- *Doctor of Philology Sciences, Professor*
Qosimov O. H.- *Doctor of Philology Sciences, Professor*
Salimi N. U .- *Doctor of Philology Sciences , academic*
Solehov Sh. A. - *Doctor of Philology Sciences, Professor*
Pirumshoyev H. P. *- Doctor of Historical Sciences, Professor, Corresponding Member of ASRT*
Ubaydulloev N.K. *- Doctor of Historical Sciences, Professor*
Saidov A. S - *- Doctor of Historical Sciences, Professor*

© Tajik State Pedagogical University named after S. Ayni, 2020

МУНДАРИҶА /СОДЕРЖАНИЕ

ЗАБОНШИНОСӢ / ЯЗЫКОЗНАНИЕ

Бобоҷонова Д.
Вожаҳои ифодагари хазандаҳо дар «Хамса»-и Низомии Ганҷавӣ
ва тафсири онҳо дар фарҳангҳо 8
Каримова Д., Джаматов С.
Английские термины, относящиеся к консонантизму и их аналоги в
таджикском и русском языках 12
Джураева М., Джаматов С.
Синтаксические заимствованные термины в словарном составе таджикского и английского языка 16
Каримов Ш.Б.
Трёхкомпонентные терминологические сочетания подъязыка экологии в таджикском и английском
языках..... 20
Султанова Р.М.
Морфологические и структурные типы эпитетов таджикского языка..... 23
Каримов Н.А.
Способы связи предложений в СПП с придаточными времени в русском языке (на материале повестей и
рассказов И.А. Куприна) 28
Сангинова Ш.А.
Мавқеи ҷонишинҳои соҳибӣ дар ифодаи категорияи соҳибият дар
забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ 31
Ҳакимова Ш.И.
Сухане чанд аз синонимҳои ҷуфтистеъмол..... 36
Абдулҳақов С., Наврузшоев Б.Х.
Муқоисаи ибораҳои устувори сифатӣ дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ 40
Юсупова С.А.
Нақши пасвандҳо дар ташаккули воҳидҳои луғавии марбут ба наботот..... 42
Тилляходжаева М.Н., Хакимова Ш.И.
Перомуни як омили ғановати забони миллӣ 45
Қӯрғонов З.Д.
Таҳаввулоти сохтории пешояндҳо дар забонҳои аҳди бостон ва миёна..... 50
Ҳакимова Ш.И., Нематова М.Ҳ.
Забон ва услуби назми Лоиқ Шералӣ 55
Нурова З.А.
Таҳлили назариявии сифати аслӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ 58
Хоҷамиров М.Х.
Корбурди пасвандҳои -истон ва -гоҳ дар «Ҷомеъ-ут-таворих» 62
Аламурадова Р.А.
Баъзе хусусиятҳои морфологии калимаҳои ифодакунандаи «Тааҷҷуб» дар забонҳои
тоҷикӣ ва англисӣ 67
Шералиев С.О.
Лексическая и терминологическая разъяснения понятие «маҷоз-метафора»
в таджикском языке..... 72
Холиқов А.Ю.
Феълҳои ҳаракаткунанда дар об дар асари «The adventures of huckleberry finn» – и Марк Твейн ва
тарҷумаи онҳо дар забони тоҷикӣ 77
Бобова Д.Б.
Тематическая классификация строительной лексики в шугнанском и английском язык на основе дома
западного памира..... 80
Умарова Ф.К.
Структурно-семантическая организация лексико-сематических полей «добро/некӣ» (на материале
русского и таджикского языков)..... 83
Маҳинаи Н.
Пространственные изафетные предлоги / пеш, назд, байн, миёна, дарун, берун, зер / таджикского языка и
способы их передачи на английский язык 87

Мирзоев Э.М.
Назаре ба омӯзиши воҳидҳои фразеологии феъли ифодакунандаи «ҳаракат» дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ....93
Темурова М.Қ., Шарипова Д. У.
Баъзе хусусиятҳои услубии ибораҳои фразеологии сермаъно 97

АДАБИЁТШИНОСӢ / ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ

Сӯфиев Ш.З.
Андар шеваи дарки маънои шеър....101
Рустамова Г.Р.
Народные ремесла в «Воспоминания» Садриддина Айни....106
Абдулназаров А.А.
Инъикоси ангезаҳои танологӣ дар эҷодиёти Сотим Улуғзода....109
Ашуров А.Дж., Валиев Н.У.
Изучение проблем русско-таджикских литературных связей (на примере творчества Роберта Рождественского и таджикская литература) 113
Ширинова Б.
Манбаъҳои достони «Юсуф ва Зулайхо»-и Абдураҳмони Ҷомӣ....116
Калонова М.Ҷ.
Мавқеи муродифот дар ашъори шоирони садаи XIV 120
Олимӣ Х.Ҳ.
Фазои бадеӣ дар насри Аҳмади Дониш 128
Гоибова Ф.М.
О противоречии Сайид Ахмад-хана и Мухаммад Икбала относительно мусульманского образования в Индии....133
Ашурова Н.
Инъикоси машқу варзиши занон дар «Шоҳнома»-и Абулқосим Фирдавсӣ ва «Хамса»-и Низомии Ганҷавӣ 137
Юлдошев А.К.
Суфарой ва талошҳо барои ислоҳи кори шоҳаншоҳӣ....146
Шозиёева Г.П.
Фирдавсӣ ва Шекспир: ҳамгунагии асарҳои лирикӣ....152
Мурувватиён Дж.Дж.
Особенности передачи эмоций в переводе Трагедии у. Шекспира «Гамлет» с русского языка на таджикский 155
Шарифова Г.Х..
Тамсил дар ашъори устод Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ....163
Бобоева И.А.
Роҷеъ ба унсурҳои таҳаммулпазирӣ дар «Панднома»-и Аттор....168
Сайидориф О.
Муқоисаи вежагиҳоиҳмоси Шоҳномаи Фирдавсӣ ва Илёд ва Аудисаи Ҳомер....171
Роҳила Ҳ.
Дастури понинӣ ва таъсири он ба дастурнависони Шарқу Ғарб....177
Ахмад Ф.А.
Шеъри муқовимати форсии дарии Афғонистон ва ҳавзаҳои шаклгири он....183
Гуломджонов З.М.
Особенности значения творчества Джека Лондона и переводы его произведений на таджикский язык....189
Самиева Н.
Авзони шеъри Саид Холзода ва хусусиятҳои он....192
Холматова Л.
Переводы пословицы и поговорки в произведениях М.Шолохова....200
Хусензода Л.
Таджикско -индийские литературные связи и их роль в развитии национальных литература....203

Зокиров Х.Ҷ.
Бозтоби масоили иҷтимоӣ дар ашъори Низомуддин Шайх Аҳмади Суҳайлӣ 206
Абдуллоҳи У.
Назаре ба тарҷеъбанди Саъдии Шерозӣ 210
Аминов Ф.Г.
Литературные связи Николая Тихонова и таджикская литература 213
Шукурова З.
Нигоҳе ба рӯзгор ва мероси адабии Калими Кошонӣ 216
Одинаев О. Н.
Тавсифи нусхаҳои хаттии девони Бедил дар китобхонаҳои ҷаҳон 220

ТАЪРИХ ВА АРХЕОЛОГИЯ
ИСТОРИЯ И АРХЕОЛОГИЯ

Ходжаева Н.Дж.
Некоторые авестийские географические названия горных районов современного Таджикистана в трудах русских дореволюционных ученых 229
Бобоев Х.Ю., Кабиров Ф.О.
Аз таърихи пайдоиш ва ташакули стандартҳо 235
Азим И., Арбобов Х.М.
Таърихи донишҳои техникию муҳандисӣ дар асрҳои миёна 239
Муродзода А.
Инъикоси ҷунбиши Сарбадорони Самарқанд дар «Тоҷикон»-и академик Бобоҷон Ғафуров 242
Зарифов Н.Ҳ.
Аз таърихи фаъолияти дорулмуаллимини тоҷикон (1924-1931) 245
Махмудзода С.
Состояние науки в таджикской ССР в период перестройки (1985-1991) 250
Дарвозиева Ҳ.Ш., Акризоев М.М.
Инъикоси ёдгориҳои таърихии Бадахшон дар осори А.А.Бобринской 255
Мирзоев М.Н., Абдулҳамидова М.Н.
Муносиботи Русия нисбати Бухоро аз нигоҳи муҳаққиқи рус Д.Н. Логофет 258
Ҳусайнов А.Қ., Алимардонова З.Ф.
Матлаби Тоҷикистон дар сохтмони неругоҳи барқӣ обии Роғун 265
Каримов М.А.
Ҳамкориҳои фарҳангию гуманитарии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Озарбойҷон дар давраи Истиқлолият 271
Мавлонов Х. Д.
Таъсири ҷангҳои иттилоотӣ ба афкори умум 275
Султонзода Б.С.
Таъминоти моддӣ ва маишии хизматчиёни ҳарбӣ дар аморати Бухоро 279
Бурҳонов С.С.
Инъикоси русуми давлатдории Сосониён дар «Насиҳат-ул-Мулук»-и Муҳаммад Ғазолӣ 284
Соҳиби Б.
Ҳамкориҳои Тоҷикистон бо кишварҳои Осиёи Ҷанубу Шарқӣ дар соҳаи илму маориф (дар мисоли давлатҳои Индонезия, Малайзия ва Сингапур) 289

ВОЖАҲОИ ИФОДАГАРИ ХАЗАНДАҲО ДАР «ХАМСА»-И НИЗОМИИ ГАНҶАВӢ ВА ТАФСИРИ ОНҲО ДАР ФАРҲАНГҲО

Бобоҷонова Д.А.
Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Б.Ғ.Ғафуров

Низоми Ганҷавӣ аз фирқаи он шоироне аст, ки бояд ӯро дар шумори аркони шеъри форсӣ ва аз устодони мусаллами банизабон қарор диҳем. Вай аз ҷумлаи суханваронест, ки монанди Фирдавсию Саъдӣ тавонист ба эҷоду такмили сабку равиши хос даст занад. Низомии Ганҷавӣ устоди шеъри ғиноиву достонҳои ошиқона дар адаби форсӣ аст. Гарчанде достонсарой дар забони форсӣ ба василаи Низомӣ оғоз нашуда бошад ҳам, вай ягона шоире дар он даврон буд, ки шеъри тамсилиро ба ҳадди аъло расонид. Дар интихоби калимаҳои муносиб ва эҷоди таркиботи хоси тозаву дорои маънӣ ва мазмунҳои нави дилписанд, тасвири ҷузъиёти тахайюлот дар манзараву тавсифҳои табиату ашхос ба кор бурдани ташбеҳоту истиорот дар радифаш ҳамтое надошт.

Омӯзиш ва тадқиқи бахши таркиби луғавии забони тоҷикӣ, умуман, бойигарии луғавии осори хаттии бузургонамон дар гузаштаю имрӯз аҳамияти вижаро дорост. Тадқиқи гурӯҳҳо ва таснифоти мавзӯии вожаҳо дар заминаи осори хаттии гузаштагонамонро дар маърӯзаҳои қаблӣ мавриди таҳлил қарор дода будем (2; 3; 4; 14). Баррасии гурӯҳи маъноии вожаҳои ифодагари хазандагон имкон медиҳад, ки мо таҳаввулу такомули ин гурӯҳи номҳоро муайян намоем.

Маъмулан хазандаҳо чун зуҳуроти антонимӣ баъди парандагон зикр меёбанд ва маънии ҷонвароне, ки дар замин мехазанд, ифода мекунанд. Дар «Хамса»-и Низомии Ганҷавӣ як силсила номи хазандаҳо зикр гардида, дар тарҳрезии сужаи достонҳо ширкат варзидаанд ва миқдори онҳо хеле маҳдуд мебошад. Як гурӯҳ вожаҳои ифодагари хазандаҳо басе машҳур ва серистифодаанд, аз қабили *ақраб, аждаҳо, каждум, кирм, муши даштӣ, мор, мори афъӣ, пила, сусмор, сияҳмор, хорпушт* ва ғайра, ки то имрӯз онҳо дар коранд ва гурӯҳи дигар хеле камистеъмол ба назар мерасанд, ба монанди *вазаг, гурзамор, росу*.

Хазанда чун исми маънӣ дар фарҳангҳо ба таври зайл тафсир ёфтааст, ки мо тафсири ду фарҳангро пешниҳод мекунем: **Хазанда** خزنده ҷонваре, ки шиками худро ба замин часпонда роҳ меравад ва заминро кофта зимистонҳо дар он ҷо мехазад (мор, каждум ва монанди инҳо)(1, с.423). Дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» тафсири зайл пешниҳод гардидааст: 1. сифати феъли замони ҳозираи хазидан; 2. ҳайвоне, ки хазида-хазида меравад (16, ҷ.2, с.454).

Номвожаҳои ифодагари хазандаҳоро аз рӯи баромади забониашон ба гурӯҳҳои вожаҳои баромади тоҷикидошта ва марбути забонҳои дигар тасниф намудан мумкин аст ва мо, асосан, дар асоси номҳои баромади тоҷикидошта таваққуф мекунем:

Вазаг *- навъе аз қурбоққа, ғук [16, ҷ.1, с.221]:*
Агар худ шавад ғарқа дар заҳри мор,
Нахоҳад наҳанг аз вазаг зинҳор [9, с.92]

Вазаг//Базаг وزغ//بزغ дар поварақи «Бурҳон» муарраби он **вазаґа** навъе аз чалпоса омадааст. Дар авасто vazaghâ_, vazagha ба маънии қурбоға, паҳлавӣ vazagh, vazag, курдӣ vizáq (қурбоға), симнонӣ varzogh, келтӣ gozka (қурбоға, ғук) аст (7, ҷ.4, с.2278). Муҳаммад Ғиёсуддин низ дар «Ғиёс-ул-луғот» тафсири «Бурҳон»-ро овардааст (5, ҷ.2, с.371).

Каждум//гаждум کژدم//گژدم 1.ҷонвари нешзани заҳрдор, ақраб; 2.дар илми нуҷум бурҷи ҳаштум аз дувозаҳ бурҷи фалак - Ақраб (16, ҷ.1, с.250, 527):

Чу бо каждуме гармкинӣ кунӣ,

Мабин хурдаш, ар хурдабинӣ кунӣ (9, с.91). Номи хазандаи машҳур буда, дар фарҳангҳо тафсири ҳамаҷонибаро барҳӯрдор аст. Аз ҷумла, дар фарҳанги «Бурҳон» ба таври зер шарҳ ёфтааст: бо доли абҷад бар вазни *анҷум*, ҷонварест газанда ва онро ба арабӣ *ақраб* гӯянд. Ва номи яке аз дувоздаҳ бурҷи фалак ҳам ҳаст ва он бурҷи ҳаштум аст. Дар паҳлавӣ шакли gazhdum омадааст (gazh+dum, калимаи мураккаб аст ва дар он gazh (газидан) ва dum (dunb) иборат аст (7, ҷ.3, с.1638). Дар осори бадеӣ ва забони тоҷикӣ **каждум//гаждум** ба маънии маҷозии инсони бад, бадкеш корбаст мегардад.

Кирм:

Ғалтид, чунон ки мор ғалтад,
Ё кирм, ки зери хор ғалтад (8, с.305).

Дар поварақи «Бурҳон» Муҳаммад Муин иброз мекунад, ки «кирмҳо ҷонвароне ҳастанд ғайри зифақор, ки умуман бадани дароз ва нарм доранд ва бидуни по ҳастанд ва онҳоро ба се даста: кирмҳои ҳалқавӣ, кирмҳои паҳн ва кирмҳои гирд тақсим мекунанд». Таърихи ин калима ба ақидаи

решашиносон чунин аст: **Кирм** کرم ба касри аввал, паҳлавӣ karm, санскрит krimi (крим), курдӣ kurum, астӣ kalm (мор), kälmitä (кирмҳо), булуҷӣ kirm, килкӣ kalm ва ғайраҳо (7, ҷ.3, с.1625).

Дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» ин вожа шарҳи бештаре дорад: **Кирм** کرم 1. ҳашараи хазандае, ки баданаш нарму дарозу беустухон аст. 2. ҳашарае, ки аз луобаш тори абрешим пайдо мешавад; кирми абрешим, кирми пилла, кирми қоз, кирмак (16, ҷ.1, с.554).

Пила پیله - ғӯзаи кирми абрешим, ки аз он торҳои абрешим ҳосил мешавад (16, ҷ.2, с.60):

Пила, ки бирешиминкулоҳ аст,
Аз ёрии ҳамдамони роҳ аст (11, с.40)

Дар «Фарҳанги форсӣ» **пила** абрешим, пила шарҳ ёфтааст (6, с.235). Мувофиқи шарҳи «Ғиёс-ул-луғот» **пила** кирме бошад, ки аз ӯ абрешим ҳосил шавад (аз «Бурҳон») ва дар «Сироҷ-ул-луғот», ки *пила* бар вазни *ҳила* ба маънии *байзаи абрешим*, ки кирми тананда дар он ҷой гирад ва ба маънии *кирми тананда* низ омада (5, ҷ.1, с.173).

Мӯр مور навъе аз ҳашароти майда, ки ба таври иҷтимоъ зиндагӣ мекунад ва дорои хелҳои гуногун аст (16, ҷ.1, с.808):

Аз шодии ҳамдамон кашад мӯр,
Онро, ки аз ӯ фузун бувад зӯр (8, с.71)

Дар «Бурҳон» маънидоди зерин пешниҳод шудааст: **Мӯр** маъруф аст, ки аз ҷумлаи ҳашаротуарз бошад. Ва мӯрча мусаггари он аст. Ва зарнигореро гӯянд, ки дар ҷисми оҳан кор кунад ва ба сайқал кардан бартараф нашавад. Ва киноя аз ҳақир ва заиф ҳам ҳаст (7, ҷ.4, с.2049).

Таърихи татаввури вожаи **мӯр** аз назари Муҳаммад Муин чунин аст: авесто maoiri (мӯр), паҳлавӣ môr, булуҷӣ môr, mârîk (мӯр), юдғо murghah, арманӣ mrjimm, mrjium, астӣ muljug, mäljig (мӯр)(7, ҷ.4, с.2049).

Муши даштӣ:

Муши даштӣ, нигар, зи токи баланд,
Дида бад охта кадуе чанд (11, с.416)

Дар «Бурҳон» шарҳ ёфтааст, ки **муш** موش ҷонварест, ки ба арабӣ *фора* (فاره) мегӯянд (7, ҷ.4, с.2052-2053). «Ғиёс» низ як моддаи луғавиро бо ташреҳи *муши кӯр* ва *мушаки кӯр* бахшида, чунин менависад: *муши кӯр* ва *мушаки кӯр* қисме аз муш, ки ба рӯз кӯр ва ба шаб бино (5, ҷ.2, с.315). Изофа бояд намуд, ки муши кӯр ҳамрадифи кӯршапарак мебошад, ки намуди зоҳириаш ба муш ҳамшабеҳ аст.

Зикр бояд намуд, ки дар осори боқияи устод Рӯдакӣ ин вожа - **муш** ба назар расида, муаллифи «Фарҳанги ашъори Рӯдакӣ» онро ба таври зер тавзеҳ медиҳад: ***муш*** ҷонвари хурдҷуссаи зараррасон аз оилаи ҳайвони ширхӯр - хояндаҳо: Андар он шаҳре, ки **муш** оҳан хурад, Боз паррад дар ҳаво, кӯдак барад (12, с.157). Шарҳи устод С.Айнӣ як сифати дигари **муш**ро ошкор менамояд: **муш** ҷонвари маълуми заминкан, вайронкор. Ба маънии маҷозӣ *муши мурда* одами бадкирдорро дар зоҳир худро ором ва бечора нишондиҳанда (1, с.239).

Муҳаммад Муин таърихи баромади вожаи **муш**ро ба таври зайл нишон додааст: ҳинди бостон mûsh, санскрит mûshaka, mûshikâ (муш, муши саҳроӣ), арманӣ mukn (муш), афғонӣ maghak, magha (муши саҳроӣ), magha, kûrai (муш, муши саҳроии ҷавон), астӣ miste, mist, балуҷӣ mushk, mûshk, курдӣ myshk (муш), mesck, mishk, зозо mush, килкӣ ва натанзӣ mûsh, фаризандӣ mûsh, дазфулӣ moshk (7, ҷ.4, с.2053).

Мор:

Ҳар ганҷ, ки дар даруни ғорест,
Бар домани ӯ нишаста морест.
*Ман **мор**, к-аз ошён ба ранҷам,*
Бар хоки ту посбони ганҷам [8, с.258]

Мувофиқи шарҳи «Фарҳанги забони тоҷикӣ» **мор** مار калимаи тоҷикӣ буда, хазандаи маъруфест, ки навъҳои гуногун дорад ва маъмулан ба заҳрдору безаҳр ҷудо мешаванд. Намуди аз ҳама хавфноки мор мори гурза (ё горза) маҳсуб меёбад ва заҳри он марговар мебошад [16, ҷ.1, с.701].

Дар поварақи «Бурҳон» таърихи баромади **мор** ба таври зер муайян шудааст: паҳлавӣ mâr, санскрит mâra, маъноиш дар санскрит ба маънии миронанда ва кушанда аст, бинобар ин, бо калимаи авестоии mairya ба маънии зиёнкор ва табоҳкунанда яке аст, аз масдари mar-и авестоӣ ва порсии бостон ба маънии мурдан; курдӣ mâr [7, ҷ.4, с.1934].

Дар табиат анвои зерини **мор** маъруф аст: *мори гурза, мори афъӣ, мори обӣ, кӯрмор* ва ғайраҳо. Умуман, морҳои зерин маъмуланд: мори чипарӣ, амурӣ, тирмор, мори печони регӣ, мори обии муқаррарӣ, мори печони тӯрнақш, анакондра. Дар Тоҷикистон панҷ намуди морҳои заҳрдор (гурза, куброи осиёимиёнагӣ, афъии регӣ, сипарсар (сагмор), тирмор) мавҷуданд. Дар сарзамини мо, умуман, 15 навъи морҳо: гурза, кубро, афъии регӣ, сипарсар, тирмор, мори печон, мори обӣ ва ғайраро дучор шудан мумкин аст [15, с.72].

Гурзамор:

Зи ман бигзар, ки ман худ гурзаморам,

Бале морам, ки чун ӯ мӯҳра дорам (10, с.419)

Дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» чунин шарҳ омадааст: **Гурза//гарза** навъе аз мори калони заҳрдор (16, ҷ.1, с.296). Устод С.Айнӣ ташреҳи зерро салоҳ донистааст: **Гурза** گرزه кафчамори калон (навъе аз мори заҳрдор)(1, с.80). Дар «Бурҳон» низ тафсири **гурза** омадааст: ба фатҳи аввал бар вазни ҳарза, навъе аз мор аст ва баъзе гӯянд море бошад сарбузург ва пурхатту хол ва заҳри ӯ зиёда аз морҳои дигар аст ва ҳеҷ боқӣ бар заҳри ӯ муқовимат накунад. Инчунин, **гурза** ба маънии *муш* меояд (7, ҷ.3, с.1794).

Мори афъӣ:

Ҷаҳон чун мори афъӣ печ-печ аст,

Туро он беҳ, к-аз ӯ дар даст ҳеҷ аст (10, с.422)

Мори афъӣ навъе аз морҳои заҳрнок ба ҳисоб меравад ва дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» моддаи махсуси **афъӣ** омадааст ва шарҳи зерин оварда шудааст: **Афъӣ//афъо** افعی (калимаи иқтибосӣ) як навъи мори калони заҳрнок мебошад (16, ҷ.1, с.103). Дар луғати устод Айнӣ чунин шарҳ ёфтааст: **Афъӣ** - мори сиёҳи заҳдор (1, с.37).

Сияҳмор:

Ҳизабри жаён кай шавад сайди гӯр,

Сияҳмор кай рӯй тобад зи мӯр? (9, с.78).

Ин вожа дар фарҳангҳои дастрас ташреҳ наёфтааст ва зикр бояд кард, ки дар забони тоҷикӣ аз қабили вожаҳоест, ки аз рӯи сохт мураккаб буда, аз ду ҷузъ иборат аст: сияҳ+мор. Ин қабил калимаҳо дар осори шоирони гузашта зиёданд. Масалан, дар осори Ҷомӣ сияҳбодом, сияҳгилемӣ, сияҳкор, сияҳкорӣ, сияҳниҳод, сияҳпӯш, сияҳрӯз, сияҳрӯй, сияҳфом, сияҳҷурда, сияҳчашмӣ (13, ҷ.2, с.135-136).

Росу:

Беҳ ар бар узри он зоҳид кунӣ пушт,

Ки росуи аминро бегунаҳ кушт (10, с.417)

Дар «Бурҳон» шарҳи зерин пешниҳод гардидааст: бар вазни мозу, ҷонваре аст, ки онро муши хурмо гӯянд ва ба арабӣ ибни арас хонанд. Агар даруни вайро пур аз кашниз кунанд ва хушк созанд хӯрдани қадре аз он газандагии ҷонварони заҳрдорро нафъ бошад. Гӯянд агар каъб онро ба вақте ки зинда бошад берун оваранд ва бар пойи рости зан банданд ва ба ӯ ҷимоъ кунанд обастан гардад. Ва гӯянд таоме, ки заҳр дошта бошад ҳамин ки бубинад мӯйҳои худро рост кунад ва ба фарёд ояд (7, ҷ.2, с.929).

Муҳаммад Муин чунин шарҳи **росу**ро пешкаш овардааст: **росу** ҷонвари пистондоре аст аз растаи гӯштхӯрон ҷузви тираи самуриён, ва он ҷонвари кӯчаке аст пӯзаи борике дорад ва дорои мӯйҳои сафед ё зардранг аст. Чашмҳояш қирмиз ва зери шикамаш сафедтар аз қисматҳои дигари баданаш мебошад; муши хурмо, ибни арас (6, с.491).

Шарҳи «Фарҳанги забони тоҷикӣ» ба назар саҳеҳ ва нишонрас аст: **Росу** راسو ҳайвонест калонтар аз муши хонагӣ, рангаш хокистарин, зардчатоб, ки мор ва муши оддиро мехӯрад; онро мири мушон ё муши хурмо меноманд (16, ҷ.2, с.145).

Хорпушт خارپوشت - ҷонвари ширхори майда, ки пушташ пур аз хор аст (16, ҷ.2, с.494):

Касе, к-ӯ бад-он пуштаи хорпушт

Барандохтӣ ҷон ба чанголу мушт (9, с.399).

«Ғиёс» тафсир мекунад, ки «хорпушт ҷонварест мисли рӯбоҳ, ки дар замин сӯрох карда мемонад ва бар пушту дум мисли дук хорҳо бошанд, ба ҳиндӣ саҳӣ номанд» (5, ҷ.1, с.290). Дар «Бурҳони қотеъ» ҷонварест маъруф, гӯянд мори афъиро мегирад ва ба худ фурӯ мекашад ва мор чандон бар хорҳои пушти ӯ мезанад, ки ҳалок мешавад; ва номи мевае аст, ки ба ҳиндӣ катҳамалу паҳнас мегӯянд. Ин калима мураккабсохт аст: хор+пушт. Калимаи тоҷикист. Дар паҳлавӣ х**орпушт** ба маънии ҷонваре, ки пушти ӯ хор дорад (7, ҷ.2, с.697).

Анкабут:

Он хонаи анкабут бошад,

Гаҳ бандад захму гаҳ харошад (8, с.71)

Дар «Ғиёс-ул-луғот» шарҳи зер пешниҳод гардидааст: **Анкабут** عنکبوت номи кирми маъруф ва номи табақае аз табақаҳои устурлоб, ки он мушаббак бошад (5, ҷ.2, с.79). Дар «Фарҳанги осори Ҷомӣ» ва «Фарҳанги забони тоҷикӣ» **анкабут** калимаи арабӣ буда, *тортанак* шарҳ дода шудааст ва мувофиқи маълумоти решашиносон *тортанак* аз се ҷузъ таркиб ёфтааст: тор+тан (танидан)+ак (пасванд) (13, ҷ.1, с.42; 16, ҷ.1, с.77; 7, ҷ.1, с.456).

Умуман, дар достонҳои «Хамса» Низомии Ганҷавӣ номвожаҳои ифодагари хазандаҳоро мавриди истифода қарор додааст, ки аз онҳо дар «Искандарнома» - мӯр, сусмор, хорпушт, вазаг,

сияҳмор; дар «Лайлӣ ва Маҷнун» - мор, кирм, ақраб, аждаҳо, мӯрча, мӯр, анкабут; дар «Махзан-ул-асрор» - мӯр; дар «Хусраву Ширин» - росу ва ғайраҳо корбаст шудаанд.

Дар байни достонҳои «Хамса» бештар дар «Лайлӣ ва Маҷнун» тасвири бештари хазандаҳо ба назар мерасанд ва онҳо баёнгари мавзеи тасвири достон (саҳроҳои араб) ва мавзеи сайру гузори Маҷнун ба ёди Лайлӣ дар биёбону дашт, ки макони зиндагии хазандаҳост, сурат гирифтааст.

АДАБИЁТ

1. Айнӣ С. Луғати нимтафсилӣ барои забони адабии тоҷик//Куллиёт. Ҷилди 12.- Душанбе: Ирфон, 1976. - 566 с.
2. Бобоҷонова Д. Номвожаҳои ифодагари ҳайвоноту махлуқоти дигар дар «Лайлӣ ва Маҷнун»-и Низомии Ганҷавӣ// Номаи Донишгоҳ, №3(44). - Хуҷанд, 2015. - С.194-198.
3. Бобоҷонова Д. Роҷеъ ба этимологияи чанд вожаи ифодагари ҷонварони домӣ дар «Хамса»-и Низомии Ганҷавӣ// Ахбори ДДҲБСТ, №1(78), 2019. - Хуҷанд, 2019. - С.127-135.
4. Бобоҷонова Д. Вожаҳои ифодагари паранда дар «Хамса»-и Низомии Ганҷавӣ ва тафсири онҳо дар фарҳангҳо// Ахбори ДДҲБСТ, №4(81), 2019. - Хуҷанд, 2019. - С.85-95.
5. Муҳаммад Ғиёсуддин. Ғиёс-ул-луғот (таҳияи матн бо пешгуфтор, тавзеҳот ва феҳристи А.Нуров)/ Ғиёсуддин М. – Душанбе: Адиб, ҷ.1, 1987.- 480 с.; ҷ.2, 1988. - 416 с.; ҷ.3, 1989. - 304 с.
6. Муҳаммад Муин. Фарҳанги форсӣ (якҷилда). - Теҳрон, 2001. – 1240 с.
7. Муҳаммадҳусайн, Бурҳон. Бурҳони қотеъ. Дар панҷ ҷилд. – Теҳрон: Амири Кабир, 1391. – 2470с.
8. Низомии Ганҷавӣ. Куллиёт. Ҷилди 2. Лайлӣ ва Маҷнун. – Душанбе: Ирфон, 1982. – 368 с.
9. Низомии Ганҷавӣ. Хамса. Искандарнома. – Душанбе: Адиб, 2012. – 480 с.
10. Низомии Ганҷавӣ. Хамса. Хусраву Ширин. – Душанбе: Адиб, 2012. – 480 с.
11. Низомии Ганҷавӣ. Хамса. Ҳафт пайкар. – Душанбе: Адиб, 2012. – 480 с.
12. Нуров А. Фарҳанги ашъори Рӯдакӣ. - Душанбе: Маориф, 1990. - 368 с.
13. Нуров А. Фарҳанги осори Ҷомӣ. Дар ду ҷилд. - Душанбе, 1983, ҷилди 1. - 536 с.; - Душанбе, 1984, ҷилди 2. - 608 с.
14. Саймиддинов Д. Вожашиносии забони форсии миёна. – Душанбе: Пажӯҳишгоҳи фарҳанги форсӣ-тоҷикӣ, 2001. - 310с.
15. Сатторов Т. Зоология (китоби дарсӣ барои синфи 8). - Душанбе: Шарқи озод, 2013. - 168с.
16. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Дар ду ҷилд. – М.: Советская энциклопедия, 1969, ҷилди 1. – 952 с.; ҷилди 2. – 952 с.

СЛОВА ВЫРАЖАЮЩИЕ ПРЕСМЫКАЮЩИХСЯ В «ХАМСЕ» НИЗАМИ ГЯНДЖЕВИ, И ИХ ИНТЕРПРЕТАЦИЯ В СЛОВАРЯХ

В данной статье автор исследует слова, обозначающихся рептилий и обнаруживает в «Хамсе» 18 слов данного типа. Анализ показывает, что среди слов, которые существует в данной книге такие слова как ***жаба*** *и* ***ласка*** *в таджикском литературном языке относятся в ряд устаревших слов, а слова* ***гюрза, змея, скорпион, муравей, кокон, паук*** *и другие относятся в ряд активной лексики. Также среди выражений по составу различаются простые (мор (змея), пила(кокон), мур (муравей) и др), составные (каждум (скорпион), гурзамор (гюрза), а третью группу составляют слова с изафетом «****и****» (муш****и*** *даштӣ (ласка), мор****и*** *афъӣ (гадюка) и др.)*

Ключевые слова*: слова, рептилии, «Хамса», Низомии Ганджави, виды змей, таджикские слова, жаба, гюрза, скорпион, личинка.*

THE WORDS EXPRESSING REPTILES IN «KHAMSA» OF NIZAMI GANJAVI AND THEIR INTERPRETATION IN DICTIONARIES

In this article which is devoted to the analysis of the words for reptiles, the author found 18 names of this group in Hamsa. The author's analysis shows that among them a group of nouns, including vazagh (a kind of frog), rosu (weasel) in the Tajik literary language today belong to the group of obsolete or archaic words, and another group, such as gurzmor (viper, kind of snake), scorpion, seal, cocoon, spider, and the the words like them are active words in our language. Among the nouns there are some in the form of simple nouns (snake, cocoon, seal, etc.), others in the form of complex (scorpion, viper) and the third in the form of possessive noun (steppe mouse, snake with the glass, etc.).

Keywords: *words, reptiles, «Hamsa», Nizami Ganjavi, types of snakes, Tajik words, vazag, gurzmor (viper), scorpion, worm.*

Сведения об авторе:

Бободжанова Дилбарджон Абдумуминовна, *кандидат филологических наук, доцент общеуниверситетской кафедры таджикского языка ГОУ «Худжандский государственный университет имени академика Б.Г.Гафурова» (Республика Таджикистан, г.Худжанд), E-mail: bobojonova1977@mail.ru*

About the author:

Bobozhanova Dilbarjon Abdumuminovna*, Candidate of Philology, Associate Professor of the University-wide Department of Tajik Language, State Educational Institution «Khujand State University named after academician B. G. Gafurov» (Republic of Tajikistan, Khujand), E-mail: bobojonova1977@mail.ru*

АНГЛИЙСКИЕ ТЕРМИНЫ, ОТНОСЯЩИЕСЯ К КОНСОНАНТИЗМУ И ИХ АНАЛОГИ В ТАДЖИКСКОМ И РУССКОМ ЯЗЫКАХ

Каримова Д., Джаматов С.

Таджикский государственный педагогический университет имени С. Айни

В современной лингвистике можно выделить несколько подходов к определению термина как основной единицей языка для профессиональных целей: с точки зрения критической науки – логического определения термина.

Логика рассматривает в качестве термина любое слово, любое понятие, соотнесенное с любым словом, если последнему дана строгая дефиниция. Такое понимание термина зародилось еще в древнегреческой науке во времена Платона и сохранилось до наших дней [2, с.11].

В философии слово «*terminus*» проникло из религии и означало и земельную границу, и решение. Собственно философское понимание слова «термин» введено великим философом Аристотелем. «Термином» /terminus/, суждением у него называются подлежащее и сказуемое - логический субъект и логический предикат [2, с.110].

В литературном языке слово *термин* общеизвестно и можно предположить, что первоначально оно было понятием лексикологии, а затем - терминологии. Рассмотрим описание значения этого слова в различных словарях.

В «Логическом словаре - справочнике» Н. И. Кондакова термин трактуется как слово или словосочетание, являющееся точным названием строго определенного понятия [2, с.594].

В современной лингвистической литературе понятие «термин» обычно определяется по семантическим признакам, в зависимости от значения или функции соответствующих языковых единиц. К терминологической лексике принято относить «слова специальные, ограниченные своим особым назначением» [3, 80], или «с особой функцией» [5, с.29]. Ср. также более пространные определения понятия «термин» на основе семантических признаков: «Термином, как известно, называется такое слово, которому соответствует одно какое-либо точно определенное понятие из области науки, техники, искусства [4, с.66]; к терминологической лексике относятся слова, точно обозначающие определенные понятия какой-нибудь области науки, техники, производства, сельского хозяйства, экономической и общественной жизни, литературы и искусства» [5, с.13]; «…слово в составе терминологической лексики – это слово, соотносимое со специфическим объектом. Следовательно, «терминологическая лексика - это словарный запас, используемый в той или иной отрасли материального производства или науки для обозначения специфических объектов» [3, с.145].

В последнее время при дефиниции понятия «термин» учитывается возможность терминологического использования словосочетаний (наряду с отдельными словами).

Обобщая вышеупомянутые мнения относительно понятия термина, можно отметить следующее: «Термин – это, слово или словосочетание, независимо от принадлежности к той или иной части речи, обладая самостоятельным лексическим значением, применяется в определенной или конкретной отрасли науки». В течение времени новый термин меняет старый из-за того, что общество продвигается вперед и это значительно влияет на развитие и обогащение словарного состава каждого языка.

Консонантизм наряду с другими терминами составляет одно из ключевых терминополе фонетики и в английском и в таджикском и русском языках. Прежде чем приступить к толкованию терминов консонантизма, считаем необходимым интерпретировать, само понятие «consonant» в лингвистике. Английский термин «consonant» и его эквивалент в таджикском языке «ҳамсадо или овози ҳамсадо» и в русском «согласный звук» употребляется со значением «система согласных звуков какого-либо языка» в большинство словарей и глоссарий. Если мы обращаем внимание этимологию самого термина «consonant», то его появление относится к средневековом периоде со значением «letter representing a consonant (буква, представляющие согласного»), и он проник в лексическом составе английского языка через старофранцузский язык из латинской в форме «consonare 'soundtogether', fromcon- 'with' + sonare 'tosound' (fromsonus 'sound')».

В «New Oxford American Dictionary», один из оксфордских словарей, которые являются ведущим среди словарей американского варианта английского языка, предлагается следующее дефиниции термина «consonant»: «basic speech sound in which the breath is at least partly obstructed and

which can be combined with a vowel of or mislabel [15, 67] (основной звук речи, в котором дыхание по крайней мере частично встречается преграды, который может быть объединен с гласной, чтобы образовать слог). Из толкования данного термина можно прийти к такому выводу, что «согласный звук – это тип звука, который при его артикуляции струя воздуха частично сталкивается с преградой».

Однако, О. С. Ахманова в «Словарь лингвистических терминов» относительно термина «согласный» отмечает, что «Звуки, отличающиеся от гласных большей степенью затвора, уменьшением звучности и роли, отводимой голосовому тону, и меньшим объемом выдыхаемого воздуха» [1].

Следует отметить, что термин «consonant – ҳамсадо (согласный)» имеет непосредственное отношение определенных групп терминов и терминосочетаний, который ниже подробно будем рассматривать их. Все термины, которые играют значительную роль в становление и классификации термина «consonant – ҳамсадо» можно разделить на следующее терминополе:

1. Терминополе *type of obstruction – навъи/хели монеа (тип преграда)* и *manner of the production of noise – тарзитавлиди шум/садо (производства шума);*
2. Терминополе *active speech organs/active articulators – узвҳои фаъоли нутқ (активные органы речи* или *активные артикуляторы)* и *place of obstruction – макони тавлиди монеа (места образования преграды);*
3. Терминополе к *work of the vocal cords – кори садопардаҳо (работа голосовых связок).*

Наряду с этим, каждый из приведенных терминосочетаний в свою очередь включает определенных терминов или термины-словосочетания. Например, к терминополе *type of obstruction - аз рӯйи намуди монеа (по типу преграду)* и *manner of the production of noise – аз рӯйи тавлиди садо (способа производства шума)* можно отнести следующее термины-существительные: *occlusive – ҳамсадоҳои зич (смычные согласные); constrictive – ҳамсадоҳои роҳ (щелевые согласные); affricates – аффрикатҳо (аффрикаты).*

Каждый из указанных терминов в свою очередь разделяются на небольшие группы, которые состоят из нескольких терминов. Например, лишь термин «occlusive – ҳамсадоизич (смычные согласные)»имеет тесный связь с такими терминами как: *plosive –тарканда (взрывной), nasal - димоғӣ (носовой), а constrictive – ҳамсадоҳоироҳ (щелевые согласные)* включает следующее термины: *fricative – молишхуранда/сошӣ (фрикативный), lateral - паҳлӯӣ (боковый/латеральный)*. Однако эти термины всегда сочетаются с лексемой «consonant» и образуют именное словосочетание типа *nasalconsonants – ҳамсадоҳои димоғӣ (носовые согласные), lateral consonants – ҳамсадоҳои паҳлӯӣ (боковые согласные), plosive/ explosive consonants – ҳамсадоҳои тарканда (взрывные могласные)*.

Терминополе *active speech organs/active articulators – узвҳои фаъоли нутқ (активные органы речи* или *активные артикуляторы)* и *place of obstruction – макони тавлиди монеа (места образования преграды)* состоит из следующих терминов и термин сочетаний*:consonant – ҳамсадо(согласный), velar - пасикомӣ (задненёбный).*

Из выше перечисленных терминов стало известно, что в образование согласных звуков и английского, таджикского, и русского языков участвуют три общеупотребительные лексические единицы таких как: *lip – лаб (губ), teeth– дандон(зуб)* и *tongue–забон(язык)*, но в отрасли фонетики они встречаются с терминологическим формами латинского происхождения *labio, dentallingua*. Если мы обращаем внимание к этимологическому термину *tongue – забон (язык)*, то он появился в английском языке в самый ранний период его развития, и количество терминов, относящиеся к данному термину составляет приблизительно 1% от общего числа лексем и 25% от всего фонетических терминов периода IX по XIII вв. Термин *tongue – забон (язык)* появился в древнеанглийский период в трудах короля Альфреда (Gregory's Pastoralcare, 897 г.) в следующее значение: «An organ, proceeded by a manandbymostvertebrates, occupying the floor of the mouth, it is import antin takingin and swallowing food, also as the principal organs of taste, and in man of articulate speech [155, с.83] – Узве, ки аз тарафи инсон ва бештари муҳрадорҳо, ки дар поёнии ковокии даҳон воқеъ гардида, барои фуру бурдани қабул ва фурӯ барии ғизо муҳим аст ва ин чунин узви асосӣ барои дар китаъи ва таллафузи нутқи инсон ба шумор меравад Органом, которым пользуется человек и большинство позвоночных, занимает полость рта, играет важную роль в приеме и глотании пищи, а также в качестве главных органов вкуса и в артикуляции речи человека.

Термины, относящие к другим лексическим единицам *hard–сахт(твердый)* в составе терминосочетания *hard palate–комисахт (твердое нёбо)*осуществляющая функция термина датируется периодом с IX по X вв.

К X в. относится термин *teeth - дандонҳо (зубы)* множественное число от *tooth*, происхождение которого датируется трудами короля Альфреда. Эта единица была заимствована без изменения из общеупотребительной лексики, куда она вошла намного раньше. Лексема *lungs - шушҳо (легкие)* появилась в XI в. в значении, близкому терминологическому *human respiratory organ – узвҳои нафас*

каши инсон (орган дыхания человека). К XI в. также относятся 2 лексемы, включая *word* и *foot*. Слова *word* и *foot* в указанный период были зафиксированы в значениях, близких к терминологическим, - *word* как «маҷмӯи овозҳо, ки маъно доранд (совокупность звуков, имеющая значение)» и *foot* как «рукн дар аруз (стопа в стихосложении)». Первое слово существовало в языке и раньше, но в значении «гуфторе, чизе гуфташуда (высказывания, что-либо сказанное)» (X в.), а второе - в прямом значении - «кафи пой, қисми поёни пой (стопа, нижняя часть ноги)» [13, с.84].

По структуре все указанных терминов, относящиеся к терминополе *active speech organs/active articulators – узвҳои фаъоли нутқ (активные органы речи* или *активные артикуляторы)* и *place of obstruction – макони тавлиди монеа (места образования преграды)* являются сложными, так как они состоят из двух равноправных компонентов, например термин *labiodental–лабудандонӣ(губно-зубной)* как сложное существительное имеет следующее определение: *«(of a sound) made with the lips and teeth, for example f and v – (овози нутқ)-е, ки ба воситаи лабҳо ва дандонҳ отавлид мешавад, ба монанди ғва v ((звук), производимое при помощи губами и зубами, например f и v)»*

Все термины и термины-словосочетания, относящиеся к *active speech organs/active articulators – узвҳои фаъоли нутқ (активные органы речи* или *активные артикуляторы)* и *place of obstruction – макони тавлиди монеа (места образования преграды)* и их аналогах в таджикском и русском языках можно представить в виде таблицы следующем образом:

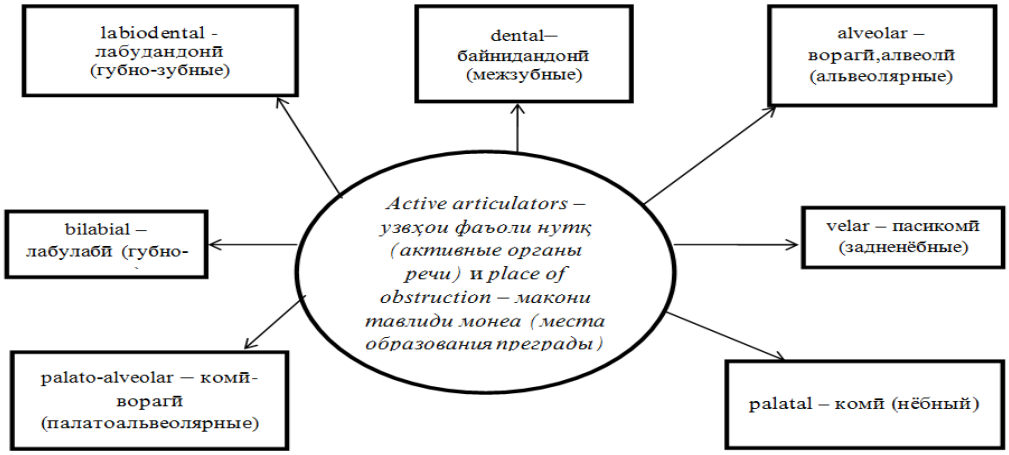

По сравнению с вышеупомянутыми терминополями, количество терминов и терминосочетаний, относящиеся к терминополе *work of the vocal cords – кори садопардаҳо (работа голосовых связок)* очень ограниченно. Их всего два термина: voiced – ҷарангнок (звонкий) и voiceless – беҷаранг (глухой). В некоторых источниках у английского термина voiceless имеется синонимы в форме unvoiced. В добавление к этому, английский термин voiceless – беҷаранг (глухой) включает другой продуктивный фонетический термин fortis – қавӣ/устувор (сильный), который встречается только с терминологическим значением «(of a consonant) articulated with considerable musculartension of the speech organs or with a great deal of breath pressure or plosion – (ҳамсадо)-е, к ибо кашиши таранги мушакҳои узвҳои нутқ ва тазъёи қибаланинафасва ё таркиш талаффуз мешавад (согласный), который артикулируется при значительном мышечном напряжении речевых органов или при большом давлении дыхания или плозии».

Однако, английский термин voiced – ҷарангнок (звонкий) включает иного фонетического термина lenis – заиф/ноустувор (слабый), который имеет следующее определение: *«(of a consonant, inparticular a voicedconsonant) weak lyarticulated, especially denoting the lessorleast strongly articulated of two or more similar consonants – (ҳамсадо, алалхусус ҳамсадои ҷарангнок), ки заиф талаффуз гардида, ду ва ё зиёда ҳамсадоҳои монандеро, ки камва ё камтарқавӣ талаффуз мешаванд, ифода мекунад (согласного, в частности звонкого согласного) слабо артикулированный, особенно обозначающий менее или менее сильно артикулированный из двух или более сходных согласных)».* Оба терминов в фонетике противопоставляются друг другу, и в лингвистике они известны как антонимические единицы.

Известно, что некоторые общеупотребительные лексические единицы типа *tooth, lip, tongue, nose, throat, lung,vocalcords* одновременно применяются и в отрасли анатомии и фонетики, но их терминологических свойствах больше всего наблюдается внутри текстах с сочетанием с другими единицами. Большинство терминов консонантизма английского языка имеют латинские, греческие и французские происхождению, т.е. они были заимствованы из указанных языков в разных периодах. Ниже приводится несколько фонетические термины, которые непосредственно относятся к терминополе *active speech organs/active articulators – узвҳои фаъоли нутқ (активные органы речи*

или *активные артикуляторы),* а также их дата и язык заимствования и эквивалентов в таджикском и русском языках

термин	дата	язык заимствования	таджикский эквивалент	русский эквивалент
apical	нач.19 –го века	из лат. *apex, apic-* + -al	апикалӣ	апикальный
velar	нач.18 –го века	из лат. *velaris* от *velum (пардаи ком – нёбная занавеска)*	пасикомӣ, бехикомӣ	задненёбный, велярный
pharyngeal	нач. 19 –го века	из лат. *pharyngeus* (отгреч. *pharunx, pharung-'throat' – гулӯ, ҳалқ (горло)* + *-al*	ҳалқӣ, гулӯӣ	фарингеальный
palatal	нач. 18 –го века	из французс., из лат. *palatum*	комӣ	палатальнӣ, нёбный
lingual	сред. 17-го века	из сред. лат в форме *lingualis*, из лат. *lingua 'tongue, language – забон (язык)'*	забонӣ	язычный
labial	конц. 16-го века	из сред. лат в форме *labialis*, из лат. labium 'lip – лаб (губ)'	лабӣ	губной

Таким образом, все перечисленные термины имеют латинское происхождение, и период их заимствования датируются от конца XVI и начала XIX вв. По структуре они являются производными и по частеречному отнесенности – прилагательные.

ЛИТЕРАТУРА

1. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. – М.: Изд-во «Советская энциклопедия», 1966. – С. 436.
2. Кондакова Н.И. Логический словарь-справочник. – М.: Наука, 1975. – 720
3. Марузо Ж. Словарь лингвистических терминов М.:1960
4. Нисори, Х. Х. Четыре цветника. -Душанбе, 1998. -116 с
5. Розенталь Д.Э.,Теленкова М.А. Словарь- справочник лингвистических терминов. М.,1976.
6. Саймиддинов Д. Форсии бостон (овозшиносӣ, грамматика, овоновишт, катибаҳои мехӣ ва вожанома).- Душанбе, 2008 сах. 25.
7. Crystal D. A. A dictionary of linguistics and Phonetics: fourth edition. Ed. David Crystal. USA: Blackwell Publishers Ltd,1997.
8. Crystal D. A. Dictionary of Linguistics and Phonetics text. Oxford:Blackwell Publishing,2008-6th edition.-555p.
9. Crystal D LinguisticsDictionary of phonetic terms 2001
10. The Shorter Oxford English. Volume 1: A to M.Ed. William Little. London 1965
11. The Shorter Oxford English. Volume II. N to Z Ed. William Little. London 1965
12. Oxford Dictionary of English, 3rd edition. - Oxford: Oxford University Press,2010- 2110p.
13. Webster's Third New international Dictionary of the English language. Unabridged:Volume II.A to G.Chicago1993
14. Webster's Third New international Dictionary of the English language. Unabridged:Volume II.H to R.Chicago1993
15. Webster's Third New international Dictionary of the English language. Unabridged:Volume III.S to Z.Chicago1993

АНГЛИЙСКИЕ ТЕРМИНЫ, ОТНОСЯЩИЕСЯ К КОНСОНАНТИЗМУ И ИХ АНАЛОГИ В ТАДЖИКСКОМ И РУССКОМ ЯЗЫКАХ

В данной статье рассматривается английские термины, относящиеся к консонантизму их аналоги в таджикском и русском языках. Консонантизм наряду с другими терминами в фонетике в сопоставляемых языках состоит из совокупности терминов, который подробно интерпретируется научных источниках. Наряду с этим, термины, относящиеся к консонантизм в сравниваемых языках разделяются на нескольких терминополях, который в свою очередь, они состоят из терминов и терминосочетаний. В ходе исследования было выявлено, что некоторые общеупотребительные лексические единицы типа tooth, lip, tongue, nose, throat, lung,vocal cords одновременно применяются и в отрасли анатомии и фонетики, но их терминологических свойствах больше всего прослеживается в пределах текстах с сочетанием с другими единицами. Большинство терминов консонантизма английского языка обладают латинские, греческие и французские происхождение, т.е. они, были заимствованы из указанных языков в разных периодах. Те термины, которые были, выбраны в качестве анализа, имеют латинское и французское происхождения, и, их дата появления относится к VX-XIX веках.

Ключевые слова: *термин, консонантизм, терминосочетание, терминополе, согласный, звук, твердое нёбо, шум, твердое нёбо,задненёбное,боковые согласные,органы дыхание человека.*

ENGLISH TERMS RELATED TO CONSONANT AND THEIR ANALOGUES IN THE TAJIK AND RUSSIAN LANGUAGES

This article dealt with English terms related to consonance and their taxa in Tajik and Russian languages. Consonants along with other phonetics terms in comparative languages, consists of a set of terms

that is interpreted in detail by scientific sources. Along with this, terms related to consonantism in the compared languages are divided into several terminological fields, which in turn, they consist of terms and term combinations. It has been revealed that some commonly used lexical units such as tooth, lip, tongue, nose, throat, lung, and vocal cords are simultaneously used in the field of anatomy and phonetics, but their terminological properties are most evident in texts with a combination of other units. Most of the terms of consonantism in English are of Latin, Greek, and French origin, i.e. they were borrowed from these languages in different periods. The terms that were chosen as the analysis are of Latin and French origin, and their date of appearance refers to the VX-XIX centuries.

Keywords: *term, consonance, term combination, term field, consonant, sound, hard palate, noise, hard palate, posterior, lateral consonants, human respiratory organs.*

Сведения об авторах:

Каримова Дилафруз Насибовна *- кандидат филологических наук и. о. доцента кафедры языкознания и сопоставительной типологии Таджикского государственного педагогического университета им. С. Айни. Тел: (+992) 988266996; эл. потча: dnk-92@inbox.ru*

Джаматов Самиддин Салохиддинович, *доктор филологических наук, профессор кафедры языкознания и сопоставительной типологии Таджикского государственного педагогического университета им. С. Айни. Тел.: (+992) 919005462; эл. почта: jsamiddin@mai.ru.*

About the authors:

Karimova Dilafruz Nasibovna *- candidate of philological sciences and. about. Associate Professor of Linguistics and Comparative Typology, Tajik State Pedagogical University named after S. Aini. Tel: (+992) 988266996; e-mail: dnk-92@inbox.ru*

Jamatov Samiddin Salohiddinovich *- doctor of philological sciences, Professor in the Department of Linguistics and Comparative Typology of Tajik State Pedagogical University named after S. Aini. Tel.: (+992) 919005462; E-mail: jsamiddin@mai.ru .*

СИНТАКСИЧЕСКИЕ ЗАИМСТВОВАННЫЕ ТЕРМИНЫ В СЛОВАРНОМ СОСТАВЕ ТАДЖИКСКОГО И АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

Джураева М., Джаматов С.

Таджикский государственный педагогический университет имени С. Айни

Известно, что лексический состав каждого языка константно находится в состоянии изменения. Такая неустойчивость и мобильность его определена тем, что, язык и его лексический состав, в первую очередь, прямо связаны, как со всякой иной общественной деятельностью людей, так и с производственной. Чтобы язык смог реализовывать свою главную функцию – функцию основного средства общения полноценно – его лексический состав должен реагировать на изменения быстро, случающиеся во всех отраслях деятельности и жизни народов: в науке, в производстве, в общественно-экономических отношениях, в мировоззрении, и наконец, в быту; фиксировать и отображать эти модификации.

Таким образом, качественные модификации и количественное повышение лексического состава любого языка в мире связаны, в конечном счете, с историей народа, носителями и творцами этого языка. При всем том, прослеживая отношение формирования и развития лексического состава языка с историей и цивилизацией данного коллективного общества, мы определяем и находим решение проблемы о выявлении основания развития лексической структуры и состава языка, но необходимо понимать для чего реализовывается тот или иной феномен для науки, но и как, конкретно оно проявляется и в каких формах.

Мы находим в лексическом составе рассматриваемых языков колоссальное число слов и терминов с абсолютно неокрашенной этимологической структурой. Подобные слова и термины наблюдаются как среди слов, построенных самими английским и таджикским языками, так среди заимствованных слов.

В лексике многих языков, в результате их долгого исторического взаимовлияния и взаимодействия, заимствования занимают приоритетное место. С одной стороны, само *заимствование* – является процессом перехода элементов одного языка в другой, а с другой стороны, это лексический элемент иностранного языка, перенесенный из одного языка в другой в результате культурных, политических, языковых, и экономических контактов. К системе заимствующего языка заимствования приспосабливаются и часто до такой степени ими усваиваются, что носителями этого языка даже не ощущается иноязычный генезис таких слов и это выявляется только вследствие этимологического рассмотрения.

Необходимо указать, что процесс, в результате которого определенный иноязычный элемент зарождается и укрепляется в языке называется заимствованием. Одним из основных источников обогащения словарного запаса является именно заимствование наряду с этим, он – полномерный элемент, составляющий главную часть его лексического богатства, предназначавшегося для главного источника терминообразовательных элементов, новых корней, и одновременно неотделимая составляющая функционирования и исторического преобразования языка. Как уже отмечалось ранее, одним из существенных и важнейших факторов становления, развития и обогащения языков, бесспорно, является заимствование. В пределах одного языка результатом заимствования является звуковое, акустическое и формальное однообразие; подобным же образом через взаимодействие их носителей совершается и заимствование элементов лексического состава одного языка другим языком.

Вклад заимствованных элементов весьма значителен в сравниваемых языках, хотя их количество не представляется возможным, точно подсчитать как в результате константного роста числа элементов чужого языка, входящих в язык, так и по причине влияния процесса фонетических явлений (диссимиляции, ассимиляции и редукции), который затрудняет обнаружения происхождения слов и терминов. В любом языке можно отметить следующие разряды - исконные слова определенного языка; слова, присущие всем языкам одной семьи; слова, всеобщие для группы, подгруппы родственных языков; заимствованные слова.

В процессе своего формирования и развития таджикский и английский языки контактировали с различными языками мира, из которых в разные периоды заимствовалось большое количество слов и терминов. Однако, они неравносильны как по удельному весу, так и по числу в лексическом составе сравниваемых языков.

Русские и немецкие лингвисты в конце XVI - начале XVII вв. плодотворно занимались проблемой заимствования. Иноязычная лексика была главным (и единственным) предметом их исследований.

Доминирующую часть заимствований в таджикском языке составляют следующие языки, русский, арабский, греческий и др. языки. В таджикском и английском языках, наряду с остальными языками, заимствованные слова, распределяются на косвенные и прямые. Кроме этого, в таджикском языке арабские и русские заимствования считаются прямыми заимствованиями. Главное предназначение в английском языке осуществляются латинскими, французскими и греческими заимствованиями.

Арабские синтаксические термины в таджикском языке. Арабизмы находят определенное место в лексическом составе таджикского языка наравне с остальными заимствованиями из других языков. Кульминация проникновения заимствованных слов из арабского языка относится к средневековому периоду, т.е. X-XIV вв. Арабские слова получили широкое употребление в учебниках, средствах массовой информации и художественной литературе разговорной речи. Некоторые из них настолько органично вошли в таджикский язык, что их арабское происхождение даже не чувствуется.

По сравнению с периодом после 1917 года использование арабских заимствований было более заметным в дореволюционном таджикском языке. Интересно отметить, что три типа множественного числа, которое осуществляется посредством модификации корня, существуют в арабском языке: *шоир – шуаро, хабар – ахбор, китоб – кутуб*. В таджикском языке такой тип образования множественного числа появился одновременно с заимствованием арабизмов. Терминсочетание «шакли шикастаи шумораи ҷамъ (ломаное множественное число)» имеется только в арабском языке, где наблюдаются и другие типы множественного числа: «шумораи ҷинси мардона (мужское множественное число)», «шумораи ҷамъи ҷинси занона (женское множественное число)».

Заимствования русских слов в лексическом составе таджикского языка. Вслед за примыканием Средней Азии к России по преимуществу русские заимствования возникли в таджикском языке в 19 веке. Приток русских слов и через него интернациональных заимствований особенно активизировался после революции. В советский период русский язык играл роль базового языка науки, техники, экономики, политики, культуры, и языка межнационального общения.

В ходе исследования были выявлены следующие синтаксические термины, которые в таджикский язык проникли из русского, и они в настоящее время широко употребляются в грамматике. Большинство из них являются знаками препинания: «*тире – dash (тире), абзац – indentation/paragraph (абзац), дефис – hyphen (дефис), синтаксис – syntax (синтаксис)»* [9, с.56].

Латинские заимствованные синтаксические термины в английском языке. В соответствии с историческими источниками наиболее ранний слой заимствований относится к эпохе, когда германцы еще до присоединения фризов, ютов, англов и саксов к Британии входили в торговые и военные связи с римлянами. Военные культурные и торговые отношения начались с

контакта с германскими племенами, обитавшими на европейском материке задолго до того, как англосаксы появились в Англии, и продолжались в течение всего древнеанглийского периода.

Со временем, они в Британии наблюдали следы длительного римского господства и приняли ряд латинских слов от кельтов в то время, когда вторглись в Британию германские племена. Было заимствовано немало слов латинского происхождения, в основном, слова, имеющие религиозный характер в связи с принятием христианства.

Французские заимствованные синтаксические термины в английском языке. Несмотря на общепринятое мнение, в английском языке задолго до Нормандского завоевания появились французские заимствования. До настоящего времени количество сохранившихся заимствованных слов незначительно, но они утверждают существование языковых связей с норманнами и скандинавской народностью с британцами, обитавшими на северном побережье Франции с IX в., говорившие на северном диалекте французского языка в период герцогства Нормандии.

При всем том, еще до нормандского завоевания Англии не было неожиданного французского влияния на словарный состав английского языка и при короле Эдуарде это особенно усилилось в первой половине XI века. Нормандское завоевание Англии произошло в 1066 г., и это величайшее событие не только в политической жизни страны, которое датируется концом древнеанглийского периода, но и в истории английского языка в целом.

После нормандского завоевания словарный состав английского языка был под огромным могуществом французского языка. По сравнению с заимствованиями из других языков в предыдущий и последующий периоды, количество французских слов было значительно больше в лексическом составе среднеанглийского языка.

Некоторые заимствованные синтаксические термины предлагаются с указанием времени их проникновения, а также их английской и французской форм.

французская форма	**английская форма**	**время проникновения**
copulatif	copulative	XVII
adversatif	adversative	XVII
braguette	bracket	XVI
coordinatio(n-)	coordination	XVII
gradus	degree	XVII
quantite	quantity	XVII
directus	address	XVI
dependre	dependent	XVII
adjectif, -ive	adjective	XVII
verbe	verb	XVII

Таким образом, ни один из заимствованных терминов не сохранил своей формы, которые проникли в середине, конце или начале средневекового периода.

Для синтаксической терминологии таджикского и английского языков характерно такое явление как синонимия. Например-2 выделенные таджикские лексемы - «хабарӣ – хабарият - хабар, синтаксис - наҳв» составляют синонимичные пары, и их английские эквиваленты от общего количества анализируемых терминов составляют 8 лексем - «concord» - «agreement», «clause» - »sentence», «part»- «segment», «connection» - «bond», «word combination» - «collocation» - «phrase», «main» - «principal», «secondary» - «subordinate» «coordinative» - «coordinating».

Количество рассматриваемых терминов в группе таджикских синтаксических терминов – это 2 специальные лексемы, что составляет 4. 27 %, которые являются антонимами: *сода – мураккаб – simple - compound (простой – сложный), гипотаксис-паратаксис,* которые используются только в составе терминословосочетания: *simple phrase – compound phrase; ибораи сода – ибораи мураккаб; ҷумлаи сода – ҷумлаи мураккаб; simple sentence – multiple sentence,* и т.д. Общее число анализируемых лексем в группе английских синтаксических терминов – это 3 специальные лексемы являющиеся антонимами, что составляет 3.32 %: *direct speech – нутқи айнаннақлшуда; indirect speech – мазмунаннақлшуда, coordinationg conjunction – disjunctive conjunction; пайвандаки пайвасткунанда – пайвандаки ҷудоӣ* [9, с.56] и др.

В исследуемых языках большинство синтаксических терминов относится преимущественно к существительному и прилагательному: *наҳв – syntax; ибора – phrase; мубтадо – subject; алоқа – bond, муайянкунанда – attribute; ҷумла – sentence, syntax – синтаксис; пуркунанда – object; sentence – ҷумла; part – аъзо; хабар – predicate* и др.

Из русского и арабского языков в таджикский язык вошло большое количество синтаксических терминов, среди них можно назвать следующие: дефис – hyphen (дефис); тире – dash (тире); хабар – subject (сказуемое); мубтадо – subject (подлежащее); ҷумла – sentence (предложение), а в английском языке аналогичные функции осуществляют латинские термины: *(object – пуркунанда (дополнение); predicate – хабар (сказуемое); punctuation – аломатҳои китобат (пунктуация)*; французские

термины: *clause – қисми ҷумлаи мураккаб; sentence – ҷумла; coordination – пайвасткунанда; agreement – мувофиқат* [9, с.56].

Таким образом, заимствование слова наряду с существующих слов занимают значительное место в словарном составе английского языка. Прежде всего, это зависит от внешних и внутренних факторов. Некоторые слова по временам вышли из употребления, и заимствованные слова занимали их место.

ЛИТЕРАТУРА

1. Абашина, В.Н. Сложное предложение / В. Н. Абашина. – Калинин: КГПУ,1979. – 160с.
2. Авербух, К.Я. Терминологическая вариантность [Текст] / К.Я. Авербух // Вопросы языкознания. - 1986. — № 6. - С. 38-50
3. Александрова, О. А. Современный английский язык: Морфология и синтаксис / О. Александров. – М.: Издательский центр «Академия», 2007. – 224 с.
4. Блох, М. Я. Теоретическая грамматика английского языка / М.Я. Блох. – М.: Высшая школа, 1983. — 376 с
5. Виноградов, В. В. Некоторые изучения синтаксиса простого предложения. – ВЯ. – 1954. – № 1. – С. 3 – 25.
6. Гвишиани, Н.Б. Язык научного общения: вопросы методологии. – М.: Высшая школа, 1986. – 280 с.
7. Даниленко, В.П. Русская терминология. Опыт лингвистического анализа / В.П. Даниленко. – М.: Наука, 1977. – 246 с.
8. Джаматов, С. Становление и развитие лингвистической терминологии таджикского и английского языков / С. Джаматов. – Д.: Ирфон, 2017. – 412 с.
9. Джаматов, С. Становление и развитие лингвистической терминологии таджикского и английского языков. – Душанбе: Дониш, 2017. – 412 с.
10. Нисори, Х.Ҳ. Четыре цветника. – Душанбе, 1998. – 116 с.
11. Омули М. Нафоис ул-фунун. – Теҳрон, 1317 ҳичрӣ. – С. 25-70
12. Питерсон, М. Н. Очерк синтаксиса русского языка. - М., 1923. - 506 с.
13. Рози, Ш. К. Ал-муҷам. – Душанбе: Ирфон, 1991. – 462 с.
14. Сино, А. Сочинения. Том первый. – Душанбе: Дониш, 2005. – 960 с.
15. Туси, Н. Основы приобретения. –Душанбе: Шуҷоиён, 2009. – 388 с.
16. Шахматова, А. А. Синтаксис русского языка. – Ленинград, 1941. – С. 213-227.

СИНТАКСИЧЕСКИЕ ЗАИМСТВОВАННЫЕ ТЕРМИНЫ В СЛОВАРНОМ СОСТАВЕ ТАДЖИКСКОГО И АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

В данной статье рассматриваются синтаксических терминов в словарном составе таджикского и английского языков. Если арабские и русские слова составляют большую часть лексического состава таджикского языка, то в английском языке их заменяют латинский, греческий и французские языки. Относительно частеречное отнесенности заимствованных синтаксической терминологии следует отметить, что большинство заимствованных терминов в обоих языках относятся имена существительные, а иногда имена прилагательные. У заимствованных синтаксических терминов обоих языках наблюдается такие семантические признаки, как полисемия, омонимия, синонимия и антонимия. Относительно периода проникновения синтаксических терминов следует отметить, что они преимущество заимствовались в разных периодах. Кульминация заимствования синтаксических терминов в сравниваемых языках датируется по-разному, если в таджикском языке это явление прослеживалась в XII веке, то в английском языке оно относится к XVII в.

Ключевые слова: *язык, слово, термин, словосочетание, терминосочетание, заимствование, таджикский, английский, французский, латинский, греческий, синтаксис, синтаксических терминов, сравнение, полисемия, омонимия, синонимия, антонимия, кульминация, явление.*

SYNTACTIC BORROWED TERMS IN THE LEXICAL STRUCTURE OF THE TAJIK AND ENGLISH LANGUAGES

This article dealt with syntactic terms in the lexical structure of Tajik and English languages. While Arabic and Russian words make up most of the vocabulary of the Tajik language, they are replaced in English by Latin, Greek, and French. Regarding the belonging of borrowed syntactic terminology according to the parts of speech, it should be noted that most borrowed terms in both languages refer to the noun, and sometimes to the adjective. Borrowed syntactic terms in both languages have semantic features such as polysemies, homonymies, synonymies, and antonyms. Regarding the period of penetration of syntactic terms, it should be noted that they were borrowed in different periods. The culmination of borrowing syntactic terms in the compared languages is dated in different ways, if in the Tajik language this phenomenon can be traced in the XII century, in English it belongs to the XVII century.

Keywords: *language, word, term, phrase, term combination, borrowing, Tajik, English, French, Latin, Greek, syntax, syntactic terms, comparison, polysemy, homonymy, synonymy, antonym, culmination, phenomenon.*

Сведения об авторах:

Джураева Марджона Саддридиновна *– кандидат филологических наук и. о. доцента кафедры языкознания и сопоставительной типологии Таджикского государственного педагогического университета им. С. Айни. Тел: (+992) 933660555; эл. почта: marjon888889@mail.ru.*

Джаматов Самиддин Салохиддинович *– доктор филологических наук, профессор кафедры языкознания и сопоставительной типологии Таджикского государственного педагогического университета им. С. Айни. Тел.: +992 919005462; эл. почта: jsamiddin@mai.ru.*

About the authors:

Juraeva Marjona Sadriddinova *- candidate of philological sciences, acting Associate Professor in the Department of Linguistics and Comparative Typology of Tajik State Pedagogical University named after S. Aini. Tel.: (+992) 933660555; E-mail: marjon888889@mail.ru.*

Jamatov Samiddin Salohiddinovich *- doctor of philological sciences, Professor in the Department of Linguistics and Comparative Typology of Typology of Tajik State Pedagogical University named after S. Aini. Tel.: +992 919005462; E-mail. jsamiddin@mai.ru.*

УДК. 809, 155.0+802.0:556
ББК-81.2тадж+81.2Анг:28.081
К-21.

ТРЁХКОМПОНЕНТНЫЕ ТЕРМИНОЛОГИЧЕСКИЕ СОЧЕТАНИЯ ПОДЪЯЗЫКА ЭКОЛОГИИ В ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

Каримов Ш.Б.

Таджикский государственный педагогический университет им С. Айни

Синтаксический способ образования терминов является одним из основных способов формирования терминов-словосочетаний сферы экологии наряду с другими способами терминообразовании (морфологический и семантический), однако он отличается высокой степенью продуктивности. В терминообразовании об особенностях синтаксического способа и месте терминов-словосочетаний или другими словами многокомпонентных терминов были упомянуты многими исследователями.

Согласно В.А. Судовцева терминологические словосочетания представляют собой семантические целостные сочетания двух или большего числа слов, связанных с помощью предлога или беспредложным способом, и они могут быть устойчивыми и свободными сочетаниями [6, с.62].

Терминологические словосочетания определяются С.Джаматовым как: «поликомпонентные раздельнооформленное, но семантически единое формирование, состоящее из двух, трех или более компонентов» [3, с.107]. Также, он в своей монографической работе упоминает, что «под термином «полилексема» понимается то или иное терминологическое словосочетание или термины-словосочетания, которые состоят из двух или более взаимосвязанных компонентов. Терминов-словосочетаний словесно связываются в явной форме между собой минимально три (для разложимых словосочетаний) или два (для полуразложимых сочетаний) морфологических понятий, если составными частями сочетания являются в свою очередь, термины» [3, с.194].

Илья Л.И. подчеркивает, что «словосочетание рассматривается как семантически завершенная, структурно замкнутая единица». Также указывает, что отличительными чертами терминологических сочетаний общепринято считать их однопонятийность и семантическую целостность, проявляющийся в идиоматичность, под которой понимается «невыводимость» значения цельного языкового образования из совокупности значений входящих в него частей» [4, с.11].

По мнению Гурьянова А. «в числе основных свойств терминов — словосочетаний наряду с устойчивостью (цельностью номинации), обусловленной их функцией наименования одного понятия, указывается их номинативный характер и атрибутивный (определительный) вид связи составляющих их элементов» [1, с.131].

Следует подчеркнуть, что среди экологических терминов таджикского и английского языков, особое место занимает также трёхкомпонентные единицы, хотя многочисленными являются двухкомпонентные терминологические сочетания.

Трехкомпонентные терминологические сочетания в составе экологических терминов встречаются в огромном количестве, после двухкомпонентными терминсочетаниями. Их количество в анализируемом материале было причислено более 100 единиц. По структуре они являются осложненным видом двухкомпонентных терминов. Наиболее продуктивными моделями в образовании трехкомпонентные терминологические сочетания являются следующие:

1. N+N+pre+N = ***Гардиши об дар табиат*** *– natural water cycle (круговорот воды в природе),* ***Таъсири инсон ба табиат*** *– human impact on the environment (влияние человека на окружающую среду),* ***тозакунии об бо озон*** *- ozone water purifying (очистка воды озоном)*

2. N+N+Adj ***гурӯҳбандии газҳои табиӣ*** *- classification of natural gases (классификация природных газов),* ***захираҳои канданиҳои фоиданок*** *- mineral resources (ресурсы полезных ископаемых, запасы полезных ископаемых),* ***захираҳои обҳои зеризаминӣ*** *- underground storage of water (запас грунтовой воды),* ***истихроҷи сарватҳои табиӣ*** *- natural resources development (разработка природных ресурсов),* ***такрористеҳсолии сарватҳои табиӣ*** *– reproduction of natural resources ,* ***таъмини амнияти экологӣ*** *ensuring (securing) of ecological safety(обеспечение экологической безопасности);* ***минтақаҳои офатҳои экологӣ*** *- ecologic disaster area = ecological disaster area (район экологического бедствия)* ***минтақаи хатари экологӣ*** *- ecological risk area(зона экологического риска);* ***минтақаҳои бӯҳронӣ экологӣ*** *ecological crisis area (зона экологического кризиса)и др.*

3. N+Adj +N ***Истифодабарии оқилонаи табиат*** *– rational use of natural resources (рациональное использование природных ресурсов),* ***истифодабарии ғайриоқилонаи табиат*** *- irrational use of natural resources (нерациональное использование природных ресурсов), Иттилооти хосаи экологӣ, Китоби сурхи Тоҷикистон,* ***Сарфи биологии оксиген*** *- Biochemical Oxygen demand (биологическое потребление кислорода),* ***Ҳолати хатарноки экологӣ*** *- dangerous ecological situation (опасная экологическая обстановка)*

4. N+N+N ***Камшавии сарватҳои табиат****- depletion of natural recourses (истощение природных ресурсов),* ***ифлосшавии муҳити зист*** *- environmental pollution (загрязнение окружающей среды), Мувозинати оби растанӣ,* ***Мониторинги муҳити атроф*** *- environmental monitoring (мониторинг окружающей среды),* ***Усули ҳимояи растаниҳо*** *– plant protection products (средство защиты растений);* ***модаҳои органикии хок*** *- soil organic matter, soil organic substance – (органическое вещество почвы).*

5. N+Num+N ***тозакунии аввалини об*** *- primary water treatment (первичная очистка вод);* ***тозакунии дуввумини об*** *- secondary water treatment (вторичная очистка вод);* ***тозакунии саввумини об*** *- tertiary water treatment (третичная очистка вод) и др.ё*

N+prep+N+N ***ҳақмузд барои сарватҳои табиӣ*** *- natural resources levy (плата за природные ресурсы);* ***ҳақмузд барои олудакунии табиат*** *- pollution charge (плата за загрязнение окружающей среды);* ***муҳофизат аз нурхои рентгенӣ*** *- protection against X rays (защита от рентгеновского излучения)*

7. N + Adj +Num Ҳосилнокии тозаи якумин, Ҳосилнокии умумии якумин

В английском языке трехкомпонентные ТС, относящиеся к анализируемой сфере, выявлены в достаточно разнообразных видах и количество модель согласно которым они были формированы, больше чем в таджикском языке. К ним можно отнести следующее:

A + N + N ecologic disaster area = ecological disaster area – минтақаи офати экологӣ (район экологического бедствия), ecological impact modelling – тарҳсозии нуфузи экологӣ (моделирование экологического воздействия), small(-size) power station – стасияи электрики иқтидораш кам (электростанция небольшой мощности), terrestrial power plant – дастгоҳи энергетикии кайҳонӣ (космическая энергетическая установка), biological treatment plant – стансияи биологии тозакунии обҳои ганда (станция биологической очистки сточных вод) и др.

N + N + N: surface water catchment - ҷӯи обпарто (водосточная канава, ливнеспуск), water absorption capacity – ҳаҷми ҷаббида шудани намӣ (объём влагопоглощение); soil penetration index – дараҷаи сахтии замин (показатель твёрдости почвы) и др

A + A + N: damp atmospheric corrosion - коррозияи ҳавои нам (влажная атмосферная коррозия); *sandy shallow bank соҳили пастобии регӣ (песчаная отмель) protective sanitary zone (защитная санитарная зона); meadow boggy soil – замини сабзапуши ботлоқӣ (лугово-болотная почва)* и др.

V-ed + A + N damaged formation zone минтақаи қабати ифлосгардида (загрязнённая зона пласта); extended aeration tank аэротэнк продолженной аэрации и др.

A + V-ed + N: free mined-out pit – кони истеҳсолгардидаи аз ҷинсҳои хокгардон нопур (выработанный карьер, не заполненный отвальными породами); homogeneous frozen ground - хоки яхбастаи якхела (однородный мёрзлый грунт) и др.

N + V-ing + N: water absorbing power – қувваи обҷаббиши (сосущая сила); waste grinding machine - мошини партовмайдакунак (мусородробилка); waste handling facility – дастгоҳи коркарди

партовҳои радиоактивӣ (установка по переработке радиоактивных отходов); waste handling system - усули коркарди партовҳо (система обработки отходов) и др.

Adv + V-ing + N: *environmental engineering department – шӯъбаи воситаҳои техникии ҳифзи муҳити зист (отдел технических средств охраны окружающей среды) late ripening variety – навъи тирамоҳӣ (позднеспелый сорт); fast cooling zone – минтақаи тез сардкунӣ (зона быстрого охлаждения); second crop lands – заминҳои дуюмбора истифодашаванда (земли повторного использования) heavily ionizing radiation афканишоти сахти иондоркунанда (сильно ионизирующее излучение) и др.*

V-ing + N + N: *bathing water quality – сифати зарурии об барои оббозӣ (качество воды, необходимое для купания); cleaning purposes water – оби шӯянда (промывочная [промывная] вода); self-cleaning soil period* – вақти худтозашавии замин *(время самоочищения почвы) и др.*

N + A + N: fire retardant agent – моддаҳои оташногир *(огнезащитное вещество)*; soil biological population *(биологическая популяция почвы); waste liquid storage - анбор барои нигоҳдории партовҳои моеъ(хранилище для жидких отходов) и др.*

N +prep+ N + N: *rate of surface runoff – модули ҷуйи сатҳӣ (модуль поверхностного стока);* ecology of soil bacteria – экологияи микрофлораи замин *(экология микрофлоры почв);* collection of soil samples – ҷамъи навъҳои хок *(сбор образцов почвы); source of water pollution – сарчашмаи ифлосшавии об (источник загрязнения вод) и др.*

N +prep+ N+prep+N: *leaching of salts in soils* – обшӯи заминҳои шӯр *(промывка засоленных почве); norm for discharge of effluents.*

A+N+prep+N: *bacterial pollution of waters – ифлосшавии бактериявии обҳо (загрязнение воды бактериями), thermal pollution of waters ифлосшавии об тавассути гармӣ (тепловое загрязнение воды), biological purification of sewage такшинкунии биологии обҳои ганда (биологическая очистка сточных вод), the endless wastes of the desert — бескрайние просторы пустыни и др.*

N+prep+ A+N: *zone of sanitary protection – минтақаи ҳифзи санитарӣ, accumulation of gravitational water, water of zero hardness вода с нулевой жёсткостью, полностью деминерализованная вода*

Ved+N+prep+N: *land-based source of pollution –сарчашмаи олудашавии об аз хушкӣ (источник загрязнения моря с суши);*

Как выяснилось в ходе анализа, трехкомпонентные терминологические сочетания являются усложненным видом двухкомпонентным терминосочетаниям, в которых третий компонент выступает в качестве дополнительного атрибутивного элемента.

ЛИТЕРАТУРА

1. Гурьянова А. Способы образования терминов телевидения (на материале английского языка) // Омский научный вестник №5 (122), 2013. –С. 131.
2. Ғалатов Ҳ. Тафсири истилоҳоти географи-экологӣ. – Душанбе: «ЭР-граф», 2017. – 124 с.
3. Джаматов С. Становление и развитие лингвистической терминологии таджикского и английского языков. Монография // С. Джаматов – Душанбе: Дониш, 2017. – 412 с.
4. Илия Л.И. К проблеме словосочетания // Лингвистика и проблемы стиля. Выпуск 1,- Ленинград, 1977. - С.11.
5. Саидов, М. Экологический словарь. Душанбе: «Андалеб-Р», 2016. – 180 с.
6. Судовцев В.А. Научно-техническая информация и перевод. Учеб. пособие. / В.А. Судовцев. - М.: Высш. шк., 1989. - 232 с.

ТРЁХКОМПОНЕНТНЫЕ ТЕРМИНОЛОГИЧЕСКИЕ СОЧЕТАНИЯ ПОДЪЯЗЫКА ЭКОЛОГИИ В ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

В данной статье рассматриваются трёхкомпонентные терминологические сочетания подъязыка экологии в таджикском и английском языках, которые возникают внутри терминосистемы для обозначения специфических понятий. Представлены основные структурные модели трёхкомпонентных терминов таджикского и английского языков. Анализ показывает, что среди экологических терминов таджикского и английского языков, хотя многочисленными являются двухкомпонентные терминологические сочетания, особое место занимают также трёхкомпонентные единицы.

Ключевые слова: *терминосочетание, модель, синтаксический способ, изафетный способ, экология, терминообразование, структурные типы, беспредложный, терминосистема.*

THREE-COMPONENT TERMINOLOGICAL COMBINATIONS OF THE ECOLOGY SYSTEM IN TAJIK AND ENGLISH LANGUAGES

Three-component terminological combinations of the ecology system in the Tajik and English languages are reviewed in the article that arises within the terminological system to designate specific concepts. The basic structural models of three-component terms of the Tajik and English language are presented. The analysis shows that among the ecological terms of the Tajik and English languages, although two-component terminological combinations are numerous but three-component units also occupy a special place.

Key words: *term combination, model, syntactic method, term formation, structural types, ecology, prepositional, term system.*

Сведения об авторе:

Каримов Шухрат Бозорович *- кандидат филологических наук, заведующий кафедрой стилистики и теории перевода английского факультета Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни. Телефон: (+992) 985112475, E - mail; shuhrat-karimov2@mail.ru*

About author:

Karimov Shuhrat Bozorovich *- Candidate of Philology, Head of the Department of Stylistics and Translation Theory of the English Faculty, Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini. Phone: (+992) 985112475, E - mail; shuhrat-karimov2@mail.ru*

МОРФОЛОГИЧЕСКИЕ И СТРУКТУРНЫЕ ТИПЫ ЭПИТЕТОВ ТАДЖИКСКОГО ЯЗЫКА

Султанова Р.М.

Российский-Таджикский (Славянский) университет

На современном этапе развития лингвистики и литературоведения проблемы изучения эпитета как средства выразительности лексического уровня не нашли своего однозначного решения. Вопросы выявления и дальнейшей дифференциации основных семантических типов эпитетов, использованных в качестве стилистических средств современными таджикскими писателями, определения их лексических значений, описания субстантивов этих эпитетов также не исчерпали своей проблематики.

Эпитет, будучи художественным определением при слове и средством выразительности лексического уровня, образно и эмоционально характеризующее описываемое явление, человека, предмет, событие, является очень востребованным стилистическим приёмом как в персидско-таджикской классической литературе, так и в современной таджикской малой прозе. Однако интерес таджикских ученых-филологов к данному феномену намного уступает популярности и распространенности эпитета среди поэтов и писателей. Небольшое число проведенных исследований, в той или иной мере посвященных эпитету, выполнены преимущественно в литературоведческом направлении и рассматривают эпитет как художественное понятие, как троп, фигура речи. В этой связи следует отметить труды известных таджикских литературоведов Т.Зехни (1992), Х.Шарифова (1991), Ю.И.Бобоева (1992), Н.Саркорова (1999) и др.

Обзор теоретической литературы по вынесенному на обсуждение вопросу показал, что, таджикские исследователи проявляют солидарность в вопросе определения природы эпитета и характеризуют его следующим образом: «Для изображения какого-либо явления, лица или предмета писатель приводит такое прилагательное (сифат), которое показывает одну из наиболее важных его особенностей. Такое художественное определение, подчёркивающее существенный признак определяемого слова называется эпитетом» [5, с.68].

Исследование лексикографических источников позволило выявить другие, составляющие терминологический пласт и относящиеся к исследуемому вопросу научные понятия. Так, о понятии «постоянный эпитет» упоминает автор «Краткого словаря литературоведческих терминов»: «В таджикском языке есть много слов, которые имеют устойчивое сочетание с одним или несколькими определенными прилагательными, и, как следствие, эти слова чаще всего используются в сочетании именно с этими прилагательными, например, *рӯи зебо, дасти тавоно, шӯҳрати баланд, гули хандон*» [8, с.132].

Большой интерес таджикских ученых вызывают так называемые «двойные» и «тройные эпитеты» или «цепочки эпитетов».

Именно многокомпонентные конструкции эпитетов, по мнению Х.Шарифова, представляют художественную ценность: «Отечественные ученые прошлых столетий не воспринимали *одиночный тавсиф* элементом искусства. Они считали, что только «тансиқи сифот» - повторяющееся описание одного предмета является искусством и может придать красочность и выразительность изложению» [11, с.83].

Однако вопросы морфологической таксономии эпитета не были предметом изучения таджикских ученых, вследствие чего основной целью настоящего исследования является морфологический и структурный анализ таджикских эпитетов.

Выявление морфологических типов подразумевает дифференциацию художественных определений по их частеречной принадлежности. Как было заявлено ранее, в таджикском языке эпитеты имеют адъективное выражение и представлены прежде всего именами прилагательными, ближнюю к ним периферийную группу составляют причастия, дальнюю – существительные-аппозитивы.

Морфологический анализ позволил выявить, что основной корпус эпитетов, почерпнутых из текстов рассказов современных таджикских писателей, репрезентирован именами прилагательными вследствие признаковой семантики этой части речи.

Превалирующая часть эпитетов (198 случаев употребления) выражена качественными прилагательными в силу того, что они несут в себе информацию о чувственно воспринимаемом признаке.

Валекин ҳоло пеши назараш ***дашти сабз, гулҳои ҳарранг. Аспони маст, курраҳои шӯхро*** *медид… [1, с.229]. - Однако сейчас он видел раскинувшуюся перед его взором* ***лазоревую степь, радужные цветы, резвых скакунов, озорных жеребят… [2].***

Большая часть эпитетов выражена качественными прилагательными в положительной степени (162 единицы, 54% от общего числа эпитетов):

Вақте ки ӯро ба тахти равон савор карда сӯи қаср мебурданд, нурҳои ***падрудии*** *хуршед ба рангҳои манораҳои* ***мулавван*** *бархӯрда, ҷилои* ***ҳафтранга*** *медодан [1, с.225].- Когда паланкин с эмиром приближался к дворцу, лучи* ***заходящего*** *солнца, скользнув по* ***мозаичным*** *стенам минаретов, засверкали всеми цветами радуги* ***[2].***

Однако и форма сравнительной степени качественных прилагательных весьма востребована в художественных текстах (27 единиц, 9 % от общего числа эпитетов):

Ҳар қадар сабзаҳо ***баландтару серширатару дилработар*** *шаванд, шавқи онҳо ҳамон қадар* ***зиёдтару*** *бозиҳояшон ҳамон қадар* ***пуршӯртару тӯлонитар*** *мешуд [6, с.229]. - По мере того, как зеленые побеги росли, наливались соком, страсть птиц разгоралась все ярче, игры их стали более продолжительными и азартными [7, с.228].*

Менее продуктивны качественные прилагательные в форме превосходной степени, были выявлены лишь единичные случаи их употребления:

Шамшер ***чигилтарин*** *чигилҳоро мекушояд, шамшер* ***оқилтарин*** *сарҳоро ба як зарба аз тан ҷудо мекунад, шамшер ҳама саволҳоро ҷавоб аст [1, с.224]. - Меч развязывал* ***запутаннейшие*** *узлы, меч одним ударом отделял от тела* ***мудрейшие*** *головы, меч был ответом на все вопросы [2].*

Анализ корпуса качественных прилагательных, выполняющих в современной таджикской прозе функцию эпитета, позволил выявить, что наряду с их узуальной, устойчивой семантикой обнаруживается установление новых ассоциативных отношений между значениями объекта и адъектива. Например:

Боз як рӯзи тираву пурдард аз ин ***айёми номард*** *доман мепечид [1, с.219]. - Еще один хмурый недужный день этого* ***подлого времени*** *подходил к концу [2].*

В конструкции *айёми номард (подлое время)* эпитет *номард* взят из сопредельной концептуальной сферы «человек», поскольку только по отношению к человеку можно использовать это слово.

Были выявлены единичные случаи использования в качестве эпитетов относительных прилагательных, наделенных в контексте качественной семантикой:

Шангул аспе буд сумаш ***рӯин****, мӯяш* ***симин****, гарданаш* ***оҷин****, чашмаш* ***қиргин****, ёлу думаш* ***абрешимин*** *[1, с.93]. - У Шангул были копыта бронзовые, шерсть серебряная, шея – слоновая кость, глаза смоляные, грива и хвост шёлковые [2].*

Прилагательные-эпитеты *рӯин, симин, оҷин, қиргин, абрешимин*, будучи названиями денотатов, обозначающие материал, в данном контексте выступают в качестве лексем, характеризующих качества и признаки животного, в данном случае коня: копыта крепкие как бронза, шерсть переливается подобно серебру, шея цвета слоновой кости, глаза цвета смолы, грива и хвост мягкие и нежные как шёлк.

Б***о***льшее эмоциональное воздействие оказывают эпитеты, распространенные лексическими и звуковыми повторами – анафорой и эпифорой, как, например, в следующем предложении:

Барои насл вай омода буд, ки то ба ун дунё равад, агар он ҷо ***<u>аспи</u> <u>асиле</u>, <u>аспи</u> хушгиле, <u>аспи</u> зӯрпиле*** *мавҷуд бошад [1, с.96]. - Чтобы получить хорошее потомство, он готов был отправиться даже на тот свет, если только там есть настоящий конь, породистый конь, крепконогий конь [2].*

Излюбленным объектом творческого интереса современных таджикских писателей, выступающим в качестве адъектива-эпитета, являются прилагательные ***сард*** (более 15 случаев

употребления в сочетаниях *хоки сард, шаҳри сард, хиёбонҳои сард, сарватҳои сард, чанголҳои сарди гург, панҷаи сарди аҷал, ангуштони сард, хуни сард, сукунати сард, нигоҳи сард*), ***гарм*** (11 случаев употребления в сочетаниях *дидори гарм, муомилаи гарм, канори гарми модар, дили гарм, кафҳои гармаканак, нигоҳи гарм, саломи гарм, оғуши гарм*) и ***ширин*** (10 случаев употребления в сочетаниях *орзуи ширин, забони ширин, сухани ширин, гапи ширин, ҷони ширин, зиндагии ширин, оби ширин*).

Особой образностью и экспрессией наполнены эпитеты, выраженные причастиями. Однако, как было отмечено ранее, и как показала инвентаризация всех участвующих в исследовании эпитетов, причастия, выполняющие функцию эпитета, менее продуктивны в рассказах современных таджикских писателей. Всего было выявлено более 90 единиц, что составляет 30 % от общего числа эпитетов.

Чеҳраи ***коҳида*** *ва* ***хушкидаву*** *қаҳраборанги пирамард низ барги зебои хазонро ёд меовард... [10, с.105]. -* ***Истощенное, высохшее****, янтарное лицо старика теперь напоминало дивный опавший осенний лист... [9, с.164].*

В ходе морфологического анализа фактического материала не было обнаружено не единого примера эпитета, выраженного существительным-аппозитивом, в качестве которого, как правило, выступает существительное-приложение.

Структурная типология эпитетов подразумевает дифференциацию эпитетов на простые, сложные и составные.

<u>Простые в структурном плане эпитеты</u> составляют превалирующую часть всех образных определений - 195 единиц, что составляет 65 % от общего числа всех эпитетов.

Сипас зимистон ҷомаи ***ҷандааширо*** *ғундошта ба ҷоҳои дуре, ба он лаби дунё рафт ва ба ҷои он баҳор омада* ***қабои рангини*** *худро дар дашт паҳн кард [6, с.228]. - Зима, собрав свои* ***пестрые лохмотья****, переселилась на другой берег мира, а место ее постепенно занимала весна, расстилая и развешивая свой* ***праздничный*** *наряд в полях, садах и на горных склонах [7, с.224].*

<u>Сложные слова-эпитеты</u>, которые, несмотря на то, что воспроизводят единое понятие, образованы сложением двух основ и имеют слитное написание. Сложные адъективы составляют почти треть – 110 случаев употребления - от общего числа эпитетов. Например, в приведенном ниже фрагменте текста лексема *ришхандомез* является сложным по структуре эпитетом, поскольку образовано сложением двух основ *ришханд* и *омез*, в свою очередь слово ришханд с точки зрения его этимологии также является сложным словом, образованным от основ риш (борода) + ханд (хандидан – смеяться).

Нигоҳҳои норозиёнаи онҳоро дид, имову ишораҳои ***ришхандаомези*** *онҳоро ҳис кард, вале гуруснагӣ ба иззатхоҳӣ ғолиб омад [6, с.228]. - Он увидел косые взгляды, угрожающие движения, брезгливые и насмешливые кивки в его сторону, но голод оказался сильнее [7, с.221].*

В следующем предложении автором использовано несколько сложных эпитетов *роҳбалади ҷандапӯш ва китфафтидаи фақираҳвол, эҳтироми нозеҳиолуд:*

Вай ба роҳбалади ***хурду хароб****, сари синааш танг,* ***ҷандапӯш*** *ва* ***китфафтидаи фақираҳволаш****, ки фурӯтаниро ба ниҳояташ расонида буд ва он фурӯтанӣ дар дили кас ҳам ҳисси як эҳтироми* ***нозеҳиолуд*** *ва ҳам раҳму шафқатро бедор мекард [6, с.126]. - Он смотрел на этого узкогрудого тщедушного человечка в потрепанной одежде, идущего уныло, покорно, с опущенными плечами, и вид его, смирение и кротость вызывали одновременно жалость и сострадание [7, с.357].*

Следует отметить, что в сложных эпитетах соединение основ происходит за счет подчинительных отношений, в частности распространенного в таджикском языке изафетного типа подчинительной связи: *соҳибқирон (соҳиби қирон), қоматбаланд (қомати баланд), ишкамовезон (ишками овезон), шабранг (ранги шаб), шумхабар (хабари шум), ҷонкоҳ (коҳидани ҷон),* а также примыкания к глаголу имени существительного: *заркӯб (зар+кӯбидан), дастнорас (даст+нарасидан), барқпош (барқ+пошидан), ҳаловатбахш (ҳаловат+бахшидан), рафъонопазир (рафъ+нопазируфтан), тазйиқовар (тазйиқ овардан), дилрабо (дил+рабудан);* примыкания местоимений и числительных к существительным: *ҳарранг (ҳар+ранг); ҳафтранг (ҳафт+ранг).* Как показали результаты количественного анализа, наиболее частотным типом подчинительной связи является примыкание – глагол+существительное - 64 единиц, 58%. Вторым по частотности представлен изафетный тип - 37 единиц, 33%.

При выборке эпитетов из использованных в работе текстов современных таджикских писателей были выявлены также случаи употребления сложных эпитетов с дефисным написанием, в составе которых присутствует повтор звуковых элементов (даҒар-буҒур) и корневого элемента (сап-сафед, сип-сиёҳ).

<…>ба ин сабаб дашт ба ***пӯсти ошнадодаи даҒар-буҒур*** *монанд аст талу теппаҳо ба почаҳои қоқи он… [6, с.229]. - <…>и теперь долина походила на морщинистую недубленую кожу какого-то животного, а холмы и горные склоны—на голые его костлявые ноги... [7, с.374].*

Составные эпитеты выражены словосочетаниями и могут быть репрезентированы различными частями речи, как самостоятельными, так и служебными.

Сипас шонаҳояш резу-реза ларзиданд ва ***ашки шаш қатори шуру талх*** *ба* ***риши мошубиринҷаш*** *шорид [10, с.199]. - Затем у него мелко-мелко затряслись плечи, и горькие слезы ручьем потекли на поседевшую вмиг бороду [9, с.119].*

<…>ҳоло ба назараш ***воқеоти ким-кайҳо ба вуқӯъпайваста, бисьёр дур*** *ва* ***орзӯи ширин*** *менамуд [6, с.124]. - <…>то время казалось ему сейчас далеким, давним-давним, почти нереальным, как будто он вычитал это в какой-то книге или увидел во сне [7, с.363].*

Исследование вопроса о таксономии составных эпитетов всецело зависит от классификации эпитетов с точки зрения их количественных показателей. В данном аспекте эпитеты, как было отмечено ранее, делятся на одиночные и составные эпитеты, другими словами – эпитеты-цепочки.

Превалирующую часть исследуемых в работе эпитетов составляют одиночные эпитеты, которые составляют около 60% от общего числа рассматриваемых единиц и исчисляются 178 единицами.

Составные эпитеты представляют собой цепочку образных определений, дополняющих друг друга и дающих разностороннее описание объекта. Рассматриваемый тип эпитета именуется также распространенным эпитетом или эпитетным комплексом.

С.А.Губанов характеризует составные эпитеты как: «своеобразный сгусток прилагательных в функции эпитета, называющий сложную конфигурацию свойств явления, личности через нестойкие сложно-ситуативные образования адъективного типа» [4, с.102].

Составные эпитеты были предметом исследования и таджикских филологов. Так, по мнению Х.Шарифова, именно многокомпонентные конструкции эпитетов представляют художественную ценность: Отечественные ученые прошлых столетий не воспринимали одиночный тавсиф элементом искусства. Они считали, что только «тансиқи сифот» - повторяющееся описание одного предмета является искусством и может придать красочность и выразительность изложению».

Особое внимание составным эпитетам уделяет Т.Зехни, номинируя это понятие термином «сифатчинӣ». В этой связи ученый отмечает: «Иногда при описании или изображении кого- или чего-либо в целях особого возвеличивания или порицания нанизываются несколько соответствующих для одного субстантива описаний, что придаёт особую выразительность и экспрессию высказыванию. Такое искусство в риторике называется *тансиқи сифот* или *сифатчинӣ*. Примером подобного рода эпитета может послужить бейт Низами:

Шакархандае рост чун найшакар

Латифу хушу сабзу ширину тар» [5, с.68]. - *Приятная улыбка пряма подобно сахарному тростнику / нежна, хороша, свежа, сладка и сочна.*

В словарной статье «Краткого терминологического словаря литературоведческих терминов», посвященной эпитету, также приводится информация о явлении *сифатчини*: «Нанизывание описаний, предназначенное для возвеличивания или порицания описываемого называется *тавсифи чида* (собранные или однородные эпитеты – С.Р.) или *сифатчинӣ* [8, с.133].

С позиции одно- и многокомпонентности, то есть с учетом количественных показателей эпитет рассматривает Ю.И.Бобоев. Поддерживая взгляды исследователей персидско-таджикской классической литературы, не признававших одиночные эпитеты средствами художественной выразительности, Ю.И.Бобоев называет такие эпитеты неполными.

«Эпитет бывает полным и неполным. Неполный эпитет указывает на какую-либо отличительную особенность предмета». В противовес неполному эпитету ученый характеризует полный эпитет как вид описания, при котором «свойства предмета представлены всесторонне за счет их нанизывания» [3, с.167].

Составные эпитеты могут включать в себя два (двойной эпитет) или три и более компонента (цепочечный эпитет) и характеризовать субстант в двух и более аспектах, то есть подчеркивают в описываемом предмете или явлении несколько свойств и качеств, одинаково важных и актуальных.

Двойные эпитеты, именуемые также вилкой, имеют широкое распространение в современной таджикской прозе, их было выявлено 81 единица, что составляет 27% от общего числа эпитетов. Например:

Он ***рӯзҳои серташвиши бобаракат****, ки вай дар ба дар гашта бачаҳоро ба мактаб ҷалб мекард, <…>* ***орзӯи ширин*** *менамуд [6, с.126]. - Те* ***хлопотные, но благословенные дни****, когда он ходил из двери в дверь, собирал своих учеников, казались ему почти нереальным <…> [7, с.362].*

Среди двойных эпитетов выделяют парные эпитеты, которые графически изображаются при помощи союзов *ва* или *-у*, например:

Чоку намедонист, танҳо ҳис мекард, ки кадом як ***қувваи дастнорас <u>ва</u> номавҳуме*** *дар ниҳоди ин мардум паноҳ аст [1, с.223]. - Чоку не знал, что именно, только чувствовал, что в природе этих людей скрыта какая-то неуловимая и непонятная сила [2].*

*«О, ин гаргин, **мулоимхунукӯ бефармон** менамояд-ку!» [1, с.244]. - «Да этот паршивец, видно, хитрая бестия!» [2].*

Не менее востребованы и эпитетные конструкции, состоящие из трех адъективов, они представлены 37 единицами, что составляет 12% от общего числа рассматриваемых эпитетов.

*«**Хурӯсаш** монанди худаш **пакару гарангу ҷулхундӣ**-е!» [1, с.243]. «Надо же, у него и петух, как он сам – такой же жалкий, пришибленный лохмотник!» [2].*

Рассматривая многокомпонентные эпитеты, выполняемые ими функции и их роль в художественном тексте, целесообразно упомянуть о таком художественном приёме, как градация. Будучи средством выразительности синтаксического уровня, градация подразумевает такое расположение слов и выражений, при котором происходит нагнетание или, наоборот, ослабление экспрессивности однородных средств выразительности.

*Як қадам дур аз манзили одамон **шаҳрест хомӯшу пурсукут ва роздор**: он ҷо кассе ба касе ҷанҷолу пархош намечӯяд, кина намеварзад, ҳасад намебарад, даст ба дӯздиву ғорат намезанад, - **ҳамагон нафсшикаста, якдилу осуда…** [10, с.140]. - **Безмолвный и тихий город** недалеко от людских жилищ: там никто не спорит между собой и не ругается, не враждует, не завидует, - **все сыты, спокойны и дружелюбны**…[9, с.148].*

*Мард мардумро мепурсид, мард ба мардум танг медавид, ки кӣ дидааст он **ҳайвони фалакиву самакиву ғалатиро**, кӣ?! [1, с.94]. - Он расспрашивал людей, он не давал покоя людям: кто же, в конце концов, видел то небесное, да сказочное, да удивительное создание, кто? [2].*

Были выявлены случаи использования таджикскими писателями и более распространенных эпитетных комплексов, например, как в приведенном ниже примере, эпитетная цепочка состоит из четырех звеньев:

***Нигоҳи рост, равшан, андуҳгин ва барқпоши** ин асир Чокуро алаҳда мекард [1, с.223]. - Прямой и ясный, светящийся печалью, взгляд пленника раздражал его [2].*

Таким образом, обзор теоретическое материала позволил выявить, что в таджикском языке эпитеты имеют адъективное выражение. Морфологический анализ собранного в качестве иллюстративного материала показал, что основной состав эпитетов представлен большей частью именами прилагательными и причастиями в силу их признаковой семантики. Свойство выступающих в роли определения прилагательных и причастий переходить в эпитет мотивировано коннотацией и продиктовано расширением его семантики за счет экспрессивных оттенков значения, контекстного окружения.

Превалирующая часть исследованных эпитетов представлена в одиночном варианте, однако широкое употребление имеют и противопоставленные им эпитетные комплексы, представленные двумя, тремя и более компонентами.

ЛИТЕРАТУРА

1. Баҳманёр. Аспи обӣ: маҷмӯаи ҳикояҳо. / Баҳманёр. – Душанбе: Адиб, 1988. – 192с.
2. Бахманёр. Водяной конь. Мохноногий петушок Помпон. Год саранчи. Песнь идущего в петлю. Цена жизни [Электронный ресурс]. Режим доступа: http://www.proza.ru/avtor/hurs1947yandexc (дата обращения: 4.04.2016г.)
3. Бобоев Ю. Назарияи адабиёт. Қ.1. Муқаддимаи адабиётшиносӣ. / Ю.Бобоев. – Душанбе: Маориф, 1992. – 374с.
4. Губанов С.А. Эпитет в творчестве М.И.Цветаевой: семантический и структурный аспекты: дисс. … канд.филол.наук: 10.02.01 / Сергей Анатолий Губанов. – Самара, 2009. – 292 с.
5. Зехни Т. Санъати сухан. / Т.Зехни. – Душанбе: Маориф, 1992.– 304с.
6. Кӯҳзод Урун. Роҳи паси ағба: Повест ва хикояхо. / У.Кӯҳзод – Душанбе: Ирфон, 1987. – 384с.
7. Кухзод Урун. Заблудший календарь (Сборник повестей и рассказов). / У.Кухзод. – Душанбе: Адиб, 1991. – 384с.
8. Мирзозода Х. Луғати мухтасари истилоҳоти адабиётшиносӣ. - / Х.Мирзозода. – Душанбе: Маориф, 1992. – 240с.
9. Самад А. Зигзаги судьбы. Повести и рассказы. – Душанбе: Русская литература, 2018. – 168с.
10. Самад А. Талош – Душанбе: Адиб, 2002. - 384с.
11. Шарифов Х. Каломи бадеъ / Х.Шарифов. - Душанбе: Маориф, 1991. – 160с.

МОРФОЛОГИЧЕСКИЕ И СТРУКТУРНЫЕ ТИПЫ ЭПИТЕТОВ ТАДЖИКСКОГО ЯЗЫКА

В статье рассматриваются вопросы функционирования эпитетов в таджикском языке в общем и в художественной литературе в частности. Автор проводит обзор научной литературы на таджикском языке относительно вопроса морфологической и структурной таксономии эпитетов. Теоретические суждения автор аргументирует многочисленными образцами из художественной литературы.

Ключевые слова: *Эпитет, эпифраза, одиночные эпитеты, многокомпонентные эпитеты, простые, сложные и составные эпитеты, имена прилагательные, причастия.*

Сведения об авторе:

Султанова Рафохат Мирзоевна *– кандидат филологических наук заведующий кафедрой русского языка Российско-Таджикского (Славянского) университета; тел. 446204208.*

About the autor:

Sultanova Rafokhat Mirzoevna *- candidate of philological sciences, head of the Russian language department of Russian-Tajik (Slavic) University; tel. 44 620 4208.*

СПОСОБЫ СВЯЗИ ПРЕДЛОЖЕНИЙ В СПП С ПРИДАТОЧНЫМИ ВРЕМЕНИ В РУССКОМ ЯЗЫКЕ (НА МАТЕРИАЛЕ ПОВЕСТЕЙ И РАССКАЗОВ И. А. КУПРИНА)

Каримов Н.А.

Тадикский государственный педагогический университет им С. Айни

Любое действие или состояние может быть охарактеризовано с временной точки зрения. В предложения, выражающих временные отношения, сообщается о разных видах временной соотнесенности ситуаций (событий, фактов). Основными смысловыми компонентами, формирующими временное отношение, являются значения одновременности и разновременности (очередности). Ситуация, о которой сообщается в главной части сложного предложения, может совпадать по времени с той ситуацией, о которой говорится в придаточной части, предшествовать ей или следовать за ней. В рамках временного отношения может передаваться информация и более частного характера, конкретизирующая основной временной признак: например, указание на полное или частичное совпадение во времени, на отсутствие или наличие интервала и его длительность, на ограничительный момент, прерванность, регулярность, опережение, преждевременность, неожиданность. Эти значения могут выражаться семантикой самого союза или уточняться при помощи специальных конкретизаторов, подключаемых к союзу.

Основными выразителями временных отношений в сложном предложении являются союзы. Одни союзы обозначают временную связь между событиями в общем (недифференцированном) виде, другие имеют частные, специализированные значения, т.е. передают различные оттенки временной соотнесенности двух событий. Частные временные характеристики создаются также за счет лексических конкретизаторов, видо - временных форм глаголов-сказуемых, а также при помощи контекста. Роль этих факторов особенно велика в предложениях, где союз выражает временные отношения в наиболее общем виде.

Отношения одновременности.

Совпадение во времени двух событий (явлений) выражается с помощью союзов *когда, пока, в то время как:* 1) при выражении полной одновременности двух действий, единичных или повторяющихся, в обеих частях сложного предложения с союзом *когда* используются формы несовершенного вида глаголов-сказуемых: *Когда же я пробовал с ними разговориться, то они глядели на меня с удивлением, отказывались понимать самые простые вопросы и всё порывались целовать у меня руки — старый обычай, оставшийся от польского крепостничества* [8, с. 241] *Вот, может быть, она и при вас разговорится, когда побольше привыкнет…* [8, с.268] значение частичной одновременности создаётся за счет комбинации разновидность форм глаголов-сказуемых. Возможны два случая: а) на фоне длительного действия, выраженного в придаточной части, совершается единичное действие, представленное в главной части, что обозначается сочетанием глаголов несовершенного времени в придаточной с совершенным видом в главной: *Когда же Олеся выпрямилась и разжала свои пальцы, то на пораненном месте осталась только красная царапина* [8, с.265]. *Если же когда и скажет что, то всегда просит забыть и не вспоминать больше…* [8, с.268] ; б) на фоне длительного действия главной части происходит единичное действие придаточной части, что передаётся соотношение форм совершенного вида в придаточной с формами несовершенного вида в главной; *Однажды, когда я, по обыкновению, пришел перед вечером в избушку на курьих ножках, мне сразу бросилось в глаза удрученное настроение духа ее обитательниц* [8, с. 273]

Иногда полная или частичная одновременность событий может передаваться в предложениях этого типа и при комбинировании форм лишь совершенного вида в обоих частях предложения: *Когда последняя карта легла рубашкой вверх на короля, Мануйлиха протянула ко мне руку* [8, с. 253]. *Я еще маленьким хлопцем был, когда она пришла к нам на село* [8, с.247]; *По вечерам, окончив топку печей, Ярмола с нетерпением дожидался, когда я позову его* [8, с.244], но в большинстве случаев соотношение форм совершенного вида в обеих частях предложения с союзом *когда* выражает чередование событий. Значение одновременности или очередности событий в большинстве случаев устанавливается на основе контекста, который выступает в качестве основного

или дополнительного средства выражения временных отношений: *Когда она, упомянув про судьбу, со странной боязнью оглянулась на дверь, я невольно повторил это движение* [8, с.261] – в этом предложении играет основную роль, устанавливая не очередность, а полную одновременность.

В определении данных значений большую роль играет сказуемое, которое может быть выражено не только глаголами, но и другими формами, в том числе и краткими страдательными причастиями прошедшего времени, имеющими значение перфектности: *Час спустя, когда он, уже убрав самовар и напившись в темных сенях чаю, собирался идти домой, я спросил* [8, с.248]. *Старуха возилась около ярко пылавшей печи, а Олеся пряла лен, сидя на очень высокой скамейке; когда я, входя, стукнул дверью, она обернулась, нитка оборвалась под ее руками, и веретено покатилось по полу* [8, с.254]/

Значение одновременности, но с определенными ограничениями передается с помощью союза *пока* – действие, обозначенное в главной части, ограниченно временем протекания действия, выраженного в придаточной: *Не будем же плакать, пока мы вместе* [8, с. 303]. В семантике союза *пока* заключено значение процессности, длительности, протяженности. Чаще всего в придаточной части поэтому употребляется форма несовершенного вида. На фоне длящегося действие главной части может происходить такое же длящееся действие главной части, и в этом случае оба глагола-сказуемых имеют форму несовершенного вида, передавая значение полной одновременности событий. В главной части могут быть повторяющиеся события, которые происходят на фоне длящегося действия придаточной части: *В ту минуту, когда я должен прикоснуться ногой к этой воображаемой веревке, Олеся вдруг делает падающее движение, и тогда, по ее словам, самый крепкий человек должен непременно упасть…* [8, с.266]. *Всякий раз, когда я подымал об этом разговор, у Ярмолы находился какой-нибудь предлог для отказа: то ружье у него неисправно, то собака больна, то ему самому некогда* [8, с.272].

В предложениях с союзом *пока* возможно соотношение разновидовых форм, при этом более частотным является наличие в придаточной части формы несовершенного времени, а в главной - формы совершенного времени: *Пока Домна ходит за кипятком, мать и сын молчат и быстрыми, пронзительными взглядами точно ощупывают души друг друга адреса* [7, с. 314]. В предложениях подобного типа наблюдается частичная одновременность двух событий: в рамках длящегося действия придаточной части успело произойти единичное действие главной части. Возможна также комбинация двух форм совершенного вида: *Однажды утром, очень рано, Ярмола вошел в мою комнату и заявил небрежно* [8, с.248]. *Нет ничего мудреного, что, как только немного просохли лесные тропинки, я отправился в избушку на курьих ножках* [8, с.258] Существенным для таких предложений является обязательность аспектуального значения ограниченной длительности, присущее глаголу-сказуемому придаточной части: глагол *дошел* совмещает в себе значение длительности и завершенности. Глаголы, не обладающие признаков длительности, например *прыгнуть, крикнуть, пойти* и. т.д., как правило, не употребляются в придаточной части предложения с союзом *пока*;

б) союзы *пока* и *когда* различны по своей семантике; *Пока доехали до дому, обо всем договорились – Когда доехали до дому, обо всем договорились;* в предложении с союзом *пока* выражается полная одновременность двух событий, а в предложении с союзом *когда* – чередование их (следование), форма совершенного вида указывает на завершенность одного действия к началу наступления второго. Он и на эту войну пошел бы без колебаний, но его не позвали, а у него всегда было великое по скромности правило: *«Не лезь на смерть, пока тебя не позовут»* [6, с. 261].

В обоих домах даже выработались на этот счет свои правила: всем играющим раздавались поровну костяные жетончики определенной цены, и игра длилась до тех пор, пока все костяшки не переходили в одни руки, – тогда игра на этот вечер прекращалась, как бы партнеры ни настаивали на продолжении [6, с. 264] *Когда у Шеиных или у Фриессе собирались близкие знакомые, то после обеда обыкновенно играли в покер, так как обе сестры до смешного любили азартные игры* [8, с.264]

При выражении значения одновременности наряду с указанными союзами может употребляться равнозначный им союз *в то время как: В то время ка я вздремнул когда я вздремнул взошла, вошла луна; Признаюсь, в то время, когда мне предложили ехать в деревню, я вовсе не думал так нестерпимо скучать* [8, с.241]. *В то время, когда она вытянутой правой рукой показывала мне направление дороги, я невольно залюбовался ею* [8, с.254].

Союз *в то время как* имеет варианты – *в то время когда, как раз в то время, в тот момент как, в то мгновение как, в ту минуту как* и т. п. : *В то время когда одни кончали обедать, другие только что начинали пить утренний чай, а третьи целый день пропадали на катке в Зоологическом саду, куда забирали с собой гору бутербродов* [6, с. 305], *В то время – как и до сих пор – он был комендантом большой, но почти упраздненной крепости в г. К. и ежедневно бывал в доме Тугановских* [6, с. 261], *В то время когда одни кончали обедать, другие только что начинали пить утренний чай, а третьи целый день пропадали на катке*

в Зоологическом саду, куда забирали с собой гору бутербродов [6, с. 305]. *А это, заметь, Веруня, было в то время, когда башибузуки вырезывали наши пикеты так же просто, как ярославская баба на огороде срезает капустные кочни* [6, с. 274].

Предложения с отрицанием и союзом *чтобы не* (*не проходит дня, чтобы не …*) выражают регулярность воспроизведения одной и той же ситуации через промежуток времени, названный в первой части. Обе части построены как отрицательные предложения, однако частица *не* в том и другом случае лишена отрицательного значения. Предикативная основа первой части организована сочетанием глаголов *не проходит, не проходило, не прошло* с род. п. имени: *Все они помнят Семенюту с той поры, когда ему было пять лет* [7, с.315]. Значение регулярной повторяемости указывает на закономерный характер связи соотносимых ситуаций: это сближает конструкции, построенные по схеме *не проходит дня, чтобы не …,* с предложениями со значением обусловленности. Вместе с тем такие конструкции не входят за пределы временных предложений, выражающих отношения очередности, поскольку первая их часть всегда информирует о том, какой отрезок времени предшествует тому, о чем сообщается во второй части: признак очередности представлен здесь так же, как в конструкциях типа *не прошло и недели, как;* однако в этих последних признак регулярной повторяемости отсутствует.

ЛИТЕРАТУРА

1. Белоусов В.Н., Ковтунова И.И., Кручинина И.Н. Краткая русская грамматика. - «Русский язык», - М 1989 - 639 с.
2. Бондарко А.В. Вид время глагола. - «Русский язык», - М 1971
3. Всеволодова М.В. Способы выражения временных отношений в современном русском языке. – «Русский язык», - М. 1975
4. Золотова Г.А. Коммуникативные аспекты русского синтаксиса. – «Русский язык», - М. 1982
5. Кокорина С.И., Бабалова Л.Л., Метс Н.А. Практическая грамматика русского языка для зарубежных преподавателей русистов. – «Русский язык», - М 1985 - 408 с.
6. Куприн А.И. Сочинения в двух томах, том 1. – «Художественная литература», - М. – 1981 - 351с.
7. Куприн А.И. Сочинения в двух томах, том 2. – «Художественная литература», - М. – 1981 – 398 с.
8. Куприн А.И. Рассказы и повести. – «Ирфон», - Душанбе - 1979 – 512 с.

СПОСОБЫ СВЯЗИ ПРЕДЛОЖЕНИЙ В СПП С ПРИДАТОЧНЫМИ ВРЕМЕНИ В РУССКОМ ЯЗЫКЕ (НА МАТЕРИАЛЕ ПОВЕСТЕЙ И РАССКАЗОВ И. А. КУПРИНА)

В статье анализируются способы связи предложений в СПП с придаточными времени, в том числе, выражение полной одновременности двух действий, единичных или повторяющихся, в обеих частях сложного предложения. Дается информация о разных видах временной соотнесенности ситуаций (событий, фактов), основными смысловыми компонентами, которых, являются значения одновременности и разновременности (очередности) о ситуативных совпадениях, в главной части сложного предложения по времени. О частном характера, конкретизирующий основной временной признак, указание на полное или частичное совпадение во времени, на отсутствие или наличие интервала и его длительность, на ограничительный момент, прерванность, регулярность, опережение, преждевременность, неожиданность, значения, которых могут выражаться семантикой союза или уточняться при помощи специальных конкретизаторов, подключаемых к союзу. Материалом для исследования послужили примеры из произведений русского писателя И. А. Куприна.

Ключевые слова: *время, временное соотношение, видо-временные формы, совершенный вид, несовершенный вид, одновременность, последовательность, частичная одновременность, очередность событий, краткие причастия, страдательные причастия, длительность, протяженность.*

THE WAYS OF LINKING COMPLEX SENTENCES WITH SUBORDINATE TIME CLAUSES IN RUSSIAN LANGUAGE (BASED ON THE STORIES AND NARRATIVES OF I. A. KUPRIN)

The article analyzes the ways of linking complex sentences with subordinate time clauses, including the expression of the complete simultaneity of two actions, single or repetitive, in both parts of a complex sentence. Information is given about different types of temporal correlation of situations (events, facts), the main semantic components of which are the values of simultaneity and diversity (sequence) about situational coincidences, in the main part of a complex sentence in time. About a particular character, concretizing the main time feature, an indication of a complete or partial coincidence in time, the absence or presence of an interval and its duration in a limited moment, interruption, regularity, anticipation, premature, unexpectedness, the meanings of which can be expressed by the semantics of the union or specified with the help of special concreters connected to the union. Examples from the works of the Russian writer I.A. Kuprin were used as basement for the article.

Key words: *time, time relationship, temporal forms and types, perfect aspect, imperfect aspect, simultaneity, sequence, partial simultaneity, sequence of events, short participles, passive participles, duration, length.*

Сведение об авторе:

Каримов Нусратулло Асадуллоевич *- кандидат филологических наук, старший преподаватель общий университетской кафедры Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни, г. Душанбе, Таджикистан. E – mail Nusratullo.karimov@outlook.kom Тел: (+992) 933446262*

About the autor:

Karimov Nusratullo Asadulloyevich *- candidate of philological sciences, senior lecturer at the general university department of the Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini, Dushanbe, Tajikistan. E – mail nusratullo.karimov@outlook.kom Тел: (+992) 933446262*

МАВҚЕИ ҶОНИШИНҲОИ СОҲИБӢ ДАР ИФОДАИ КАТЕГОРИЯИ СОҲИБИЯТ ДАР ЗАБОНҲОИ АНГЛИСӢ ВА ТОҶИКӢ

Сангинова Ш.А.

Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Б.Ғафуров

Дар забони англисӣ гурӯҳи махсуси ҷонишинҳо вуҷуд доранд, ки барои ифодаи соҳибият хизмат менамоянд, ки онҳоро ҷонишинҳои соҳибӣ меноманд. Онҳо 2 шакл доранд: шакли баста(связанная) ва мутлақ. Ин ҷонишинҳо дорои се шахс ва ду шумора мебошанд. Дар шахси сеюми шумораи танҳо тафовути бандакҳо мушоҳида карда мешавад. Ин ҷонишинҳо дар таблитсаи зер оварда мешавад:

Шумораи танҳо		Шумораи ҷамъ	
Шакли баста	Шакли мутлақ	Шакли баста	Шакли мутлақ
шахси 1My	Mine	Our	Ours
шахси 2Your	Yours	Your	Yours
шахси 3 His(ҷ.мардона), о лицах	His	Their	Theirs
Her(ҷ.занона), о лицах	Hers		
Its (беҷон)	Its		

Масалан:

Шумораи танҳо:

I. *He always forgets my birthday (10, 819).*

I think that book is mine (10, 787).

II. Do you like your new job? (10, 787)

Is that book yours? (10, 1488)

III. He claims it was his idea (10, 590).

Learning to ski has always been an ambition of his (10,590).

Fiona has broken her leg (10, 583).

My mother has a lot of hats so I borrowed one of hers (10, 583).

We wanted to buy the table, but its surface was damaged (10, 667).

Шакли мутлақи ҷонишинҳои додашуда истифода бурда намешавад.

Шумораи ҷамъ:

I. Our youngest child is six (10, 975).

II. Their house is similar to ours, but ours has a big garden (10, 875).

Шахси дуюми шумораи ҷамъ бо шахси дуюми шумораи танҳо мувофиқ меояд.

III. Their own car is being mended this one is hired (10, 1329).

It's a favorite place of theirs (10, 1329).

Фарқи байни шакли баста ва мутлақи ҷонишинҳои соҳибӣ дар он аст, ки шакли баста ба монанди сифат бо калимаи субстантивӣ ҳамроҳ омада, ба калимаи субстантивӣ дар муносибати атрибутивӣ қарор дорад, ки ба мансубияти ин ё он ашёи гӯянда ва шунаванда ишора менамояд, ки дар сӯҳбат иштирок надоранд. Аз ин лиҳоз, чунин шаклҳоро шакли адъективӣ меноманд. Шакли бастаи ҷонишинҳои соҳибӣ бошад, мустақилона истифода бурда мешавад. Он низ метавонад, вазифаи мубтадоро иҷро намояд. Масалан: Your book is old. My is new, пуркунанда, My pencil has broken, I take yours, ҷузъи хабарӣ This book is hers. Чӣ хеле ки маълум гашт, он ҳамчун исм амал намуда, онро шакли субстантивии ҷонишинҳои соҳибӣ меноманд. Шакли мутлақи ҷонишинҳои соҳибӣҳамчун воситаи ифодаи соҳибият истифода бурда мешавад. Мисолҳо:

You can see that <u>my beard</u> is too young to trim a mantle with (11, 31).

….. and he made his horse swim over the river (11,52).

«Sir, shall your son Arthur be king after you?» (11, 18).

Then both took their shields and fought together (11, 52).

Дар мисоли якум байни калимаҳои *beard* ва *my* муносибатҳои посессивӣ мавҷуданд, ки он ба тааллуқ доштани риш ба гӯяндаро ишора менамояд. Инчунин, дар мисоли дуюм байни калимаҳои *horse ва his* муносибати посессивӣ мавҷуд мебошад, яъне сухан дар бораи тааллуқ доштани асп ба шахсе, ки дар сӯҳбат иштирок надорад, меравад. Дар ҷумлаи сеюм, байни калимаҳои *son ва your* муносибатҳои посессивӣ мавҷуд аст. Ҷонишини *your* ба мутааллиқ будани писари гӯянда ишора менамояд.Дар мисоли чорум, калимаҳои *their* ва *shields* ибора муносибати посессивиро ташкил менамояд. Дар ин ҷо тааллуқ доштани сипар ба ду шахс дар назар дошта шудааст, ки дар сӯҳбат иштирок надоранд.

Қайд кардан ҷоиз аст, ки дар забони тоҷикӣ гурӯҳи махсуси калимаҳо бо унвони «ҷонишинҳои соҳибӣ» мавҷуд нестанд. Муносибати соҳибият дар забони тоҷикӣ бо чор роҳ сурат меёбад:

1. Бо ёрии ҷонишинҳои шахсӣ (ман- I, ту-You, ӯ – He, she, вай – he, she, it, мо – we, шумо – you,онҳо – they), ки пас аз исм ҷойгир шуда бо ёрии бандаки –и алоқаманд шуда, дар натиҷа ибораи муносибати субстантивӣ ва атрибутивӣ ба миён меояд. Мундариҷаи муносибат, ин ишора ба мутааллиқ будани ин ё он ашё ё предметҳои гӯянда, шунаванда ва шахс (шахсоне), ки дар сӯҳбат иштирок надоранд, мебошанд. Масалан:

Ана, Асои ман ҳам гоҳо ду шабу ду рӯз, се шабу се рӯз ғоиб шуда меравад.(6, 19)

-Чаро духтари ту мешудааст?! (6, 37)

Фурсате аз миён рафт ва нохост чашми ӯ ба касе афтод….. (8,201)

Ангишткан қоҳ- қоҳ хандид, ҷавони беларус аз чашмони вай тарсида рӯяшро ба тарафи дигар гардонд (8,348).

Дар кишлоқи мо одами хатнок нест (5,76).

-Баъзе вақт кори хайр ҳам кардан даркор, - гуфт ӯ,- аҳлию улфатии шумо (ду акою укои меҳрубон. - Ш.С) маро ҳайрон кард (8,92).

Ба колхози онҳо як нафар марди Бухорӣ, Маъруф Маҳдизода раис таъйин гашт (7,32).

Дар усули баланди суханварӣ бошад, ба ҷои *онҳо* ҷонишини шахси сеюми шумораи ҷами *онон* истифода бурда шавад: Гӯё калонон ба ҷаҳон нишон додан мехостанд, ки мамлакати онон аз ҷанг харобу беҳол нагаштааст, балки ба сохтмони чунин иншооти азим қодир аст (7,86).

Дар ин мисолҳо исмҳои «Асо, духтар, чашм, чашмон, қишлоқ, аҳлию улфатӣ, колхоз ва мамлакат» қисми якуми таркиби соҳибӣ буда, номи соҳиб буданро ифода менамояд. Аммо ҷонишинҳои шахсӣ (ман, ту, вай, ӯ, мо шумо, онҳо,онон) тавассути бандаки изофии – и посессорҳоро (соҳибонро) ифода менамояд, ки онҳоро бо исмҳои мувофиқ алоқаманд менамоянд. Бандаки изофии –и ба ғайр аз вазифаи алоқамандкунӣ, дигар вазифаҳоро низ иҷро мекунад, ки ин ҳам бошад вазифаи ифодаи муносибати соҳибият аст. Зеро, ҷонишинҳое, ки ба таркиби ин қолабҳои соҳибӣ дохил мешаванд, бе бандаки изофӣ мафҳуми посессорро (соҳиб будан) ифода карда наметаваонад. Ба сифати таркиби ин қолабҳо, инчунин якҷоякунии шакли мутлақи ҷонишинҳои соҳибии забони англисӣ бо дигар исм ба роҳ монда мешавад. Барои тасдиқ кардани ин гуфтаҳо ибораҳои додашударо ба забони англисӣ тарҷума менамоем:

Асои ман – my Aso
Духтари ту – your daughter
Чашми ӯ – his (her) eye
Чашмони вай – his (her) eyes
Қишлоқи мо – our village
Аҳлию улфатии шумо – Your harmony and friendliness
Колхози онҳо – their collective farm
Мамлакати онон – their country

Ҷоизи қайд аст, ки дар забони тоҷикӣ нисбат ба забони англисӣ ба ҷои ҷонишини шахси сеюми намудҳои ҷинс, мавҷуд нест, вале маънои шахс ё беҷон фарқ карда мешавад, *ӯ* ё *вай* шахсро иваз мекунадаммо он ҳам ба ашёи ҷондор ва ҳам беҷон ишора мекунад. Ба ғайр аз ин, дар забони англисӣ ҷонишини шумо ҳам дар шумораи танҳо ва ҷамъ истифода бурда мешавад.

2. Бо ёрии бандакҳои махсус, ки онҳоро дар баъзе сарчашмахои забони тоҷикӣ ҷонишинҳои энклтикӣ ва бандакҷонишинҳои шахсӣ-соҳибӣ меноманд. Онҳо ҳам ба соҳибият, шахс ва шумора ишора менамоянд. Онҳо посессорро (соҳиб будан) ба кадом шахс ва шумора мансуб будани ашёро муайян менамояд. Мисол:

Оҳ, пулакам!...- гӯён бо ҳамон вазъияте, ки ба гӯянда гӯш медод, якпаҳлӯ ба замин ғалтид (5,176).

Табъат хира барин…… - нафаси ҷавон гирифта, изтироби дилашро маълум мекард (7, 63).

….Хату саводаш ҳаст, акнун хонданҳо осон_шудагӣ, ана - мана нагуфта як муаллими доно

мешавад (7, 304).

- Биё, корамонро иваз кунем? (7,142)

- Шумоён дер омадетон, бинобар он ҳуҷҷатҳоятонро ба архив супоридем (8, 176).

Гумонашон Сталин мурад, авзои замон тағйир меёбад (7,142).

Қайд кардан ҷоиз аст, ки морфемаи –атон на танҳо барои ишора кардани мансубияти ашё ба ҳамсӯҳбат, балки муносибат ба як шахсро ифода менамояд, ки бо фаҳмиши одобу ахлоқӣ алоқаманд аст, яъне барои ифодаи муносибати эҳтиромона ба ҳамсӯҳбат хизмат мекунад. Морфемаҳои соҳибии забони тоҷикӣ ба забони англисӣ тариқи шакли мутлақи ҷонишинҳои соҳибӣ ифода мегарданд. Барои тасдиқ намудани ин гуфтаҳо тарҷумаи баъзе калимаҳо оварда мешавад, ки мафҳуми соҳибиятро мефаҳмонад.

Пулакам – my money

Табъат – your mood

Саводаш – his (her) literacy

Корамон – our work

Ҳуҷҷатҳоятонро –your documents

Гумонашон – their mind

Чӣ хеле ки аз тарҷумаи ин мисолҳо бармеояд, морфемаи *–ам* ба мансубияти ашё ба гӯянда, морфемаи *–ат* мансубияти ашё ба ҳамсӯҳбаташ, морфемаи *–аш* мансубияти ашёро ба предмети ҷондор ва беҷон ишора мекунад. Форманти –амон мансубияти гӯяндаҳоро ифода мекунад, форманти –атон ва –ятон бошад, ки ашё ба як шахс мансуб аст ё нисбати ҳамсӯҳбат гӯянда эҳтиромро ифода мекунад. Морфемаи –ашон ва –яшон онро ишора менамояд, ки ашё ба шахсоне, ки дар сӯҳбат иштирок надоранд мансуб аст. Саволе ба миён меояд: Фарқият байни ибораи *дасти ман* ва калимаи *дастам* дар чӣ аст? Чӣ хеле ки К.Усмонов қайд кардааст, дар ибораи *дасти ман* ҷонишини *ман* диққатро ҷалб менамояд, вале дар калимаи *дастам*, калимаи даст ҷудо шуда истодааст. Ин ду мафҳум ба забони англисӣ тариқи задаи мантиқӣ мегузарад. Ҳангоми тарҷумаи ибораи дасти ман ба забони англисӣ ҷонишини *my* зада мегирад, аммо ҳангоми тарҷумаи калимаи дастам задаи мантиқӣ ба калимаи *hand* гузошта мешавад.

3. Дар забони тоҷикӣ ҷонишини нафсии *худ* вуҷуд дорад, ки муодили он дар забони русӣ *свой* мебошад. Ин ҷонишин пас аз исм гузошта шуда, бо ёрии бандаки –и алоқаманд мешавад. Ин ҷонишин дар қолабҳои ба монанди *китоби худ* мансубиятро нисбат ба ашёи ин ё он шахс ё ашёи беҷон фарқияте надорад, яъне китоби худ метавонад ҳам my book, your book , her book ва ғайра ифода намояд, барои ҳамин мансубият ба ин ё он шахс тавассути шахс ва ё шумораи феъл-бандак ва ё бо шакли мубтадо муайян карда мешавад. Мисол:

Лекин дар ин маҷлис ҳозир аз хусусҳои дигар, аз дарди дили худ гуфтанӣ ҳастам (8,346).

Насиҳататро ба ҳамдеҳагони худ бигӯй, ки монанди рамаи гӯсфанд ба кӯҷо ҳай кунӣ, рафтан мегиранд (8,59).

Гурзамар барин ин нокасон бачаи парвардаи худашонро мехӯранд (7,95).

Чӣ хеле ки аз мисолҳо маълум гашт, дар ҳамаи ҷумлаҳо, посессор бо ҷонишини нафсии *худ* ифода ёфтааст, аммо ашё ба шахсҳои гуногун тааллуқ дорад. Инчунин, дар мисоли якум посессори ҷумла ба шахси якум ишора менамояд, ки бандакҷонишини –ам далел медиҳад. Дар мисоли дуям калимаи *ҳамдеҳагон* ба шахси дуюм тааллуқ дорад, ки бо бандаки хабарии «бигӯй» муайян шудааст, ки шахси дуюми шумораи танҳои сиғаи амрро ифода мекунад. Дар мисоли охирин, посессор дар асоси намудҳои мубтадо *нокасон* ва бандаки хабарии –анд муайян мешавад. Аз ин лиҳоз, дар мисоли якум дили худ ба забони англисӣ *my heart*, дар дуюм мисол ҳамдеҳагони худ - *your countrymen* ва дар мисоли сеюм бачагони худ *their children* тарҷума шавад.

4. Дар забони тоҷикӣ барои ифодаи соҳибият ба ҷонишини нафсии худ бандакҳои соҳибии забони тоҷикӣ ҳамроҳ мешаванд: китоби худам- my book, китоби худат -your book, китоби худаш - his(her) book, китоби худамон - our book, китоби худатон - your book, китоби худашон - their book ва ғ. Чӣ хеле ки маълум гашт, дар ин мисолҳо ифодаи дучанди воситаи соҳибият ишора шудааст, яъне бо ёрии ҷонишини нафсии худ ва бандакҷонишинҳои соҳибӣ.

Такрорёбии ифодаи воситаи соҳибият шояд ду мақсадро ифода намояд, аз як тараф мансубияти ин ё он ашёро ба ин ё он шахс, ва аз тарафи дигар, номуайянии маънои ҷонишино нафсии худ бартараф карда мешавад. Яъне ҳангоми ҳамроҳ кардани бандакҷонишинҳои соҳибӣ ба ҷонишини нафсии худ имконияти муайян кардани субъекти посессор пайдо мешавад. Нигаред: Ман ин ниҳолҳоро бо дастони худ шинондам (8,64).

Ман ин ниҳолҳоро бо дастони худам сабзонидам (8,66).

Ин ҷумлаҳо ба забони англисӣ гуногун тарҷума мешавад: Ман ин ниҳолҳоро бо дастони худ шинондам – I planted these seedlings myself. Ман ин ниҳолҳоро бо дастони худам сабзонидам – I cultivated these seedlings with my own hands. Чӣ хеле ки маълум гашт, ҳангоми ҳамроҳ шудани бандаки соҳибӣ ба ҷонишини нафсии худ ба забони англисӣ тавассути калимаи own ишора шудааст.

Инчунин, дар калимаи own мафҳуми қувватфизо низ ифода шудааст. Барои ҳамин, И.М. Сушкова таъкид мекунад, ки калимаи англисии own мафҳуми қувватфизор доро мебошад, ҳангоми ба калимаи қаблӣ ҷонишини соҳибӣ ифода ёфта, дар ин вазифа ownба забони русӣ бо ёрии калимаи аз они худ(шахсӣ) тарҷума мешавад.

Акнун, доир ба шакли мутлақи ҷонишинҳои соҳибии забони англисӣ таввақуф карда, муодилҳои тоҷикии онҳоро ишора мекунем. Шакли мутлақи ҷонишинҳои соҳибии mine, yours, his, her, its, ours ва theirs комилан ба шакли баста дар таркиби ҷумла монандӣ надорад. Онҳо қолабҳои атрибутивиро ташкил намедиҳанд ва мустақилона истифода шуда, исмро иваз менамоянд. Маҳз, аз ҳамин сабаб ҳангоми истифода бурдани дар таркиби ҷумлаҳо намуди ҷонишинҳоро О.Н. Исаева соҳиби мустақил номгузорӣ кардааст. Мисол: Whose coat is that? It's mine =Он палто аз они кист? Аз они ман аст. Дар забони тоҷикӣ чунин ҷонишинҳо мавҷуд нестанд. Чунин ҷонишинҳои забони англисӣ ба забони тоҷикӣ тавассути қолабҳои *аз они ман, аз они ту, аз они вай, аз они мо* ва ғ. ифода мегардад. Мисол: Is that book yours? = Они китоб аз они ту аст? (Он китоб аз они ту-мӣ?) My address is № 22 Laburnum Close so his must be № 26 (10, 590). = Суроғаи ман кӯчаи Гулдарахти наздик №22 аст, бинобар он аз они ӯ бояд № 26 бошад. If this isn't Susan's book that one must be hers (10, 583)= Агар ин китоби Сюзан набошад, ана онаш бояд аз они ӯ бошад. Your photos are lovely. – Do you want to see ours?(10,675) = Суратҳои шумо зебо аст. - Шумо суратҳои аз они моро дидан мехоҳед?

It's a favorite place of theirs (10, 1329) = Ин ҷои дилкаш аз они онҳост.

Дар ҳамаи ин мисолҳо шахсу шумораҳои муносиб, шакли мутлақи ҷонишини соҳибӣ ба забони тоҷикӣ тавассути аз они + ҷонишини шахсӣ ифода ёфтааст. Ва посессиви (соҳиби) мустақилонаи англисӣ, қолаби тоҷикии аз они + ҷонишини шахсӣ ба ҷои дигар ашё истифода бурда мешавад, ки ба ҷои my book калимаи book- ро партофта, mine истифода бурда мешавад. Аз ин лиҳоз, ин қолабҳодар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ барои иваз кардани ин ё он гурӯҳҳои номӣ хизмат мекунад. Қайд кардан ҷоиз аст, ки дар таркибҳои this book is mine – Ин китоб аз они ман аст, калимаи mine ва муодили тоҷикии аз они ман ҷузъи гуфторҳои диққатҷалбкунандаро ифода мекунад. Чӣ хеле ки дар боло қайд шуд, посессиви мустақили забонҳои муқоисашаванда ин ё он исмро иваз менамояд. Бинобар ҳамин, ба сифати исми ивазшаванда гурӯҳи семантикии зерин баромад мекунанд:

1. Исмҳое, ки антропонимҳор ифода мекунад. Мисол: What kind of girl was this wife of yours? (13,234) = Ин зани шумо чӣ хел духтар буд? Чӣ хеле ки аз тарҷума маълум гашт, дар чунин қолабҳо посессиви мустақили забони англисӣ ва забони тоҷикӣ на бо ҳамроҳ намудани қолаби аз они ту ё шумо ифода гашт, балки тавассути бандак ва ҷонишини шахсӣ. Мисол: This wife of yours – Ин зани шумо.

Чӣ хеле ки И.М.Сушкова қайд мекунад, ин ҳолатҳо муносибати хешу таборӣ, алоқаи ҷамъиятии байни объект ва посессор, инчунин, мафҳуми маънавии тобеияти объект ва посессорро ифода мекунад.

2. Исмҳое, ки қисми организми инсонро ифода мекунад. Мисол: He was dressed, as I was, in a union suit, and his face and hands, like mine, were stained a butternut brown (13, 181) = Ӯ мисли ман либоси тӯёна дар бар дошт, ва рӯю дастонаш чун аз они ман доғдор буданд;

3. Исмҳое, ки ашёҳои конкретиро ифода мекунад. Мисол: My flashlight is failing. You'd better take yours (12, 56) - Чароғаки ман нағз кор накарда истодааст, беҳтараш аз они худатро гир;

4. Исмҳое, ки ашёҳои ғайриконкретиро ифода мекунад. Мисол: The selection would be his, so that the advatages would be his (13, 92) – Интихоб аз они ӯст, аз ин хотир афзалият ҳам аз они ӯст.

Чӣ хеле ки К.Усмонов дуруст қайд кардааст, артикли муайянии забони англисӣ барои ифодаи муайянкунандаи соҳибӣ баромад мекунад. Бо вуҷуди ин, ҷонишинҳои соҳибиро иваз менамояд. Дар ин ҳолатҳо асосан исмҳоеистифода бурда мешаванд, ки аъзоҳои бадан, инчунин ашёҳои либосро ифода мекунад. Мисол: The three of them lifted him by the shoulders (11, 36). He took off the coat…. And hung it on the rack (11, 180).

Дар чунин қолабҳо артикли муайян одатан, дар забони тоҷикӣ тавассути воситаҳои дар боло зикр шуда, ифода меёбанд. Мисол: I looked him straight in the eye and didn't say anything (6,20) = Ман рост ба чашмони вай нигоҳ кардаму хомӯш истодам. I was wounded twice …. Once in the arm, the second time in the leg]6, с.18] Дар ин муддат ду бор мачрӯҳ шудам, як бор ба дастам тир расид, бори дигар поям мачрӯҳ шуд.

Пас, вай ба хулосае меояд, ки фарқият байни пайвастшавии артикли муайян ва ҷонишини соҳибӣ дар он аст, ки дар мисоли якум, мансубият на ба ашёи конкретӣ, ки ба шахси конкретӣ мансуб аст, балки дар умум, ва дар мисоли дуюм бошад – баръакс.]3, с.125-126].

АДАБИЁТ

1. Исаева, О.Н. Реализация категории посессивности в русском и английском языках: дис.канд.фил.наук:10.02.20 / Ольга Николаевна Исаева. М., 2007.- 164с.

2. Сушкова, И.М. Принадлежность в семантико-функциональном поле посессивности: дис…. канд. фил. наук.:10.02.19 /Сушкова Ирина Михайловна Воронеж. – 2007, -185с.

3. Усмонов, К.У. Категория определенности-неопределенности имени существительного в современном таджикском и английском языках: дис…. канд. фил. наук: 10.02.20/10.02.04 /Каримджон Усмонов. - Ленинабад, 1979. - 169с.
4. Усмонов, К.У. Морфологияи муқоисавии забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ / Каримджон Усмонов.- Хуҷанд 2015. – 232с.
5. Айнӣ, С. Марги Судхӯр /Садриддин Айнӣ. Душанбе: Адиб, 2010.- 219с.
6. Икромӣ, Ҷ. Тахти Вожгун /Ҷалол Икромӣ. Душанбе: Ирфон,1974. -337с.
7. Фирӯз, Б. Ғафлатзадагон /Баҳром Фирӯз.- Душанбе: Адиб, 1999-375с.
8. Ҷалил, Р. Асарҳои мунтахаб / Раҳим Ҷалил.- Душанбе: Адиб, 1988-464с.
9. Carter, D. Tomorrow Is with us / D.Carter.- Moscow,1953 – 334p.
10. Hornby, A.S. Oxford advanced learners' dictionary/ A.S.Hornby.- Oxford university Press, 1989.-1578p.
11. Malory, T. Morte D' Arthur / T. Malory. - Ленинград: Просвещение, 1968-232с.
12. Stivenson, P.L. Treasure Ireland /P.L. Stivenson. - Moscow, 1963-277p.
13. Thackeray, W. M. The history of Henry Esmond, esq / W. M. Thackeray.- Moscow: Foreign languages publishing house, 1954.-596p

РОЛЬ ПРИТЯЖАТЕЛЬНЫХ МЕСТОИМЕНИЙ ДЛЯ ВЫРАЖЕНИЯ КАТЕГОРИИ ПОЕССИВНОСТИ В ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

В выражении категории принадлежности в таджикском и английском языках участвуют единицы различных уровней этих языков, начиная с морфем и заканчивая словосочетаниями и предложениями. Среди этих средств важное место занимают местоимения английского языка, а в таджикском особые морфемы и возвратное местоимение. В английском языке функционирует особый разряд местоимений под названием «притяжательные местоимения», у которых имеются связанная и абсолютная формы.

Связанная форма сочетается с субстантивным словом для выражения значения посессивности, а абсолютная форма для этой цели употребляется самостоятельно.

В таджикском языке таких местоимений нет.

Эквивалентами притяжательных местоимений английского языка выступают морфемы притяжательности или личные и возвратные местоимения, которые сочетаясь с субстантивным словом, при помощи изафета –и или без него выражают значения посессивности.

Ключевые слова: *притяжательные местоимения, связанная форма, абсолютная форма, форманты притяжательности, личное местоимение, возвратное местоимение.*

THE ROLE OF POSSESSIVE PRONOUNS ON EXPRESSING POSSESSIVE MEANING IN TAJIK AND ENGLISH

In expressing the category of possessiveness the Tajik and English languages make use of units of different language levels, beginning from morphemes to word groups and sentences.

Amongst these means an important place is occupied by a special kind of English pronouns, and morphemes, personal and reflexive pronouns of modern Tajik.

In modern English there functions a special kinds of pronouns called «possessive pronouns», which have got two forms: conjoined and absolute/

To express the meaning of possession the conjoined form of such a pronoun is combined with a substantival word, but the absolute form is used independently.

Such a semantic type of pronouns doesn't function in modern Tajik, that's why as equivalents of the English possessive pronouns there are used morphemes of possessiveness, personal and a reflexive pronouns. The last two are connected with a noun by means of «isafet - и». As for the morphemes of possession, they are added to the end of a noun.

Key words: *possessive pronouns, conjoined form, absolute form, morpheme of possessiveness, personal pronoun, reflexive pronoun.*

Сведение об авторе:

Сангинова Шахноза Абдурашидовна *- кандидат филологических наук - старший преподаватель общеуниверситетской кафедры иностранных языков, Худжандского государственного университета имени академика Б.Г. Гафурова (Республики Таджикистан, г. Худжанд, ул. Р. Мавлонбекова, 1), e-mail: shakhnoza. sanginova. 82@mail.ru*

About the autor:

Sanginova Shakhnoza Abdurashidovna *- Candidate of philological science, a senior lecturer of the all-University Department of Foreign Languages, Khujand State University named after academician B.G. Gafurov (Republic of Tajikistan, Khujand, R. Mavlonbekova street), e-mail: shakhnoza. sanginova. 82 @ mail. ru*

УДК: 4Т (075)
ББК 81.2

СУХАНЕ ЧАНД АЗ СИНОНИМҲОИ ҶУФТИСТЕЪМОЛ

Ҳакимова Ш. И.
Донишгоҳи давлатии Ҳуҷанд ба номи академик Б. Ғафуров

Муродифоти луғавӣ аз масъалаҳои муҳимтарини забоншиносӣ ба шумор меравад, зеро он аз бисёр ҷиҳат боигарии забони миллӣ, ҳамчунин ғановати забон ва услуби нигориши адибонро муайян менамояд. Дар бораи муродифоти луғавӣ нисбат ба анвои дигари воҳидҳои семантикӣ – сермаъной, омоним ва антонимҳо бештар асарҳои илмӣ таълиф гаштаанд, вале ҳаҷ ба ҷониби вожашинос ҳ.Маҷидов аст, ки гуфтааст: «Қонуниятҳои зиёди мавҷудият ва истеъмоли ин категорияи ниҳоят муҳими забон, бахусус, хусусиятҳои фарқноки он, гурӯҳбандӣ, тафовут ва умумияти он аз вариантнокӣ, синонимияи воҳидҳои нутқ ва масъалаҳои монанди инҳо таҳқиқ нашудааст» [4, с.75].

Дар таҳқиқи муродифоти луғавӣ муҳимтарин манбаъ забон ва услуби асари бадеӣ маҳсуб меёбад. Азбаски дар асари бадеӣ олами ҳастӣ бо тамоми ҷузъу томаш ба тасвир меояд, имкониятҳои истеъмолии забон куллан рӯи кор меояд, аз ҷониби дигар, асари бадеӣ, чи назм ва чи наср, маҳсули фикру андешаи устодони сухан аст.

Устодони каломи бадеӣ на танҳо аз ғановати забони умумихалқӣ истифода менамоянд, балки дар афзудани дороии он саҳм мегузоранд.

Дар ин мақола чанд сухан аз як навъи муродифоти луғавӣ – таркибҳои ҷуфти муродифӣ аз рӯи маводи назми Лоиқ Шералӣ гузориш меёбад.

Таркибҳои ҷуфти муродифӣ дар ашъори Лоиқ Шералӣ бисёранд, ки он ба серистеъмолии онҳо умуман дар забони тоҷикӣ алоқаманд аст.

Ҷуфтмуродифот аз он сабаб ном гирифтаанд, ки онҳо аз ду калимаи мустақилмаъно иборат буда, бо ҳам тавассути пайвандакҳои пайвасткунандаи ***–у, -ю, -ву, ва*** алоқаманд шуда, як воҳиди луғавиро ташкил менамоянд. Алоқаи пайваст онҳоро аз ибора дур карда, мансуби таркиб мегардонад.

Муродифоти ҷуфт аз воҳидҳои муассири забон ба шумор мераванд. Корбасти ҷуфти синонимҳо аз он зарурате бармеояд, ки гӯянда ё нависанда мехоҳад мафҳум ё фикреро ба таври пуртаъсир баён созад. Чунонки ба мушоҳида меояд матлаб аз ба таври ҷуфт ба кор бурдани муродифот ё таъкиди мафҳум, ё вусъат бахшидан ба доираи семантикии калима аст; дар бисёр маврид ин ду матлаб бо ҳам меояд. Чунончи, ***тобу таб***, ***нозу адо***, ***баргу наво***, ***шӯру маҳал***, ***рашку ҳасад*** дар мисолҳои зерин:

*Дар **тобу табат** бинам, бехоби шабат бинам,*
Ҳар лаҳзаву ҳар соат ҳоли аҷабат бинам. [1, с.24]

Баргу навои *ошиқон,*
Дар рӯи чун барги гулаш. [1, с.40]

Хушбахт он касест, ки дар ҷодаи ҳаёт,
Рашку ҳасад *ба ёру бародар надоштаст.[2, с.131]*

Мардум, эй мардуми сода, ту надонистӣ ҳайф,
*В-аз **табу тоби** ту бошад **табу тоби** суханам.[2, с.357]*

*Дар олами **шӯру маҳал**, дар арсаи **ҷангу ҷадал**,*
Эй дар малоҳат бемасал, шод омадӣ, шод омадӣ.[2, с.202]

Дар байти аввал таркиби синонимии ***тобу таб*** мавҷуд аст, ки дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» дар шакли ***табу тоб*** ба маънои *сӯзу гудоз* шарҳ ёфтааст. Дар Лоиқ ин қарина ҳам дучор меояд:

*Биё, дил дар **табу тоб** аст, эй ёр,*
Биё, ин лаҳза ноёб аст, эй ёр. [1, с.375]

Дар баъзе манбаъҳо (4) қайд мешавад, ки синонимҳои ҷуфтистеъмол бо ибораҳои фразеологӣ (таркибҳои фразеологӣ) монандӣ доранд, лекин бо маънои луғавӣ омадан онҳоро аз ибораҳои фразеологӣ фарқ мекунонад. Синонимҳои ҷуфтистеъмолро таркибҳои ҷуфт ё таркибҳои синонимӣ ҳам мегӯянд. Онҳо аз ҷиҳати қолаби рехта доштан ба воҳидҳои фразеологӣ монандӣ доранд. Дар ин байтҳо синонимҳои ҷуфтистеъмоли ишорашударо дар матнҳои гуногун бо маъноҳои аслӣ ва маҷозӣ ҳам фаҳмидан мумкин аст. Масалан, ***сабзу тар, бому дар*** ба ду маъно дар байтҳои зерин:

*Эй ҷамоли **баҳру бар** хуш омадӣ,*
*Эй баҳори **сабзу тар** хуш омадӣ. [1, с.408]*
*Аз **бому дари** умрам хуршеди рухат метофт,*

*Ҷуз дард намеборад аз **бому дарам** бе ту. [1, с.443]*
Домани кӯҳ гирифтему думи маркаби хеш,
*Рафт аз даст ҳама домани **дашту даманам** .[2, с.358]*
Мисраеро, ки бигӯям хомӯш,
*Радди ҳар **шӯру маҳал** мегӯем. [2, с.401]*

Дар таркибҳои ҷуфти синонимӣ ҷузъҳо бо ҷилоҳои маъноияшон аз ҳамдигар фарқ мекунанд, бинобар ин дар онҳо ҷузъи дуюм аз ҷиҳати маъно ҷузъи аввалро пурра менамояд.

Таркибҳои ҷуфти синонимӣ, ки ҷузъҳояшон таърихан ташаккул ёфтаанд, новобаста ба ҳаммаъно будан ё набудан бо ҳам алоқаманд мешаванд, бинобар ин ҷузъҳои синонимҳои ҷуфтистеъмолро ҳамеша ҳаммаъно ҳисобидан дуруст нест.

Дар синонимҳои ҷуфт калимаҳои ҷузъҳои онҳо аз ҷиҳати қимат баробар ё наздик муттаҳид мешаванд. Масалан, ***сим*** – ***нуқра***, ки аз ***зар*** (*тилло*) камбаҳотар аст, дар таркиби ***симу зар*** меояд ва якҷоя ба боигарӣ далолат мекунад.

Таркиби ***симу зар*** таъбири хеле машҳури забони классикӣ аст, лекин дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» дар моддаҳои луғавии ***сим*** ва ***зар*** қайд нагардидааст. Он дар ашъори Лоиқ Шералӣ бисёр дучор меояд. Ду мисол:

*Бидуздиданд **симу зар** зи конҳо,*
ҳама камбуди кон гуфтанду рафтанд. [1, с.220]

*Ин зумра **симу зар** гирифт, он зумра дарди сар гирифт,*
Аз беибодӣ як тараф, аз бемаводӣ як тараф. [2, с.286]

Таркиби ***симу зар***ро шоир бо шакли дигар - ***нуқраву зар*** ҳам корбаст кардааст:

Гурӯҳе аз барои ***нуқраву зар***,
Гурӯҳе аз барои шавкату фар. [1, с.556]

Як қисм таркибҳои ҷуфти синонимӣ дар натиҷаи муносибати наздик доштани чизҳо дар ҳаёт ташкил ёфтаанд, амсоли ***бому дар***, ***ошу нон***, ***пару бол*** ва монанди инҳо:

ҳар кӯҷое по ниҳӣ, дар пои ту сар мениҳанд,
***Ошу ноне** хӯрдаӣ, он ошёнро гум макун. [1, с.423]*
Гарчи эъҷозе накардам, баҳри эъҷозе бимирам,
*Бо **пару боли** ҳавӣ дар авҷи парвозе бимирам. [2,с.346]*

Дар ашъори Лоиқ синонимҳои ҷуфтистеъмоли анъанавӣ, ки дар забони тоҷикӣ таърихан ташаккул ёфтаанд, мавқеи калон доранд. онҳо аз калимаҳои аслии тоҷикӣ ва ё аз калимаҳои иқтибосии арабӣ ташкил гардидаанд, ба мисли ***дашту саҳро, дашту даман, ному нанг, қолу мақол, қилу қол***:

Эй сад дареги қодире, к-ӯ бо заифакон,
***Лофу газоф** мекунад аз бозувони худ. [2, с.246]*
*Ту **тару тозатар** аз шеъри таболудаи ман,*
Аз тару тозагиат шеъри тарам месӯзад. [1, с.196]
*Гарчи омӯхта ба ӯ **қолу мақоле**,*
*Модарашро мекушад **беқилу қоле.** [1, с.482]*
*Агар як лаҳза ношукри ҳамин **давру замон** бошам,*
Сияҳбахтам, сияҳрӯзам, сияҳрӯям, сияҳкорам. [1,с.337]
Гар асли ҷамолатро нодида дили мо сӯхт,
*Танҳо ту тавонӣ гуфт аз **хусну ҷамоли** дил. [1, с.295]*

Баъзеи ин таркибҳо хусусияти архаистӣ дошта, ҳоло истеъмол намешаванд, мисли ***кавну макон*** (мавҷудот, ҳастӣ):

Ту гуфтӣ мо замину осмонем,
*Ту гуфтӣ соҳиби **кавну маконем.** [1, с.616]*

Ҷузъҳои синонимҳои ҷуфт дар қисме аз онҳоро маъноии луғавии худро суст ё гум кардаанд, ки дар алоҳидагӣ маъно надоранд. Ин қабил таркибҳо дар фарҳангҳо ҳам аксаран қайд намешаванд, монанди ***ранҷу тааб*** [1, с.539], исми ***тааб*** арабӣ буда, маъноияш ранҷ, сахтӣ аст. Он дар шеъри устод Айнӣ ҳам дучор меояд:

Мактаб ба ту ёд медиҳад илму адаб,
*Мактаб зи ту мебарад ғаму **ранҷу тааб**.*
Дар «дашту даман» – даман – домани кӯҳ аст:
Домани кӯҳ гирифтему думи маркаби хеш,
*Рафт аз даст ҳама домани **дашту даманам.** [2, с.358]*

«Чоҳу чола»:

Дар ин даҳри палиди пурзабола,
*Ки дар ҳар гом дорад **чоҳу чола.** [1, с.563]*

Дар таркиби ***малангу манг*** ҷузъи аввал дар ФЗТ зикр нашудааст. Ҷузъи дуюм ***манг*** маънои *қимор* ё *банг*-ро дорад:

Иддаест каф бар лаб, кинасӯзу пархошӣ,

Иддае ***малангу манг*** нашъаманду хашхошӣ. [1, с.476]

Сустаку мустак – асли ин таркиб ***сусту муст*** мансуб ба забони халқии гуфтугӯист:

Дирӯз таппак мезадӣ, дар пода ҷуфтак мезадӣ,

Ай ***сустаку мустак*** бигӯ, ин сахткӯшӣ аз кучо? [2, с.60]

Лоиқ Шералӣ дар бобати сохтани таркибҳои ҷуфт ҳам дастбурдҳо дорад. Ӯ ҳамчун суханвари мумтоз ба таркибҳои мавҷудаи забони умумихалқӣ қаноат накарда, бисёр таркибҳои ҷуфти синонимие сохтааст, амсоли ***санову шиор*** (3,83***)***, ***якдилу якрӯ*** (1,99), ***шавқу таманно*** (1,100), ***оҳу ғам*** (1,153).

Ин қабил таркибҳои шоир дар қолаби воҳидҳои забони гуфтугӯӣ ва умумихалқӣ сохта шудаанд. Шоир аксар ба ҷиҳати шаклӣ ҳамқофия будани ҷузъҳоро ба ҳисоб гирифтааст, монанди ***зору низор*** [1, с.208], ***лофу газоф*** [1, с.246]:

Эй дареғи кӯдакии ***лоуболу бевубол****,*

Дар бисоти сабзаҳо беғам паропар доштам. [1, с.381]

Чакодат соя меафканд бар рӯи ҳаёти мо –

ҳаёти ***шоду обод*** *аз виқори қиблагоҳи ман. [1, с.439]*

Аз дари табархӯрда ***озурдаву пажмурда****,*

Эй дасти наёзида бистезу талоше кун. [2, с.427]

Бубинам рӯ ба рӯи хеш бо чил кокули мушкил,

Ба худ ***нозидану болидани*** *ёри ҷавониро. [2, с.72]*

Оғуши қисмат боз шуд, сад хони неъмат соз шуд,

Гӯёву бино *омадам аз базми гунгу кӯрҳо. [2, с.84]*

Таркибҳои ҷуфти синонимиро аз ҳамдигар ҷудо карда, бо калимаҳои дигар ҳамроҳ овардан ва ё бо иловаи унсурҳои грамматикии дигар ҳамроҳ кор фармудан ҳам дар забони шоир дида мешавад. Масалан, дар ин байт таркиби ***хору зор*** бо ёридиҳандаи *шудан* дар шаклҳои ***хор шудан*** ва ***зор шудан*** омадааст:

Ин қадр ***хор мешудаву зор мешудаст***

Одам зи ҷабри одамон, эй хок бар сарам. [2, с.341]

Таркиби ***лофу газоф*** бо пешоянди ***бо*** дар шакли ***бо лофу бо газоф*** корбаст гардидааст:

ҳайрони дил набудаӣ як лаҳза худ ба худ,

Бо лофу бо газофҳо ҳайрон макун маро. [2, с.70]

Воҳиди грамматикӣ ба яке аз ҷузъҳои таркибҳои ҷуфт ҳамроҳ шаванд ҳам, ба ҳар ду ҷузъ баробар тааллуқ дорад.

Аз ***бому дари*** *умрам хуршеди рухат метофт,*

Ҷуз дард намеборад аз ***бому дарам*** *бе ту. [2, с.443]*

Ҷои ҷузъҳои таркибҳои ҷуфтро иваз мекунад, чунончи асли таркиб ***ору нанг*** аст, ки дар шакли ***нангу ор*** омадааст:

Фарёдҳо афсӯсҳо аз марги созу сӯзҳо,

Вовайлато, воҳасрато аз марги ***нангу орҳо****. [2, с.72]*

Унсурҳои грамматикӣ бо ҳар яке аз ҷузъҳои таркибҳои ҷуфт илова шуда ҳам метавонанд. Ба таркиби ***аҳду паймон*** ба ҳар ду ҷузъ пешванди «бе-» илова шудааст:

Аҳд бо паймона бастам, баъд аз он,

Пеши ӯ ***беаҳду бепаймон*** *шудам. [2, с.328]*

Ин навъи синонимҳо дар осори Лоиқ кам ба назар мерасад. Лекин навъҳои якум ва дуюм бештар дучор меоянд.

Ҳамин тариқа, синонимҳо дар назми Лоиқ аз воҳидҳои серистеъмоли луғавӣ ба шумор рафта, ба вазифаҳои мухталифи маъноиву услубӣ ба кор рафтаанд. Шоир бо таълифи таркибҳои тозаи муродифӣ дар такомули таркиби луғавии забони адабии тоҷик саҳми муносиб гузоштааст.

АДАБИЁТ

1. Адади аввал ишора ба шумораи ҷилдҳои куллиёти Лоиқ Шералӣ (Хуҷанд, 2001) ва адади дувум ба саҳифаи он аст.
2. Забони адабии ҳозираи тоҷик. К.1.–Душанбе, Маориф, 1983.
3. Камолиддинов Б. Услубшиносӣ.–Душанбе, 1978.
4. Лексикаи забони адабии тоҷик.–Душанбе: Ирфон, 1997.
5. Маҷидов ҳ. Забони адабии муосири тоҷик. Ҷ.1. Луғатшиносӣ.–Душанбе, 2007.
6. Фомина М.И. Современный русский язык. Лексикология.–Москва: Высшая школа, 1983.

НЕКОТОРЫЕ РАЗМЫШЛЕНИЯ О СИНОНИМИЧЕСКИХ ПАРАХ

В статье рассматриваются лексические синонимы, богатство языка и стиль письма писателей, законы существования, употребления, классификации, общности и отличия от других единиц речи на примере стихотворений Лоика Шерали. В статье говорится, что использование синонимических пар является одной из наиболее эффективных единиц языка, а использование синонимических пар возникает из-за того, что говорящий или пишущий хочет выразить мысль более действенным способом, и проблема заключается в использовании синонимических пар, или повторяющихся понятий, или расширения семантического диапазона слова.

В источниках отмечается, что синонимические пары аналогичны фразеологизму (фразеологическим сочетаниям), но в буквальном смысле отличаются от фразеологических выражений. Синонимические пары также называют парными синонимами. По форме они похожи на фразеологизмы. Важнейшим источником при изучении лексических единиц является язык и стиль произведения.

Синонимы в поэзии Лоика являются одними из наиболее широко используемых лексических единиц. Они используются для многих смысловых и стилистических задач. Поэт внес значительный вклад в развитие лексической структуры таджикского литературного языка, составив новые синонимы.

***Ключевые слова**: синонимы, лексические синонимы, стиль, стиль произведения, парные сочетания, синонимические сочетания.*

SOME SPECULATION ABOUT SYNONYMOUS COUPLES

The article deals with the lexical content, richness of language and style of writing, the laws of existence, usage, classification, generality and differences from other units of speech, such as the poems of Loiq Sherali. The article states that the use of synonyms is one of the most effective units of language, and the use of synonyms arises from the fact that the writer wants to express a concept or idea in a powerful way and the subject is used to use synonyms or accents, to the semantic framework of the word.

The sources note that synonymous pairs are similar to phraseological units (phraseological combinations), but literally differ from phraseological expressions. Synonymous pairs are also called paired synonyms. In form, they are similar to phraseological units. The most important source in the study of lexical units is the language and style of the work. Synonyms in Loiq's poetry are among the most widely used lexical units. They have gone to work on a variety of semantic and stylistic tasks. The poet made a significant contribution to the development of the lexical structure of the Tajik literary language by composing pure synonyms.

***Keywords:** synonyms, lexical synonyms, style, style of artwork, paired combinations, synonymous combinations.*

Сведение об авторе:

***Хакимова Шоира Исламовна** – кандидат филологических наук, доцент кафедры тажикского языка ГОУ «ХГУ имени академика Б.Гафурова» (Таджикистан,Худжанд), Электронная почта: xakimova.shoira@mail.ru*

About the autor:

***Hakimova Shoira Islamovna** - candidate of philological sciences, Associat Professor of the department of the Tajik language the SEI «KSU named after G.Gafurov» (Tajikistan, Khujand), E-mail: xakimova.shoira@mail.ru*

УДК: 4+42

МУҚОИСАИ ИБОРАҲОИ УСТУВОРИ СИФАТӢ ДАР ЗАБОНҲОИ АНГЛИСӢ ВА ТОҶИКӢ

Абдулҳақов С., Наврузшоев Б.Х.

Фразеологизмҳо аз ҷумлаи воҳидҳои муҳимтарини забон ва воситаи ифодаи пуробуранги фикр буда, раванди ташаккул, сохтор ва маъноҳои онҳо дар заминаи қонуниятҳои муайяни забоншиносӣ амалӣ мегарданд. Фразеология чун соҳаи мустақили забоншиносӣ аҳамияти муҳим дошта, дар он воҳидҳои фразеологӣ ҳамчун унсури таркибии системаи забон маънидод шудаанд.

Омӯзиш ва таҳлили муқоисавӣ - типологии воҳидҳои фразеологии забонҳои тоҷикӣ ва англисию яке аз мавзӯъҳои муҳим ба шумор меравад. Масъалаи омӯзиши муқоисавии воҳидҳои фразеологӣ дар забоншиносии тоҷик солҳои охир хеле хуб ба роҳ монда шудааст, ки асарҳои тадқиқотии олимон З. Муллоҷонова, М. Азимова, М. Мирзоева ва Б. Наврузшоев, ба ҳамин самт бахшида шудаанд.

Ибораҳои сифатӣ пас аз ибораҳои исми гурӯҳи калони ибораҳои синтаксисиро ташкил мекунанд. Дар ибораҳои сифатӣ калимаи асосӣ сифат буда, калимаи тобеъ ба ҳиссаҳои гуногуни нутқ тааллуқ дорад. Ибораҳои сифатӣ вобаста ба хусусияти луғавию грамматикии ҷузъҳо муносибатҳои объектӣ, замон, масоҳа, макон, хилоф, маҳдудият, маҳрумият, муайянкунандагӣ, дараҷа, мутобиқат ва ё номутобиқат, қиёс ва ғайраро ифода мекунанд.

Сифати ҳамчун ҷузъи тобеъи ибора ва ҳамаи гурӯҳҳои исмҳо алоқаи гарамматикӣ баста, муносибати атрибутивиро бо тобишҳои гуногун: ранг, ҳаҷм, ҳолат, аломати физикӣ ва масоҳавӣ, хосияти зоҳирӣ ва ботинӣ мефаҳмонанд. Гуногунмаъноии ибора ба гуногунии ҷузҳои он пеш аз ҳама ба калимаи асосӣ (исм) вобаста аст.

Сифати феълӣ ба исм асосан бо алоқаи изофӣ тобеъ мешавад ва вазифаи ҷузъи асосии ин гуна ибораҳо ҳамаи гурӯҳҳои луғавии исмҳо омада метавонанд, вале сифатҳои феълии замони оянда нисбат ба замонҳои гузашта ва ҳозира ба исм камтар алоқа мебанданд. Дар грамматикаҳои забони тоҷикӣ, дар асарҳои Д.Т.Тоҷиев тарзҳои алоқаи муайянкунанда бо муайяншаванда дар забони адабии ҳозираи тоҷик, «сифати феълӣ дар забони адабии ҳозираи тоҷик» доир ба ибораҳои исмии бо сифати феълӣ баъзе маълумотҳо дода шудаанд

Дар асарҳои номбурда тобишҳои гуногуни маънои ибораҳои сифати феълӣ шарҳ наёфтаанд ва ин аз имкон берун буд, чунки мақсади асосии тадқиқотӣ дар ин кор аз омӯхтани хусусиятҳои морфологӣ ва лексикии сифатҳои феълӣ иборат аст. Азбаски сифати феълӣ дорои ҳам хусусияти сифативу ҳам хусусияти феълист, дар ҷумла аз як тараф ба исм тобеъ шуда ояд, аз тарафи дигар калимаҳои дигарро монанди феъл тобеъ менамоянд. Аз ин сабаб устод Д.Т. Тоҷиев ба ибораҳои исмӣ, ки ҷузъи тобеи он сифатӣ мебошад, муфассал истода ва махсусан ба сифати тобеъшуда омадани объектҳои бавоситаю бевосита, инчунин хелҳои гуногуни ҳолшарҳкунандаҳоро хеле хуб нишон додааст [Тоҷиев, 1954: 65].

Дар забони англисӣ, воҳидҳои муқоисавии фразеологӣ як гурӯҳи калони воҳидҳои фразеологии таркибиро ташкил медиҳанд. Ин гурӯҳ воҳидҳои фразеологиеро дар бар мегиранд, ки ҷузъи асосии он копоненти муқоисавии **as** буда, сифат ҳамчун ҷузъи асосии ин воҳидҳо амал мекунад ва исм ҳамчун ҷузъи тобеъ амал мекунад.

Муҳаққиқ В. Н. Телия доири ин масъала чунин ибрози ақида доранд: ибораҳои устувори сифатӣ ба навъи воҳиди фразеологии дуҷузъаи махсусиятҳои идиоматикидошта мансуб буда, ки ҷузъҳои онҳо бо пайвандҳои муқоисавӣ муттаҳид шудаанд. Муқоисаи устувор дар маҷмӯъ - далели системаи забонист, ки нишондиҳандаи асосии ифоданокии нутқ ба шумор меравад [Телия, 1996: 7].

Ҷузъи аввали ин сифатҳои муқоисавӣ одатан дар маънои аслии истифода мешавад. Қисми дуввум ҳамеша фарохтар ифода меёбад, зеро он дараҷаи хусусиятро ифода мекунад, ки дар таркиби аввал ифода шудааст. Ҷузъи аввалро асоси муқоиса номида, ҷузъи дуюм объектӣ муқоисаи он шумурда мешавад.

Пайвандаки **as:**

(as) good as gold - (ҳамчун) хуб, чун тилло; хуб, олӣ, тиллоӣ (шахс).

➢ Gertrude Morel was very ill when the boy was born. Morel was good to her, **as good as gold** (D.H. Lawrence). - Вақте, Гертруда Морел таваллуд шуд, писараки беморе буд. Морел нисбати ӯ, чун тилло хуб буд.

Gertrude Morel - субъектӣ муқоиса буда, good - (хуб) асоси муқоиса, gold - (тилло) объекти муқоиса ва as - ҳамчун пайвандак. [Кунин,1996: 268].

Муқоисаи сифатӣ дар забон барои тавсеа додани маълумоте, ки бо ҷузъи аввал ва пайвандаки муқоисавӣ истифода бурда мешаванд.

А. В. Кунин қайд мекунад, ки тафсири ифоданокии ибора аз он бармеояд, ки дар гуфтор муқоиса ба ҳамон ашё, зуҳурот ё ашхос мансуб аст, ки дар ҷузъи дуввуми он ифода ёфтааст, масалан; he is as brave as a lion - вай мисли шер ҷасур аст. Образнокӣ дар муқоисаи одам бо шер таҷассум ёфтааст, аммо агар мо шерро бо шер муқоиса кунем, пас ифодакунии муқоисавӣ халалдор шуда ба як муқоисаи ғайри ифоданок табдил меёбад. [Кунин, 1996: 268].

➢ «No,» the boy said. «But I will see something that he cannot see such **as a bird working** and get him to come out after dolphin [Hemingway: 2].»- «Не», гуфт писар. «Аммо ман чизеро дида метавонам, ки вай **монанди парандаи машғулбудае наменамуд**, водор карданд, баъд аз дельфин берун барояд, наметавонад [Хемингвей: 7].

➢ Баногоҳ як озори ҷонгудозе дар баданам пайдо шуд, ки нафасам дар дарун афтод ва баъд аз нафасамро рост гирифтан бо панҷаҳои борики нотавонам, ки аз ғазаб **монанди панҷаи хурӯс нештар барин шуда буд** [Айнӣ: 21]. - Then I felt such a searing pain between my legs that I could not breathe. When I recovered my breath, in my rage my puny fingers became **as strong as a rooster's spurs** [Aini: 23].

Аз таҳлилу баррасӣ маълум мегардад, дар забонҳои мавриди муқоиса ифодаи ибора ба воситаи пайвандакҳои муқоисавии *монанди, чун, such as* муқоиса ба ҳамон зуҳурот ё ашхос мансуб аст, ки дар ҷузъи дуввуми он ифода ёфтааст, масалан; *монанди панҷаи хурӯс нештар барин, such as a bird working* (таҳтул: *чун паррандаи коркардаистода, серкор*). Образнокӣ дар муқоисаи одам бо *паррандаи серкор* тасвир ёфтааст, хеле ифоданок тафсир ёфтааст.

Аз натиҷаҳои таҳқиқоти муҳаққиқ Амосова Н. Н. чунин бармеояд, ки ба сифати объекти муқоисавӣ дар як қатор компаративизмҳои забони англисӣ, исмҳо меояд: (as) large-hearted - чун шахси дилкушод (сахӣ) ; (as) high- minded men - чун шахси файзбахш (боҳиммат) ; (as) quite as a blank - қоғази сафед барин (холӣ, тоза); (as) sweet as honey - асал барин ширин(ширин); (as) warm as a toast - (ҳамчун) хамир гарм(гарм, самимӣ); (as) cool as a cucumber - (ҳамчун) чун бодиринг сард(дилхунук, беҳис). [Амосова, 1989: 49] .

➢ Publishers are definite: so are certain generous critics who have encouraged me **as** only **large-hearted and high-minded men** know how to encourage a struggling stranger [Jane Eyre: 2]. - Наширонмаълуманд: баъзе мунаққидони саховатманде ҳастанд, ки маро **чун одамони дилкушоду меҳрубон** рӯҳбаланд кунаданд ва онҳо медонанд, ки чӣ гуна шахси бегонаи муборизро дилбардорӣ намоянд. [Ҷ.Эйр: 2].

➢ .. yet there were certain introductory pages that, child **as** I was, I could not pass **quite as a blank** [Jane Eyre: 2]. - .. лекин ман нисбати баъзе саҳифаҳои дебоча, бо вуҷуди он, ки кӯдак будам, наметавонистам бепарво монам [Ҷ. Эйр: 6].

Дар мисоли боло бармеояд, ки дараҷаи муқоиса бештар ба воситаи пайвандаки муқоисавии **as** сурат мегирад. Ҷузъи аввалро асоси муқоиса номида, ҷузъи дуюм объектӣ муқоисаи он шумурда мешавад.

Аз таҳлили сохтории ибораҳои устувори сифатӣ дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ бармеояд, ки муқоисаи онҳо дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ зарур буда, ёфтани муодилашон дар ҳарду забон муҳим аст, зеро ки онҳо дар ҳар забон шакли устувор дошта, дар фарҳангҳои махсус ҷой дода шудаанд. Ва гурӯҳи муайяни калимаҳо - номи паррандаҳо, ҳайвонот, ҳашарот, ҳодисаҳои табиат, ҷирмҳои осмонӣ, узвҳои бадан ва монанди инҳо бо истифода аз санъати истиора ва ташбеҳ васеъ ва ҳаматарафа дар ин навъи воҳидҳои фразеологӣ корбаст шудаанд.

АДАБИЁТ

1. Амосова Н.Н. Основы английской фразеологии. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1989.– 208с.
2. Кунин А.В. Курс фразеологии современного английского языка. - Москва, 1996 .
3. Таджиев, Д.Т. Причастие в современном таджикском литературном языке / Д.Т. Таджиев. - Сталинобод, 1954. - 128 с.
4. 3.Телия В. Н. Фразеология: семантический, прагматический и Лингвокультурологический аспект - М, 1996.
5. Charlotte Bronte. Jane Eyre. - Toronto-New York- London- Sydney. - 1986. - 433 pg.
6. Шарлотта Бронте. Ҷейн Эйр. - Душанбе: ТҶБ «Истиқбол» - 2010.
7. Хемингвей Эрнест. The old man and the Sea//Пирамард ва баҳр. -Душанбе: Нашриёти Бухоро. - 2014. -167 с.

АДЪЕКТИВНЫЕ УСТОЙЧИВЫЕ СРАВНЕНИЯ В СИСТЕМЕ АНГЛИЙСКОЙ И ТАДЖИКСКОЙ ФРАЗЕОЛОГИИ

Статья посвящена сопостовительно - типологическому исследованию адъективные устойчивые словосочетания английского и таджикского языков, что является актуальным научного анализа богатого фонда фразеологизмов двух генетически родственных языков.

Детальному научному анализу подвергается как структурное построение адъективные устойчивые словосочетания английского и таджикского языков, так и их семантические особенности, обеспечивающих ее актуальность, и необходимость комплексного исследования. На основе богатого фразеологического материала обосновывается теория сопостовительно – типологического исследования фразеологической системы языков в целом и в языковой структуре таджикского и английского языков.

Ключевые слова: *адъективные устойчивые словосочетании, сопостовительно – типологическому исследованию, фразеологических единиц, генетически родственных языков, фразеологической системы языков.*

COMPARATIVE PHRASEOLOGICAL PHRASES IN ENGLISH AND IN TAJIK PHRASEOLOGY

The present article devote to one of the important problem of modern linguistics, particularly comparative phraseological phrases of English and Tajik languages, which is actual for research analysis of reach fond of phraseological system of two genetic relative languages.

The authors give a wide range of idiomatic expressions and show their use in context, and explained the way of their translation into Tajik. Finally, it is important for the user to keep in mind the way of using and translation idiomatic expressions from English into Tajik.

Key words: *comparative phraseological phrases, typological research, phraseological units, genetic relative languages, idiomatic expressions, modern linguistics, research analysis.*

Сведения об авторах:

Абдулхаков Саидшо Абдулакимович *- Таджикский национальный университет, доктор (PhD) кафедры английского языка и сравнительной типологии. Телефон (+992) 935696966*

Наврузшоев Бахридин Хушхолович *- Таджикский национальный университет, кандидат филологических наук, доцент кафедры английского языка и сравнительной типологии.* ***Адрес:****734025, Республика Таджикистан г. Душанбе проспект Рудаки 17. Телефон: (+992) 933988045. E-mail:-bakhakhush @ mail.ru.*

About the author:

Abdulhakov Saidsho Abdulhakimovich *- doctor PhD, Department of English Language and comparative typology of the faculty of Asian and European Languages, TNU. Phone: (+992) 935696966*

Navruzshoev Bahriddin Khushkholovich *- associated Professor, Department of English Language and comparative typology of the faculty of Asian and European Languages, TNU. Tel.: (+99) 933988045. E-mail:-bakhakhush@mail.ru.*

УДК 809.155.0

НАҚШИ ПАСВАНДҲО ДАР ТАШАККУЛИ ВОҲИДҲОИ ЛУҒАВИИ МАРБУТ БА НАБОТОТ

Юсупова С.А.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айнӣ

Дар асоси калимаҳои сода тавассути пасвандҳо сохтани калимаҳо, яке аз роҳҳои асосӣ ва меъёрии забони тоҷикӣ ва шеваҳои забони тоҷикӣ ба шумор меравад ва ин хусусияти суннатии калимасозӣ дар тӯли садсолаҳо сайқал ёфта, дар ҳамаи соҳаҳои ҳаёти мардум истифода мешавад. Таҳлилҳои мутахассисон гувоҳи онанд, ки дар ташаккули калимаҳои сохта дар шеваҳои ҷанубӣ [ШҶЗТ, 1979] ва ҷануби шарқии забони тоҷикӣ [Хоркашев, 2010] нақши пасвандҳо муҳиманд. Маводи дасти мо баёнгари он аст, ки воҳидҳои луғавие, ки дар шеваҳои ҷанубӣ ва ҷануби шарқии забони тоҷикӣ бо пасвандҳо сохта мешаванд, барои ифодаи номи меваҳо, номи гулу гиёҳу буттаҳо, номи алафҳои гуногун, ифодакунандаи номи узв ё қисме аз растаниҳо, баёни номи наботот аз рӯйи аломату хусусият, ифодаи номи ҳолати растаниҳо (аз қабили гул партофтан, пажмурда шудан, ба пухтан наздик шудани меваҷот) ва ғайра истифода мешаванд. Дар шеваҳои номбаршуда дар сохтани калимаҳои ифодакунандаи номи наботот ва мафҳумҳои ба он алоқаманд пасвандҳои **-ча, -а, -акӣ, -ин, -ина, -зор** хизмат мекунанд, ки онҳоро метавон дар шакли зер алоҳида баррасӣ намуд.

Дар шеваҳои ҷанубӣ ва ҷануби шарқии забони тоҷикӣ бо пасванди **-ча** калимаҳои зиёде шакл гирифтаанд, ки дар доираи вожаҳои ифодакунандаи наботот нестанд. Бинобар ин, овардани онҳоро салоҳ намедонем. Зимни баррасӣ ба мо маълум шуд, ки калимаҳои марбут ба номи меваҷот, дарахтон ва вожаҳои марбут ба онҳо дар шеваҳои мавриди назар чандон зиёд набуда, ҳамагӣ бо пасванди **-ча** 8 калима сохта шудааст. Онҳоро ба таври зер овардан мумкин аст: **зардолича** (Кан., Сх., Хов.) як навъи олучаи зард; **савча** (Ғк., Вқ., Қ., Кҳ., Шк.) сабча, найчаи харбуза; харбузаи нопухта, хомак; **кадуча** (Шк., Ҷк.) кадуча, як навъ кадуи сафеди хурд; **ғънча** (Вқ., Шк., Қ.. Қ.Дарв.), **ғъмча** (Кҳ.) ғунча, муғҷа, шукуфа, пунбак: ғъмча-ш кам мунд, хънък гъръфт (Луғ.); **химча//хъмча** (Вқ., Қ., Т., Ванҷ) химча, навдаи тари бутта ё дарахт; **навча** (Мӯм., Сх., Ст., Тқ.) // **навҷа** (Ёх., Соф., Сд.) **навда**: шарт ҳами, ки ток-а навча-ш-а назанӣ, лъғат мекъна (Мӯм.); **қаламча** қаламча, навдаи

буридаи току дарахтони гуногун, ки барои реша гирифтан як нӯги онро ба замин гӯр мекунанд: йа-дъ қаламчайи ток шъҳондем (Қн.).

Калимаи **химча//хъмча,** ки асоси он вожаи «хом» аст, ғайр аз маъноии «навдаи тари бутта ё дарахт» ба маъноии «халачӯб» низ истифода мешавад. Масалан, **хъмчайи говруна** (Нд., Нз.) - говрона; **хъмчайи говҳайкун** (Вқ., Қ.)- говрона.

Вожаҳои **ширинча // шъринча** (Вқ., Ғк., Кҳ., Қ., Ҷк., Шк.), ки тавассути пасванди **-ча** сохта шудааст, ба маъноии «ширинча, навъи касалии дарахт, тамоку ва зироатҳои полезӣ» истифода мешавад ва дар баробари ин ба маъноии бемории «ширинча, навъи касали пӯст», ки бештар дар бадани тифл пайдо мешавад, мустаъмал аст.

Ҳамин тавр, пасванди **-ча** дар шеваҳои ҷанубӣ ва ҷануби шарқии забони тоҷикӣ на танҳо шаклсоз, балки калимасоз низ ба шумор рафта, дар доираи калимаҳои марбут ба наботот низ вожаҳо сохтааст.

Пасванди -а. Аз тадқиқоти забоншиносон маълум аст, ки пасванди **-а** яке аз пасвандҳои сермаҳсул ва фаъол буда, дар забони форсии қадим реша дошта, дар қадим шакли **-а-ка** ва ё **-ака** доштааст [ОИЯ, 1982, 204]. Дар забони адабии имрӯзаи тоҷикӣ [ГЗАҲТ, 1981] ва дар забони давраи классикӣ [Қосимова, 2003, 348; Касимов, 2006, 54] аз пасвандҳои сермаҳсул қаламдод шудааст. Муҳаққиқи шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ Ҷ.Мурувватов доир ба хусусиятҳои исмсозии ин пасванд чизе намегӯяд [ШҶЗТ, 1979, 16]. С.Раҳматуллозода доир ба масъалаи калимасозии шеваҳои ҷанубӣ ва ҷануби шарқӣ тадқиқот бурда, пасванди **-а** -ро чун морфемаи фаъоли исмсоз муаррифӣ карда, бо ин унсури грамматикӣ сохтани калимаҳои ифодакунандаи марбут ба шахс, номи ашё, макон ва исмҳои маъниро баён менамояд. Аммо роҷеъ ба сохтани калимаҳои марбут ба наботот чизе намегӯяд [Раҳматуллозода, 2016, 56].

Дар ҳақиқат дар шеваҳои ҷанубӣ ва ҷануби шарқии забони тоҷикӣ бо пасванди **-а** ба вуҷуд омадани калимаҳои марбут ба наботон чандон фаъол нест. Бо ин морфема 8 калима сохта шудааст. Аммо бояд зикр кард, ки дар доираи ин қабати луғавӣ морфемаи мазкур хусусияти шаклсозӣ низ дорад. Калимаҳои **дона//дуна** (Сам., Ҳак., Нӯш., Кев., Дарв., Б., Ванҷ) донаи зардолу, шафтолу, хурмо, себ, нок; тухми харбуза, тарбуз, каду ва ҳоказо; **шоха** (Ҳак., Нӯш., Кев., Дарв., Шк.) «шохчаи дарахт» бо пасванди –**а** шакл гирифта бошанд ҳам, маъноии онҳо бо ососҳои **дон** ва **шох** баробаранд: дуна-ра ов бърдайсодас (Сам.); кърм тигайи донайи зардоли-ра хърдай (Нӯш.).

Бо пасванди мазкур калимаҳои зерин, ки марбут ба наботот мебошанд, сохта шудааст: **дила** (Нд.) мағз**:** йа дила харбъза бъхърú, ҷун-ът медама (Каҳ.); **сарда** (Тк.) харбузае, ки барои зимистон нигоҳ медоранд; **съфара** (Лахш) як навъи зардолу; **ғъжда** (Нд.) ҷойи барҷастаи танаи дарахт: ҳаму ғъждай чормаҳ пук-ай; **ҳафтода** (Қ.) кишти арзан, заҳир, ҷуворимакка; **қабза//қавза** (Ҳич. Вқ., Сам., Гх.) дастаи ҷаву гандуму алафи даравида: йа қавза каҳ мийовум, дарза-ш мебандум (Ҳич.); **кънда** (Вқ., Сам., Хов.) параҳои лунда-лундаи дарахтон: ҳамъ кънда-ра чоркафун каан (Хов.); **парварда** (Шх., Хов.) 1.ниҳоли помидор, қаламфур, карам, бодинҷон ва ғ: парварда кардем, нағз бастак (Шх.); 2. пайванд, навдае, ки барои пайванд интихоб мешавад.

Пасвандҳои -акú, -ин, -ина, -зор. Бо пасвандҳои мазкур теъдоди ками воҳидҳои луғавӣ марбут ба наботот сохта шудааст ва онҳо дар сохтани ин гуна калимаҳо ғайрифаъол мебошанд. Бо пасванди **–акú** калимаҳои зерин сохта шудааст: **чъшмакú** (Ток.) як навъи растанӣ; **белакú** (Пд.) дастниҳоли помидор, қаланфур ва ғ: белакú памидор овардъм (Ғк., Кҳ.); **саракú** (Ёх., Мӯм., Сх., Хов.) ҷараёни кӯфтани саракҳои (хӯшаҳои) боҷимонда, ки пас аз бод додан ҷудо шудаанд. Калимаи **чъшмакú** // **чашмакú** (Қ.) // **чашмакú** (Ғк., Кҳ.) ба маъноии «чашмакӣ, ишора, чашмак», ки дар забони адабии меъёр маъмул аст, истифода мешавад: ҳарамú хилват места-въ чишмакú мекъна сини мо (Каҳ.).

Пасванди -ин бо калимаҳои **каҳ** (коҳ) ва **нарак** (дар шакли кӯтошуда **нарък**) пайваст шуда, вожаҳои **каҳин** (Хов., Ёл) ба маъноии «навъи амрӯди ҷангалӣ (хасак)» ва **наркин** (Қ.) бо семантикаи «навдаҳои мевадиҳандаи дарахтон ва ток» ба вуҷуд овардааст. Вожаи наркин, ҳамчунин бо маъниии «пояи беҳосили сабзавот (ҳамчун сабзӣ, пиёз ва ғ.)»низ маъмул аст: савзи-йа ҳама-ш наркин шидаст (Мт.).

Пасванди -зор танҳо дар як маврид бо калимаи чормаҳ дар шакли **чормаҳзор** мушоҳида шуд, ки макон ва фаровони ашёро мефаҳмонад ва ин калимаи умумихалқӣ буда, барои забони адабии тоҷикӣ ва шеваҳоямон баробар хизмат мекунад.

Пасванди -ина ҳам бо исми банд омада калимаи нави бандина (Шк., Қ., Ғк.) сохтааст, ки ба маъноии «банди аз растанӣ ё навдаҳои дарахт тофташуда»-ро дорад, ки бо вай дарзаҳои ғалла ё алаф мебанданд: бачаҳо-ра бандина-да равон кънем, ки қавза бисйор шидай, шамол мепарона (Кан.).

Ҳамин тавр, дар шеваҳои ҷанубӣ ва ҷануби шарқии забони тоҷикӣ дар сохтани воҳидҳои луғавии ифодакунандаи номи наботот ва мафҳумҳои ба он вобаста пасвандҳои **-ча, -а, -акú, -ин, -ина,** хизмат мекунанд, ки маҳсулнокии онҳо якрангу якнавохт нест. Дар байни ин унсурҳои грамматикӣ пасванди **-ак** ва **-ча** нисбатан сермаҳсул аст ва дар сохтани калимаҳои ниёзи мардум хизмат кардаанд. Пасвандҳои **-а, -акú, -ин, -ина, -зор** ғайрифаъол ва каммаҳсул ба ҳисоб мераванд.

Дар маҷмӯъ пасвандҳо яке аз воситаҳои асосии калимасозӣ буда, дар ташаккули воҳидҳои луғавии марбут ба наботот саҳми арзанда доранд.

Аз ин рӯ, хулоса кардан мумкин аст, ки барои ба вуҷуд омадани калимаҳои сохта, миқдори мухтасаре аз ҳайати пасвандҳои шеваҳои таҳқиқшаванда иштирок мекунанд ва маҳсулнокии онҳо баробар нест. Дар байни онҳо пасванди **-ак** (бо вариантҳои фонетикиаш) ва **-ча** нисбатан сермаҳсул ва пасвандҳои **-а, -акӣ, -ин, -ина, -зор** каммаҳсул ба шумор мераванд. Зимни баррасӣ маълум мегардад, ки вайҳо дар баробари шаклсозӣ морфемаи фаъоли калимасоз низ мебошад, ки бо онҳо вожаҳои зиёди марбут ба наботот сохта шудааст. Ҳангоми таҳқиқи пасвандҳо усули дар алоҳидагӣ баррасӣ кардани хусусиятҳои калимасозии онҳо ба мақсад мувофиқ дониста шуд.

АДАБИЁТ

1. Алиев О. Язык таджикского эпоса «Гуругли»: Автореф. дис. канд. филол. наук. -М.1985. -15 с.
2. Бахтибеков Т. Грамматикаи забони шуғнонӣ. -Душанбе: Дониш, 1979. 146с.
3. Гаффоров Р. Язык и стил Рахима Джалила (на материале романа «Пулат и Гульру»). Автореф. канд. филол. наук. Самарқанд, 1964.
4. ЗАҲТ, 1981
5. Джураев Г. Система диалектной лексики таджикского языка /на материале южных говоров/: Автореф. дис. д-ра филол. наук. -Душанбе, 1992. -30 с.
6. Зарубин И.И. Очерки разговорного языка самаркандских евреев// Иран. -Л., 1928. Т.П.,
7. Забони адабии ҳозираи тоҷик. Лексикология, фонетика ва морфология. -Душанбе: Маориф, 1973. Қисми I: Китоби дарсӣ барои факултетҳои филологияи мактабҳои олӣ. -464 с.
8. Им С.Б. Морфологические альтернации в именном словообразовании: Автореф.дис.канд.филол.наук. -М., 1977. 16с.
9. Махадов М. Некоторые особенности консонатизма в припянджских говорах Дарваза // Забонҳои помирӣ ва фольклор. -Душанбе: Дониш, 1972. -С.34-41.
10. Мирзоев А. Фарқҳои семантики суффикси –ак // Барои адабиёти социалистӣ. 1936. № 10-11. -С.16-20.
11. Оранский Н. М. Введение в иранскую филологию. -М.: Наука, 1988. -389 с.
12. Отахонова А. «Фарҳангнома»-и Ҳусайн Вафоӣ. -Душанбе, Дониш, 1986.
13. Пейсиков Л.С. Очерки по словообразованию персидского языка. -М.: Изд-во МГУ. 1973. -200 с.
14. Рахматуллозода С. Словообразования имён существительных в южных и юго-восточных говорых таджикскогог языка. –Душанбе, 2016, 274с.
15. Сӯфиев А.Лексикаи шеваи Кангурт ва баъзе хусусиятҳои он //Ученых записки Кулябского пединститута. Вып.IV. – Куляб. 1958. –С.225-232.
16. Касимов О. Деривация в «Шахнаме» Абулкасима Фирдавси. –Душанбе, 2006, 186с.
17. Климчицкий С.Н. Дарвозский фахлавийот//Тр.Тадж. базы АН СССР. 1940.-Т.С 20.С.65-93.
18. Қосимова М.Н. Таърихи забони адабии тоҷик (асрҳои IX-X). Қисми 1. -Душанбе, 2003. 490 саҳ.
19. Розенфельд А.З. К терминологии родства и свойства в таджикских говорах // Иранское языкознание. -М.,1976.
20. Рустамов Ш. Калимасозии исм дар забони адабии ҳозираи тоҷик. -Душанбе: Дониш, 1972. -79 с.
21. Раупов Ҳ. «Фарҳанги ҷаҳонгирӣ» ҳамчун сарчашмаи лексикографияи тоҷику форс. -Душанбе: Дониш, 1973. -191 с.
22. Розенфельд А.З. Дарвазские говоры таджикского языка // Тр. АН СССР. 1956. Т.6. -С.196-272.
23. Розенфельд А. З. Ванчские говоры таджикского языа. -Душанбе, 1964. -149 с.
24. Розенфельд А.З. Бадахшанские говоры таджикского языка.-Л., 1971. -192 с.
25. Расторгуева В. С., А.А.Керимова ва дигарон. Гилянский язык. М.: Наука, 1971. -320с.
26. Расторгуева В.С. Опыт сравнительного изучения таджикских говоров. -М.: Наука, 1962. -188 с.
27. Розенфельд А.З. Говоры Каратегина. -Сталинабад, 1960.
28. Успенская Л.В. Каратагский говор таджикского языка. -Сталинабад. 1956.
29. Хоркашев С. Калимасозии исм бо пасвандҳо. -Душанбе, 2010, 144с.

РОЛЬ СУФФИКСОВ В ОБРАЗОВАНИИ ЛЕКСИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ, ОБОЗНАЧАЮЩИЕ ФЛОРЫ

Одним из основных пластов лексического состава южных и юго-восточных говорах таджикского языка, является существительные обозначающие названия ростении. Для образования производных ЛЕ используются некоторые суффиксы из общего состава существующих в говорах суффиксальных морфем и различающихся степенью продуктивности. Среди них наиболее продуктивними является суффиксы ***-ак*** *и* ***-ча****, такие суффиксы как* ***-а, -акӣ, -ин, -ина, -зор*** *которые являются непродуктивными. Указывается, что наряду с формообразующей функцией они широко применяются также в словообразовании, посредством которого образованы целый ряд слов, обозначающие флору.*

Ключивые слова: *лексические единицы, суффикс, грамматика, диалект, растения, словообразования, дерево и фрукты, продуктивность, активность, малопродуктивность.*

THE ROLE OF SUFFIXS IN THE FORMATION OF LEXICAL UNITS DENOTING FLORA

Ones from fundamental sheets, lexical staff south and south-east dialect of tajik language, present noun designate name of plant.

*In this aspect, the paper considers the role and meanings of such suffixes as -**ак**, -**ча**, -**а**, -**акӣ**, -**ин**, -**ина**, -**зор**. Each suffix is analyzed separately, determined by the degree of its use, productivity and unproductiveness, and in some cases the statistical data of new words formed by these suffixes.*

Keywords: *flora, suffix, homomorphism, word formation, dialect, grammar, tree, fruits, noun, productivity, active, unproductivity. It is indicated that, along with the form-building function, it is also widely used in word-formation, by means of which a whole series of words representing flora are formed.*

Сведения об авторе:

Юсупова Сурайё *- кандидат филологических наук старший преподаватель кафедры общеуниверситетского таджикского языка Таджикский государственный педагогический университет имени С. Айни, E-mail: surayojon88@mail.ru, Телефон: (+992) 915240434*

About author*:*

Yusupova Suraiyo *- PHD, The head of department of Languages «Social-medical institute of Tajikistan» e-mail:surayojon88@mail.ru Телефон: (+992) 915240434*

УДК: 4Т (075)
ББК 81.2

ПЕРОМУНИ ЯК ОМИЛИ ҒАНОВАТИ ЗАБОНИ МИЛЛӢ

Тилляходжаева М.Н., Хакимова Ш.И.
Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Б. Ғафуров

Забони адабии тоҷик аз забонҳои қадима ва ғаноманди ҷаҳон ба шумор меравад. Он дар тӯли садсолаҳо пайваста дар раванди тағйиру таҳаввул қарор дошта, хидмати халқи тоҷикро адо карда меояд. Забони тоҷикӣ нишони шуур, тафаккур ва олами маънавии тоҷикон аст, зеро он маҳсули зеҳнии ин миллати қадима ва бофарҳанг ба шумор меояд, сатҳи сохторию маъноии қисматҳои он аз дараҷаи маърифати соҳибони забон бармеояд.

Дар сохтори забон аз воҳидҳои овозӣ сар карда, то ҷумлабандӣ унсурҳои муҳим ва номуҳим вуҷуд надорад. Воҳидҳои овозӣ, хурдтарин воситаҳои калимасозию калимабандӣ, қолабҳои ибораороиву ҷумлабандӣ ва меъёрҳои талаффуз дар муддатҳои мадиди таърихӣ сайқал ёфта, ихчаму корбоб шуда, то ба замони мо расидаанд, бинобар он воҳидеро аз системаи забонӣ роиҷ ба даъвои унсури нозарур фурӯгузор кардан маҳол аст. Умри воҳидҳои чи лексикӣ ва чи грамматикии забон аз умри инсон чандин маротиба тӯлонитар аст, вагарна забон наметавонист чун воситаи ифодаи фикр ва алоқа хидмати наслҳоро пайиҳам адо намояд.

Дар баробари ин забон ҳамеша дар инкишоф аст, дар замири он пайваста дигаргуниҳо рух медиҳанд, ки ин пеш аз ҳама ба таҳаввулоти калима – пайдоиши вожаҳои нав, фарсуда шудан, тағйири сохт, мазмун ва мавқеи истеъмолӣ вобаста мебошад. Дар системаи забон мавқеи пешбар доштани калима пеш аз ҳама бо он муайян мешавад, ки муҳимтарин вазифаи забон – ном бурдани мафҳум ва ифодаи эҳсоси гӯянда ё нависанда, ки фикр тавассути он сурат мегирад, бар дӯши калима аст. Сервазифагии калимаро аз он ҳам дарк кардан мумкин аст, ки он аз як тараф, чун воҳиди луғавӣ, аз тарафи дигар, ҳамчун воҳиди сарфию наҳвӣ баромад мекунад.

Аҳамияти хоса доштани калимаро дар системаи забон аз мавқеи забономӯзӣ низ пай бурдан мумкин аст. Чунонки маълум аст, пештар дар мактабу мадрасаҳо забон ба сифати фанни ҷудогона омӯзонида намешуд, забонро аз адабиёт – қироат ва азбаркунии пораҳои осори адибон меомӯхтанд ва суханвари хуб ҳам мешуданд. Дар он маврид асоси корро луғатомӯзӣ ва луғатдонӣ ташкил мекард. Имрӯз, ки дар мактабҳои миёнаву олӣ забони тоҷикӣ ба сифати фанни мустақил дарс дода мешавад ва аз қисматҳои гуногун иборат аст, ҳамоно калима (луғат) дар омӯзиши забон мавқеи пешбар дорад.

Дар таҳқиқи забони адабӣ ва баҳо додан ба забону услуби шоирону нависандагон, ки устоди сухан ба шумор мераванд, аз ҳамин назаргоҳ наздик бояд шуд.

Ғановат ва сифати забону услуби гӯянда ва нависанда бархӯрдор будан аз теъдоди зиёди сухан, бохабар будан аз маъно ва ҷилоҳои маънии воҷаҳо ва мавридшиносона, дар мавқеи муносиб корбаст намудани онҳо бармеояд. Чунин андешаҳо аз ҷониби олимону адибон низ баён гаштаанд. Масалан, олими машҳури Эрон Парвиз Нотили Хонларӣ дар бораи «фақри забон» - и баъзе аз нависандагони имрӯзи мо навиштааст: « Фақри забонро аз маъдуд будани шумори луғате, ки дар он роиҷ аст,

метавон дарёфт. Агар намунаи навиштаҳои ин замонро… бардорем ва луғатҳоеро, ки дар онҳо ба кор меравад, берун кашем, луғатномае хоҳем дошт, ки шояд адади луғати он ба 5000 нарасад. Нависандагони имрӯзи мо ба ин маҷмӯаи маъдуд ҳама чизро менависанд.» [11, с.215] Ҳол он ки ин адад дар ҳудуди меъёри луғатомӯзии хонандагони мактабҳои миёнаи умумӣ дар омӯзиши забони дуюм аст. Чунончи, дар замони шӯравӣ дар таълими забони русӣ дар мактабҳои миллӣ «аз ҷониби методистон фаъолона за бар кардани на камтар аз 5000 калима дар назар дошта шудааст.» [13, с.123] Чунонки ишорат рафт, ин адад нисбат ба омӯхтани на забони модарӣ, балки ба забони дуюм дорад, дар айни замон сухан дар бораи забоне (русӣ) меравад, ки давраи нави он таърихи на зиёда аз 300 сол дорад. Вақте ки сухан аз забони ғаноманди модарии тоҷикист, ки давраи нави он зиёда аз ҳазору дусад сол собиқа дорад, он адад бояд ба маротиб афзояд, дар акси ҳол дар бораи ғановату фасоҳату калом сухан кардан амри маҳол аст, ҳатто ба захираи фақири луғавӣ имкони фаҳмидани шеъри классикони тоҷик аз даст меравад. Дар забони модарии мо як мафҳум тавассути, бемуболиға, даҳҳо ва садҳо воҳиди луғавӣ баён мегарданд. Масалан, бино ба сарчашмаҳои илмӣ Лоиқ Шералӣ мафҳуми «вафот кардан»-ро бо 100 воҳиди фразеологӣ баён кардааст. [7] Ё ин ки классикони тоҷик як маъно - тулӯи офтобро бо 250 воситаи забонӣ ифода кардаанд [8], ки ҳодиса дар забонҳои олам, бешубҳа, назир надорад.

Дар илми суханшиносии мо ҳамчунин ҳодисаи нодир ин аст, ки халқи тоҷик, олимону адибони тоҷик садсолаҳо теъдоди калони воҷаҳои пурмаъноро тавассути адабиёти нафиса, луғатномаҳои бисёр ва ҳофизаи худ маҳфуз дошта меояд ва бо ин ғановати забони миллӣ пойдор мемонад.

Ин ҷо суоле ба миён меояд: дар мавриде, ки дар хонаи инсоният – олам, ки ашё, атрофу акноф барои миллатҳо айнист, чаро забонҳо ба дорою нодор қисмат мешаванд? Яке аз сабабҳои асосии он дараҷаи рушди забонҳост, ки он ба инкишофи ҷаҳони маънавӣ, аз ҷумла, тафаккури бадеӣ алоқаманд аст. Вазифаи асосии калима ном бурдани ашё, аломат, адад, ҳолат, амал ва монанди инҳо мебошад, ки инро бори маънӣ мегӯянд, вале калима дар айни замон ифодагари ҳиссиёт ва муносибати гӯянда ё нависанда низ мебошад. Як калима қодир нест, ки дар як вақт эҳсосот ва муносибатҳои мухталифро ифода намояд, ногузир бо нигаҳдошти асли маъно, муродифи вожа ба вуҷуд меояд, ки аз ягон ҷиҳат – ҳаҷми маъно, тобиши маънӣ, ифодаи эҳсос, мавқеи истеъмол аз калимаи пешина тафовут дорад. Муродифоти луғавӣ (МЛ) ҳамин тавр пайдо мешаванд. Аз ин лиҳоз забоншиносон солҳо дар фикри онанд, ки оё дар забон далелҳое ҳам ҳастанд, ки калимаҳо, ҳатто ду калима (муродиф) бо ҳам аз ҳар ҷиҳат – мазмун, ифодаи эҳсос, мавқеи истеъмол айнияти комил дошта бошанд? Чунин ҳодиса ба забон хос нест, зеро дар мавриде, ки ин калима матлаби гӯянда ё нависандаро ба пуррагӣ баён месозад, зарурати «таълиф»-и вожаи ҳаммаънои нав аз байн меравад. Вожаи нав вақте пайдо мешавад, ки калимаи маъмул матлабро табъи дил, ба тавре ки гӯянда ё нависанда мехоҳад, ифода карда наметавонад, дар натиҷа ба ёрии каломи маъмул вожаҳои нави муродифӣ меоянд ва ҳамин тавр сухане бар сухане зам шуда, таркиби луғавии забон ғанӣ мегардад.

Яъне бойигарии забон пеш аз ҳама ба мавқеи муродифоти луғавӣ вобаста мебошад. Ба ин муносибат яке аз муҳаққиқони соҳаи муродифшиносӣ А.А. Брагина дар асари монографии худ «Синонимҳо дар забони русӣ» навишта буд: «Ҳар дафъа, вақте ки аз ғановати забон дар давраи муайян сухан мекунанд, одатан ҳамчун далели раднопазир ба арзишмандӣ ва рангорангии синонимҳо рӯй меоранд.» [2, с.5]

Чунончи ақида, яъне ҳамбастагии мафҳумҳои муродифоти луғавӣ ва рушди забон дар манбаъҳои тозатарини илмию таълимӣ низ тазаккур меёбад. Чунончи, луғатшинос В.Д.Черняк дар китоби худ иброз медорад: «Синонимия хосияти ҳамаи забонҳои мутараққӣ буда, имкониятҳои муассирии системаи забонро дар худ таҷассум менамояд. Серҷабҳагии ин ҳодисаи забонӣ аз вазифаи коммуникативии синонимҳо, ки ба робитаи мутақобилаи умумият ва тафовути семантикӣ асос меёбад, бармеояд.» [12, с.3] Боз, дар поёнтар таъкид месозад, ки «Қазияи синонимия яке аз проблемаҳои абадии семантикаи забоншиносӣ мебошад, ки бо вуҷуди кӯшишҳои пайдарпай назариявӣ ва амалӣ, аз он ҷумла, танзими луғатҳои синонимӣ, ҳанӯз ҳалли худро наёфтааст.» [12, с.5]

Масъалаи нокифоя омӯхта шудани қазияи синонимика аз ҷониби олимони дигар низ дар сатҳи асарҳои ҷамъбастии ҳам академӣ ва тадқиқот мансуб ба забону услуби адибони ҷудогона қайд гардидааст. Чунончи, дар сарсухани маҷмӯаи мақолаҳои мутахассисони соҳаи муродифшиносӣ «Синонимҳои забони русӣ ва хусусиятҳои онҳо», ки бо грифи Академияи умумии собиқ Иттиҳоди шӯравӣ ба табъ расидааст, тазаккур ёфтааст, ки «ба пайдоиши мақолаҳои бисёри назариявӣ рочеъ ба масъалаи синоним ва синонимия нигоҳ накарда, ин қазия минбаъд низ бояд мавриди омӯзиш қарор бигирад. Барои ҳалли он нисбат ба пештара ба далелҳои зиёд рӯ овардан зарур аст.» [10, с.3]

Рисолаи илмии С.В.Римар яке аз тадқиқотҳои тозаэҷодест, ки ба муродифоти луғавии шоири бузурги рус А.С. Пушкин бахшида шудааст, дар он ҳам омадааст, ки «омӯзиши синонимикаи забони нависанда мавзӯи нав нест… Дар манбаъҳои забоншиносӣ оид ба синоним нуқтаи назари ягона

вуҷуд надорад. Масъалаҳои асосии синонимҳо ва вазифаҳои онҳо дар забон ва нутқ баҳсноканд. Мафҳуми «синоним» ба таври мухталиф ташреҳ меёбанд.» [9, с.3

Табиӣ суоле ба миён меояд, ки сабаби бо ин қадар таваҷҷӯҳи олимон кушода нашудани «чигил»-и қазияи муродифоти луғавӣ дар чист? Баъзе аз муҳаққиқон ҷавоб додаанд, ки мураккабии масъала аст. Инро забоншиносони тоҷик низ таъкид кардаанд, чунончи, муаллифони «Луғати мухтасари русӣ-тоҷикӣ ва тоҷикӣ – русии синонимҳо» Капранов В.А. ва диг. навиштаанд, ки «синонимия яке аз мушкилтарин проблемаи забоншиносӣ ба шумор меравад», Ҳ.Маҷидов онро «аз категорияҳои ниҳоят мураккаби забон» [6, с.75] қаламдод кардааст. Чунин хулосаи мутахассисон, комилан дуруст аст, вале моҳияти ин «мураккабӣ»-ро аз куҷо бояд ҷуст ва ташреҳ кард? Аз назари мо, он ба чанде аз омилҳои дохилии забон вобастааст:

1.Дар илми забоншиносӣ ҳанӯз масъалаи маъно (семасиология) ба пуррагӣ таҳқиқ нашудааст, ҳар чӣ дар бораи маънои калима мегӯем, ё маъноро асоси таснифоти калимаҳо қарор медиҳем, мафҳуми хеле умумии маъно ё ба истилоҳи забоншиносии умумӣ «семантика» мебошад, алҳол ҳудуди маъно ва тобишҳои маъной ва принсип ё меъёрҳои муайян кардани онҳо кор карда нашудааст.

2.Қазияи муродифоти луғавӣ бо як қисмати забоншиной маҳдуд нест, он масъалаи муштараки лексикология, семасиология ва услубшиносӣ мебошад, ки ин қисматҳои илми забон ҳанӯз ба дараҷаи бояду шояд ташаккул наёфтаанд.

Дар болотар мушкилоти илми маънишиносӣ (семасиология) номбар шуд, ки он аз нокифоягии таҳқиқи масъалаи асосии соҳа (семантика) бармеояд. Бо услубшиносӣ вазъият аз ин ҳам мушкилтар аст, зеро, аз як тараф, ба қавли академик В.В. Виноградов «услубшиносӣ қуллаи таҳқиқи забон, асоси назариявии рушди нутқи мадании миллист.» [3, с.5-6], аз ҷониби дигар, принсипҳои умумӣ ва инфиродии ин соҳаи илм ҳанӯз муайян нагаштааст. Аз он ҷумла, дар корбурди сухан услуби интихоб ва нигориши ҳар як адиб хосияти инфиродӣ дорад, ки аз ҷаҳонбинӣ, диди эстетикӣ, сатҳи луғатдонӣ ва услуби нигаронидагии соҳибкалом бармеояд. Аз ин рӯ равшан аст, ки дар илми забоншиносии ягон халқ омӯзиш ва зиёда аз он ҷамъбасти арзишҳои маъноию услубии адибон ба сомон нарасидааст. Гузашта аз ин, муродифшиносони номии рус А.П.Евгенева, Е.А.Иванникова, В.В. Розанова, Л.П., Е.А Алекторова., С.Ф.Геккер ва дигарон дар муқаддимаи китоби дастҷамъонаи дар боло зикршуда иброз доштаанд: «Барои муваффақ шудан ба назарияи умумии муродифоти луғавӣ дақиқона омӯхтани масъалаҳои хоси синонимҳо дар забонҳои гуногун зарур аст. Танҳо дар ҳамин сурат имкон пайдо мешавад, ки қонуниятҳои умумӣ ва махсусиятҳои муродифоти луғавӣ дар забонҳои алоҳида нишон дода шавад.» [10, с.5]

Дар таҳқиқи муродифоти луғавӣ як масъала комилан бебаҳс аст: дар муайян кардани маъно ва вазифаҳои истеъмолии воҳидҳои луғавӣ матн нақши бориз дорад. Маҳз дар матн хусусиятҳои маъноию услубии калима рӯшан мегардад, аз ин сабаб заминаи ивазнопазири қисмати услубшиносӣ матн ба шумор меравад. Бечиз нест, ки олимон муродифотро аз масъалаҳои асосии услубшиносӣ донистаанд. Масалан, А.И.Ефимов онро «проблемаи марказӣ ва моҳияти илми услубшиносӣ» [4, с.245] номидааст.

Вақте ки сухан аз заҳмати нигорандагӣ ва мактаби эҷодии шоирону нависандагон меравад, боз ҳам дар маркази диққат интихоби калима аз қаторҳои синонимӣ гузошта мешавад ва хеле ҷолиб аст, ки ин мазмун аз забони ҳам суханшиносон ва ҳам худи устодони каломи бадеӣ садо медиҳад. Чунончи «Заҳмати эҷод, - навиштааст услубшинос М.Н.Кожина,- ин бештар «заҳмати синонимҳо» мебошад» [5, с.116].

Олим ва адиби машҳури Эрон Муҳаммад Тақии Баҳор «интихоби алфоз»-ро масъалаи асосии сабкшиносӣ мешуморад [1, с.5]

Таҷрибаи нависандагони варзида нишон медиҳад, ки барои суханвари бузург донистан ва ба кор бурдани захираи луғавии забон ҳанӯз кам аст, ҳангоми эҷод вусъати афкори бадеӣ зарурате ба миён меорад, ки суханвар бо назардошти меъёр ва қонуниятҳои забони халқ бар дӯши каломи маъмул мазмун ва тобишҳои тозаи маъной «бор» кунад, дар мавридҳои муайян воҷаи нав офарад. Ин раванд, аз як тараф, боиси ғаномандии захираи муродифоти луғавии забони осори адиб (дар маҷмӯъ забони миллӣ) мегардад, аз тарафи дигар, таҳқиқи он дар назди илми услубшиносӣ вазифаҳои нав ба нав мегузорад.

Забони адабӣ мафҳуми мубҳам нест, он тасаввуршаванда аст. Он ба таври мушаххас қабл аз ҳама дар мисоли эҷодиёти шоирону нависандагон ба тасаввур меояд, зеро маҳз онҳо устодони сухан ба шумор мераванд – забони халқро меомӯзанд, ба кор мебаранд, онро сайқал дода, тавассути асарҳои худ боз ба халқ – соҳиби забон манзур месозанд.

Забони шоирону нависандагони бузург намунаи олии забони миллат маҳсуб меёбад. Хосиятҳои забони адабон дар маҷмӯъ вазъи забони адабиро дар ин ё он давра муайян менамояд. Аз ин лиҳоз хоҳем, ки забони адабии ҳозираро таҳқиқ бисозем, бояд забон ва услуби адибони соҳибтаҷрибаи муосири тоҷикро биомӯзем.

Умуман пайдоиши муродифот, аз ҷумла муродифоти лугавӣ яке аз роҳҳо, сарчашмаҳои бойу ғанӣ гаштани таркиби луғавии забон маҳсуб меёбад. Мавҷудияти муродифоти луғавӣ, қатору силсилаҳои муродифии вожаҳо яке аз далелҳои раднопазири ғановатмандии забон аст.

АДАБИЁТ

1. Баҳор, Муҳаммад Тақӣ. Сабкшиносӣ ё торихи таттаввури шеъри форсӣ. Чопи дувум. - Теҳрон, 1335
2. Брагина А.А. Синонимы в литературном русском языке. – М.: Наука, 1986. – 127 с.
3. Виноградов В. В. Стилистика. Теория поэтической речи. Поэтика. – М.: Наука. 1963. – 225 с.
4. Ефимов А.И. Стилистика художественной речи. – М., 1957. – 442 с.
5. Кожина М.Н. Стилистика русского языка, Изд. Второе. – М: Прсвещение, 1983. – 223 с.
6. Маҷидов Ҳ. Забони адабии муосири тоҷик. Ҷилди 1. Луғатшиносӣ. – Душанбе, 2007. – 241 с.
7. Маҳкамова Б. Сад тарзи ифодаи як мафҳум дар ашъори Лоиқ. – Хуҷанд, 2002. – 28 с.
8. Насриддинов А. Тасвири тулӯи офтоб дар «Шоҳнома» // Ёдкарди Фирдавсӣ ва «Шоҳнома»-и ӯ. – Хуҷанд: Наргис, 1993. – С.80-104
9. Рымарь С.В. Лексическая синонимика А.С.Пушкина: качественный и количественный анализ (на материале синонимического словника и рядов с разным числом синонимов). Автореф.дисс…канд. филол. наук. – Нижний Новгород, 2008. – 22 с.
10. Синонимы русского языка и их особенности. Отв.ред. А.П.Евгеньева. – Л.: Наука, 1972. –243 с.
11. Хонларӣ, Парвиз Нотили. Забошиносӣ ва забони форсӣ. Чопи савум. - Теҳрон, 1347. – 301 с.
12. Черняк В.Д. Синонимия в русском языке М.:Академия, 2010 . - 128 с.
13. Что значит знать язык и владеть им. Под. ред. Н.М.Шанского. – М.: Просвещение. Ленинградское отделение, 1989. – 191 с.

О ФАКТОРЕ ОБОГАЩЕНИЯ НАЦИОНАЛЬНОГО ЯЗЫКА

Происхождение синонимов, в том числе лексических синонимов, - один из способов и источников обогащения лексической структуры языка. Существование лексических синонимов, синонимических рядов является одним из неоспоримых доказательств богатства языка, и в данной статье анализируются взгляды отечественных и зарубежных ученых на этот вопрос.

Таджикский литературный язык - один из древнейших и богатейших языков мира. Он постоянно развивался веками. При этом язык постоянно развивается, постоянно меняется, что в первую очередь связано с эволюцией слова - появлением новых слов, устареванием, изменениями в структуре, содержании и положении потребления. В языковой системе ведущее положение слова определяется, прежде всего, тем фактом, что наиболее важная функция языка состоит в том, чтобы дать название концепции и выражению чувств говорящего или писателя, через которые происходит мысль.

Функцию слова можно понять из того факта, что оно действует, с одной стороны, как лексическая единица, а с другой стороны, как грамматическая единица.

При изучении литературного языка и оценке языка и стиля поэтов и писателей, владеющих речью, необходимо подходить с этой точки зрения.

Богатство и качество языка и стиля писателя обусловлены тем, что он владеет большим количеством слов, знает значение и нюансы слов и их использование в соответствующей позиции.

Это также уникальное явление в нашей риторике, что таджикский народ, таджикские ученые и писатели на протяжении веков сохраняли большое количество значимых слов через литературу, множество словарей и свою память, и, таким образом, сохранялось богатство национального языка.

Богатство языка зависит, прежде всего, от расположения лексических единиц. При изучении лексических синонимов совершенно неоспорим один вопрос: текст играет важную роль в определении смысловых и потребительских функций лексических единиц.

Именно в тексте становятся понятными смысловые и стилистические особенности слова, поэтому текст является незаменимой основой стилистической части. Происхождение наречий, в том числе лексических, - один из способов обогащения лексической структуры языка. Существование лексических синонимов, рядов синонимов слов - одно из неоспоримых доказательств богатства языка.

Ключевые слова: *богатство национального языка, язык и стиль поэта, лексические синонимы, синонимия, семантика, стилистика.*

ABOUT A FACTOR IN THE RICHNESS OF THE NATIONAL LANGUAGE

The emergence of synonyms, including lexical synonyms, is one of the ways of sources of enrichment of the lexical structure of the language, and the existence of lexical synonym and synonymous series of words is one of the indisputable proofs of the richness of language. The idea and thoughts of famous scientists according to the given problem have written here.

Tajik literary language is one of the oldest and richest languages of the world. It has been constantly evolving for centuries. At the same time, the language is constantly evolving, constantly changing, which is primarily associated with the evolution of words - the appearance of new words, obsolescence, changes in the structure, content and position of consumption. In the language system, the leading position of the word is determined, first, by the fact that the most important function of the language is to give the name of the concept and expression of the feelings of the speaker or writer, through.

The function of a word can be understood from the fact that it acts, with one side, as a lexical unit, and with another side, as a grammatical unit.

When studying the literary language and the assessment of the language and style of poets and writers who master the speech, it is necessary to approach this point of view.

The richness and quality of the language and the style of the writer are determined by the fact that he possesses a large number of words, knows the meaning and nuances of the words and their use in the corresponding position.

This is also a unique phenomenon in our rhetoric, that the Tajik people, Tajik scholars and writers throughout the centuries have preserved a large number of important words through literature, a large number of dictionaries and their own memory, and a similar memory, and so on.

The richness of a language depends, first of all, on the location of lexical units. When studying lexical synonyms, we completely disprove one question: the text plays an important role in determining the semantic and consumer functions of lexical units.

It is in the text that become clear semantic and stylistic features of the word, so the text is an indispensable basic stylistic part. The origin of adverbs, including lexical ones, is one of the ways to enrich the lexical structure of a language. The existence of lexical synonyms, series of synonyms of words - one of the indisputable proofs of the richness of the language.

Key words: *the richness of the national language, the language and style of the poet, lexical synonyms, synonymy, semantics, stylistics.*

Сведение об авторах:

Тилляходжаева Мухаббат Набиджановна *- кандидат филологических наук, доцент кафедры тажикского языка ГОУ «Худжандский государственный университета имени академика Б.Гафурова» (Таджикистан,Худжанд), Электронная почта:* **tillo92@mail.ru**

Хакимова Шоира Исламовна *– кандидат филологических наук, доцент кафедры тажикского языка ГОУ «Худжандский государственный университета имени академика Б.Гафурова» (Таджикистан,Худжанд), Электронная почта: -mail: xakimova.shoira@mail.ru*

About the autors:

Tillyukhodjaeva Muhabbat Nabijanovna *- candidate of philological sciences, Associat Professor of the department of the Tajik language the SEI «Khujand Stat University named after G.Gafurov» (Tajikistan, Khujand), e-mail: tillo92@mail.ru*

Hakimova Shoira Islamovna, *candidate of philological sciences, Associat Professor of the department of the Tajik language the SEI « Khujand Stat University named after G.Gafurov» (Tajikistan, Khujand), e-mail: xakimova.shoira@mail.ru*

УДК 80/81
ББК 81.2Т-4

ТАҲАВВУЛОТИ СОХТОРИИ ПЕШОЯНДҲО ДАР ЗАБОНҲОИ АҲДИ БОСТОН ВА МИЁНА

Қурғонов З.Д.
Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Б. Ғафуров

Маълум аст, ки забон ин амри собит набуда, дар ҳар давру замон дучори тағйирот ва таҳаввул мегардад. Аз ҷониби дигар, барои дарёфтани қонунҳои забон дар ҳар давра бояд ба суратҳои мухталифе, ки дар адвори пешин доштааст, таваҷҷуҳ кард то асл ва маншаи ҳар нукта падидор шавад. Дар он вақт мо метавонем чигунагии тағйироти забонро, ки аз як шакл ба шакли дигар майл кардааст, мушаххас созем. Таҳқиқи гузаштаи дури ин ё он забон дар сурате амалӣ мегардад, ки агар мо маводи фаровоне барои ташхис дар ихтиёр дошта бошем. Катибаҳои Ҳахоманишӣ ва аз ҷумла маълуму мафҳумтарини онҳо катибаи Бесутун аст, ки имкони чунин баррасиҳоеро барои ин забон фароҳам месозад. Ба доираи таҳқиқ кашидани забони форсии бостон ва осори барҷоймондаи он аз ду ҷиҳат муҳим аст. Нахуст ин ки забони форсии бостон аслу мабдаи забони тоҷикӣ буда, осори аз ин забон ба мо омада шакл ва сохтори забони тоҷикиро дар миёнаҳои ҳазораи аввали пеш аз мелод нишон медиҳад. Дигар ин ки ин осори пуарзиши таърихӣ ҷузъе аз гаронбаҳотарин мероси миллии мо ба шумор меравад. Осори бозмондаи мазкур ҳам аз лиҳози забоншиносӣ ва ҳам аз дидгоҳи таърихӣ аҳамияти фавқулода дорад. Аммо бо вуҷуди ин таҳқиқу баррасии чунин осор, ба ҷуз қайдҳои ҷудогона, аз назари забоншиносон дур мондааст. Бояд гуфт, ки мусташриқини аврупоӣ зиёдтар ба кашфи асрори забонҳои аҳди бостон муваффақ шудаанд.

Кори мондагоре, ки оид ба шинохти таърихи забон ва давраҳои он баҳс мекунад, ба қалами Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дахл дорад. Дар ин сарчашмаи арзишманд Пешвои миллат моро ба он ҳидоят мекунанд, ки тамоми нозукиҳои осори аҳди бостонро омӯхта, онро ҳифз намоем: «Донишмандон [муҳаққиқони аврупоӣ – Қ.З.] дар асоси равиши муқоисавии таърихӣ аз забонҳои авестоӣ, форсии бостон, форсии миёна дар муқоиса бо ҳиндии бостон истифода бурда, таърихи забони моро аз аҳди бостон то давари нав бар асоси манобеи хаттӣ бо таври амиқ таҳқиқ карданд. Имрӯз аз дастовардҳои илми ховаршиносии ҷаҳон дар иртибот ба забонҳои бостон истифода бурда, бояд муқаррар намоем, ки таърихи забонҳои эронӣ, аз ҷумла таърихи забони модарии мо аз ҳазорсолаҳои пеш аз милод то даврони пайдоиши забони форсии дарӣ (тоҷикӣ) аз куҷо оғоз ва ба куҷо анҷом меёбад. Аз ин рӯ, мо – ворисони забони модариро лозим аст, то сатрҳои заррини осори таърихии хешро, ки аз гузаштаҳои дур ба мерос мондаанд, бештар омӯзем ва ҳамчун ганҷи арзишманди сарвати миллӣ ҳифз намоем» [1, с.47].

Муҳаққиқи эронӣ Муҳаммади Маҳдӣ низ маҳз ба ҳамин масъала таваҷҷуҳ карда чунин гуфтааст: «Дар Эрон чандон мавриди таваҷҷуҳи муҳаққиқон қарор нагирифта (таҳқиқи забони форсии бостон – Қ.З.) ва ба ҷуз чанд асар китобе мустақил дар бораи дастури забон, адабиёт, бозхонӣ, шарҳ ва гузориши он ва фарҳанги луғот ба забони форсӣ навишта нашудааст. Ин дар ҳоле аст, ки дар маҳофили илмии эроншиносии мағрибзамин аз замони интишори нахустин тарҷумаи катибаи Бесутун тавассути Ровлинсун дар соли 1848 м. то кунун, яъне дар даврони мутаҷовиз аз як қарну ним, донишмандон ва мутахассисони ғайриэронӣ даҳҳо асари илмии арзанда дар қолаби китоб, мақола ва рисола дар бораи мавзӯот ва масоили гуногуни марбут ба забони форсии бостон ба забони аврупоӣ мунташир кардаанд» [3, с.94].

Аз гурӯҳҳои оилаи забонҳо аксар оилаи забонҳои ҳиндуаврупоӣ мавриди омӯзиши густардаи забоншиносон қарор гирифтааст. Ин оилаи забонҳо назар ба оилаҳои дигар фарогири бештари забонҳо мебошад. Аз лиҳози ҷуғрофӣ он аз Осиёи Ҷанубӣ ва Эрон то кулли минтақаҳои Аврупою Амрикоро фаро дарбар мегирад. Ба шохаи шарқии забонҳои ҳиндуаврупоӣ зершохаи ҳиндуэронӣ дохил мешавад, ки он шомили ду шоха: а) забонҳои эронӣ ва б) забонҳои ҳиндӣ аст. Қавмҳое, ки бо ин забонҳо сухан мекарданд, ҳудуди 3000 сол қабл аз мелод дар минтақаҳои Ҳиндустон ва Эрон мезистанд.

Лозим ба ёдоварист, ки оид ба мухтассоти забонии забонҳои аҳди бостон ва давраи миёна муҳаққиқони ватаниву хориҷӣ ба мисли профессорон Д. Саймиддинов [8; 9; 10], А. Ҳасанов [11], Ф.Шарипова [13], А.Мирбобоев [7], Е. Блоше [16, 151 – 159], К. Залеман [26, 111 – 113], Х. Бруннер [18, 116 – 158], Ф.Жиню [20, с.103 – 113], Ж. Лазар [21, 1 – 13], Д. Маккензӣ [22, 478 – 495], М.Бойс [17], Ҳ. Нюберг [24; 25], М.Абулқосимӣ [2] ва дигарон таваҷҷуҳи махсус зоҳир кардаанд.

Забони форсии бостон забоне ба шумор меравад, ки дар давраи Ҳахоманишиён дар минтақаи Порс бо он такаллум мекарданд. Осори мактубии он катибаҳои Ҳахоманишӣ ҳастанд, ки бо хатти мехӣ навишта шудаанд, аммо забони девонӣ ва мукотиба забони «оромӣ» буд. Аз рӯи табақабандии забоншиносон забони форсии бостон ба шохаи ғарбии забонҳои эронии бостон мансуб буда, он бо

забонҳои авестоӣ ва санскрит хешии наздик дорад. Ин забон, ки аз забонҳои форсии ҷанубӣ - ғарбӣ аст, бо забони модӣ низ робита дорад. Забони форсии бостон аз забонҳои ҳиндуаврупоӣ аст, ки, эҳтимол, дар падидаи муҳоҷирати ориёиён бо ҳамроҳи забонҳои модӣ ва авестоӣ вориди Эрон шудааст.

Сангнавиштаи Бесутун яке аз беҳтарин ва машҳуртарин санадҳои таърихи ҷаҳон ва муҳимтарин матни таърихӣ дар замони Ҳахоманишиён аст. Бино ба қавли P. Lecoq [П. Лукук] номи «Бағсутонун» вожаи форсӣ (ё модӣ) аст. Вожаи «Baga – stāna» ба маънои «ҷойгоҳи Худоён» мебошад. Имрӯз ҳанӯз барои номидани минтақаи муҷовир номи «Баҳсутон» ё «Баҳсутун» ва ё зери таъсири фарҳанги омма «Бесутун» - ро ба кор мебаранд [5, с.86].

Ҳарчанд миқдори пешояндҳо дар забони форсии бостон нисбат ба давраи миёна камтар бошад ҳам, лекин нақши онҳо дар баёни маъно хеле густарда буд. Аз рӯи мушоҳидаи мо дар матни катибаи Бесутун пешояндҳо аксари вақт, чун ҳозира, пеш аз калимаҳо омада, барои ифодаи мафҳумҳои гуногун истифода шудаанд. Ҳоло ҷиҳати тақвияти ин андеша аз матни катибаи Бесутун, ки аз ҷониби профессор Д.Саймиддинов тартиб дода шудааст, намунаҳоеро ба унвони далел дар зер нишон хоҳем дод:

antār didām – андаруни диз [сутуни дувум, банди ҳафтоду ҳашт] [9, с.95 - 98].

pasa manā – аз пушти ман [сутуни сеюм, банди суву ду] [9, с.100 - 103].

abiy avam Fravartim – ба сӯи он Фравартӣ [сутуни дувум, банди ҳабдаҳ] [9, с.93 – 96].

hada Ūvçiyaibiš – бо хузиён [сутуни панҷум, банди даҳум] [9, с.112 – 113].

patiš Artavardiyam – бо Артавардия [сутуни сеюм, банди сиву шаш] [9, с.101 – 103].

Дар намунаҳои ангуштшумор пешояндҳо пас аз калимаҳои марбут ба худашон омада, мафҳумҳои гуногунро ифода кардаанд:

kārašim **hacā** – мардум аз ӯ [сутуни аввал, банди панҷоҳ] [9, с.87 – 91].

viθā **pati** – дар кох [сутани сеюм, банди бисту шаш] [9, с.100 – 103].

Пешояндҳо дар мутуни забонҳои форсии миёна, бешак, бозмондаи пешояндҳои забонҳои форсии бостонанд. Дар забонҳои форсии бостон ва авастоӣ нақши грамматикии онҳо бо анҷомаҳои сарфӣ таъйин мешуд. Пешояндҳо, ки дар ин забонҳо тасриф намешуданд, дорои анвои гуногунанд ва бархе аз онҳо ҳамчун зарф, пешвандҳои феълӣ ва пайвандак низ ба кор мераванд.

Бо таҳаввули забон аз даврони бостон ба миёна, ба тадриҷ аҳамияти нақши пешояндҳо афзуда шуд. Ҳолатҳо (падеж) – и ҳаштгонаи сарфӣ ба ду ҳолат: фоъилӣ (мустақим) ва ғайрифоъилӣ (ғайримустақим) таҳаввул ёфтанд ва бо аз байн рафтани анҷомаҳои сарфӣ, бархе аз ҳолатҳои грамматикии вожаҳо бо пешояндҳо муайян гардид. Нақши ин унсурҳои луғавӣ ба дараҷае буд, ки маънои умумии ҷумлаҳо бе иштироки онҳо тасаввурнопазир буд. Пешояндҳо дар ин забонҳо бо калимаҳои гуногун омада, барои ифодаи муносибатҳои мухталиф хидмат мекарданд, ки ду далели зер ин андешаро собит хоҳад кард: **Ka Zardušt xāmōš abāg bud ēstād ātaxš be ō pāy ēstād u-š wināhgārīh ī Krešasp andar xwēš be guft** [24, 34]. «Ҳангоме ки Зардушт хомӯш шуд, оташ ба по истод ва гуноҳкории Гаршосбро нисбат ба хеш бигуфт». Мисоли дигар: **bē az ašmā ērān kē rawēd ud az Zarirān kēn xwāhēd** [24, с.25]. «Аммо аз шумо озодагон кист, ки равад ва кини Зарирро хоҳад?».

Бо вуҷуди ин, мавридҳое низ вуҷуд доштанд, ки бе истифода аз пешояндҳо, дарки маънои дақиқ ва нақши вожа аз тариқи маънои куллии ҷумла муяссар мешуд:

Ud an Kerdīr ī mowbed yazdān ud Ardašīr šāhān šāh ud Šābuhr šāhān šāh huparistā ud hukāmag ānān [20, с.50]. «Ва ман Картири мӯбад нисбати Яздон ва Ардашери шоҳоншоҳ ва Шопури шоҳоншоҳ хидматгузор ва некхоҳ будам».

bē agar ašmā bayān sahēd man nilēd tā šawēm ud pidarān kēn xwāhēm [24, с.27]. «Аммо агар шумо баҳон (аълоҳазрат) салоҳ бидонед, маро бигзоред то биравам ва кини падар бихоҳам».

Баъзе аз пешояндҳои забони форсии бостон дар давраи миёна низ фаъол буданд. Аммо намунаҳои бостонии бархе аз онҳоро дар мутуни маҳдуди форсии бостон, ки то замони мо расидааст, наметавон пайдо кард. Ба назари мо, гунаҳои онро метавон аз забонҳои дигари аҳди бостон, ба мисли забони авестоӣ ва ё забонҳои дигари хеш, ҷустуҷӯ кард. Бояд гуфт, ки баъзе аз калимаҳое, ки ба ҳайси вожаҳои зарфӣ, ҷонишинӣ, пешвандҳо ва пайвандакҳо дар забони форсии бостон дар истифода буданд, дар давраи миёна ҳамчун пешоянд истифода шуданд. Дар давраи миёна низ ба монанди давраи бостон баъзе калимаҳо ба унвони пешояндҳо ба кор рафтанд.

Дар ин ҷо таъкиди як нукта хеле муҳим аст. Зарурияти он ба ин рабт дорад, ки ҳангоми таҳлилу тадқиқи пешояндҳо мо ба усули таҳқиқии шарқшиносони аврупоӣ такя кардем. Дигар ин ки манзараи пешояндҳои забони адабии ҳозираи тоҷикӣ, ки мо дар назар дорем, бо пешояндҳои аҳди бостон ва давраи миёнаи забонҳо камтар монанд аст. Масалан, пешоянди «**барои**» имрӯз дар забони адабии ҳозираи тоҷикӣ ҳамчун «пешоянди содаи аслӣ» шинохта шудааст. Ҳол он ки дар мутуни ин давр унсури мазкур ба гунаи «**pad … rāy**» истифода шудааст, ки истилоҳи имрӯзаи онро бо давраи

миёна татбиқ кардан нашояд. Ё унсурҳои **padiš, aziš, awiš, hammi/īs, padisā/y, tarist** ва **hassār** ки аз ҷониби забоншиносон ҳамчун пешояндҳои мураккаби боризи давраи миёна забт шудааст, дар забони адабии ҳозираи тоҷикӣ чунин фаҳмиш вуҷуд надорад. Аз ин дидгоҳ, ҳангоми таснифи сохтории пешояндҳои ин давр бештар ба андешаҳои матраҳкардаи онҳо, ки нишонаҳои пешояндии калимаҳоро бо далелҳо исбот кардаанд, майл кардем.

Муҳаққиқони аврупоӣ пешояндҳои забонҳои паҳлавиро аз лиҳози сохтори берунӣ ба ду гурӯҳ ҷудо кардаанд: а) пешояндҳои фардӣ (single pre/post – positions) ва б) ғайрифардӣ.

Таҳти мафҳуми пешояндҳои фардӣ пешояндҳое фаҳмида мешавад, ки онҳо ба танҳоӣ бе ҳамроҳ гаштани пешояндҳои дигар ба кор рафтаанд. Пешояндҳои фардӣ аз рӯи сохти дохилиашон ба ду гурӯҳ ҷудо мешаванд. Ба гурӯҳи аввал пешояндҳои сода [simple prepositions] дохил мешаванд, ки ба ҷузъҳои нисбатан хурди сарфӣ таҷзия намешаванд. Ба ибораи дигар, суратҳои таҳаввулёфтаи калимаҳои содаи аҳди бостонанд, ки онҳо ба тариқи зайланд: **pad, az, ō, abar, abāg, andar, andarg, be** (паҳлавии китобӣ) **\ba** (форсии миёнаи турфонӣ), **rāy, rōn, tā** (паҳлавии киобӣ) **\ dā** (форсии миёнаи турфонӣ), **tare/ tar** (форсиимиёнаи турфонӣ tr/try) ва **wašn** (форсии миёнаи турфонӣ).

Барои бархе аз ин пешояндҳо дар мутуни форсии бостон ё авестоӣ низ далелҳои кофӣ мавҷуданд. Аммо баъзеи онҳо, чунонки дар форсии миёна мебошанд, дар алоҳидагӣ истифода нашуда, ҳамеша бо таркибҳои алоҳида меоянд. Масалан, унсури **abē** –, ки маъноаш «бидуни; бе» мебошад, танҳо дар заминаи таркибҳо ташаккул ёфта, дар алоҳидагӣ истифода намешавад. Суратҳои таҳаввулёфтаи пешояндҳои ин ду забонро ба таври зайл метавон нишон дод:

patiy>pad rādiy>rāy		
hacā>az		**yātā>tā/dā**
avi/aoi>ō		**tara>tar**
upariy>abar	**vašna>wašn**	
antar>andar		
antarka>andarg		

Дар ин миён се пешоянд **be/ba, abāg** ва **rōn**, ки дар шумори пешояндҳои форсии бостон ва авестоӣ вуҷуд надоранд, аз ҷумлаи унсурҳое мебошанд, ки дар забони форсии миёна ҳамчун пешоянд мавриди истифода қарор гирфитаанд. Онҳо дар мутуни форсии бостон бештар барои ифодаи зарфҳо истифода мешуданд, ки ин вижагӣ дар зимни маънои грамматикии онҳо (яъне дар давраи миёна) низ боқӣ монд.

Пешоянди **abāg**, ки маъноаш «бо; ҳамроҳ бо (дорой)» аст, дар баробари пешоянди **hadā** – и забони форсии бостон қарор мегирад. Ин унсур на дар мутуни паҳлавӣ ва на дар матнҳои форсии миёнаи турфонӣ боқӣ мондааст. Дар ҳоле ки дар матнҳои портии турфонӣ ба шакли **aδ** ҳифз шудааст. Олимон ҳадс задаанд, ки «ин вожа (abāg - Қ.З.) эҳтимолан аз сурати наздик ба вожаи **upāka,** дар забони санскрит ба маънои «наздик; муҷовир», муштақ шудааст [25, с.21]. Ҳамчунин шакли **upā** дар катибаҳои форсии бостон ба ҳамин маъно истифода шудааст: …**kāra pārsa utā māda hya upā mām āha hauv kamnam āha** [19, с.132]. «Сипоҳи форсӣ ва модӣ, ки ҳамроҳи ман буд, он кам буд». Ҳоло намунае ба унвони мисол аз «Корномаи Ардашери Бобакон» оварда мешавад: **«(ud) Burzag ud Burzādur ō pēš xwāst (ud) abāg uskārd»** [4, с.52]. / призвал (к себе) Бурзака и Бурзатура и посоветовался (с ними) [4, с.76]. Ҷумлаи мазкур дар тарҷумаи профессор Д.Саймиддинов чунин омадааст: «Бурзу Барзодурро ба пеш хост ва ба эшон машвара кард» [8, 37].

Бояд гуфт, ки ҳадафи меҳварии тадқиқоти моро дар давраи миёна матни «Корномаи Ардашери Бобакон», ки аз ҷониби муҳаққиқ О.М.Чунакова тартиб дода шудааст, фаро гирифта, барои равшан шудани манзараи ифодаи мафоҳими гуногуни пешояндҳо (дар корбурдҳои мухталифи грамматикӣ) матни русӣ ва тоҷикии он низ дар паҳлуяш оварда шуд. Азбаски тобишҳои комили маъноӣ ва вазифаҳои пешояндҳо танҳо дар заминаи матн (аҳаллан дар сатҳи як ҷумлаи воҳид) муайян мегардад, бинобар ин ихтисор кардани ҷумлаҳо зарур дониста нашуд. Тарҷумаи тоҷикии ин матн аз китоби профессор Д.Саймиддинов, ки бо номи «Адабиёти паҳлавӣ» чоп шудааст, баргирифта, дар мавридҳои зарурӣ ба мутуни дигари он низ ручӯъ шуд. Ин матнҳо аз ҷониби Содиқ Ҳидоят [12, с.56-277] ва доктор Муҳаммадҷаводи Машкур [6] тартиб дода шудааст.

Унсури **be/ba** аз ҷумлаи вожаҳое аст, ки баҳсҳои зиёде дар байни забоншиносон ангехтааст ва асли бостонии он ҳанӯз дақиқан маълум нест. Масалан, забоншинос М. Бак бар он аст, ки ин калима

аз вожаи ориёии **bad** ё **badā** (дар ҳиндии бостон **badā** ё **bat**) гирифта шудааст [14, 204]. Ҳамчунин калимаи **bāδa-** и авестоӣ ба маънои «аммо, балки» вожаи дигаре аст, ки барои ифодаи «берун; хорич» омада, наметавонад бо **bahih** - и ҳиндӣ робита дошта бошад [23, с.730; 15, с.953]. Вай бар асоси шакли портии **bēh byh**, ки онро аз **baδi** медонад, сурати форсии бостони **badi** - ро бозсозӣ мекунад. Ҳамин тариқ, тахмин мекунад, ки муодили ҳиндии он **bahi** аз решаи **badhi** буда, барои ифодаи ҳар ду шакл **be/ba** тавъам аст [14, с.204].

Пешоянди **rōn** зоҳиран сарчашмаи худро аз калимаи авастоии **ravan**, ки маънои аслиаш «рӯд; масири рӯд» [15, с.1512] мебошад, гирифта, баъдҳо ба маънои «сӯй ва ҷиҳат» тағйир ёфт. Бояд гуфт, ки ин унсур оҳиста – оҳиста маънои аслии худро аз даст дода, дар сурати бо калимаҳои ҳаммаънои худ омадан, бештар ҷойи дуюмро ишғол мекард ва маънои аслии он хеле хира шуда, баръакси ин ҳол маънои грамматикияш равшан мешуд. Масалан, он бо калимаи мушобеҳи худ **kust/ag,** ки маъноияш «ҷониб, сӯй; ноҳия» мебошад, омада, ҳамин вижагиро касб кардааст:

u-š pursīd kū ān dō aswār ī ō ēn kustag rōn mad če zamān be widard? [24, с.7]. «Пурсид, ки он ду савор, ки ба ин сӯ (ба сӯи ин тараф/ҷониб) омаданд, чӣ замон гузаштанд?».

Дар матни тартибдодаи О. М. Чунакова ин ҷумла ба таври зайл омадааст: «**u- š pursīd kū ān 2 aswār ī ō ēn kust rōn āmad če zamān bē widard** [4, с.44] / И спросил: «В какое время здесь прошли те два всадника, которые направлялись в эту сторону?» [4, с.70]. Тарҷумааш: «Ӯ пурсид, ки он ду савор, ки ба ин сӯй омаданд, кай гузаштанд?» [8, с.30]. Чунонки мушоҳида мегардад, дар матни мазкур калимаи **kust** бе замимаи унсури **ag** омадааст. Аз шарҳи муаллиф маълум мегардад, ки агар ин калима ба шакли **kust** «сторона», Pad~-ē «в стороне». Мн.ч. ~ īhā «окрестности…» ояд, бешубҳа, бо унсури **rōn** ҳамвазифа аст. Дар сурати ба гунаи **kustag** омадан низ ҳамон маъноро ифода мекунад, аммо доираи маъноӣ андак густарда мешавад. Чунонки: «сторона, **область** [таъкид аз мост – Қ.З.]. Мн.ч. - īhā. ~ «из (разных) областей» [4, с.126]. Бояд гуфт, ки қолаби мазкур дар «КАБ» ҳамагӣ як маротиба истифода шудааст.

Лозим ба ёдоварист, ки оид ба тарзи навишт ва маънои вожаи «куста» дар байни муҳаққиқон андешаҳои мухталиф ба назар мерасад. Масалан, ин калима дар нусхаи тартибдодаи Содиқ Ҳидоят ба гунаи «**каста [бидуни вов] –** کسته **[ба забони фаронсаи қадим costē] ба маънои «сӯи», «ҷониби»** [12, с.177] забт шуда бошад, дар айни ҳамин сарчашма ҷои дигар ба маънои «**навоҳӣ, атроф**» [12, с.170] омадааст. Дар нусхаи Муҳаммадҷаводи Машкур «**куста**» ба маънои «**бахш**» [талаффузнигорияш: **кустӣ** – 6, с.115 – «Сипоҳон ва Порс ва **бахшҳои** наздиктар ба он ба дасти Ардавони сардор буд» 6, с.175] омадааст. Ҷои дигар ба маънои «ҷониби» [талаффузнигорияш: кустак – 6, с.124] – «...ва аз Баҳром (Миррих) ва Ноҳид ба **ҷониби** ҳафт авранг ва Шерахтар… 6, с.181] забт шудааст. Профессор Д.Саймиддинов низ оид ба шакл ва имлои навишти ин калима таваҷҷуҳ зоҳир карда, чунин навиштааст: «Пажӯҳишгарон ин вожаро ҳар гуна ташреҳ кардаанд: аз kust «раҳнамо» ва ё «сӯй», яъне он чи ки раҳнамоӣ кунад; ҳамчунин «ҳад» ва ё «марз», яъне нишони ташхисдиҳандаи ононе, ки дар ҷониби оини зардуштианд. М.Ҳауг ва Э.Уэст бунёди ин истилоҳро аз kušt «камар» маънӣ кардаанд» [10, с.197].

Муҳаққиқон гурӯҳи дуюми пешояндҳои дар забонҳои давраи миёна истифодашударо аз лиҳози сохт ба мураккаб (compound prepostions) ҷудо намудаанд, ки онҳо ҳосили таҳаввули ду ва як вожаи аҳди бостонанд. Ба ҳайси ин навъи пешояндҳо калимаҳои **padiš, aziš, awiš, hammi/īs, padisā/y, tarist** ва **hassār** дохил мешаванд [14, с.251; 25, с.227].

pati-šaiy>padiš pati sāyām; pati-sāyā – «дар сояи»
haca- šaiy>aziš (hama-miça-) > hammi/īs
avi- šaiy>awiš (tara+išta-) tarist

Сурати бостонии пешоянди **hassār** дақиқан мушаххас нест. Ин калима аз лиҳози шакл ва маъно муодили вожаи портии **hawsār** ба маънои «шабеҳ; монанд» аст:

u-š bōδitān wirāšt ēw… kē kēž *hawsār* nē ast [17, с.37]. «Ва бӯстоне орост…ки барои касе (ҳеч кас) монанди он нест». Дар ин шакл шояд ҷузъи нахусти ин вожа пешванди **ham-** бошад. Ҳамсадои **-m** бо ҷузъи дуюми калима (**-sār**), ки бо ҳамсадои **s-** шурӯъ мешавад, ҳамгун шудааст. Ҷузъи дувуми он низ **- sār** ба маънои «навъ, гуна» аст, ки дар вожаи монанди **čand- sārag** ба маънои «**гуногун**» боқӣ мондааст:

Ud was būd hēnd kē-m tab ud rarz čand- sārag aziš ānāft [17, с.45]. «Ва бисёр буданд (касоне ки) ман табу ларзи **гуногун**ро аз онҳо дур кардам».

Ҳамин тариқ, мавриди таҳқиқ қарор додани тобишҳои маъноӣ ва сохтории пешояндҳои аҳди бостон ва давраи миёнаи забонҳо ин нуктаро мусаллам месозад, ки дар забоншиносии тоҷик то ҳол баъзе аз вазифа ва маъноҳои ин навъ унсурҳои забонӣ ба таври бояду шояд забт нашудааст. Аз ин рӯ, кашфи чунин вижагии пешояндҳо, бидуни тардид, дар ошкор сохтани манзараи дақиқи таҳаввул ва ташаккули забони тоҷикӣ нақши муҳимро дорад.

АДАБИЁТ

1. Раҳмон Э. Забони миллат – ҳастии миллат/Э.Раҳмон. – Душанбе:Эр – граф, 2016. – 516 с.
2. Абулқосимӣ М. Таърихи мухтасари забони форсӣ/М.Абулқосимӣ. – Теҳрон,1378. – 139 с.
3. Исмоилӣ М., Ҳасанпур Ф. Қавоиди сохти созайии форсии бостон дар катибаи Бесутун//Маҷаллаи забоншиносӣ, 1360. – С.93 – 109.
4. Книга деяний Ардашира сына Папака. Транскрипция текста, перевод со среднеперсидского, введение, комментарий и глоссарий О.М.Чунаковой. – Москва, 1987. – 163 с.
5. Лукук П. Катибаҳои Ҳахоманишӣ. Тарчумаи Бозило Халхолӣ. – Теҳрон:Фарзон, 1382.
6. Машкур Муҳаммадҷавод. Корномаи Ардашери Бобакон/М.Машкур. – Теҳрон, 1369. – 342 с.
7. Мирбобоев А. Муқаддимаи филологияи эронӣ/А.Мирбобоев. – Душанбе, 2015. – 326 с.
8. Саймиддинов Д. Адабиёти паҳлавӣ/Д.Саймиддинов. – Душанбе, 2003. – 232 с.
9. Саймиддинов Д. Форсии бостон/Д.Саймиддинов. – Душанбе, 2007. – 190 с.
10. Саймиддинов Д. Вожашиносии забони форсии миёна/Д.Саймиддинов. – Душанбе, 2001. – 310 с.
11. Ҳасанов А. Таърихи забони тоҷикӣ/А.Ҳасанов. Қисмҳои 1 – 2. – Хуҷанд, 2004 – 2005.
12. Ҳидоят С. Занду хуманисн ва Корномаи Ардашери Попакон/С.Ҳидоят. – Теҳрон, 1342. – 300 с.
13. Шарипова Ф. Таҳаввули чумлаи содаи забони тоҷикӣ/Ф.Шарипова. – Қ.1. – Душанбе, 2012. – 224 с.
14. Back, M. [1978]. Die Sassanidischen staatinschriften. Acta Iranica 18. Leiden: E.J. Brill.
15. Bartholomae, C. 1961. Altiranisches Wörterbuch, Berlin: W. De Gruyter.
16. Blochet, E. [1905]. Études de grammaire Pehlevie. Paris: Librairie Oriental Et Americane.
17. Boyce, M. 1975. A Reader in Manichaean Middle Persian and Parthian [Acta Iranica 9], Leiden: E.J. Brill.
18. Brunner, Ch. j. 1977. A Syntax of Western Middle Iranian, Delmar, New York: Caravan Books.
19. Dhabhar E.B., 1913 The Pahlavi Rivāyāt Accompanying the Dādistān I Dinik, Bombay
20. Gignoux, Ph. [1991]. Les Quatre Inscriptions du Mage kirdīr, Textes et Concordances. Studia Iranica-Cahier 9. Paris: L'association pour l'avancement des ētudes Iraniennes.
21. Lazard, G. [1975]. Le preverbe moyen-perse bē/ba. Acta Iranica 5.
22. Leiden: E.J.Brill, 1-13.
23. MacKenzie, D.N. [1990]. «When is a postposition not a postposition». Proceedings of the First European Conference of Iranian Studies, Part 2, Middle and New Studies. Rome: 487-495.
24. Monier-Williams, M. 1899. A Sanskrit-English Dictionary, Oxford: The Clarendon Press.
25. Nyberg, H.S. [1964]. A manual of Pahlavi, part I: Texts. Wiesbaden:Otto Harrassowitz.
26. Nyberg H.S [1974]. A Manual of Pahlavi. Pt. II. Glossary. – Wiesbaden
27. Salemann, C. [1930]. A middle Persian grammar. Bombay: British India Press, Mazgaon.

СТРУКТУРНЫЕ ЭВОЛЮЦИИ ПРЕДЛОГОВ В ПЕРИОД ДРЕВНИХ И СРЕДНЕВЕКОВЫХ ЯЗЫКОВ

В данной статье рассматривается вопрос об уникальностях и структурной эволюции предлогов. Опираясь на древние и средневековые источники, автор подчеркивает, что хотя количество предлогов в древнеперсидском языке было меньше, чем в средние века, их роль в выражении смысла была гораздо шире.

А также в данной статье подчеркивается, что предлоги в среднеперсидских текстах, как отмечает автор, без каких-либо сомнений, являются остатками древнеперсидских предлогов. Установления грамматических особенностей предлогов в древнеперсидских и авестийских языках подчеркнуты морфологическими суффиксами окончаниями. На основании своего научного обзора исследований, автор статьи пришел к выводу, что неспрягаемые предлоги, в этих языках, бывают разных типов, и некоторые из них также использовались как наречия, глагольные префиксы и союзы.

Ключевые слова: *древнеперсидский язык, письменность Бесутуна, среднеперсидский язык, предлог, простые предлоги, сложные предлоги, структура предлогов, структурная эволюция, таджикский язык.*

Сведения об авторе:

Кургонов Зохид Дехконович *- кандидат филологических наук, доцент кафедры таджикского языка Худжандского государственного университета имени академика Б.Гафурова [Республики Таджикистан, г.Худжанд], E-mail: Suhanvar1983@mail.ru*

About the author:

Kurgonov Zohid Dehqonovich, *candidate of philological sciences, Associate Professor of the department of the Tajik language under Khujand State University named after academician B.Gafurov [Tajikistan, Khujand], E-mail: Suhanvar1983@mail.ru*

УДК: 4Т (075)
ББК 81.2

ЗАБОН ВА УСЛУБИ НАЗМИ ЛОИҚ ШЕРАЛӢ

Ҳакимова Ш.И., Нематова М.Ҳ.

Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи Б. Ғафуров

Лоиқ Шералӣ шоирест бузург ва нотакрор, шеърҳои ноби ӯ дармонбахши дардҳои ниҳон ва ҷонбахшои қалбҳои хастаи инсон ҳастанд. Аз хомааш ба дилҳои ташнаву сардгашта шаҳди муҳаббат, гармию сурур ва зиёву нур мерезад.

Ғазалҳои Лоиқ бо он ҳама содагию дилпазириаш инсонро ба дарёи андешаҳо ғӯтавар месозад, зеро ӯ тавонист бо «ҳунари расои маъниофаринӣ ва тасвиргарияш [1, с.16]» маъниҳои бузургу борик, мӯъҷазу нишонрасро бо каломи сода баён намояд.

Ин падидаи ҳунари шеъргӯйии Лоиқ аз назари бисёр шоирону олимон дур намондааст. Адабиётшинос Сафар Абдулло таъкид кардааст, ки «муҳимтарин вижагии ашъори устод Лоиқ равонӣ ва ширинбаёнии ӯ буд. Ӯ ҳаргиз ба мубҳам гуфтан моил набуд. Печидатарин дардҳо ва гиреҳҳоро бо содатарин баён бозгӯ мекард… Ман фикр мекунам, устод Лоиқ барои баёни маънии муҳим бо дарки сатҳи маънавию фарҳангии комил талош мекард, то ҳадафи худро бо баёни сода ва равон ба мардум бирасонад. Ин буд, ки шеъри ӯ беш аз шеъри дигарон дар ҷомеаи мо нуфуз ва маҳбубият дорад, маҳфил ва маросиме нест, ки дар он шеъри устод Лоиқ иқтибос нашавад. Бисёре аз байтҳои пандомези устод ба ҳадде мардумӣ шуда ва сари забонҳост, ки чунин эътирофи ҳамагонӣ аз сӯйи мардум дар таърихи адабиёти мо бисёр кам иттифоқ уфтодааст.» [2, с.293]

Дар ифодаи фикрҳои бикр «манбаъҳои боэътимоди шоир осори гузаштагон, луғатномаҳо, забони зиндаи халқ, адабиёти шифоҳии мардумӣ буданд.» [1, с.17] Дар ин бора худи шоир хеле хуб гуфтааст:

Барои халқ буд доне, ки киштем,
Барои халқ буд к-аз худ гузаштем.
Накардем иддаои баркамолӣ,
Сухан аз халқ буду мо навиштем.

Истеъмоли калимаҳои халқии гуфтугӯйӣ боиси афзудани халқияти забони асар мегардад, дар эҷоди шеъри содаву самимӣ мусоидат дорад, вале он ҳаргиз баёни оддӣ нест, балки хоси нигориши ба истилоҳ «саҳли мумтанеъ» аст.

Пас, падидаи халқӣ дар эҷодиёти Лоиқ яке аз масъалаҳои муҳим ба шумор меравад, ки ҳоло гуфтаҳоямонро бо овардани чанд мисол аз ашъори шоири зиндаёд исбот менамоем.

Бисот - асбоби рӯзгор: ***Бисот****и* тӯй меандӯхтӣ Баҳри арӯсонат. [Л. 1, с.130] Бино ба ишораи ФТЗТ бисот калимаи арабист, он ба маънои (ҳар чизе, ки дар зери по паҳн карда мешавад, ҳар чизи густурданӣ (аз қабили гилем, палос) (4,207-208) ба забони тоҷики ворид гашта, минбаъд дар забони халқӣ маънои худро тавсиа кардааст. Алҳол «бисот» ба маънои чизу чора, дороӣ омадааст. Калима бо ин маънӣ қолабҳои нав (бебисот, бисотдор) пайдо карда, пурра ба захираи забони тоҷикӣ ворид мегардад. Дар байти поёнӣ ибораи «бисоти тӯй» ба маънии асбобу анҷом, чизу чорае омадааст, ки ҳар як модар бо умеди хонадоршавии фарзандонаш солҳо ҷамъ мекунад: Бисоти тӯй меандӯхтӣ баҳри арӯсонат. [4, с.130] Лоиқ дар ашъораш ибораи «бисоти дардҳо»-ро низ корбаст намудааст: Туро ман бо ҳама сӯзу навоят дӯст медорам, Туро ман бо бисоти дардҳоят дӯст медорам. [4, с.230]

Дар ифодаи ибораи «бисоти дардҳо» Лоиқ боз ба маънихои нозуку амиқи халқии ин вожа такя кардааст. Чунки «бисот» аслан маънии чизу чораеро, ки дар муддати тӯлонӣ ҷамъ мекунанд, мефаҳмонад. Яъне дарди Лоиқ якрӯзаву дурӯза нест, балки тӯлонист, зеро ин дарди халқ, дарди миллат, дарди забону фарҳанг ва ишқу ошиқист. Ин аст, ки дардҳо бо гузашти айём таҳ-таҳ шуда бисот гаштаанд.

Дахмаса –ташвиш, дарди сар, ташвиши зиёдатӣ: Рӯзе, ки нестӣ миёншон ба базму разм, Шояд туро зи **дахмаса** озод мекунанд. [4, с.680] Ё ин ки Лоиқ дар байти дигараш мегӯяд: Кош ғамҳои ту акнун бошанд, К-аз ҳама дахмаса эмин бошам. [4, с.689]

Пешдаргирон – пораи чизе ба мисли қоғаз, чӯбпора, ки барои оташ афрӯхтан ба кор мебаранд. Дар ин бобат маҷозан ба маънои ташаббускор, фидоӣ омадааст: Лек аз баҳри гулханафрӯзӣ, Гӯиё *пешдаргирон* ҳастанд. [4, с.319]

Маънои исмии вожаҳо аз рӯйи воситаҳои сарфии калимаҳо равшан аён мешаванд, қабл аз ҳама пасвандҳои «- ҳо», «-он», ки аз аломатҳои хоси исманд. Дар аксар маврид сифат бо роҳи субстантиватсия ба исм мегузарад. Ҷолиб аст, ки аксари чунин вожаҳо маънои манфӣ доранд. Мулоҳиза фармоед:

Бемазагон – одамони ланҷ, бадкирдор: Дар миёни ҳама ин тирадил қуббаи нур, Дар миёни ҳама ин *бемазагон* бебазаҳон. [5, с.415]

Даҳонмардон – муродифи даҳонкалонҳо, касоне, ки бо калонгапӣ худро аз мардум боло гирифта ҳавобаландӣ мекунанд: Ту медонӣ, ки ман аз мардуми хунсард дилгирам, Зи даъвои *даҳонмардони* худ номард дилгирам. [4, с.702] *Даҳонмардон* даҳонҳо боз карданд, ҳама таърихи худ оғоз карданд. [5, с.635]

Хасдуздҳо – одамоне, ки бо дуздии майда – чуйда машғуланд, маҷозан пасткаш: *Хасдуздҳо* ҳотам шуданд, дамдуздҳо одам шуданд, Аз баднажодӣ як тараф, аз бенажодӣ як тараф. [5, с.286]

Тавассути пасванди «-ӣ» («-гӣ») исми маънӣ сохта мешавад, дар ин маврид, асоси калима бар сифат аст, ки он низ хоси забони халқист. Калимаҳое, ки бо пасванди «-ӣ» («-гӣ») сурат ёфтаанд, метавонанд аз ҷиҳати сохт сода, сохта, мураккаб бошанд, ки инро аз мисолҳои зерин метавон дид:

Содагӣ - «содда (сода)» аксар ба маънои одаме, ки фиребгарӣ ва қаллобиро намедонад, чун гӯл, соддалавҳ, нодон истифода мешавад, ки хоси забони халқист. «Содагӣ» исмест, ки аз ҳамин сифат сохта шудааст: Ҷурми ман аст, эй Худо, ё ҷурми содагӣ, Мурғе, ки дӯш дар кафи ман менишаст, рафт… [5, с.153] Хандида бар ҷаҳолату бар *соддагияшон* Аҷдоди хешро шумо бас таънаҳо кунед. [4, с.423]

Дар забони халқ вожаи «соддалавҳ» низ хеле маъмул аст, ки онро Лоиқ дар шакли «лавҳсодагӣ»ба кор бурдааст: Эй шоҳиди муҳаббати бедоғи баччагӣ, Он ишқи *лавҳсодагӣ* аз мо чаро гузашт?! [4, с.563]

Бедаҳанӣ – бадзабонӣ, беандешагӣ: ҳар чӣ ба даҳан ояд, на зеби сухан ояд, Дандони фаросат ку?! Ин *бедаҳаниҳо* чист?! [5, с.137]

Худхурӣ – дар заминаҳои ибораи «худро хӯрдан» - метавонад ба маънои азоби рӯҳӣ кашидан, худро сахт азият додан ояд. Аммо он дар шеъри Лоиқ аз забони мардум ба маънои худ хӯрдан – худхурам – ба дигарон надода хӯрдан, хасисӣ, баднафсӣ кардан корбаст гаштааст. Дар забони адабӣ феъли «хӯрдан» дар ҳамаи шаклҳо бо садоноки «ӯ» навишта мешавад, аммо дар калимаи «худхурам» ҳиҷои дуввум низ бо «у» талаффуз ва навишта мешавад: *Худхурӣ* мекунам шабони сиёҳ, Ки чаро мо шаби сиёҳи худем.

Аз ҷониби мураттибони куллиёти Лоиқ Шералӣ дар «Тавзеҳот»омадааст: «Феъли хурдан ва таснифоти он монанди махур,мехурам,хурд,хуранда ва ғ.,ки дар тамоми шеъри классикии мо ва ашъори устод Лоиқ ба «у»-и кӯтоҳ истифода шудааст,низ ба хости худи шоир ва тақозои вазн ба ҳамин шакл оварда шуд».[5, с.710]

Бегонабозӣ – акси ошнобозӣ, бегонапарастӣ: Ҷаҳон *бегонабозӣ* дӯст дорад, Ҷаҳон *девонабозӣ* дӯст дорад. [5, с.615] Дар забони мардумӣ дар заминаи таркиби «бозӣ кардан» ба маъноҳои мухталиф як қатор калимаҳои мураккаб сохта шудаанд, амсоли «ошнобозӣ», морбозӣ (ба маънои фиребгарӣ) ва м. инҳо. Лоиқ дар ҳамин қолаб вожаҳои исмӣ таълиф кардааст: *даҳалбозӣ* [4, с.587], *маҳалбозӣ, маҳалбозӣ* (5, 393). Дар забони мардуми шимол шакли «ҷиннибозӣ» роиҷ ва муассиртар аст.

Калимаи «саг» ва дар мавриди дигар «хар» дар шеъри пурэҳтироси Лоиқ корбаст шудааст: Буданд *сагон* маст ҳама аз қайи мо, Муҳтоҷ ба хӯшаи сагангур шудем. [5, с.546] Ин хомаи ту агар ба дафтар бирасад, Бар наргиси тоза лагади *хар* бирасад. [5, с.552]

Дар байтҳои боло таъсири калимаҳои мазкур ба туфайли ба доираи каломи образнок ворид шудан таҳвият ёфтаанд, чунончи, «аз қайи касе маст шудани саг» таъбири хеле тунд аст. Дар байти дуюм бошад, истиораи пурмаънӣ: дафтар ба наргис, хомаи шоири беҳунар ба «лагади хар» нисбат дода шудааст. Ҳарду аз таъбироти тозаэҷоди шоиранд.

Дар байти зер аз исми ҷондор исми маънӣ (говӣ, харӣ) сохта шудааст, ки низ нафрату адовати суханварро нисбат ба рафтори ватанфурӯшон ифода менамояд: Ман рост бигӯямат: гар ин *говӯ харист*, Ояндаи халқ партгоҳ асту ҷарист. [5, с.550]

Ланг – касе ё ҳайвоне, ки ба сабаби осеби пой дар роҳгардиаш халал бошад,чӯлоқ. Дар ФТЗТ маънои дуюми калима ин тавр ташреҳ ёфтааст:*гуфт.* иллат, бало, офат [3,ҷ.1,с.712]: Дар амал бошад ҳама *лангу качал*, Дар газоф аз ҳафт гунбад бартарем [5, с.390].

Дилмурда – бешавқ, беҳафсала, қаринаи вожаи «мурдадил» аст,ки дар забони мардумӣ бештар ба кор меравад: Нахоҳам гуфт пеш аз мурдани дил, Видоъ, эй миллати *дилмурдаи* ман…[5, с.626]

Мисолҳои болоӣ далели пурқувватии ҷанбаи халқӣ дар шеърҳои Лоиқ аст. Махсусан фоҷиаи солҳои 90-ум дар шеърҳои шоир таъсири амиқ гузошт ва дарди миллат дарди Лоиқ гардид. Сахттарин суханҳо, луғати таҳқирӣ, вулгаризмҳо нисбат ба мансабгарою ҷоҳпарастон, хоинони ватану миллат дар услуб ва воситаҳои муассири забони халқ баён гардидаанд.

Лоиқ онҳоро дар охири қарни ХХ ба ватанфурӯшон, хоинони миллат, мансабгарою ҷоҳпарастон равона кардааст. Чунин суханҳо дар услуби забони халқ ба ҳамин муносибат истифода шудаанд. Аз қолабҳои адабӣ ва халқӣ шоир дар бисёр мавридҳо дуюмашро афзал шуморидааст. ҳамчунин Лоиқ дар асоси таъбирҳои халқӣ калима - образҳо таълиф кардааст.

Хулоса, Лоиқ Шералӣ донандаи хуби забони халқ буд. Ҷанбаи халқӣ дар шеърҳои иҷтимоии Лоиқ Шералӣ хеле пурқувват аст.

Дар забоншиносии тоҷик забони халқии гуфтугӯйӣ алҳол мавриди омӯзиши амиқ қарор нагирифтааст ва дар илми луғатшиносӣ (лексикология) ва услубшиносӣ дар бораи калимаҳои халқии гуфтугӯӣ ва хусусиятҳои онҳо як дараҷа маълумот дода шудааст, вале дар ин бора тадқиқоти мукаммал мавҷуд нест, забоншиносон ҳанӯз ба омӯзиши хусусиятҳои грамматикии забони халқии гуфтугӯйӣ напардохтаанд, дар ҳоле ки воҳидҳои халқӣ аз манбаъҳои муҳими ғановати забони миллии тоҷик ба шумор меравад ва дар ин росто корҳои зиёде бояд ба анҷом бояд расонида шаванд.

АДАБИЁТ

1.Сатторзода А. Сарсухан ба Куллиёти Лоиқ Шералӣ. Ҷ.1.Ашъор. Душанбе: Адиб, 2008,-560 с.

2. Марсияи Хуршед (Сӯгномаи устод Лоиқ). Нашри 2. Таҳияи Ориёнфар (Сафар Абдулло). – Маскав, 2001. – 351 с.

3. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ.– Душанбе, 2008. – Ҷилди 1. 949 с.,Ҷилди 2. – 944с.

4. Шералӣ Лоиқ. Куллиёт. Ҷилди 1. Китоби якум. – Хуҷанд, 2001. – 722 с.

5. Шералӣ Лоиқ. Куллиёт. Ҷилди 1. Китоби дуввум. – Хуҷанд, 2001. – 710 с.

ЯЗЫК И СТИЛЬ ПОЭЗИИ ЛОИКА ШЕРАЛИ

Лоик Шерали - великий и неповторимый поэт, выразивший в своих стихах оригинальные выражения и идеи, надежными источниками которых были произведения предков, словари, живой народный язык, фольклор, а в статье мы решили поговорить о языке и стиле поэта. особенно в использовании разговорно-просторечных слов.

Использование разговорных слов приводит к увеличению народности языка произведения. Это способствует созданию простого и искреннего стихотворения. Феномен фольклора в творчестве Лоика - одна из важнейших проблем. В этой статье мы докажем свою точку зрения на нескольких примерах из поэзии поэта.

Примеры, приведенные в статье, убедительно свидетельствуют о народном аспекте в стихотворениях Лоика. Особенно трагедия 90-х оказала глубокое влияние на стихи поэта, и боль народа стала болью Лоика. Самые резкие слова, оскорбительные слова, пошлости в адрес чиновников и предателей, изменников Родины и нации выражены стилем и действенными средствами.

В конце двадцатого века Лоик направил их к предателям, предателям нации, бюрократам и фанатикам. Такие слова используются в этом отношении в стиле разговорного языка. Из литературных и народных форм поэт во многих случаях отдает предпочтение последним.

Лоик Шерали свободно владел народным языком. Народный аспект очень силен в социальной поэзии Лоика Шерали.

Ключевые слова: *Лоик Шерали, таджикское языкознание, язык поэзии, разговорно-просторечные слова, народный язык, народное явление.*

LANGUAGE AND STYLE OF POETRY BY LOIKA SHERALI

Loik Sherali is a great and unique poet, who expressed in his poems the original expressions and ideas, the reliable sources of which were the works of ancestors, dictionaries, living folk language, folklore, and in the article we write. especially in the use of colloquial words.

The use of colloquial words leads to the increase of the population of the language of production. It contributes to the creation of simple and sincere poetry. The phenomenon of folklore in Loika's work is one of the most important problems. In this article we will prove my point of view on several examples from the poetry of the poet.

The examples given in the article convincingly testify to the folk aspect in Loika's poems. Especially the tragedy of the 90s had a profound effect on the poems of the poet, and the pain of the people became the pain of Loika. The sharpest words, insulting words, vulgarity addressed to officials and traitors, traitors of the Motherland and the nation are expressed in style and action.

At the end of the twelfth century, Loik directed them to traitors, traitors of the nation, bureaucrats and fanatics. Such words are used in this relation in the style of colloquial language. From literary and folk forms the poet in many cases gives preference to the latter.

Loic Sherali freely mastered the vernacular. The folk aspect is very strong in Loika Sherali's social poetry.

Keywords: *Loik Sherali, Tajik linguistics, language of poetry, colloquial words, folk language, folklore.*

Сведение об авторах:

Хакимова Шоира Исламовна *– кандидат филологических наук, доцент кафедры тажикского языка ГОУ «Худжандского государственного университета имени академика Б.Гафурова» (Таджикистан,Худжанд), Электронная почта: xakimova.shoira@mail.ru*

Нематова Мукаддас Хабибовна, *кандидат филологических наук, доцент кафедры гуманитарных дисциплин факультета заочного обучения ГОУ «Худжандского государственного университета имени академика Б.Гафурова имени академика Б.Гафурова» (Таджикистан, Худжанд), Электронная почта:* uchzaphgu@mail.ru

About the autors:

Hakimova Shoira Islamovna, *candidate of philological sciences, Associat Professor of the department of the Tajik language the SEI «Khujand State University named after G.Gafurov» (Tajikistan, Khujand), E-mail: xakimova.shoira@mail.ru*

Negmatova Mukaddas Habibovna, *candidate of philological sciences, Associat Professor of the department of Humanitarian disciplines of correspondence learning fakultu under SEI « Khujand State University named after G.Gafurov « (Tajikistan, Khujand), E-mail:uchzaphgu@mail.ru*

УДК:809.155.0+802.0(575.3)

ТАҲЛИЛИ НАЗАРИЯВИИ СИФАТИ АСЛӢ ДАР ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Нурова З.А.

Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А. Рӯдакӣ

Дар шароити тағйироти амиқи ҷаҳони муосир, ҷаҳонишавии мақсаду манфиатҳо, муттаҳидшавии фарҳангу тамаддунҳо ва забонҳои ҷаҳонӣ, омӯзиши забонҳои гуногуни хориҷӣ, аз ҷумла забони англисӣ, аҳамияти хоса дорад. Аз ин лиҳоз, ҳангоми омӯзиши забонҳои хориҷӣ, ба ғайр аз забони модарии худ, аз худ кардани ду ё се забони алоҳидаи хориҷӣ вазифаи муҳимтарин барои ҳар як шаҳрванди кишвари мо ба ҳисоб меравад. Ҳукумат ва роҳбарияти Тоҷикистон, аз ҷумла Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, мӯҳтарам Эмомалӣ Раҳмон борҳо ин масъаларо мавриди муҳокима қарор додаанд. Илова бар ин, омӯзиши забонҳои хориҷӣ бе таҳлили ҳамаҷониба ва муқоиса бо забони модарӣ бефоида ва бемаъно мегардад.

Бисёр олимону забоншиносон ба забони тоҷикӣ ҳоло дар қарни XIX таваҷҷӯҳ зоҳир намуданд. [4; с.9] Аммо, дар он давраҳои дурдаст, ва ҳатто ҳоло ҳам, ин забон ҳамчун яке аз лаҳҷаҳои забони форсии қадимӣ муаррифӣ мешавад. [17; с.175] Аз ин лиҳоз, он замон ягон грамматикаи илмии ин забон тартиб дода нашуда буд. Аввалин грамматикаҳои забони тоҷикӣ пас аз Инқилоби Октябр ба таҳия шурӯъ карданд, ҳангоме ки забони тоҷикӣ забони давлатии ҶШС Тоҷикистон эълон гардид, ки худ очеркҳои кӯтоҳи грамматикиро дар бар мегирифтанд. Ҳамин тавр, «Шарҳи мухтасари грамматикаи забони тоҷикӣ»- и Семёнов А.А., ки соли 1927 дар Тошканд интишор ёфта буд, танҳо барои одамоне, ки бо забони форсӣ шинос буданд, пешбинӣ шуда буд. [12; с.1] Аввалин шарҳи боэътимоди грамматикаи забони тоҷикиро, метавон кори О.А. Сухареваро ҳисобид. Дар ин асар муаллиф масъалаҳои васеъи сифатро баррасӣ мекунад. Ҳамин тавр, ӯ қайд мекунад, ки сифатҳо дар забони тоҷикӣ, ба монанди исм, аломати расмӣ дар шакли бандак надоранд ва «хусусияти фарққунандаи сифат, ки тавассути он метавон онро аз дигар ҳиссаҳои нутқ ҷудо кард, ба истиснои аҳамияти маъноӣ, қобилияти тағир ёфтани он аз рӯи дараҷаҳои муқоиса ҳисобида мешавад». [13; с.93]

Минбаъд ӯ қайд мекунад, ки забони тоҷикӣ се дараҷаи муқоисаи сифатро медонад: мусбӣ, қиёсӣ ва олӣ.(superlative,comparative,posetative) [13;с.93-94] Тибқи андешаи муаллиф, шакли хурдии (кӯтоҳи) (short) сифатҳо, ки маънои навозишӣ низ доранд, бо истифода аз суффикси дукаратаи -ак (-акак) ташаккул меёбад ва аҳамияти қувватфизо (мустаҳкамкунӣ), (strengthening) тавассути нопурра кам кардани сифати аслӣ интиқол дода мешавад. Вай қайд мекунад, ки «то ба наздикӣ, шакли қувватфизои сифатҳо, танҳо дар забони халқӣ истифода мешуд, ва ба забони адабӣ ба қарибиҳо ворид гашт». [13; с. 97-98] Ба гуфти Сухарева, сифатҳо дар ҷумла вазифаҳои муайянкунанда ва хабарро иҷро мекунанд, ва дар маънии зарф истифода бурда мешаванд. [4; с.99,136] Ӯ инчунин дар забони тоҷикӣ гурӯҳи ҷонишинҳо-сифатҳоро, ба монанди кадом, чанд ва ғайра ҷудо мекунад. [13; с. 220-221].

Баъзе забоншиносони дигар, аз қабили Расторгуева В.С. дар бораи сифат дар забони тоҷикӣ, нуқтаи назари дигар доранд. Расторгуева сифатҳо ва исмҳоро ба як гурӯҳи умумӣ ва ҳамчун зергурӯҳҳои алоҳида дар асоси он, ки сифатҳо аз исм бо нишондиҳандаҳои махсуси флективӣ, ба монанди забони русӣ фарқ надоранд, муттаҳид мекунад. Ғайр аз он, муаллиф қайд менамояд, ки хусусиятҳои фарққунандаи сифатҳои аслии забони тоҷикӣ вуҷуди «дараҷаҳои муқоисавии онҳо» мебошад. [11; с. 535] Муаллиф иқрор дорад, ки «суффиксҳои -тар ва –тарин (er-est) калимасоз мебошанд, яъне онҳо ба маънии калима маънии нав ворид карда, робитаҳои синтаксисии онро дар ҷумла ифода намекунанд. Аз ин рӯ, барои робитаи ӯ бо ибораҳои дигар, аз ҷумла, дар нишон додани

муқоисаи ду объект, воситаҳои иловагӣ лозиманд». Баъдтар вай идома медиҳад, ки: барои баъзе сифатҳо, ғайр аз сифати аслӣ, ниҳоӣ ягон маънои предметӣ дода мешавад ва аз ин рӯ, онҳо ба гурӯҳи калимаҳои бо семантикаи дуқабата табдил меёбанд (исм - сифат). [11; с. 536-538]

Расторгуева аввал изҳор дошт, ки хусусияти фарққунандаи сифатҳои аслӣ ин дараҷаи муқоисавӣ аст, аммо баъдтар ӯ қайд мекунад, ки: «На танҳо сифатҳо дараҷаи муқоисавӣ доранд, инчунин ҳамаи ҳиссаҳои нутқ, ки сифат ё аломатро нишон медиҳанд, аз ҷумла бо семантикаи дугона - исм ва сифат низ дараҷаи муқоисавӣ доранд». Ба ғайр аз дараҷаи муқоисавӣ ва олӣ, - муаллиф қайд менамояд, ки сифатҳои аслӣ инчунин шаклҳои пуршиддатро(rainforceder) ташаккул медиҳанд, ки барои ифодаи дараҷаи олии сифат нисбат ба дигар предметҳо хидмат мекунанд. Дар забони тоҷикӣ сифатҳо на танҳо нақши муайянкунанда ва ҳиссаи номии хабарро иҷро мекунанд, балки вазифаи ҳолатҳои тарзи амалро низ иҷро мекунанд. Вай минбаъд қайд мекунад, ки номҳое, (names)ки дар семантикаи худ исм мебошанд, дар вазифаи муайянкунанда дар баъзе ҳолатҳо дар худ сифатҳои нисбиро иваз мекунанд: адабиёти тоҷик – таджикская литература (адабиёт- литература; тоҷик-таджик; и - нишондиҳандаи изофатӣ), соати тиллой- (соат- часы; тилло-золото; и - нишондиҳандаи изофатӣ).(distraction) Муаллиф қайд мекунад, ки сифатҳо дар забони тоҷикӣ баъзан исми фаровардашуда (партофташударо) (throw) иваз мекунанд. Дар ин ҳолат, сифатҳо «тамоми хосиятҳои морфологӣ ва синтаксисии исмро гирифта, қатъиян бе асосноккунӣ (субстантиватсия нашуда), аз рӯи семантика онҳо ҳамчун сифат боқӣ мемонанд». [11; с.536-531]

Дар ин ҷо, таҳқиқоти Р.Л. Неменоваро низ бояд қайд кард, ки ба андешаи ӯ, сифатҳо дар забони тоҷикӣ ҳамчун исм ҳамон як ҳиссаи номии нутқ ба шумор мераванд. Муаллиф ба шумораи сифатҳо он калимаҳоеро равона мекунад, ки аз дигар ҳиссаҳои нутқ «аз ҷиҳати маъно, хусусиятҳои синтаксикӣ ва морфологӣ» фарқ мекунанд. Вай исрор мекунад, ки сифатҳо ва дигар ҳиссаҳои нутқ, хусусан исм ва зарфҳо, пеш аз ҳама, аз рӯи вазифаҳояшон дар ҷумла ва аз рӯи маъно фарқ мекунанд. Аз рӯи шаклҳо ва бандакҳо, ин ҳиссаҳои нутқ ягон фарқияте надоранд, ва илова бар ин, ин ҳиссаҳои нутқ дар забони муосир бандак надоранд. Неменова Р.Л. чун дигар муҳаққиқони сифат, сифатҳои забони тоҷикиро ба ду намуд тақсим мекунад: аслӣ ва нисбӣ, ё аз дигар ҳиссаҳои нутқ пайдошуда. [9; с. 533,543] Ӯ ба қобилиятнокии сифатҳои аслӣ, ташаккули дараҷаи муқоисавӣ ишора мекунад: мусбӣ, қиёсӣ ва олӣ. Вай минбаъд қайд мекунад, ки шакли дараҷаи олӣ барои фарқ кардани ягон ашё аз рӯи аломат аз гурӯҳи ашёҳои якхела, ё муқоисаи он бо дигар ашёҳо, ва изҳори дараҷаи баландтарини сифат истифода мешавад. Сатҳи олии сифат инчунин бо шаклҳои ба монанди сап-сафед ифода меёбад. [9; с. 544-545] Неменова Р.Л. ба монанди Расторгуева, дар боби «Калимасозӣ» суффиксҳои ба монанди –ак (-акак), -тоб-ро аз назар мегузаронад ва қайд мекунад, ки сифатҳо дар забони тоҷикӣ аломатҳои ашё ва аломатҳои амалро нишон медиҳанд ва дар ҷумла онҳо метавонанд муайянкунанда, ҳиссаи номии хабар ва ҳолат бошанд. Вай инчунин қайд мекунад, ки сифатҳо метавонанд дар маъноҳои исм истифода шаванд, агар онҳо дар ҷумла ҳамчун мубтадо ё изофа ифода шаванд. [9; с. 543,544, 547,550]

Муаллифи навбатӣ, ки масъалаҳои сифатро баррасӣ кардааст, Успенская Л.В. мебошад. Вай сифатҳоро ба предметӣ, аслӣ ва ҳолӣ ҷудо мекунад. Муаллиф қайд мекунад, ки сифатҳо дар забони тоҷикӣ бояд на танҳо ҳамчун калимаҳое, ки аломати ашёро ифода мекунанд фаҳмида мешаванд, балки ҳамчун калимаҳое, ки аломати амал ва аломати аломатро нишон диҳанд. Вай инчунин сифатҳоро ҳамчун аслӣ ва нисбӣ ҷудо мекунад. Сифати аслӣ, дар навбати худ, ба ду зергурӯҳ тақсим мешавад: сифатҳои аслӣ-хусусӣ ва аслӣ-ҳолатӣ. Ҳар як сифат дар забони тоҷикӣ метавонад дар ҷумла дар нақши муайянкунанда баромад кунад, ва сифатҳои аслӣ-ҳолатӣ бо суффиксҳои -она, -аки, бошанд, инчунин вазифаҳои ҳолро иҷро карда метавонанд.[14; с. 29-33]

Дар омӯзиш ва таҳлили муқоисавии сифатҳои забони тоҷикӣ Королёва А.И. саҳми калон гузоштааст, ки хусусиятҳои сифатро дар забонҳои русӣ ва тоҷикӣ ба таври муфассалтар ифшо мекунад. Муаллиф иддао мекунад, ки сифатҳо дар забони тоҷикӣ он калимаҳое ҳастанд, ки бо маънии семантикии аломати ашё, хусусияти амал ва аломат, мавҷудияти шаклҳои дараҷаҳои муқоисавӣ ва шаклҳои шиддатнок, ки ба шаклҳои алоҳидаи ҳиссаҳои нутқ (аз ҷумла, исм) хосанд ва на он қадар бо вазифаҳои махсус дар ҷумла, балки бо ҷойгиршавӣ дар ибораҳо, тавсиф мешаванд.[7; с. 148]

Дар байни олимони тоҷик, ки бори аввал грамматикаи забони тоҷикиро дар шакли китобҳои дарсӣ барои мактабҳои миёна тартиб додаанд, мо метавонем кори Саидризо Ализода «Грамматикаи забони тоҷикӣ», ки соли 1926 бо алифбои арабӣ нашр шудааст, қайд намоем. Муаллиф ба сифат чунин калимаҳоеро ишора мекунад, ки аломат, ҳолати ашё ва шахсро нишон медиҳанд. Вай сифатҳоро ба аслӣ ва нисбӣ тақсим карда, дар байни онҳо чунин сифатҳоеро, ки маънои ранг, монандӣ ва ғайраро доранд, ҷудо мекунад. Дар ҷумла, ба ақидаи ӯ, сифатҳо вазифаҳои муайянкунанда ва хабарро иҷро мекунанд.[1; с. 48]

Дар кори навбатӣ, дар китоби дарсии «Забони модарӣ», мураттабон танҳо унсурҳои грамматикиро пешниҳод мекунанд. Дар ин китоби таълимӣ гуфта шудааст, ки сифатҳо аслӣ ва

нисбӣ буда, дараҷаҳои сифатҳои аслӣ чунин оварда шудааст: камшаванда, муқоисавӣ ва олӣ. Муаллифон инчунин дар бораи сифати феълӣ суханронӣ мекунанд.[18; с. 85-87]

Дар байни грамматикаҳои забони тоҷикӣ, ки дар он дар бораи сифатҳо муфассалтар сухан ронда шудааст, кори Л. Бузургзода ва Б. Ниёзмухаммедовро номбар кардан бамаврид аст. Муаллифони ин асар исмҳо, сифатҳо, зарфҳо ва ғайраро аз рӯи маъно ва функсияи синтаксисӣ фарқ мекунанд. [2; с. 42-43] Муаллифон он калимаҳоеро ба сифат дохил мекунанд, ки аломати ашёро нишон медиҳанд ва ба саволҳои кадом? чӣ гуна? ва ғайра ҷавоб медиҳанд. Инчунин гурӯҳҳои сифатҳои аслӣ ва нисбӣ низ қайд карда шудаанд. Муаллифон қайд мекунанд, ки сифатҳо дар забони тоҷикӣ ду дараҷаи муқоиса доранд: қиёсӣ ва олӣ. Аз ҷумла, онҳо қайд мекунанд, ки дараҷаи олӣ на танҳо бо кумаки суффиксҳо, балки аз тариқи гардиши **аз ҳама**, тавассути калимаҳои ёрирасон, вақте ки муқоисаи он ба амал намеояд, баён карда мешавад. [2; с. 54-55.57] Муаллифон инчунин қайд мекунанд, ки сифатҳо дар ҷумла вазифаи муайянкунанда ва хабарро иҷро мекунанд. Ғайр аз он, онҳо изҳор мекунанд, ки як қатор сифатҳои аслӣ, ки рангҳоро ифода мекунанд, метавонанд барои номгузории одамон ё ашёҳо истифода шаванд. Дар ин ҳолат, онҳо метавонанд субстантиватсия шуда, хусусиятҳои грамматикии исмҳоро ба даст оранд: шумораи ҷамъ, қобилияти изҳори номуайянӣ, функсияҳои синтаксиси исмҳо ва ғайра. [2; с. 64-65]

Дар соли 1941 худи ҳамон муаллифон, асари нави худро «Морфологияи забони тоҷикӣ»-ро нашр карданд, ки дар он вобаста аз маънои грамматикӣ, хусусиятҳои морфологӣ ва функсияи синтаксикӣ, муаллифон исм, сифат, зарф ва ғайраҳоро, ҳамчун ҳиссаҳои нутқи алоҳидаи мустақил ҳисобиданд. [3; с.11] Дар ин кор олимон хусусиятҳои фарққунандаи сифат ва исмро бодиққат дида баромадаанд. Муаллифон тасдиқ мекунанд, ки сифатҳо аз исмҳо ҳам аз ҷиҳати маъно ва ҳам аз ҷиҳати грамматикӣ, хусусан морфологӣ фарқ мекунанд. Ҳамин тавр, ба мисли кори қаблӣ, муаллифон сифатҳоро ба ду гурӯҳ тақсим мекунанд: аслӣ ва нисбӣ. Онҳо қайд мекунанд, ки сифатҳои аслӣ, ба ғайр аз шаклҳои хурдӣ-навозишӣ, инчунин ду дараҷаро ташкил медиҳанд: қиёсӣ ва олӣ. Хусусан, дараҷаи олӣ аз рӯи тарзи ишораи аломат ба дараҷаи олии қиёсӣ (ба воситаи суффикси -тарин) ва дараҷаи олии қувватфизо, ба воситаи калимаҳои **ҷудо, хеле, бағояд, беҳад, фавқулодда**, инчунин аз рӯи такрори пурра ё қисмани сифат, ҷудо карда мешавад. [3; с. 27-28] Муаллифон, инчунин дар асари худ, ба масъалаи муносибати байни сифат ва феъл ишора мекунанд. Ба андешаи онҳо, агар сифат исмро муайян кунад, пас ин сифат аст ва агар феълро фаҳмонда тавонад, пас он зарф аст. [3; с. 58-59]

Кори дигаре, асари Ш. Ниёзӣ «Исм ва сифат дар забонӣ тоҷикӣ»-ро бояд қайд кард, ки дар он сифат дар забони тоҷикӣ бодиққат ва муфассалтар баррасӣ карда шудааст. Ба гуфтаи А.И. Королева, ин китоб дар посух ба очерки В.С. Расторгуева навишта шудааст. [7; с. 38] Дар кори худ муаллиф сифатҳоро ҳамчун гурӯҳи калимаҳое ифода мекунад, ки хусусияти аслӣ ва нисбии ашёро нишон медиҳанд. Сифатҳо дараҷаи муқоисавӣ доранд - қиёсӣ ва олӣ. Муаллиф минбаъд изҳор медорад, ки на танҳо сифатҳои оддӣ, балки сифатҳои мураккаб низ қобилияти ташаккули дараҷаҳои муқоисавиро доранд. Дараҷаи муқоисавии сифатҳо маънои онро дорад, ки як ашё нисбат ба дигар аломатҳои зиёде дорад, ва худи ҳамон як ашё дар як вақт ё дар шароити муайян, нисбат ба дигар вақт ва ё дигар шароитҳо дорои сифат дар дараҷаи зиёдтар аст. Дараҷаи олитарин аломатеро нишон медиҳад, ки аз рӯи дараҷаи зуҳуроти он, ягон намуд ашё аз дигар предметҳои якхела бартарӣ дорад.[10; с. 31-34]

Дар натиҷа, муаллиф изҳор мекунад, ки муқоиса баъзан бидуни суффикси муқоисавӣ -тар, ифода меёбад, вақте ки номи предмет, ки бо аломати он дигар предмет муқоиса карда мешавад, ҳамчун пуркунанда амал мекунад. Ба гуфтаи муаллиф, сифатҳои нисбӣ аҳамияти сифатиро рушд дода, аломатҳо ва хусусиятҳои сифатҳои аслиро, аз ҷумла дараҷаҳои муқоисавиро азхуд мекунанд. Вай инчунин иддао дорад, ки баъзе исмҳо низ аҳамияти сифатӣ гирифта, метавонанд шаклҳои дараҷаҳои муқоисавиро пайдо кунанд. Худи ҳамин зуҳуротро дар сифати феълӣ дидан мумкин аст. Ш. Ниёзӣ инчунин падидаи муқобилро ҳам қайд мекунад: сифатҳо метавонанд маънои дигаре гиранд, масалан, моҳиятӣ (предметӣ); дар ин ҳолат, онҳо хусусиятҳои грамматикии исмро, алахусус, функсияҳои синтаксисии ба исм хосро бар худ мегиранд. [10; с. 34-35]

Дар кори дигаре «Грамматикаи забони тоҷикӣ», ки аз ҷониби якчанд муаллифон таҳия шудааст, сифат ҳамчун яке аз даҳ ҳиссаҳои нутқ муаррифӣ шудааст, ки хусусияти ашёро бевосита дар заминаи лексикӣ ё тавассути робита бо ашёи дигар нишон медиҳад. Дар ин ҷо низ, ҳама сифатҳо ба аслӣ ва нисбӣ тақсим карда мешаванд, ки аз рӯи аломатҳо ва хосиятҳои грамматикӣ фарқ карда мешаванд. [5; с. 58-59] Муаллифон дар баробари дараҷаҳои муқоисавии сифат, инчунин дараҷаҳои камшаванда (хурдӣ) ва қувватфизоро номбар менамоянд, ки ба воситаи суффиксҳои –ча, -ак (-акак), -тоб, -ӣ, ба воситаи такрори нопурра ё пурраи сифат ташаккул меёбанд, вақте ки он аломати зиёда аз як предметро нишон медиҳад; ва инчунин тавсифӣ, бо истифода аз сифат ва ё зарфҳои дигар. [5; с. 61-62,70] Дар ин китоб, муаллифон далелҳо овардаанд, ки аксари сифатҳо дар ҷумла ҳамчун ҳоли тарзи амал истифода мешаванд ва инчунин ихтилофи муаллифонро дар баъзе масъалаҳо дида

мешавад. Ҳамин тавр, дар боби «Сифат» як муаллиф сифатро, ки функсияи ҳолати амалро ичро мекунад, баррасӣ мекунад ва муаллифи дигар дар боби «Зарф», зарфро бо ҳамон функсия меҳисобад.

Дар кори навбатии «Сифатҳои аслӣ дар забони адабии муосири тоҷик» -и К. Шукурова, хусусиятҳои морфологии сифатҳо амиқтар таҳқиқ карда мешаванд. Муаллиф изҳор дорад, ки аз рӯи хусусиятҳои семантикӣ ва морфологии худ, сифатҳо ба аслӣ ва нисбӣ тақсим карда мешаванд ва дар ҷумла бошад, сифат вазифаи муайянкунандаро ичро мекунад, ки пас аз муайяншаванда баромад мекунад. Вай минбаъд қайд мекунад, ки вазифаи дигари сифат дар ҷумла ин функсияи хабарии он (пешгӯй) ҳисобида мешавад, дар ҳолате, ки он ҳамчун қисми номиналии хабар амал мекунад. Сифатҳои аслӣ, ба гуфтаи муаллиф, метавонанд вобаста ба андозаи аломатҳо тағир ёбанд, онҳо инчунин метавонанд шаклҳои арзёбии субъективиро ташкил диҳанд ва баъзан дар шакли пуршиддат ва тавассути коҳиш, дараҷаи баланди аломатро ифода кунанд. [15; с.4, 35-55] Муаллиф нисбат ба дигар корҳо, хусусиятҳои ташаккули дараҷаҳои муқоисавиро дар забони тоҷикӣ, тарзу усулҳои ташаккули сифатҳоро дар забони тоҷикӣ муфассалтар баён кардааст.

Дар таҳлили муқоисавии сифат дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ аз ҷониби Ҳ.Ю. Яҳёева дар асари «Таҷрибаи омӯзиши муқоисавии сифатҳо дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ» саҳми калон гузоштааст. Муаллиф дар асараш ҷанбаҳои мухталифи ин масъаларо баррасӣ кардааст - нақши сифат дар низоми ҳиссаҳои нутқ, таснифи сифатҳо аз рӯи вазифа дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ, категорияи сифатҳо, дар бораи сифатҳои аслӣ ва нисбӣ, дараҷаи муқоисавии сифатҳо, дар бораи калимасозии сифатҳо дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ, дар бораи шаклҳои хурдӣ ва қувватфизои сифатҳо, дар бораи асосноккунии (субстантиватсия) сифатҳо ва ғайра.[16; с.178]

Ҳамин тавр, Қосимова М.Н. дар асари худ «Таърихи забони адабии тоҷик» сифат, намудҳои он, вазифаҳои синтаксисӣ ва ғ. баррасӣ намудааст. Ӯ қайд мекунад, ки сифат аломати мустақим ва ғайримустақимро ифода мекунад. Аз ин рӯ, сифат вобаста ба вазифа ва функсияи грамматикиаш ба ду гурӯҳ тақсим мешавад: аслӣ ва нисбӣ. Сифатҳои аслӣ хусусиятҳои мустақими ашёҳо ва организмҳои зиндаро шарҳ медиҳанд. Дар маънои луғавии худ, сифат мафҳумҳои гуногунро ифода мекунад: ранг, мазза, бӯй, ҳарорат, андоза ва миқдор, вазн, сифатҳои зоҳирӣ ва ботинии инсонӣ, синну сол ва ғайра. Сифатҳо аз рӯи сохторашон содда, ҳосила ва мураккаб буда метавонанд. Сифатҳои оддӣ танҳо калимаҳои калидӣ шуда метавонанд. Сифатҳои ҳосила (пайдошуда) бо префиксҳо ва суффиксҳо ташаккул меёбанд. Сифатҳои мураккаб тавассути пайвастан ба калимаҳои мустақил (исм, сифат, асосҳои феъл, сифати феълӣ) ташаккул меёбанд. Сифатҳо вобаста ба хусусиятҳои грамматикии худ дар ҷумла метавонанд ҳамчун муайянкунанда ва ҳол баромад кунанд. [8; с.176-181]

Дар байни олимони муосири тоҷик, кори яке аз забоншиносони машҳури тоҷик Ҷамшедов П. «Типологияи муқоисавии забонҳо»-ро метавон қайд кард. Муаллиф дар ин кор ташаккули сифатҳоро дар забони тоҷикӣ, сифати феълӣ дар забони тоҷикӣ, хусусиятҳои морфологии сифатҳо дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ва ғайраро баррасӣ менамояд. Ҳамин тавр, ӯ қайд мекунад, ки дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ сифатҳои аслӣ ва нисбӣ вуҷуд дошта метавонанд. Хусусиятҳои морфологии сифатҳо дар забонҳои муқоисашаванда қариб ки якхела ва шабеҳ мебошанд. Сифатҳо дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ, умумияти худро аз рӯи хусусиятҳои асосии хоси грамматикӣ нишон медиҳанд. Муфассалтар, муаллиф масъалаҳои сифати феъліро дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ баррасӣ мекунад. [6; с.118-120, 161-179]

Ҳамин тавр:

- сифат ҳамчун як ҳиссаи нутқ дар забони тоҷикӣ, аз ҷониби аксари забоншиносон ҳамчун як синфи калимаҳо бо маънии грамматикии аломати ашё ва функсияи синтаксиси муайянкунанда тавсиф мешавад;
- дар бисёр асарҳо андешаҳое ифода шудаанд, ки қисми сифатҳо метавонанд аломати амалро нишон диҳанд ва дар ҷумла ҳамчун ҳол баромад кунанд;
- баъзе муаллифони грамматикаи тоҷик ба дараҷаи муқоисавӣ, дараҷаи мусбатро низ дохил мекунанд;
- инчунин метавон ихтилофотро дар таҳқиқи сифат дид ва саволе ба миён меояд, ки оё як калима ҳам сифат ва ҳам зарф шуда метавонад?

АДАБИЁТ

1. Ализаде С. Грамматика таджикского языка.// С. Ализаде. 1926.
2. Бузургзаде Л., Ниязмухаммедов Б. Грамматикаи забони тоҷикӣ. Фонетика ва Морфология (барои мактабҳои нопурра ва миёна).// Л. Бузургзаде, Б. Ниязмухаммедов. Душанбе, 1941. С.42-43.
3. Бузургзода Л. ва Ниёзмуҳаммадов Б. Морфологияи забони тоҷикӣ.// Б. Ниёзмуҳаммадов ва Л. Бузургзода. Душанбе, 1941. С.11.
4. Вамбери А. Очерки Средней Азии. М.: 1868. А. Семенов. Материалы для изучения наречия горных таджиков Центральной Азии (Грамматический очерк и памятники народного творчества).// А. Вамбери. М.: 1900.
5. Грамматикаи забони тоҷикӣ. Б.Н. Ниёзмуҳаммадов, Ш. Ниёзӣ, Д.Т. Тоҷиев. Қ.1, 1956. С.58-59.
6. Джамшедов П. Сравнительная типология языков.// П. Джамшедов. Душанбе, 2012. С.118-120, 161-179.

7. Королёва А.И. Имя прилагательное в русском и таджикском языках (сопоставительная характеристика).// А.И. Королёва. Дис. к.ф.н. Душанбе. 1966.
8. Қосимова М.Н. Таърихи забони адабии тоҷик.// М.Н. Қосимова. Ҷилди 1. Душанбе, 2011. –С. 176-181.
9. Неменова Р.Л. Краткий очерк грамматики таджикского языка. /Краткий таджикско-русский словарь. Под ред. Я.И. Калондарова.// Р.Л. Неменова. М.: 1955. С.533,543.
10. Ниёзӣ Ш. Исм ва сифат дар забони тоҷикӣ.// Ш. Ниёзӣ. Душанбе, 1954. С. 31-34.
11. Расторгуева В.С. Краткий очерк грамматики таджикского языка. Таджикско-русский словарь под ред. Рахими и Л.В. Успенской.// В.С. Расторгуева. 1949. С. 535-538.
12. Семёнов А.А. Краткий грамматический очерк таджикского языка./Для слушателей курсов востоковедения. Предисловие.// А.А. Семёнов. Ташкент. 1927, С.1.
13. Сухарева О.А. Руководство для изучения таджикского языка.// О.А. Сухарева. Ч.I. Таджикгиз. 1930.
14. Успенская Л.В. Структурные особенности таджикского языка по сравнению с русским языком./Материалы межреспубликанской научной конференции по вопросам улучшения преподавания русского языка в таджикской школе.// Л.В. Успенская. Душанбе, 1958. С. 29-33.
15. Шукурова К. Качественные прилагательные в современном таджикском литературном языке. // К. Шукурова. Дис. к.ф.н. Душанбе, 1971. С.4, 35-55.
16. Яхъяева Х.Ю. Опыт сопоставительного изучения имен прилагательных в таджикском и английском языках.// Х.Ю. Яхъяева. Дис. к.ф.н. Душанбе, 1973. С. 178.
17. Bailey H.W. The Persian Language, - «The Legacy of Persia», ed. // H.W. Bailey. By a.j. arberry, Oxford. 1953. C. 175.
18. B. Hoji-Zoda, L. Buzruk, D. Dehoti. Zaboni madani. Q. IV, Nasr. Davlatii Tojikiston. Samarkand, C.85-87.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ КАЧЕСТВЕННЫХ ПРИЛАГАТЕЛЬНЫХ В ТАДЖИКИСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

В данной статье автор обсуждает тему «Теоретический анализ качественных прилагательных в таджикском и английском языках». По мнению автора, в контексте глубоких изменений в современном мире, глобализация целей и интересов, интеграция культур, цивилизаций и мировых языков, изучение различных иностранных языков, в том числе и английского языка приобретает особую важность. По этой причине, при изучении иностранных языков, помимо своего родного языка, овладение двумя или тремя отдельными иностранными языками является наиболее важной задачей для каждого гражданина нашей страны. Кроме того, автор отмечает, что сравнительное изучение различных языковых систем в лингвистике, объясняет и раскрывает различные теоретические и практические аспекты решения нерешенных вопросов, в том числе и семантические и грамматические особенности этих языков. Объективное понимание этих особенностей является одним из важных условий тесной связи между теорией и практикой изучения и исследования различных языков. В этой статье автор анализирует различные аспекты вопроса качественных прилагательных в таджикском и английском языках. Автор обосновывая теоретические основы этой проблемы на основе исследований отечественных и зарубежных ученых, выражает взгляды ученых и исследователей с использованием различных научных источников и научно подтверждает, что сравнительный анализ качественных прилагательных в двух сопоставимых языках все еще остается важной проблемой, современной и актуальной задачей и требует отдельного научного исследования со стороны ученых и исследователей этого вопроса.

Ключевые слова: *прилагательное, качественные прилагательные, относительные прилагательные, грамматика, теория, части речи, анализ, характеристика, таджикский, английский, сравненительная типология.*

THE THEORETICAL ANALYSIS OF QUALITATIVE ADJECTIVE IN TAJIK AND ENGLISH LANGUAGE

In this article,the author discusses the topic Theoritical analysis of the original quality to thein the Tajik and English languages.According author,in the context of profound changes in the modern,the globalization of goals and interest,the integration of cultures,cilivizations and worl languages the study of various foreign languages,including English,of is particular importance. Therefore, when learning foreign languages, in addition to their native language, mastering two or three separate foreign languages is the most important task for every citizen of our country. In addition,the author notes that the comperative study of different languages system in linguistics explains and reveals different theoretical and practical aspects of solving unresolved issues,including the semantic and grammatical features of these languages. Real understanding of these features is one of important conditions for the close connection between the theory and practice

teaching and researching different languages.In this article, the author analysis various aspects of quality issues in the Tajik and English languages.The author substantiates the the theorical basis of the problem with the help of domestic and foreign scholars,expresses the views of scholars and researchers on the use of various scientific sources,and scientifically confirms that the comperative analysis of the original quality in two comparable languages is still a problem and up-to date and requires separate scientific research by scientists and researchers on the subject.

Keywords: *adjective, qualitative adjective, relative adjective, grammar, theory, part of speech, analysis, character, Tajik languages, English languages compare.*

Сведения об авторе:

Нурова Зухро Абдулкаримовна *- Кулябский государсвенный унвериситет им.А.Рудаки, аспирант кафедры английского языка.Адрес:735360,Республика Таджикистан, г.Куляб, ул Сафарва 16. E-mail: zukhro.nurova.@mail.ru. Тел:(+992) 985498975*

About the author:

Nurova Zukhro Abdulkarimovna *- Kulyab State University name after,A.Rudaki graduate student of the English Language Department.Address:735360, Republic of Tajikistan, Kulyab, Safarov Street 16. E -mail: zukhro.nurova.@mail.ru. Тел:(+992) 985498975*

КОРБУРДИ ПАСВАНДҲОИ -ИСТОН ВА -ГОҲ ДАР «ҶОМЕЪ-УТ-ТАВОРИХ»

Хоҷамиров М.Х.

Донишгоҳи давлатии омӯзгори Тоҷикистон ба номи С. Айнӣ

Калимасозӣ яке аз қисматҳои муҳимми забоншиносӣ ба ҳисоб рафта, барои рушду инкишоф ва тараққиёти забон заминаи мусоид фароҳам меорад. Ба ёрии воситаҳои гуногуни грамматикӣ ин қисмати забоншиносӣ калимаҳои гуногунсохту гуногунтаркиб ба вуҷуд омада, ба ин васила таркиби луғавии забон бою ғанӣ мегардад. Ҳанӯз аз давраҳои қадими забони тоҷикӣ – форсии бостон ва форсии миёна бо роҳи калимасозӣ дар забони тоҷикӣ калимаҳо сохта мешуданд. Ба назари забоншинос Д. Саймиддинов ин равиш идома аз пешинаи забони форсӣ аст: «Ин равиш дар забони форсии миёна аз роҳҳои асосӣ ва мустаъамли вожасозӣ ба шумор меравад» [Саймиддинов 2001, с.114]. Вале дар давраи классикии забони тоҷикӣ, бахусус, аз асрҳои IX-X калимасозӣ дар забони тоҷикӣ густариш намуда, тавассути калимасозӣ калимаҳои зиёд сохта шудаанд ва яке аз роҳҳои бой гардидани таркиби луғавии забони тоҷикӣ ба ҳисоб меравад.

Доираи таҳқиқи ин бахши забоншиносӣ низ хеле васеъ ва доманадор мебошад. Дар тамоми таҳқиқот доир ба ҳиссаҳои нутқи забони тоҷикӣ яке аз самтҳои асосиро маҳз калимасозӣ ташкил медиҳад. Солҳои охир таваҷҷуҳи забоншиносони тоҷик ба ин бахши забоншиносӣ зиёд шуда, асару мақолоти зиёде таълиф намудаанд [ниг. ба Пейсиков 1973; Рустамов 1972; Касимов 2016; Рахматуллозода 2016].

Дар дарозои таърихи пайдоиш ва ташаккулу рушди забони точикӣ пасвандхои исмсоз бо сохтани калимахои нав дар гановат бахшидани таркиби лугавии забон ҷойгоҳи хос касб кардаанд. Калимасозии пасвандӣ яке аз воситаҳои бой шудани таркиби луғавии забони тоҷикӣ ба шумор меравад. Калимасозӣ бо пасвандҳо дар забони тоҷикӣ аз роҳҳои асосӣ ва мустаъмали вожасозӣ ба шумор меравад.

Қайд кардан ба маврид аст, ки нақши шоиру нависандагон, олимону файласуфон ва муаррихон, ки асарҳои гуногунмазмун таълиф менамуданд, дар бой гардонидани таркиби луғавӣ бо роҳи калимасозӣ хеле калон аст. Шоирону нависандагони форсу тоҷик дар давоми зиёда аз ҳазор сол калимаҳои зиёде сохтаанд, ки таркиби луғавии забони тоҷикиро бою ғанӣ гардонидаанд. Дар ин росто нақши муаррихон, ки таърихномаҳои зиёде навиштаанд, дорои аҳамияти вижа аст. Дар таърихи забони адабии тоҷик таърихномаҳои зиёде навишта шудаанд, ки нақши онҳо дар рушду инкишоф ва ғанӣ гардонидани забони тоҷикӣ аз дигар осор камтар нест.

Дар охирҳои асри XIII ва аввалҳои асри XIV як зумра нависандагону таърихнигорони тозанавис ба монанди Рашидаддини Фазлуллоҳ, Ҳамдуллоҳ Муставфии Қазвинӣ – муаллифи «Таърихи гузида», Қозӣ Абдуллоҳ ибни Умари Байзовӣ – муаллифи «Низомуттаворих», Абусулаймон Довуди Банокатӣ – муаллифи «Равзат-ул-албоб» машҳур ба «Таърихи Банокатӣ» ва иддае дигар ба арсаи эҷод омаданд, ки то ҳадди тавон ба насри сода ва берун аз такаллуф эҷод кардаанд.

«Ҷомеъ-ут-таворих» ё «Таърихи Рашидӣ» аз ҷумлаи таърихномаҳои арзишманде ба забони форсӣ маҳсуб мешавад, ки дар таҳқиқ ва омӯзиши таърихи забони форсӣ нақши боризеро адо хоҳад кард. «Ҷомеъ-ут-таворих»-и Рашидаддин аз ҷиҳати сабку забон нисбат ба асарҳои таърихии пеш ва баъдина бартарӣ дорад. Ин асар «намунаи беҳтарини забони насри адабии классикии форсу тоҷик аст» [Бертелс 1976 с.261].

«Ҷомеъ-ут-таворих» ганҷинаеро мемонад, ки дар он вожаҳои нобу асили тоҷикӣ маҳфуз мондаанд. Аз як ҷониб, муаллифи он дар «Ҷомеъ-ут-таворих» вожаҳои нобу асили тоҷикиро ҳифз намуда бошад, аз ҷониби дигар, бо роҳи калимасозӣ калимаҳои зиёдеро сохта, вориди забони тоҷикӣ намудааст. Бинобар ин омӯзишу пажӯҳиши ҳамаҷонибаи ин асари безавол аз аҳамият холӣ нахоҳад буд. Аз ин асари гаронарзиш метавон ваожаҳои зиёдеро гирдоварӣ намуд, ки барои забони ҳозираи тоҷикӣ низ ба кор раванд. Калимасозӣ дар асар аз сохтмони калима дар забони адабии тоҷикӣ фарқ надорад. Дар асари мавриди назар пасвандҳое ба кор рафтаанд, ки дар забони адабии ҳозираи тоҷикӣ низ ба кор мераванд. Дар асар сохтани исмҳо бо ёрии пасвандҳо аз воситаҳои муҳим ва назарраси калимасозӣ ба ҳисоб меравад. Ҳадафи таҳқиқи ин мақола низ таҳлилу баррасии пасвандҳои **-истон** ва **-гох**, ки исми макон месозанд, мебошад.

Пасванди калимасози **-истон** яке аз морфемаҳои сермаҳсули забони тоҷикӣ маҳсуб меёбад. Ин пасванд дар пажӯҳишҳои забоншиносӣ ҳамчун пасванди исмсоз зикр гардидааст. Дар Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷикӣ дар робита ба пасванди –истон чунин гуфта шудааст: «Ин суффикс ҳам мисли суффикси -зор бо исм омада, макон ва фаровонии предмети асосии калимаро мефаҳмонад, аммо мавқеи истеъмоли –истон ва –зор фарқҳо низ дорад» [Грамматика 1985 с.114]. Ин пасванд дар забони тоҷикӣ идома аз забони форсии миёна мебошад. Забоншинос Д. Саймиддинов пасванданҳои -stān/-estān, -zār, -sār-ро пасвандҳои форсии миёна медонад, ки исми макон месохтанд [Саймиддинов 2001, с.125].

Пасванди **-истон** бо исмҳои гуногуни модӣ омада, макон ва фаровонии шаъйро (предметро) ифода мекунад. Морфемаи мазкур дорои се қарина (вариант) мебошад: -истон, - стон,- сон. Тарзи истифодаи ин олломорф чунин аст: агар асоси калима бо овози ҳамсадо тамом шуда бошад, пасванди -истон (гулистон, регистон) ва агар бо овози садонок тамом шавад, пасванди -стон қабул мекунад: бӯстон. Дар назм бо тақозои вазн дар шакли -ситон омадани ин пасванд низ мушоҳида мешавад.

Донишмандони гузаштаи тоҷику форс низ дар асарҳои худ, ки доир ба улуми адабӣ таълиф намудаан, кӯшиш намудаанд, ки бархе аз масъалаҳои дастурии забони тоҷикиро шарҳ диҳанд. Чунончи, Шамси Қайси Розӣ дар охири исмҳо омадану маънии махсуси мавзеъ додани пасванди **-истонро** қайд кардааст. Аз ҷумла мефармояд: «Ва он «син»-у «то» ва «алиф»-у «нун» аст, ки дар авохири асмо (номҳо) маънии тахсиси (махсуси) мавзеъ диҳад, бад-он чиз, чунон ки «Туркистон»-у «кӯҳистон»-у «бемористон» [Шамси Қайс 1991 с. 190].

Вижагиҳои дастурии забони форсии тоҷикӣ аз назари фарҳангнигорони гузашта низ дур намондааст. Муаллифони фарҳангҳои тафсирии дар баробари шарҳи луғавию маъноии воҳидҳои забон сайъ намудаанд, ки ҳар як воҳиди забониро шарҳи дастурӣ низ диҳанд. Чунончи, Муҳаммадҳусайни Бурҳон ва Муҳаммад Ғиёссиддин вазифаҳои дастурии пасванди –истонро шарҳу тавзеҳ додаанд.

Муҳаммадҳусейн Бурҳон дар баробари морфемаҳои **-бор**, **-зор**, **-сор** ва **-лох** пасванди **-истон**ро низ ба гурӯҳи калимаҳое, ки бисёрӣ ва ба қавли худи муаллиф анбӯҳиро ифода мекунад, дохил кардааст. Чунончи «Ва калимоте, ки фоидаи бисёрӣ ва анбӯҳӣ диҳад, яке **-бор** аст, ҳамчу: дарёбор ва рӯдбор; ва дигаре **-зор**, ҳамчу: гулзор ва лолазор... ва дигаре **-стон** (-истон), ҳамчу гулистон, бӯстон» [Муҳаммадҳусайни Бурҳон 1993 с. 30-31].

Муҳаммад Ғиёсидцн пасванди **-истон**ро ба маънии остон ва ҷойи анбӯҳии чизҳо шарҳ дода, чунин таъкид кардааст: «Ситон ба маъноои остон ва ҷойи анбӯҳи чизҳо, чун дар **гулистон** ва гоҳе ин лафз ба маънии мутлақи ҷойи чиз истеъмол кунанд, чун **шабистон** ва **адабистон...»** [Муҳаммади Ғиёссидин 1987 с. 413-414].

Чи тавре ки маълум шуд, ин пасванд дар адабиёти классикии форсу тоҷик маъмулу машҳур буда, дар осори адабӣ фаровон истифода мешудааст ва аз мадди назари донишмандону суханшиносони гузашта дур намондааст.

Пасванди -истон асосан дар забони адабӣ ба кор меравад. Дар забони адабии тоҷик бо ин пасванд исмҳои ифодакунандаи макон сохта шудаанд. Забоншинос Хоркашев С. дар асоси маводи шеваи ҷануби шарқӣ ба чунин натиҷа мерасад, ки ин пасвад дар шеваи мазкур чандон маъмул набудааст ва танҳо калимаи «пийостун»-ро, ки ихтисори «пиёзистон» аст, мисол меоварад [Хоркашев 2010, с. 95].

Пасванди –истон дар забони адабиёти классикӣ аз ҷумлаи пасвандҳои сермаҳсул ба шумор меравад. Дар «Ҷомеъ-ут-таворих» пасвандаи **-истон** дар муқоиса бо дигар пасвандҳое, ки исми макон месозанд, корбурди густурдатардорад.

Пасванди -истон дар «Ҷомеъ-ут-таворих» чунин мавридҳои корбурд дорад:

а) бо исмҳои ифодагари миллату халқият омада, номҳои ҷуғрофӣ месозад. Дар ин асари таърихӣ номи аҳвому халқиятҳои гуногуннажоду гуногунзабон, хусусан номи қавму қабилаҳои муғул ва турк аз ҳама бештар ба назар мерасад, зеро асар баъд аз ҳамлаи муғул ба сарзамини Осиёи Миёна ва Эрон таълиф гардидааст, ки ба ҳамин далел муаллиф номи ин аҳвомро бисёр зикр менамояд. Дар

баробари зикри миллату қавмҳои гуногун муаллиф ҳамчунин номҳои ҷуғрофии онҳоро ба воситаи пасванди -истон сохтааст. Чунончи, Муғулистон, Уйғуристон, Ғарчистон, Туркистон, Гурҷистон:

*...Писари аввал Туғон дар вилояти **Муғулистон** бимонд ва ин ҷо наёмад... (Ҷомеъ-ут-таворих, 68).*

*Чунон овардааанд, ки дар вилояти **Уйғуристон** ду кӯҳи баҳоят бузург аст... (Ҷомеъ-ут-таворих, 139).*

*Ва ҳикоёти таворихи Гӯрхонон, Қарохитой, ки подшоҳони **Туркистон** ва Мовароуннаҳр буданд... (Ҷомеъ-ут-таворих, 63).*

*...Чун Уғуз аз вилояти Ғур ва **Ғарҷистон** ба Юрти қадими худ муроҷиат кард... (Ҷомеъ-ут-таворих, 54).*

*Он ҷо намонд ва фарзандони ӯ Дилхӣ номе ҳаст пеши ҳилла мебошад ва писраи Қунадқой Қураҷӣ буғун саҳнаи **Гурҷистон** буд ва писари Буғун Темурбуқост **(135).***

Бархе аз номҳои ҷуғрофӣ, ки аз номи қавму миллатҳо бо пасванди -истон сохта шудаанд, имрӯз низ дар забони адабии тоҷикӣ бо ҳамин шакл ҳамчун номи давлати алоҳида истифода мешаванд. Чунончи, Муғулистон ва Гурҷистон дар забони адабии ҳозираи тоҷикӣ ҳамчун номи давлат мавриди истиода қарор дорад. Вале Туркистон, Уйғуристон ва Ғарчистон ҳамчун номҳои ҷуғрофие, ки дар гузашта ба кор мерафтанд, дар осори адабию таърихӣ маҳфуз мондаанд.

б) бо исмҳои моддӣ омада, макону фаровониро ифода мекунад.

*Ва дар ҳудуди Бирваҷд Абӯбакри Додқубодиро, ки волии Ҳамадон буд, баъд аз суботи гуноҳ ба ёсо расониданд ва ба тарафи **кӯҳистон**и Кардон берун рафта...(1285).*

*...Ва фармуд, ки ҳафт дарвозаи дигарро баста доранд ва лашкариён дар **боғистон** нагарданд ва харобӣ накунанл (1294).*

Дар мисоли боло калимаи кӯҳистон, ки исми модӣ аст, бо гирифтани пасванди -истон ба исми макон бадал гардидааст. Ҳамчунин калимаи боғ низ бо илова шудани пасванди -истон маънои фаровонию зиёдии боғро гирифтааст.

Яке аз пасвандҳои дар исмсозӣ фаъоли забони тоҷикӣ, ки исми макон месозад, пасванди **-гоҳ** ба шумор меравад. Дар робита ба ин пасванд миёни забоншиносон фикру ақидаҳои гуногун вуҷуд дорад. Бархе аз забоншиносон «гоҳ»-ро калимаи мустақил донистаанд ва бархеи дигар онро ҳамчун пасванд гуфтаанд.

Дар фарҳангҳои тафсирии тоҷикӣ-форсии пешина «гоҳ» ҳамчун калимаи мустақилмаъно шарҳ дода шудааст. Чунончи, Муҳаммади Ғиёсиддин «гоҳ»-ро ба маънии «тахти подшоҳӣ» ва ба маънии вақт ва ҷой ва хайма; ва ба маънии дови қимор» шарҳ додааст [Муҳаммад Ғиёсиддин 1988 с. 188]. Аз ин ишораи муаллифи «Ғиёс-ул-луғот» бармеояд, ки ин пасванд дар асл калимаи мустақилмаъно будааст.

Муаллифони китоби «Забони адабии ҳозираи тоҷик» низ зикр намудаанд, ки «гоҳ» дар асл вожаи мустақил буда ва дар ҷараёни инкишофи забон ба унсури калимасоз гузаштааст [ниг. ба Забони адабии ҳозираи тоҷик, 1989 с.141-142].

Рустамов Ш. дар мавриди калимаи мустақилмаъно будани пасванди -гоҳ чунин менависад: «Гоҳ аслан калимаи мустақилмаъно буда, бо мурури замон маънои мустақили лексикии худро гум карда, дар забони адабии ҳозираи тоҷик ба суффикси сермаҳсул табдил ёфтааст» [Рустамов 1972 с. 132].

Забоншинос Қосимов О. низ дар асоси таҳқиқи «Шоҳнома»-и Ҳаким Фирдавсӣ ба ин натиҷа мерасад, ки «гоҳ» таърихан калимаи мустақилмаъно буда, дар забони ҳозираи тоҷикӣ ҳам мустақилияти худро нигоҳ доштааст ва ба маънии замон истифода мешавад. Муҳаққиқ дар «Шоҳнома» 450 маротиба ҳамчун калимаи мустақил ба маънои ҷою тахт истифода шудани ин пасвандро зикр кардааст. [ниг. ба Касимов 2016 с. 112].

Аз андешаҳои муҳаққиқон метавон чунин натиҷа гирифт, ки пасванди **-гоҳ** дар адабиёти гузашта ҳамчун калимаи мустақилмаъно бештар истифода мешудааст ва рафта-рафта вазифаи калимасозиро низ ба худ гирифтааст. Ин вижагӣ дар асари «Ҷомеъ-ут-таворих» низ инъикос ёфтааст. Дар асар «гоҳ» пеш аз ҳама ҳамчун калимаи мустақилмаъно буда, сипас ҳамчун пасванди калимасоз барои сохтани исмҳои макон ба кор рафтааст. Чунончи, дар мисоли зер «гоҳ» ҳамчун калимаи мустақил омада, маънои замонро додааст:

*...Ва бад-он восита дарёи фитна дар тамаввуҷ ояд ва ҷаҳони орамида музтараб гардад ва нойираи бало мултаҳаб шавад ва он **гоҳ** надомат суд надорад (839).*

Рашидаддини Фазлуллоҳ бо ин унсури калимасоз барои сохтани калимаҳои нав дар асар эҷодкорона истифода карда, чунин калимаҳои нав сохтааст: даргоҳ, боргоҳ, шикоргоҳ, хиргоҳ, зиёратгоҳ, ҷойгоҳ ва ғ.

*Уғуз масофу муҳорибаро мустаъад шуд ва тамомат навкарону дӯстонро хабар карда, пеши худ хонд ва ҳам дар **шикоргоҳ** ба ҳамдигар пайвастанд ва падараш аз эъмом ва хешон ба қасди ӯ барнишастанд ва аз ҷонибайн **(100).***

*Фармуд, то дар **лашкаргоҳ** овоза андохтанд, ки Ёгӣ расид...(291).*

Азбаски «Ҷомеъ-ут-таворих» асари таърихӣ буда, давраи ҳукмронии муғулҳоро фаро мегирад, дар он вожаҳои зиёди ифодакунандаи ҷангу мубориза зиёд истифода шудааст. Рашидаддини Фазлуллоҳдар бештари мавридҳо барои ифодаи мафҳумҳои ҷангу қаҳрамонӣ калимаҳои нав сохтааст, ки намунаашро дар вожаҳои шикоргоҳ ва лашкаргоҳ дидем.

Хулоса, нақши пасвандҳои –истон ва -гоҳ дар калимасозии исмҳои макон хеле калон буда, маҳз тавассути онҳо дар забон силсилаи унсурҳои луғавии ифодакунандаи мафҳумҳои макон пайдо мешаванд. Дар зуҳури ин гуна воҳидҳои луғавӣ мақому мавқеи ин гурӯҳ унсурҳои калимасоз бештар ба мушоҳида мерасад. Дар забони адабии ҳозираи тоҷикӣ пасванди -истон дар сохтани як қатор номи кишварҳо, шаҳрҳо ва маҳалҳо ба кор рафта, ҳамчун унсури фаъол барои номвожаҳои ҷуғрофӣ мавриди истифодаи васеъ қарор дорад. Пасванди -гоҳ низ имрӯз дар калимасозӣ ба таври густурда ба кор меравад ва ба воситаи он ҳам исмҳои макон ва ҳам исмҳои замон шакл гирифтаанд. Бояд гуфт, ки дар забони адабии тоҷикӣ ҳам «гоҳ» ҳамчун вожаи мустақил ба маънои замон ба кор меравад.

АДАБИЁТ

1. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Ҷилди 1. - Душанбе: Дониш, 1985. - 335 с.
2. Забони адабии ҳозираи тоҷик. Лексикология, фонетика ва морфология. – Душанбе: Маориф, 1973. - Қисми I: Китоби дарсӣ барои факултетҳои филологияи мактабҳои олӣ. -464 с.
3. Касимов О. Х. Лексика и словообразование в «Шохноме» Абулкасима Фирдоуси. / О. Х. Касимов -Душанбе, Чопхонаи Дониш. 2016.-346с.
4. Муҳаммадҳусайни, Бурҳон. Бурҳони қотеъ. Ҷ. 1. / Бурҳон Муҳаммадҳусайн. – Душанбе: Адиб, 1993. - 416 с.
5. Муҳаммадҳусайни, Бурҳон. Бурҳони қотеъ. Ҷ. 3. / Бурҳон Муҳаммадҳусайн. – Душанбе: Адиб, 2014. - 400 с.
6. Муҳаммад, Ғиёсуддин. Ғиёс-ул-луот / Ғиёсуддин Муҳаммад. Ҷ. 1. – Душанбе: Адиб, 1987. - 480 с.
7. Муҳаммад, Ғиёсуддин. Ғиёс-ул-луот / Ғиёсуддин Муҳаммад. Ҷ. 2. – Душанбе: Адиб, 1988. - 416 с.
8. Пейсиков Л.С. Очерки по словообразованию персидского языка. -М.: Изд-во Московского ун-та, 1973. - 198 с.
9. Рахматуллозода С. Словообразования имён существительных в южных и юго-восточных говорах таджикского языка / С. Рахматуллозода. – Душанбе, 2016, 239 с.
10. Рустамов Ш. Калимасозии исм дар забони адабии ҳозираи тоҷик.-Душанбе: Дониш, 1972.-78с.
11. Саймиддинов Д. Вожашиносии забони форсии миёна. –Душанбе, -2001, -310 с.
12. Хоркашев С. Калимасозии исм бо пасвандҳо. / Хоркашев С. -Душанбе:Ирфон, 2010, -143с.
13. Шамсӣ Қайси Розӣ. Ал–муҷам / Розӣ Шамс. Қайс – Душанбе: Адиб, 1991, 464 с.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ СУФФИКСОВ -ИСТАН И - ГОХ В «ДЖОМЕ-УТ-ТАУРИХ»

В данной статье рассмотрены суффиксы -истан и -гох в «Джоме-ут-Таурих». «Джоме-ут-Таурих» остается одна из редких сокровищницей, где сохранились оригинальные таджикские слова, а также в процессе исследования выяснилось, что автор «Джоме-ут-Таврих» создал множество слов путем словообразования и ввел их в таджикский язык. Поэтому всестороннее изучение этого бесценного труда будет иметь большое значение. Исходя из этого, автор статьи постарался досконально изучить эту работу и выявить суффиксы, которые до сих пор используются в таджикском обществе. Основная цель статьи, проанализировать суффиксы -истан и -гох, составляющие название места.

Ключевые слова: *«Джоме-ут-Таврих», «История Рашиди», суффикс -истан, суффикс -гох, словообразование, лингвистика, таджикский язык*

SUFFIXES -ISTAN AND -GOH IN «JOME-UT-TAURICH»

This article discusses the suffixes -istan and -goh in «Jome-ut-Taurich». «Jome-ut-Taurich» remains one of the rare treasures where the original Tajik words have been preserved, and in the process of research it turned out that the author of «Jome-ut-Tavrikh» created many words by word formation and introduced them into the Tajik language. Therefore, a comprehensive study of this invaluable work will be of great importance. Based on this, the author of the article tried to thoroughly study this work and identify the suffixes that are still used in Tajik society. The main purpose of the article is to analyze the suffixes -istan and -goh that make up the name of the place.

Key words: *«Jome-ut-Tavrikh», «History of Rashidi», suffix -istan, suffix -goh, word formation, linguistics, Tajik language.*

Сведение об авторе:

Ходжамиров Муслихиддин Ходжамирович *- аспирант кафедры практики и теории языкознания Таджикского государственного педагогического университета имени С. Айни Телефон (+992) 937177131 Эл. Почта muslih0903@mail.ru*

About the author

Khojamirov Muslikhiddin Khodjamirovich *- postgraduate student of the Department of Practice and Theory of Linguistics, Tajik State Pedagogical University named after S. Aini Tel. (+992) 937177131 Email. Mail muslih0903@mail.ru.*

БАЪЗЕ ХУСУСИЯТҲОИ МОРФОЛОГИИ КАЛИМАҲОИ ИФОДАКУНАНДАИ «ТААҶҶУБ» ДАР ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Аламурадова Р.А.

Академияи миллии илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон

Яке аз қисматҳои хеле муҳими забоншиносӣ ин морфология мебошад, ки он масъалаи омӯзиши ҳиссаҳои нутқ ва синтаксиси забонро дар бар мегирад. Бояд қайд кард ки ҳиссаҳои нутқ дар забонҳои гуногун ба таври худ фарқиятҳо ва монандиҳоро доро мебошанд.

Ба гурӯҳҳои алоҳида ҷудо шудани калимаҳоро аз ҷиҳати маънои грамматикӣ ва луғавӣ дар забоншиносӣ ҳиссаҳои нутқ ном бурда мешавад. Яъне ҳиссаҳои нутқ ин гурӯҳбандии воҳидҳои лексикии забон аз рӯи аломатҳои грамматикӣ мебошад. Ҳиссаҳои нутқ дар забоншиносӣ худ аз худ ба вуҷуд наомадаанд, онҳо то ба ин тартиби муайяни дар забоншиносии муосир доштаашон, бо вуҷуди баъзе камбудиҳо таърихи инкишофи дурударозеро аз сар гузаронидаанд.

Нидо гурӯҳи калимаҳоест, ки маънои луғавӣ надоранд, ҳиссиёти ботиниву зоҳирӣ ва иродаи гӯяндаро ба нутқи ҳамсӯҳбат ва предмету ҳодисаҳои олами воқеӣ ифода менамояд.

Ҳам дар забони тоҷикӣ ва ҳам дар забони англисӣ нидо бо имою ишорат ва интонация зич марбут аст. Чунончи, тааҷҷубу ҳайратро ба воситаи бо нидои Э, **Оҳ, Оҳҳо**! дар забони англисӣ **Oh**, ки бо интонацияи махсус сурат мегирад ва имою ишорат, яъне калон кушодани чашм, боло кашидани абрувон, бардоштани китфҳо, ба росту чап ҷунбонидани сар ва ғайраҳо ифода намудан мумкин аст. Мисол:

Оҳ, падре, ин чӣ натиҷа медод? Ман баъди вафоти модарам дар он хонаи пурғурбат зиёд истода наметавонистам. [Войнич, 1982, с.12].

Оҳ, ин чӣ моҷаро, чӣ бадбахтист! Боз дар айёми рӯза!Ба ҳаққи худо ба мо раҳм кунетон!51

Оҳо, агар ӯ фаҳмад, ки гап дар бораи муборизa бо незунтҳо рафта истодааст, дарҳол ба тарафи мо мегузарад. [Войнич,1982,96]

Оҳ, падре саҳарӣ ин ҷоҳо бисёр зебо мешуданд!

Оҳ, агар ман ҳам монанди ҳазрат ба остонаи муқаддас ҳаёти пок ё рӯҳи софи бедоғро ҳадя бурда метавонистам, на ин ки як ҷинояти қабеҳипинҳониро... [Войнич,1982, с.217]

Оҳо, падре, биёед ин ҷо, зудтар биёед, ин саги хурдтаракро бинед, вай ба поҳои ақибаш рост истода мераҳсад! [Войнич,1982, с.26]

Оҳо, охир шумо ҳам омадед- ку! Нигоҳ кунед Рикардо ӯ хеле зиёд хобид. [Войнич,1982, с.157]

Гуфтӣ, ки бо ту ёрам, оҳ, ин дуруғ гуфтӣ,

В-ар з-он ки рост бошад, кай аз ту бовар ояд.Ҳилолӣ [ФЗТ, с.189]

Дар забони англисӣ **Oh**, бо интонацияи махсус, эҳсосот, эмотсияҳо ва ғайраҳоро ифода намудан мумкин аст. Дар забони англисӣ нидои **Oh!** маъноҳои хурсандӣ, шодӣ, ваҷд, тааҷҷуб, ҳайрат, маломат, сарзаниш, таъна, тахмин, фарз, тарсу ваҳм, даҳшат, хавф, дард, озор, алам, ранҷ, норозигӣ, ҳасрат, андӯҳ, афсӯс, хафагӣ, истеҳзо, тамасхур, ришханд, ҳаҷв, таҳдид, дӯғу пӯписа, хатар, ҷасорат, ҷуръат, хашм, ғазаб, қаҳр ва монанди инҳоро ифода карда метавонад.Мисол:

Oh, I don’t deny that this is clever enough in its way; but you had better read the thing yourself.» [Войнич,1982, с.57]

«**Oh**, you needn’t be afraid!» Galli cut in sharply; «we shouldn’t ask you to go to prison for our pamphlets.» «Hold your tongue, Galli!» said Riccardo. [Войнич,1982, с.115]

Oh, you knew that set, didn’t you? I rementber your travelling with them when they went on to Paris.» [Войнич,1982, с.118]

Oh, he’ll be inclined, you may be sure, once it’s a case of fighting the Jesuits; he is the most savage anti-clerical I ever met; in fact, he’s rather rabid on the point.» [Войнич, 1982, с.114]

Oh, those lovely cluster roses; I am so fond of them! [Войнич, 1982, с.115]

Oh, Cesare, I didn’t think anything except how glad was to see the last of him. [Войнич, 1982, с.115]

Ҳамин тариқ, таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки нидо ҳам дар забони тоҷикӣ ва ҳам забони англисӣ муносибати инсонро бо ҳастии воқеӣ мухтасар ва образнок нишон медиҳад. Ин муносибат бо имою ишора ва таъкид мустаҳкам мешавад. Нидо садо ва имою ишораро бевосита муттаҳид месозад. Имою ишора ба сифати як навъ воситаи алоқа низ хизмат мекунад. Имою ишора мисли интонация маънои калимаро тағйир дода метавонад.

Ҳам дар забони тоҷикӣ ва ҳам дар забони англисӣ нидо бо имою ишорат ва интонация зич марбут аст. Маънои нидо дар овоз ва оҳанги нутқ низ ифода меёбад.

Ҳам дар забони тоҷикӣ ва ҳам забони англисӣ бо калимаҳои ифодакунандаи тааҷҷуб интонация унсури зарурии нутқи овозӣ мебошад. Нутқ бе интонация намешавад. Рангорангии маъно ва ифоданокии нутқро интонация таъмин менамояд. Ҳам дар забони тоҷикӣ ва ҳам забони англисӣ бо калимаҳои ифодакунандаи тааҷҷуб маҳз интонация бофти овозии ҷумларо, он чизеро, ки дар унсурҳои луғавию грамматики инъикос намешавад, ба вуҷуд меорад, зеро модалияти ҷумла танҳо ба воситаи интонация ифода мешавад.

Интонация вазифаҳои гуногунро адо мекунад. Интонация аз воситаҳои асосии фарқ кунонидани хелҳои асосии ҷумла мебошад. Вобаста ба мақсади гуфтор се хели асосии он фарқ карда мешавад:

1) хабарӣ; Ҷемма аз хаёлаш гузаронд, ки: «эҳтимол яке аз ходимони Ватикан бошад. [Войнич, 1982, с.114]

I have a surprise for you: we are moving to Switzerland**.** [Войнич, 1982, с.111]

2) саволӣ: Ачиб, хеле ачиб. Хуб, пас дар бораи Франческо Нери чӣ гуфтан метавонед? [Войнич, 1982, с.64]

Oh, my poor little feet, I wonder who will put on your shoes and stockings for you now, dears? (L. Carroll, Alice's Adventures in Wonderland**)**

3).амрӣ: Падре! Охир, Ватикан… - Охир, сабабаш чист ман намефаҳмам. [Войнич, 1982, с.40]

Oh for a drink! Oh, how wonderful!

Ҳар як ҷумла вобаста ба муҳиту мароми нутқ метавонад, бо интонацияи пурсиш, хабар, хоҳиш, амр, хитоб, ангезиш, нақл, тааҷҷубу тахайюр, таъкиду хоҳиш, огоҳию тахдид, илтиҷою таманно, супориш, маслиҳат, бетарафию ҳавасмандӣ, нидо, инкор, даъват, муқоиса ва ғайра гуфта шавад. Интонация, ҳамчун ҳодисаи овози забон, ду ҷиҳати омӯзиш дорад: а) ҷиҳати мухобиротӣ (коммуникативӣ) ва б) ҷиҳати ифоданокӣ.

Дар ҷиҳати мухобирот саҳм ва имкониятҳои интонация дар ифодаи маъноҳои гуногун - хабар, пурсиш, амр, нотамомии фикр ва воситаҳои фонетикии ташкили онҳо таҳқик мешавад. Дар ҷиҳати ифоданокӣ имконияти ба воситаи интонация ифода шудани эҳсосоти рӯҳии гӯянда (қаҳр, хурсандӣ, тааҷҷуб ва ғайра) омӯхта мешавад.

Дар забони тоҷикӣ нидои **Э,** маъноҳои хурсандӣ, шодӣ, вачд, тааҷҷуб, ҳайрат, маломат, сарзаниш, таъна, тахмин, фарз, тарсу ваҳм, даҳшат, хавф, дард, озор, алам, ранҷ, норозигӣ, ҳасрат, андӯҳ, афсӯс, хафагӣ, истеҳзо, та-масхур, ришханд, ҳачв, тахдид, дӯғу пӯписа, хатар, шодӣ, ҷасорат, ҷуръат, бебоқӣ, хашм, ғазаб, қаҳр ва монанди инҳоро ифода карда метавонад.Мисол дар забони тоҷикӣ:

- **Э,** каллаварам, ту нағзтар нигоҳ кун, вай падари он ҷавон нест, балки кашиши (рӯҳонии) католикист.Ӯ ҳаргиз соҳиби фарзанд буда наметавонад, зеро ба издивоҷ накардан қасам хӯрдааст. [Войнич,1982,27]

-**Э** вой ман чӣ қадар девона ҳастам,- бо овози паст ва пушаймонӣ изҳор кард Ғурмагас. [Войнич, 1982, с.174]

Ҳамин ки чашми Исомиддин-маҳдум ба вай афтод — « **Э...,** Мулло Азимшоҳ-ку» — гуфта аз ҷояш часта хест (Айнӣ).

Э, ҷонам садқа, бе ин гапҳо ҳам, ба афтатон нигоҳ кунам, раҳмам меояд (Ниёзӣ).

Э, монед, модар, ба ман ин хел зиндагӣ даркор нест! Сарамро гирифта ба ягон тараф баромада меравам (С. Айнӣ, Куллиёт).

Нидоҳо дар баробари иишон додани маънои умумии даъвату таклиф восита ба шароиту муҳити нутқ ва хусусияти хоси худ боз тобишҳои гуногуни маъно зоҳир мекунанд. Аз ин нуқтаи назар онҳо ба нидоҳои эҳсосӣ наздик мешаванд. Масалан, дар забони тоҷикӣ нидои **эй** маъноҳои зеринро ифода карда метавонад:

1) муроҷиат, ҳасрат, андӯҳ, хафагӣ, алам:

Худойро мададе, эй далели род, ки ман
Ба куй майкада дигар алам барафрозам (Хофиз) [ФЗТ, 55]
Алам баркаш, эй офтоби баланд,
Хиромон шав, эй абри мушкинпаранд! Низомӣ
Эй мехр, биё, алам баровар,
Эй субҳ, ту низ дам баровар! Хилолӣ [ФЗТ, 55]

2. нобоварӣ, шакку шубҳа:

Кишти нишастагонем, эй боди шурта, бархез,
Бошад ки боз бинем дидори ошноро. (Ҳофиз) [ФЗТ, 55]

3.даъват ва муроҷиат:

Кунун, эй сухангуй бедормарз,
Яке достоне биёрой нарз. (Фирдавсӣ)
Эй вой бар он кас, ки лаболаб на зи дард аст,

Эй вой бар он дил, ки на парвонаи ишқ аст.[ФЗТ, 615]

5) **ҳайрат ва тааҷҷуб:**

Яке хурда бар шоҳи Газнин гирифт,
Ки хусне надорад аёз, эй шигифт! Саъдӣ [ФЗТ, 584]
Эй,... дар ин ҷо як авул пайдо шудааст-ку (Айнӣ);

6. **ҳайрат, ташвиш, таассуроти ҳафагӣ:**

Эй дидаҳо чу дидаи хук омада бурун,
Гуй, ки кардаанд гулуи туро хаба. [ФЗТ, 472]
Ба меҳри ӯ гиребон чун саҳаргоҳ
Бизан чоку бирез ашку бизан оҳ! (Ҳозиқ) [ФЗТ, 54]

Тобиши маънои ҳаяҷону ҳиссиётеро ифода кардани нидоҳое, ки аз дигар ҳиссаҳои нутқ ба вуҷуд омадаанд, ба сохту мазмуни ҷумла ва интонация вобаста мебошад:

Охир, ман зинда-ку! Сабр карда ист, ман шоҳидҳо дорам! (С. Айнӣ, Куллиёт).

Ана, олам гулистон! Гуфти худам шуд, духтарам (Ниёзӣ).

Мана, арзи одамон то куҷоҳо рафтааст (Ниёзӣ).

Ман беқасам? Не! Халқам ёри ман аст ва дили вай макони ман (Улуғзода)

Ҳақиқатан, мактабатро мактаби кор кардӣ, офарин! (Айнӣ).

дар забони англисӣ:

Ah, signore, it is so little that a woman can do! [Войнич,1982, 115]

Ah, yes! I f-forgot the obligations of hospitality here in Italy; they are a wonderfully hospitable people, these Italians. I'm sure the Austrians. find them so. [Войнич,1982,115]

Well, the world would be in a bad way if we all of us spent our time in chanting dirges for Italy. [Войнич,1982, 115]

Oh, yes, I know what you're going to say; you are perfectly right, but they are both so deliciously funny with their patriotism [Войнич,1982, 115]

Well, Madonna, and what do you think of the Gadfly?» Martini asked as they drove back to Florence late at night. [Войнич,1982,115]

Ҷумлаҳои эмоционалие, ки далел ва даъвою таъкид, тақдир ва баҳои эҳсосиро ифода мекунанд, гурӯҳи алоҳидаро ташкил менамоянд. Ин гурӯҳи нидоҳо ҳиссиёту ҳаяҷонро мефаҳмонанд. Мисол дар забони англисӣ:

Of course,» the dramatist Lega had said, when the subject was first broached to him; «it would be impossible to start a newspaper till we can get the press law changed; we should not bring out the first number. [Войнич,1982, с.112]

«There is no doubt,» interposed one of the company, a gray-haired barrister with a rather drawling manner of speech, «that in some way we must take advantage of the moment. [Войнич,1982, с.113]

No, indeed, I shouldn't,» said Galli stoutly..J'You always think if a man comes from down south he must believe in no argument but cold steel.» [Войнич,1982, с.142]

«Well, what do you propose, then? Sh! Attention, gentlemen! Galli has a proposal to make.» [Войнич,1982, с.41]

I'm not quite sure,» interposed Lega, «but it seems to me that I saw him once when the refugees were here. Was he not hunchbacked, or crooked, or something of that kind?» [Войнич,1982, с.142]

Certainly. Let me see, where is he now? In Switzerland, I think. He's the most restless being; always flitting about.

«Well, and what is your 'new satirist' like?» she asked, glancing back over her shoulder as she opened the sideboard. [Войнич,1982, с.114]

Ah! there is that delightful Russian prince! Have you met him? They say he is a great favourite of the Emperor Nicholas.

Well, the world would be in a bad way if we all of us spent our time in chanting dirges for Italy. [Войнич,1982, с.114]

Oh, boy! That was a great play! Oh, my poor little feet, I wonder who will put on your shoes and stockings for you now, dears? (L. Carroll, Alice's Adventures in Wonderland)

Як қатор ҳиссачаҳои ифодакунандаи маънои муассирӣ ва муносибатҳои эҳсосӣ ба нидо наздикӣ доранд. Масалан, дар ҷумлаи «**О, имрӯз меҳмонон омаданашон лозим буд-ку**!» ҳиссачаи **о** ҳам ҳиссу ҳаяҷон ва ҳам норозигии гӯяндаро ифода намуда, дар як вақт ҳам вазифаи нидо ва ҳам вазифаи ҳиссачаро адо кардааст. Ҳар як хели асосии гуфтор ғайр аз маънои умумии худ (ахбор, пурсиш, амр) муносибати гӯяндаро ба мавзӯи сухан низ ифода менамояд. Гӯянда метавонад, дар бораи ягон факт бо хурсандӣ ё андӯх нақл кунад ё пурсад, шунавандаро ба иҷрои коре бо ғазаб ё меҳрубонӣ водор намояд. Воситаи асосии ифодаи муносибати гӯянда ба мавзӯи сухан интонация мебошад.

Тобишҳои маъноии эҳсосие, ки ба воситаи интонация ифода мешаванд, гуногунанд, аммо ҳамаи онҳо дар ду гурӯҳи асосӣ муттаҳид мешаванд: **а)** маъноҳои гуногуни эҳсосӣ: шубҳа, афсус, ҷиддият, даъват ва ғайра; **б)** тобишҳои маъноии ҳолати руҳи. Фарқи ин ду навъи маъной эҳсоси гоҳо бо ёрии воситаҳои луғавӣ ифода мешавад. Маъноҳои эҳсосиро бсштар ҳиссачаҳою иидоҳо *(афсӯс, э кош, албатта, ҳатман, баҳ-бах, вой, э вой, ҳайрият-е, ура, воҳ, аҷабо виж-виж, бай-бай, ҷуҳ-ҷуҳ, ҳейт-ҳейт, бош-бош, ҷигӣ-ҷигӣ, пиш-пиш, баҳ-баҳ, ту-ту, киш-киш ва дар забони англисӣ: chook-chook, chop-chop, ee-ee, ha-ha, haw-haw, he-he(hee-hee), ho-ho-(ho), hubba-hubba, sh-sh, tut-tut, tut-tut-tut* ва амсоли онҳо) ифода кунанд, тобишҳои маъноии эмоционалӣ дар нутқи муаллиф баён мешавад. Мисол, дар забони тоҷикӣ:

Афсӯс, доктор, - гуфт Ҷемма,-дишаб касеро нафиристодед, ки яке аз моёнро ба он ҷо барад ва худатонро ба сахтӣ гузоштед. [Войнич,1982,155]

Оҳо, бале он касс дар Хитой бо ваъзу таблиғоти миссионерии худашон шуҳрати калон пайдо кардаанд. [Войнич,1982, с.42]

-- **Ҳо, ҳо**, ин албатта дуздӣ будагист? Канӣ. Бинам! [Войнич,1982, с.81]

--- **Ҳ**о, ту одами содда набудаӣ. [Войнич,1982, с.81]

Оббо, чаро то ба ҳол Ғурмагаси ҳаҷвнавис ба ёди мо наомад? Ин аст одами ба мо даркорӣ! [Войнич,1982, с.42]

Фарқи дигари ин ду навъи маъной эҳсосӣ дар он аст, ки маъноҳои эҳсосӣ хусусияти миллӣ доранд ва дар забонҳои гуногун бо ёрии воситаҳои гуногун (лексикӣ, фонетикӣ) ифода мешаванд, аммо тобишҳои эҳсосӣ умумӣ мебошанд.

Рочеъ ба нидо ва хусусиятҳои шабеҳи он дар забони англисӣ ва тоҷикӣ ҳаминро метавон гуфт, ки дар ҳарду забон нидо ҳамчун калимаҳои ифодакунандаи тааҷҷуб, ки яке аз намудҳои эҳсосот ба шумор мераванд, ҳисобида мешавад. Дар ҳарду забон дар сохтори калимаҳои ифодакунандаи тааҷҷуб ҳамчун намуди эҳсосот морфемаҳои калимасоз фаъолона иштирок мекунанд.

Хусусияти хоси нидо ҳам дар забони тоҷикӣ ва ҳам дар забони англисӣ муаяйн намудани ин ифодаи ҳиссиёти ботиниву зоҳирӣ ва иродаи гӯянда ба нутқи ҳамсӯҳбат ва предмету ҳодисаҳои олами воқеӣ буда, ҳам дар забони тоҷикӣ ва ҳам дар забони англисӣ нидо бо имою ишорат ва интонация зич марбут аст.

Оҳанги нутқ хусусияти махсус дорад ва тааҷҷубу ҳайратро ба воситаи ҷумлаи мураккаб ва бо нидо, ки бо интонацияи махсус сурат мегирад, инчунин имою ишорат, яъне калон кушодани чашм, боло кашидани абрувон, бардоштани китфҳо, ба росту чап ҷунбонидани сар ва ғайраҳо ифода менамояд.

Ҳамин тариқ, ҳам дар забони тоҷикӣ ва ҳам дар забони англисӣ нидоҳоҳо ба таври васеъ истифода шуда, ба нутқ хусусияти маъноии хосе мебахшанд ва барои пуробурангии маъно, ҳиссию ҳаяҷоннокии гуфтор ва оҳанги водоркунию барангезандагии нутқ хизмат мекунанд, ба ҷумла тобишҳои гуногун, ба монанди (тахмин, тааҷҷуб, пурсиш ва ғайраҳоро) медиҳанд. Ин воситаи ёрирасони грамматикӣ дар забони тоҷикӣ нисбат ба забони англисӣ зиёд истифода мешавад.

АДАБИЁТ

Арбекова Г.И. Лексикология английского языка. - Москва: Высшая школа, 1977.- 240 с.

1. Беляева Т.М. О роли основ в суффиксиальном словообразовании (на материале английского языка). //Вестник ЛГУ.-1972.-№ 14.
2. Войнич Э. Л. «Ғурмагас», Нашриёти маориф.-Душанбе 1982, 320 с.
3. Грамматикаи забони адабии муосири тоҷик ҷилди 2. Рубинчик, 2001, С.350-352.
4. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Ҷилди 1. Фонетика ва морфология.- Душанбе: Дониш, 1985. – 356 с.
5. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Ҷумлаҳои мураккаб. – Душанбе: Дониш, 1989. - 224 с.
6. Мамадназаров А. «Фарҳанги донишгоҳии англисӣ-тоҷикӣ», Душанбе, Нодир, 2003-492 с.
7. Мюллер В. К. «Новый англо-русский словарь», М.: Русский язык медиа, 2005
8. Мюллер В.К. Англо-русский словарь.-17-е изд.-М.: Русский язык, 1978-888 с.
9. Шаҳобова М.Б. «Луғати мухтасари англисӣ – тоҷикӣ - форсӣ», Душанбе, Маорф, 1989-248 с.
10. Роберт Луис Стивенсон «Ҷазираи ҷавоҳирот», тарҷумаи И.Абрамов, Сталинобод-»Комбинати полиграфи», 1952. -257с.
11. Муҳаммадиев М., Талбакова Ҳ., Нурмаҳмадов Ю. Лексикаи забони адабии ҳозираи тоҷик-Душанбе, 1997- 189 с.
12. Шаропов Н. Некоторие вопроси развития терминологии современного таджикского языка. //Забоншиносии тоҷик- Душанбе: Дониш, 1980.- С. 49-59.

13. Шаропов Н. Пути развития лексики современного таджикского литературного языка-Душанбе: Дониш, 1988- 135 с.
14. Шаропов Н. Сохта шудани калимаю терминҳои нав ба воситаи калка. // Мактаби советӣ.-№3.-1980.- С.14-16
15. Шукуров М. Забони мо - ҳастии мост.-Душанбе: Маориф, 1991.-231 с.
16. Шукуров М. Ҳар сухан ҷоеву ҳар нуқта мақоме дорад-Душанбе: Ирфон, 1985.
17. Фарҳанги забони тоҷикӣ. /Мураттибон Капранов В.А., Рауфов Ҳ., Зеҳнӣ Т. ва дигарон. - Ибораг аз 2 ҷилд- М.: Советская энциклопедия, 1969.-Ҷ.1. -951с; Ҷ. 2.-948 с.
18. Ҷамшедов П., Толиби Розӣ «Фарҳанги англисӣ - тоҷикӣ» Душанбе, Пайванд, 2007, - 1202 с.

НЕКОТОРЫЕ МОРФОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ СЛОВА «СЮРПРИЗ» В ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

В статье говорится о некоторых оссобенностях употреления лексики выражающие лексему «удивление» в таджикском и английском языках. Изучение лексики выражающие лексему «удивление» в таджикском и английском языках в сопоставительном плане и их оссобенности выявляет, что междометия представляют собой весьма разнородный класс слов. В таджикском и английском языках в структуре лексики выражающие лексему «удивление» участвуют морфемы.

В результате проведенного исследования мы пришли к выводу, что лексикографическое описание междометий требует более полного описания структурных, семантических, функциональных и стилистических характеристик, а также отражения информации о звуковом составе, интонации, мимике и жестах, сопровождающих междометие.

Междометия передают эмоционально-оценочное отношение: удивление; похвала, поощрение; восхищение, желание, стремление; порицание, недовольство; презрение, отвращение; сожаление, досада; сочувствие; упрек, упрек; зависть; ирония, пренебрежение; неловкость, смущение; пресыщение.

Таким образом междометия в таджикском и английском языках используются широко, делают речь эмоционально окрашенной.

Ключевые слова: *удивление, английский язык, таджикский язык, понятие, слово, чувство,эмоция, исследование,анализ,структура.*

SOME MORPHOLOGICAL FEATURES OF THE WORDS «SURPRISE» IN TAJIK AND ENGLISH LANGUAGES

The article deals with some of the peculiarities of using vocabulary expressing the lexeme «surprise» in Tajik and English. The study of the vocabulary expressing the lexeme «surprise» in Tajik and English in comparative terms and their osobennosti reveals that interjections are a very heterogeneous class of words. In Tajik and English in the structure of the vocabulary expressing the lexeme «surprise» morphemes are involved.

As a result of our research, we came to the conclusion that the lexicographic description of interjections requires a more complete description of structural, semantic, functional, and stylistic characteristics, as well as reflection of information about the sound composition, intonation, facial expressions, and gestures accompanying the interjection.

Interjections convey an emotional and evaluative attitude: surprise; praise, encouragement; admiration, desire, aspiration; censure, discontent; contempt, disgust; regret, annoyance; sympathy; reproach, reproach; envy; irony, neglect; awkwardness, embarrassment; satiety.

Thus, interjections in Tajik and English are widely used, making speech emotionally colored.

Ключевые слова: *surprise, English, Tajik, languauge, concept, word, emotion research, analysis, structure.*

Сведение об авторе:

Аламурадова Робия Аланазаровна *- соискатель кафедры иностранных языков Национальнный Академии наук Республики Таджикистан, тел: (+992) 900004828, E-mail – Kholiqulov 92@gmai.com.*

About the autor:

Alamurodova Robiya Alanazarovna *– poste a gradute of the Department of Foreign Languages National Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan, tel: (+992) 900004828, E-mail - Kholiqulov 92@gmai.com.*

ЛЕКСИЧЕСКАЯ И ТЕРМИНОЛОГИЧЕСКАЯ РАЗЪЯСНЕНИЯ ПОНЯТИЕ «МАҶОЗ-МЕТАФОРА» В ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКЕ

Шералиев С.О.

Таджикский государственный педагогический университет имени С. Айни

Язык в зависимости от исторического подхода к обществе и политической, экономической, социальной и культурной среды постоянно развивается. Каждое социальное событие или культурное явление, несомненно, влияет на язык.

В этом случае роль творческой личности во влиянии на язык очень велика. То есть писатели, всегда оказывали уважение и берегли литературный язык.

Создавая произведение искусства, писатель или поэт стремится воздействовать на читателя языком своего произведения, поразить его и ввести в богатый и эффективный мир речи. Для описания языка своих произведений писатели используют ряд лексических понятий, существующих в языке как синонимы, антонимы, омонимы полисемия и метафор. Каждое из этих понятий имеет свой собственный уровень использования и в некоторых случаях используется для влияния на описательную речь писателя и устную речь говорящего. Из этих понятий семантические и образные слова в таджикском языкознании подробно не изучены.

Лингвист А. Муминов в своей диссертации «Полисемия в таджикском языке» [7, с.21], в учебнике «Современный таджикский язык. Лексика» [3, с.101], «Лексика таджикского литературного языка» [3, с.190] и другие работы и статьи, содержал краткую информацию по социальным вопросам таджикского языкознания.

Учёные, учитывая семантические свойства слов, разделили их на метафоры, метаномии и.т.д. каждый из этих типов полисемии назвали своеобразной метафорой. Например, о метафоре говорится следующее: «Метафора – это распространенная форма языка. В метафоре два объекта или события, которые в некотором роде похожи, называются одним и тем же словом [3, с.15]». О многозначности написано, что слово приобретает новое значение в основе своего первоначального значения. Новое значение слова вращается вокруг первоначального значения. Например, слово «***лаб-губа***» имеет следующие значения: губы человека (буквально) и его переносные значения - это губы кувшины, губы горшка, губы земли, губы хлеба и так далее. Новые значения слова ***лаб***, имеющие переносное значение, аналогичны общему понятию. То же значение повторяется в книге «Словарь таджикского литературного языка» [8, с.16].

В обоих случаях подчеркивается, что полисемия появляется в результате метафора.

Следует отметить, что таджикская понятия ***маҷоз в*** русской лингвистике – это метафора.

Из приведенных выше обсуждений ясно, что первый контекст, в котором слово имеет тенденцию быть многозначным и слово принимает новый оттенок, является метафорой. Другими словами, когда слово уходит от своего обычного употребления, оно становится метафорой, которая недостаточно изучена в таджикском языкознании.

Как указывал великий греческий философ Аристотель, проблема расшифровки значения слова обсуждается из древности. Он объяснил причину отклонения значения слова от первоначального значения. «Поскольку количество слов ограничено, а количество вещей неисчислимо, то или иное слово неизбежно служит для выражения различных значений» [1, с.536].

Как упоминалось во введении, метафора как научное понятие принадлежит разным наукам. Он изучается в литературе, психологии, философии, истории, искусстве, логике и других науках, и каждая из них определяет свою научную теорию на основе этой концепции и доказывает свое место в ее научной системе. Например, в теории литературы метафора включает аллегорию, аллюзию и другие средства художественного выражения.

Русский лингвист С. М. Мезенин назвал понятие метафоры «образностью» и назвал его одной из лингвистических категорий. По поводу этой концепции он сказал: «На самом деле, ни одна из языковых единиц - морфемы, слова, фразы – не имеет переносного типа. Характерно их отношение к проявлению объективной реальности. Изображение может быть индивидуальным, уникальным выражением, воображаемым отражением объекта. Например, слово ***харгуш-кролик*** само по себе не имеет переносного значения. Но слово может быть образным в определенных ситуациях. ***Заргуш-Кролик*** - образная идея (этот человек боится): ***кролик*** - трус, логически этот человек подобен ***кролику***» [6, с.50].

С.М. Мезенин глубоко изучил это понятие и назвал его метаязыком для психологических и философских, теории литературы и искусства, семиотики и лингвистических наук.

Лингвист Г. Н. Скляревская в своей статье «Языковая метафора» предложила следующую теорию понятия метафоры и ее построения: «Когда метафора воспринимается как метафора и отличается от других языковых явлений и описывается отдельно, тогда возникает вопрос о ее

двойственной природе – быть средством языка и художественной формой (поэтической фигурой)» [9, с.58-65].

Он цитирует теорию Цицерона о концепции метафоры: «Подобно тому, как одежда изначально была изобретена для защиты от холода, а затем стала средством украшения и отличия тела, так и метафорические выражения возникли из-за недостатка слов, а позже и служили для удовольствие людей» [тамже].

Г.Н. Скляревская подчеркивает, что языковая метафора имеет древнюю основу. Ученые пошли по стопам Аристотеля, которым является основателю теории литературы, считал метафору «средством красоты» и «отличительным знаком» и изучал литературную теорию метафора.

Этот процесс продолжался до двадцатого века, когда метафора вышла за рамки поэтики и была описана не как художественная форма речи, а как феномен языка [тамже].

Такое развитие понятия метафоры можно наблюдать в работах исследователей теории средневековой и современной литературы. Потому что исследователи этой области литературной критики интерпретировали метафору в соответствии с теорией Аристотеля и показали ее роль в формировании искусств и средств выражения, что мы обсудим в следующих параграфах.

В современном таджикском языкознании о понятии метафоры ученые Б. Камолиддинов, Х. Маджидов, Муминов, М. Мухаммадалиев и другие отметили некоторые пояснении в своих научных трудах. Конечно, предлагаемые ими теории также являются важным шагом в изучении этой концепции.

Поскольку метафора была признана феноменом языка, исследователи изучили ее масштабы и положение и пришли к выводу, что ее можно разделить на две группы и показать их сходства и различия.

1. Метафора устной речи;

2. Метафора литературно-художественной речи.

При определении разницы между метафора устной речи и метафора литературно-художественной речи может быть следующее:

а) семантическая различия состоит в том, что образный язык отражает четкий, видимый знак (кисель-липкая грязь) или выражает подобное движение (осел - упрямый человек];

б) в художественной метафоре есть приближение отдельных признаков, которые придают метафоре символический характер и создают аномальное впечатление семантики (тупое воображаемое (Маяковский)). Их номинативное отличие состоит в том, что языковая метафора воспроизводима, а художественная метафора представляет уникальную ситуацию. В свою очередь, это определяет условие их функционального различия: «языковая метафора выполняет информационную функцию, а художественная метафора – эстетическую» [тамже].

Такая метафорическая классификация, на наш взгляд, относительна, потому что она общая как для языка, так и для литературы, и имеет общую основу и общую позицию с точки зрения потребления и функции. Лишь некоторыми чертами метафоры литературного языка различаются, а в остальном они тесно связаны. Этот аспект определяет общность языковую метафору с художественной метафорой. У них также много общего с точки зрения их обязанностей. То есть задача этой концепции включается в том, что они должны модернизировать мышление.

Метафора интерпретировалась таджикскими учеными, занимающимися изучением теории литературы, так и составлением словарей, как в прямом, так и в переносном смысле.

Более полное объяснение дает Мухаммад Гиясуддин. В своем произведении «Ғиёс-ул-луғот» о метафоре отмечает следующее: «*Маҷоз – роҳ ва ҷои гузаштан ва зидди ҳақиқат ва ба маъниии калимае, ки дар иайри маъниии ҳақиқии худ мустаъмал шавад ва маъноии ҳақиқии он матрук нашуда бошад, балки дар маъниии мавзӯъ алоқаи мушобаҳат ва иайри он мутаҳаққиқ бошад, бар марди ахмақ итлоқ кунанд*» [2, с.233].

Первая часть этого комментария содержит лексическое значение (роҳ ва ҷои гузаштан -путь и место перехода), а вторая часть содержит терминологическое значение, то есть имеет ввиду (маҷоз) метафору. Отсюда следует, что терминологическое значение метафоры таково, что слово недалеко от своего истинного значения и связано с ним по сходству, потенциалу или причинности [тамже].

В словаре Амид («Фарханги Амид») примерно повторяется то же значение: «Маҷоз – Метафора (без буква мим(название буквы в перидском и арабском алфавитах) ичоза додашуда, дорои ичоза – разрешена, имеющий разрешению, а с буквой мим, слова который не имеет реального значения, и это значение должен быть подобными в истинном смысле « [тамже].

А в словаре таджикского языка (Фарханги забони тоҷикӣ) упоминаются следующие значения слова «маҷоз-метафора».

1) маҳаллӣ гузаштан, гузаргоҳ – проход, переезд.

2) uайри ҳақиқат, зидди ҳақиқат будан. Ва иллат ду гуна бувад яке ба ҳақиқат ва яке ба маҷоз (Ибни Сино) – быть неправдой, быть против истины. И есть два вида ошибок: одна – истина, а другая – метафора.

3) (в литературоведении-адабиётшиносӣ). Кор фармудани ягон калима ба маънои uайриҳақиқи, ки дар миёни маънои нав (маҷозӣ) ва маънои аслӣ аз ягон ҷиҳат шабоҳате мавҷуд бошад» – Использование слова в ложном смысле которое означает некоторое сходство между новым (переносным) и буквальным значением. [10, с.680]

В европейской лингвистике ***маҷоз***-у называют метафорой, которая происходит от греческого слова «metaphora», что означает переезд и движение [4, с.296]. Термин «метафора» в самом широком смысле – это использование слов в их не буквальном смысле. Метафора изучается в лексикологии как источник новых значений слов [тамже].

Из сравнения метафорических комментаторов следует, что трактовка этого слова в этих словарях похожа и отличается только некоторыми идиомами.

Исследователи теории средневековой литературы, трактуя то или иное искусство, в первую очередь подчеркивали его терминологическое значение. Например, Шамс Кайси Рози выразил следующее мнение о метафоре: «Метафора состоит в том, чтобы игнорировать правду и придавать слову другое значение, чтобы поместить его в контекст ситуации. Но существует связь между истинностью слова и отношением к пониманию цели говорящего « [11, с.192].

Профессор Х. Шарифов о комментарии Шамса Кайси Рози, который говорит «маҷоз зидди ҳақиқат аст – метафора противоречит истине» сказал седующее: «Но что «противоречит истине» не ясно. Поэтому в связи с комментарий Шамс Кайса для пояснении смысла того истину сказали следующее: «И правда в том, что это слово интерпретируется в том смысле, что ясность словаря фактически означает противоположность значения слова. Проще говоря, значение должно соответствовать буквальному значению слова, и это правда, а противоположный способ использования слова является переносным. В данном случае метафора, конечно, не противоречит истине, а исходит из значения слова» [12, с.100].

В этой связи следует отметить, что интерпретация Шамса Кайса «зидди ҳақиқат-против истины» вызывает сомнения. Потому что, если слово противоречит истине, то значение противоположного становится реальным значением, которое в лингвистике называется антонимом противоположного слова, и ему нет места в метафоре, но играет роль исходного значения слов и их семантического выражения.

Как мы видим, в терминологической комментарии маҷоз-метафора Мухаммад Гиясиддин в «Ғиёс-ул-луuот»-е также использовал выражению «зидди ҳақиқат-против истины» .

Если мы интерпретируем понятие «против истины» не в смысле противоречия истинному значению, а в смысле нереального, то теория этих двух комментаторов приемлема. Это потому, что метафора по самой своей природе выражает концепции, существующие в действительности, но их способ выражения нереалистичен.

Мухаммад Толиб Амули в своей работе «Нафоис-ул-фунун Фи ароис-ул-уюн», ви своей статье «Улуми адабӣ», взглянул на значение метафорического термина и разделил его на несколько групп. В частности, он говорит: «Метафора – это использование слова, помимо того, что ему приписывают. Слово состоит из двух частей: одна относится к значению слова, а вторая относится к предложению, которое доказывает слово в слове, а метафора, которая относится к значению слова, состоит из двух частей: одна пустая а вторая польза», и таким образом автор классифицирует метафору на пять групп и показывает ее роль в формировании художественной искусстве, сравнении, аллегории, преувеличения и так далее.

В целом, вторая часть этой статьи посвящена изучению и исследованию метафор, о которых литературный критик Х. Шарипов в своей книге «Слово искусства» дает подробную информацию [тамже, 101-105].

В связи с данными комментариями, комментария «Ғиёс-ул-луuот»-а о маҷоз-метафоре более интересно. Однако это ближе к толкованию значимых слов. В этом контексте нам необходимо определить соотношение между многозначными и метафорическими словами.

Слово, имеющее несколько взаимосвязанных значений, называется полисемией[3, с.15].

Возникает вопрос, в чем заключаются «взаимосвязанные значения»? Конечно, в результате метафоры. Если не принимать во внимание роль метафор в семантике слов и игнорировать семантическое развитие слов, то слово становится омонимическим, а не многозначность. Оказывается, что первой основой тенденции к многозначности слов в таджикском языке является метафора, из которой можно сделать вывод, что метафора – это своего рода семантическое явление.

Феномен многозначности слов не индивидуально-стилистический, а чисто лингвистический. Это напоминает утверждение Аристотеля о том, что во вселенной больше вещей, чем слов. То есть владельцы языка в результате сходства и связи предметов и событий в мире называют их.

Например, слово «сар-голова» имеет разные значении, как в таджикском, так и в русском языке. Приведём несколько примеров в таблице №1.

1	**Сар**	**Голова**
2	Сардухтур	Главврач
3	Саридора	Главный оффис
4	Сардор	Главарь
5	Сарбузург	Глава, вождь
6	Сармушовир	Главный советник
7	Сармуҳаррир	Главный редактор
8	Сарсулола	Глава династии

В этом случае слово «сар-голова» во данных примерах имеет смысловой характер и имеет сходные отношения со своим неоригинальным значением, которое упоминается примерах таблицы. Другими словами, слово «сар-голова» относится к конечности человека, которая примыкает к человеческому телу, а во примерах таблицы оно выходит за пределы своего первоначального значения и своего обычного употребления.

В языке художественных произведений есть и другие явления, который образуются с помощью метафор, однако они различаются по значению и способ выражении.

В роли многозначных слов часто используется слова являющихся человеческого органа как чашм-глаза, лабҳо-губы, рот, гӯшҳо-уши, гардан-шея, дил-сердце; некоторые понятия который характерна только для человека – ақл-разум, ҳуш-сознание, хаёл-воображение, хирад-мудрость; названия животных – саг-собака, хар-осел, гов-корова, гург-волк, муш-мышь; растения – гул-цветы, сарв-кипарисы, лола-тюльпаны, наргис-нарциссы, бунафша-фиалки и другие.

Но профессор Х. Шарипов подтверждает что «метафора относится к словесной истине, и понимание сути метафоры зависит от буквального и небуквального значения, потому что с этого момента начинается природа и сущность метафоры» [12, с.100].

Носители языка сначала понимают буквальное значение слова, когда оно закрыто или читается, а затем работают над пониманием переносного значения. Это явление происходит в течение определенного психологического периода времени, а затем становится основой для понимания концепции.

Следует отметит, что изначальное значение слова находится на первом уровне человеческого понимания, и на этой основе оно приобретает дополнительные значении.

Поскольку слово, помимо своего буквального значения, приобретает различные оттенки значения и становится переносным значением, и когда оно нарушает или отклоняется от дополнительного значения, становится ясно, что метафора является одним из важнейших средств поиска слов.

Следует отметить, что метафора может быть выражена не только в виде фразы, но и в виде одного слова.

Как нами было отмечено выше, метафоры делятся на две группы в зависимости от положения, объема и уровня использования в языке:

1. Метафора устной речи;
2. Метафора литературно-художественной речи.

Метафора разговорной речи часто бывает в виде многозначных слов, и в этом случае учитывается сходство предметов и часто выражается во фразеологизмах.

Поскольку метафоры устной речи используются в повседневной жизни, говорящий и слушающий не беспокоятся о том, чтобы выразить и понять их значение. Потому что их язык изучается годами и служит для говорящих готовым материалом для выражения своих мыслей. Например, шери падар-лев-отца, шер-лев, ҷони ширин-милашка(сладенький), увиденный в похвале кого-то или хар-осёл (глупый), заргуш-кролик(трус), муш-мышь(кто-то, у кого есть вредные движения), саг-собака, и т.д. с которой можно встретится во время оскорблении кого-то, это метафоры которые используются в устной речи.

Отсюда следует, что метафора играет важную роль в выражении чувствительного состояния человека, которое не может быть выражено логическим выражением слов. В этом случае говорящий обращает внимание не на структуру логики своих мыслей, а на то, что его мысли быстро достигают слушателя.

Таким образом, метафора устной речи имеет широкий спектр использования, позволяя говорящему выражать свои мысли образно, эффективно, информативно и кратко. В этом случае говорящий невольно нарушает лексические и грамматические нормы. В такой ситуации для выступающего не важно соблюдать существующие стандарты, но необходимо как можно скорее предоставить информацию.

Литературно-художественная метафора характерна для художественной литературы, и ее выражение на языке художественной литературы очень сильно и выражается по-разному. Особенно в языке поэзии роль метафоры очень сильна. Поскольку он подчеркивает индивидуальность и стиль, мы объясним этот метафорический характер на основе материала, который мы собрали во второй главе диссертации.

После таких обсуждений можно сделать вывод, что это может отражать лингвистическую интерпретацию метафоры на таджикском языке. Эти выводы можно резюмировать следующим образом: Метафора – это термин или лингвистическо-семантический инструмент, в котором слова после выражения своего буквального значения проходят определенный процесс на семантическом уровне (например, каким-то образом отношения слов). , восстанавливают лексические и грамматические отношения друг с другом, приобретают новые нюансы и выражают переносные значения, а в случае разрыва этих отношений возвращаются к исходной форме и выражают значения, которые были на первом уровне.

ЛИТЕРАТУРА

1. Аристотель. Сочинения. Москва. Изд. Мысль, 1976 том 2, С.536
2. Ғиёс-ул-луғот. Душанбе Ирфон – 1987 С.233
3. Забони ҳозираи тоҷик Лексика(китоби дарсӣ) – Душанбе, Ирфон 1985, 15-101с
4. Лингвистический энциклопедический словарь. Москва, Советская энциклопедия –1990 С.296
5. Ҷейф У. значение и структура языка. Москва, прогресс – 1975 С.100
6. Мезенин С.М. Образность как лингвистическая категория. ВЯ 1983, №6 С.50
7. Муминов А. Полисемия в таджикском языке. Автореферат диссертации кандидата филологических наук. Душанбе 1972.С.21
8. Муҳаммадиев М. Талбакова Ҳ., Нурмаҳмадов Ю. Лексикаи забони адабии тоҷик. Душанбе, Ирфон 1997, 16-190с.
9. Скляревская Г. Н. языковая метафора в словаре. ВЯ 1987 №2, С58-65
10. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Москва, Советская энциклопедия – 1969 С.680
11. Шамс Қайси Розӣ. Ал-муъҷам. Душанбе, Адиб – 1991, С.192
12. Шарифов Х. Каломи бадеъ. Душанбе, Маориф – 1991 С.100

ЛЕКСИЧЕСКАЯ И ТЕРМИНОЛОГИЧЕСКАЯ РАЗЪЯСНЕНИЯ ПОНЯТИЕ «МАҶОЗ-МЕТАФОРА» В ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКЕ

В данном статье рассматривается лексическая и терминологическая разъяснения понятие «маҷоз-метафора» в таджикском языке.

Метафора интерпретировалась таджикскими учеными, занимающимися изучением теории литературы, так и составлением словарей, как в прямом, так и в переносном смысле.

Маҷоз-метафора в таджикском языке содержит лексическое значение (роҳ ва ҷои гузаштан - путь и место перехода), или терминологическое значение, то есть имеет ввиду (маҷоз) метафору. Отсюда следует, что терминологическое значение метафоры таково, что слово недалеко от своего истинного значения и связано с ним по сходству, потенциалу или причинности

Метафоры делятся на две группы в зависимости от положения, объема и уровня использования в языке: а) метафора устной речи; б) метафора литературно-художественной речи.

Метафора разговорной(устной) речи часто бывает в виде многозначных слов, и в этом случае учитывается сходство предметов и часто выражается во фразеологизмах.

Поскольку метафоры устной речи используются в повседневной жизни, говорящий и слушающий не беспокоятся о том, чтобы выразить и понять их значение. Потому что их язык изучается годами и служит для говорящих готовым материалом для выражения своих мыслей.

Ключевые слова: *маҷоз, язык, понятия, лексика, литература, метафора, словарь, теория, феномен, семантика, функция, ученые, лингвистика, сравнения, контекст.*

LEXICAL AND TERMINOLOGICAL EXPLANATIONS OF THE CONCEPT OF «МАҶОЗ-METAPHOR» IN THE TAJIK LANGUAGE

This article discusses the lexical and terminological explanation of the concept of «маҷоз-metaphor» in the Tajik language.

The metaphor was interpreted by Tajik scholars studying the theory of literature and compiling dictionaries, both literally and figuratively.

Маҷоз-metaphor in the Tajik language contains a lexical meaning (роҳ ва ҷои гузаштан-the path and place of transition), or terminological meaning, that is, it means (маҷоз) metaphor. It follows that the terminological meaning of the metaphor is such that the word is not far from its true meaning and is related to it by similarity, potential or causality.

Metaphors are divided into two groups depending on the position, volume and level of use in the language: a) the metaphor of oral speech; b) a metaphor for literary and artistic speech.

The metaphor of colloquial (oral) speech is often in the form of polysemous words, and in this case the similarity of objects is taken into account and is often expressed in phraseological units.

Since spoken metaphors are used in everyday life, the speaker and listener do not worry about expressing and understanding their meaning. Because their language has been studied for years and serves as ready-made material for speakers to express their thoughts.

***Keywords**: language, concepts, vocabulary, literature, metaphor, dictionary, theory, phenomenon, semantics, function, scientists, linguistics, comparisons, context.*

Сведение об авторе:

***Шералиев Самандар Осмонбоевич** – ассистент кафедры Восточных языков Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни. (+992) 904077107*

About the author:

***Sheraliev Samandar Osmonboevich** - Assistant, Department of Eastern Languages, Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini. (+992) 904077107*

ФЕЪЛҲОИ ҲАРАКАТКУНАНДА ДАР ОБ ДАР АСАРИ «THE ADVENTURES OF HUCKLEBERRY FINN» – И МАРК ТВЕЙН ВА ТАРҶУМАИ ОНҲО ДАР ЗАБОНИ ТОҶИКӢ

Холиқов А.Ю.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ

Пеш аз оне, ки ба таҳлили сохтори морфологии феъҳои ҳаракаткунанда дар об мегузарем моро зарур аст, ки дар бораи худи «феъл – verb – глагол» каме маълумот диҳем.

Пайдоиши вожаи «феъл – verb – глагол» дар забони англисӣ аз калимаи verbe-и забони фаронсавӣ манша гирифта худи вожа аз verbum-и лотини ба маъноҳои «калима, феъл – слова, глагол – word, verb» то кунун омада расидааст [1, с.181].

Саравваl, феъл гуфта як гуруҳ калимаҳоеро меноманд, ки ғайр аз маънои морфологи ва синтаксиси инчунин тобишҳои гуногуни маъноиро доро мебошад. Дар забони англисӣ феъҳои умуми гуфта чунин феъҳоро фаҳмидан мумкин аст: **«амал – действие – action», «ҷараён – процесс – process», «падида – явление – phenomenon», «ҳолат – состояние – condition»** [2, с.182].

Забоншиноси рус А.Н. Аверьянова дар мақолаи худ «Глаголы движения (перемещения) в современном русском языке», «Феъҳои ҳаркат (ҷойивазкунанда) дар забони муосири русӣ» дар бораи тафовут миёни феъҳои ҳаркат ё ҷойивазкунанда маълумот дода инчунин тарзи истифодаи мафҳумҳои «глаголы движения – феъҳои ҳаракт», «глаголы перемещения – феъҳои ҷойивазкунанда» ва «глаголы передвижения – феъҳои пеш аз ҷойивазкунӣ» қайд намудааст.

А.Н. Аверьянова қайд менамояд, ки мафҳуми «феъҳои ҳаркат» дар забоншиносӣ аз давраҳои қадим истифода мешуд вале он махсусан дар солҳои наздик миёни забоншиносон ва омӯзгорони донишгоҳҳо серистеъмол гардид» [1, с.3]. Мафҳуми дигар «феъҳои ҷойивазкунӣ» дар корҳои илмии профессорон А.Н. Аверьянова ва А.В. Исаченко мушоҳида мегардад. Маълум мегардад, ки заоншиносон А.Н. Аверьянова ва А.В. Исаченко дар корҳои худ мафҳуми «феъҳои ҷойивазкунӣ» [1, с.3] зиёдтар истифода менамоянд.

Инчунин А.Н. Аверьянова қайд мекунад, ки «Имрузҳо ҳарду истилоҳ серистеъмол ба шумор рафта онҳоро ҳамчун баробармаъно, якмаъно ва ё ба ҳамдигар муродиф мешуморанд» [1, с.3].

Дар забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ феъҳои ҳаракаткунанда дар об натанҳо ба маънои аслӣ, балки ба маънои маҷозӣ низ зиёд мавриди истифода қарор мегиранд. Шоирону навистандагон ин мафҳуми ташбеҳии забонро дар шеърҳо, ғазалҳо, рубои, мисраъ, асарҳои мансур ва инчунин дар зарбулмасалу мақолҳо вожагони марбут ба «*шиноварӣ, оббозӣ, ғута задан, мавҷи об, киштисаворӣ* ва ғ.»-ро бағоят зиёд истифода намудаанд.

Қайд кардан ба маврид аст, ки дар забони англисӣ феъҳои ҳаракаткунанда дар об аз забонҳои тоҷикӣ ва русӣ дида зиёдтар ба чашм мерасад, чунки таркиби луғавии ин забони пурғановат аз ингуна вожагони ҳамшабеҳ бою ғанӣ аст. Аз ин лиҳоз, забони англисӣ ба гуруҳи забонҳои «рушдёфта»-и феъҳои ҳаракаткунанда дар об шомил мешавад. Мисол: ***swim – шино кардан, sail – ҳаракат намудан бо заврақ, drift – ғутта задан, float – ба руи об баромадан, row – бал занон равона шудан, coming down – зери об шудан, paddled – шино кардан, бел задан, cross the river – аз дарё (баҳр) шино карда гузаштан, up to the river – дар рӯи об, swim (swam) – шино кардан, travel (ed) – саёҳат намудан, move (d) – рафтан, ҳаркат намудан, sink – ғарқ шудан / ғутидан, went down – рафтан ба зер / ба назди чизе, jump (ed) into the river – ба дарё паридан, swim away – шино карда ба дигар тараф рафтан, swam straight – рост ҳаракат намудан*** ва ғ. Ҳар яке аз ин феъҳои

овардашуда ба ғайр аз маънои аслии худ ба маънои маҷозӣ низ омада метавонад. Дар асари «**The prince and the pauper**» ва «**The Adventures of Huckleberry Finn**»– и нависандаи англис Марк Твейн феълҳои *шино кардан* ва *ғутта задан дар баҳр* бо маънои асл ва маҷоз оварда аст.

Дар асари «The Adventures of Huckleberry Finn»-и нависанда феълҳои ҳаракаткунанда дар об ба монанди ***coming down – зери об шудан, paddled – шино кардан, бел задан, cross the river – аз дарё (баҳр) шино карда гузаштан, up to the river – дар рӯи об, swim (swam) – шино кардан, travel (ed) – саёҳат намудан, move (d) – рафтан, ҳаркат намудан, sink – ғарқ шудан / ғутидан, went down – рафтан ба зер / ба назди чизе, jump (ed) into the river – ба дарё паридан, swim away – шино карда ба дигар тараф рафтан, swam straight – рост ҳаракат намудан*** хело зиёд ба назар мерасад ва ҳар яки онҳо дар мавридҳои гуногун ба маъноҳои аслу маҷоз омадаанд. Мисол: *Early one morning, we saw a big house* ***coming down*** *the river. So we got in the canoe and* ***paddled*** *out to it* [3, 10] *–Субҳи барвақт, ба мо намоён гашт, ки хонае* ***зери об мешуд****. Ҳаминтариқ мо қаиқро гирифта ба тарафи он хона* ***равона шудем****.*

Аз мисоли дар боло овардашуда феълҳои ***coming down*** ва ***paddled*** дар забони тоҷикӣ дар рафти тарҷӯма ***ғарқ шудан, зери об шудан*** ва ***равона шудан (дар об)-ро***, дар бар мегирад.

Инчунин нависанда дар асари номбурда мисолҳои зеринро истифода намудааст: People used rafts **to cross the river**. [3, 6] – Одамон белро барои аз дарё гузаштан истифода мебаранд. *He took me three miles up to the river in a boat* [3, с.5] – *Ӯ маро ба заврақаш гирифта ба масофаи 3 мил дар рӯи об бурд. I paddled back to the riverside and hid in the trees* [3, 6] – *Ман боз гашта ба тарафи соҳили дарё шино кардам ва дар пушти дарахтон пинҳон шудам. Then I put some food in my canoe and* ***paddled*** *away* [3, 6] – *Баъдан каме хурока ба қаиқам гузошта (шино карда равона шудам) бозгаштам. I* ***paddled*** *for about five miles and then I was tired* [3, с.8] – *Тақрибан 5 мил шино карда монда шудам. I* ***swam*** *across the river* [3, 9] – *Ман ба он тарафи наҳр шино кардам. Then I* ***paddled*** *back to the island* [3, 10] – *Баъдан баргашта ба тарафи соҳил равона шудам. Just after dark, I got in the canoe and* ***paddled across the river*** [3, 12] – *Баъди торик шудан заврақро гирифта ба тарафи дигари дарё (равона шудам) шино кардам. Then I* ***paddled*** *back to the island as fast as I could* [3, 16] – *Баъдан чи қадаре метавонистам зуд ба тарафи соҳил ҳаракат (шино) намудам. At night, we* ***traveled*** *dawn the river on the raft – Шабона мо бо заврақамон шинокунон (ҳаркаткунон) ба дохили дарё рафтем. We didn`t need* ***to paddle*** *– we just* ***moved*** *with the river* [3, 16] – *Моро бел задан лозим набуд – мо бо (ёрии) самти об равона будем. A lot of steamboat* ***passed*** *us at night and they couldn`t see us* [3, 17] – *Шабона киштиҳои зиёде моро гузаштанд ва онҳо моро дида наметавонистанд. The boat`s going to* ***sink*** [3, 17] – *Киштӣ ғарқ мешавад. We* ***paddled*** *very quietly to the steamboat and got on it* [3, 17] – *Бо зуд ба тарафи киштӣ равона шуда ба он ҳамроҳ шудем. In a few hours this steamboat will* ***sink****, and he`ll* ***sink*** *with it.* [3, 18] – *Чанд соат баъд ин киштӣ зери об мемонад (ғарқ мешавад), ӯ низ бо ҳамроҳиш ин киштӣ зери об (ғарқ) мешавад. The river was fast, so the boat* ***moved*** *along very quickly* [3, 19] – *Мавҷи дарё сахт мевазид, ҳаминтариқ қаиқ тез равона буд. We were* ***crossing the river*** *when the rain started. – Вақте борон меборид мо алакай дарёро убур мекардем. Our small boat* ***sank*** *and we all* ***swam*** *to the steamboat. – Қаиқи мо ғарқ шуд ва ҳамаи мо ба тарафи киштӣ шино кардем. I* ***swam*** *here to get help* [3, с.19] – *Ман ба инҷо барои наҷот хоста номадам (шино кардам). Soon I saw something* ***coming down*** *the river behind me. It was* ***moving*** *fast. It was a steamboat!* [3, с.19] – *Дере нагузашта дидам, ки чизе аз пуштам дар дохили дарё омада истодааст. Он хело тез ҳаракат менамуд. Он киштӣ буда аст! I heard the men coming and I* ***jumped into*** *the river. I didn`t want them to find me. I was going to* ***swim away*** [3, с.24] – *Ба гушан расид, ки одамон омадаистодаанд ва зуд ба об паридам. Ман намехостам онҳо маро бинад. Аз онҷо ба дигар самт шино намудам. I* ***swam*** *straight down because I didn`t want the boat to hit me* [3, с.24] – *Ман ба қаъри об шино кардам (ғӯта задам) намехостам то ки қаиқ маро зер намояд (занад). I* ***swam*** *about two miles to the side of the river* [3, 24] – *Ман ба масофаи 2 мил ба дигар тарафи дарё шино (рафтам, ҳаракат) кардам.*

Аз мисолҳо бармеояд, ки дар асари «**The Adventures of Huckleberry Finn**» – и Марк Твейн феълҳои ҳаракат дар об ба монанди: (***swim-swam, paddled, across, traveled, passed, moved, sink, jumped) – (рафтан, шино кардан, ғӯта, ғӯтидан, зери об рафтан, баромада, гурехтан (бо заврақ)),*** дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ ҳангоми тарҷума дар бисёри аз мавридҳо бе таъғир ва бо як дигар шабеҳ меоянд.

Намояндаи дигари англис Смис қайд мекунад «дар забони англисӣ феълҳои шабеҳ ба *дарё, об, шиноварон, ҳаракат дар об, шино кардан, оббозӣ кардан, ғӯта задан ва ҳаёти одамоне*, ки дар лаби баҳрҳо умр ба сар мебаранд дар луғатҳои забони англисӣ хело зиёд аст. Бояд, гуфт, ки зиёде аз онҳо тобишҳои гуногуни маънои доранд ва ҳангоми тарҷума онҳо на ба дарё ва шиновар рабт доранд». Дар инҷо метавонд чанде аз мисолҳоро овард:

To be all at sea (to unable to understand) – чизеро дарк накардан (нафаҳмидан);

Мисол: *How can I be a judge in a situation in which I am all the sea? I`m afraid I`m all at sea in this problem – Чихел метавонам хулоса барорам дар ҳолате, ки худам ҳеч чизро дарк накардам*

(нафаҳмидам)? Ман метарсам чизеро намефаҳмам.

Дар забони англисӣ метавонда чунин ибораи феъліро овард ба монанди «***to sink or swim***», ки ҳангоми тарҷӯма дар забони тоҷикӣ маъноҳои зайлро дорост: ***комёби ё нокомӣ, ғарқ шав ё шино кун***.

Мисол: *To* ***sink*** *or* ***swim*** *(to fail or succeed) – нокоми ё комёби (ғарқ шудан ё шино кардан. It is a case of* ***sink*** *or* ***swim*** *(All depends on his afford) – Ҳамаи ин ба худи ӯ вобастаги дорад.* ***In deep water*** *(In a trouble or danger) – Дар ҳолати ноором ё тарс будан.* ***In low water****, on the rocks (in strained financial circumstances) – Ҳолати пулии хуб надоштам (дар ҳолати бади молиявӣ будан). To in the same boat with somebody (to be in the situation in which people share the same difficulties and dangers) – Ба касе кумак намудан (шахесе дар мушкилот ё хатар қарор дорад ба ӯ кумак расонидан (дар ҳолати ӯ худро ҳис кардан)). I don`t like you much, but seeing that we`re in the same boat I`ll back you all I can – Ту ба ман на онқадар писан ҳасти аммо мебинам дар мушкилотам ту бо ман ҳамроҳи ва ман ҳамаи инро барои ту бар мегардонам чи қадаре аз дастам ояд (метавонам).*

Аз суханҳои Смис ва Коллинс В.Н. олимони англис ва мисолҳои дар боло оварда бар меояд, ки феъліҳои ҳаракаткунанда дар об ба маънои маҷозии оварда шуда тобишҳои гуногунро дорост. Дар инҷо метавонад ҷумлаи забони англисӣ «***in the same boat (with)»*** – ро мисол овард. Дар ин ҷумла ба тарҷумаи он бо таври таҳутул-лафзӣ нигарем дар забони тоҷикӣ ба маънои ***«дар як кишти будан»***-ро дорост. Чунон ки дар боло қайд намудем ба маънои маҷози ё ин ки маъноияш «одамон на дар кишти балки дар роҳи ҳаёт ба монанди кишти дар об ғарқ шуда ё ғӯтида истода» мебошад [3, 3-9].

To sail under false colours (to pretend to be what one is not sometimes, to pose as a friend and, at the same time, have hostile intentions) – Номи худро пинҳон доштан ва бо дигар ном зинстан (ки будани худро пинҳон доштан). – Скрывать своё настоящее имя, жить под чужим именем, выдавать себя, за другого.

Дар забони русӣ чунин мисолро овардан ба маврид аст: *Плыть под чужим флагом (о корабле) – Дар зери парчами дигарон ҳаркат намудан. У меня хватило ума скрыть свое настоящее имя во время этой глупой поездки. – Ақламро ба кор бурда дар ин сафари аблаҳона номи аслиамро пинҳон намудам – I had so much wisdom as to sail under false colours in this foolish jaunt of mine* [4, с.86].

Дар мисоли оварда шуда «***to sail under false colours» –*** ба маънои таҳутул-лафзӣ «***дар зери парчами дигарон ҳаркат намудан»*** ва ба маънои маҷози бошад ***«пинҳон доштани чизе аз касе,*** (ба маънои ном, шахсият, ҳақиқат ва ғ.)» Инчунин «***to sail under false colours»*** бо маънои дигари маҷозиаш дар забонҳои муқоисашаванда чунин омадааст: *«An enemy ship that approaches its intended prey showing at the mast the flag («colours») of pretended friendly nation – Киштии душманон, ки худро дар зери парчами дустӣ нишон медиҳад».*

Бояд гуфт, ки дар мақолаи мазкур ҳангоми тарҷӯма, таҳлил ва муқоисаи феъліҳои ҳаракаткунанда дар об дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ ба мо ошкор гардид, ки дар ҳарду забон ин феъліҳо дар ҳолати аслии худ ба маънои шино кардан, оббозӣ кардан, ғӯта задан, рафтан/омадан (бо қиақ, кишти, заврақ ва ғ.), ҳаркат намудан истифода мешавад. Инчунин ба ақидаи олимон ва нависандагони забонҳои таҳлилшаванда ин феъліҳо метавонанд маънои аслии худро бо маъноҳои маҷози иваз намоянд.

ЛИТЕРАТУРА

1. Аверьянова А.Н. Глаголы движения (перемещения) в современном русском языке. Учен. зап. / А.Н. Аверьянова. – Л. гос. ун-т: 1973. Серия филол. наук, вып. 37 (77). – С. 3
2. Джаматов С. Становление и развитие лингвистической терминологии таджикского и английского языков. Душанбе: «Чопхонаи Дониш» С. 412
3. Смит, Л.Н. Фразеология английского языка. М.: Предисловие, 1959. – С. 3-9
4. Mark Twain, The Adventures of Huckleberry Finn / M.Twain: – Spain. Madrid. 2000. –P. 53
5. Stevenson R. L., ‘St. Ives’, ch. XXVIII, - P. 86

ГЛАГОЛЫ ДВИЖЕНИЕ НА ВОДЕ В ПРОИЗВЕДЕНИЕ «THE ADVENTURES OF HUCKLEBERRY FINN» МАРК ТВЕНА И ИХ ПЕРЕВОД НА ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКЕ

Автор в своем статье сравнивает глаголов движение на воде в произведение «The Adventures of Huckleberry Finn» Марк Твена и их перевод на таджикский язык и приходит к выводу, что в обоих языках глаголы похожи в переводе и во многих случаях имеют одинаковое значение, не теряя свои оригинальные значении.

В статье анализируются и сравниваются не только примеры из художественной литературы, но и различные примеры из поэзии английских писателей и лингвистов и их перевод на таджикском языке.

Как отмечается, в статье использовали взгляды английских ученых и писателей, включая Смита и У.Коллинза и глаголы движение на воде и глаголы, относящиеся к реке, воде, рыбакам и лосям. По мнению английских ученых, в некоторых случаях эти глаголы не относятся к

перемещению людей по рекам или кораблям, одушевленным и неодушевленным предметам в воде и полностью меняют свое значение.

Ключевые слова: *плавать, глагол, движения, метафора, река, жизни, похож, прыгать в воде, больной, животные, птицы, корабль, туман, дым.*

THE (AQUA MOTION VERBS) VERBS OF MOVEMENT IN THE WATER IN BOOK OF (WORKS BY) «THE ADVENTURES OF HUCKLEBERRY FINN» AND ITS TRANSLATION IN TAJIK LANGUAGE

The author in his article analyses and examines the aqua motion verbs in water in «The Adventures of Huckleberry Finn» by Mark Twain and their translation in Tajik language and comes to the conclusion that in both languages the verbs are similar in translation and in many cases have the same meaning.

The article analyzes and compares not only fiction, but also various examples from the poetry of English writers and linguists and compares those examples in the Tajik language.

As noted above, in the article the views of English scholars and writers including Smith and W. Collins have used aqua motion verbs, and verbs referring to river, water, fishermen in the article. According to English scientists, in some cases these verbs do not refer to the aqua motion verbs or the verbs depend to the rivers and ships, animate or inanimate objects in water, and that verbs completely change their meaning.

Keywords: *coming down – paddled – cross the river –, up to the river – swim (swam) – travel (ed) – move (d) – sink – went down – jump (ed) into the river – swam straight – swim away.*

Сведения об авторе:

Холиков Абдулманон Юсуфович *– старший преподаватель кафедры языкознания и сравнительной типологии Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни, Tel: (+992) 938989862.*

About the author:

Kholiqov Abdulmanon Usufovich *– senior teacher chair of linguistics and comparative typology Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Ainy, Tel: (+992) 938989862.*

ТЕМАТИЧЕСКАЯ КЛАССИФИКАЦИЯ СТРОИТЕЛЬНОЙ ЛЕКСИКИ В ШУГНАНСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫК НА ОСНОВЕ ДОМА ЗАПАДНОГО ПАМИРА

Бобова Д.Б.

Хорогский государственный университет имени. М Назаршоева

Предметом сопоставительного исследования данной статьи является строительная и бытовая лексика на материале памирского домашугнанскогои английского языков. Данная лексика насчитывает значительное количество терминологических единиц. Она отражает понятийную систему бытовой лексики, одной из важнейших отраслей народного быта всех времён, поэтому представляется актуальным исследовать строительную терминологию не только в ее современном состоянии, но и используя материалы древнерусского языка.

Строительная и бытовая терминология представляет собой своеобраз- ную лексическую систему, складывавшуюся на протяжении длительного времени, восходящую к профессиональной лексике строителей ранних периодов развития общества. Отсюда вытекает теоретическая и практическая необходимость исследовать данную лексическую группу на широком историческом фоне, определить особенности ее формирования и структуру. Многие строительные термины теснейшим образом связаны с лексикой общего употребления. Целостный анализ истории данной терминологии дает возможность определить основные направления ее развития.

Впервые подвергаются сопоставительному анализу пространственно- временные отношения строительной лексики в разноструктурных языках на базе шугнанского и английского языков.Теоретическая значимость работызаключается в том, что, во-первых она представляет собой первую попытку анализа лексической системы в строительной лексике в сопоставляемых языках. Во-вторых, актуальность и научная новизна исследования определяют ее теоретическую значимость. В-третьих, описание словаря в когнитивном аспекте позволит создать функционально - семантическую классификацию с учетом всего объёма информации, вербализуемой в словах и блоках лексем.

В современной строительной лексике могут быть обнаружены разнородные по времени вхождения, по источникам формирования и по принципам номинации термины. Отсюда вытекает теоретическая и практическая необходимость исследовать данную лексику на широком историческом фоне, определить особенности её формирования и структуру. Многие строительные

термины тесным образом связаны с лексикой общего употребления и активно взаимодействуют с языком массовой коммуникации. Поэтому нужно исследовать данную терминологию в сфере функционирования, что позволяет выявить живые процессы в строительной терминологии на современном этапе. Целостный анализ истории, современного состояния и живых процессов в данной терминологии даёт возможность определить основные тенденции её развития.

Каждое понятие имеет свой словесный знак, каждое «семантическое поле» обладает своим «знаковым или лексическим полем». Как красный сигнал не имеет никакого смысла без сигналов других цветов, так и слово имеет значении только как часть семантического поля, поскольку в изоляции границы его значения не могли бы быть определены. Например, значение слова/Good/**bašānd** – My uncle is a very good person „хорошо «проясняется лишь потому, что рядом с ним имеется Better**bašāndə** – This car is better than that one. **//The Best/bidiə** This class is the best one between the rest- лучше //Bad/nistbašānd /The road is very bad to drive on. /нехорошо (не качественно), достаточно соотносится сшугн; /good/ **bašand** It is a good place to live in. **/and/и /very good/lapbašand** it was very good good idea to run in the morning **/better/ bide** – this place is much better than the previous one. **//The Best/lapbīde** / I have the best father in this world **/Good/sōz** / This is a good teacher **/Very good/lapsōz** /this is a very good teacher/ -„хорошо и очень хорошо,- красиво очень красиво (качественный)» и т. д.

Лексико-семантические группы слов представляют собою объединения двух, нескольких или многих слов по их лексическим значениям. Для ясности следует сказать, что под лексическим значением мы понимаем предметное (в широком смысле) содержание слова, соотнесенность слова к объективно существующему миру вещей, процессов, явлений и т. п. В основе лексического значения лежит понятие, которое, однако, не тождественно значению. Лексические значения в группе шугнано – рушанскихпамирских языков слов могут быть близки друг к другу **(ср.** /Tree/ **arhar** – We bought a crismas tree /Poplar/ I have to poplars inmy yard- **wēd / rīmwān / ambaẍc – «тополь / кустарник, ёлка; ит.д.)», и из них можно сделать бытовые предметы (/door/ divə–„дверь-** There are ten doors in my home**», /window/ tōq–„окно», /**The sun is seen through the window / **sandūq– „сундук», /Suitcase/-** I put some of my clothes in the suitcase **čōẍdůn–„чемодан»,/Handle/** The handle of my door has brocken **dastā – „рукоятка для хозяйственных инструментов», /Spoon/** My little brother never uses the snoop during the eating. **čib – „ложка (деревянная)», /Plank/ xanā – „доска (для),** We need some more planks **/barrel/** The wine is in Barrel **bōčka – с русский на шугнанский– bōčka - бочка)» , // nimδōrg – „маслобойка», могут и вовсе не иметь друг с другом никаких связей, а из семья дерева делают бытовые предметы и материалы (/Board**/ I lost my swimming board. **taxtā –„доски», /Log/ δōrg – „бревно»,** My uncle needs to remove the logs from his yard. **/Short Baulk/ kutsipōẍč – „короткие балки», /Long Baulk/** My dad bought three long boards for house building **darōzsipōẍč – „длинные балки», /scale board/** You should close it with any scale boards. **fanar–„фанера» и из их опилок изготавливают фанеру, ДВП, ДСП) и т. п.** Разумеется, это относится как к прямым и переносным значениям слов, так и к образным их употреблениям. Связи между словами по их лексическим значениям весьма разнообразны и обусловлены различными причинами.

В практике лексикологических исследований, когда изучается не отдельное слово, а совокупность многих слов, словарный материал по разным соображениям обычно классифицируется по содержанию обозначаемых им понятий, иначе по темам или сферам употребления, почти безотносительно к тому, в каких отношениях друг к другу находятся слова по их значениям. Примеров тому можно привести очень много, как из старой, так и из новой лингвистической литературы например;// kuzā– „«, // γůẍc– „«; //γůẍcak– „«;šap– „«; //paχnīʒ– „

Если в древнешугнанском языкедля бытовых предметов использовали слово čōxdůn // «сундук круглый»,которые изготовленный из урюкового или орехового дерева, в результате семантического уточнения в современном шугнанском языке в основном своем значении означает /ChestFridgeSuitcaseBasketBagIron/ **sandūq / yaxdůn–„сундук», čamadān–„чемодан», sůnka / sumka–„корзина, сумка», čūmōl – „утюг», „xaladilnik (заимствованное слово и русского языка)–холодильник, или слово cimūd / kisipč** // - «корзина» (изготавливается из древесного кустарника wān) для уборки навоза и сена и постепенно вытесняется этимологически неясным то это изменение никак не отражается на значениях и употреблении слов в шугнанском языке **yašik /Case/ , karōpka /Box/ - «ящик, коробка»//** и т. п. Между тем совершенно очевидна тесная семантическая связь в современном шугнанском языке между словами // **čōxdůn (словčōxdůn взято из древнешугнанского языка) и sandūq / čamadān**(являются заимствованными словамиос изрусского языка и употребляются в шугнанско речи) **// - «чемодан, сундук».**

Исследование состояния и развития слов, обозначающих различные группы предметов и явлений природы и общества, важно само по себе, что не требует особых доказательств. Поэтому оно и обычно в практике лексикологи- ческих работ. Впрочем, следует заметить, что языковеды,

исходя не из семантических закономерностей лексики, а из той или иной группировки предметов и явлений, очень часто не имеют прочных лингвистических оснований для своих классификаций и стоят на грани утраты предмета своей науки. Например, нередко выдвигается обширная тематическая группа слов под названием «бытовая лексика «(или лексика, обозначающая предметы и явления быта). Границы этой группы крайне неопределенны, поскольку предметы и явления быта обычно относятся к различным, нередко специальным, видам производства, идеологических надстроек и т. п.

ЛИТЕРАТУРА

1. 1.Виноградов В.В. Историко-этимологические заметки // Этимология. 1968. М.: Наука, 1971. - С. 157-170.
2. 2.Земская Е. А. Современный русский язык. Словообразование. М.: Наука 1973.
3. 3.Козлова, Р.М. Структура праславянского слова. Праславянское слово в генетическом гнезде / Р.М. Козлова. - Гомель, 1997. - 412 с.
4. 4.Малый академический словарь. М.: Издательство иностранных и национальных словарей, 1973.
5. 5.Розенталь Д. Э., Теленкова М. А. Словарь-справочник лингвистических терминов. М.: Просвещение, 1976 - 534 с.
6. 6.Русский язык, 1990. Т. II. - 885 с.
7. 7.Русская грамматика. М.: Наука, 1982. Т. I. - 783с.
8. 8.Русский язык. Энциклопедия. Глав. Ред. Ф.П. Филин. М.: Изд-во «Советская энциклопедия «, 1990.
9. 9.Словарь русских народных говоров. Л.: Наука, 1976.
10. 10.Срезневский И.И. Материалы для словаря древнерусского языка. М.: Издательство иностранных и национальных словарей, 1895 - 1905.
11. 11.Тихонов А.Н. Проблемы составления гнездового словообразовательного словаря современного русского языка. М.: Просвещение, 1971.
12. 12.Тлумача льны слоник белоруской молвы. Мн.: Бел. СЭ имя Петруся Бройки, 1983. - 663 с.
13. 13.Филин И.И. О лексико-семантических группах слов // Языковедски исследования в честь на академик Ст. Младенов. София: Изд-во БАН, 1957. - С. 523-538.
14. 14.Фасмер М. Этимологический словарь русского языка. М.: Прогресс, 1964 - 1973.
15. 15.Шмелев Д.И. Современный русский язык. Лексика. М.: Просвещение, 1997.
16. 16.Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд. Выпуск 5. М.: Наука, 1978.
17. Edward Allen – Architectural detailing 1878 – P.22-24
18. Patrick Rand – Architectural detailing 1878 – P.78-80
19. John Wiley – Eliminating openings in building assemblies 1848 - P.15-26
20. Wendell Lyndon – Overhang and Drip 1848 – P.88-90
21. Mary Allen – Constructability 2006 - P.98-100

ТЕМАТИЧЕСКАЯ КЛАССИФИКАЦИЯ СТРОИТЕЛЬНОЙ ЛЕКСИКИ В ШУГНАНСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫК НА ОСНОВЕ ДОМА ЗАПАДНОГО ПАМИРА

Исследования данной работы касаются лексик на базе памирского дома и бытовой лексики шугнанского и английского языков. Данная лексика насчитывает значительное количество терминологических единиц. Впервые подвергаются сопоставительному анализу заключается в том, что, во-первых она представляет собой первую попытку анализа лексической системы строительной и бытовой лексики на основе памирского дома всопоставляемых языках. Во-вторых, актуальность и научная новизна исследования определяют его теоретическую значимость. В-третьих, описание словаря в когнитивном аспекте позволит создать функционально-семантическую классификацию с учетом всего объёма информации, вербализуемой в словах и блоках лексем.

***Ключевые слова**: словообразовательное гнездо, словообразовательная цепочка, словообразование, лингвистическое описание, терминология, аббревиация, доминатов, дериват, бытовая лексика, словообразовательный анализ.*

THE MATIC CLASSIFICATION OF STRUCTURAL LEXIS IN SHUGNAN AND ENGLISH LANGUAGES ON THE BASIS OF WEST-PAMIR

The researches of presented work are related to vocabulary based of Pamirian house and common lexicon of Shugni and English languages. This vocabulary contains a significant number of terminological units. For the first time undergoing comparative analysis, it is concluded that, firstly it present itself the first try of analyses of lexis structural system on the base of Pamirian house languages. Secondly, the relevance

and the scientific novelty of a study determine its theoretical meaning. Thirdly, the description of the dictionary in the cognitive aspect will allow creating a functional-semantic classification, taking into account the entire volume information verbalize in words and blocks of tokens.

Key words; *word-formation nest, word-formation chain, word formation and linguistic description terminology.*

Сведение об авторе:

Бобова Дилангез Бекмамадовна *– ассистенти кафедры иностранных языков Хорогский государственный университет имени. М Назаршоева Республика Таджикистин, г. Хорог.736000, Электроная почта dilyabobova@gmail.ru: Тел. (+992) 935918060*

About the autor:

Bobova Dilangez Bekmamadovna *- Assistant to the Department of Foreign Languages Khorog State University named after. M Nazarshoyeva Republic of Tajikistan, Khorog.736000, E-mail dilyabobova@gmail.ru: Tel. (+992) 935918060*

УДК: 159.9 (575.3)

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧЕСКАЯ ОРГАНИЗАЦИЯ ЛЕКСИКО-СЕМАТИЧЕСКИХ ПОЛЕЙ «ДОБРО/НЕКӢ» (НА МАТЕРИАЛЕ РУССКОГО И ТАДЖИКСКОГО ЯЗЫКОВ)

Умарова Ф.К.

Таджикский национальный университет

Во второй половине XX века понятие семантическое поле стало центральным предметом научной разработки как категория лингвистики. Семантическое поле, в соответствии с формулировкой Г.И. Вендиной, «это совокупность языковых единиц, объединенных общностью значения и представляющих предметное, понятийное или функциональное сходство обозначаемых явлений» [7, с.216]. При этом лексико-семантическое поле представляет собой «структурно организованное множество слов одной денотативной отнесенности, что позволяет рассматривать его как компонент языковой картины мира» [4, с.59].

Данная исследовательская работа посвящена анализу основных принципов формирования существительных, входящих в ЛСП «доброты». Основная **задача** исследования – выявление структурно-семантической организации существительных в семантическом пространстве сопоставляемых языков.

Материалом исследования послужили существительные ЛСП «добро/некӣ», выявленное путем изучения данных толковых и двуязычных словарей, словарей синонимов русского и таджикского языков, ассоциативных словарей, а также художественных произведений и картотека (русский язык – 275 единиц, таджикский язык – 261 единиц).

В результате изучения собранного нами материала было выявлено, что лексико-семантическое поле «добро/некӣ» в русском языке состоит из 105 слов, а в таджикском – из 182 слов, которые относятся к разным категориально-грамматическим классам: существительные (русский язык (далее РЯ) – 46 слов, таджикский язык (далее ТЯ) – 71слово), прилагательные (РЯ – 47 слов, ТЯ – 79 слов), глаголы (РЯ – 10 слов, ТЯ – 13 слов) и наречия (РЯ – 2 слова, ТЯ – 19 слов). Таким образом, в данной работе для нас представляет значимость структурно-семантическая организация субстантивной лексики с семантикой «доброты» в русском и таджикском языках.

При проведении структурно-семантического анализа нами было установлено, что существительные ЛСП «добро/некӣ» в исследуемых языках, с учетом категориально-лексических сем (КЛС), разграничиваются на лексико-семантические группы (ЛСГ). Таким образом, было выявлено 4 ЛСГ, которые являются общими для сопоставляемых языков:

1) ЛСГ слов, обозначающих человека как носителя доброты;
2) ЛСГ лексем, со значением доброе отношение к кому-либо;
3) ЛСГ добро как качество характера;
4) ЛСГ слов, с семантикой действия, характеризующееся добротой.

С учетом частотности ЛСГ в составе существительных русского (46 слов) и таджикского (71 слов) языков иерархия совпадающих типов ЛСГ в процентном соотношении наглядно выглядит следующим образом (см. табл.1).

Таблица 1.

№	ЛСГ существительных ДОБРО/НЕКӢ	Русский язык (46 слов)	Таджикский язык (71 слов)
1	Человек как носитель доброты	19%	7%
2	Доброе отношение к кому-либо	31%	27%
3	Добро как **качество** характера	39%	55%
4	**Действие**, характеризующееся добротой	11%	11%

Итак, проведенный анализ показывает, что лексических средств выражения добра в форме существительного в русском и таджикском языках различны, ЛСГ лексем, с семантикой доброты совпадают в обоих исследуемых языках, но их процентная соотносительность имеет точки расхождения. Для русского языка значимость представляют ЛСГ «Доброе отношение кому-либо» и «Добро как качество характера», которые составляют 70 % от общего числа выявленных существительных, а в таджикском языке центральное место занимает ЛСГ «Добро как качество характера» - 55 %. При этом для таджикского языка не значительной по составу является ЛСГ «Человек как носитель доброты» - только 7%, а для русского языкового мира количественное наполнение данной ЛСГ (19%) в процентном соотношении в три раза превышает таджикский язык. Также ЛСГ «Действие, характеризующееся добротой» в процентах в исследуемых языках совпадают – 11%.

Исследование дифференциальных сем составляющих слов ЛСП, семантических групп, а также их лексическое наполнение в словарных статьях дают нам возможность выявить лексико-семантические особенности репрезентации ДОБРОТЫ. Так, ЛСГ русских существительных с коннотацией **«Человек как носитель доброты»,** характеризуют человека как олицетворение добра, как основной носитель доброты, что является внутренним душевным качеством человека и проявляется в первую очередь в его поведении и межличностных отношениях. Например, ***добряк*** (разг.) ‘добрый, бесхитростный человек’ [4, с.265]; ***друг*** ‘человек, связанный с кем-л. отношениями дружбы.’ [4, с.285]. Как видим, не смотря на то, что данные лексемы относятся к одной и той же ЛСГ, лексические репрезентанты в данных дефинициях отличаются. Здесь в роле КЛС выступает «человек» и дифференциальными семами (ДС) являются «оценка», «интенсивность», «проявление эмоций», «объект», «поступок», «цель». Так в состав данного ЛСГ входят следующие лексемы: *добряк, доброжелатель, альтруист, добродетель, благодетель, благотворитель, доброволец, друг, ангел.* Например*: Он производил впечатление **добряка**, витающего в облаках (Б. Л. Пастернак «Доктор живаго», 1945-1955г.); **Альтруист** – это человек, который делает добро другим (М. М. Рощин «Спешите делать добро», 1979г.).*

В таджикском языке в значении слов, обозначающих человека как непосредственного носителя доброты, выводятся следующие основополагающие свойства: честность, преданность, дружелюбие, поддержка, а также олицетворение божественного в образе человека. Например, ***дӯст*** (друг) ‘ёр, ошно, некхоҳи касе, чӯра.’ (приятель, знакомый, доброжелатель) [10, 486]. Количество лексем, относящихся к данному ЛСГ меньше чем в русском языке: *некон (добрые люди), дӯст (друг), рафиқ (приятель), некпайванд (товарищ), фаришта (ангел), парӣ (ангел)*: *Бадонро нек дор эй Марди хушёр, Ки некон худ бузургу некрузанд!(Ты добрым будь к дурным, благоразуный муж, Ведь добрые и так счастливы и велики) (С. Шерози «Гулистон», 1258г.)*

К ЛСГ ***«Доброе отношение кому-либо»*** относятся слова, обозначающие проявление доброты к другим. В русском и таджикском языках КЛС данной группы является «отношение» и ДС выступают «объект», «поступок», «причина». Так в состав данной ЛСГ входят такие лексемы как: *расположение, радушие, тяготение, сердечность, симпатия, сочувствие, сострадание, любовь, приязнь, великодушие, человеколюбие, благоволение, дружелюбие, благопожелание.* Например, ***сочувствие*** *‘отзывчивое, участливое отношение к горю, переживаниям кого-л.; сострадание.’* [5, 1244]. Дифференциальная сема «поступок» проявляется при помощи репрезентанта «помощь». Например, ***человеколюбие*** ‘любовь к людям, готовность помочь им; гуманность’ [5, с.1470]: *Большие **добрые** и умные глаза Тушина с сочувствием и состраданием устремлялись на него (Л. Н. Толстой «Война и мир», том 1, 1873г.); А **человеколюбие**, ласковость, братское сострадание к больному иногда нужнее ему всех лекарств (Ф. М. Достоевский «Записки из мёртвого дома», 1860г.).*

В таджикском языке при проявлении доброго отношения к другим также возможно выражение цепочки комплексных эмоций: *дӯст(ӣ) (дружба), инсондӯст(ӣ) (человеколюбие), инсонпарвар(ӣ) (человеколюбие), одамдӯст(ӣ) (человеколюбие, отзывчивость), башардӯст(ӣ) (гуманизм), навозиш (ласка), муҳаббат (любовь), меҳр (сердечная привязанность), меҳрубон(ӣ) (доброта, ласка), меҳмоннавоз(ӣ) (гостеприимство), хайрхоҳ(ӣ) (доброжелательность), ғамхор(ӣ) (забота), дилсӯз(ӣ) (сочувствие), дилнишин(ӣ) (приятность), дилписанд(ӣ) (привлекательность), карим(ӣ)*

(великодушие, щедрость), пурмеҳр(ӣ) (нежность), тараҳҳум (жалость), илтифот (любезность). Семантический признак доброжелательного отношения к другим в таджикском языке прежде всего отображается посредством лексемы ***меҳмоннавоз(ӣ) (гостеприимство)***'меҳмондӯст; он ки меҳмонро нағз пазиро̄ мекунад' (гостеприимный; тот кто вежливо принимает гостей) [10, 794]. Например, ***тараҳҳум*** 'раҳм; навозиш, меҳрубонӣ' (сострадание; радушие, доброта) [11, с.312]: *Чун ҳайрати он пир бидид, бар вай* ***тараҳҳум*** *кард (Увидив удивление этого строго человека, он пожалел его) (Авфӣ, «Фарҳанги тавсирии забони тоҷикӣ», 2008г.). Барои ҷомеаи ҷаҳонӣ аз азал то имрӯз маълум аст, ки тоҷик миллати меҳмондӯсту меҳмоннавоз аст (Мировому сообществу давно уже известно, что таджикский народ – гостеприиная нация) (Эмомали Рахмон).* Также следует заметить, что существительные данного ряда образованы от прилагательного при помощи суффикса «ӣ» (бандаки изофӣ).

Словами, относящимися к ЛСГ ***«Доброта как качество характера»*** являются: *доброта, милосердие, мягкосердечие, искренность, кротость, снисхождение, отзывчивость, приветливость, простодушие, добросердечность, любезность и т.д.*. Например, ***доброта*** 'душевное расположение к людям, отзывчивость, благожелательность и стремление делать добро другим' [5, с.264]; ***мягкосердечие*** 'душевная мягкость: доброта, отзывчивость' [5, с.567]. В семантическом комплексе этих лексем главным образом передается ситуация, при котором доброе эмоциональное качество человека (человеколюбие, сострадание) становится одни из причин проявления соответствующего позитивного отношения к другим (мягкость, кротость, снисхождение): *Одинцова продолжала обращаться к нему как с младшим братом: казалось, она ценила в нем доброту и простодушие молодости – и только* (И. С. Тургенев «Отцы и дети», 1862г.).

В таджикском языке доброта как основополагающее качество характера положительного человека также отличается комплексностью своего значения, где способны совмещаться различные этические и эмоциональные качества личности: *лутф (милосердие), нек(ӣ) (доброта), хуб(ӣ) (доброта), нағз(ӣ) (добронравие), некӯ(ӣ) (доброта), некахлоқ(ӣ) (благовоспитанность), некрафтор(ӣ) (обходительность), некӯхислат(ӣ) (добродушие), некхоҳ(ӣ) (доброжелательность), некаҳд(ӣ) (верность), накӯ(ӣ) (доброта), нармдил(ӣ) (мягкосердечие), хубфарҷом(ӣ) (удачливость), хубкирдор(ӣ) (добродетельность), хубсират(ӣ) (добронравие), хушахлоқ(ӣ) (добронравие), ҳилм (кротость), ҳалимӣ (добродушие), самимият (искренность), садоқат (преданность), соддадил(ӣ) (простодушие), босадоқат(ӣ) (честность), бахайр (милосердие), кушодарӯй(ӣ) (открытость), кушодадаст(ӣ) (щедрость), пок(ӣ) (чистота), раҳм (сострадание), раҳмдил(ӣ) (милосердие), ихлосманд(ӣ) (искренность), софдил(ӣ) (бескорыстность) и т.д*. Например, ***раҳмдил(ӣ)*** 'нармдилӣ, дилсӯзӣ, меҳрубонӣ, навозишкорӣ' (мягкосердечие, добродушие, доброта, ласка) [11, с.156*]: Бояд, ки хашми шумо аз хашми ман беш бошад, ё раҳми шумо аз раҳмати ман (Ваш гнев будет больше моего гнева, либо ваша милость будет выше моей) (Ахмади Дониш, «Фарҳанги тавсирии забони тоҷикӣ», 2008г.).* Также следует заметить, что анализ репрезентантов определенной семы (в данном случае семы добра) в словарях показал, что лексических средств выражения ЛСГ «Добро как качество характера» в таджикском языке больше чем в русском.

В состав слов ЛСГ ***«Действие, характеризующееся добротой»*** в русском и таджикском языках входят слова, идентифицирующие поведение и действия направленные на проявление доброго намерения: *благотворительность, щедрость, альтруизм, помощь, самопожертвование.* Например: ***самопожертвование*** *'жертвование собой, своими интересами во имя кого-л, чего-л.' [5, с.1145]: «Моё призвание другое, – думала про себя княжна Марья, - моё призвание – быть счастливою другим счастьем, счастьем любви и* ***самопожертвования****» ((Л. Н. Толстой «Война и мир», том 1, 1873г.)*

ЛСГ ***«Действие, характеризующееся добротой»*** в таджикском языке имеет обширный лексический и семантический пласт, который проявляется и в семантике составляющих ее лексем: *хайрот (благотворительность), мадад (помощь), хайр (милостыня), кумак (поддержка, содействие), худфидокунӣ (самопожертвование), ёрӣ (помощь), саховатманд(ӣ) (щедрость), эҳсонкорӣ (великодушие)*: *Ту ба ҷои падар чӣ кардӣ* ***хайр****, То ҳамон чашм дорӣ аз писарат (Что доброго ты сделал для отца, Чтоб для тебя был лучше твой сынок?) (С. Шерози «Гулистон», 1258г.).* Так, в данный ряд слов входят поведение и поступки, совершаемые на благо (милосердие, поддержка, щедрость, великодушие и гуманность). Например: ***саховатманд(ӣ)*** *'кушодадастӣ ва некӣ, хайру эҳсон кардан' (щедрость и доброта, делать добро)* [11, с.225]. Доброта также проявляется в действии оказании помощи нуждающимся людям (в первую очередь материальная помощь) и несчастным, почтение и уход за родителями (мадад, *кумак, ёрӣ*). Например, ***кумак*** 'ёрӣ,

мадад, дастгирӣ', (помощь, оказание поддержки) [10, 634]: *Дӯст машмор он ки дар неъмат занад, Лофи ёриву бародархондагӣ (Твой друг – не собутылник на пиру, Когда тебе сопуствует удача) (С. Шерози «Гулистон», 1258г.)*

Таким образом, все ЛСГ «добро/некӣ» в русском и таджикском языках характеризуются комплексностью семантики, в которой могут совмещаться разные этические и эмоциональные качества человека. Выявленные в процессе сравнительно-типологического исследования различные положения и факты нашей работы «углубляют типологическую характеристику сопоставляемых языков и могут быть использованы при разработке научных основ теории и практики перевода» [1, с.5]

На наш взгляд, понятие «добро/некӣ», безусловно, относится к базовым и всеобъемлющим категориям, как языка, так и культуры. Однако в его лексико-семантической структуре могут выявляться общие и универсальные свойства в зависимости от национального мышления и ментальности носителей исследуемых языков.

ЛИТЕРАТУРА

1. Азизова, М.Э. Приставочные глаголы русского языка в сопоставлении с таджикским (структурно-семантический аспект): дис. докт.фил.наук: 10.02.20 / Азизова Мавжуда Эсановна – Душанбе, 2015. - 389с.
2. Бабенко Л. Г. Лексические средства обозначения эмоций в русском языке. – Свердловск: Из-во Урал. ун-та, 1989. – 184 с.
3. Бабенко Л. Г. Лексико-семантическое пространство русского глагола // Русская глагольная лексика: пересекаемость парадигм / под общ. ред. Л. Г. Бабенко. – Екатеринбург, 1997. С. 30–45.
4. Бабенко, Л. Г. Лексико-семантическое поле доброта: общее и национально-специфическое (на материале русского и китайского языков) / Л. Г. Бабенко, Цуй Янь // Филологический класс. – 2019. – № 1 (55). – С. 58–66. DOI 10.26170/fk19-01-08.
5. Большой толковый словарь русского языка / под ред. С. А. Кузнецова. – СПб.: Норинт, 1998. – 1536 с.
6. Большой энциклопедический словарь. Языкознание: – М., 1998. – 102с.
7. Вендина Т. И. Введение в языкознание: учеб.пособ., – 2-е изд. испр. и доп. – М.: Высшая школа, 1998. – 104с.
8. Ожегов С. И., Шведова Н. Ю. Толковый словарь русского языка. – М.: ИТИ Технологии, 2008. – 2296 с.
9. Толковый словарь русского языка / под ред. Д. Н. Ушакова. – М.: Астрель; АСТ, 2000. – 4824 с.
10. Фарҳанги тавсирии забони тоҷикӣ (иборат аз 2 ҷилд).Ҷилди 1 А – Н / зери таҳрири С. Назарзода, А. Сангинов, С. Каримов, М. Ҳ. Султон. – Душанбе: Пажӯҳишгоҳи забон ва адабиёти Рӯдакӣ, 2008. – 958с.
11. Фарҳанги тавсирии забони тоҷикӣ (иборат аз 2 ҷилд).Ҷилди 2 О – Я / зери таҳрири С. Назарзода, А. Сангинов, С. Каримов, М. Ҳ. Султон. – Душанбе: Пажӯҳишгоҳи забон ва адабиёти Рӯдакӣ, 2008. – 954с.

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧЕСКАЯ ОРГАНИЗАЦИЯ ЛЕКСИКО-СЕМАТИЧЕСКИХ ПОЛЕЙ «ДОБРО/НЕКӢ» (НА МАТЕРИАЛЕ РУССКОГО И ТАДЖИКСКОГО ЯЗЫКОВ)

Данная статья посвящена изучению структурно-семантической организации лексико-семантического поля (ЛСП) «добро/некӣ» в русском и таджикском языках. Рассмотрены проблемы межъязыкового соответствия/несоответствия ЛСП «добро/некӣ» в сопоставляемых языках. Особое внимание уделяется грамматической категории существительных с семантикой «доброты».

Значимость статьи заключается в том, что такой вид исследование способствует сохранению языковых ценностей, выявлению языковых универсалий и его обогащению.

Данные статьи могут найти применение на курсах языкознания, страноведения, лексикологии, стилистики, в спецкурсах по лингвокультурологии, а также служить для понимания культурных ценностей определенного народа представителями другого языкового пространства.

Ключевые слова: *лексико-семантическое поле, «добро/некӣ», сопоставление, картотека, категориально-лексическая сема, лексико-семантические группы.*

THE STRUCTURAL-SEMANTIC ORGANIZATION OF THE LEXIC-SEMATIC FIELDS «ДОБРО/НЕКӢ» (ON THE MATERIAL OF RUSSIAN AND TAJIK LANGUAGES)

This article is devoted to the learning of the structural-semantic organization of the lexical-semantic field (LSF) of «добро/некӣ» in Russian and Tajik. The problems of cross-language correspondence / non-conformity of the LSF «добро/некӣ» in comparable languages are considered here. And particular attention is paid at the grammatical category of nouns with the semantics of «kindness».

The significance of the article lies at the fact that these types of study contributes to the preservation of linguistic values, the identification of linguistic universals and its enrichment.

The results of the article can be used in linguistics, regional studies, lexicology, stylistics courses, in special courses in linguistic and cultural studies, and also serve as representatives of another language space to understand the cultural values of a certain people.

Key words: *lexico-semantic field, «добро/ некӣ» (goodness), comparative, card index, categorically-lexical sema, lexical-semantic groups.*

Сведения об авторе:

Умарова Фарангис Комилджоновна*- аспирант кафедры общего языкознания и сравнительной типологии филологического факультета, Таджикский национальный университет Таджикского национального университета, г.Душанбе, Таджикистан. E-mail: umarovaf-93@mail.ru. Номер телефон:(+992)935935220*

About the author:

Umarova Farangis Komildjonovna *– Postgraduate student of the chair of general linguistics and comparative typology, Faculty of Philology, Tajik national university, Dushanbe, Tajikistan, E-mail: umarovaf-93@mail.ru. Phone number: (+992)935935220*

ПРОСТРАНСТВЕННЫЕ ИЗАФЕТНЫЕ ПРЕДЛОГИ / ПЕШ, НАЗД, БАЙН, МИЁНА, ДАРУН, БЕРУН, ЗЕР / ТАДЖИКСКОГО ЯЗЫКА И СПОСОБЫ ИХ ПЕРЕДАЧИ НА АНГЛИЙСКИЙ ЯЗЫК

Маҳинаи Н.

Таджикский государственный педагогический университет имени С. Айни

Предлоги представляют собой наибольшую трудность при изучении иностранного языка. Английский язык – язык аналитического типа и поэтому употребление предлогов, и их значение гораздо больше, чем в русском языке. Таджикский язык также является языком аналитического типа, и при тщательном углублённом изучении предлогов английского и таджикского языков возможно найти верные методические пути выработки у студентов умения понимать отношения, выражаемые предлогами английского языка, и правильно употреблять их. Поэтому при изучении грамматической структуры таджикского и английского языков важное место должно быть уделено предлогам.

Предлоги относятся к служебным словам. Проф. В. В. Виноградов определяет предлоги как « частицы речи, служащие для выражения пространственных, временных, причинных, целевых, притяжательных, ограничительных и других отношений или также отношений объектов к действиям, состояниям и качествам… «

Система предлогов современного английского языка в основном остается древнеанглийской, так как на нее не оказали большого влияния ни датское и франко-норманнское завоевания, ни заимствования слов с континента Европы. Большое значение приобрели предлоги в среднеанглийский период. В это время функция выражения грамматических отношений перешла от падежной системы к системе предложных оборотов, падежи были заменены предложными оборотами. Большинство предлогов стало употребляться в функции основных показателей отношений между именем и любым знаменательным словом, что явилось новым этапом в семантическом развитии предлогов.

«Основным в теории предлога является, очевидно, вопрос о специфике значения предлога, т.е. о том, что выражает предлог, какие значения можно в нем обнаружить, чем отличается его значение от других обнаруживаемых в языке значений, какова структура этого значения. Предлог – это слово, которое выражает отношения. Но определенные отношения могут выражать и отвлеченные существительные. Предлоги же отличаются от этих слов тем, что выражено словами, которые обязательно знаменательны. Но отношения между знаменательными словами могут выражать также и союзы. В отличие от предлогов союзы выражают отношения между знаменательными словами, являющимися синтаксически однородными. Слова же, связанные предлогом, синтаксически неоднородны, одно из них зависит от другого, управляется им. « Таким образом, предлог следует определить как служебное слово, которое выражает то или иное зависимое отношение между знаменательными словами «.

А.И. Смирницкий дает наиболее четкое определение предлога: « Они обозначают связи и отношения предмета к предмету, явлению или ситуации». Если рассмотреть пример типа ***Under the Trees*** «Под деревьями /название книги / , то на первый взгляд нет связующей функции, но на самом же деле при помочи предлога **under** выражается определенная связь, зависимость между предметом /деревьями/ и рассмотреть такой пример как **There is a cat under the tree,** то эту сваяь можно легко проследить. С точки зрения синтаксической функции предлогов, проф, А. И. Смирницкий характеризует предлоги следующим образом: « Предлоги представляют собой связующие слова, использующиеся для обозначения связи между предметом и предметом, предметом и признаком или же предметом и процессом «. В этом определении следует отметить два следующих момента:

«Во-первых, предлог является связующим словом, и как таковое он имеет определенное грамматическое значение, которое выражается особенностями его синтаксической сочетаемости.

Его грамматическое значения состоит в том, что предлог обозначает зависимость предмета от предмета, предмета от процесса или предмета от признака. Рассматривая предложения He looks at her /Он смотрит на нее/, проф. А.И. Смирницкий отмечает, что her обозначает не самостоятельный предмет, а так сказать « предмет смотрения», т.е. предмет, зависящий от глагола. Эта зависимость условная, грамматическая.

Во-вторых, предлог является связующим словом, а всякое слово имеет определенное лексическое значения. Эти значения можно проследить, рассмотрев следующие примеры:

Он сидел на дереве- He sat in a tree.

Он сидел под деревом- He sat under a tree.

От различия предлога зависит значение предложения.

Следовательно можно сделать вывод, что предлоги обладают как грамматическим так и лексическим значением.

Некоторые лингвисты настаивают на том, что предлоги имеют только грамматические значения. Но можно сделать вывод, что многие предлоги имеют лексическое значения, что можно увидеть из выше приведенных примеров.

Б.И. Аксененко в книге «Предлоги английского языка» говорит о том, что имеются три категории предлогов, различных по своей общей лексической и грамматической характеристике. Один и тот же предлог может содержат, значения, относящиеся ко всем трем категориям. Рассмотрим эти категории предлогов.

1. Лексические предлоги – «свободные» / они передают отношения места, движения и времени /, как в She went to the cinema at 5 o'clock. In the evening I sat by the window on a sofa. The dog swam after us across the river to the bank.

2. Лексические предлоги – «фиксированные» / они передают отвлеченные отношения, кроме падежных /, как в That the river was impossible to everybody was obvious to us. This country depends for food supple on its neighbors.

3. Грамматические предлоги /они передают, пережните падежные отношения /: Show it to each of them. It is made by hand especially for you.

Свободные предлоги обладают определенной синтаксической независимостью, они не связаны фразеологическими сочетаниями.

Фиксированные предлоги грамматически и лексически отличны от свободных предлогов. Они передают не конкретные отношения принадлежности, инструментальной, адресата действий и т . д .

В этой же книге Б. И. Аксененко приводит следующую классификацию предлогов по разрядам:

1. Простые предлоги типа at, in, from, for, under, on:
2. Сложные предлоги типа within, from, outside, beyond, upon, onto, throughout.
3. Пречестные предлоги типа during, concerning, past, except.

Простые предлоги занимают ведущее положение по значению в этой системе разрядов. Теперь с их помощью предаются все падежные отношения древнеанглийского периода. Простые предлоги образуют лексические сращения с глаголами и участвуют в образовании сложных и составных предлогов.

Сложные предлоги появились из-за потребности передать двойные пространственные или же пространственно-моторные отношения.

Причастные предлоги появились в процессе двойного сжатия придаточных предложений: их сказуемое превратилось в причастие, а причастие стало предлогом.

Составные предлоги образовались из различных словосочетаний. Их знаменательная часть в основном утратила свое вещественное значения. Составные предлоги характерны для книжного языка. Они пополняют синонимическое ряды. Большое количество синонимов, характерное для английского языка, обуславливает ряд явлений. Многие предлоги развивались семантически в одном направлении. Происходило также и заимствование французских предлогов в английский язык. Некоторые предлоги находятся в той или иной стадии отмирания /afore, betwixt /. Одно из причин этого отмирания заключается в том, что в языке есть более краткие синонимы. Как говорилось выше, английская система предлогов подверглась незначительным изменениям.

Существовавшая в деревнях иранских языках богатая система флективных падежных форм ими утеряна, а для выражения так называемых падежных отношений в таджикском языке теперь используются средства синтаксического характера /предложные и послеложные конструкции, изафетные сочетания, порядок слов и т . п ./

Система предлогов таджикского языка подверглась изменениям. Однако основные черты системы предлогов сохранились до настоящего времени. В учебниках таджикского языка приводится различия система классификации предлогов. С. Арзуманов и О. Джалолов в учебнике « Забони точики « делят предлоги по значению на шесть групп:

1. Локальные предлоги,

2. Направительные предлоги,
3. Исходные предлоги,
4. Инструментальные и коммутативные предлоги,
5. Целевые или причинные предлоги,
6. Относительные предлоги,

Р. Л. Неменова делит предлоги на основные и отыменные. Наиболее точную классификацию предлогов приводит В.С. Расторгуева делит предлоги на две категории: 1/ предлоги основные, или первичные: 2/ предлоги вторичные, или изафетные. В «Кратком очерке грамматики таджикского языка» дается следующее определение первичным предлогам: «Первичным или основными называются такие предлоги, которые в настоящее время вовсе не имеют самостоятельного вещественного значения и используются исключительно для служебных целей, т . е . для связи имен с другими словами в предложении: дар хона – дома, ба хона – домой и т . п . « .

Вторичные или отыменные / изафетные /предлоги – это имена, получившие способность выполнять служебную функцию. Они сочетаются с управляемым словом посредством изафета. Вторичные предлоги в большинстве сохранили конкретное лексическое значение. В них можно проследить их связь с именами или наречиями, от которых они сохраняют определенные черты, свойственные именам: связь с именем посредством изафета, возможность образовывать сочетания с местоименными суффиксами.

В. С. Расторгуева дает следующее определение изафетным предлогам: «Это – имена, получившие способность выполнять релятивную функцию, причём одни из них почти совершено утратили первичную свою семантику и полностью превратились в служебные элементы, а другие остаются ещё вполне полноценными, значимыми словами, и служебные их значения являются лишь частным случаем их употребления «.

Разряды изафетных предлогов значительно пополняются. Общее значение предлога определяется смыслом предложения, лексическим значением глагола. Некоторые изафетные предлоги употребляются самостоятельно без основных предлогов. Другие же только в сочетаниях с определенными основными предлогами. Изафетные предлоги в основном сочетаются с основными предлогами, выражающими пространственные отношения. В качестве изафетных предлогов используются имена, лексически выражающие пространственные значения: боло, пеш, таг, су, гирд, дарун, берун, зер, миен, акиб и дрг. В роли изафетных предлогов могут выступать также названия частей человеческого тела: ру/лицо/, пушт/спина/, сар/голова/, лаб/губа/, пахлу/бок/.

В данной работе мы остановимся на нескольких изафетных предлогах таких как : пеш, назад, миёна, берун, зер.

Пеш, выступая при глаголах движения в качестве предлога указывает на направления к предмету, к кому – либо, чему – либо. В данном случае значение изафетного предлога пеши передается в английском языке при помощи предлога to.

Ман ба пеши муаллимаи писарам рафтам.

I went to my son’s teacher.

Пеши в сочетании с первичными прологами дар и ба указывает на: а/направление к лицу, к предмету, к лицевой поверхности предмета. В английском языке это его значение передается с помощью предлога to, также указывающего направление.

Ман бо Мирзо Абдулвоҳид ба пеши хучаини собиҳамон меҳмон шуда рафтам. / С. А. , М. Т. , стр. 50 / …. Mirza Abdulwahid and I went to our former employer. (S.A., P.S., p.61) б/ при глаголах состояния он указывает, что действие происходит в непосредственной близости от предмета, перед предметом, в английском языке ему будет соответствовать предлог at.

Ман дар пеши сандали нишаста, дар вақте ки ба атрофам ва сарам борон мечакид, кори таҳририи худро давом медодам. /С.А. , М.Т. , стр. 95/ When I sat at the sandal to write the water dripped all round me and on my head. (S. A. , P. S. , p. 32). Рузе ӯ чанд китобро аз бозор оварда дар пеши дарвозаи мадраса ба муллоҳо муҳим ва пурқиммат будани он китобҳоро таъриф карда нишон медод. /С. А. , М. Т. , стр. 29/. On one occasion he brought a few books from the bazaar, laid them out at the entrance and began praising their value and importance. (S. A. , P. S. , p.32)

Пеш может употребиться при названии лица или явления, по отношению к которому испытывается какое – либо состояние или совершается действие. В английском языке это значение передается при помощи лексических средств.

Дар пеши падарам масъалаи дар соли оянда Бухоро рафта хондани ман истода буд. /С.А. , М.Т. , стр. 15 / My father began to ponder more frequently over my forthcoming journey to Bokhara. (S. A. , P. S. , p.12)

Як рӯзи хубе мо аз хоб бо ҳайрат бедор шуда пеши назарамон ғайр аз боварӣ дигар чизеро нахоҳем дид: он гоҳ дар пеши мо заруриятҳои бо монополияҳои давлатӣ иваз кардани монополияхои хусусӣ хоҳад истод. /В. Л. , И. К. , стр. 232 / One fine morning we shall wake up in

surprise to see nothing but trusts before our eyes, and to find ourselves faced with the necessity of substituting state monopolies for private monopolies. (V. L. , I. C. , p. 33)

Предлог пеш в сочетании с основным предлогом аз указывает на то, что действие направлено от лицевой поверхности, от кого – либо, чего – либо. В английском языке это значение предлога передается предлогами out, outside.

Бисер дер накашида, аз пеши, дари ҳабсхона овози пойҳои музадор баланд шуд ва қулфи дар музтарибона шикир – шикир мекард. /С. А. , М. Т. / A short time passed and we heard the tramp of booted feet outside our cell door. (S.A. . P.S. . p.108)

Это значение может также передаваться на английский язык беспредложной конструкцией.

Ман тамоман навмед шуда аз пеши аълам баромадам. /С.А., М.Т., стр 61/ I was sure that I would get nothing from the alim so I left him. (S.A. P.S. p.76)

Это же сочетание аз пеши указывает также на лицо, совершающее действие. В данном случае оно передается на английский язык лексическими средствами / myself himself и т. п. / Мирзои ман он қадар иқтидор надорад, ки ин гуна мактубро аз пеши худ навишта тавонад. /С.А. , М.Т. , стр. 61/ My clerk is not gifted enough to have written such a letter himself (S.A. P.S p.70). Сочетание аз пеши может указывать, что действие проходит мимо предмета, минуя его. На английский язык это сочетание передается с помощью предлога past. Дар вақти аз пеши онхо гузаронидан, бештарини онхо ба ман наздик омада ба сарам якмуштӣ мезаданд. /С.А. , М.Т. , стр. 81/ As I was led past them almost every one of them came up to me and stuck me on the head with his first. (S.A. P.S. p.102)

1. назд

Близким по значению предлогу пеш является предлог назд. Он указывает на направление к кому – либо, чему – либо. В английском языке это значение передаётся предлогами с помощью предлога to.

Баходур назди ман омада сухани худро маъқул кард.

Bahodur came to my place and proved me everything.

Назд также указывает на местонахождения предмета или лица вблизи чего – либо. На английский язык это значение передается предлогами at, near/ neak чаще всего указывает на местонахождения около или вблизи лица, а at предмета./ Сравним примеры:

Талабаҳо назди муаллим истода буданд.

The pupils were standing near the teacher.

Талаба назди доска истода ҷумла хонд.

Standing at the blackboard the schoolboy has read the sentence.

Назд в сочетании с основным предлогом дар также указывает на местонахождения вблизи кого – либо, чего – либо. В английском языке ему соответствует предлог at/

Агар шумо вазифаи худро дар назди фонтенуа хамин тавр ичро мекардед, беҳтар мебуд, ки аз болои кат поён намефуромадед. /Р.С. , Ч.Ч ., стр. 144/

If that was how you served at Fontenoy, sir you'd have been better in your berth. (R.S. T.I. p144)

Назд в сочетании с основным предлогом ба указывает на направление к кому – либо, чему– либо. В английском языке ему соответствует предлог to.

Яков аз зери баҳали у гирифта аз ҷояш бардошт ва ба назди стол овард. /М.Г. , М. , стр 244

Yakov took him by the arm and led him over to the table. (M.G. M. p 258)

3 байн

Рассмотрим предлог байн. Байн может употребляться как самостоятельно, так и в сочетании с основными предлогами. Употребленный самостоятельно, он указывает на место расположение предмета или лица среди кого – либо, чего – либо. В этом случае ему соответствует в английском языке предлог between.

Хадҳои байни банкхо ва кассаҳои амонат « торафт нест мешаванд. « /В.Л. , И.К. , стр. 234/

The boundaries between the banks and the saving – banks «become more and more obliterated». (V. L. I. C. p. 35)

Иқтисодчии немис Кестнер дар бораи «муборизаи байни картелҳо ва берунаҳо», яъне соҳибкороне, ки ба картелҳо дохил намебошанд, асари махсус навиштаанд. /В.Л. , И.К. , стр. 222

The German economist, Kestner, has written a book especially devoted to «the struggle between the cartels and outsiders», i. e. the capitalist outside the cartels. (V. L. I. K.)

Байн в сочетании с предлогом дар указывает на местонахождение предмета или лица среди чего – либо или между чем - либо. В английском языке это значение может передаваться с помощью предлогов among, amongst.

Ман дар байни китобҳои ӯ як девони Соибро дида будам, ки вайро хоста гирифтам. /С.А. , М.Т. , стр. 41/

I took a collection of Saibs verses that I had only before noticed amongst the books. (S. A. P. S. p.49)

Дар байни онхо давлатҳои нави имепериалистӣ /Япония/ пайдо шуда истодааст. /В. Л. , И. К , стр. 296/

Among the latter imperialist powers are emerging (e. g. Japan). (V.L. I.C.)

В сочетании с предлогом аз байн указывает на то, что движение направлено через пространство между предметами. В данном случае в английском языке ему соответствует предлог between.

Маро аз байни сафи сарбозон гӯзаронида ба арк бароварданд. /С. А. , М. Т. , стр. 81/

I was led into the Ark between the ranks of soldiers. (S. A. P. S. p. 81)

4 миёна

Предлог миёна сходен по значению с предлогом байн. Самостоятельно или в сочетании с предлогом дар он указывает, что действие происходит в середине, в центре предмета или пространства. В английском языке ему соответствуют предлоги between, among.

Миёни ду кас ҷанг чун оташ аст…. /С. ,Г. , стр. 122/

The fight between two is like a fire….

Сочетании дар миёнаи только указывает на действие, происходящее среди кого-либо, чего-либо, в окружении кого – либо, чего – либо, а также на местонахождение кого – либо, чего – либо, и на английский язык передается предлогом amongst.

Баьд аз омадани bу телеграмма дар миёни мардум мишмиш овоза шуд, ки амир ислоҳот мекардааст. /С. А. , М. Т. , стр. 75/

After the arrival of the telegram rumors spread amongst the people that the Emir intended sanctioning certain reform. (S. A. P. S. p.94)

С предлогом аз миён указывает, что действие возникает из среды однордных предметов. В английском языке ему соответствует предлог of.

Аз миёнаи беморони ман аҳволи падарам бисер бад буд.

The most dangerously ill of my patients was my father.

5 дарун

Дарун как предлог употребляется самостоятельно и с основными

предлогами ба, дар, аз. Дарун чаще дар даруни указывает на местонахождение внутри чего – либо, также указывает , что действие происходит внутри предмета, или направлено во внутрь предмета. В английском языке это значение передается с помощью предлога in.

Дар даруни хона духтараки шонздаҳ сола нишаста буд.

A girl of sixteen was sitting in the room.

Бо ин кафш дар даруни лой ва барфи ҳавлӣ ва кӯча мегаштам.

I still went about in them in the mud and snow in the courtyard and in the street.

Дарун с предлогом ба указывает на направление действия во внутрь предмета. В английском языке это значение передается с помощью предлога into или без предлога при помощи лексических средств.

Падарам ба даруни хона даромад ва маро пурсид….

My father entered the room and asked me….

Шабона аз тиреза ба даруни хона нигоҳ мекарданд.

At night they peeped through the windows.

Вай ба даруни хона даромада ғоиб шуд.

He went into the house and disappeared.

С предлогом аз дарун указывает, что действие направлено изнутри предмета. В английском языке ему соответствует предлог from.

Аз даруни мадраса фарёд баромад.

A roar came from madrasah.

Аммо дар ҷавоби ӯ аз даруни тудаи салдатхо овози Павел ошкоро шунида шуд.

In reply came the clear voice of Pavel from among the soldiers.

Противоположным по значению предлогу дарун является предлог берун.

6. берун

Предлог берун в сочетании с основным предлогом дар указывает на то, что действие происходит у предмета, вблизи или с тыльной стороны его. В английском языке ему соответствует предлог at. Дар беруни дарвозаи Қаволаи шаҳри Бухоро дар майдони станцияи поездча /кӯпрукча/ сарбозони бисёре сар кашида меистоданд.

At the Kavolan City Gates a large number of soldiers were drawn up on the square in front of the railway station on the Kagah – Bokhara like….

Мирзои қозӣ дар берунаи қозихона дар сари роҳи бозор дар як дӯкон ҷой гирифта буд.

The qazi's clerk could not find a place at the courthouse but sat in a shop on the way to the bazaar.

7. зер

Предлог зер самостоятельно с основным предлогом дар указывает, что действие происходит под чем – либо. В английском языке ему соответствуют предлоги under, beneath.

…. маро ба руи вай пӯшида хобонданд ва дар зери сарам ду хишти пухтаро ба ҷои болишт гузоштанд.

….. And laid me back downwards on it placing a couple of bricks under my head as a pillow.

….. то ки аломатҳои дар зери онҳо мавҷуд буда, ки мазмуни ҳақиқии дастнависро мефаҳмонданд, ошкор шаванд….

…… in order to discover beneath it another inscription giving the real meaning document.

Дар зери, приобретая отвлеченное значение, указывает, что действие происходит под наблюдением кого – либо. Английском языке это его значение может передаваться с помощью предлога by или under

Вақте ки муллоёни Самарқанд маро диданд, дар зери роҳбарияти қози Исохон бар зарари ман ривояте карданд.

Samarkand mullahs, headed by Isakhan, issued an edict with approximately these contents when they saw me in town ……

… ва бо кори дарачаи дуйми саноати дар зери назорати аристократсияи нави молиявӣ машгул мешавад.

… but kept in the performance of personal or minor industrial services under the control.

Из выше сказанного, мы можем прийти к заключению, что многие таджикские изафетные предлоги часто имеют эквиваленты в английском языке, а именно:

1. Пеши, ба пеш соответствуют английскому предлогу to,
дар пеши соответствует английскому предлогу at,
аз пеши соответствует английскому предлогам outside, out:
2. Назди, дар назди соответствуют английским предлогам to, at, near,
ба назди соответствует английскому предлогу to,
3. Байни, дар байни соответствуют английском предлогам between, among, amongst,
аз байни соответствует английскому предлогу between,
4. Миёни соответствует английскому предлогу between,
дар миёни соответствует английскому among
аз миёни соответствует английскому of,
5. Даруни, дар даруни соответствуют английским предлогам in, inside,
аз даруни соответствует английскому предлогу from,
ба даруни соответствует английскому предлогу into,
6. Беруни. Дар беруни соответствуют английским предлогу at,
7. Зер ,дар зери соответствуют английским предлогам under, beneath, и в ряде случаев таджикские изафетные предлоги передаются лексическими средствами в английском языке.

ЛИТЕРАТУРА

1. В.В.Виноградов, Русский язык, Учпедгиз, М-Л. 1947 – 67 с.
2. М.И.Стеблин-Каменский «О предлоге и предложном словосочетании», стр. 238 Труды Института Языкознания АН СССР т. 1Х
3. Там же, 239 с.
4. А.И.Смирницкий « Морфология английского языка», М. ,1957, - 373 с.
5. А.И.Смриницкий « Синтаксис английского языка», М. , 1957, - 86 с.
6. Б.И. Аксенеко « Предлоги английского языка» , М. :1956 - 41 с.
7. Б.И. Аксененко «Предлоги английского языка», М. , 1956 - 24 с.

8. С. Арзуманов , О. Джалолов « Забони точики « , Душанбе 1969. – 222 с.
9. Р. Л. Неменова « Предлоги в таджикском языке «, Сталинабад 1954
10. В. С. Расторгуева « Краткий очерк грамматики таджикского языка «Издательство АН Тадж. СССР, 546 с.

ПРОСТРАНСТВЕННЫЕ ИЗАФЕТНЫЕ ПРЕДЛОГИ / ПЕШ, НАЗД, БАЙН, МИЁНА, ДАРУН, БЕРУН, ЗЕР / ТАДЖИКСКОГО ЯЗЫКА И СПОСОБЫ ИХ ПЕРЕДАЧИ НА АНГЛИЙСКИЙ ЯЗЫК

В этой статье рассматривается, предлоги представляют собой наибольшую трудность при изучении иностранного языка. Английский язык – язык аналитического типа и поэтому употребление предлогов и их значение гораздо больше, чем в русском языке. Следует отметить что простые предлоги занимают ведущее положение по значению в этой системе разрядов. Теперь с их помощью предаются все падежные отношения древнеанглийского периода. Простые предлоги образуют лексические сращения с глаголами и участвуют в образование сложных и составных предлогов. Поэтому при изучении грамматической структуры таджикского и английского языков важное место должно быть уделено предлогам.

Ключевые слова: *предлог, язык, английский, тип, значение, система, отношение, древнеанглийского периода, простые, лексика, состав, грамматика, изучение, важное, место, сложные.*

SPATIAL ISAPHETIC PREPOSITIONS / BEFORE, NEAR, AMONG, MIDDLE, ONSIDE, OUTSIDE, UNDER / TAJIK LANGUAGE AND WAYS OF THEIR TRANSMISSION INTO ENGLISH

This article deals with the prepositions are the greatest difficulty in learning a foreign language. English is an analytical language, and therefore the use of prepositions and their meaning is much greater than in Russian. It should be noted that simple prepositions occupy a leading position in meaning in this system of digits. Now, with their help, all case relations of the Old English period are betrayed. Simple prepositions form lexical adhesions with verbs and participate in the formation of complex and compound prepositions. Therefore, when studying the grammatical structure of the Tajik and English languages, an important place should be given to prepositions.

Keywords: *preposition, language, English, type, mean, system, relation, old English period, simple, lexical, composite, grammar, learning, important, place, compound.*

Сведение об авторе:

Маҳинаи Нуруллозода *- ассистент общей университета «Иностранных языков» (Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддин Айни), тел: (+992) 552555797*

About the author:

Mahinai Nurullozoda *- an assistant of the wide-university «foreign languages» Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini, tell: (+992) 552555797*

НАЗАРЕ БА ОМӮЗИШИ ВОҲИДҲОИ ФРАЗЕОЛОГИИ ФЕЪЛИИ ИФОДАКУНАНДАИ «ҲАРАКАТ» ДАР ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Мирзоев Э.М.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айнӣ

Фразеология дар ҳар як забон яке аз бахшҳои муҳимтарин маҳсуб ёфта, пажӯҳиши ҳар яке аз ҷанбаҳои он, бешубҳа, таваҷҷуҳи забоншиносонро кайҳо боз ба худ ҷалб намудааст. Ҳамвора бо дигар қисматҳои забоншиносӣ, фразеология низ амсоли вожасозиву фоарҳангнигорӣ масоили баҳсангезеро фаро мегиранд, ки имрӯз ҳам мубраманд ва ба таҳқиқи муфассал ниёз доранд.

Фразеологияи забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ хеле ғанӣ ва рангин аст. Дар таркиби луғавии ин ду забони таваоно ва неруманд он қадар воҳидҳои фразеологии сермаъно ва услубан гуногун мавҷуданд, ки дар услубҳои мухталифи нутқ корбаст шуда метавонанд. Аз ин рӯ, фразеологияи забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ҳам барои омӯзандагони ин забонҳ ва ҳам барои мутарҷимон

мушкилоти бузургеро пеш меоварад ва танҳо таҳқиқи жарфи фразеологияи забонҳои мазкур метавонад барои хубтар дарк намудани ва мукамалтар аз худ кардани он ба гунаи некӯ мусоидат намояд.

Лозим ба ёдоварист, ки фразеология чун як соҳаи мустақили забоншиносӣ бори нахуст аз ҷониби забоншиноси фаронсавӣ Ш. Балли [3] мавриди пажӯҳиш қарор гирифт, аммо омӯзиши густурдаи фразеология дар Россия ба роҳ монда шуд. Саҳми академик В. В. Виноградов [4] дар таҳқиқу омӯзиши фразеология бағоят бузург буда, маҳз ӯро дар ин соҳа асосгузор пазируфтанд. Таснифоти анҷомдодаи В. В. Виноградов ба тарҳрезии илмии фразеологизмҳои забони тоҷикӣ асос гузошт. Мутобиқӣ андешаи ӯ, ҳмамаи фразеологизмҳо дар ин таснифот аз нуктаи назари алоқаи семантикии ҷузъҳояшон ба се категорияи мустақил: фразеологизмҳо – калимаҳои ба ҳам алоқамандшуда, фразеологизмҳои ягона ва ибораҳои фразеологӣ [4, с.165] ҷудо карда шудаанд. Вожаҳои ба ҳам алоқаманд, ки аз онҳо фразеологизмҳо ба вуҷуд омадаанд, воҳидҳои баробарвазни калимаанд, воҳидҳои маънодори мутлақан таҷзиянащшаванда ба шумор мераванд. Фразеологизмҳои ягона он воҳидҳоеанд, ки маънои пурраи онҳо аз маънои ҷудогонаи вожаҳо ё ҷузъҳои таркибашон бармеояд. Дар таркибҳои фразеологӣ як ҷузъ аз ҷиҳати маъно аз дигараш вобаста аст, аз ин рӯ, он маънои фразеологии ғайриозоди алоқамандро мегирад.

Забоншинос Н. М. Шанский [11]ба ғайр аз фразеологизмҳои калимаҳои васлшуда, ягона ва таркибҳо боз ифодаҳои фразеологиеро ошкор кардааст, ки ба онҳо таъбироти ба пуррагӣ аз калимаҳои аз ҷиҳати маъно озодро дохил намудааст[11, с.84].

Нахустин пажӯҳишоти назариявӣ рочеъ ба воҳидҳои фразеологӣ ба солҳои 40-50-уми қарни ХХ мансуб аст. Омӯзишу таҳқиқӣ фразеологияи тоҷик ба инкишофи пурвусъат ва густурдаи фразеологияи забони русӣ вобастагии қавӣ дорад. Аз ин ҷост, ки дар таҳқиқоти мазкур, вижагиҳоӣ пажӯҳишот, таъсири масъалагузорӣ, усули таҳқиқи фразеологизмҳои русӣ ба назар мерасанд.

Воҳидҳои фразеологӣ ба мисли дигар категорияҳои забоншиносӣ бо рушди забони ҳар як миллату халқ алоқаи ногусастанӣ зич доранд. Дар ин росто воҳидҳои устувори нутқ, хусусиятҳои забонӣ, фарҳанг, анъанаҳо ва психологияи ин ё он халқ инъикос меёбад. Дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ воҳидҳои фразеологии зиёде мавҷуданд, ки онҳо дар нутқи гуфтугӯй ва осори адабӣ-бадеӣ хеле фаррох корбурд мегарданд.

Дар забоншиносии тоҷик солҳои 60-90 таҳқиқоти махсус оид ба фразеологияи забони тоҷикӣ ба вуҷуд омаданд, ки дар байни онҳо метавон таҳқиқотҳои назарраси забоншиносон М. Ф. Фозилов [9], Р. Ғаффоров [5], С. В. Хушенова [10], Ҳ. Маҷидовро [7] метавон номбар кард.

Нашри фарҳанги дуҷилдаи ибораҳои рехта, ки аз тарафи забоншинос М. Ф. Фозилов таълиф гардида буд, фарогири беш аз 8 ҳазор воҳидҳои фразеологии сохторашон гуногун аст. Дар фарҳанги мазкур муаллиф ба баъзе масъалаҳои назариявии фразеология ва луғатшиносии тоҷик андешаҳои худро мушаххас баён намудааст.

Асари ба воҳидҳои фразеологии изофаӣ бахшидашудаи С. В. Хушенова аз нахустин таҳқиқоти назариявӣ дар забоншиносии тоҷик ба шумор меравад, ки дар он таъбироти устувори забони тоҷикӣ таҳқиқ шудаанд.

Як нуқтаро бояд тазаккур дод, ки масъалаи фразеологияи тоҷик ба таври бунёдӣ дар асарҳои профессор Ҳ. Маҷидов дар мақолаҳои сершумораш, дар рисолаҳову монографияҳояш ба таври пурра матраҳ гардидаанд. Дар асари забоншинос Ҳ. Маҷидов таснифоти воҳидҳои фразеологӣ аз нигоҳи маъно, воҳидҳои фразеологии феълӣ, номӣ, воҳидҳои нутқ (калима-фразеологизмҳо, ибораҳо-фразеологизмҳо, ҷумла-фразеологизмҳо), хусусияти грамматикии воҳидҳои фразеологӣ, тарзу роҳи сохта шудани онҳо, таркиби сарфиашон ва ғ. ба назар мерасад. Навъҳои воҳидҳои фразеологӣ ва маънои онҳо дар низоми воҳидҳои нутқ дар сатҳи назарияи забоншиносии муосир дар заминаи мисолҳои муътамад аз услубҳои гуногуни забон мавриди таҳлилу баррасӣ қарор гирифтаанд.

Бешубҳа, ин ҳама таҳқиқотҳои илмӣ, китобҳои дарсӣ, дастурҳои таълимӣ, фарҳангҳо, луғатҳо ва ғ. дар муайян ва барқарор намудан, ҳамчунин рушди фразеологияи тоҷик саҳми муайяне доранд. Хусусиятҳои сохторӣ ва семантикии воҳидҳои фразеологӣ то ба имрӯз дар забоншиносии тоҷик ҳаллу фасли худро дарёфт накардааст.

Масъалаҳои фразеологияи забони англисӣ дар асарҳои Н. Н. Амосова[1], А. В. Кунин [6], А. И. Смирниский [8], И. В. Арнолд [2] ва дигарон мавриди амиқи илмӣ қарор гирифта, таҳқиқ шудаанд. Ба андешаи Н. Н. Амосова мавзӯи фразеология таҳқиқи захираи фразеологии забон мебошад [1, с.193]. Ӯ ба қатори мафҳумҳои заминавии назарияи фразеология мафҳумҳои контексти доимӣ ва

намудҳои он, ҳудуд ва шаклҳои тағйирёбандаи онро дохил менамояд. Ба ақидаи Н. А. Амосова маҳз мафҳуми контексти доимӣ чун меъёри тафриқа байни воҳидҳои фразеологӣ ва дигар падидаҳои забон хидмат карда метавонад. Воҳидҳои контексти доимӣ объекти фразеология мебошанд, маҳз ҳамонҳо захираи фразеологии забонро ташкил медиҳанд.

Саҳми босазои А. И. Смирниский дар он аст, ки вай масъаларо рочеъ ба сохтори навъҳои воҳидҳои фразеологӣ, оид ба фарқият дар таркиби ҷузъҳои онҳо, оид ба гуногунии амали намудҳои онҳо матраҳ сохт [8, с.203].

В. В. Виноградов фразеологияро чун соҳаи забоншиносии русӣ асосгузорӣ намуда, масъалаҳои зиёди хусусияти умумидоштаро дар омӯзиши таркибҳои устувор дар забони русӣ пеш гузошта, ҳал намуд.

Корҳои оид ба фразеология анҷомдодаи В. В. Виноградов таваҷҷуҳи забоншиносонро ба худ ҷалб намуданд. Пас аз интишори онҳо таъбироти фразеологӣ аз ҷиҳати сохтор, маъниҳои хоси грамматикӣ, пайдоиш ва хусусиятҳои услубӣ мавриди таҳқиқи ҳамаҷониба қарор гирифтанд.

Н. Н. Амосова ва А. В. Кунин дар асарҳои худ навъҳои таъбироти устуворро, ки ҷавҳари фразеологияро ташкил медиҳанд, инчунин ибораҳои аз васлшавии калимаҳо пайдошударо, ки падидаҳои фразеологӣ ва синтаксисӣ мебошанд, тақсимбандӣ карданд.

Н. Н. Амосова ду гурӯҳи воҳидҳои фразологӣ – фраземаҳо ва идиомаҳоро ҷудо намудааст, ки ҳар кадоми онҳо ба воҳидҳои контексти тағйирёбанда ва тағйирнаёбанда ҷудо мешаванд. Андешаи Н. Н. Амосова оид ба гузариши ибораҳои рехта ба ВФ аҳамияти калон дорад.

А. В. Кунин таҳқиқоти судманди дар даҳ сол оид ба ибораҳои рехта анҷомёфтаро таъмиму таҳлил намуда, мафҳумҳои асосии фразеологияи забони англисиро чун соҳаи мустақили забоншиносӣ коркард намуда, таснифоти воҳидҳои забони муосири англисиро аз рӯйи сохтор, маъно ва шоҳисҳои сохта шудани луғати русӣ-англисии фразеологӣ пешниҳод намуд.

Вай, махсусан, ба тавсифи намудҳои пурра омӯхтанашуда – муродифот, зарбулмасалҳо, сохторҳои ба ҳам алоқаманд, унсурҳои кӯҳнашуда (архаистӣ) аҳамият додааст, воҳидҳои устувореро, ки хусусияти фразеологӣ надоранд, мавриди назар қарор додааст.

Аз ҷониби забоншиносон дар соҳаи таҳқиқи захираи фразеологии забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ корҳои назаррасе анҷом дода шудаанд. Дар навиштаҳои онҳо мушоҳидаҳои мӯшикофона ва хулосаҳое ҷой доранд, ки дар ҳар як таҳқиқи нав дар соҳаи фразеология онҳоро ба назар нагирифтан ғайриимкон аст.

Пеш аз он ки шарҳи вижагиҳои фарққунандаи воҳидҳои фразеологии ифодакунандаи «ҳаракат» дар ду забон шурӯъ намоем, зарур мешуморем, ки мафҳуми «ҳаракат» таваққуф намоем. Ҳаракат – яке аз муҳимтарин соҳаҳои соҳаҳои ҳаёти мо ва шакли мавҷудияти олами моддӣ аст. Ҳар амали ҷисмонӣ бо ҳаракат алоқаманд буда, дар маъное каме тангтар, яъне ҳамчун ҷойивазкунии ҷинс ва хулқ дар фазо ва тағйири макони субъект ва объект дарк карда мешавад. Асоси мафҳуми «ҳаракат» дар забони тоҷикӣ ба воситаи масдари «рафтан» ифода ёфта, муодили англисии он феъли «go» ба шумор меравад.

Миқдори феълҳои ифодакунандаи «ҳаракат – movement (движение)» дар ҳар ду забон сершумор буда, на ҳамаи онҳо ҷузъи воҳидҳои фразеологиро созмон медиҳанд. Дар асоси он маводе, ки мо мавриди таҳлилу баррасӣ қарор додем, теъдоди феълҳои тоҷикие, ки ҷузъи воҳидҳои фразеологиро ташкил мекунанд дар муқоиса бо забони англисӣ тафовут доард.

Бояд тазаккур дод, ки як феъли сермаъноии англисӣ ба якчанд феъли забони тоҷикӣ мувофиқат мекунад. Дар таркиби феълҳои ифодакунандаи «ҳаракат»-и забони тоҷикӣ бештар пасвандҳое ба чашм мерасанд, ки ба феъл тобишҳои гуногуни маъноӣ медиҳанд, масалан, феълҳои ифодакунандаи самти ҳаракат: баромадан - go out (выходить); даромадан - go in (входить) ва ғ. Илова бар ин, дар воҳидҳои фразеологии тоҷикӣ ду намуди феъл бештар корбаст мегардад: мутлақ (афтидан – fall (упасть,) ва ғайримутлақ (ғалтидан – drop (падать).

Аз шарҳу тавзеҳи мазкур аён гардид, ки нақши унсурҳои феълсозро дар забони тоҷикӣ пасвандҳо ба сомон расонад, пас ин рисолатро дар забони англисӣ пешояндҳо иҷро мекунанд.

Феъли англисии «go» метавонад ба феълҳои тоҷикии «рафтан», «роҳ рафтан», «ғаштан», «равона шудан, роҳсипор шудан» ва дар баъзе ҳолатҳо ба феълҳои «расидан, рафта расидан» ва «болои роҳ (дар сари роҳ) даромадан, сар халондан» мувофиқат кунад. Бо ҳамроҳ шудани пешояндҳо ва зарфҳо феъли «go»-и забони англисӣ метавонад тобишҳои гуногуни маъноиро соҳиб шавад, ба монади: «go out – баромадан (выходить)», «go away – рафтан, равон шудан (уходить)», «go through – гузаштан, гузашта роҳ рафтан (пройти)», «go over – рафтан, роҳсипор шудан (перейти)», «go up – боло шудан, ба боло баромадан, ба боло рафтан (подниматься)», «go off – фуромадн (сойти)». Масалан, аз нигоҳи маъно ба феъли тоҷикии «даромадан» феълҳои англисии «enter» ва «come into» муодил мебошанд. Ба сифати аналоги феълҳои тоҷикии «равона шудан» и «рафтан», дар забони англисӣ ба ғайр аз феъли «go», дар баъзе ҳолатҳо феълҳои «depart», «sail» ва «walk» корбурд гарданд.

Яке аз феълҳои калидие, ки бевосита бо мафҳуми «ҳаракат» алоқаманданд, асосан аломат ва вижагиҳои фарқкунандаи ҳаракатро, яъне «ҳаракати тез», «ҳаракати фаъол» ва «ҳаракати босуръат»-ро тавсиф мекунад. Ҳамин тариқ, феъли мазкур вобаста аз матн метавонад бо феълҳои тоҷикии «давидан», «ба ҷои дур тохта рафтан», «худро аз як тараф ба тарафи дигар андохтан, худро ин су он сӯ партофтан», «дунболагирӣ кардан» мувофиқ ояд. Феълҳои тоҷикии «худро аз як тараф ба тарафи дигар андохтан, худро ин су он сӯ партофтан», «дунболагирӣ кардан», «тез рафтан», «дунболагирӣ кардан» бошад ба феълҳои англисии «rush» ва «chase» мувофиқ аст.

Феълҳои англисии «come», «ride» («roll»), «swim», «fly», «fall», «climb», «crawl», «wander», «jump» аналог ва ё муодили феълҳои зерини тоҷикии «омадан», «расидан», «рафтан», «ғелида (ғеҷида) рафтан», «шино кардан, шинокунон рафтан», «паридан», «афтидан», «ғалтидан», «ба боло рафтан», «часпида баромадан», «хазида рафтан», «роҳгум карда гаштан», «гаштан» ва «паридан» ба шумор мераванд..

Бояд тазаккур дод, ки дар воҳидҳои фразеологии англисӣ ҷузъи «go» дошта сермаъно буда, асосан бо маҳфуми «ҳаракат» алоқаманд аст. Миқдори воҳидҳои фразеологии феъли ҷузъҳои «run» ва «come» дошта дар муқоиса бо воҳидҳои фразеологии ҷузъи «go» дошта то андозае кам мебошад

Ҳамин тариқ, воҳидҳои фразеологии феъли ифодакунандаи «ҳаракат» дар ҳарду забон ҳам аз нигоҳи сохтор ва ҳам аз нигоҳи маънӣ тавофут дорад ва он ҳам дошад дар тартиби ҷузъҳои он ба чашм мерасад. Агар аз як тараф дар ҳар ду забон аломати сермаъноии феъл мушоҳида шавад, аз тарафи дигар, дар корбурди ҷузъи асосии воҳидҳои фразеологии феълӣ тавофут ҷой дорад.

ЛИТЕРАТУРА

1. Амосова Н. Н. Основы английской фразеологии. Л.: Изд-во ЛГУ, 1963,– 208 с.
2. Арнольд И. В. Лексикология современного английского языка. – М.: «Высш. шк.», 1986.–
3. Балли Ш. Французская стилистика. – М.: Изд. иностр. лит., 1961.– 394 с.
4. Виноградов В. В. Об основных типах фразеологических единиц в русском яызке. – М. – Л., 1957.- 297 с.
5. Ғаффоров Р. Ибораҳои фразеологӣ дар забони тоҷикӣ // Маориф ва маданият. – 1963. – 237 с.
6. Кунин А. В. Некоторые замечания о фразеологических заимствованияз в современном английском языке. // Вопросы английского языкознания: Уч. зап. Московск. гос. пед. ин-та. – 1958. – Ҷ. 80, нашр. 3.– С. 113–124.
7. Маджидов Х. М. Фразеологическая система современного таджикского литературного языка: Автореф. дисс. доктора филол. наук.– Душанбе, 1995.– 48 с.
8. Смирницкий А. И. Лексикология английского языка. – М.: Изд-во лит. на иностр. яз. 1956. – 260 с.
9. Фозилов М. Ф. Фарҳанги ибораҳои рехтаи забони ҳозираи тоҷик. Ҷилди 1. – Душанбе, 1963.– 952 с.
10. Хушенова С. В. Изафетные фразеологические единицы таджиккого языка. – Душанбе: «Дониш», 1971. – 190 с.
11. Шанский Н. М. Лексикология современного русского языка. – М.: «Просвещение», 1972. – 368 с.

ИЗУЧЕНИЯ ГЛАГОЛЬНЫХ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ, ОБОЗНАЧАЮЩИЕ «ДВИЖЕНИЯ» В ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

В данной статье рассматривается состояние изучения и исследования глагольных фразеологических единиц, обозначающие «движения» в сопоставляемых языках. В процессе изучения рассматриваемой проблемой установлено что, компоненты глагольных фразеологических единиц, обозначающих «движения» в сравниваемых языках с точки зрения и структура, и семантика намного отличается. Если основной компонент глагольных фразеологических единиц таджжикского языка составляет словообразовательные элементы, т.е префиксы или суффиксы, то в английском языке их функции осуществляют предлоги или наречия. Кроме этого, по количеству компонентов также прослеживается различия в обоих языках. Например, в английских глагольных фразеологических единицах, компонент «go» является более многозначным, и оно в основном связанно с понятием «движение». Однако, количество глагольных фразеологических единиц, имеющие компонеты «run» и «come» по сравнению с глагольными фразеологическими единицами с компонентом «go» очень огарниченны.

Ключевые слова: *фразеология, фразеологические единицы, глагольные фразеологические единицы, компонент, глагол, префикс, суффикс, слвообразовательный элемент, понятие, движение, функция.*

VERBAL PHRASEOLOGICAL UNITS DENOTING «MOVEMENT» IN TAJIK AND ENGLISH LANGUAGES

This article dealt with the state of study and research of verbal phraseological units that denote «movement» in the compared languages. In the process of studying the problem under consideration, it is established that the components of verbal phraseological units denoting «movement» in the compared languages are much different in terms of both structure and semantics. If the main component of verb phraseological units in Tajik is word-forming elements, i.e. prefixes or suffixes, then in English their

functions are performed by prepositions or adverbs. In addition, the number of components also shows differences in both languages. For example, in English verb phraseological units, the component «go» is more polysemous, and it is mainly associated with the concept of «movement». However, the number of verb phraseological units that have components «run» and «come» is very limited compared to verb phraseological units with the component «go».

Keywords: *phraseology, phraseological units, verbal phraseological units, component, verb, prefix, suffix, syllabic element, concept, movement, function.*

Сведение об авторе:

Мирзоев Эрадж Муззаффарович *- доктор PhD второго курса кафедры языкознания и сопоставительной типологии Таджикского государственного педагогического университета именни Садриддина Айни E-mail: vip. eraj@mail.ru*

About the author:

Mirzoev Eraj Muzaffarovich*, second year doctor Ph. D in the Department of Linguistics and Comparative Typology of Tajik State Pedagogical University named after S. Aini. E-mail: vip.eraj@mail.ru*

БАЪЗЕ ХУСУСИЯТҲОИ УСЛУБИИ ИБОРАҲОИ ФРАЗЕОЛОГИИ СЕРМАЪНО

Темурова М.Қ., Шарипова Д. У.

Донишгоҳи техникии Тоҷикистон ба номи академик М.С. Осимӣ

Воҳидҳои фразеологӣ яке аз воситаҳои муҳими ифодаи фикр, масолеҳи тайёри забонӣ барои офаридани образҳои барҷастаи бадеӣ, баҳодиҳӣ ба ҳодисаю воқеаҳои ҳаёт ба шумор мераванд. Дар воҳидҳои фразеологии ҳар як забон зимни шакли ифодаҳои ниҳоят мухтасар ва муъҷаз таҷрибаи ҳаётии бисёрсола, табъу кайфият, урфу одат ва таъриху маданияти ҳамон халқ инъикос мегардад.

Тадқиқи ин қисмати муҳими забони ҳозираи тоҷик аҳамияти калони илмӣ-амалӣ дошта, барои ҳалли як қатор масъалаҳои баҳсталаби лексикология, этимология, грамматика, услубшиносӣ ва соҳаҳои дигари он кӯмак хоҳад расонд.Ибораҳои фразеологӣ яке аз воситаҳои хеле муҳими забон ба шумор мераванд. Онҳо дурдонаҳои эҷодиёти халқ мебошанд ва ба сухан обуранги махсус медиҳанд. Ҳар як гӯянда ва нависанда ибораҳои фразеологиро дар шакли тайёр аз анбори луғавии забон гирифта истифода мебарад.

Дар илми забоншиносӣ ба фразеологизмҳо одатан чунин воҳидҳои забониеро дохил менамоянд, ки онҳо ифодаҳои тайёру устувор буда, маъноро яклухт ифода менамоянд ва ё маънои онҳо ба маънои маҷозии як ё гурӯҳи калимаҳои таркиби ибора алоқаманд мебошад. Дар забон бисёр ибораҳои фразеологие мавҷуданд, ки вобаста ба ифодаи мақсад ва нияту маромии гӯянда бо тобишҳои гуногуни маъноӣ омада, бо образнокӣ, оҳангдорӣ, ҳаяҷонбахшӣ ва ғайра аз ҳамдигар фарқ мекунанд.

Хусусиятҳои ба худ хоси воҳидҳои фразеологӣ, аломатҳои фарққунандаи онҳо ҳама вақт диққати тадқиқотчиёни ин соҳаро ба худ ҷалб карда меояд.

Доир ба ин масъала дар забоншиносии рус яке аз тадқиқотҳои беҳтарин ба академик В.В.Виноградов тааллуқ дорад. Ӯ доир ба аломатҳои фарққунандаи воҳидҳои фразеологӣ ба таври алоҳида наистад ҳам,ҳангоми ҷудо намудани ҳар як гурӯҳи фразеологӣ хусусиятҳои ба худ хоси онҳоро нишон медиҳад.[2,с.66-68]

Дар рисолаи илмии Р.Ғаффоров [3,с.77-78] баъзе ҷиҳатҳои услубии фразеологизмҳои омонимӣ ва дар мақолаи А. Муминов [4с.66-72] сермаъноии ибораҳои фразеологӣ вобаста ба типҳои маънои лексикӣ баён гардидааст.

Бояд қайд кард, ки дар байни фразеологизмҳои сермаъною калимаҳои ифодакунандаи маъноҳои гуногун ҳам умумият ва ҳам фарқият дида мешавад. Умумият аз он иборат аст, ки чи калима ва чи ибораи фразеологӣ якчанд маъно дошта метавонанд. Хусусияти фарққунандаи фразеологизмҳо аз калимаҳои сермаъно ин аст, ки дар ибораҳои фразеологӣ сермаъноӣ нисбатан суст зоҳир мешавад. Онҳо бештар аз се- чор маъно зиёд дошта наметавонанд. Маъноҳои гуногуни фразеологизмҳоро асосан дар матн муайян кардан мумкин аст.

Тафовути барҷастаи фразеологизмҳои сермаъно аз калимаҳое, ки дорои якчанд маъно мебошанд, дар образнокӣ, ифоданокӣ ва ҳаяҷоноварии онҳост. Ғайр аз ин ибораҳои фразеологии сермаъно дар забон нисбат ба калимаҳои сермаъно аз ҷиҳати миқдор камтар дида мешаванд.

Мақсад аз ин мақола муайян кардани тамоми хусусиятҳои лексикӣ –грамматикии ибораҳои фразеологии сермаъно набуда, балки кӯшиш кардем, ки баъзе ҷиҳатҳои услубии фразеологизмҳои сермаънoро дар мисоли забони асарҳои бадеии нависандагони тоҷик дида бароем.

Ба гурӯҳи фразеологизмҳои сермаъно ибораҳое дохил мешаванд, ки аз ҷиҳати маъно, ифодакунӣ умумӣ буда, ҳодиса ва воқеаҳои гуногунро мефаҳмонанд. Дар нутқ ва асарҳои бадеӣ ин гуна ибораҳо бештар бо мақсадҳои муайяни эҷодӣ ва услубӣ истифода мешаванд. Ба ин гурӯҳ асосан ибораҳои фразеологии рехта ва маҷозиро дохил кардан мумкин аст.

Ибораи фразеологии **«Чашм ало кардан»**дар забони зиндаи халқ ва забони адабии ҳозираи тоҷик хеле серистеъмол буда, вобаста ба мавзӯи сухан маъноҳои мухталифро ифода карда метавонад. Фразеологизми мазкур пеш аз ҳама маънои нисбат ба зану духтарон нияти нопок ва қасди бад доштанро ифода менамояд. Маҳдӣ ба вай чашм ало карда будааст ва дар қасди бад мегаштааст[6,с.56-58]

Ғайр аз ин ибораи **«Чашм ало кардан»** дар адабиёти бадеӣ ба маънои ба ҷони касе қасди ғасб доштан, аз байн бардоштан низ истифода шудааст:

Қодир молу мулки беваю бечораҳоро гирифтагиш бас набуд, ки акнун подшоҳ ба ҷони мардум ҳам **чашм ало кардааст** [5,77-78Р.] Инчунин ин ибора ба маънои ба касе ё чизе ба назари бад, танқид, тамасхур ва ё қаҳру ғазаб нигоҳ кардан низ кор фармуда мешавад:

Ҳоло шумо, пири бетавфиқ, ба ҳамин саґера ҳам чашм ало кардед-ми? [6,с.65]

Яке аз ҷиҳатҳои характерноки ибораҳои фразеологии сермаъно аз он иборат аст, ки онҳо дар ин ё он маъно синонимҳои худро доро буда, ба силсилаи гуногуни фразеологизмҳои синонимӣ дохил мешаванд. Масалан: ибораи дар боло зикргардида ба маънои ба зан ва ё духтари касе нияту қасди бад доштан бо ибораҳои фразеологии « **Бо чашми бад нигоҳ кардан**», «**Чашми номаҳрам халондан**» синоним мешавад:

Мо дузд шуда хонаи киро задем, бузу гӯсфанди киро бурдем, ба зану фарзанди кӣ бо чашми бад нигоҳ кардем [6,с.54].

Рафта ба Бақоҷон гӯед, ки дар кӯчаю пасткӯча ба зану духтарони мардум чашми номаҳрами худро нахалонад[6,с.64Ҷ].

Ибораи **«Чашм ало кардан»** ба маънои тамаъ доштан ба молу замини касе бо ибораи **« Чашм дӯхтан»** низ синоним шуда метавонад: Агар ба ҳар сад танга ҳар моҳ даҳ танга диҳед, ман ин корро мекунам, вагарна аз ҳамин судхӯрҳо қарз кунед, ки ба замини шумо чашм дӯхтаанд[1,с.67].

Инчунин, ибораи фразеологии маҷозии « **Даст кӯтоҳӣ кардан**» дар забон вобаста ба ифодаи мақсад бо маъноҳои гуногун омада, хоси услуби гуфтугӯйӣ мебошад. Ибораи мазкур ба маъноҳои аз ӯҳдаи коре ё чизе набаромадан, дар иҷрои коре оҷиз мондан, нодорӣ, камбағалӣ, имконияти моддӣ надоштан, нотавонӣ омада метавонад, ки онҳоро дар мисолҳои зерин дидан мумкин аст: Дасткӯтоҳӣ ҳам кӯи бад бад! – гуфт кампир. Барои харҷу хароҷоти Оймулло **дасти мо кӯтоҳӣ** мекунад, бибиҷон[6,с.63].

Агар ниқор гирифтанӣ бошӣ, бояд ба ҳамаи инҳо даст ба гиребон шавӣ. Аммо ту бо ҳамаи онҳо даст ба гиребон шуда наметавонӣ, дастат кӯтоҳӣ мекунад [6,с.77]

Чи тавре ки аз ин ибораи зикргардида маълум аст, ба маънои дар коре оҷизу нотавон будан ва зӯр нарасидан, инчунин ба фразеологизми « **Бо касе даст ба гиребон шуда натавонистан**» синоним шуда омадааст. Ҳар ду ибора дар ифодаи маъно ва ҷиҳати обуранги бадеӣ баробарҳуқуқ мебошанд, яке дигареро пурра мекунад. Ба маънои зур нарасидан фразеологизми **«Дандон нахалидан», «Дандон нагузаштан**» ба ибораҳои фразеологии боло синоним шуда метавонанд: Не, ба набераи вай **дандони шумо намехалад**, вай соҳиб дорад [6,с.54]

Сермаъноии ибораҳои фразеологӣ ба масъалаи синонимикаи фразеологизмҳо алоқаи зич дорад. Аксарияти ибораҳои фразеологии сермаъно дар ин ё он маъно ба силсилаи гуногуни ибораҳои фразеологии синонимӣ дохил мешаванд, ки онҳо низ дар навбати худ синонимҳои нав пайдо менамоянд. Синонимҳои нав ҳам боз якчанд маъноро ифода карда метавонанд.

Ибораи «**Дил бастан**» аз ифодаҳои машҳур ва вирди забоншудаи зиндаи халқ буда, бо чандин маъно истифода мешавад ва дар ин маъноҳо бо калимаҳо ва ибораҳои ноустувор ҳамнисбат буда, дар ҳама маврид хусусияти образнокӣ ва ифоданокии худро нигоҳ медорад.

Ин ибора чи дар забони гуфтугӯйӣ ва чи адабӣ аз ҳама зиёдтар ба маънои ошиқ шудан ва ба касе меҳр бастан истифода бурда мешавад: Вай чанд вақт инҷониб ба вай дил баста, барои ба ӯ хонадор шудан роҳ меҷуст[6,с87].

Фразеологизми **« Дил бастан**» бо ифодаи машҳури халқии «**Тан додан»** синоним шуда метавонад ва маъноҳои розӣ шудан, қабул кардан, қоил шудан, таслим шудан ва ғайраро ифода мекунад: Ӯ кайҳо умеди худро аз озодӣ канда ва ба асирӣ дил баста буд[1,с.77].

Ибораи фразеологии машҳури « **Дил об шудан**» дар нутқ бо хусусиятҳои зиёди эмотсионалӣ доро мебошад ва дар ифодаи маъноҳои гуногун, ҷиҳатҳои образнокӣ, ифоданокӣ ва ҳаяҷоновариро нигоҳ медорад: Ба ман ин қадар ало-ало нигоҳ накун, дилам об мешавад[6,с.78].

Дар ин ибора нависанда нисбат ба персонаж муҳаббати сохтакоронаи бой ва тамаллуқи риёкоронаи ӯ нисбат ба Фирӯза ифода гардидааст.

Дар мисоли дигар фразеологизми «**Дил об шудан**» ба маънои ғам, ғусса хӯрдан омадааст: Ошпаззанаки бадфеъл бо вуҷуди ҳамаи сахтгапии худ ҳуқ-ҳуқи гиряи ӯро шунида, дилаш об шуд[6,с.69].

Дар адабиёти классикӣ ин ибора ба маънои муассир шудан дар шакли «**Дил об гаштан**» низ вомехӯрад:

Муғаннӣ, даме гӯши барбат битоб,

Ки чандон бинолад, ки дил гардад об. [7,с.71]. Шоҳин

Фразеологизми «**Ба даст афтодан**» аз машҳуртарин ва сермаҳсултарин ифодаҳои забони умумихалқии тоҷик буда, вобаста ба воқеа ва ё ҳодисаи тасвиркарда якчанд маъноро ифода мекунад: Як ҷуфт гови боқимондаашро ҳам мехост фурӯшад, аммо ба сабаби ноуҳдабароии ятимонаш Шодӣ ва Исмат ба даст афтод[1с.53]. Дар ин ҷо ба маънои дастгир шудан истифода шудааст. Ин ибора дар забони тоҷикӣ ба маъноҳои **пайдо шудан**, **ба касе дучор шуданро** низ ифода мекунад: Ба кӯча баромадаму ба дасти як дӯсти қадимии худ афтодаам, ки ҳамроҳ дар институт хонда будем[6,с.87].

Аксарияти ибораҳои фразеологие, ки якчанд маъноро ифода менамоянд, дорои хусусиятҳои баланди ифоданокӣ буда, ба нутқ обуранги бадеӣ, ҳаяҷон мебахшанд, онро равон ва хеле барҷаста менамоянд.

Ибораи **«Гули сари сабад»** низ ҳамин гуна хусусиятхоро доро мебошад. Ибораи мазкур пеш аз ҳама дар маънои зинатдиҳандаи маҷлису ҷамъомад вирди забонҳо гаштааст: Рӯзҳои таътил дар он ҷо маҷлиси адабӣ ва сурудхонӣ ташкил меёфт: дар маҷлисҳои адабӣ, зинатбахши давраи дӯстон, монанди «гули сари сабад»-и бӯстон Муҳаммад Сиддиқи Ҳайрат буд [1с.78].

Лекин баъзан аз байни он бибихалифаҳо якто-дуто босаводҳо, шоираҳо ва хуштабъҳо ҳам баромада мемонданд, ки дар муддати андак ба тамоми шаҳр машҳур мегаштанд ва **гули сари сабади** ҳар маҷлиси занона онҳо мешуданд[6,с.76].

Маънои дигаре, ки ин ибора ифода менамояд, аз ҳама хуб, аз ҳама писандида, аз ҳама мақбул аст: Ба ҳар хонадон, ки равам, **гули сари сабад** ман мешавам [6,с.79].

Фразеологизмҳои сермаъно дорои хусусиятҳои баланди образнокӣ, ҳаяҷонбахшӣ ва ифоданокӣ буда, нутқро равон, ифодаро мӯҷаз намуда, дар хонанда ҳиссиёти матлуберо пайдо мекунанд. Чунончи: ибораи « **Дилро гургон пора кардан**» аз ифодаҳои машҳури халқӣ буда, дар нутқ маъноҳои ноором, беқарор ва баъзан асабонӣ шудан, рӯҳан азоб кашидан, шубҳае дар дил пайдо шудан ва ғайраро ифода карда метавонад: Хусусан пас аз он ки фаҳмид, бой мехоҳад Фирӯзаро ба Асо никоҳ карда, аз худаш тӯю тамошо карда диҳад, истода натавонист, **дилашро гургҳо пора** мекарданд[6,с.83].Шабҳо андаке бевақт биёяд, **диламро гургон тала мекарданду** ба кӯча метохтам[1,с.66].

Ибораҳои фразеологии «**Дил бой додан»** ба маъноҳои ошиқ шудан, дӯст доштан, ҳаросидан, рӯҳафтода шудан; « Ба даст гирифтан» – фармонбардору мутеъ ва итоаткор намудан ба коре ё чизе машғул шудан, истилло намудан, эҳтиёт кардан ва ғайра истеъмол шуда, дар нутқ вазифаҳои гуногуни услубиро ба ҷо меоранд ва ҳар кадом дар ин ё он маънӣ дорои муродифҳои муайян мебошанд.

Ҳамин тавр, ибораҳои фразеологии сермаъно яке аз қисмҳои муҳимтарини фразеологизмҳои рехта ва маҷозӣ буда, дорои хусусиятҳои бепоёни услубӣ мебошад. Ибораҳои фразеологӣ дар асарҳои адибони тоҷик зиёд истифода гардидаанд. Онҳо барои пуробурангу нишонрас шудан ва бо тобишҳои гуногуни услубӣ ифода гардидани фикр ёрӣ мерасонанд.

Аксарияти ибораҳои фразеологии сермаъно дар ин ё он маъно ба силсилаи гуногуни ибораҳои фразеологии синонимӣ дохил мешаванд, ки онҳо низ дар навбати худ синонимҳои нав пайдо менамоянд. Синонимҳои нав ҳам боз якчанд маъноро ифода карда метавонанд.

Онҳо дурдонаҳои эҷодиёти халқ мебошанд ва ба сухан обуранги махсус медиҳанд. Ҳар як гӯянда ва нависанда ибораҳои фразеологиро дар шакли тайёр аз анбори луғавии забон гирифта истифода мебарад ва онҳо аз бойигарии забони умумихалқии тоҷик шаҳодат медиҳанд.

АДАБИЁТ

1. Айнӣ С. Куллиёт, ҷ. 1 / С.Айнӣ.- Сталинобод: Нашрдавтоҷик, 1958.-346с.
2. .Виноградов В.В. Об основных типах фразеологических единиц в русском языке / В.В.Виноградов.-Москва.-Л. 1947- 341с.
1. .Ғаффоров Р. Забон ва услуби Раҳим Ҷалил / Р.Ғаффоров.-Душанбе,1966.-126с.
2. Муминов А. Полисемия ва фразеология / А.Муминов.-Университети давлатии Тоҷикистон. Маҷмуаи филологӣ. Душанбе,1971.-234с.
3. Раҳим Ҷалил. Одамони ҷовид / Раҳим Ҷалил.-1949.-301с.
4. Икромӣ Ҷ. Духтари оташ / Ҷ.Икромӣ.- Душанбе: Адиб, 2009.-560с.
5. Шоҳин Ш. Куллиёт /Ш.Шоҳин.-Душанбе: Адиб, 2006.-640с.
6. Фарҳанги ибораҳои рехтаи забони ҳозираи тоҷик. Ҷ.2.-Душанбе: Ирфон,1964.-802с.

НЕКОТОРЫЕ МЕТОДИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ЗНАЧИТЕЛЬНЫХ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ФРАЗОВ

В статье анализируется проблема фразеологизмов и рассматриваются некоторые ее научные особенности в художественной литературе.

Фразеологические выражения являются одной из важнейших частей литой и образной фразеологии и имеют бесконечные стилистические особенности. Фразеологические выражения широко используются в творчестве таджикских писателей. Они помогают сделать мысль более красочной и выразительной с различными стилистическими нюансами.Фразеологические идиомы обладают высокими образными, захватывающими и выразительными чертами, они делают речь плавной, выразительной и вызывают у читателя позитивные ощущения.

Ключевые слова: фраза, фразеология, семантика, лексикология, этимология, грамматика, стиль, метафора, выражение, образ.

SOME METHODOLOGICAL FEATURES OF SIGNIFICANT PHRASEOLOGICAL PHRASES

The article analyzes the problem of phraseological units and examines some of its scientific features in fiction.

Phraseological expressions are one of the most important parts of cast and figurative phraseology and have endless stylistic features. Phraseological expressions are widely used in the works of Tajik writers. They help to make the thought more colorful and expressive with various stylistic nuances. Phraseological idioms have high figurative, exciting and expressive features, they make speech smooth, expressive and cause positive feelings in the reader.

Key words: *phrase, phraseology, semantics, lexicology, etymology, grammar, style, metaphor, expression, image.*

Сведения об авторах:

Темурова Момагул Курбоналиевна*, доцент кафедры языков Таджикского технического университет имени академика М.С.Осими, 918686470.*

Шарипова Дилафруз Убайдуллоевна *ассистент кафедры языков Таджикского технического университет имени академика М. С. Осими, E-mail: tmomagul@gmail.com*

About the authors:

Temurova Momagul Kurbonalievna*, Associate Professor of the Department of Languages, Tajik Technical University named after academician M.S. Osimi, 918686470.*

Sharipova Dilafruz Ubaidulloevna *Assistant of the Department of Languages, Tajik Technical University named after academician M.S. Osimi, E-mail: tmomagul@gmail.com*

АНДАР ШЕВАИ ДАРКИ МАЪНОИ ШЕЪР

Сӯфиев Ш.З.

Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон

Шеър, хоса шеъри ғиноӣ, зодаи хаёлу илҳоми ногаҳонии шоири асилест, ки падидаҳои офаринишро мутобиқи завқи вежаи хеш бозшиносӣ карда, онҳоро дар густараи забон ғолибан ба гунае мавзуну муқаффо рақам мезанад, ки мухотаби ӯ бо хондани он ба дарку бардошти зебоишиносонаи шоир аз падидаҳои ҳастӣ даст меёбад. Муҳаммадтақии Баҳор мегӯяд, ки «шеъре, ки мақсуди мост, шеърест, ки аз димоғи шоире лоиқ ва дар як вақти озод ва ё ба вақти торике дар буҳбуҳаи эҳсосот ва тарокуми авотифи гуногун ва дар як ҳоли ҳаяҷонӣ гуфта шавад»[5, с. 931]. Ҳар андоза диди шоир ҳунармандона бошад ва ҳар андоза ҳусни баёнаш нозук, ба ҳамон андоза шеъраш дар сатҳи писандида, чи аз назари сурат ва чи аз нигоҳи маъно, ба забон меояд ва ба дили мухотабаш менишинад.

Дар ҳоле, ки шеър ҳаҷман хурд аст, дар худ як ҷаҳон маъноро мегунҷонад. Аммо асари мансур гунае дигар аст: мақсади асосии он расонидани паём аст; ҳадафи шеър бар изофаи расонидани паём таъсири зеҳнию равонӣ ва эҷоди отифаву лаззат дар мухотаб аст. Беҳудае нест, ки андешаманде асари мансурро ба «роҳ гаштан» ва шеърро ба «рақсидан» шабеҳ донистааст. Забони шеър мантиқан хеле дақиқ, полоишёфта, пероставу ороста ва бисёр ҳунарӣ мебошад. Шоир мисли наққошест, ки барои як лаҳзаро тарсим кардан чандин рангро омезиш медиҳад, то ранги мавриди алоқаашро пайдо бикунад: ӯ ҳангоми тасвир мафҳумҳоро тавассути вожаҳо дар ҳам меомезонад, то битавонанд маънои хосеро эҷод намояд. Ӯ вожагонро на танҳо барои баёни маъно, балки аз назари оҳангу лаҳнашон низ дарҳол интихоб мекунад ва аз рӯйи қонуниятҳои зебоишиносии сухан дар бистари шеър мегунҷонад. Чунин амали шоир метавонад огоҳона ё надониста ба шикасти ҳинҷорҳои сарфию наҳвӣ биоварад.

Чунин шеърро, ки натиҷаи илҳом ва завқи халлоқи як шахс аст, чи гуна бояд бихонем, ки ба маъное, ки сарояндаи шеър дар назар доштааст, пай бибарем? Дар имтидоди таърих адибону андешмандоне аз Арасту гирифта то Ибни Синову Рашиди Ватвоту Шамси Қайсу Маликушшуаорои Баҳор пеши худ чунин суолҳоеро гузоштаанд.

Масъалаи шинохти шеър ҳамвора баҳсбарангез будааст. Шеърро ҳама мефаҳмад ва ҳар касе ба таври худ дарк мекунад, ҳатто онҳое ки савод надоранд маърифати хосе аз шеър доранд. Аммо дарки ҳар яки онҳо гуногун аст. Оё меъёри санҷиши каломи ҳунарӣ вуҷуд дорад, то дар асоси он хубию зиштии шеърро муайян карда тавонем? Дар асоси кадом меъёрҳову нишонаҳо метавон як шеърро хуб ва дигареро суст шуморем? Чаро баъзе одамон як шеърро шеъри хуб ва шеъри дигареро бо ҳамон мазмун заифу каммоя мешуморанд? Маъмулан, бо изҳоре аз қабили «бо шунидани ин шеър тамоми баданамро ларза гирифт», «ашк аз чашмонам ҷорӣ шуд», «мӯйи баданам хест» ва ғайра хонанда назари худро дар бораи шеър баён мекунад. Дар асоси кадом меъёр ӯ дар бораи шеър чунин довариҳо мекунад?

Маъмулан, вақте хонанда дар бораи шеър чунин ҳукм мекунад, манзураш аз ин доварӣ таъсирест, ки шеър бар ӯ гузоштааст. Дар воқеъ, маҷмӯае аз омилҳои шахсӣ ва ҷамъиятӣ ҳастанд, ки дар замону маконе хос бар хонандаи шеър таъсир мерасонанд ва муносибати ӯро ба шеъри хондааш муайян мекунанд. Хулосабарорию ибрози назар карданҳои фардӣ марбут ба тавоноиҳои шинохтию маърифатии инсон аст ва он аз чаҳорчӯбаҳои худ берун рафта, меъёри ягонаи дарки дурусти шеър шуда наметавонад. Ҳар хонанда он андоза аз шеър бардошт мекунад, ки қобилияти даркашро дорад.

Маликушшуаро Баҳор ба ин назар аст, ки «шеър натиҷаи отифаву эҳсосоти зарифу нозуки як инсони ҳассоси мутафаккир аст» [5, с. 931]. Шеър бо рӯҳ ва ҳолоти отифии инсон пайванди мустақим дорад. Зебоии шеър дар он аст, ки дар як ҳолати ҳаяҷонии шоир гуфта шуда, нохудогоҳ аз маҷмӯи воқеиятҳои айнию зеҳнӣ дар омезиш бо эҳсосот, тахайюл, илҳом, завқи адабӣ ва, муҳимтар аз ҳама, таҷрибаи шоир ба вуҷуд меояд. Ҳарчи завқ, ҳаяҷону эҳсосоти отифии шоир ҳангоми иншои шеър қавитару самимию табиитар бошад, ба ҳамон

андоза шеър беҳтар ва хубтар хоҳад буд. И. Кант гуфтааст, ки «шеър намоишгоҳе аз эҳсосот аст, ки ақл онро ба низом медароварад» [10, с. 506]. Г. Флобер дар бораи шеър чунин иброзн назар кардааст: «шеър равиши вежа барои дарки ҷаҳони хорич аст, василаи хосест, ки моддаро бозрасӣ карда, онро бидуни тағйир дигаргун мекунад»[10, с. 506]. Аз дидгоҳи андешмандони мазкур бармеояд, ки шеър омезаи эҳсосот, отифа ва ақлу шуур буда, бештари тирагиҳо ва ё розу асрори забон аз ин ҳолат берун меояд.

Оё мешавад як шеърро, ки ба ҳолати рӯҳии ҳозираи ман мувофиқ аст, хуб ва шеъри дигареро, ки ба ҳолати рӯҳиям наздик нест, нохуб шуморам? Шеър баёнгари ҳолоти шахсе дар як замони муайян аст. Ба гумонам, ба аксарият чунин иттифоқе афтидааст, ки як шеъри хеле сода дар ҳолате, ки шумо дорои ҳиссиёте будаед, ки ба муҳтавои он шеър наздик аст, ба шумо таъсири фавқулода амиқе расонидааст. Вале ҳамон шеър дар дигар мвқеъ, ки мувофиқ ба вазъияти рӯҳии шумо набудааст, дар шумо таъсире накардааст. Кажфаҳмиҳо ва бардоштҳои гуногун дар бораи «шеъри хуб» ва «шеъри суст» аз он сар мезанад, ки чакома сухани отифӣ буда, ҳолати мушаххаси рӯҳиро баён мекунад ва ин вазъият ҳар лаҳза метавонад дигаргун бошад.

Ба воситаи кашфи маъно чигунагии интиқоли андеша ба забон равшан мешавад. Баррасии забони шеър дарки моро аз андешаҳои аслии шоир фузунӣ мебахшад. Дар ҳама гуна матни адабӣ, аз ҷумла дар шеър, маънои калима комилан дар худи он нест, балки то андозае бо вожагони дигари матн муносибат дорад. Даруни вожа дар шеър пур аз таҷаллии маъност. Вожа дар шеър ҳамвора дар ҳаракат аст, дар рақсу бозист.

Шеър бо шикастани ҳинҷорҳои забонӣ як сохтори дастурии ғайримаъмулиеро аз ҷумла месозад, ки барои хонанда чи аз нигоҳи шакл ва чи аз ҷиҳати мазмун ноошност.

Парвиз Нотили Хонларӣ (1914-1990), адиб ва олими номдори қарни гузаштаи Эрон, ба ин назар аст, ки «дар идроки шеър миёни гӯяндаву шунаванда робитаи қавитаре барқарор мешавад. Шунаванда ин ҷо дигар танҳо пазирои паём нест, балки худ дар сохтани паём шарик аст. Барои идроки шеър танҳо ҳамзабонӣ миёни гӯянда ва шунаванда кофӣ нест, балки вуҷуди ҳамдилӣ миён ду тараф зарурат дорад. Ин ҷо зеҳни шунаванда бояд дуруст ҳамон амалро анҷом бидиҳад, ки зеҳни гӯянда анҷом дода аст. Ин ҷо «ҳузури зеҳн» барои шунаванда шарти лозими идрок аст» [15].

Пажӯҳишгарони аврупоӣ низ дар фаҳму дарки шеър қоидаҳои мантиқии дарёфтани маъноро муҳим мешуморанд. Онон низ ба ин назаранд, ки маънои вожа устувор нест ва дар ҳамнишинии бо вожагони дигари мисраъ ё байти шеър вобаста аст. Матни шеърро Томас Элиот, шоири хушноми инглис «даргирии тоқатфарсо бо вожагон ва маонӣ» меномад. Ҳамин «даргирӣ»-и ҷонкоҳона аст, ки карашмаву ишва ва ҷодӯии вожагонро дучандон мекунад. Терри Иглтон, назарияпардози машҳури адабиёт, шеърро «мақулаи ғайриқобили бозгӯй» меномад ва мегӯяд, ки «ба ҳеч забоне ғайр аз забони худ қобили баён нест»[8, с. 66].

Назарияпардозони мактаби формализми русӣ низ шеърро забоне меҳисобанд, ки аз калимаҳо сохта шудааст, на аз мафҳумҳо [11, с. 86] ва ин вожагон маъонии аслии хешро танҳо дар густараи шеър нишон медиҳанд. Вазифаи хонанда ин аст, ки маънои аслии вожагони шеърро ошкор кунад. Маънои як вожа дар шеър дар бештари мавридҳо маънои луғавии он набуда, аз корбурди он дар паҳнои забон фароҳам меояд. Робитаи вожа бо маъно дар шеър наздиктар аз робитаест, ки дар забони гуфтории рӯзмарра аст. Маънои вожа дар шеър аз таҷриба кардани он бармеояд. Аз ин рӯ шеър чизест, ки таҳти таъсири эҳсосот ва ҳолати отифӣ дар заминаи андӯхтаҳои маърифтии шоир эҷод мешавад ва ҳангоми рӯи коғаз овардани он заминаҳои мантиқию бурҳонияш сарфи назар карда мешаванд. Аммо, баръакси ҳол, дар фаҳми шеър бояд аз қоидаҳои мантиқу бурҳон кор гирифт. Ба гумони ин ҷониб яке аз сабабҳои пайдоиши сӯитафоҳумҳо дар фаҳму дарки шеър аз ҳамин адами таодули мантиқию бурҳонӣ сар мезанад.

Нобиғагони илму адаби форсии тоҷикӣ роҷеъ ба ҷанбаҳои мухталифи нақши забон дар шеър пайваста андеша кардаанд. Ибни Сино ба ин назар аст, ки «шеър забонест, ки бо доштани вежагиҳои хос мӯҷиби инфиъоли нафсонӣ ва ба дунболи он кайфи нафсонии лаззат мешавад»[15,с. 76-77]. Кунишпазирӣ ва беиродагии нафсонӣ, ки лаззати вежаеро аз хондани шеър бармеангезад ва мучиби илтизози шодмонии нафс мешавад, ба дараҷаи хаёлпардозии шоир вобаста аст.

Маънои аслии шеърро аз назари ӯ ба воситаи ақл ва тамассук бояд дарёфт.

Айнулқузот (1098-1133) дар яке аз номаҳои хеш роҷеъ ба шинохти маонӣ дар шеър мегӯяд: «Ҷавонмардо! Ин шеърҳоро чун оина дон. Охир донӣ, ки оина сурате нест дар худ. Аммо ҳар ки дар ӯ нигаҳ кунад, сурати худ тавонад дид» [4, с. 216].

Мавлоно (1207-1273) дар «Фиҳи мо фиҳи» роҷеъ ба беинтиҳоии маъно дар шеър баёни хеле омӯзандае дорад: «...ҳар ки воқиф аст, аз андаке бисёр фаҳм кунад ва аз чизе чизҳо ва аз сатре дафтарҳо...ва ин танҳо дар олами маънӣ ва улуми ҳикмат нест. Дар ҳама чиз чунин аст, дар молҳову зарҳо ва конҳо ҷумла беҳаду поён аст, аммо бар қадри фаҳм фуруд ояд» [14, с. 189-190]. Мавлоно забонро нигоҳдорандаи розу асрори инсон мешуморад. Ҳастии инсон дар забони ӯ таҷассум меёбад. Бо кашфи рози сухан инсон ба моҳияти офариниш даст меёбад:

Одамӣ махфист дар зери забон,
Ин забон парда-ст бар даргоҳи ҷон.
Чунки боде пардаро дарҳам кашид,
Сирри саҳни хона шуд дар мо падид [13, с.49].

Ӯ бо таассуф аз шинохти нодурусти мардум аз асрори ҳастӣ изҳор медорад, ки:

Кошкӣ, ҳастӣ забоне доштӣ,
То зи ҳаст, ин пардаҳо бардоштӣ [12, с. 274].

Бояд мутазаккир шуд, ки андешаҳои Мавлоно дар бораи моҳияти забон ва матн бо назарияҳои муосири ғарбӣ монандиҳои зиёд дорад.

Дидгоҳи Мавлоно дар бораи фалсафаи забон бо назария Людвиг Витгейнштейн (1889-1951), файласуфи пуровозаи қарни бистум, ки пайваста дар бораи фалсафаи забон, фалсафаи андеша ва шеваҳои корбурди вожагон жарфу дақиқ меандешид, монандиҳои шигифтангезе дорад. Ба ақидаи ӯ, андеша дар забон аз тариқи кор дар рӯи матн муяссар мешавад ва тафаккури соҳиби матн, ки бо мо дар фосилаи дури замоние қарор дорад, аз забони матни ӯ бояд дарёфта шавад. Витгейнштейн ҳамчун Мавлоно забонро либоси андеша меномад. Ба ақидаи ӯ, ин либос барои ҳадафҳои дигар истифода мешавад, на барои он ки битавон ба воситаи он сурати ҷисмро шинохт. Баръакс, либос, яъне вожа, пӯшишест бар рӯи маъно, то мо онро дарнаёрем ба асолати маъно даст нахоҳем ёфт [6, с. 18].

Яке аз назарияҳои шинохти дурусти матн, ки аз ҷониби бештари шеършиносон эътироф гардида, мавриди истифода қарор гирифтааст, ба Айвер Армстронг Ричардз (1893-1979) ва Чарлз Кей Огден (1889-1957)* таалуқ дорад. Онҳо дар китоби хеш «Маънои маъно» [2] қаламрави забонро аз чаҳор чашмандоз муайян мекунанд:

1. Идрок (sense) – иборат аст аз ҳамон чизе, ки мо дар бораи он сухан мегӯем, масалан «ман дар *маҷлисгоҳи* Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон (АМИТ) қарор дорам».

2. Эҳсос (feeling) - мавқеияти гӯянда нисбат ба мавзӯъ, яъне эҳсоси гӯянда нисбат ба «ман дар маҷлисгоҳи АМИТ қарор дорам».

3. Лаҳн ва оҳанги гуфтор (tone) – ҳолати ё вазъи гӯянда нисбат ба шунаванда ва мухотаб. Дараҷаҳои он бениҳоятанд. Масалан, ман бо таъкид мегӯям: «ман дар маҷлисгоҳи АИ ҶТ қарор дорам».

4. Қасд ва ният (intention) –и гӯянда нисбат ба мавзӯъ ва мухотаб.

Тамоми ин чашмандозҳои чаҳоргона дар муайян кардани маъно таъсири бевосита мегузоранд.

Дар натиҷаи муайян кардани моҳияти отифии вожа дар асоси чаҳор тавзеҳи мазкур Ричардз ва Огден калимаҳову иборагони забонро ба ду гурӯҳ тақсим кардаанд: а) вожагони отифӣ, ки эҳсосотро баён мекунанд; б) вожагони ишоратӣ. Бо шинохти навъи вожагони шеър ин назарияпардозон таъкид меварзанд, ки вақте кас мефаҳмад, ки дар ҳар забоне ду гурӯҳе аз вожагон вуҷуд дорад «ва дар ҳар гурӯҳе «маъно» мафҳуми ҷудогонае дорад, он гоҳ дармеёбад, ки дар баъзе аз ибораҳо маъно тағйирёбанда аст ва дар мавридҳои дигар маъно барои ҳама яксон аст.

Дар шеър, мусиқӣ ва ҳамаи ҳунарҳои зебо мо бештар бо ҷанбаи ҳунарии забон сару кор дорем. Забони шеър дар аксари мавридҳо забони отифӣ аст. Вақте забони шеър забони ирҷоъӣ мешавад, вай забони ҳунарӣ нест, забони иборат аст.

---

* Ин назарияпардозони адабиёт таъсири амиқе бар назарияҳои муосири адабии дунё, аз ҷумла, ба адабиётшиносии форсии тоҷикӣ гузоштаанд.

Забони отифӣ калимаҳое ҳастанд, ки маънои онҳо тағйирёбанда ва «шиновар» аст ва барои ҳар касе дар ҳар ҳолате зеҳниятеро ба вуҷуд меоварад, ки аз зеҳниятҳои дигарон фарқ мекунад. Масалан «Аналҳақ»-и Ҳаллоҷ ва «Субҳонӣ мо аъзама шонӣ»-и Боязид маъноҳои бешумор доранд ва дар таърихи фарҳанги форсӣ шарҳу таъбирҳои фаровоне бар онҳо шудаанд. Ба ҳамин далел, ин қабил вожагон ҳамеша дар «ҳаракат»-анд. Забони шеъри классики форсии тоҷикӣ аз ҳамон гурӯҳи вожагони шиновар сохта шудааст, ки хонанда пайваста аз онҳо маъноҳои нав кашф мекунад. Ба ҳамин далел аст, ки адабиёти классик ҳеҷ вақт кӯҳна намешавад.

Аз назари Ричардз ва Огден муҳол аст, ки як лаҳзаи отифию зеҳнӣ бо тамоми вежагиҳояш ҷуз дар зеҳни як тан зуҳуру буруз дошта бошад. Ҳатто муътақид аст, ки ҳамон таҷрибаи шахси ҳунарманд дар лаҳзаи офариниш бо таҷрибаи ӯ пас аз офариниш, вақте ки дар ҷойгоҳи хонанда меистад, замин то осмон бо ҳам тафовут дорад. Зеро ҳар лаҳзае аз лаҳзаҳо бо ҳолатҳои рӯҳиию равонию асабӣ пайванд доранд, ки ба ҳеч вачҳ қобили такрор нестанд [2, с. 86].

Ба ҳамин далел аст, ки дар баробари хондани як байте аз Ҳофиз ё Мавлоно ё дигар шоирони классик ҳар кас вобаста ба тавоноиҳои ботинӣ ва сатҳи донишу идрок ва ҳолати хеш маъноеро кашф мекунад ва агар даҳҳо маротиба ин байтро мутолеъа кунад, ҳар дафъа вобаста ба ҳолати хеш аз он маънои дигаре дармеёбад. Аз ин рӯ, забони шеъри асил забони отифӣ аст.

Забони отифӣ маъмулан тавсифӣ аст. Маъноеро, ки ба як падидаи воқеъӣ иртибот дорад, ба падидаи хаёлӣ интиқол медиҳад. Бинобар ин, дар ин амр фароянди рамзгунагӣ, тасвирсозӣ ва истифода аз шаклҳои мухталифи санъатҳои бадеӣ ҳамчун ташбеҳ, истиора, тамсил ва киноя аҳаммияти махсус пайдо мекунанд. Дар ин сурат танҳо бо роҳи кашфи маъноҳои мармузи ин санъатҳои бадеӣ метавон ҳолат ва дарёфтаҳои отифиро, ки баённопазир ё душворбаёнанд, дуруст шинохт.

Терри Иглтон ҳангоми баррасии дидгоҳҳои зебоишиносонаи Томас Эллиот, шоири шаҳири инглис, фармудааст, ки «маъно лукмаест, ки ба хонанда дода мешавад, то дар ҳоле ки шоир дуздона ба шеваҳое моддитар ва ноогоҳонатар рӯйи ӯ кор мекунад, дар сардаргумӣ боқӣ бимонад» [9, с. 64].

Шеър беш аз ҳар гуфтмони дигар бо бозии вожагон, ки бар тафовутҳои ҷузъию зарифи маъноӣ бино шудааст, сарукор дорад. Масъалаи фарноиш (истидлол)-ҳои мантиқӣ ё тасвири дақиқи рӯйдод дар шеър муҳим нест. Мақсад аз сурудани шеър дар бештари ҳолот – баёни назокату латофати сухан ё баёни маъноҳои тоза аст. Дар баъзе мавридҳо маънои шеър метавонад хилофи воқеъият бошад, зеро барои шоир чи гуна гуфтан аз чи гуфтан муҳиммтар аст.

Бояд дар назар дошт, ки як шеъри хуб мисли уқёнус аст ва ҳар кас ба андозаи зарфе, ки дар даст дорад, метавонад аз он об бардорад.

Шеъри хуб маҳсули робитае байни хонандаву шоир аст, ки дар асоси матни шеър шакл мегирад. Дар натиҷаи муносибат бо олами атроф вокунише дар зеҳни шоир пайдо мешавад ва он таассуротро ӯ дар қолиби вожагоне баён мекунад ва ба ин тартиб шеър ба вуҷуд меояд.

Дар шинохти шеър сохтори забонии он бисёр муҳимм аст. Гоҳе паҳлӯи ҳам қарор доштани вожагони як шеър, зарбу оҳанги онҳо ба мо аз бузургии он шеър далолат мекунанд. Масалан, дар ғазали машҳури Саъдӣ бо матлаи «*Эй сорбон, оҳиста рон, ороми ҷонам меравад* ...» «андеша ва тасвир чунон ба ҳам омехта, ки аз ин ҳикоят мо ба хубӣ дар зеҳни худ метавонем тасвире аз ин корвону сорбон, ки ёри саркашро мебаранд ва ҳолати ошиқи ранҷуру бечораро дар зеҳни хеш эҳё намоем» [3]. Воқеъан дар ин шеър вожагон гуё тасодуфан паҳлӯи ҳам омадаанд, аммо тасодуфан дар ҳамон ҷое уфтодаанд, ки бояд падид меомаданд. Агар вожаеро аз ҷояш бечо кунем ё ҷояшро тағйир диҳем, таъсири шеър камранг мешавад ё тамоман аз байн меравад.

Дар ҳама давру замонҳо шеъри форсии тоҷикӣ амре воқеӣ ва кунунӣ шинохта мешавад. Шеъри ҳазору анд сол қабл сурудаи Рӯдакӣ ё Манучеҳрӣ ҳанӯз тоза аст ва хонандаи муосир гумон намекунад, ки фосилаи беш аз ҳазорсола байни ӯ ва шоир вуҷуд дорад. Ба қасидаи машҳури Рӯдакӣ «Бӯи ҷӯйи мӯлиён» таваҷҷуҳ кунед:

Бӯи Ҷӯи Мӯлиён ояд ҳаме,
Ёди ёри меҳрубон ояд ҳаме.

Реги Омӯву дурушти роҳи ӯ,
Зери поям парниён ояд ҳаме.
Оби Ҷайҳун бо ҳама паҳноварӣ
Хинги моро то миён ояд ҳаме.
Эй Бухоро, шод бошу дер зӣ,
Мир наздат шодмон ояд ҳаме [7, с. 64].

Дар ин намунаи шеърӣ дар нигоҳи нахуст ягон санъати фавқулодае ё баёне зарифу латифи шоирона дида намешавад. Аммо ин шеър тӯли садсолаҳо дар соҳати шеъру адаби порсии тоҷикӣ зинда буда, мавриди истиқбол ва татаббуъу пайравии шумори зиёде аз шоирони баъд аз Рӯдакӣ қарор гирифтааст. Ба гумони ин ҷониб сохтори низомманди мисроъ ва хуштанинии вожаҳо фазои хотирабарангез ва ҳиссиёти дилангезеро дар бораи Бухоро тавассути қофияи «ояд ҳаме» дар зеҳни шунаванда ба вуҷуд меоварад ва ба ин восита гармонияи ягонаи дилгармкунандаеро дар тамоми шеър эҷод мекунад. Машҳуру мондагор шудани ин шеър ва ашъори мутааддиди шоирони гузаштаи мо ҳамон ҳисси тавоноии ҳунариест, ки дар пушти вожагони шеър нуҳуфтааст ва ба он кудрати зистан, ҳатто баъд аз ҳаёти муаллифи он медиҳад.

Хонанда бояд маънои шеърро кашф кунад. Муҳиммтарин шеваи шинохти маънои шеър хондани эҳсосоти ғание нуҳуфта дар пасманзари вожагони он аст. Маҳз ҳамон эҳсосоте, ки сабаби ба вуҷуд омадани ин шеър шудаанд. Хонанда бояд мисли як бостоншинос ба қабатҳои жарфи вожагон дарравад, то он эҳсосоти аслии шоирро дарёбад, ки дарунмоя, ё ба ибораи дигар, моҳияти шеърро ташкил мекунанд. Ҳамин фурӯравӣ дар жарфои вожа онро зинда мекунад ва ҳисси лаззатбахшу отифиеро дар хонанда эҷод мекунад. Аз ин рӯ, қалами шоир кори асои Мӯсоро анҷом медиҳад: сеҳрнок ва ҷодугар аст, зеро бо «исонафасӣ»-и хеш ба вожагон умри дигаре мебахшад. Аз ин рӯ, марзи шеъри асил ва шеъри зӯракӣ ҳамин ҷодуии вожагон аст, ки онро яке аз бунёдгузорони мактаби формалистии русӣ Виктор Шкловский (1893-1984) «растохези каламот» номидааст [17, с. 33].

Яке аз пажӯҳишгарони сохторгаро Клинт Брукс (Cleanth Brooks) чунин мегӯяд: «Хонанда бояд бо тамоми вуҷуди хеш вориди шеър шавад, бояд ҷузъе аз шеър ё ҳатто ҷузъе аз нохудогоҳи шоир шавад. Агар мехоҳем воқеъан аз шеър лаззат бибарем, бояд бо тамоми ҳастиямон ба тамоми ҳастии шоир ва паёми ӯ посух диҳем. Бояд даруни шеър бошем, на беруни он. Агар берун аз шеър бошем ногузир дар бораи чигунагии будани шеър суҳбат мекунем, на дар бораи шеър он гуна ки ҳаст» [1, с. 300].

Дар такмили назарияи Брукс бояд ба ин нукта ишора кард, ки ҳар хонандае меъёрҳои таҷрибаи шахсии худашро дорад, ки бо онон бузург шудааст ва шеъре барои ӯ лаззатбахш мешавад, ки бо он меъёрҳо наздик бошад. Агар бо шеъри ирфонӣ ошнотар бошад аз ашъори Мавлоно бештар лаззат мебарад, то аз ашъори воқеъгароёнаи Манучеҳрии Дамғонӣ. Пас ҳамон гуна, ки шеър баёни таҷрубаи шахсии шоир аст, шинохти хонанда ҳам шинохти шахсии ӯ буда, дар заминаи таъсиргузории шеър бар олами ботинаш ба вуҷуд омадааст.

Хулоса, шеър дар тамоми тамаддунҳову фарҳангҳои башарӣ таърифи ҳамгун, шакли ҳамсон, қоидаҳои муташобеҳ дорад ва вобаста ба дарунмояи фарҳанги ҳар халқу кишваре дорои вежагиҳои хоси хеш аст. Аммо дар дарку фаҳми шеър, чунонки аз пажӯҳиши мазкур маълум шуд, қоидаи ягонае барои ҳамаи аҳвому милали дунё дар фаҳму дарки шеър вуҷуд дорад: хонандаи шеър ҳамвора бояд ба ду гурӯҳ тақсим шудани вожагони забонро дар ҳама мавридҳо дар назар дошта бошад. Гумон накунад, ки шатҳиёти Мансури Ҳаллоҷ аз навъи ибораҳои ирҷоӣ ҳаст.

АДАБИЁТ

1. Brooks, Cleanth. The Well Wrought Urn [Text]: Studies in the Structure of Poetry. – New York : Harcourt, Brace & World, Inc., 1975. – 300 p.
2. Richards, I. A. The Meaning of Meaning [Text] / I. A. Richards, C. K. Ogden. – Mariner Books. – 1989. –396 с. – (A Harvest / HBJ Book).
3. Абдулло, С. Таҳлили зебоишинохтии ду ғазали Саъдӣ [Манобеи электронӣ] / Абдулло Сафар. – низоми дастрасӣ: www.URL: http: // www.fars-encyclopedia.com/ modules.php?name=Content&pa=showpage&pid=266
4. Айнулқуззоти Ҳамадонӣ. Номаҳои Айнулқуззоти Ҳамадонӣ [Матн] / Ба эҳтимоми Алинақии Мунзавӣ ва Афифи Асирон. – Чопи дувум. –Теҳрон: Китобфурӯшии Манучеҳрӣ ва Заввор, 1362. – Ҷ. 1. – 480 с.
5. Баҳор, Муҳаммадтақӣ Малик уш-шуаро. Шеъри хубро чи гуна бишиносем [Матн] / Малик уш-шуаро Баҳор Муҳаммадтақӣ // Баҳор ва адаби форсӣ. – Чопи 3-юм. – Теҳрон: «Ширкати саҳомии китобҳои ҷайбӣ», 1371 (1993). – 933 с.

6. Витгенштейн, Л. Логико-философский трактат [Текст] / Л. Витгенштейн // Витгенштейн Л. Философские работы: в 2-х ч. / пер. с нем. – М.: Гнозис, 1994. – Ч. 1. – 74 с.
7. Девони Рӯдакӣ [Матн] / Таҳия, тасҳеҳ ва сарсухану ҳавошии Қодири Рустам. – Душанбе: Бухоро, 2015. – 334 с.
8. Иглтон, Терри. Пешдаромаде бар назарияи нақди адабӣ. Верости дувум. [Матн] / Терри Иглтон; Тарҷумаи Аббоси Мухбир. – Теҳрон: «Нашри марказ», 1380. – 368 с.
9. Иглтон, Терри. Теория литературы [Текст] / Терри Иглтон; Введение и перевод Елены Бучкиной; Под редакцией Михаила Маяцкого и Дмитрия Субботина. – М.: Издательский дом «Территория будущего», 2010. – 296 с. (Серия «Университетская библиотека Александра Погорельского).
10. Кожевников, А.Ю. Мудрость веков. Запад [Текст] / А. Ю. Кожевников, Г.Б. Линдберг. – СПб: Издательский дом «Нева», 2006 – 539 с. – (ОЛМА Медиа Групп).
11. Лотман, Ю.М. Анализ поэтического текста: структура стиха [Текст] / Ю.М. Лотман. – Л.: Просвещение, 1972. – 272 с.
12. Мавлоно Ҷалолуддин Румии Балхӣ. «Маснавии маънавӣ» [Матн] / Мавлоно Ҷалолуддин Румии Балхӣ. – Душанбе, 2011. – Дафтари 3-юм. – 279 с.
13. Мавлоно Ҷалолуддин Румии Балхӣ. «Маснавии маънавӣ» [Матн] / Мавлоно Ҷалолуддин Румии Балхӣ. – Душанбе, 2011. – Дафтари 2-юм. – 227 с.
14. Мавлоно Ҷалолуддин Румии Балхӣ. Фиҳӣ мо фиҳӣ [Матн] / Мавлоно Ҷалолуддин Румии Балхӣ. – Душанбе: 2018. – 192 с.
15. Сулаймонӣ, Фотима Дарабоғӣ. Шеър аз нигоҳи Ибни Сино ва нақши он дар фарҳангсозӣ [Матн] / Фотима Сулаймонии Дарабоғӣ // Ду фаслномаи илмӣ-пажӯҳишии ҳикмати синавӣ (Машкут ун-нур). – Соли 19-ум, пойиз ва зимистони 1394. – С. 61-78.
16. Хонларӣ, Парвиз Нотил. Забони шеър [Манбаи электронӣ] / Парвиз Нотил Хонларӣ. – низоми дастрасӣ: www. URL: https://article.tebyan.net/74869/نحو-شعر
17. Шкловский, В. Б. Гамбургский счёт: Статьи – воспоминания – эссе (1914-1933) [Текст] / В.Б. Шкловский. – М.: Советский писатель, 1990. – 544 с.

О ПУТЯХ ПОНИМАНИЯ СМЫСЛА СТИХОТВОРЕНИЯ

В статье исследуется проблема правильного понимания стихотворного текста. Прежде чем приступить к интерпретации поэтического текста, необходимо провести с ним некоторые лингвистические и поэтологические манипуляции.

Ключевые слова: *стих, воображение, вдохновение, смысл, форма, восприятие, понимание, лексика, поэтика, слово*

ABOUT THE WAYS OF UNDERSTANDING THE VERSE

The article explores the problem of the correct understanding of the poetic text. Before proceeding with the interpretation of a poetic text, it is necessary to conduct some linguistic and poetological manipulations with it.

Key words*: verse, imagination, inspiration, meaning, form, perception, understanding, vocabulary, poetics, word*

Сведения об авторе:

Суфиев Ш. З. *Центральная научная библиотека имени И. Ганди, Национальная Академия наук Таджикистана, доктор филологических наук, профессор, E-mail: sufizadeh@gmail.com*

About the author:

Sufiev Sh. Z. *Central Scientific Library Tajikistan's National Academy of Sciences, Doctor of philology sciences, professor, E-mail: sufizadeh@gmail.com*

НАРОДНЫЕ РЕМЕСЛА В «ВОСПОМИНАНИЯ» САДРИДДИНА АЙНИ

Рустамова Г.Р.

Таджикский государственный педагогический университет имени С. Айни

Народные промысли, являются достоинством народного творчества, в которой ярко прослеживаются национальные традиционные нравы, которые зародились много веков назад. Изделия древних национальных промыслов сочетают в себе неповторимость и орнамент таджикской традиционной культуры. Как известно творчество таджикского народа, благодаря талантам местных мастеров, прославило их по всей республики и далеко за ее пределами. Изделия мастеров ценны не только материалами, из которых он производились и уникальными традиционными народными технологиями их обработки вручную, в них прослеживаются нравы и традиции прошлого.

На протяжении веков с развитием цивилизации были личности, которые имели потребность высказать свои мысли, впечатления и переживания обрекать в буквы и тексты. В нынешнее время важно понять, роль художественной литературы и культуры как источника духовного обогащения людей. Произведения классиков является источником раскрытия нравственной красоты человеческих качеств личности, таких как гуманизм, мужество, честность, трудолюбия и чувство дружбы, то есть показ неповторимой красоты человеческой жизни. Таджикская литература богата произведениями, которая говорится о морали, труде, трудолюбии, ведь самым надежным и верным источником для жизни человека является труд. Одно из таких произведений является книга Садриддина Айни «Воспоминания».

Айни в «Воспоминаниях» подробно описал народное ремесло, творчество ремесленников, изготавливающее халву, выращивания сельскохозяйственных продуктов, резьбу из дерева и т.д. Народные ремесла всегда были рядом с таджикскими мастерами. Недаром народом сказано, что человек красив и славен трудом.

С. Айни в рассказе «Мастерская по изготовлению халвы» рассказал о покупке халвы, который отец отправил маленького Садриддина: «Как только пройдешь мельничный ручей, за мостом большая усадьба мастера Барота. Во дворе стоит большой дом, там мастерская по изготовлению халвы. Не забудь сказать, что тебя отправили купить халву. Заверни ее в бумагу и принеси домой».

В рассказе подробно описана мастерская усто Барота, который с несколькими работниками готовил халва. Автор ясно, словом рисует картину изготовления халвы, который «в один из больших котлов с загустевшей патокой какой-то человек понемногу сыпал пережаренную муку, а два других деревянными лопатами мешали массу, поддевали лопатами тягучую смесь, осторожно переворачивали и снова бросали в котел». Как известно в народе мастера домашнее ремесло иногда называют домашней промышленностью, а ремесло на заказ и на рынок - мелкой кустарной промышленностью. Мастера усто Барота готовили сладости для жителей деревни и специально для продажи на рынок.

Мать писателя тоже по утрам готовила халву для своей семьи. Айни сравнивая приготовления пищи, передал этот образ в следующем: «На следующее утро мать варила домашнюю халву; а я помогал ей поддерживать огонь. (После свадьбы - прим. автора). Сначала она поджарила в котле на коровьем ‘масле немного муки, потом взяла чашку тутовой патоки, привезенной из Соктари, и перекипятила ее на огне. Когда патока загустела наподобие похлебки, мать высыпала в нее пережаренную муку и смешала. После этого мука с патокой превратилась в густое тесто. Посыпав поднос мукой, мать выложила на него тесто и разровняла его. Когда халва остыла и затвердела, мать посыпала мукой и сложила в коробочку» [3, с.27]. По словам старшего брата, она готовила не халву, а сухую лепешку, он утвердил, что настоящая должна быть масляной. Сухая лепешка считалась основной едой на завтрак.

Мать писателя была бережливой и внимательной женщиной, всегда она думала о семье. Перед свадьбой, когда они готовились на торжество, мать сохранила немного риса, чтобы после свадьбы накормить семью. Мать отсыпала мешок риса и спрятала его в сундук, чтобы взять, когда придется туго. По рассказу видно, что после свадьбы его отец стал задолжником, дома почти ничего не осталось для еды. Услышав ответ матери о сохранившем рисе и заботливости матери, он сказал, что «сберегая у очага, можно стать купцом в Индии!» [3, с.27].

Отец и дед Садриддина были мастерами, грамотными, дед хорошо знал ткацкое и плотницкое ремесла и особенно славился как хороший плотник [1, с.14]. В деревне Махаллаи-Боло обрушилась мечеть, жители деревни стали разыскивать плотника и по чьему-то совету пригласили дедушку Сайид-Умар-ходжу. Дедушка очень красиво отделал мечеть и на одном из столбов вырезал надпись: «работа Сайид-Умар-ходжи соктаринского». Кроме того, вблизи этой деревни, в селениях Болои-Руд, Сарвари, Табариён находилось несколько мельниц, но не имелось мастеров, вытачивающих мельничные колеса. Отец летом жил с Зеварой в Соктари, работал на огороде и в поле, собирал фрукты в саду, а зимой отправлялся к отцу в Махаллаи-Боло, где занимался тесанием мельничных колес и ткачеством. Ткал отец лишь для того, чтобы кормить детей и родителей, то есть снабдить семью одеждой и постелью, а мельничные колеса готовил на заказ и на продажу. Из сказанного можно угадать, что отец и дед писателя старались научить детей своим ремеслам. По словам героя рассказа «лишь тот из учеников хорош, кто сам что-нибудь изобретает и дополняет своим умением мастерство учителя» [1, с.65].

В рассказе «Дядя - мастер» Усто-ходжа старательно полировал крепкие доски из карагача, где отражались все окружающие предметы. Вырезанные узоры мастера казались такими тонкими, изящными и красивыми, будто искусный художник нарисовал их кисточкой на бумаге. Он по характеру был веселым, открытым и общительным человеком и очень обожал шутить с гостями. Маленький Садриддин часто навещал мастера. Глядя на узоры Усто-Ходжи, он интересовался его работой и спрашивал, откуда у него такие способности. «Все наши родственники издавна

плотничали или занимались столярным ремеслом. Разве ты не видишь: отец и дядя у тебя мастера, двоюродный дядя тоже был мастером, славились своим мастерством дед и прадеды наши. Но никто, ни у кого не брал уроков, учились друг от друга, а потом по способностям одни становились очень искусными мастерами, другие менее искусными. Я тоже научился плотничать, глядя на своего отца и деда, а дальше уже до всего додумался сам» - ответил Усто –Ходжа[4, с.27].

Немецкий педагог Адольф Дистервег настаивал, чтобы высшая цель воспитания была самостоятельность в служении истины, красоте и добре. Развитие в детях самодеятельности приобретает положительное значение:

«Учи ученика работать, заставь его полюбить работу, чтобы она стала его второй натурой, приучи его к тому, чтобы он самостоятельно думал, искал, проявлял себя, развивая свои дремлющие силы, вырабатывая из себя стойкого человека» [6.].

Истоки, которые берутся с незапамятных времен, народные ремесла и промыслы чрезвычайно сегодня популярны, ведь это не просто история, а опыт сотен людей. Народное творчество- ремесло согрето теплом рук настоящего мастера и пропитано его душевными порывами, потому что только настоящее вдохновение может подарить человеку незабываемую фантазию и полет авторской мысли.

ЛИТЕРАТУРА

1. Айни С. «Воспоминания». М.-Л.1960.
2. Айни С. Моя краткая автобиография. - Сталинабад: ТГИ, 1968. - 128 с.
3. Айни С. В деревне. Ч.1. Душанбе: Адиб, 1990. - 362 с.
4. Айни С. Рассказ «Дядя - мастер». Душанбе: Адиб, 1990. - 362 с.
5. Брагинский И.С. Проблемы творчества Садриддина Айни.-Душанбе:Ирфон,-1974.-173с.
6. Дистервег А. «Педагогические идеи». М. 1958.

НАРОДНЫЕ РЕМЕСЛА В «ВОСПОМИНАНИЯ» САДРИДДИНА АЙНИ

Народные промысли, считается формой народного творчества, в которой отчетливо прослеживаются национальные традиционные нравы, зародившиеся много веков назад. Изделия национальных промыслов сочетают в себе неповторимость таджикской традиционной культуры. Произведения классиков является источником раскрытия нравственной красоты человеческих качеств личности, таких как гуманизм, мужество, честность, трудолюбия и чувство дружбы, то есть показ неповторимой красоты человеческой жизни.

Айни в «Воспоминаниях» подробно описал народное ремесло, творчество ремесленников, изготавливающее халву, выращивания сельскохозяйственных продуктов, резьбу из дерева и т.д. С. Айни в рассказе «Мастерская по изготовлению халвы» подробно описана мастерская усто Барота, который с несколькими работниками готовил халва.

Мать писателя была бережливой и внимательной женщиной, всегда она думала о семье. Отец и дед Садриддина были мастерами, грамотными, дед хорошо знал ткацкое и плотницкое ремесла и особенно славился как хороший плотник Отец и дед Садриддина были мастерами, грамотными, дед хорошо знал ткацкое и плотницкое ремесла и особенно славился как хороший плотник.

В рассказе «Дядя - мастер» Усто-ходжа старательно полировал карагачевые доски, где отражались все окружающие предметы. Вырезанные им узоры казались такими тонкими, изящными и красивыми, словно искусный художник нарисовал их кисточкой на бумаге. Все родственники издавна плотничали или занимались столярным ремеслом.

Как известно творчество и мастерство таджикского народа, благодаря талантам местных мастеров, прославило их по всей республики и далеко за ее пределами.

Ключевые слова: *ремесло, покупка, узор, мастер, халва, отец, деревня, писатель, литература, рассказ.*

FOLK CRAFTS IN «MEMOIRS»BY SADRIDDIN AINI

Folk crafts are considered a form of folk art, which clearly traces the national traditional customs that originated many centuries ago. National Handicrafts combine the uniqueness of Tajik traditional culture. The works of the classics are a source of revealing the moral beauty of human personality traits, such as humanism, courage, honesty, hard work and a sense of friendship, that is, showing the unique beauty of human life.

Aini in « Memoirs «described in detail the folk craft, the creativity of artisans who make halva, the cultivation of agricultural products, wood carving, etc. S. Aini in the story» halva making Workshop « describes in detail the workshop of UstoBarot, who prepared halva with several employees.

The writer's mother was a thrifty and attentive woman, always thinking about her family. Sadriddin's father and grandfather were masters, literate, grandfather knew weaving and carpentry well and was

especially famous as a good carpenter Sadriddin's Father and grandfather were masters, literate, grandfather knew weaving and carpentry well and was especially famous as a good carpenter.

In the story «Uncle - master», Usto-Khoja carefully polished the elm tree boards, where all the surrounding objects were reflected. The patterns he had carved seemed so fine, elegant, and beautiful, as if a skilled artist had drawn them with a brush on paper. All relatives have long been carpenters or engaged in carpentry.

As you know, the creativity and skill of the Tajik people, thanks to the talents of local masters, made them famous throughout the Republic and far beyond its borders.

Keywords: *craft, purchase, pattern, master, halva, father, village, writer, literature, story.*

Сведение об авторе:

Рустамова Гуландом Рустамовна *– доктор филологических наук, дотцент кафедры таджикского языка и литературы факультета дашкольного и начального обучения Таджикского государственного педагогического университета им С. Айни Тел: (+992) 907913677 E-mail: rustamova-71@mail.ru*

About the author:

Rustamova Gulandom Rustamovna *- doctor of philology science, associate professor of the department of tajik language and literature of the faculty of Preschool and Primaru education. Tel.: 907913677. E-mail: rustamova-71@mail.ru*

ИНЪИКОСИ АНГЕЗАҲОИ ТАНОТОЛОГӢ ДАР ЭҶОДИЁТИ СОТИМ УЛУҒЗОДА

Абдулназаров А.А.

Институти илмҳои гуманитарии ба номи академик Б.Искандаров

Ангезаҳои танатологӣ дар осори аксари нависандагони адабиёти замони шуравӣ зиёд мушоҳида мегардад. Сотим Улугзода, ки яке адибони барҷастаи адабиёти тоҷик мебошад, ки аз истифодаи ангезаҳои танатологӣ зиёд бархурдор будааст. Дар мақолаи таълифгардида мавҷудияти мотивҳои танатологӣ дар чанд асари Сотим Улуғзода дида баромада шудааст.

Ҳангоме ки аз мавзӯи садоқату вафодорӣ ва муомилаву рафтор сухан кунем, набояд аз ҳикояи Сотим Улуғзода «Марги Ҳофиз» (дар мавзӯи рӯйдодҳои таърихӣ) фаромӯш созем. Бояд қайд кард, ки ҳикоя ба воқеаҳои реалӣ асос ёфтааст. Мӯҳтавои асосии ҳикоя бо рӯйдодҳои солҳои 1857-59 дар Ҳиндустон, давраи исёни сипайҳо алайҳи англисҳо алоқаманд аст.

Ҳикоя ҳаҷман хурд буда, ҳамагӣ якчанд саҳифаро дарбар мегирад. Ва дар он қаҳрамонҳо он қадар зиёд тасвир наёфтаанд, аммо он пур аз далелу номҳои шахсиятҳои таърихӣ буда, дар он ҳар як персонаж ба холатҳое ворид шудааст, ки аз рӯи тасвири бадеии ба ӯ хос аст ва ҳар яки онҳо барои ошкор кардани чизи муҳиме дар симои каҳрамони асосӣ кӯмак мекунанд, гарчанде ки нависанда дар бораи хислати ӯ маълумоти муфассалеро намедиҳад.

Аз ҷиҳати мансубият ба жанроҳи адабӣ, ҳикояи мазкур бештар ба масал шабоҳат дорад. Ба сифати прототипҳои қаҳрамонҳои ҳикоя шахсони воқеӣ хизмат кардаанд. Дар баробари қаҳрамонҳои асосӣ, бисёр персанажҳои начандон дурахшони ҳикоя низ тавсиф карда шудаанд. Улуғзода чунон моҳирона ва пуробуранг табиати Ҳиндустонро ба қалам додааст (Шондип як қад парид, ранги чеҳраи гандумгунаш парида шуд, дасту пояш якбора беқувват гаштанд», «Аммо дар ин лаҳза Шивочи парида ба пойҳои ӯ нишаст» ки хонанда бо як фикру хаёли сабук ба ин ҷаҳони афсонавӣ ворид мешавад.

Бо услуби бадеии ба худ хос муаллиф тасвирҳоро бо услуби шеърии худ мувофиқ карда, онҳоро беназир ва ҷолиб баррасӣ менамояд. Дар ҳикоя ҳодисаҳои воқеӣ бо рӯйдодҳои тахайюлӣ чунон омезиш ёфтаанд, ки ҳудуди ночизи фарққунанда байни онҳо тамоман аз байн бурда мешавад-ин як хусусияти хоси нависанда, нобиға Улуғзода мебошад, ки ба тамоми эҷодиёти ӯ хос мебошад.

Воқеае, ки дар ҳикоя «дар шакли фишурда» тасвир шудааст, дар доираи як рӯз рух додааст, гарчанде ки сухан дар бораи ҳодисаи тӯлонӣ меравад. Саволе ба миён меояд, ки нависанда бо ин ҳикояи хурд чӣ гуфтан мехост: тасвири ҳодисаҳои таърихӣ-исёни сипаҳо дар Ҳиндустон? Тасвири симои қаҳрамон, пешво дар шахсияти Нанӣ Соҳиб? Не.

Авҷи достон мисли мавҷҳо ҷараён мегирад, то боло меравад то поён мефурояд, боз боло мегардад ва ба авҷи ниҳоии тасвир мерасад, вақте ки пешво, роҳбар хилофи принсипҳои худ қарор қабул мекунад, бо ин рафтораш ҳамаро дар ҳайрат мегузорад. Аммо ин қарори авф ҳамчун ҳукми қатл садо дод. Ҳаяҷон, фишор, беихтиёрӣ дар ҳалли ҳамаи он ходисаҳое, ки рух медиҳанд, ба таври дақиқ норозигии ботинии Нанӣ Соҳибро инъикос мекунад, ӯ медонист, ки бахшидани хоинро ҳақ надорад, вагарна ин исён аз баҳри чӣ? баҳри қурбон шудан, баҳри талаф гаштан, ин қадар марг аз баҳри озодӣ, баҳрӣ истиқлолият… ҳама чиз аз даст шуд.

Вале ин авф ҳамчун эътимод, эҳтиром ба меҳри падарона нисбат ба шахсе, ки ӯро ҳурмат мекард, ҳамчун пешво, ватандӯсту ватанпарвар мешинохт – Шивоҷи, садо медод. Нана Соҳиб хуб медонист, ки Шивдоҷи бехабар зарба гирифта буд. Ва ин зарба ба ӯ аз фарзанди хеш расида буд. Барои чунин шахси принсипнок, соҳибмартаба ба монанди Шивдоҷи, рафтори фарзандаш баробари маргу қатл буд. Нана Соҳиб бо қарори худ ба падар имкон дод, ки тақдири фарзанди хоинашро худаш ҳал кунад, то ки дар оянда касе ӯро гунаҳкор накунад, ки айби писари хоинашро пӯшонида гирифт.

Тамоми фоҷиаи падари содиқу вафодорро Сотим Улуғзода бо гузоштани як савол аз ҷониби Нана Соҳиб тасвир мекунад: «Яке аз онҳо?-…». Ва бо ин қарор қабул шуд. Бори аввал, маҳз дар ин ҳикоя Сотим Улуғзода тавонист аз баҳри принсипҳояш гузашта, таърих, фаъолияти таърихии шахсиятҳоеро замина созад, ки дар он ҳолати равонии шахс, яъне дард, ба қалам дода шудааст» [6, с.75].

Ҳангоме ки Нана Соҳиб Шондибро бахшид, як ҳолати кӯтоҳи хомӯшие мушоҳида гашт, ки он бо тасвири дақиқи табиати оташин ва тезу тунди Шивдоҷӣ ба вуҷуд омада буд, ӯ танҳо ба наздикӣ бо як «ҳаяҷон» ва «эҳсосоти шадид ва пурҷӯшу хурӯше дар дил» халқи худро барои ба даст овардани истиқлолият ва муборизa бар зидди қувваи бадӣ даъват мекард: «Ҳофиз иқтидору тавоноии Ҳиндустон ва ҷасорату далерии фарзандони ӯро ситоиш мекунад» ва ҳеҷ ҷиз наметавонист монеаи муборизаи овозхон гардад, ҳатто ғуссаи бузурге, ки ногаҳон вуҷуди ӯро фаро гирад. Даъвати Шивдоҷӣ: «пӯсида гаштанд, занҷирҳои юғи садсола канда шуданд!» - Шивоҷи месарояд. - Зиндониён китфҳои худро рост карданд.

Хитоби «Зинда бод Сварач – зинда бод озодӣ!» ҳамчун рафтани Улуғзода аз воқеият, ҳаёти реалӣ ва муроҷиат ба таърих садо дод, ки маънои танқид ва таҷдиди назар кардани аз воқеият, инкори ахлоқ ва зебопарастии сохти давлатдорӣ, маънавиёти азалӣ, ки дар фаъолияти эҷодиёти ӯ тасвир шуданд, буд

Фоҷиаи қаҳрамони марказии ҳикояи «Марги ҳофиз» ба зиндагии худи муаллиф шабоҳат дорад, ки ӯ ҳақиқатан прототипи Шиводчӣ (19 феврали 1630 - 3 апрели 1680) - қаҳрамони миллии Ҳиндустон ҳисобида мешавад, ки пас аз садсолаҳои ҳукмронии мусалмонон тавонист дар ғарби Деккан бар зидди ҳокимони мусалмон исён бардорад ва то соли 1674 дар қаламрави давлати Махараштра ва заминҳои ҳамсоя давлати худ таъсис дод. Соли 1674 ӯ дар Раигада ба ҳайси императори маратҳо интихоб шуд, аммо солҳои охири ҳаёти ӯ бо зиддият ва муноқиша бо писараш мегузаранд.

Мавзӯи асосии ҳикоя ин вафодорӣ ва садоқат мебошад, ки бари он падар омодааст, аз баҳри фарзандаш гузарад.

Муносибат ба марг дар ин ҳикоя хеле олӣ ва муҳим тасвир шудааст, ки ягона роҳи халосӣ аз гуноҳ аст.

Дар суханони Шивоҷӣ: «Ман ҳақ дорам, ки чизеро, ки ман додам, гирам» ҳаяҷону изтироб, дарду алами падарона ҳис карда мешавад, ки ниҳоят беҳрамона садо медиҳанд: «куштани писар - гуноҳ, куштани хоин ин кори савоб ва муқаддас аст!» Ҳамин тариқ, ҳикояи мазкур «мавзӯи асосӣ-муносибатҳои ҷаҳонӣ» **[6, 76]** -ро дар муносибати он ба марг нишон медиҳад.

«Мативҳои танатологӣ дар осори Улуғзод зиёд дучор мешаванд, ки аз ҷиҳати семантика бойанд» ва дар романи «Фирдавсӣ» низ ба дараҷа тасвир ёфтаанд, ки дар он муаллиф лаҳзаи мағлубияти Фирдавсиро нишон медиҳад. Бояд қайд кард, ки «Улуғзода ба лаҳзаи марг чандон аҳамият намедиҳад, дар асарҳои ӯ мо таҳлили табии маргро мушоҳида намекунем. Нависанда асосан ба сабабҳо ва ҳодисаҳое, ки боиси марг гаштаанд, диққат зоҳир мекунад. Дар роман марги Фирдавсӣ ин ҷудо шудани рӯҳ аз ҷисми мурда аст.

Аммо мағлубият ва шикасти дигаре низ вуҷуд дорад, ки аз марги хеш ҳам қавитар аст, ин марги фарзанд, марги ҳамсар аст. Марги рӯҳонӣ дар тақдири шоир Фирдавсӣ, ба гуфтаи Улуғзода, ин буд, ки худи ӯ «Китоби подшоҳон» -ро ба ғулом - Султон Маҳмуд пешкаш кард, аммо он на аз тарафи ғулом пазируфта шуд, на аз тарафи шоҳ. Ин марги рӯҳонӣ буд, ки ин масъала натанҳо тасвири авҷи ниҳоии роман, балки тамоми фоҷиаи эҷодии шоир буд, ки тамоми умри хешро сарфи он кард, орзуҳояш барбод рафтанд, худи Фирдавсӣ менигорад: «Наъфе нест зи тоҷ бар сари беҳунар: // Ғуломӣ дар вуҷуди ӯ намирад, гарчи се бор подшоҳ гардад.» [6, с.81].

Давраи пас аз ҷанг, ҳангоме ки халқ аз солҳои тӯлонии он аллакай хаста шуда буд, зинда ва рӯҳбаланд кардани он муҳим буд. Баъд аз Ҷанги Бузурги Ватанӣ мавзӯи асосие, ки нависандагон бештари асарҳои худро ба он бахшида буданд, ин тасвири ҷанг буд. Асарҳои бадеӣ барои ҷавонон лаҳзаҳоеро аз ҳаёти фронт, корнамоӣ, далериву шуҷоати қушунҳои советиро баҳри ояндаи халқу миллати хеш ташвиқу тарғиб менамуданд.

Ҳангоми тасвири образҳо нависандагон вожаҳо ва методу усулҳоеро мавриди истифода қарор медоданд, ки онҳо метавонистанд, боиси бедор гаштани ифтихору ғурур дар хонанда гарданд. Бештари мавридҳо қаҳрамонҳои асарҳои бадеиро кӯдакон, заноне, ки новобаста аз ягон чиз ба қаҳрамонӣ тайёр буданд, ташкил медоданд. Мавзӯи марг одамонро дигар ба тарсу ваҳм наандохт, аксар вақт қаҳрамони асари бадеӣ бояд баҳри ба даст овардани ғалаба ҳалок мегашт, ё ин ки саломатӣ ва хушбахтии хешро баҳри ғолибият фидо месохтанд.

Марг дар ин асарҳо як падидаи зебову дилкаш, марғуб ва олӣ буд. Мавзӯи асосии асарҳои дар ин давра эҷодшуда ин тарғиби Ватану ватандӯстӣ ва кинаву адоват нисбат ба душман буд. Асарҳое, ки дар онҳо тасвири муҳаббат ба ватан ҷой надошт, асарҳои зиддиахлоқӣ (беқимат, пастсифат) маҳсуб мешуданд, зеро дар чунин давраи ниҳоят мушкил ҷавонон бояд қаҳрамонҳои худро медонистанд. Адабиёти тоҷик ҳеҷ гоҳ ба монанди солҳои пас аз ҷанг ба халқ наздик набуд. Дар асл он адабиёте гашт, ки доираи як мавзӯъ – мавзӯи ҷанг ва Ватан сароида мешуд.

Повести Сотим Улуғзода «Бозгашт» намунаи барҷастаи тасвири ҳамаҷонибаи ҳодисаву воқеаҳои ҷангӣ мебошад. Сарфи назар аз он, ки ин повест бо камбудиҳои назаррас, аз қабили «лакировка»-и рӯйдодҳои тасвиршуда, психологияи заиф, иллюстратсия (расмҳо, тасвирҳои кашидашуда), зиддияти ошкорои қаҳрамонҳои мусбат ва манфӣ, таъини «романтиккунии (хаёлпарастии)» ҷанг мушоҳида мегарданд, ин асарҳо саҳми худро дар ташаккули насри ҳарбӣ гузоштаанд. Ба ҳар ҳол повест асарест, ки дар он муҳаббат ва садоқат ба Ватан, масъулияти шахсӣ аз ҳама гуна хушбахтии инсонӣ болотар буда, шахс ба марги рӯҳонӣ аз баҳри ин ҳиссиётҳои волои инсонӣ тайёр аст.

Манзараи асосии повест ин ҷанг мебошад, ҷанге, ки иҷборан ҳазорҳо одамонро аз ҳаёт маҳрум месохт, ҷанге, ки одамони советӣ ба он бо хоҳиши худ рафтанд ва бояд аз он ҷо ё ҳамчун қаҳрамон баргарданд, ё ин ки дар он шаҳид шаванд. Аз ҳама воҳиманок ин бе ному нишон гаштани онҳо буд, ки он вақт хешу пайвандонаш солҳо дар фикру хаёли он ҳаёт ба сар мебурданд ва онҳо баҳри ҳимояи марзу бум ҷонашонро нисор карданд. Мавзӯи Ватан, ҳимояи марзу буми он метавонист ангезаи асосии асар маҳсуб шавад, агар он ҷиҳати психикие, ки бо як зебогӣ тасвирёфтаи нависанда намебуд.

Албатта дар эҷодиёт анъанаи адабиёти рус ҳис карда мешавад, вале чи хел мумкин бошад асари наверо эҷод кардан, бе такя ба он беҳтарин чизҳое, ки аҷдодонамон ба даст оварда буданд.

Дар повест ҷиҳати психикӣ (равонӣ) дар муносибати одамон ба дараҷаи баланд тасвир ёфтааст. Қаҳрамони асосӣ – занест, ки баҳри шавҳари маъюбаш шуда, хушбахтии хешро қурбон мекунад. Дар солҳои баъдиҷангӣ чунин амали шахс ҳамчун қаҳрамонӣ, вафодорӣ фаҳмида мешуд, аммо дар асл, ин як садама, таксире буд, ки онро ҳеҷ кас маҳкум намекард, балки аз он ифтихор мекарданд. Зиндагии шахси дигар - Ориф Каримов, ки дар канор монда буд, дар он лаҳза на раҳму на шавқатро ба бор овард. Хонандаи ин давра аз ҳаёти шикастани Ориф таассуф надошт, зеро зери шубҳа гузоштани рафтори одамоне, ки ҳаёти хешро баҳри ҳимояи Ватан қурбон мекарданд, мумкин набуд.

Мавзӯи ҷанг дар эҷодиёти нависандагони давраи баъдиҷангии тоҷик тасвири марказӣ буд, аммо аз он мавзӯҳои бозгашт, муҳаббати бузург, ки дар ҳамаи давру замонҳо ба марг маҳкум буд ва марг ин оғози ҳаёти нав ҳисоб меёфт, пайгирӣ мекарданд.

Симои Зайнаб, амалҳои ӯ муносибати ҷомеаро ба ҳаёт ва марг нишон дода, манзараи умумии ҳаёти ҷомеаи баъдиҷангиро инъикос мекунанд. Дар асар мо муносибати тамоман дигареро ба ҷанг мушоҳида мекунем, ки дар заминаи рӯйдодҳои сиёсӣ марг яке хусусияти асосии тафаккури шуури одамон мегардад.

Халқ муносибати худро ба ҳаёт ва марг дигар карданд, ки дар адабиёт ин бештар эҳсос карда шуд. Маҳз адабиёт рӯҳияи замон ва таҳаввулоти маргро инъикос мекард. Ҷӯрабеки маҷрӯҳшуда, Зайнаби аз ғаму андӯҳ ба додомада ба қаҳрамонони Ҷалол Икромӣ монанд набуданд, ки дар он занон то ҳол комилан соҳибҳуқуқ набуданд. Дар романи «Дувоздаҳ дарвозаи Бухоро» бошад занон нав зинда шуданд, шуури онҳо бедор шуд, онҳо тайёр буданд баҳри хушбахтии хеш ҷонашро фидо кунанд. Вале оҳиста-оҳиста дарк мекарданд, ки марг ин роҳи наҷот нест ва бечуну чаро онро қабул кардан нашояд.

Рӯйдодҳои инқилоби солҳои 1917 дар таҳаввулоти маънавии оммаи халқ нақши катализаторӣ бозидаанд, он оғози давраи нав, одамони нав ва вазифаҳои нав, ки дар он фаъолият, иродаи қавӣ, фидокорӣ ва қаҳрамонӣ мавзӯи асосии адабиёти баъдина буд.

Дар романи Сотим Улуғзода «Бозгашт» - персонаж худ соҳиби ҳаёташ буда, дар интихоб озод буд, маҳз ӯ муайян мекард, ки чӣ гуна ба хушбахтии худ муносибат кунад, ё онро баҳри садоқат ва шаъну шараф қурбонӣ кунад, ё ин ки оҳиста-оҳиста аз тарк кардани шавҳари маъюбаш бимирад.

Дар асл мавзӯъҳои асарҳои давраи пас аз ҷангро асосан мавзӯҳои беморӣ, девонагӣ, хастагӣ ва марг ташкил медоданд. Аммо наметавонем гуфт, ки муносибат ба ҳаёт ва марг якнавохт буд. Дар повести «Бозгашт» ҳолати қаҳрамонзане пас аз бозгашти шавҳараш, ки қаблан ӯро дафн карда буд, тасвир шудааст.

Аз таҳлилҳо бармеояд, ки (сабаб) ангезаи марг асоси сужети асарро ташкил медиҳад. Яъне мавзӯи марг аз оғози повест шурӯъ шуда, тадричан дар шаклу намунаҳои гуногун аз ҷумла: дилсӯзӣ, фикру андеша, беморӣ, яъсу ноумедӣ, саъю кӯшиш ва амсоли инҳо мушоҳида мешавад.

Ҳамаи ин асарҳо бешубҳа гуногунанд, аммо умумият, монандӣ ҳам доранд - дар ҳар яки онҳо мавзӯи марг вазифаи ба худ хосе дорад, ки ин лаҳзаи кӯтоҳе байни ҳаёт ва марг мебошад. Рӯйдодҳои воқеии таърихӣ, ки бо вазъиятҳои мураккаби равонӣ ва эҳсосӣ, таҷрибаҳо, дилеммаҳои ахлоқӣ-эстетикӣ пур шудаанд, ба мо имкон медиҳанд, ки муносибати одамонро ба ҳаёт бифаҳмем, арзишҳои навро пайгирӣ кунем ва ҳолати инкишофи онҳоро дар қабули қарорҳо назорат барем. Дар сужаи асарҳои мазкур лаҳзаҳои тезу тунде ба қалам дода шудаанд, ки дар онҳо ҳаёти одамон, ҳиссиёту ҳаяҷон ва ташвиши онҳо муносибати онҳоро нисбат ба марг ва зиндагӣ муайян мекунанд.

АДБИЁТ

1. Абдуманнон, Абдурахмон. Ламҳае ба роҳи рӯзгор / Абдураҳмон Абдуманнон. − Душанбе, 2007.- 178 с.
2. Бакоева, С.А. Концепция историзма в творчестве Сотима Улугзода: дисс…канд. филолог. наук / С. А. Бакоева. − Душанбе, 2011. — 156 с.
3. Бердяев, Н.А. О назначении человека / Н. А. Бердяев. − М.: Республика, 1998. — 384 с.
4. Брагинский, И.С. Из истории таджикской и персидской литератур / И.С. Брагинский. − М.: Наука,1972. — 524 с.
5. Мусулмониён, Рахим. Сабаки романи миллӣ. (Уроки национального романа) / Рахим Мусулмониён // «Садои Шарқ». − 1991. − № 3. — с. 128-137.
6. Мурувватиён Дж. Становление филологического романа в таджикской литературе XX века (на примере романа «Фирдоуси» С. Улугзода). - Душанбе: ЭР-граф, 2018. – 148 с.
7. Набиев, А. Тасвири олами ботинии инсон, нависанда ва замон: маҷмӯаи мақолаҳо / А. Набиев. – Душанбе: Ирфон,1987. — 160 с.
8. Улуг-зода, Сатым. Фирдоуси. [Перевод с таджикского языка Хуршеды Даврондухт] / Сатым Улуг-зода. – М.: Советский писатель. – 1992. — 240 с.
9. Улугзода, Сотим. Согдийская легенда / Сотим Улугзода. - М.: Художественная литература, 1987. — 569 с.
10. Улугзода С. Мунтахабот. - Душанбе: Ирфон, 1982. - 446с.
11. Чориев Али. Драматургия Сотима Улуг-заде. Автореф. дисс. на соиск. уч. ст. канд.филол.наук . – Душанбе.- 2000. - 25 с.
12. Шукуров М. Сотим Улугзода. Сталинобод: Нашрдавточ, 1961. -73 с.

ТАНАТОЛОГИЧЕСКОЕ МОТИВЫ В РАБОТАХ СОТИМ УЛУГЗОДА

Значение смерти в произведениях писателей послевоенного периода было самым оригинальным в таджикской литературе, но наряду с темой возвращения - великая любовь, которая всегда была обречена на смерть, где смерть была началом новой жизни. В этой статье рассматриваются примеры танатологические мотивы и возможности их изображения в нескольких произведениях Сотима Улугзода.

Ключевые слова: *таджикская литература, тема смерти, художественная литература, русская литература, символ смерти, таджикские писатели 20 века, национальная литература, танатология, Сотим Улугзаде.*

TANATOLOGICAL MOTIVES IN CREATIVITY OF SOTIM ULUQZODA

The theme of death in the works of writers of the post-war period in Tajik literature was the main one, but it was accompanied by the theme of return, great love, doomed to death at all times, where death was the beginning of a new life. This article discusses artistic examples of a thanatological motive, analyzes the possibilities of their depiction in in several works by Sotim Ulugzod.

Key words: *Tajik literature, the theme of death, fiction, Russian literature, the symbol of death, Tajik writers of the 20th century, national literature, thanatology, Sotim Ulugzade.*

Сведения об авторе:

Абдулназаров Абдулназар Абдулкодирович *– кандидат филологических наук, старший научный сотрудник Института гуманитарных наук имени академика Б.Искандарова АН РТ.* ***Адрес:*** *736001, Таджикистан, г. Хорог, улица Холдорова, 2. E-mail: abdulnazar9416@gmail.com. Тел.: (+99237) 93 406 08 04.*

About the author:

Abdulnazarov Abdulnazar Abdulkodirovich *- candidate of philological sciences, senior researcher at the Institute of Humanities named after academician B. Iskandarov of the Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan. Address: 736001, Tajikistan, Khorog, Koldorova street, 2. E-mail: abdulnazar9416@gmail.com. Phone: (+992 37) 934060804.*

ИЗУЧЕНИЕ ПРОБЛЕМ РУССКО-ТАДЖИКСКИХ ЛИТЕРАТУРНЫХ СВЯЗЕЙ (на примере творчества Роберта Рождественского и таджикская литература)

Ашуров А.Дж.

Кулябский государственный педагогический университет им. А. Рудаки

Валиев Н.У.

Таджикский государственный педагогический университет им. С. Айни

Важный фактор общественной формы является взаимодействия народов и культур . Изучение проблем взаимосвязей литератур остается одним из актуальных в современном литературоведении, как в историко-литературном, так и в теоретическом аспекте. При рассмотрении таджикско-русских литературных взаимосвязей большое значение имеет изучение вполне конкретных литературных контактов, в частности, не только переводы-переложения, точные переводы, подражания, но и критические или историко-литературные суждения одного народа о литературе или отдельных писателях другого народа, преломление явлений.

В России встречаются различные поэты, которые имеют огромные количество писателей и поэтов мирового масштаба. К этим поэтам и писателям, классикам мирового масштаба являются А.С.Пушкин, М.Ю.Лермонтов, Н.В.Гоголь, И.С.Тургенев, И.А. Крылов, Н.А.Некрасов, Л.Н.Толстой, А.П.Чехов, А.М.Горький и другие.

Различные проблемы современной жизни, которые встречаются в творчестве русского поэта, которые являются нравственное воспитание молодого поколения, любовь к Родине и другие проблемы встречаются в творчестве русского поэта XX века Роберта Рождественского.

Особое место занимает богатый материал, который представлен в XX веке в творчестве поэтов и писателей. Первых переводов русской литературы на таджикский язык появились в начале XX века. Еще в 1911 году один из основателей новой таджикской школы Абдулкодир Шакурии Самарканди под названием «Чомеъ-ул-ҳикоёт» создал книгу, где кроме воспитательные рассказы из классической таджикской литературы, он опубликовал несколько .

В настоящее время исследование таджикско-русских литературных связей значительно возрос по отношению к ранним проблемам литературы. Взаимодействие литературы между Республикой Таджикистан и Российской Федерации, которые развивались в конце XX века.

Алексеев А.Н.писал : «Эзоп не годится для нашего времени. Сейчас несложно придумать сюжет для басни, да и, к слову сказать, нет необходимости придумывать его: берите готовый: главное – уметь рассказать его, уметь использовать его и кто-то сказал: медведь в стихах русского поэта – это русский медведь, курица – это русская курица»[1, с.76.] , – где в этих словах мы встречаем сатирическое отношение к русскому народу. Но в русского поэта встречаются различные животные, которые характеризуют различные черты характера людей. Он высмеивает буржуазное общество, где в образе волки, лисицы львы показывает реальные людей богатых людей.

«Сила стихов Роберта Рождественского – в их реализме - писал русский критик В.Г.Брагин , - какое бы явление, какой бы персонаж ни возьми, он, используя в качестве фона современную ему действительность, раскрывает характерными штрихами их качества и признаки, не отделяя их от социального содержания» [2, с.285].

Этот жанр литературы встречаются и в таджикской литературе в творчестве известного русского поэта , который писал очень много стихов различного характера.

Очень много стихов русского поэта Роберта Рождественского – в 1944 году перевел на таджикский язык и распространил среди таджиков таджикские поэты и переводчики Р.Абдулло, А.Бахори, А. Дехоти, М. Миршакар, Гулназар Келди и другие . Ознакомившись еще в ту пору с

русской классикой, они перевели на таджикский язык очень много произведений из русской литературы.

Нравственные стихи Роберта Рождественского, в частности такие произведения, которые показывают различные проблемы реальной жизни были знакомы в Республике Таджикистан.

Таджикские поэты М.Фархат, А.Умари, Хикмат Рахмат создали произведения о Роберте Рождественского. Так, Л.Хайдаршох в газете «Точикистони Совети (1983, 27 февраля) опубликовал свои стихотворения «Дар назди хайкал», которое посвященное русскому поэту.

Традиция творчества Рождественского можно встречать в творчестве таджикских поэтов, которые писали стихи и показали в своих произведениях различные проблемы реальной жизни.

Он писал: «глубоко современная в обстановке все расширяющихся культурных связей между народами мира, в новых условиях острой идеологической борьбы — проблема изучения взаимосвязей и взаимодействия литератур определилась как одно из важнейших направлений современнойфилологической науки»[2, с.28].

Литературные связи в настоящее время продолжается в творчестве ряда таджикских поэтов, которые пишут различные темы современной жизни. Известный таджикский критик А.Сайфуллоев писал: «появившиеся в таджикском литературоведении специальные работы, посвященные проблеме взаимосвязи литератур, воздействия одной литературы на другую, лишь первые шаги нашего литературоведения. Воздействие русской классической и современной литературы на таджикских писателей, их учеба у русских классиков, процесс творческого освоения опыта русской литературы не нашли пока еще своего конкретного и глубокого освещения» [5, с. 56].

Таджикский поэт и переводчик Мирзо Турсунзаде писал: «С наибольшей страстью и любовью я переводил нравственные стихи Роберта Рождественского . Работа эта духовно обогатил меня и сделал серьезной школой мастерства» [3, с.54].

Следует сказать, что один из таджикских переводчиков сказал, что очень многое он учился в этого поэта.

Хикмат Рахмат отмечал: «Благодаря чтению и изучению стихов Роберта Рождественского , особенно переводу его на таджикский язык наши поэты постигли секреты мастерства русского поэта Рождественского» [4, с.67].

Таджикский поэт и переводчик Р.Абдулло является поэтом лирического направления, который избрал для перевода нравственные стихи Роберта Рождественского. Надо отметить, что на литературное творчество этого поэта повлияло стихи этого поэта.

На самом деле это не совсем так: еще в конце XX века имя Роберта Рождественского было известно в Таджикистане.

Одним из источников сведений о поэте и его творчестве была литература тюркских народностей, в частности узбекская, азербайджанская и татарская. Известно, что переводы произведений Рождественского на татарский язык появились еще во второй половине XIX века. Но в большинстве случаев они представляют собой, своеобразные переделки, приспособленные к новым условиям.

Проблема перевода и взаимосвязи национальных литератур представляет собой сложное и многообразное, системное целое, которое можно исследовать с различных точек зрения.

Следует обратить внимание на специально мировоззренческих аспектах данной проблемы. В контексте взаимосвязи национальных литератур с разнононаправленностью духовных, ценностно-этических и конфессиональных идеалов возникает множество проблем, без решения которых невозможно до конца разобраться в сущности взаимосвязи литератур, глубинных механизмах взаимовлияния и взаимообогащения двух культур.

При анализе два перевода одной стихотворения «Погоня» великого русского поэта XX века Роберта Ивановича Рождественского на таджикский язык. Эту басню перевели известный таджикский поэт Абдусалом Дехоти и соврменный таджикский поэт Хикмат Рахмат. Например, в стихотворения «Погоня « .

Хикмат Рахмат перевел:

Ба рафти
Бисёри оташбори вулқон
Равад овоза
аз дар то биёбон,
Ки «шими танг муди охирин аст».
Ки «шоир ҳам чу мудест
Ба дасти мудбозон».
«Худоё,
Муд эъҷози олоҳист,
Ки ин сон доду ғавғо гашт дамсуз?

Эту стихотворение перевел на таджикский язык известный таджикский поэт Абдусалом Дехоти, который показал различные вопросы реальной жизни в образе животных. В сопоставительном плане эту басню исследовали различные таджикские ученые, где показали воспитательное значение данного произведения великого русского поэта Роберта Ивановича Рождественского , который показал вопросы отношения людей.

Из двух переводов одного стихотворения «Погоня» мы пришли к такому выводу, что молодой поэт Хикмат Рахмат приблизил свой перевод к оринигале стихотворения .

Перевод Хикмата Рахмата:

Ба хаёлам ин масал дур аст

Ба пашмхи одам нигох накун,

Факат думаш мемонад.

Чупон дар соя хоб рафт, нигохро ба сагхо гузошт

Нравственные стихи Роберта Рождественского, в частности такие произведения, как «Радиус действия», «Погоня», «Это большой мир».

Таджикские поэты А.Дехоти, А.Умари, Хикмат Рахмат создали произведения о Роберте Рождественского. Так, Л.Хайдаршох в газете «Точикистони Совети (1983, 27 февраля) опубликовал свои стихотворения «Дар назди хайкал», которое посвященное русскому поэту.

ЛИТЕРАТУРА

1. Алексеев А.Н. Особенности творчества русского поэта.- М.: Наука, 2014.- 243 с.
2. Брагин В.И. Творчество Роберта Рождественского.- М.: Наука, 2007.- 365с
3. Турсунзаде М. Перевод русской литературы на таджикский язык .- Памир.-№4, 2018.- с.67-68
4. Хикмат Рахмат. Характеристика перевода русской литературы.- Памир.-№5.- 2017.- с.55-58.
5. Сайфуллоев А. Дружба народов – дружба литератур.- Душанбе: Ирфон, 1988.- 276 с.

ИЗУЧЕНИЕ ПРОБЛЕМ РУССКО-ТАДЖИКСКИХ ЛИТЕРАТУРНЫХ СВЯЗЕЙ (НА ПРИМЕРЕ ТВОРЧЕСТВА РОБЕРТА РОЖДЕСТВЕНСКОГО И ТАДЖИКСКАЯ ЛИТЕРАТУРА)

В этой статье исследуется изучения проблем русско- таджикских литературных связей на примере творчества русского поэта Роберта Рождественского и таджикская литература. Автор статьи на основе обширного материала показывает проблем русско- таджикских литературных связей на примере творчества русского поэта Роберта Рождественского и таджикская литература.

Автор статьи рассматривает важный фактор общественной формы является взаимодействия народов и культур . Изучение проблем взаимосвязей литератур остается одним из актуальных в современном литературоведении, как в историко-литературном, так и в теоретическом аспекте. При рассмотрении таджикско-русских литературных взаимосвязей большое значение имеет изучение вполне конкретных литературных контактов, в частности, не только переводы-переложения, точные переводы, подражания, но и критические или историко-литературные суждения одного народа о литературе или отдельных писателях другого народа, преломление явлений.

***Ключевые слова**: литературные связи, проблем, русский поэт, Роберт Рождественский, перевод.*

PROBLEMS OF RUSSIAN-TAJIK LITERARY RELATIONS (ON THE EXAMPLE OF THE WORK OF ROBERT ROZHDESTVENSKY AND TAJIK LITERATURE)

This article explores the study of the problems of Russian-Tajik literary ties on the example of the work of the Russian poet Robert Rozhdestvensky and Tajik literature. Author of an article based on extensive matter of the problems of Russian-Tajik literary ties on the example of the work of the Russian poet Robert Rozhdestvensky and Tajik literature.

The author of the article examines an important factor of social form is the interaction of peoples and cultures. The study of the problems of interrelationships between literatures remains one of the most relevant in modern literary criticism, both in the historical-literary and theoretical aspects. When considering Tajik-Russian literary relationships, it is of great importance to study quite specific literary contacts, in particular, not only translations-arrangements, accurate translations, imitations, but also critical or historical-literary judgments of one nation about literature or individual writers of another nation, refraction of phenomena .

***Key words:** literary connections, problems, Russian poet, Robert Rozhdestvensky, translation*

Сведение об авторах

***Ашуров Азамат Джумаевич** - Преподаватель кафедры русской и зарубежной литературы Кулябского государственного педагогического университета имени А.Рудаки Тел. (+992) 937087695*

Валиев Нурали Умарович *- Зав. кафедрой русской и мировой литературы Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни Тел. (+992) 909091612.*

About the authors

Ashurov Azamat Dzhumaevich *- Lecturer of the Department of Russian and Foreign Literature of the Kulyab State Pedagogical University named after A. Rudaki Tel. (+992) 93707695*

Valiev Nurali Umarovich *- Head Department of Russian and World Literature of the Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini Tel. (+992) 909091612.*

МАНБАЪҲОИ ДОСТОНИ «ЮСУФ ВА ЗУЛАЙХО»-И АБДУРАҲМОНИ ҶОМӢ

Ширинова Б.

Институти забон ва адабиёт ба номи А. Рудакӣ

Дар давоми асрҳои X-XV дар адабиёти форсии тоҷикӣ достонҳои зиёди ишқӣ, ишқӣ-романтикӣ, фалсафӣ, таърихӣ, паҳлавонӣ, ирфонӣ, маснӯъ, динӣ, мазҳабӣ ва ғайра офарида шудаанд, ки аз осори фолклорӣ, диниву мазҳабӣ ва китоби муқаддаси Қуръон сарчашма гирифтаанд, ки дар ин бора дар боби гузаштаи диссертатсия муфассал андешаронӣ намудаем. Қуръон яке аз сарчашмаҳои файзбахши адабиёти форсии тоҷикӣ аст, ки дар асоси мундаричаи он чандин достонҳо ба назму наср эҷод шудаанд, ки дар адабиёт ҷойгоҳи хос доранд. Мавлоно Абдураҳмони Ҷомӣ бо истифода аз мазмунҳои Қуръон чандин ғазалу қасида, қитъа ва рубоиҳо гуфтааст. Ҷомӣ бо истифода аз сӯраи 12-и Қуръон, сӯраи «Юсуф» як достони баландмазмуне офаридааст, ки дар миёни достонҳои «Ҳафт авранг»-и ӯ мисли дурдона назаррабоӣ мекунад ва аз беҳтарин ва дилработарин достонҳои адабиёти классикии форсии тоҷикӣ мебошад.

Сюжети гуфтори мардумии яҳуд, ки баъдан ба таркиби бобҳои 37-50-и Таврот гузаштааст, асос ва заминаи достонҳои «Юсуф ва Зулайхо»-ҳо гардидааст, ки дар қатори достонҳо пораҳои алоҳидаи он дар жанрҳои хурди лирикии фолклорӣ ва адабӣ, ба мисли муфрадот, дубайтӣ, рубоӣ, қитъа, сурудҳо ва ғазалу қасидаву тарҷеъбанду таркиббанду соқиномаҳо ба назар мерасад. Ҳамаи он шоироне, ки дар адабиёти форсии тоҷикӣ қиссаи «Юсуф ва Зулайхо»-ро ба тасвир гирифтаанд, аз сюжет ва мазмуни дар китоби муқаддаси «Қуръон» омада истифода кардаанд, аз ҷумла Абдураҳмони Ҷомӣ. Ҷомӣ мисли шоирони дигар ба Юсуф ва Зулайхо ҳамчун образе, ки ҳамаи ҳодисаҳои қисса бо номи онҳо мечархад ва қаҳрамони асосӣ мебошанд, танҳо аз назари фарогирии масъалаҳои шариати исломӣ сухан гуфтаанд ва аз хати сюжети дар «Қуръон» буда берун нарафтаанд. Абдураҳмони Ҷомӣ дар достони худ бештар масъалаҳои ишқи ирфониро баррасӣ карда, ба образи Юсуф ва Зулайхо бештар таваҷҷуҳ дорад. Дар «Библия» ва «Қуръон» фаслҳои дар орзуи фарзанд будани шоҳи Мағриб – Таймус, таваллуди Зулайхо, хоб дида, ошиқ шудани ӯ ба Юсуф, аз дарди ишқ занҷирбанд гаштани Зулайхо, ишқварзиҳои Зулайхо ва аз ғами ишқу васли Юсуф пир гашта, дар сари роҳи Юсуф хона сохтани Зулайхо, бо дуои Яъқуб ҷавонзани бокира гаштани Зулайхо ва бо Юсуф издивоҷ кардану фарзандҳо дидан ва марги Юсуфу Зулайхо нишон дода нашудааст, ки «зодаи тахайюл ва эҷоди шоирон буда, баҳри рангинтару муассиртар гардидани сюжети достонҳои худ ин қисматҳоро бар мавзӯи асосӣ афзудаанд» [9, с.43].

Аз маводи сарчашмаҳо ва кутуби таърихӣ ба мо маълум аст, ки дар адабиёти форсии тоҷикӣ бори аввал сюжети қиссаи Юсуф ва Зулайхо»-ро шоирони асри X Абулмуайяди Балхӣ ва Бахтиёрӣ ба назм кашидаанд, ки матни ин достонҳо то замони мо нарасидаанд. Ба наср бори аввал сюжети ин қиссаро Абдуллоҳи Ансорӣ бо номи «Анис-ул-муриддин ва шамс-ул-маҷолис» ба тасвир кашидааст, ки: «чун намунаи хуби насри бадеӣ, чун қиссаи романмонанд, аз ҷиҳати мавзӯъ мақоми хос дорад» [5, с.162]. Оид ба ин қиссаи машҳур дар адабиёти форсии тоҷикӣ силсилаи достонҳо офарида шудаанд, ки танҳо аз нигоҳи сюжет монанд мебошанд, вале аз назари ҳунари шоирӣ ва сабки эҷодӣ фарқ мекунанд. Воқеоти таърихӣ ва сюжетҳои фолклорӣ тавассути хомаи шоирон ва нависандагон умри ҷовидонӣ пайдо мекунанд ва ин гуна асарҳои ҷолиб тадричан ҷузъи адабиёт ва фарҳанги умумибашарӣ мегарданд, ки қиссаи «Юсуф ва Зулайхо» яке аз чунин осори дилангез ва мондагору ҷовидонии адабиёти форсии тоҷикӣ ва олам аст, чунки замина ва реша дар китобҳои муқаддас, аз ҷумла Қуръон дорад.

Мундаричаи асосӣ ва сюжети қиссаи «Юсуф»-ро, ки дар Библия омадааст, метавон ба чаҳор қисмати асосӣ ҷудо кард:

1.Фурӯхта шудани Юсуф – боби 37.

2.Дар Миср будани Юсуф – бобҳои 37 – 41.

3.Юсуф дар Миср хонаводаи худро қабул мекунад – бобҳои 41- 49.

4.Вафоти Юсуф – боби 50.

Достони «Юсуф ва Зулайхо»-и Абдураҳмони Ҷомӣ дар радифи «Қуръон» аз сарчашмаи масеҳӣ – Таврот низ асосу бунёди сюжети худро гирифтааст ва ин 4 қисмат, ки номбар кардем ва қисматҳои дигар дар ин достон хеле равшан ва ҷолиби диққат тасвир гардидаанд. Ин ҷо шояд ин тезиси мо мавриди баҳси донишмандон қарор гирад, ки чаро Ҷомӣ аз «Таврот» ҳамчун сарчашма истифода кардааст? Ба андешаи мо Ҷомӣ ҳамчун донишманди бузурги асримиёнагӣ аз сарчашмаҳо ва тарҷумаҳои юнонии «Таврот» бояд бохабар бошад, чунки дар мавриде ки ба баҳсҳои ӯ дар боби шеъри юнонӣ, арабӣ ва китоби «Поэтика»-и Арасту шинос мешавем, ба мо ошкор мегардад, ки ӯ аз тарҷумаҳои «Таврот» ба забонҳои арабӣ хабардор будааст. Дар ҳамин бобат профессор Аълохон Афсаҳзод ишорае дорад: «Дар эҷодиёти ӯ эҳтироми бузург ба намояндагони халқҳои гуногуннажод (юнониҳо, яҳудиён, зангиҳо, курдҳо, арабҳо) ва тамаддуни умумибашарӣ, адабиёти Юнони қадим, Эрони бостон, Инҷил, Таврот, осори хаттии арабӣ, ки аз он ба фаровонӣ баҳра бардоштааст, нақши барҷастае дорад» [6, 493]. Аз сабаби он ки Мавлоно Ҷомӣ яке аз пешвоёни тариқати нақшбандия дар замони худ буд, наметавонист ин эҳтироми худро ба китоби Таврот ошкор баён созад, ҳарчанд дар лобалои достони «Юсуф ва Зулайхо» ва осори илмияш ин нукта ба назар мерасад. Абдураҳмони Ҷомӣ дар достони худ аз хати сюжети дар «Таврот» ва ҳатто «Қуръон» омада берун рафта, ба сюжети асосӣ иловаҳои зиёд ворид кардаанд, то достон муассиру арзанда эҷод шавад. Сюжети қиссаро чаҳор қисмате, ки нишон додем, ба пуррагӣ фаро мегиранд ва лаҳзаҳои гуногуни дар қисса омада, як робитае дар таърих ва фарҳанги ҷаҳонӣ доранд ва ҳамин робита ва монандӣ ин қиссаро дар байни мардумони гуногун, новобаста аз миллат ва мазҳаб маҳбуб гардонидааст. Ин ҷо метавон андешаи донишманди озарӣ Аббосалӣ Гулиевро тарафдорӣ кард: «Гарчи достони «Юсуф ва Зулайхо» аввалин бор дар Таврот ба риштаи таҳрир кашида шудааст, вале сабаби мубаддал гаштани он ба мавзӯи мавриди алоқаи халқҳои ҷаҳон иборат аст, аз он саҳнаҳо ва ҳаводисе, ки дар он вуҷуд дорад ва бо зиндагӣ ва сарнавишти инсонҳо, пайвандони хонаводагӣ ва масоили давлатӣ ва ичтимоӣ алоқаманд аст. Агар чунин намебуд, ҳамаи афсонаҳо ва ривоятҳои Таврот монанди қиссаи «Юсуф ва Зулайхо» шуҳрати ҷаҳонӣ медошт» [1, с.7-8].

Воқеаҳое, ки дар қиссаи Юсуф аз ҷониби ӯ ба сомон расидаанд, ба фолклори асрҳои XV1-V111-и пеш аз мелод ва ба аҳди подшоҳии фиръавнҳои Миср баробаранд, ки ба қиссаҳои бадеӣ табдил ёфта, то рӯзгори мо ба таври афсонаҳои мифологӣ ва устуравӣ расидаанд. Муҳаққиқи тоҷик С.Азорабеков дар бораи ба вуҷудоӣ ва густариши ин қисса дар фарҳанги масеҳӣ чунин гуфтааст: «Пайдоиши ин қисса аслан, аз рӯзгор ва қиссаи мардуми соминажоди Миср аст ва пас аз тақрибан шашсад сол ба китоби ибронии Таврот дохил гардид ва баъд аз ин ҳамчун қиссаи динии яҳудӣ шинохта шуд. Қаҳрамони он Юсуф шахсияти таърихӣ буда, ҳамчун шахси хирадманд ва наҷотбахши халқ ба нақлу қисса ва ривоят табдил ёфтааст» [14, с.27]. Марк Пилоненко, аз муҳаққиқони аврупоӣ чунин андеша дорад, ки: «Достони «Юсуф ва Оснат», ки дар асри яки мелодӣ ба забонҳои лотинӣ, юнонӣ ва суриёнӣ аз ҷониби масеҳиён дар пайравии Таврот нигошта шудааст, илҳомбахши Абдураҳмони Ҷомӣ будааст, ки дар асл қиссаи яҳудист ва кадоме аз нависандагони масеҳӣ онро нигоштааст» [16, с.50].

Достони «Юсуф ва Оснат»-ро, ки Марк Пилоненко номбар кардааст, В.Элбоев тадқиқ намуда, андешаи М.Пилоненкоро рад мекунад, ки: «Вале ин қиссаи «Юсуф ва Оснат», ки муаллиф ном мебарад, ба сюжети «Юсуф ва Зулайхо» ҳаргиз робитае надорад ва исми Оснат, ки дар он ҷо омадааст, номи зани асосии Юсуф аст, ки духтари яке аз коҳинони Миср аст» (9, 40). Ва дар ин бора дар Таврот чунин омадааст: «Ва Фиръавн Юсуфро Софнат – фаънеаҳ номид ва Оснат, духтари Фӯтифаръ, коҳини Ӯнро ба ӯ ба занӣ дод» (8, 77). Ин андешаи Марк Пилоненкоро С.Азорабеков низ дар мавриде ҷонибдор аст, ки: «Аз эҳтимол дур нест, ки Ҷомӣ ҳам дар эҷод намудани асари тасаввуфияш (манзур «Юсуф ва Зулайхо»-и Ҷомист, - Б.Ш.) аз ин ҳикояти мистралӣ (ирфонӣ)-и («Юсуф ва Оснат» - Б.Ш.) илҳом гирифта бошад» [14, с.32].

Қиссаи Юсуф дар Таврот чунин ба охир мерасад: «Ва Юсуф ба бародарони худ гуфт: «Ман мемирам ва Худованд шуморо аз ин замин сӯйи замине, ки барои Иброҳим, Исҳоқ ва Яъқуб қасам хӯрдааст, берун хоҳад овард». Ва Юсуф бани Исроилро қасам дода гуфт, ки: «Худо шумо ҳатман тафаққуд хоҳад кард ва он гоҳ устухонҳои маро аз ин ҷо берун хоҳед овард. Ва Юсуф дар синни саду даҳсолагӣ вафот ёфт. Ва ӯро ҳунут карданд ва дар Миср дар тобут гузошта шуд» (8, Ҳастӣ, 92). Хулоса, қиссаи «Юсуф ва Зулайхо» дар фарҳанги масеҳӣ мавқеъ ва мақоми шоиста дошта, аз тарафи нависандагону шоирони зиёд асарҳои хуб офарида шудаанд ва Абдураҳмони Ҷомӣ низ ин сюжети масеҳиро мавриди истиқболи худ қарор дода, достони хеле боарзиш офаридааст.

Мундариҷаи достони «Юсуф ва Зулайхо»-ро баъд аз Таврот дар Қуръон ба мушоҳида мегирем, ки ин ду китоб манбаи муҳим ва асосии достонҳои дар ин мавзӯъ эҷодшуда дар адабиёти форсии тоҷикӣ мебошанд. Бунёди мавзӯъ дар ҳар ду китоб як аст. Мундариҷаи достон дар Таврот муфассал зикр шудааст, вале дар Қуръон мухтасар ифода ёфтааст.

Ба таркиби китобҳои зиёди таърих, тафсирҳои Қуръон, силсилаи қасас-ул-анбиёҳо ва адабиёти шифоҳиву хаттии бадеии форсии тоҷикӣ қиссаи «Юсуф ва Зулайхо» ворид гардида, зина ба зина ба

як рукни муҳими фарҳанги исломии форсии тоҷикӣ табдил ёфтааст, ки аз Қуръон (сураи 12) маншаъ гирифтааст. Дар илму адаби умумибашарӣ фарҳанги исломӣ назару ҷаҳонбинии тозае овард, ки онро мардуми мамолики гуногун хуб пазируфтанд, чунки ин фарҳанги ғанӣ бар бунёди мустаҳками ахлоқӣ такя дорад, ки сарчашмаи асосии он китоби бузурги Қуръон аст. Абдулҳусайни Зарринкӯб дар рисолаи «Корномаи ислом» оид ба ҳамин масъала чунин таъкид кардааст: «Корномаи ислом як фасли дурахшони таърихи инсонӣ аст, на фақат аз ҷиҳати тавфиқе, ки муслимин дар эҷоди як фарҳанги тозаи ҷаҳонӣ ёфтаанд, балки низ ба сабаби футӯҳоте, ки онҳоро муваффақ кард, ба эҷоди як дунёи тоза барои Шарқ ва Ғарб. Қаламрави Ислом дар воқеъ, на Шарқ буд на Ғарб» (3, 7). Қуръон ҳамчун манбаъ ва қонуни асосии илму иҷтимоъу сиёсату фарҳанги исломӣ буда, дар саросари осори балоғату фасоҳат, таъриху қасас ва ахлоқ таъсиру нуфузи зиёд дорад. Дар Таврот номҳои Одам, Нӯҳ, Иброҳим, Юнус, Юсуф, Марям ва дигаронро дучор меоем, ки дар Қуръон низ омадаанд ва ба аксари ин номҳо дар Қуръон сураҳои алоҳида мавҷуд аст.

Сураи 12-и Қуръон, сураи Юсуф ки аз 111 оят иборат аст, дар Макка нозил шуда аз ҳаёти Юсуфи пайғамбар ҳикоят мекунад. Дар ин сура ҳодисаву воқеаҳои ба сари Юсуф омада, аз ҷумла: азобу кулфате, ки аз бародарони нохалафи худ дидааст, ба чоҳ афкандани бародарон, ҳамчун ғулом фурӯхта шудани ӯ ва дар натиҷаи сабру тоқат аз зиндон халос шудан ва ба мартабаи баланд расидани Юсуф ҳикоят шудааст, ки дар ин бора дар фаслҳои ояндаи диссертатсия андешаронӣ хоҳем кард.

Дар таркиби сураи «Юсуф» 52 маротиба номи Юсуф, 6 маротиба номи падараш Яъқуб, 2 маротиба номи Иброҳим, 2 маротиба номи Исҳоқ, 5 маротиба номи Азиз, (ки аз ин 4 маротиба Азизи Миср (Бутефор) ва 1 маротиба Азизи Миср (Юсуф) дар назар дошта шудааст), омадаанд. Сураи «Юсуф» аз 111 оят иборат аст ва оятҳои 1-3-и Қуръон ба саргузашти Юсуф рабт надоранд ва ояти сеюм баёнгари номи қисса – «аҳсан-ул-қасас» (беҳтарини қиссаҳо) аст, ки ин нукта дар Қуръон чунин омадааст: «Наҳну нақуссу алайка аҳсанулқасаси» (Мо беҳтарин ҳикоётро ба ваҳйи ин Қуръон бар ту мегӯем) [11, с.234].

Аз миқдори умумии оятҳо 101 оят бевосита ба саргузашти Юсуф рабт дорад ва баъд аз он, аз ояти 102 сар карда, сухан дар бораи ҳазрати Муҳаммад ва мусулмониву имону муъминӣ меравад. Ояти 101-и сура бо дуои Юсуф ба даргоҳи Худованд ва раҳмат хостану мусулмон мурдани ӯ ба охир мерасад: «Эй Парвардигори ман! Ба ман подшоҳӣ додӣ ва ба ман таъвили аҳодисро омӯхтӣ. Эй Пайдокунандаи осмонҳову замин, Ту дар дунёву охират корсози ман ҳастӣ, маро мусулмон бимирон ва маро бо накӯкорон бипайванд!» [10, с.247].

Қиссаи саргузашти Юсуф ҳамчун пайғамбар дар Қуръон пай дар пай омадааст ва қиссаи рӯзгори дигар пайғамбарон дар ҳар ҷо ва парешон омадаанд ва ингуна муназзамӣ ва бо як рабти муайян омадани муҳтаво танҳо хоси қиссаи «Юсуф» аст. Ин муназзамии муҳтавои қисса, ки дар Қуръон омадааст, дар достонҳои Абдураҳмони Ҷомӣ бад-ин тарз риоя нашуда, унвони бобҳои достон пасу пеш оварда шудаанд, ки хоси сабки шоир аст. Қиссаҳои Пайғамбарони дагар, ки дар Қуръон омадааст, аз муборизаву муҷодалаи эшон бо мардуми саркаш аст, аммо муҳтавои қиссаи «Юсуф» аз аввал то охир ба зиндагӣ ва орзуву ниятҳои неку ибратбахши ӯ ва аз мушкилоту фоҷиаҳои сахти ба сараш омада ва бо нерӯи хирад ва ақлу заковат паси сар кардани онҳо сухан меравад. Дар робита ба ҳамин нукта дар «Таърихи Табарӣ» чунин омадааст: «Бад-ин қиссаи эшон андар ибратест мар худовандони хирадро, ки кори эшон бад-ин ҷаҳон андар нигаранду ибрат гиранд ва ин ҳадисро ба Қуръон андар қиссае некӯ хонанд ва некӯтарин қисса ин қисса аст» [2, с.164]. Донишманди эронӣ Иқбол Яғмоӣ бо баҳрабардорӣ аз тадқиқоти Муҷтабои Минуӣ низ дар сифати ин қисса чунин гуфтааст: «Дар ин қисса чиҳил ибрат аст, ки маҷмӯи он дар ҳеҷ қиссае бачо нест» [13, с.64]. Ба андешаи Муҳаммади Хазоилӣ, дар китоби «Эъломи Қуръон» қиссаи «Юсуф», аз он ҷиҳат «аҳсан-ул-қисас» аст, ки ба хонанда «асрори муҳаббатро боз менамояд» [12, с.6-669].

Дар тафсири Абӯбакр Атиқи Нишопурӣ «Тафсири Сурободӣ» сабаби «аҳсан-ул-қасас» гуфтани ин қисса ин тавр ифода гардидааст: «Ва ин қиссаро «аҳсан-ул-қасас» хонанд, зеро ки дар ин қисса зикри пайғамбарон ва басомонон аст, зикри фариштагон ва париён ва одамиён ва чаҳорпоён ва мурғон ва сияри подшоҳон ва одоби бандагону аҳволи зиндониён ва фазли олимону нуқси ҷоҳилон ва макру ҳиллати занону шефтагии ошиқону иффати ҷавонмардон, нолаи меҳнатзадагон ва талаввуни аҳволи дӯстон дар фурқату вуслат ва иззу зил ва ғинову фақр ба ошиқу маъшуқ ва ҳуббу буғз ва андуҳу шодӣ ва туҳмату безорӣ ва амириву асирӣ – ин ҳама дар ин қисса ба ҷой ояд. Ва дар ин қисса илми тавҳид ва илми фиқҳ ва илми таъбири хобу илми фаросат ва илми муоширату сиёсат ва тадбири маишат ба ҳам омадаанд [4, с.135].

Дар ду тафсири Қуръон, аз ҷумла «Тафсири Сурободӣ»-и Атиқи Нишопурӣ ва «Асситин-ал-ҷомеъ лил-латоиф-ил-басотин»-и Зайди Тӯсӣ дар бораи вуруди қиссаи «Юсуф» ба Қуръон чунин нуктаҳо омадаанд: «Дар Тафсири Сурободӣ» Абӯбакр Атиқи Нишопурӣ дар қисмати «Қасаси Қуръони маҷид» чунин нуктае овардааст: «Саъд ибни Абиваққос гӯяд: «Қуръон бар пайғамбар алайҳиссалом фурӯ меомад дар Макка ва пайғамбар бар ёрон мехонд, магар маломате ба табъи эшон

роҳ ёфт», гуфтанд: «Чи буд, агар Худои таъоллоҳ сурае фиристад, ки дар он сура амру наҳй набувад ва дар он сура қиссае бувад, ки дилҳои мо бад-он биёсояд. Худой гуфт, азза ва ҷалла: «Наҳну нақуссу илайка аҳсанулқасас». Инак, қиссаи Юсуф туро баргӯям, то ту бар эшон хонӣ» [4, с.134]. Ва дар тафсири «Асситин-ал-ҷомеъ лил-латоиф-ил-басотин» муфассири он аз забони Саъд ибни Ваққос чунин овардааст: «Гуфтанд: - «Чи будӣ, агар моро аз аҳволи пешинагон қисса фиристодӣ, то моро дар мутолиаи рӯзгори эшон ибрате будӣ». Ҷабраил омад ва оят овард: «Наҳну нақуссу илайка аҳсанулқасас» [7, с.64-65].

Дар ҳар давру замон лаҳзаҳои ҷудогонаи ин қисса шоирон ва муфассиронро водор кардааст, ки ба ҷанбаи баланди ахлоқии он таваҷҷӯҳ зоҳир кунанд ва дар ин мавзӯъ осори ҷолибе офаранд. Аҳмад ибни Муҳаммад ибни Зайди Тӯсӣ роҷеъ ба маҳбубият ва фазилату илҳомбахшии ин қисса дар тафсири худ «Асситин-ал-ҷомеъ лил-латоиф-ил-басотин» чунин гуфтааст: «Дар он ҳадиси оворагии Юсуф ва достони дилдодагии Зулайхо ва он мояи шӯру шавқ ва шефтагиву ҳаҷру васл, ки дар ин сура аст, бисёре аз нависандагон ва шоирону муфассиронро илҳом бахшида, чунон ки дар ин замина осоре гиромӣ ва арҷманд офаридааанд» [7, с.1].

Дар бораи ибратҳои ин қисса муҳаққиқон андешаҳои хуб баён кардаанд, ки ин қисса моҳияти баланди илмӣ, таърихӣ, этнографӣ, инсоншиносӣ, ҷуғрофӣ, фарҳангӣ ва ғайра дорад. Номи бисту шаш пайғамбар, аз ҷумла – Одам, Нӯҳ, Идрис, Ҳуд, Солеҳ, Иброҳим, Лут, Исмоил, Исҳоқ, Яъқуб, Юсуф, Аюб, Шуайб, Мӯсо, Ҳорун, Залкифл, Довуд, Сулаймон, Илёс, ал-Ясаъ, Юнус, Узайр, Закариё, Яҳё, Исо ва Муҳаммад дар дохили Қуръон омадаанд. Донишманди тоҷик Ф.Насриддинов, ки оид ба арзишҳои адабӣ дар тарҷума ва тафсирҳои Қуръон таҳқиқоти арзишманде кардааст, роҷеъ ба мавқеи қиссаҳои қуръонӣ, ки ба номи Пайғамбарон омадааст, чунин андеша дорад: «Мафҳум ва истилоҳи «қисса» дар Қуръон бо маънии истилоҳии роиҷи он дар адабиёт тафовути назаррас дорад. Зеро қиссаҳои қуръонӣ чун худи матни Қуръон аз ваҳйи Илоҳӣ борвар гардидаанд ва мақсадеро дунбол доранд, ки ҳадафи меҳварии кулли матни китоби осмонист. Аз ин рӯ, қисса дар Қуръон на чун таълифоти достонист. Қуръон китоби қисса намебошад, балки он сарчашмаи ҳидоят буда, қисса чун василае бар найли ормонҳои ҳидоятии ин китоби муқаддас хидмат намудааст» [15, с.226]. Воқеан, қиссаҳои ибратбахш, ки аз рӯзгори Пайғамбарон дар Қуръон омадааст, ва шарҳу бозгӯии онҳоро дар кутуби тафсир мехонем, ҳидоятгар ва иршодгари ҷомеаи инсонӣ мебошанд. Қиссаи «Юсуф ва Зулайхо», ки дар Қуръон аст, қиссае бемоя аз дороиҳои ҳунарӣ нест ва шеваи баёну офаринишҳои ҳунарӣ дар он мавқеи баланд доранд ва: «Қиссаи «Юсуф ва Зулайхо», ки аз рӯйдодҳои воқеӣ ва ашхоси таърихӣ ҳикоят мекунад, бо баёни бисёр зебову фасеҳ матраҳ гардидааст, ки дар мисоли қиссаи дигари олам назари кам дорад. Аз байни қиссаҳои Қуръон, ки мансуб ба анбиё мебошад, танҳо қиссаи «Юсуф» аст, ки ҳама мазмуни он дар якҷоягӣ ва ба таври мусалсал нақл гардидааст, ки камтарин қиссаҳои машҳур дорои чунин хусусият мебошанд» [9, с.49].

Ояти охирини сураи «Юсуф» (ояти 111) дар Қуръон, ки мазмун ва мундариҷаи қиссаи «Юсуф»ро ҷамъбаст мекунад ва манбаи илҳоми Мавлоно Абдураҳмони Ҷомӣ гардидааст, чунин ба охир мерасад: «Ба дурустӣ, ки дар қиссаи пайғамбарон барои соҳибхирадон панде ҳаст. Қуръон сухане нест, ки барбофта бошад, валекин тасдиққунандаи он чи аст, ки пеш аз вай аст ва баёнкунандаи ҳар чиз ва ҳидоят ва бахшоиш барои мӯъминон аст» [10, с.111].

Ҳамин тавр, манбаъҳои асосӣ ва бунёдии достони «Юсуф ва Зулайхо»-и Абдураҳмони Ҷомиро метавон ба таври фишурда чунин номбар кард: китобҳои муқаддаси Таврот (бобҳои 37-50, қисмати «Ҳастӣ»), Қуръон (сураи 12, ки аз 111 оят ибрат аст), китобҳои «Таърихи Табарӣ» (бобҳои «Хабари Юсуф алайҳиссалом» ва «Қиссаи Зулайхо бо Юсуф»), Тарҷумаи «Тафсири Табарӣ», тафсирҳои «Кашф-ул-асрор»-и Рашидуддин Абулфазли Майбудӣ, «Тафсири Сурободӣ»-и Абубакр Атиқи Нишопурӣ, «Асситин-ал-ҷомеъ лиллатоиф-ил-басотин»-и Аҳмад ибни Муҳаммад ибни Зайди Тӯсӣ.

Мавлоно Абдураҳмони Ҷомӣ бо такя ба ин сарчашмаҳои муҳимми илмӣ, нерӯи халлоқона ва завқу салиқаи баланди ҳунари шоирӣ тавонистааст, ки як достони беҳтарин ва дилнишинро дар таърихи адабиёти классикии форсии тоҷикии асри XV биёфарад, ки дар кишварҳои зиёди Шарқ дар имтидоди беш аз 500-сол пайравону эътиқодмандои зиёд пайдо кардааст ва дар пайравии асари ӯ асарҳои худро ба забонҳои ӯзбекӣ, туркӣ, озарбойҷонӣ, гурҷӣ, тоторӣ, қазоқӣ, туркманӣ, паштунӣ ва ғайра эҷод кунанд ва аз ному маҳорати шоирии ӯ ба некӣ ёд кунанд.

АДАБИЁТ

1. Аббосали Кулиев. Поэма «Юсуф и Зулейха» Абдурахмана Джами. Автореферат кандидатской диссертации.- Боку, 1966.- 28 с.
2. Абӯалии Балъамӣ. Таърихи Табарӣ. Аз силсилаи «Халқҳои эронӣ дар маъхазҳои таърихӣ». Ҷилди 1. - Душанбе: «Ирфон», 1992. - 656 с.
3. Абдулҳусайни Зарринкӯб. Корномаи ислом. Баргардони С.Сулаймонов. -Душанбе: «Пайванд», 2007. -209 с.
4. Атиқи Нишопурӣ. «Тафсири Сурободӣ». Тасҳеҳи Саиди Сирҷонӣ. Иборат аз чаҳор ҷилд. -Теҳрон: Фарҳанги нашри нав, 1382. -542 с.

5. Аълохон Афсаҳзод.Одамушшуаро Рӯдакӣ. Рисолаи таҳқиқотӣ. Нашри дувум. -Душанбе: «Адиб», 2008.- 312 с.
6. Аълохон Афсаҳзод. Ҷомӣ /Энсиклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик. Ҷилди 3. Душанбе:Сарредаксияи илмии Энсиклопедияи миллии тоҷик. 2004.-522 с.
7. Аҳмад бинни Муҳаммад Зайди Тӯсӣ. Тафсири «Асситин-ал-ҷомеъ лил-латоиф-ил басотин». Ба эҳтимоми Муҳаммади Равшан.-Теҳрон, 1345 - 812 с.
8. Библия. Навиштаи муқаддас. Аҳди Қадим ва Аҳди Ҷадид. Институти тарҷумаи Библия. Мутарҷим Мордехай бен Ҳиё Бачаев.-Стогколм, 1992.-1700 с.
9. Вафо Элбоев. Қиссаи «Юсуфу Зулайхо» дар адабиёти форсии тоҷикии асрҳои X-XV (масъалаи гузариши мазмунҳо ва образҳои динӣ ба адабиёти бадеӣ).-Душанбе: «Дониш», 2015. -320 с.
10. Қуръон. Матни асл ва тарҷумаи маъноҳои он ба забони тоҷикӣ. Тарҷума ва тавзеҳоти М.Умаров.-Душанбе: «Ирфон», 2007. -616 с.
11. Қуръон. Тарҷумаи Маҳдӣ Илоҳии Қумшаӣ.-Теҳрон:Бунёди нашри Қуръон, 1368.-605 с.
12. Муҳаммади Хазоилӣ. Эъломи Қуръон. Чопи дувум.-Теҳрон: Муассисаи интишороти Амири Кабир, 1350.-810 саҳ.
13. Муҷтабо Минуӣ. Китоби «Ҳазораи Фирдавсӣ» ва бутлони интисоби «Юсуф ва Зулайхо» ба Фирдавсӣ. Маҷаллаи Симурғ, шумораи 4, 1326 .- 64 с.
14. Сардорбек Азорабеков. Қиссаи Юсуф ва бозтоби он дар насри форсӣ-тоҷикии асрҳои X-X1. Рисолаи номзадӣ. - Душанбе, 2005. - 192 с.
15. Фахриддин Насриддинов. Арзишҳои адабӣ дар тарҷума ва тафосири куҳани форсӣ-тоҷикӣ. - Хуҷанд: «Ношир», 2012. - 576 с.
16. Philonenko M. Josep of Assented introduction text critique traducing of notes. -Leidan, 1968.- 455 p.

ИСТОЧНИКИ ПОЭМ «ЮСУФ И ЗУЛЕЙХИ» АБДУРАХМАНА ДЖАМИ

На протяжении X-XX веков в персидско-таджикской литературе написано много любовных, философских, исторических, героических, мистических, религиозных и других поэм, где свои корни берут из фольклорных, религиозных книг, в том числе из священного Корана. Адбурахман Джами воспользуя сюжет 12-я сура Корана написал прекрасную поэму «Юсуф и Зулейха», где в персидско-таджикской классической литературе несомненно является шедевром.

Ключевые слова: *Абдурахман Джами, поэма «Юсуф и Зулейхи», литературоведческие взгляды, проблема стиха, достойного поэта, прекрасных стихов.*

THE SOURCES OF THE POEM «YUSUF AND ZULEIHA» ABDURRAHMAN JAMI

Throughout the X-XX centuries, Persian-Tajik literature has written many love stories, philosophical, historical, heroic, mystical, religious and other poems, where their roots are taken from folklore and religious books, including the Holy Koran. Adburakhman Jami using, the subject of the 12th Sura of the Koran, wrote a beautiful poem «Yusuf and Zuleiha», which is undoubtedly a masterpiece in the Persian-Tajik classical literature.

Keywords: *Abdurakhman Jami, the poem «Yusuf and Zuleiha», literary views, the problem of verse worthy of the poet, the beauty and grace of words, the poet's skill, beautiful poems, inappropriate praise.*

Сведения об авторе:

Ширинова Бахтинисо Бахриддиновна - *соискатель Института языка и литературы имени Абуабдуллаха Рудаки тел: (+992) 918676247.*

About the autor:

Shirinova Bakhtiniso Bahriddinovna - *researcher of Institute of language and literature name under of Abuabdullah Rudaki. Phone: (+992) 918676247.*

МАВҚЕИ МУРОДИФОТ ДАР АШЪОРИ ШОИРОНИ САДАИ XIV

Калонова М.Ҷ.

Донишгоҳи давлатии тиббии Тоҷикистон ба номи Абӯалӣ И.С.

Омӯзишу таҳқиқи забони адабиёти классикӣ, аз як тараф, барои муайян намудани хусусиятҳои забони адабии тоҷик дар давраи муайян аҳамият дошта бошад, аз тарафи дигар, барои такмил ва ошкор намудани раванди ташаккул ва инкишофи минбаьдаи забони адабии муосири тоҷик аҳамияти бузурги назарӣ ва амалӣ дорад [10, с.5-6]. Дар ҳамин мазмун луғатнигори тоҷик А.Сурӯш низ қайд мекунад: «Қавме, ки аз асолати забони хеш дур афтодааст, танҳо вожа ба вожа метавонад, ба он наздик гардад ва гусастагиҳои деринро дубора бипайвандад» [14, с.3]. Барои таҳқиқу ҷустуҷӯи забони назму насри ниёгони худ ва барои дарёфти асолати забони хеш ҳар фарди пажӯҳишгар талоши онро мекунад, ки бо ҷустуҷӯи маъниву асли калима, таркиб ва ё ибораҳои куруни гузашта дар рушду такомули забони адабии муосири тоҷикӣ саҳми худро гузорад ва ҳамчунин, барои

пойдории миллати тоҷику забони он ифои вазифа намояд. Аз ин лиҳоз, боиси ифтихор аст, ки дар ҷодаи илми забоншиносӣ пажӯҳишҳои зиёдеро пайдо менамоем, ки ба масоли пажӯҳиши лексикаи забони адабӣ равона гардидааст. Мо низ дар мақолаи худ талош дорем, ки дар асоси забони назми асри XIV лексикаи забони адабӣ ва баъзе вежагиҳои лексикии он садаро бо такя ба таҳлили диахрониву синхронӣ ва қиёс бо забони имрӯза муайян намоем.

Чунонки маълум аст, аломати муҳимми калима хусусияти маъноифодакунӣ доштани он мебошад. Аксари калимаҳои забон ба хосияти сермаъноӣ ва зидмаъноӣ моликанд, ҳамчунин, қобилият доранд, ки як маҳфумро дар шаклҳои гуногун ифода намоянд. Ин ҷиҳатҳо ба ташаккул ва нумуи қабатҳои луғавию семантикии забон: *сермаъноӣ, омонимия, синонимия ва антонимия* мусоидат кардаанд. Дар миёни ин чаҳор қишр мавзӯи синонимҳо нисбатан пурратар дар забони адабии ҳозираи тоҷикӣ мавриди пажӯҳиш қарор гирифтааст.

Доир ба масъалаи синонимҳо ё худ муродифот донишмандони эронӣ, тоҷик ва муҳаққиқони рус фарҳангҳои муътабаре таълиф кардааанду таҳқиқоти судманде рӯи чоп овардаанд. Дар ин радиф метавон, аз «Фарҳанги муродифот ва истилоҳот»-и луғатнигори эронӣ Муҳаммад Подшоҳ ном бурд. Фарҳанги мазкурро бо номи дигар «Маҷмӯаи муродифот» ном бурдаанд, ки аз фаслҳои муродифот, истилоҳот, ташбеҳот, киноёт ва истиорот иборат буда, дар маҷмӯъ фарогири 3850 истилоҳ ва ибораҳои фразеологию маҷозӣ мебошад.

Синонимҳои забони тоҷикиро олимони тоҷик бо забонҳои тоҷикӣ ва русӣ: И. Ҳасанов (Лексика и фразеология романа Джалола Икроми «Дочь огня»), Р. Игамбердиев («Бадоеъ-ул-вақоеъ» Зайниддина Восифи), С. Ҳошимов («Гулистон»-и Саъдӣ Шерозӣ), Х. Талбакова («Приют сердец» Рахима Джалила), А. Абдукадиров (поэзия М. Турсун-заде), Ш. Каримов (Семантикаи ашъори Ҳофизи Шерозӣ), А. Давронова («Кабуснаме» Унсурмаоли Кайковус), Н. Хикматуллаева («Двенадцать ворот Бухары» Джалола Икроми), Ш. Джуразаде («Маснавии маънавӣ» Джалолиддина Руми), Т.Шокирова (Язык и стиль Ф. Мухаммадиева), З. Мухторов (Суфийская лексика в газелей Хакима Санои), Ф. Неъматзода («Ҳафт пайкар» Низоми Гянджави), Ш. Р. Буриева («Маснавии маънавӣ» Джалолиддина Руми), Ш. И. Ҳаитова (Газели Камола Худжанди), К. Мухтори (поэзия Абуабдулло Рудаки), Ю. Ш. Нурмахмадова (поэзия Лоика Шерали), М. Джумаев (Лексико-семантические особенности «Нафахотулунс» Абдурахмана Джами), З.А.Назарова (Лексико-фразеологическая и грамматическая синонимия «Гулистон» Саади Шерози), З. Қурғонов (поэзия Фарзоны), Б. Джураевой (поэзия Абдурахмана Джами), Б.Шодиева (Лексические и фразеологические особенности рассказов и очерков М. Наджмиддинова), Н. Саидова (Лексические и фразеологические особенности рассказов А. Самадова) ва дигарон дар рисолаҳои худ ба риштаи таҳқиқ кашида, ҳар яке дар самти худ муваффақ гаштааст.

Аз олимони рус метавон, исми С.В. Римарро ном бурд, ки таҳқиқоти худро ба синонимҳои ашъори Пушкин бахшидааст.

Дар робита ба ин, доир ба назарияи синонимҳо ва роҳҳои пайдоиши онҳо олимон дар ҳар давру замон ибрози назар кардаанд, ки ақоиди онҳо гуногунанд. Масалан, як гурӯҳ ба лексикаҳои синонимӣ калимаҳоеро дохил кардаанд, ки маънои якхела доранд, гурӯҳи дигар, ба ҳам наздикии маънои калимаҳоро асос дониста бошанд, гурӯҳи сеюм, ифода намудани як маҳфумро ба инобат гирифтаанд, вале баъзеҳо хусусияти як предметро ифода намудани онҳо ба назар мегиранд [7, с.52].

Чунин печидагиҳоро ба инобат гирифта, пеш аз таҳлили муродифоти қарни XIV масъалаи омӯзиши синонимҳоро дар мақолаи мазкур ба қисмҳои: *а) назарияи ба синонимҳо пешниҳоднамудаи олимон; б) ҷуфтсинонимҳо бо кадом қолаб сохта шаванд; в) роҳҳои пайдоиши синонимҳо* ҷудо намудем:

а) мутафаккири асри XIV Насируддини Тӯсӣ дар китоби «Асос-ул-иқтибос» калимаро аз рӯи маъно омӯхта, ба чор гурӯҳ ҷудо кардааст: 1) калимаҳое, ки як маъно доранд; 2) калимаҳое, ки чанд маъноро соҳибанд; 3) гурӯҳи калимоте, ки ифодагари як маъноанд; 4) калимаҳои шаклан як, вале маъниҳои гуногун доранд; [5, с.16].

Мувофиқи таъкиди забоншиносон М.Муҳаммадиев, Ҳ.Талбакова ва Ю. Нурмаҳмадов, муродифот калимаҳоеанд, ки аз ҷиҳати маъно наздик ё як буда, бо маъно ва тобишҳои иловагии худ, бо ҳудуд ва андозаи истеъмолашон дар забон аз якдигар фарқ мекунанд Лексикаи забони адабии тоҷик» [4, с.36-37].

Ҳ. Маҷидов низ ба синонимҳо чунин назария пешниҳод намудааст: «Ду ва ё зиёда калимаҳои бо яке аз маъноҳои луғавии худ ба ҳам наздик ва гоҳо баробар, ки мансуби як гурӯҳи лексикиву грамматикӣ буда, аз ҳам бо тобишҳои дигари маъноӣ, мавридҳои истеъмол ва рангубори мухталифи эҳсосоти худ фарқ мекунанд, бояд муродиф номида шаванд» [4, с.76].

Ба андешаи олими рус В.Г. Белинский, синонимҳо мисли баргони дарахтанд, ки ба ҳам бисёр монанданд, вале айнан як чӣ нестанд, яъне аз ягон ҷиҳат калимаҳо ба ҳам шабеҳанд [**5, с.17**].

Х.Маҷидов дар мақолаи «Система современного таджикского языка» муродифотро ба синонимҳои лексикӣ, грамматикӣ, фразеологӣ ҷудо намуда, ба синонимҳои лексикӣ: гулнор (цветок

граната) – настаран, раъно, ҳулӯл, хуч ва барои муродифоти фразеологӣ: нури дида- тоҷи сар, ҷони ширин ва болои чашм (4, 77)-ро мисол овардааст. Чунонки ба мо маълум аст, синонимҳо дар забон барои он хидмат мекунанд, ки гӯянда ва ё нависанда барои гӯшхарош нагаштани нигоштаи худ ва ё пуробуранг гаштани нутқи хеш аз синонимҳо истифода мекунад. Чи тавре ки болотар назари олимонро дар хусуси синонимҳо зикр намудем, калимаҳоеанд, ки шаклан гуногун, вале маъниҳои як ва ё ба ҳам наздикро доранд [5, с.25]. Агар назарияи мазкурро барои муродифот муносиб донем, бояд, чунин ибораҳои фразеологиро синоним нашуморем, зеро чунин ихтилофи назар миёни забоншиносон боиси норавшании таърифи синонимҳо дар забони тоҷикӣ мегардад.

Ҳамчунин, олими рус Ю.Д. Апресян синонимҳоро ба дақиқ (точные) ва нодақиқ (неточные) ҷудо карда, чунин шарҳ кардааст: «Ду калимае, ки комилан баробармаъноанд, синонимҳои *саҳеҳ* ва вожаҳое, ки аз ягон ҷиҳат маънии ба ҳам наздик доранд, синонимҳои *носаҳеҳ* ном доранд [1, с.218].

б) муродифот, ҳамчунин, дар шакли ҷуфт низ мустаъмаланд. Чунин синонимҳоро А. Ҷобиров, М.Муҳаммадиев, Ҳ.Талбакова ва Ю.Нурмаҳмадов дар забони тоҷикӣ *муродифоти ҷуфтистеъмол* ва олимони рус *парасинонимы* номидаанд. Ҷуфтсинонимҳо бо пайвандакҳои «ва, -у, -ю» (мисол: ҚОДИРӢ ва тавоно, бартарӣ ва бузургтарӣ) сохта шуда, ба пиндори муҳаққиқ А.Ҷобиров, бештар хоси наср мебошанд, аммо чунин шакли сохташавии муродифоти ҷуфтро дар асри XIV бештар дар забони ғазал пайдо намудем, ки дар ашъори шоирони ин аҳд, ба хусус Камоли Хуҷандӣ, ниҳоят серистеъмоланд. Чунин муродифот аз забонҳои гуногун таркиб ёфта, аз рӯйи сохташавӣ каме баҳсталабанд, чунки масъалаи дар кадом қолаб сохташавии ҷуфтсинонимҳо низ мисли назарияи ба синонимҳо пешниҳоднамудаи забоншиносон каме норавшан аст, бинобар ин, дар зер мехоҳем, аввалан андешаҳои олимонро дар хусуси қолабҳои сохташавии муродифоти ҷуфт низ дида бароем, баъдан, бо овардани истинод аз осори бузургони классик, билхоса Ҳофизи Шерозӣ, Камоли Хуҷандӣ ва Салмони Совачӣ, ба таҳлили муродифоти садаи XIV пардозем.

Доир ба синонимҳои ҷуфт М. Муҳаммадиев, Ҳ. Талбакова ва Ю. Нурмаҳмадов дар китоби «Лексикаи забони адабии тоҷик» рӯшанӣ андохта, бар он назаранд, ки ҷуфтсинонимҳо дар 4 қолаб амал мекунанд: *1) синонимҳои ҷуфт аз ду калима иборатанд: имову ишора, ақлу хирад, муроду мақсад, 2) яке аз калимаҳои таркиби ҷуфтсинонимҳо куҳна шудааст: боғу роғ, качу килеб, каму кост, шикасту рехт, дору дарахт, 3) ҷуфтсинонимҳое, ки дар шакли таркиб амал карда, ҳар ду ҷузъи он маънии луғавии худро гум кардааанд: кару фар, бачу кач, ҳангу манг, 4) яке аз калимаҳои таркибии ҷуфтсинонимҳо бо пешванд меояд, ки ба калимаи дигар ҳам мансуб аст: боақлу хирад, серишваю ноз, пурайшу нишот* **[6, с.43].** Ва дар идомаи матлаб муҳаққиқон дар хусуси ҷуфтсинонимҳо чунин қайд мекунанд: «Калимаҳое, ки пай дар пай омада, барои пурра ифода намудани маъно ёрӣ мерасонанд, синонимҳои ҷуфт меноманд [6, с.43]. Онҳо ба воситаи пайвандакҳои пайиҳам «ва, -у, -ю» сохта мешаванд» [6, с.45].

Ба пешниҳоди устодони забон мо низ ҷонибдор буда, чунин андеша дорем, ки дар забони адабӣ ва лаҳҷаҳо ду ва ё зиёда синонимҳое тавассути пайвандакҳои номбурда ба ҳам алоқаманд гаштаанд, ки яке аз ҷузъҳо ба маънии аслӣ омадаву дигаре бо гузашти таърих маънии аслии худро аз даст додааст ва чун ҷузъи ёрирасони ҷузъи аввал хидмат мекунад ва ё баръакс, ҳар ду ҷузъ дар шакли алоҳида маъниҳои гуногунро ифода карда, дар якҷоягӣ як маънии томро мефаҳмонанд. Масалан, синонимҳои «долу дарахт, сару сомон, кору бор, обу ҳаво ва ғ.».

Чи тавре маълум аст, таркиби *кору бор* аз ду калима: кор ва бор иборат аст, ки ҳар яке дар алоҳидагӣ маънии гуногунро дорад. Масалан, вожаи кор маънои *амал, фаоълият, шуғл* ва бор маънии *мева, қабул, дафъа*-ро мефаҳмонад, ки ба ҳам аз лиҳози мазмун рабте надоранд, вале чун дар шакли таркиб меоянд, ҷуфтсиноним ба ҳисоб мераванд ва маънии машғулияту муомилаву шуғлро мефаҳмонад [**15**]. Дар ҳамин қолаб таркиби *сару сомон* аст, ки дар ҳамбастагӣ маънои оростагӣ, низому тартибро дорад, аммо калимаи полисемии *сар* маъниҳои *узви бадан, оғоз, сарвар, болои чизе, нӯги чизе, майлу рағбат* ва ғ. дошта, лексикаи *сомон* ба маънии *тартиб, молу мулк ва маҷолу мадор* меояд.

Ба андешаи профессор О.Қосимов, ҷуфтсинонимии «долу дарахт» дар якҷоягӣ «растанӣ, дарахт»-ро ифода мекунанд, ки дар забони форсии миёна шакли «дору дарахт»-ро дошт [3, с.245]. Мо низ бар он назарем, муродифоти ҷуфт гуфта, бояд он таркибҳоеро номем, ки як ҷузъашон ба маънии аслӣ, ҷузъи дуюм дар раванди таърих маънии аслии худро аз даст додаву ба ҷузъи аввал чун воҳиди ёвар хидмат мекунад ва онҳо дар якҷоягӣ як маънии томро ифода мекунанд. Яъне, миқдори чунин ҷуфтсинонимҳо дар забони адабии ҳозираи тоҷикӣ на чандон зиёд буда, бештар хоси забони гуфтугӯиянд.

Чи тавре болотар қайд намудем, синонимҳои ҷуфт дар асри XIV низ мисли забони адабии имрӯзаи тоҷикӣ дар осори назму наср ҷойгоҳи хоса доранд ва барои таҳқиқ лексикаҳои мазкурро аз ашъори Ҳофиз, Камол ва Салмон гирдоварӣ намудем. Муродифоти ҷуфти садаи XIV ба чунин зайланд: *масту хароб, нозукию лутф, ҷавру ҷафову ситам, лутфу равонӣ, ризвону биҳишт, дилрабоёну бутон, зулму ситамкорӣ, нолаву зорӣ, доғу дард, ҷому суроҳӣ, оҳу нола, коҳилу зеру*

фуруд, чусту чобук, масту мадҳуш, ҷӯшу хурӯш, боғу гулшан, боғу роғ, нолаву фарёд, макру фан, болу пар, хомиву содадилӣ, поку софӣ, аҳду паймон, қаду боло, меҳру вафо, ҳусну ҷамол, роҳату осоиш, заҳмату ранҷ, фисқу фасод, якрӯву якҷиҳат, фарёду фиғон ва ғайраҳо.

Муродифоти ҷуфт дар ташаккули лексикаи забони тоҷикӣ басо муҳим буда, таркиби онҳо аз ҷузъҳои тоҷикӣ-тоҷикӣ, тоҷикӣ-арабӣ, арабӣ-тоҷикӣ ва арабӣ-арабӣ иборат мебошад. Пажӯҳишгар С.Ҳалимов дар робита ба муродифоти ҷуфти арабиву тоҷикӣ дар забони тоҷикии асри Х чунин андешаронӣ мекунад: «Калимаҳои арабӣ дар забонамон қатори нави синонимҳоро ба вуҷуд овардаанд ва ҷуфтҳои синонимӣ (молу хоста, адлу дод, сабру шикебо) захираҳои услубии забонамонро бой гардонидаанд» [13, с.115]

Ҷуфтсинонимҳои асри XIV-ро аз рӯйи баромади забонӣ баррасӣ намоем, чунин тасниф мешаванд:

а) **тоҷикӣ+тоҷикӣ**: *масту хароб, дилрабоёну бутон, доғу дард, нолаву зорӣ, ҷому суроҳӣ, оҳу нола, чусту чобук, ҷӯшу хурӯш, боғу гулшан, нолаву фарёд, болу пар, хомиву содадилӣ, поку софӣ, нозу неъмат:*

Бо ҳама тақвову зуҳд, ар бишнавад номат, Камол,
Аз даруни савмаа ***масту хароб*** *ояд бурун [12, с.1]).*
Ба ***болу пар*** *марав аз раҳ, ки тири партобӣ,*
Ҳаво гирифт замоне, вале ба хок нишаст [2, с.19].

б) **тоҷикӣ+арабӣ**: *нозукию лутф, зеру фуруд, масту мадҳуш, якрӯву якҷиҳат:*

Нозукию лутф *дуздид аз баноғӯши ту дур(р),*
Ғӯтаҳо доданд дар об, он гаҳаш овехтанд [12, с.25].
То куфру дин шавад ҳама ***якрӯву якҷиҳат****,*
Бардор як раҳ аз тарафи рух ҳиҷобро [8, с.33]

в) **арабӣ+тоҷикӣ+арабӣ**: *ҷавру ҷафову ситам;*

Ба Камол аст ҳама ***ҷавру ҷафову ситамаш,***
Ин сифатҳо, ки шунидӣ, ба камол аст ӯро [11, с.6.

г) **арабӣ+тоҷикӣ**: *лутфу равонӣ, ризвону биҳишт, зулму ситамкорӣ, макру фанн, аҳду паймон, қаду боло, заҳмату ранҷ;*

Эй вуҷудат сабаби ***роҳату осоиши*** *халқ,*
Ба вуҷудат абадо, ***заҳмату ранҷе*** *марасад [8, с.304].*

д) **арабӣ+арабӣ**: *макру ҳилла, ҳусну ҷамол, фисқу фасод ва ғ.:*

Ба ***макру ҳилла*** *бар ӯ дастрас на имкон аст,*
Ки ҳамчу сарви баландаш ҳазор дастон аст [11,с.70].
Рӯй бинмо ба ман, эй ойинаи ***ҳусну ҷамол****,*
Ки ҷамоли ту зи ойина дили зангзад аст [8, с.418].

Чи тавре аз таснифи баромади забонии ҷуфтсинонимҳои ашъори шоирон бармеояд, дар асри XIV муродифоти ҷуфт аксар аз ҷузъҳои *тоҷикӣ+тоҷикӣ* таркиб ёфтаанд. Новобаста аз таъсиррасонии миллату забонҳои ғайр, ба хусус туркону муғулон, ғолибан истифодаҳои вожаҳои тоҷикӣ аз ҷониби шуарои садаи XIV -Ҳофиз, Камол ва Салмон бори дигар аз талоши онҳо дар нигоҳдории фарҳангу забони асили тоҷикӣ дарак медиҳад.

Албатта, маълум аст, ки синонимҳо калимаҳоеанд, ки шаклан гуногун буда, як маъноро ифода мекунанд, аммо дар забони адабии тоҷикӣ гурӯҳи синонимҳое мавҷуданд, ки вобаста ба тобиши услубиашон ба кор мераванд, масалан, вожаи «чашм» ва «дида», ки ҳар ду синониманд, калимаи «дида» дар забони назм, фолклор, нутқи шифоҳӣ дар баробари калимаи «чашм» бештар ба кор меравад, вале дар соҳаи тиб ва қисмҳои он анатомия ва физиология фақат вожаи чашмро мавриди истифода қарор мегиранд. Ин гуна синонимҳо низ дар адабиёти асри XIV низ ба назар мерасанд. Масалан, вожаи «зақан», ки Ҳофиз дар шеъри худ зиёд истифода кардааст ва гунаи он «манаҳ» аст, дар илми анатомия танҳо шакли *манаҳи* он истифода шуда, *зақан* бештар хоси забони назму наср мебошад.

в) масъалаи сеюми мавриди назари мо роҳҳои пайдоиши синонимҳо дар забони тоҷикӣ мебошад.

Масъалаи роҳҳои пайдоиши синонимҳо низ дар забони адабии тоҷикӣ норавшан буда, дар ин хусус олимон андешаҳои гуногун доранд. Масалан, забоншиноси тоҷик М.Мирзоева чунин андеша дорад, ки «роҳҳои пайдоиши муродифот ба таври дақиқ муайян нашудаанд ва дар қатори синонимҳое, ки аз ҳисоби эвфемизм пайдо шудаанд, вулгаризмро низ бояд ҳамроҳ кунем» [5, с.21]. Ба ақидаи мавсум мо низ ҷонибдор ҳастем ва чунин пешниҳод дорем, ки яке аз роҳҳои пайдоиши синонимҳоро аз ҳисоби эвфемизм, вулгаризм ва архаизм ҳисобем, зеро калимаҳои кӯҳнашуда, ки синоними ҳамдигар ба шумор мераванд, дар адабиёти классикии мо кам нестанд (мисол: қалъа (дар забони имрӯза)- диж (дар асри Х), райҳон (дар забони имрӯза)- испарғам (дар асри Х) ва ғ.).

М.Муҳаммадиев яке аз муҳаққиқони беназири лексикаи забони адабии ҳозираи тоҷикӣ буда, роҳҳои пайдоиши синонимҳоро 3-то медонад: 1) калимасозӣ*: солхӯрда, куҳансол*; 2) шеваю лаҳҷа*: пазмон шудан, ёд кардан;* 3) калимаҳои иқтибосӣ: *дил, қалб* [**5, с.19**]. Ба андешаи мо, роҳи калимасозии синонимҳоро мавсуф дақиқ нишон додааст.

М.Мирзоева дар рисолаи доктории худ назари олимони тоҷику русро дар хусуси муродифот нозукбинона шарҳ дода, қайд мекунад, ки муҳаққиқи рус А.А.Брагин исми ашхос, чун «***Екатерина-Катерина-Катенька-Катюша-Катя-Кэт-Каталин»***-ро низ муродиф донистааст, ки ин навъи синонимҳо, ба қавли М.Мирзоева, дар забони тоҷикӣ низ мавҷуданд, вале то имрӯз касе онҳоро дар таҳқиқоти худ ишора накардааст, масалан: ***Гуландом-Гули-Гуля-Гулҷон-Гул; Нозофарин-Нозаҷон-Ноза*** [**5, с.30]**. Ба пиндори инҷониб, вожаҳои мавриди назар танҳо решаи ягона дошта, синоним ба шумор намераванд.

Дар идомаи ҷустуҷӯҳои худ М.Мирзоева номҳои ҷуғрофии ***«Венгрия-Маҷористон, Греция-Юнон, Польша-Лаҳистон, Ленинобод-Суғд»***-ро аз вожаҳои муродифӣ донистааст [5, с.30], ки Х.Маҷидов низ бар ҳамин бовар аст. Андешаи мавсуф диққати моро ҷалб кард ва мо 4 роҳи пайдоиши синонимҳои забони тоҷикиро бо забони русӣ муқоиса кардем. Чунин роҳи пайдоиши синонимҳо, яъне аз ҳисоби калимаҳои куҳнашуда, дар забони русӣ (золото-злато, враг-ворог) зикр гаштааст, ки шояд муҳаққиқ М. Мирзоева роҳи пайдоиши синонимҳои забони русиро асос гирифта бошад. Роҳҳои пайдоиши синонимҳо дар ҳар ду забон қариб ҳамгунанд. Роҳи якуми пайдоиши синонимҳо- ***бо роҳи калимасозӣ*** дар забони тоҷикӣ каме баҳснок аст, зеро, албатта, чунин роҳи пайдоиши муродифот (бо аффиксҳо сохташавии синонимҳо-К.М.), мисли «***бодавлат, давлатманд***» вуҷуд дорад, аммо вожаҳои дар сарчашмаҳои илмӣ чун шоҳид зикргашта –***қудрат, муқтадир ва қудратнок*** ба талаботи сохти калимасозии забони тоҷикӣ ҷавобгӯ нестанд ва синоним ҳам буда наметавонанд, чунки аввалан, вожаи «қудрат» исми ғайришахс ва «қудратнок» сифат аст, дуюм, аз рӯи таърифи синонимҳо ҳар ду калима бояд, ба як ҳиссаи нутқ мансуб бошанд, аммо ин ҷо «қудрат»- исм ва «қудратнок» - сифат мебошад. Пасванди сифатсози «-нок» аз сифат будани он дарак медиҳад ва вожаи «муқтадир» бошад, дар шакли муштақи арабӣ сохта шудааст.

Танҳо калимаи «***қудратнок»***, ки аз решаи *қудрат* ва пасванди *-нок* таркиб ёфтааст, вожаи сохта ба ҳисоб меравад. Калимаи «***қодир»*** аз як реша ва аз рӯи сохт сода буда, вожаи «*муқтадир»* аз рӯи қолаби ҷамъбандии арабӣ созмон ёфтааст, ки он ба роҳҳои калимасозии забони тоҷикӣ бегона аст. Чунин қолаби калимасозӣ дар ашъори Камол (хаёл, тахайюл- *Маро саргашта медорад **хаёли** зуҳди беҳосил…; Дил ба ангушти **тахайюл** баски зулфаш мекашад…*) ва Ҳофиз (маҳрам, ҳарам- *Ҳар кӣ шуд **маҳрами** дил, дар **ҳарами** ёр бимонд…*) ба назар мерасад, вале чун ин қолабро яке аз роҳҳои пайдоиши синонимҳои (мансуб ба роҳи калимасозӣ) забони тоҷикӣ ба ҳисоб нагирифтемва ҷамъоварии чунин мисолҳоро лозим надонистем.

Лозим ба зикр аст, ки дар ашъори адибони классик синонимҳое мавҷуданд, ки дар дохили матн вобаста ба он ки чанд калима маъниҳои ба ҳам наздикро ифода мекунанд, синоним ба шумор мераванд, яъне ба ибораи дигар, вобаста ба маъно ифодагари макон, замон ва ғ. синоним шуда метавонанд. Мисол:

Вақти кошонаи аслист маро меҳоҳам,
*Ки аз ин **мастаба** сармаст ба **кошона** шавам [8, с.288].*

Вожаи «мастаба» арабӣ буда, маънии дуюмаш «майхона» аст. «Майхона» маънии «шаробхона», «хонаи майфурӯш» ва кошона низ маънии «хонача, ошёна»-ро бар душ дорад (**9, 568**). Яъне, аз лиҳози маъно ба ҳам наздикӣ дошта, ба андешаи мо, чунин гурӯҳи вожаҳо, ки дар осори адибон фаровонанд, муродифот ба шумор мераванд. Ба андешаи инҷониб, ба роҳҳои пайдоиши синонимҳо банди 5-ум: *калимаҳое, ки вобаста ба матн маънии ба ҳам наздикро ифода мекунанд- ро* ҳамроҳ кардан мувофиқи мақсад аст.

Ғолибан, забоншиносон роҳҳои ба вуҷуд омадани синонимҳоро дар забони тоҷикӣ чунин нишон додаанд:

1. **Бо роҳи калимасозӣ**: *қодир, муқтадир, қудратнок.*
2. **Аз ҳисоби калимаҳои зинда ва нутқи шифоҳӣ**: *иситма (ҳарорат), ҳаял (таъхир);*
3. **Аз ҳисоби калимаҳои иқтибосӣ**: *дил-қалб, муаллим-омӯзгор;*
4. **Аз ҳисоби эвфемизмҳо:** мурд-вафот кард, аз дунё чашм пӯшид, реҳлат кард, даргузашт;

Аз миёни чор роҳи дар боло номбурда роҳи сеюми он-***аз ҳисоби калимаҳои иқтибосӣ*** дар ашъори шоирони асри XIV серистеъмол аст. Хусусияти умдаи эҷодиёти Ҳофиз, Камол ва Салмонро, аз як тараф, дар он мебинем, ки дар баробари вожаҳои тоҷикӣ аз синонимҳои арабии онҳо хуб истифода кардаанд ва мо онҳоро дар ҷадвали зер аз рӯи баромади забонӣ чунин ҷой додем:

Р/Т	**Забони тоҷикӣ**	**Забони арабӣ**	**Байти шоҳид**	**Муаллиф: Камоли Хуҷандӣ;**
1	Андеша	Хаёл	*Маро саргашта медорад **хаёли** зуҳди беҳосил,*	(12, 17)

			Биё, соқӣ, гузар созем аз ин ***андешаи*** *ботил.*	
2	Дил, хилватсаройи дӯст	Замир	*Дӯстиҳои ҳама олам бирӯб аз* ***дил,*** *Камол,* *Пок бояд доштан* ***хилватсаройи дӯстро****.* *Дар* ***дил*** *ба қадри зарра нагунҷад хаёли ғайр,* *К-аз меҳри ӯ пур аст* ***замири*** *мунири мо.*	(12, 21)
3	Дармон	Шифо	***Шифои*** *ҷони ошиқ нест илло шарбати дардат,* *Табибонро аз ин* ***дармон*** *агар бошад, аҷаб бошад.*	[12, с.78)

****

Р/Т	Забони тоҷикӣ	Забони арабӣ	*Байти шоҳид*	Муаллиф: Ҳофизи Шерозӣ;
1	Сухан	Ҳадис	*Зи даври дӯст нагӯям* ***ҳадис*** *ҷуз бо дӯст,* *Ки ошно* ***сухани*** *ошно нигаҳ дорад.*	[2, с.39]
2	Чарх	Фалак	***Чарх*** *барҳам занам, ар ғайри муродам гардад,* *Ман на онам, ки забунӣ кашам аз чархи* ***фалак****!*	[2, с.76]
3	гавҳар, ганҷина	Дурр	*Насиҳат гӯш кун, к-ин* ***дурр*** *басе беҳ,* *Аз он* ***гавҳар,*** *ки дар* ***ганҷина*** *дорӣ!*	[2, с.86)

****

Р/Т	Забони тоҷикӣ	Забони арабӣ	Байти шоҳид	Муаллиф: Салмони Совачӣ;
1	Панд	Насиҳат	*Бирав, оқил, мадеҳ* ***пандам****, ки ман девонаву риндам,* ***Насиҳат*** *дигареро кун, ки ман мадҳушу ҳайронам*	[8, с.221].
2		Ғулом, асир	*Агар тоҷам ниҳад бар сар,* ***ғуломи*** *ҳалқадаргӯшам,* *В-агар бандам ниҳад бар по,* ***асире*** *бандфармонам*	[8, с.223].
3	Чашм	Басар	*Эй рӯшании* ***басар, чашм*** *аз ту дорам як назар,* *Бе он ки ёбад з-он хабар он ғамзаи ғаммозро*	[8, с.7]

Натиҷаи ҷустуҷӯи муродифоти ғазалиёти шоирони асри XIV-ро, ки дар ҷадвали боло ҷамъоварӣ шудаанд, ба се гурӯҳ тасниф намудем:

Ба гурӯҳи аввал синонимҳое шомиланд, ки дар ашъори шоирон танҳо ба маънии аслии худ корбаст шудаанд, *чун: панд, насиҳат; пайк, хабар; шифо, дармон; сухан, ҳадис; хаёл, андеша ва ғ.*

Бирав, оқил, мадеҳ ***пандам****, ки ман девонаву риндам,*
Насиҳат *дигареро кун, ки ман мадҳушу ҳайронам [8, с.137]*
Хабаре *зи ҳеҷ қосид зи диёри ман наёмад,*
Чӣ сиёҳнома ***пайке,*** *ки зи ёри ман наёмад [12, с.83].*
Зи даври дӯст нагӯям ***ҳадис*** *ҷуз бо дӯст,*
Ки ошно ***сухани*** *ошно нигаҳ дорад[2, с.39]*

Аз абёти боло равшан мегардад, ки шоирон дар як байт аз муродифоти ду забон: *тоҷикӣ ва арабӣ* ба маънии аслӣ истифода намуданд. Муродифоти мазкур синоними ҳамдигар ба ҳисоб раванд ҳам, аз рӯйи вазифа ва доираи маъно аз ҳам фарқ доранд. Масалан, калимаи синонимии *панд* аз забони паҳлавӣ гирифта шуда, вожаи омонимӣ низ ба шумор меравад ва мувофиқи шарҳи Деҳхудо 4 маъниро дорост: *1) он аст, ки ба арабӣ насиҳат гӯянд; 2) қисмате аст аз тақсимоти боғистон (дар Қазвин); 3) нишастгоҳро гӯянд ва ба арабӣ мақъад хонанд; 4) номи кӯҳе дар шимоли Юнони қадим миёни Тасоливу Апир, махсус Апулун ва Музҳо. Акнун онро Агрофо хонанд*. Муаллифи фарҳанги «Вожагони мутародиф ва муттазод» синонимҳои дгари онро калимаҳои *андарз, тазкир, дарс, раҳнамун, ибрат ва мавъиза* нишон додааст **[15]**. Луғатнигорон **(15)** вожаи *насиҳатро* арабӣ дониста, аз маъниҳои насиҳат ва андарзи он ёд мекунанду бас. Яъне, чи тавре аён мегардад, вожаҳои

панд ва насиҳат бо ҳам синоним ба шумор раванд ҳам, аввалӣ аз дуюмӣ маънии фарохтарро касб мекунад.

Ба ҳамин монанд синонимҳои *пайк ва хабар* низ аз ҳам мавридан фарқ доранд. *Пайк* калимаи тоҷикӣ буда, дар забони адабӣ дар баробари вазифаи синонимӣ калимаи сермаъно (полисемия) низ маҳсуб меёбад, зеро мувофиқи шарҳи луғатҳо **[15]** фарогири 3 маъно аст: *1) қосид, мухбир, хабарбиёр, паёмбар; 2) хидматгор; 3) хабар, паём*; ва вожаи арабии *хабар* лексикаи омонимӣ буда, шомили 6 маънист: *1) матлабе дар бораи як рӯйдоди ҷадид; 2) огоҳӣ; 3) ҳадис; 4) ҳодиса, рӯйдод; 5) газора; 6) номи деҳа дар ҷануби Бохтар.* Яъне, бо шарҳи чунин муродифот ишора бар он дорем, ки синонимҳо аз рӯйи вазифаи лексикӣ дар баъзан маврид аз ҳам фарқ мекунанд ва на ҳама маънии онҳо дар забони ғазали қарни XIV дарҷ гаштааст.

Ба гурӯҳи дуюм муродифотеро муносиб донистем, ки дар матн ифодагари маънии маҷозианд: *ришта, расан; шоҳ, гадо; ҳамдам, ҳамнишин; чок шуд, дарид; ва ғ.;*

Лексикаҳои *расан ва ришта* дар маънии аслӣ муродифи ҳам ба ҳисоб раванд ҳам, дар байти зер дар шакли ибора ва ба маънии маҷоз омада, синоним маҳсуб намеёбанд, чунки муроди шоир аз ибораи *расани зулф* кокул ва зулфи ёр буда, *риштаи ҷон* маънои вуҷуди инсонро дорад, чунончи Салмон гӯяд:

Расани *зулфи ту дар* ***риштаи*** *ҷони ману шамъ,*
Ҳар як аз оташи рухсори ту тобе дорад [8, с.86].

Дар байти дигар Хоҷа Ҳофиз калимаҳои сохтаи ҳамдаму ҳамнишинро муродиф медонад, ки дар таркиби ибораҳои *саодат ҳамдам гаштану давлат ҳамнишин доштан* маънии ғайриаслӣ: соҳиби бахту саодат ва давлату молу мулкро ифода мекунанд, масалан:

Ҳар он, к-ӯ хотире маҷмӯу ёре нозанин дорад,
Саодат ***ҳамдами*** *ӯ гашту давлат* ***ҳамнишин*** *дорад. [2, с.38].*

Ба гурӯҳи сеюм синонимҳоеро ҷой додем, ки шоирон дар ашъори худ онҳоро вобаста ба матн чун муродиф истифода кардаанд ва ба буслуби фардии эҷодкор мансубанд. Масалан, калимаи «***чора»*** муродифи вожаи «***даво, дармон»*** истифода шудааст: *Кас* ***чораи*** *дарди мани бечора надонист…[*14, с.914]. Барои калимаи «***шифо»-»зиндагӣ, зистан, илоҷ, марҳам, наҷот, орамидан***»-ро синоним донистаанд: *…Ҷуз ҳаваси* ***зиндагӣ*** *дар сари бемор нест; …Дардо, ки умеди* ***зистан*** *нест; Тадбири* ***илоҷи*** *дили бемор надорам; …Ёфтӣ* ***марҳам*** *дили абгори мо; Аз шифохонаи эҳсони ту аз баҳри* ***наҷот;*** *…Дармон мабодам, ар талабам* ***орамиданаш*** [14,311; 312; 325; 397; 483]. Барои калимаи «***орзу»*** вожаҳои «***барг II»*** *Ошиқи рӯи туро* ***барги*** *гули бӯстон не…;* «***дард***» *Ману дарди ту в- он гаҳ ёди марҳам…;* «***дарюза***» *Нест ҷуз васле аз ӯ* ***дарюзаи*** *ҷони Камол…;* «***дилхоҳ***»*… Ки ӯро дар ғамат ин аст* ***дилхоҳ;*** «***доия***»*…****Доия*** *ин аст ҳар киро дилу дин аст*; «***иродат***» *То доманат ба дасти* ***иродат*** *гирифтаам…; …****»ком*** **II»** ***Коми*** *муҳиббон ба ҷуз ҳабиб надонист.* [14,78; 213; 221; 252; 256; 329; 349]-ро чун синоним мавриди истифода қарор додааст.

Хулоса, сухансароёни асри XIV дар пайдо кардани муродифот барои вожаҳои тоҷикӣ на танҳо дунболи калимаҳои иқтибосӣ гашта, ҳамчунин, кӯшидаанд, ки аз вожаҳои худи забони тоҷикӣ бар эшон синоним пайдо кунанд. Ба ин гуфтаҳои мо ҳамчун истинод хидмат карда метавонад вожаҳои ашъори Камол, мисли: *гулшан - боғ, гиря - ашк, канор – лаб - гӯша, сӯхтан -бигдохтан* ва калимаҳои шеъри Ҳофизу Салмон: *ҳамдам - ҳамнишин, тоҷ - кулоҳ, шоҳон - хусравон, чок шуд - дарид, низ - ҳам, ҷавонмарг - зудмир* ва ғ. Мисол:

Ҳар он, к-ӯ хотире маҷмӯъу ёре нозанин дорад,
Саодат ***ҳамдами*** *ӯ гашту давлат* ***ҳамнишин*** *дорад. [2, с.38]*
Мабин ҳакир гадоёни ишқро, к-ин қавм,
Шоҳони *бекамару* ***хусравон****и бекулаҳанд! [2, с.55]*
Домане гар ***чок шуд*** *дар олами риндӣ, чӣ бок?*
Ҷомае дар некномӣ низ мебояд ***дарид****! [2, с.61]*
Чун сар омад, давлати шабҳои васл,
Бигзарад айёми ҳиҷрон ***низ ҳам*** *[2, с.78].*
Канори *обу* ***лаби*** *ҷӯйбору* ***гӯшаи*** *боғ,*
Хуш аст бо санами сарвқад, ба шарти фароғ [12, с.117].

Мисолҳои дар мавриди муродифоти бадастоварда нишон медиҳанд, ки Ҳофизи Шерозӣ нисбат ба Камоли Хуҷандӣ ва Салмони Саваҷӣ дар нигоҳдории синонимҳои забони тоҷикӣ бештар саҳмгузор буда, ғолибан кӯшидааст, ки дар ашъори худ бештар муродифоти забони тоҷикиро ба кор барад.

Инчунин, аз фасли мазкур ба хулосае меоем, ки дар баробари хидматҳои бузургони назму наср дар нигоҳдориву ғанигардонии лексикаи забони адабии тоҷикӣ саҳми соҳибони каломи асри XIV низ басо зиёд буда, дар замони имрӯза осори онҳо шоҳид бар он аст, ки шоирон дар ашъори худ дар як маврид, аз муродифоти забони тоҷикӣ ба касрат истифода намудаанд ва дар мавриди дигар, худ кӯшидаанд, ки синонимҳои нав пайдо кунанд ва чунин вожагузинии онҳо имрӯз боис гардидааст, ки

муродифоти қуруни гузашта то замони мо омада расанд ва ҳамчунин, таркиби луғавии забони тоҷикии зери зарбаҳои таъриҳӣ қарормонда ғановатманд гардад.

АДАБИЁТ

1. Апресян, Ю.Д. Лексическая семантика и синонимические средства языка / Ю.Д. Апресян //.–М.: Наука, 1974.–С. 332-337.
2. Гулчини девони Ҳофиз, Душанбе: Деваштич, 2006.-256с. (мураттиб- М.Муллоаҳмад)
3. Касимов О.Х. Лексика и словообразование в «Шахнаме» Абулкасима Фирдоуси. Душанбе, 2016.-348 с.
4. Маҷидов Ҳ. Забони адабии муосири тоҷик. Ҷ.1.Луғатшиносӣ. Душанбе, 2007.-243 с.
5. Мирзоева М. Лексико-фразеологическая синонимия в художественных произведениях С.Айни. Дисс..кан..наук, 2013
6. Муҳаммадиев М., Талбакова Ҳ., Нурмаҳмадов Ю. Лексикаи забони адабии тоҷик (маводи таълимӣ). Душанбе, 1977.-132 с.
7. Норматов М. Забоншиносии умумӣ. Душанбе: Матбуот, 265с.
8. Совачӣ С. Девон. Ба кӯшиши Меҳрдоди Авасто.- Теҳрон, 1338.
9. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Иборат аз 2 ҷилд/ «Советская энциклопедия».- Москва, Ҷ.2.- 1969.- 949 с.
10. Фозилов Д. Хусусиятҳои лексикии «Сафарнома»-и Носири Хусрав.-Душанбе: ДРТС, 2013.-168 с.
11. Хуҷандӣ, К. Девон (таҳия ва тасҳеҳи матн аз Абдуҷаббори Суруш ва Саидумрон Саидов)./К. Хуҷандӣ.- Хуҷанд: Андеша, 2011.- 632 с.
12. Хуҷандӣ К. Ғазалҳо. Душанбе: Маориф, 2014.-192 с.
13. Ҷобиров А.Б. Вижагиҳои забонии китоби «Бахше аз тафсири куҳан». Дисс.. канд. фил. наук.- Душанбе, 2019.- 188 с.
14. Шоҳаҳмад, Абдуҷаббор. Фарҳанги ашъори Камоли Хуҷандӣ: Хуросон, 2015.-736с.
15. w.vajehyab.com

МЕСТО СИНОНИМОВ В ПОЭЗИИ ПОЭТОВ XIV ВЕКА

Чтобы изучить язык поэзии и прозы своих предков, а также найти оригинальность своего языка, каждый исследователь стремится внести свой вклад в развитие современного таджикского литературного языка, исследуя значение и происхождение слов, структур или фраз прошлого. Таджикский и его язык. Поэтому для нас вызывает гордость то, что в области лингвистики мы находим множество исследований, посвященных изучению лексики литературного языка.

Автор этих строк также пытается определить лексику литературного языка и некоторые его лексические особенности на основе поэтического языка XIV века, основываясь на диахроническом и синхронном анализе и сравнении с современным языком.

В этом исследовании автор приходит к выводу, что наряду с большим вкладом поэтов и прозы в сохранение и обогащение лексики таджикского литературного языка значительным является вклад писателей XIV века, и сегодня их произведения свидетельствуют о том, что поэты в своей поэзии Другими словами, они пытались найти новые синонимы, и такая лексикализация привела к тому, что лексика прошлого сохранилась до наших дней, как и лексическая структура таджикского языка в условиях исторических потрясений. быть богатым.

Ключевые слова: *синонимы, парасинонимы, XIV век, лексика таджикского литературного языка, Хафиз Шерози, Камол Худжанди, Салмон Соваджи.*

THE PLACE OF SYNONYMS IN THE POETRY POETS OF THE XIV CENTURY

In order to study the language of poetry and prose of their ancestors, as well as find the originality of their language, each researcher seeks to contribute to the development of the modern Tajik literary language, exploring the meaning and origin of words, structures or phrases of the past. Tajik and its language. Therefore, we are proud that in the field of linguistics, we find a lot of studies devoted to the study of the vocabulary of the literary language.

The author of these lines also tries to determine the vocabulary of the literary language and some of its lexical features on the basis of the poetic language of the XIV century, based on diachronic and synchronous analysis and comparison with the modern language.

In this study, the author comes to the conclusion that along with the great contribution of poets and prose to the preservation and enrichment of the vocabulary of the Tajik literary language, the contribution of the writers of the XIV century is significant, and today their works indicate that poets in their poetry In other words, they tried to find new synonyms, and such lexicalization has led to the fact that the vocabulary of the past has survived to this day, as well as the lexical structure of the Tajik language in conditions of historical upheavals. to be rich.

Keywords: *synonyms, synonym of pair, XIV century, vocabulary of the Tajik literary language, Hafiz Sherozi, Kamol Khujandi, Salmon Sovaji.*

Сведение об авторе:

Калонова Махина Джумабоевна *– кандидат филологических наук, преподаватель кафедры таджикского языка Таджикского государственного медицинского университета имени Абуали ибн Сино: г. Душанбе, р. Исмоили Сомони, пр. Хофиза Шерози. Тел.: (+992) 927283228; E-mail: m.kalonova@mail.ru*

About the autor:

Kalonova Makhina Dzhumaboevna *- candidate of philological sciences, teacher of the Tajik language department of the Tajik State Medical University named after Abuali ibn Sino: Dushanbe, r. Ismoili Somoni, etc. Hofiza Sherozi. Tel.: (+992) 927283228; E-mail: m.kalonova@mail.ru*

ФАЗОИ БАДЕЪӢ ДАР НАСРИ АҲМАДИ ДОНИШ

Олимӣ Х.Ҳ.

Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи С. Улуғзода

Раванди бузурги фарҳангӣ дар ҳавзаи тамаддун ва фарҳанги Мовароуннаҳр ва дигар кишварҳои мутамаддини Шарқ аз лиҳози ҳадаф ҳамоҳанг буда, аҳли зиё ва адибони ин давра тавассути осори худ раҳоӣ аз ғафлатро тақозо менамуданд. Маорифпарварони Бухоро аз зумраи заминагузорони ҳаракати маорифпарварӣ ва тавсеакунадагони фарҳанги миллӣ ба шумор мерафтанд. Онҳо зиёиёни тараққихоҳ ва ислоҳотпарваре буданд, ки аз муҳити сиёсӣ ва иҷтимоии Бухоро норозӣ буданд ва ислоҳоти амалӣ дар ҷомеа мегарданд.

Маорифпарварон бо андешаҳои ислоҳотхоҳӣ, тасвири воқеият дар осор ва инъикоси вазъи иҷтимоӣ асосгузори адабиёти навин буданд, барои раҳоӣ аз ҳаёти ақибмондагӣ ва гузоштани гом сӯйи ҷомеаи мутамаддин ислоҳоти ҷадидро дар ҷомеа хоҳон мешаванд. Мушкилот ва масоиби иҷтимоӣ бо дарки авзои иҷтимоӣ ва сиёсӣ маорифпарварон тасмими тоза ба дӯш гирифта, аз ҷониби дигар ба хотири баланд бардоштани маърифати мардум талошҳо мекунанд.

Дар воқеъ, Зариф Раҷабов аз ҷумлаи нахустин муҳаққиқони афкори иҷтимоӣ ва сиёсии Аҳмади Дониш ба шумор меравад ва дар таҳлилу баррасии афкори Дониш қабл аз ҳама вазъи сиёсии замони Аҳмади Донишро ба инобат гирифта, ташаккул ёфтани ақоиди маорифпарвариро аз замони пурситези охири асри XIX медонад: «Асосҳои пайдоиши маорифпарвариро дар Осиёи Миёна пеш аз ҳама, дар шароити иҷтимоӣ - иқтисодии аморати Бухоро ва Туркистони нимаи дуюми асри XIX ва ибтидои асри XX, дар шиддат ёфтани норизогии оммаҳои халқ аз тартиботи мавҷуда ҷуст. Ҳамаи ин ҳодисот натиҷаи дар дохили иқтисодиёти шахшудамондаи феодалӣ тавлид ва инкишоф ёфтани муносибатҳои капиталистӣ буд» [1, с.106].

М.Зайниддинов дар мақолааш бо номи «Фаъолияти маорифпарварии Шаҳобиддини Марҷонӣ ва рушди робитаҳои адабии халқҳои тоҷику тотор» ҳаракати маорифпарвариро «дар таърихи афкори иҷтимоӣ, сиёсӣ ва фарҳангиву илмии халқҳои Осиёи Миёна як падидаи тозаи ба бедорӣ ва худшиносӣ даъваткунанда» мешуморад. Ба қавли муаллиф онҳо маорифпарварон адабиётро ҳамчун василаи «мубориза барои таҷдиди ҷомеа» истифода намудаанд. Зайниддинов М. байни маорифпарварони Ғарбу Шарқ тафовут намегузорад ва онҳоро «саршори рӯҳи озодандешиву озодихоҳӣ, муҳаббат ба инсон ва боварӣ ба имконоти хиради инсонӣ» меҳисобад[2, с.111-112]. Зимнан меорад, ки «Шаҳрҳои таърихии Бухорову Самарқанд бо ҳамин сифаташон дар бедории фикрӣ ва рушди афкори маорифпарварии толибилмон, мударрисон, адибон ва равшанфикрони тотор низ таъсири босамар расонидаанд»[2, с.122].

Албатта, маорифпарварони тотор ва дигар минтақаҳо дар пояи афкори исломӣ ва тафаккури шарқӣ «бо истифода аз фарҳанги пешқадами Ғарб кӯшиши ба сатҳи аврупоӣ баровардани фарҳанги миллиро» [2, с.113].муҳим медонистанд. Маорифпарварони тотор А. Курсавӣ, Ш.Марҷонӣ, О.Барудӣ, Х.Файёзхонов, Қ.Носирӣ, Р. Фатҳуддинов, И.Гаспринский ва бародарон Зокир ва Шокир Рамиевҳо, ки дар заминаи фарҳанги исломӣ ба камол расидаанд, чун пешоҳангони ин ҷараён, бо дарки рушди ҷомеа ҷиҳати амалӣ намудани ин ғояи бедорӣ ҷаҳд намудаанд [2, с.112].

Нақши дигарро дар таҳкими наҳзати маорифпарвӣ интишороти озоди кишварҳои пешрафтаи Шарқ ташкил менамуд. Соҳиб Табаров дар асараш бо номи «Зиндагиномаи Садриддин Айнӣ (1875-1899)» дар таҳқиқи рӯзгори Айнӣ дар солҳои 90-ум ва алалхусус бедории фикрии ӯ омилҳои зиёдеро пешниҳод менамояд, ки ин дар комилгардии донишҳои замонии мударрисон, муҳасиллин, аҳли зиё ва дигар қишри иҷтимоии Бухоро (ва шояд тамоми Мовароуннаҳр.О.Х.) заминаи олие фароҳам меоварад, Аввалан огоҳӣ ва воридгардии ҷаридаи «Тарҷумон», ки ҳангоми дар мадрасаи Олимҷон таҳсил намуданаш аз ҷониби «ҳамсабаҚ шарикдарси Айнӣ-Мирқодирмахдум» дастрас мекунад [3, с.273]. Ба қавли Соҳиб Табаров «Тарҷумон» ба номи муштарӣ Сайидаҳмади ришкан яке аз хешовандони Мирқодирмахдум аз Крим ба Бухоро меомад ва бори нахуст С.Айнӣ ба воқеаҳои ҷаҳон ошно мегардад [3, с.274].

Шарифҷони Муъташим шахсияти дигаре буд, ки аз осори интишоргардидаи Русия ва хориҷи он ошно буд ва худи ӯ тасҳеҳкунандаи китобҳои арабӣ дар матбааи Туркия буд ва С. Айнӣ «Саидаҳмади ришкан барин бухориёни пешқадам ва бомаърифатро дар тарғибу ташфиқи анвори маориф ва маданият хеле бузург мешуморад» [3, с.277]. Соҳиб Табаров дар рисолаи фавқ ба фаъолияти Шарифмаҳдуми Муъташим баҳои баланд медиҳад ва таъкид мекунад, ки «яке аз асосгузорони нашриёти миллии тоҷикӣ дар аввали солҳои 90-уми асри XIX ва интишору фурӯши китобҳои соҳаҳои гуногуни илму фан, аз ҷумла китобҳои навчопкардаи хеш, ҷалб кардани равшанфикрону маорифпарварон ва донишҷӯёни фозили бухороӣ, ба мисли Сайидаҳмади ришкан, хидмати босазое намуда, ин корҳоро вазифаи муҳим барои бедорнамоии худшиносиву хештаншиносии миллати тоҷик меҳисобид [3, с.278].

Амирони Бухоро қонунгузории давлатӣ надоштанд ва аз аҳолӣ талаб менамуданд, ки мутобиқ ба ҳидоятҳои Қуръони карим амал намоянд, дар ҳоле худи ҳукуматдорон бар хилофи фармудаҳои ин китоб амал мекарданд. Андози номаҳдуд ва ришваситонии амлокдорони амир дар ҳар як мавзеи аморат аҳолиро фақир месохтанд ва барои наҳзатҳои зидди ҳукумати амир замина ба вуҷуд меоварданд.

Баробари ин, дар мадрасаҳои Бухоро ва Самарқанд нуҷумшиносӣ ва ҳандаса низ тадрис мегардид. Вагарна Аллома Аҳмади Дониш барин нобиғаҳо аз нуҷум ва ҳандаса огоҳӣ намеёфтанд ва то ҳадди муҳандисӣ намерафтанд. Аз ҷумлаи осори Аҳмади Дониш дар охири асри XIX «Манозир-ул-кавокиб» ва «Ар-рисола фи аъмол-ул-кура» бевосита ба илми нуҷумшиносӣ бахшида шудааст. Оид ба фаъолияти илмии аҳли Бухоро ва нисбат ба арзишҳои миллӣ бепарво будани онҳо Садриддин Айнӣ чунин менигорад: «Дар мадрасаҳои Бухоро қариб 20 китобхона буда, аз инҳо китобхонаи «Дор-уш-шифо», махсус ба китобҳои тиб пур буд, аҳли истибдод ба фикри барҳам додани китобхонаҳо афтоданд. Ба таври худ ваҷҳе ёфта, дар аҳди амир Насруллоҳ ба воситаи раиси Бухоро Раҳмонбердӣ Махдум китобхонаҳоро барҳам доданд… Баъди он ки роҳи Бухоро барои аврупоиён кушода шуд, як қисми китобҳои нодире, ки дар хонаҳои уламо буд, аз тарафи писарони исрофкор ва шаҳватпарасти онон ба китобдӯстони аврупоӣ фурӯхта шуд» [5,с.16].

Мушкилоти асосии дарсҳои мадраса он буд, ки аксари муҳассилин ба хотири мақом ва мартабаи хубро соҳиб шудан бештар ба омӯзиши фиқҳи ислом мепардохтанд. Дар мадрасаҳо духтарон тадрис намекарданд ва духтарон дар назди бонувони босавод таълим мегирифтанд. Баробари тасарруфи Осиёи Миёна аз тарафи Русия ҳадафи таҳия намудани мактабҳои нав пайдо мешавад ва дар ин самт тоторҳо бештар саъй менамуданд. Аз руйи андешаи муаллифи Месилский В.И. соли 1881 дар шаҳри Тошканд, нахустин мактабҳои типи русӣ бо дастури императори Русия барои писарон ва соли 1887 барои духтарон кушода мешавад [4, с. 338].

Аҳмади Дониш дар рисолаҳои хеш сабабҳои ақибмондагии аморати Бухороро ба қалам додааст. Номбурда пас аз сафарҳои худ ба мулки Русия эҳсос намуд, ки омилҳои асосии ақибмонии Осиёи Миёна бештар ба шакли идоракунии давлат ва сатҳи қонунгузорӣ алоқаманд мебошад. Набудани матбаа, театр, лампаи керосинӣ, таҷҳизоти гармкунанда, муассисаҳои тиббӣ, мактабҳои ҷадид ва ғайра аз тафовути барҷастаи байни Бухорову ҷаҳон шаҳодат медиҳанд. Ба ибораи дигар аморати Бухоро аз ҷомеаи ҷаҳонӣ ақиб монда буд ва ин тафовут Аҳмади Носируддинро водор мекард, ки ҷиҳати чуну чарои он пажӯҳиш бинмояд. Ҳатто дар «Наводир-ул-вақоеъ» муаллиф аз ғизои маънавӣ ҳарф кушода, чунин хулоса менамояд, ки «Абӯмуслимнома» барин китобҳои камтаъсир аҳли Бухорои шарифро боз ҳам кундзеҳн мекунанд. Нуфузи аз меъёр бештари шариат ва ҷонибдории куркуронаи амалдорони камсавод аз ислом барои дар ҷаҳлу торикӣ нигаҳ доштани мардум мусоидат мекард. Монеаи асосиро дар рушди мафкуравии инсонҳо Аҳмадмаҳдуми Бухорӣ дар таассуб ва розҷӯии муслимин донистааст.

Аҳмади Дониш ҳангоми тасвири авзои сиёсӣ, иҷтимоӣ, фарҳангии ҷомеаи Бухоро пеш аз ҳама оин, анъана ва ҷаҳонбинии омму хосро ба назар гирифтааст. Дар «Наводир-ул-вақоеъ» Дониш бо як ҷасорат ҷаҳонбинии пасти дарбориён, аҳли дин, мударрисон, хурофот ва вазъи зиндагии моддию маънавии мардумро тасвир менамояд. Инъикоси кирдору рафтори ҳамзамонон дар андешаҳои мутафаккирони адабиёти классик дар шакли норизоӣ ва таъкидӣ ифода ёфтааст. Роҷеъ ба андешаҳои Саъдии Шерозӣ, Муҳаммад Ғаззолӣ муаллиф андешаронӣ намуда, як муддати муайян дар зери таъсири афкори Ғаззолӣ мондани худро тасвир намуда, бар зидди ақоиди онҳо чунин менигорад: «... Ва иллати он, ки ман бар зоҳири ҳолҳо фирефта нашудам ва назар дар асл ва авоқиби умур доштам он аст, ки дар соли сиюм каму беш ба саъйи яке аз умаро ба китобати «Кимиёи саодат»-и Имом Ғаззолӣ мустаид гаштам ва он дар усули дин аст ва муомалоти дунявӣ. Ва дар он баъзе таҳқиқотро роҷеъ ба «Эҳё-ул-улум» дошта, ки ҳам аз мусаннафоти он Имом аст. Ба мутолааи он низ фоиз шудам, то асари дину диёнат дар хотирам нишаст ва бад аз он ҳамаи муомалоти мардумро аз умури динӣ ва дунявӣ аглоти он дар басиратам макшуф мешуд ва ҳеҷ коре дилхуш намешудам… ва чун халқро медидам, ки ба як роҳи тақлидии мутаориф мерафтанд, ман ҳам чора надоштам, (ки) мухолафат кунам ва мегуфтам: «Шояд дар охиртари ин роҳ маслаки начоте бошад». То дар санаи

панҷоҳум аз умр шоҳроҳи мустақим дидам, ва дар он ҷамъе мерафтанд ва роҳнамое доштанд… Бе ғоилаи тадаббур ва тафаккур ба эшон ҳамроҳӣ гузидам» [6, с.102].

Аз ин матн бармеояд, ки Дониш як муддат пайравӣ аз андешаҳои Ғаззолӣ намудааст ё худ дар анҷоми ҷараёни ошноӣ бо шоҳкориҳои таърихи адабиёти форсӣ муаллиф баъзан бо андешаронии дигарон чун Ғаззолӣ, Абулмаъонӣ ва чандин бузургони пешин бархӯрд ва мусоидат намудани худро ифшо намудааст. Ба хусус барои таъкиди фикр дар бисёр маврид аз Абулмаъонӣ истифода мекунад. Аслан тасвири воқеиятии ҳолати ҳамзамонон бештар дар адабиёти классик дар асарҳои таърихӣ, таҳлилӣ ва ёддоштӣ дида мешавад. Ҷойи баҳс нест, ки ақидаҳои Аҳмади Дониш ба аъёну ашроф он тараф истад, ҳатто баъзан ба иштирокчиёни маҳофилу мубоҳисаҳои оростаи худи муаллиф писанд намеафтид. Дониш аз ин рӯҳафтода намешуд. Бе диранг бо рақибони ғоявиааш ба ҳарб мепардохт, баҳсу муҳокимарониҳояш бо далел буданд.

Фарзан, баҳси маҷлису маҳофил аз ҷониби Аҳмади Дониш «Дар ҳикояти фаромӯшхона ва баёни қурби соат» чунин омадааст: «Аз иттифоқоти ҳасана шабе тарҳи маҷлисе афтода буд, бо ҷамъе аз аъёнзодаи шаҳр ва натиҷаи ашрофи акобир, ки ҳама дар шеваи зарофат ваҳиди аҳд буданд ва дар таври зукот фариди аср, асбоби айш муҳайё ва адавоти ишрат муҳанно ақдоҳи роҳ гардон буд… Дар фаслу боби маҷлис гоҳе сухан аз безабтии замона мерафт ва душвории касби обу дона ва гоҳе аз харии умаро ва динфурӯшии уламо. Лаҳте муҳовара аз аҷоиботи олам мекарданд ва баёни ихтирооту синооти бани Одам» [6, с.116].

Чунин тасвирҳо аз ин далолат мекунад, ки маҳфилҳое, ки Аҳмадмахдум ширкат меварзид, аксаран пуробу ранг ва гуногунмавзӯъ буданд. Дар ин гуна маҳфилҳо ашхос аз табақаҳои гуногуни ҷомеа гирд меомаданд ва ҳамзамон дар масоили гуногун ҳарф мезаданд. Ҳамчунин баҳс дар ин гуна маҳофил гуногунмавзӯъ ва аксаран дорои ихтилоф буда,

Бобҳои ҷудогонаи «Наводир-ул-вақоеъ»-ро метавон чун сафарномаҳои худи Дониш ва ё ашхоси алоҳида номид. Бобҳои «Дар ҳикояти Абулқосимбӣ ва сафари Русия», «Дар сафорати Абдулқодирбӣ ва аҷоиби ҷашни Русия», «Дар ҳикояти гирдоби Искандар ва ғанои марди аҷамӣ» ва «Дар ҳикояти ҳоҷӣ ва манофеи сафар ва хислати занон» сафарномаи худи муаллиф ва ё ҳамсуҳбатонашро бо тафсил овардааст, ки метавони ин бобҳоро бо бахши жанри фалсафаи маҷмӯаи осори воқеии Аҳмади Дониш донист. Бобҳои «Дар ҳикояти Абулқосимбӣ ва сафари Русия» ва «Дар сафорати Абдулқодирбӣ ва аҷоиби ҷашни Русия» натоиҷи сафарҳои Аҳмади Донишро инъикос менамояд, ки андешаҳои маорифпарварии мутафаккир маҳз дар ҳамин асар инъикоси худро ёфтаанд. Дар фасли «Дар ҳикояти Абулқосимбӣ ва сафари Русия» мутафаккир барои ифодаи воқеият ва мақсади сафар ишора менамояд: «Навбате, ки ба масҳуби Сайид Абдулфаттоҳтӯра ва рафоқати Абулқосимбӣ ба сафорати Рус иттифоқи вуруд афтод, расм аст, ки дар он ҷо элчиёнро барои изҳори ҷоҳу дастгоҳи давлати хеш ба маҷолису маҳофили бузург ва тамошохонаҳою имороти олия ва хазоину дафоин мегардонанд ва бад-он тафохуру мубоҳот мекунанд» [6, с.165].

Сафари Аҳмади Дониш ба Русия дар тафаккур ва зеҳни ӯ бетаъсир намондааст ва бархӯрди ду ҷаҳонбинӣ ва таҳқиқи таҳқурсии онҳо дар мафкураи нависанда инқилоби маънавиро эҷод менамояд. Аҳмади Дониш мафтуну дилбохтаи зебоӣ ва хушнудии зоҳирии ҷамъияти Русия, латофату назокати занони ин кишвар гардида, номақбулии базму тараб ва маҷлису маъракаҳои онҳоро мисол оварда ба хулосае меояд, ки ин ҳама ба зиндагии воқеии заҳматкашон ҳеҷ иртиботе надорад. Дар «Ҳикояти Абдулқодирбек бӣ ва сафари Русия» ва «Ҳикояти Абдулқодирбек ва баёни аҷоиботи базм ва ҷашни Русия» нависанда аз дидани «… маҳрӯёни садафтинату сарвқадони офтобталъат» бесатр дар ҳайрат меафтад ва бо муболиға чунин тасвир мекунад: «Бад-он зебу зинат чун бархезанд, ақл аз кохи димоғ ба парвоз ояд ва чун бишинанд, ҷон дар ҳуҷраи дил хомӯш гардад» [6, с. 168]. Муҳити ба чашм комилан нави ҷамъияти Русия ба тазоде дар тахайюли Аҳмади Дониш замина гузошта, аз худ мепурсад: «Ин чӣ ҷосту куҷост?» [6, с. 166].

Дар натиҷаи мушоҳидакориҳо ва ҷустуҷӯйи саҳеҳ ба суоли хеш посух ёфта, маҳфилҳои пуробу ранги қишри олимартабаи русро инчунин шарҳ медиҳад: «Вазъи ин маҳфил барои он аст, ки чун дар он вилоят сатру ҳиҷоб нест, мардону занони акобир ва дӯшизагон ва ҷавонони аъозим ба ҳамдигар волову дилдода шаванд ва маъшуқ ба хона бурдан, бинобар монеи таоззур дорад, чунки дар шариати эшон мард зиёда аз як зан ба никоҳ натавонад овард ва зан то шавҳар намирад, шавҳари дигар натавонад кард» [6, с. 170]. Мутафаккир вазъияти худро дар маҳфил ингуна тасвир менамояд: «Саросема ба ақиб менигаристем, иҷолат-ул-вақт (ҳамон вақт) ба тарсу ларз пое пештар мебурдем ва ба ранги бӯзинагон тамаллуқе мекардем ва ба даҳону забон ба ангушт ишора медодем ки «мо безабононем ва аз саҳро расида говон ва ба русуму услуби шаҳри шумо нодонон, маъзурамон доред!» Аз ин тамҳиди узри мо мерамиданд ва ба риши мо механдиданд. То он ки мутарҷими мо даррасиду дасти мо бигирифт ва аз он ҳайронию саргардонӣ бираҳонид ва ба садри маҷлис бурду ба болои кастале чанд ба нишастан ишора кард. Хомӯш нишастем ва аз зарбати мушти пешу пушт бирастем» [6, с.167].

Аҳмади Дониш ба тасвири маҳофили ашрофони Русия мепардозад ва тавсиф аз он чӣ дидааст менамояд. Яъне ҳадаф аз маҳфилороии ҷамъияти олимартабаи Русия ишқварзӣ ва бодапарастӣ мебошад, ки оқибат ба зино ва ҳаром меанҷомад. Аз ин хотир, Дониш фарҷоми беадабӣ ва бадахлоқии ашрофзодагони русро дар костагии аҳкоми онҳо дидааст. Аҳмади Дониш чун сафири Бухоро бо шарикии Абдулқодирбеки Додхоҳ дар базми арӯсии духтари шоҳ Александри II даъват шуда, бо машварати тарҷимон Козимбек мадҳияе ба ин муносибат навиштааст. Русия чун оғози олами навине дар умқи тафаккури Аҳмади Дониш мӯҷиби пайдоиши андешаҳои маорифпарварии вай гашт ва барои нависанда ҳама урфу одати либоспӯшӣ, сарфи ғизо, сайру гашт, мулоқот…аҷиб менамуданд, вале ӯ мафтуни зебоии зоҳирии тамаддуни Ғарб нагашта, дар «Наводир-ул-вақоеъ» меорад: «… чун назари ман бештар ба ибрат буд, ҳузну яъс, ки дар акобиру асоғири он диёр мулоҳиза намудам, таабу машаққати исломиён ҳама ночиз менамуд» [6, с. 187]. Аз нигоҳи Дониш ҳамаи ин хушҳолиҳо маснӯӣ буда, ҷуз ниқоб чизе нест. Аҳмади Дониш пешрафти сиёсӣ, иқтисодию фарҳангии мулки Русияро муаррифӣ намуда, онро ба муҳити аморати Бухоро қиёс мекунад ва ғаму андӯҳи ҷамъиятро дар рашку ҳасудӣ ва бахшиши акобиру асоғири Русия мебинад: «Аз камоли таассубу такаллуф доим ба ҳама ранг ва зебу зинат ранги зану марди эшон зарду кабуд метофт, чунки бисёр ғам мехӯранд, аз ҳолату ғайрати ҳамдигар, (ва) ҳамчунин дар базмхонаҳо мудом дар рафтору кирдор ва гуфтори ҳамдигар нозир буданд ва дар садади қадҳу айби ҳамдигар. Ва ин нохушӣ ба ҳама сағиру кабир ва фақиру амири эшон омм буд» [253, с. 191]. Дониш ҳангоми сафарҳои Русия бо тамаддуну ҷаҳонбинии дигаре бархӯрд менамуд ва дар натиҷаи тадқиқу пажӯҳиш ба хулосае меояд, ки «мутлақо бани одамӣ дар дунё осудагӣ ва роҳат надорад» [6, с.191].

Мутафаккир дар қисмати «Дар ҳикояти гирдоби Искандар ва ғанои марди аҷамӣ» бо шаҳодати марди эроние марказҳои фарҳангӣ ва шаҳрҳои бузурги дунёро чунин шарҳ медиҳад: «Фарангиён гӯянд: Дар арсаи олам се шаҳр аст: аввалаш Ландан, дувум Порис, сеюм Фетербурх. Дигар билод ҳукми қария ва қишлоқ дорад ва вулоти онҳо ҳукми арбоб ва раис» [6, с. 193]. Аз ин маълум мегардад, ки Дониш оид ба кишварҳои пешрафтаи Аврупо маълумоти зиёде доштааст. Номи мамолики Шарқ мисли Туркистон, Ҳиндустон, Эрон, Арабистон дар бисёр маврид аз ҷониби мутафаккир оварда шуда, Амрико дар шакли Амриқо ва Янги Дунё ифода ёфтааст. Дониш фазои бадеиро вобаста ба ҷаҳонбинии васеи сиёсӣ ва иттилооти ғанӣ инъикос менамояд. Мусофирати Русия ва тасвири муҳити он дар якчанд ҳикояти «Наводир-ул-вақоеъ» барои маърифат намудани ин кишвар ба ҳамзамонони нависанда кӯмак менамояд. Дар тасвир муаллиф кӯшиш намудааст, ки тамоми ҷузъиёти хурдтарини муҳити бегонаро нишон диҳад. Агар зоҳиран тасвир намудани маҳофил ва базми арӯсии духтари подшоҳи Русия барои ошно намудани ҳамзамонон ба оину анъанаҳои мардуми ғайримусалмон, бахусус ҷамъияти олии рус бошад, пас пешрафти иқтисодӣ ва сукути маънавии муҳити онро барҷаста нишон медиҳад. Муаллиф фазои бадеиро дар бобҳои алоҳида дар тафаккур ва такомули мушоҳидаҳои худ ҷолиб ва воқеӣ ба қалам медиҳад. Масалан, «Дар ҳикояти ҳоҷӣ ва манофеи сафар ва хислати занон» тасвири фазои бадеӣ лаҳзаҳои гуногунро дар бар мегирад. Дониш дар ҳикояти мазкур сафари «ҳоҷии узбакро» инъикос намуда, баробари он ҷаҳонбинии танги ӯро ифода менамояд. Сафари мусофир аз бозгашти ҳаҷ оғоз меёбад, ки идомаи он дар Ҳиндустон, Пишовар, Кобул, Миср, биёбонҳои Қазоқистон, Тошканду Бухоро сурат мепазирад. Дониш кӯшиш намудааст, ки фазои маъавии ин кишварҳоро тасвир намояд. Нависанда лаҳза ба лаҳза аз як муҳит ба муҳити дигар гузашта, аснод роҷеъ ба таназзули ин кишварҳо оварда, дар ин ҳикоят найранги фарангӣ, ҷаҳолати аморати Бухоро, фасодии занони Миср, харобии маънавии бодиянишинони қазоқ ва амсоли инҳо бо далелу бурҳони қотеъ собит гардидааст. «Дар ҳикояти гирдоби Искандар ва ғанои марди аҷамӣ» саргузашти марди эрониеро ҳамсуҳбаташ пас аз бозгашт аз ҳаҷ тавассути Ҳиндустон нақл менамояд ва меорад, ки «Маро саргузаштест дароз, ва воқеаест бас ҷонгудоз, ки шояд касеро тоқати шунидан набошад ё баъд аз истимоъ бовар надорад». Марди эронӣ аз он ҳикоят менамояд, ки «Ман дар бадви ҳол аз Хуросон барои тиҷорат ва таҳсили мол ва таламмузи забони фаранг ва немиса ба Порис рафтам ва дар он ҷо як-ду сол иқомат варзида, баъд аз фироғ аз такопӯи раста ва бозор соате ба дабиристон рафта ба истилоҳи забони фаранг ва тариқи савдо ва муомалот вуқуфи куллӣ ҳосил кардам, чи тиҷорат дар Фарангистон мухолатат ба он қавм бе забондонӣ мучиби зиёну зарар ва офат аст» [6, с.147].

Ҳамин тариқ, адабиёти тоҷик хазинаи бебаҳои маърифати инсонист, ки дар офариниши маънӣ ва тасвирҳо ҳамто надорад ва марҳилаи адабиёти нимаи дувуми асри XIX аҳамияти баланди эстетикӣ дошта, асарҳои муҳташами адабӣ, рисолаҳои таърихӣ, сафарномаҳо ва тазкираҳои дорои маълумоти кофӣ маҳсули ин марҳила аст. Маълум гардид, ки насри бадеии маорифпарварии ин давра дорои афкори озодихоҳии миллӣ, сатҳи ҷаҳонбинии нави ичтимоӣ, истиқлолияти фикрии равшанфикрон, поэтикаи ҷадид, тасвири воқеияти зиндагӣ, таносуби тахайюл ва воқеият, ёддошт, муоширати ҳамзамонон, баробари анъана дорои навоварӣ мебошад.

АДАБИЁТ

1. Рачабов З.Ш. Маорифпарвар Аҳмади Дониш. /З.Ш.Рачабов -Душанбе, Ирфон, 1964. -308 с.
2. Зайниддинов М. Фаъолияти маорифпарварии Шаҳобиддини Марҷонӣ ва рушди робитаҳои адабии хлқҳои тоҷику тотор. // Садои Шарқ, №5, с.2016
3. Табаров С. Зиндагиномаи Садриддин Айнӣ (1875-1899).- Душанбе, 2008, 480 с.
4. Месилский В.И. Туркестанский край. Россия полное географическое описание. Том XIX. /В.И.Месилский –СПб: изд. А.Ф.Леврина,1913. -859 с.
5. Айнӣ С. Таъриҳи амирони манғитияи Бухоро. /С. Айнӣ //Куллиёт. Ҷилди 10. –Душанбе: Ирфон, 1966. -344 с.
6. Дониш, Аҳмад. Наводир-ул-ваҷоеъ. Китоби 2. /Аҳмади Дониш – Душанбе: Дониш, 1988. -344 с.

ХУДОЖЕСТВЕННОЕ ПРОСТРАНСТВО В ПРОЗЕ АХМАДИ ДОНИША

Интеллектуальная независимость мыслителей конца XIX века дала толчок интеллектуальной революции в контексте понимания событий мирового сообщества и его сравнения с неостанавливаемым эмиром того периода. Современные люди были разделены на два направления - новая администрация и старая, и любые усилия педагогов контролировались эмиром.

Дониш жил в темном обществе Бухары и анализировал неблагоприятную экономическую и социальную ситуацию и низкое исламское образование народа Бухары. По словам современников Дониша, «Navodir-ul-waqo'e» - это произведение, в котором видны изменения как по содержанию, так и по стилю.

Работа Ахмади Дониша «Наводир-уль-вакое» внесла значительный вклад в становление персидской и таджикской образовательной прозы конца XIX и начала XX веков и в дальнейшем заложила благоприятную основу для развития настоящей прозы. В этой статье автор стремится исследовать пока еще неисследованные аспекты реалистической прозы конца девятнадцатого и начала двадцатого веков.

В статье рассматриваются основные феномены развития образовательной мысли, ее влияние на политическую эволюцию и идеи образования в конце XIX и начале XX веков.

Ключевые слова: *ситуация, цивилизация, город, Бухара, период, президентство, династия, время, общество, литературоведы, наука, образование, интерес, образование, воспитание, религиозная структура, место, произведения.*

THE ARTISTIC SPACE IN AHMADI DONISH'S PROSE

The intellectual independence of the thinkers of the late nineteenth century gave impetus to the intellectual revolution in the context of understanding the events of the world community and its comparison with the unstoppable emirate of the period. The moderns were divided into two directions - the new administration and the old ones, and any efforts of the educators were controlled by the emir.

Donish lived in the dark society of Bukhara and analyzed the unfavorable economic and social situation and the low Islamic education of the people of Bukhara. According to Donish's contemporaries, «Navodir-ul-waqo'e» is a work in which changes can be seen both in content and style.

Ahmadi Donish's work «Navodir-ul-vakoe '« made a significant contribution to the formation of Persian and Tajik educational prose of the late XIX and early XX centuries, and further laid a favorable foundation for the development of real prose. In this article, the author seeks to explore the as-yet-unexplored aspects of realist prose of the late nineteenth and early twentieth centuries.

The article examines the main phenomena of the development of educational thought, its impact on the political evolution and ideas of education in the late nineteenth and early twentieth centuries.

Keywords*: situation, civilization, city, Bukhara, period, presidency, dynasty, time, society, literary critics, science, education, interest, formation, education, religious structure, place, works.*

Сведения об авторе*:*

Олими Хосият Хоким *- Таджикский государственный институт языков имени Сотима Улугзода, кандидат филологических наук, доцент кафедры теории и истории литературы. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева 17/6, тел: (+992) 917160791; E-mail:: hosiyat.olimova@mail.ru*

About the author:

Olimi Khosiayt Hakim *- Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulugzod, Candidate of Philology, Associate Professor of the Department of Theory and History of Literature. Address: 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, st. Mukhammadieva 17/6, tel: (+992) 917160791; E-mail:: hosiyat.olimova@mail.ru*

УДК: 070. 1 (575. 3)

О ПРОТИВОРЕЧИИ САЙИД АХМАД-ХАНА И МУХАММАД ИКБАЛА ОТНОСИТЕЛЬНО МУСУЛЬМАНСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ В ИНДИИ

Гоибова Ф.М.

Таджикский национальный университет

Сэр Сайид Ахмад-хан и Мухаммад Икбал являются двумя из самых влиятельных мыслителей конца XIX - XX веков. Оба они оставили неизгладимый отпечаток на траекториях ислама и его отношениях с Западом. И Сайид Ахмад-хан, и Мухаммад Икбал получили традиционное образование, но вскоре осознали его ограничения по отношению к достижениям современных наук Запада, связали рациональное образование и обучение с подъёмом Запада и упадком мусульман. Эти два мыслителя переосмыслили исламское богословие в свете современных вызовов и по-своему попытались возродить чувства целеустремлённости среди мусульман. Несмотря на это сходство существуют некоторые противоречия между их взглядами по поводу существующей системы образования среди мусульман в Индии и их отношения к религии. Сэр Сайид работал над радикальным толкованием богословия и отверг те аспекты религии, которые не совместимы с современным секуляризмом, а М. Икбал защищал традиционные формы религии и считал ее необходимой для осмысления жизнеспособного политического будущего. Для большего понимания этого вопроса вполне было бы уместно рассмотреть некоторые аспекты этих двух влиятельных личностей относительно их отношений к системе образования в Индии.

Сайид Ахмад-хан–общественный деятель, религиозный реформатор, основатель Мусульманского Алигархского колледжа и движения мусульманского просветительства в Индии. Выходец из знатной мусульманской феодальной семьи сэр Сайид Ахмад-хан родился в 1817 году в Дели (в то время это была ещё столица могольской империи на территории Индостана). Он родился в то время, когда Британия все больше и больше оккупировала Индию и лишались своей независимости различные индийские королевства. И их правители сохраняли лишь номинальный титул. Само существование мусульман в Индостане оказалось под угрозой – их активно вытесняли из экономической и политической жизни страны. Сайид Ахмад-хан получил отличное воспитание и образование в лучших традициях мусульманской могольской знати, читал Коран на арабском языке, знал урду, фарси, дари, математику, астрономию, политологию, юриспруденцию, изучал медицину и литературу.

В 1857 году во время Индийского восстания Северная Индия понесла огромные потери – и человеческие, и экономические, и нужно сказать, что особенно больно оно ударило по мусульманам, которые в своём большинстве населяли именно эти территории. Осудив лидеров восстания за его неподготовленность, Сайид Ахмад-хан оценил его как путь к поражению индостанского мусульманского общества [2, с.7].

Реформатор провидец Сайид Ахмад-хан может быть расценён как ключевая фигура для того, чтобы восстановить положения индийских мусульман именно в то время, когда они нравственно, и с точки зрения образования и экономики, были на самом низком уровне. По мнению многих его соотечественников, он был одной из ведущих личностей мусульманского возрождения. Целью Сайид Ахмад-хана было вывести мусульман из этого болота бедности, культурного застоя и неграмотности. Просветитель считал, что образование было единственной панацеей от всех этих недугов общества.

В октябре 1870 года Сайид Ахмад-хан вернулся в Индию после своей поездки в Англию, где он близко ознакомился с европейской системой образования. Следует отметить, что одним из важных объектов изучения просвещения в Индии выступает Алигархский мусульманский колледж, который был основан 24 мая 1875 года на севере Индии. Данный колледж был одним из первых мусульманских учебных заведений нового образца, который стал центром подготовки научно-педагогических кадров в этом регионе.

Основателем его по праву, считается, Сайид Ахмад-хан. С упорством и большой энергией сэр Сайид популяризировал свои просветительские идеи – сплачивал единомышленников, создавал различные общества, основывал школы и колледжи, издавал газеты и журналы. Он одним из первых в Индии указал на необходимость тесной взаимосвязи обучения и воспитания как процесса формирования личности: «Моё желание не только распространять образование среди мусульман… но и дать нашим детям такое воспитание, которое отвечало бы потребностям настоящего времени. Без этого мы не соберём урожай, которого ожидаем» [10, с.200]. Просветительские идеи Сайид Ахмад-хана постепенно развивались, и в последствии его представления об образовании приняли форму образовательного движения. Цель образования, считал просветитель, должна состоять в том, чтобы пробудить интеллект народных масс и помочь в создании просвещённого общества. В 1859 году по инициативе Сайид Ахмад-хана было организованно персидское медресе в городе

Марадабаде, в 1864 году, сэр Сайид Ахмад-хан организовал школу в Газипуре. В своей вступительной речи при открытии школы мыслитель отмечает, что «это благородное дело полезно не только непосредственно нам, но и будущему нашему поколению, т.е. нашим сыновьям и сыновьям сыновей» [11, с.222].

Занятия в медресе и в школах велись на английском, урду и персидском языках, и этот факт проливает яркий свет на характер, идеалы и цели её основателя.

В 1864 году Сайид Ахмад-хан переехал из Газипура в Алигарх (город на севере Индии). Открытие таких школ, как школа в Марадабаде, медресе в Газипуре, предшествовало созданию просветителем Научного Общества колледжа, которое занималось организационными вопросами для создания Алигархского англо-восточного колледжа. Просветитель давно мечтал о таком учебном заведении, которое могло бы соединить изучение древнего индийского наследия и современных западных наук, религиозное воспитание со светским обучением. Он совместно с созданным им в 1872 году Комитетом по изучению путей наилучшего распространения знаний Среди Мусульман Индии, разработал очень чёткую программу обучения и организационную схему данного учебного заведения.

Продолжателем прогрессивных идей концепции образования Сайид Ахмад - хана является видный просветитель, реформатор, общественно-политический деятель и поэт Мухамад Икбал (1877-1938).

Своё основополагающее образование Мухаммад Икбал получил в начальной школе для маленьких детей. В возрасте 16 лет Икбал поступил в колледж при Шотландской миссии, где преподавал его отец Нур Мухаммад. В колледже преподавали курсы гуманитарных наук, аналогичные тем, которые преподаются в английских университетах, а также курсы на персидском и арабском языках. Получив диплом факультета искусств в этом учебном заведении, Икбал поступил в Государственный колледж в Лахоре, где изучал арабский, английскую литературу и философию. Именно здесь Икбал познакомился с известным учёным и востоковедом и исламоведом Томасом В. Арнольдом (1864-1930) с поддержкой которого в 1905 году он покинул Лахор, чтобы продолжить своё образование в Европе. В течении трёх лет Икбал изучал право и философию в Кембридже, где он получил стипендию правительства Индии и получил докторскую степень в Мюнхенском университете. Позже в своей жизни, однако Икбал стал сетовать, что в своем рвении изучения западных знаний, он не смог полностью реализовать свои умственные способности для служения исламу. [5, 6, с.74].

И это, по его мнению, характерно для такого рода образования, предоставляемого такими учреждениями, как Алигархский Университет. Также Икбал утверждал, что форма образования, которая предоставлена в современных учреждениях не смогла представить человека как часть отдельной общины и показать, что его развитие неразрывно связано с развитием «нации» [6, с.496-497].

По его мнению, истинное развитие общины, или нации состоит в поисках критерия развития его по собственному пути, а не в имитации моделей развития других. Образовательные учреждения являются ключевым средством культивирования специфического «национального характера» общин. М. Икбал выступал за целостный подход к образованию, одно из которых отражало заимствования и от традиционной мусульманской концепции адаб и романтичных понятий на образовании. Понятие адаб является широким термином, который по существу относится к дисциплине и обучению и его можно определить как правильное знание и поведение в тотальном процессе, по которым человек становится образованным, руководствуется и формируется в хорошего мусульманина [7, с.2-4].

Также, как и концепция адаб, романтические понятия образования подчёркивали целостный подход к образованию: образовательный идеал, интеллект, чувства и действия. Концепция бильгун (самокультивация или самореализация), которая была синонимом романтических понятий образования, подчёркивала необходимость культивировать все силы человека в единое целое [9, с.55-73]. Следует отметить, что на Икбала также оказали сильное влияние представления об образовании, которые подчёркивали внутреннею связь между образованием и процессом самореализации. При изучении критики Икбала современных подходов к образованию было бы уместно также изучить взгляды таких деятелей, как Томас Арнольд и Шибли Нумани, которые были тесно связаны с Алигархом, но стали критиковать подход Сайид Ахмад–хана к обучению мусульман, который истолковал религиозную ортодоксальность как главное препятствие в своей миссии по установлению современного образования и как ключ к преодолению мусульманского упадка. Его реформистская повестка дня заключалось в том, чтобы переосмыслить религиозные писания таким образом, чтобы они были совместными с современными науками. Томас Арнольд, который изначально был тесно связан с Сайид Ахмад-ханом и Алигархом и с процессом развития современных учебных заведений в Индии, был активным участником дебатов по поводу типа

образования, наиболее подходящего для мусульманской общины, в частности дебатов по поводу полезности принятия западного образования. Арнольд подверг резкой критике акцент Алигархского колледжа на экзоцитистных полномочиях западных подданных, и посетовал на то, что данное учреждение не смог культивировать в своих учениках высший «национальный идеал», и предостерёг от «экстравагантного» и необоснованного идолопоклонства «британской» цивилизации. Находясь в Алигархе, Арнольд стремился разработать более широкую культурную основу, в которой основное внимание уделялось культуре и литературе на местных языках, а также их этическому содержанию, в дополнение к своей западной учебной программе. Например, он призывал уделять больше внимания истории, языкам и литературе ислама. Арнольд утверждал, что это необходимо для того, чтобы привить студентам национальный идеал и дать им возможность черпать вдохновение из величия ислама в составлении своего будущего, и это, по его мнению, способствовало бы развитию синтеза исламских и западных знаний. Отражая различные направления мышления, включая концепции специфики общин, Мухаммад Икбал, как и Томас Арнольд, Шибли Нумани предостерёг от принятия университетской модели образования. Он подчеркнул, что образование должно соответствовать потребностям общины и выразил сожаление по поводу того, что образование, представляемое в таких учреждениях, как Алигарх, лишь отвлекает человека и общину от его истинного развития. По его мнению, современные учебные заведения в Индии отвлекают мусульманина от знания собственной истории и культуры, укрепляя западное культурное и политическое господство, т.к. они были направлены исключительно на производство функционеров для колониального государства. Икбал утверждал, что такие учебные заведения как Алигархский колледж, вместо того, чтобы обеспечить систему образования, которая служила бы «истинному развитию» личности и общины, способствуют росту поколения мусульман и индусов, рассчитанных только для службы в государственных учреждениях. Высказывались опасения, что система образования, внедрённая в Индии, существовала лишь для производства западного индивидуала, хорошо разбирающихся в западных идеях и подготовленных для экономической занятности, но без любого национального характера. Развитие «истинно национального характера», подчеркнул Икбал зависело от осуществления «истинного национального образование» [4, с.81]. Поскольку каждая страна имеет свои собственные потребности, образовательные проблемы должны соответствовать этим конкретным потребностям. Чрезмерный уклон на западную литературу и цивилизацию приведёт к тому, что современный образованный мусульманин, который ассимилировал западные привычки, мысли и характер придёт к полному пренебрежению коллективным опытом своей общины. При этом Икбал подчёркивает, что жизнь и преемственность социального разума зависит от упорядоченной передачи его коллективного опыта из поколения в поколение. Роль образования состояло в том, чтобы обеспечить эту упорядоченную передачу и придать единство самосознания или личной идентичности общественному разуму. Однако, следует особо подчеркнуть, что Икбал не был против изучения науки или западных предметов. Взгляды Икбала были расположены в контексте перестройки мусульманского образования и целесообразности принятия западных образовательных моделей. Икбал всегда утверждал, что образование должно соответствовать потребностям общины и выразил сожаление по поводу того, что образование, предоставляемое в таких учреждениях, как Алигарх, лишь отвлекает человека и общину от его истинного развития. С другой стороны, «чисто религиозные» медресе подверглись критике с его стороны за неспособность обеспечить систему образования, которая могла бы снабдить мусульман знанием наук, необходимых в современном контексте. Икбал призывал к созданию новых учебных заведений, которые могли бы придать форму синтезу исламского и западного образования, а синтез современных знаний и ислама зависел от появления хорошо подготовленных богословов и учёных, которые смогли бы благодаря своим исследованиям, в различных отраслях мусульманской литературы и мысли, проследить преемственность между мусульманской культурой и современными знаниями. Следует отметить, что несмотря на некоторые противоречивые взгляды Сайид Ахмад-хана и Мухаммад Икбала на систему мусульманского образования в Индии эти две выдающиеся фигуры оставили неизгладимый след в истории просветительского движения и развитии общественной мысли стран Ближнего Востока.

ЛИТЕРАТУРА

1. Ахмад-хан, Сайид. Макалат-и сэр Сайид / Сайид Ахмад-хан. – Алигарх, 1952. -158 с.
2. Баканова М.В. Исламский реформатор Индии сэр Сайид Ахмад-хан / М.В. Баканова // Самиздат, 08.12.2013. -с. 7.
3. Гордон-Полонская, Л.Р. Мусульманские течения в общественной мысли Индии и Пакистана / Л.Р. Гордон-Полонская. -М., 1963. -326.с.
4. Икбал, Мухаммад. Ислам как этический и политический идеал / Мухаммад Икбал. - Лахор: Восток, 1955. – с. 81.
5. Икбал, Мухаммад. Макатиб-и Икбал / Мухаммад Икбал [Куллиёт под. ред. С.М. Берни]. – Дели: Академия урду Дели, 1999. – с. 74.

6. Икбал, Мухаммад. Макатиб-и Икбал / Мухаммад Икбал [Куллиёт под. ред. С.М. Берни]. – Лахор, 2002. – с. 496-497.

7. Меткалф, Барбара. Моральное поведение и авторитет: Место «адаб» у южноазиатских мусульман / Барбара Меткалф. – Беркли, 1984. – с. 2-4.

8. Прусакова Н.Г. Педагогические воззрения Сайид Ахмад-хана / Н.Г. Прусакова. – Москва, 1980. – 253 с.

9. Соркин. Давид. Теория и практика самоформирования / Давид Соркин. Дневник истории идей. – 1983, 44 (1) (январь). – с. 55-73.

10. Шан, Мухаммад. Выступления сэра Сайида Ахмад-хана / Мухаммад Шан. – Бомбей, 1972. – 200 с.

11. Selected Documents from the Aligarh Archives. Ed. Yusuf Husain. Aligarh, 1967. P. 222.

О ПРОТИВОРЕЧИИ САЙИД АХМАД-ХАНА И МУХАММАД ИКБАЛА ОТНОСИТЕЛЬНО МУСУЛЬМАНСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ В ИНДИИ

В данной статье рассматриваются некоторые противоречия между взглядами двух из самых влиятельных мыслителей конца XIX начало XX веков сэра Сайид Ахмад-хана и Мухаммада Икбала по поводу существующей системы образования среди мусульман в Индии и их отношения к религии. Сэр Сайид работал над радикальным толкованием богословия и отвергал те аспекты религии, которые не совместимы с современным секуляризмом, а М. Икбал защищал традиционные формы религии и считал её необходимой для осмысления жизнеспособного политического будущего. Основной целью Сайид Ахмад-хана было вывести мусульман из болота бедности, культурного застоя и неграмотности. Просветитель считал, что образование было единственной панацеей от всех недугов общества. По его инициативе 24 мая 1875 года на севере Индии был основан Алигархский Мусульманский колледж. Продолжателем прогрессивных идей концепции образования Сайид Ахмад-хана является Мухаммад Икбал, который получил своё образование в Европе. Не совсем одобряя программу образования Алигархского колледжа, который был составлен с чрезмерным уклоном на западную литературу и цивилизацию М. Икбал считал, что истинное развитие общины, или нации состоит в поисках критерия развития его по собственному пути, а не в имитации моделей развития других. Развитие «истинно национального характера», подчёркивал Икбал, зависело от осуществления «истинно национального образования». М. Икбал призывал к созданию новых учебных заведений, которые могли бы придать форму синтезу исламского и западного образования и обеспечить преемственность между мусульманской культурой и современными знаниями.

Ключевые слова: *Просветитель, концепция образования, противоречие, колледж, восток, запад, ислам, нация, синтез, просветительское движение.*

THE CONTRADICTION OF SAYED AHMAD KHAN AND MUHAMMAD IQBAL ABOUT MUSLIMS EDUCATION IN INDIA

This article focuses on some contradiction between sights of two very influential thinkers (scholars) of the end of the Nineteenth Century and the early years of the Twentieth Century, sir Sayed Ahmad Khan and Muhammad Iqbal about Systems of Education among Muslims in India and their relationship to religion. Sir Sayed worked on a radical interpretation of theology and rejected those aspects of religion, which does not compatible with modern secularism, M. Iqbal protected traditional form religion and thought it necessary for comprehension of viability political future. The main goal of Sayed Ahmad Khan was to deduce Muslims from swamp of poverty, culture stagnant and illiteracy. The enlightener thought, that education was the only panacea of all malady society. On his initiative the 24th of May 1875 Aligarh Muslims college was built on North of India. Sayed Ahmad Khan's continuator progress ideas of conception of education was M. Iqbal, who got education in Europe. He did not approve educational program of Aligarh college which was compilation overwater of skew on West literature and civilization. M. Iqbal thought, that concrete development of society or nation is in search of development criteria on own way, not in simulating the development patterns of others. The «truly national development», emphasizes Iqbal, depends on the implementation of «truly national education». M. Iqbal invoked to create new universities, which can impart form synthesis of Islamic and West education and ensure continuity between Muslim culture and modern knowledge.

Key words*: Enlightener, conception of education, contradiction, college, East, West, Islam, nation, Synthesis, enlighten movement.*

Сведения об авторе:

Гоибова Фируза Махмадовна – *Таджикский Национальный Университет, кандидат филологических наук, ассистент кафедры иностранных языков, факультета журналистики. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г.Душанбе, проспект Рудаки, 17. E-mail: gaibova_ firuza@list.ru. Телефон : (+992) 934044447.*

About the author:

Goibova Firuza Mahmadovna *– Tajik National University, candidate of Philology science, assistant Department of foreign languages of the faculty of journalism. Address 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17. E-mail: gaibova_ firuza@list.ru. Tel.: (+992) 934044447.*

ИНЪИКОСИ МАШҚУ ВАРЗИШИ ЗАНОН ДАР «ШОҲНОМА»-И АБУЛҚОСИМ ФИРДАВСӢ ВА «ХАМСА»-И НИЗОМИИ ГАНҶАВӢ

Ашурова Н.
Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А. Рӯдакӣ

Образи зан аз мавзӯъҳои ҷовидонаи адабиёти ҷаҳон буда, зан дар тафаккури бадеию эстетикӣ ва урфии асримиёнаи халқи тоҷик мақоми махсус дорад. Тасвири чеҳраи зан дар адабиёти тоҷик дар мартабаҳои гуногун зуҳур карда, ҳамчун нақши модар, хоҳар, маъшуқа ва ҳамсар аз ҳамдигар тафовут дорад. Дар асарҳои классикони адабиёт занон аксар покдоману хушахлоқ, вафодору оқил таҷассум ёфтаанд. Онҳо дар нигаҳдошти номус, шаъни ҳамсари худ, ватан ба бурдборӣ дар баробари ҳама гуна маҳрумият, ҳатто худфидоӣ тайёранд. Намунаи барҷастаи чунин образҳои ибратангезро, ки бар пояи ҳаётӣ устуворанд, дар «Шоҳнома»-и безаволи Ҳаким Фирдавсӣ ва «Хамса»-и Ҳаким Низомӣ низ метавон дучор омад.

Мавзӯи зан чи дар «Шоҳнома»-и Абулқосим Фирдавсӣ ва чи дар «Хамса»-и Низомии Ганҷавӣ аз бисёр ҷиҳат ҷолиб аст. Дар ҳар ду асар сухансароёни бузург кӯшишдаанд симои занонеро бозтоб намоянд, ки бо шуҷоату диловарӣ, тавоноиву фидокорӣ, кордонию хирадмандӣ аз мардони майдон кам набошанд ва ҳатто дар баъзе маворид аз онҳо болотар бошанд.

Дар мавриди матонату шуҷоатмандии занони «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ пажӯҳишгари Эрон Мансура Иттиҳодия чунин овардааст: «Фирдавсӣ занонро мавҷудоте заифу ҳақир наёфарида ва ҳатто бархе аз онон дар рашодат бо мардон баробарӣ мекунанд» [5, с.3]. Ин суханҳоро дар мавриди занони «Хамса»-и Низомӣ низ метавон гуфт, зеро достонҳои «Хусрав ва Ширин», «Ҳафт пайкар», «Искандарнома»-и Низомӣ дар пайравии «Шоҳнома»-и Абулқосим Фирдавсӣ эҷод шудаанд.

Маъмулан адибони форсу тоҷик дар осори худ бештар симои занони нозукандому хушхиром, сарвқад, нафису зеборо мавриди тасвир қарор додаанд, аммо дар «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ ва «Хамса»-и Низомии Ганҷавӣ ба ин ҳусну ҷамол боз тавонмандию паҳлавонӣ ва ҳунармандию боландагии ҷисмонии онҳоро низ афзудаанд. Дар ҳама давру замон паҳлавонону варзишгарон ва умуман, инсонҳои ҷисман обутобёфта, чи занону чи мардон, ҷуз аз нерӯю тавоноии фитрӣ бояд сифатҳои паҳлавониро аз роҳи машқу тамрин, ҳаракатҳои гуногуни ҷисмонӣ, аз худ кардани ҳунарҳои гуногуни варзишию низомӣ ба даст ованд. Дар ин мақола ҳамин масъала аз ҷиҳати сифатҳои паҳлавонӣ, матонату ҷасорати занону дӯшизагон, машғулиятҳои ҷисмонӣ ва ҳунарҳои варзишӣ доштани чанд тан аз бонувони «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ ва «Хамса»-и Низомии Ганҷавӣ баррасӣ мегардад.

Фарзияе, ки қабл аз таҳқиқ ироа мешавад, чунин аст, ки дар «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ ва «Хамса»-и Низомии Ганҷавӣ доир ба намудҳои гуногуни варзиш ва ҳунарҳои низомӣ, чун асптозӣ, тиранозӣ, шамшерзанӣ, вазнбардорӣ, чавгонбозӣ, шиноварӣ, камонварӣ, варзишҳои куштӣ, шатранҷ ва ғайра сухан меравад, ки на танҳо родмардон, инчунин, паҳлавонбонувон низ аз ин гуна ҳунарҳо бархурдоранд.

Дар «Шоҳнома»-и Абулқосим Фирдавсӣ аз ҷумлаи занони тасвиршуда дар он Синдухт, Гурдофарид, Катоюн, Бонугушасп, Гурдия либоси низомӣ ба бар карда, ҳунари хуби асптозиро ба намоиш мегузоранд. Синдухт либоси разм пӯшида, савори асп барои пешгирии ҷангу хунрезиҳо ва ҳимояти Кобул бо раҳпаймоиҳои дуру хатарнок пеши Сом мешитобад:

Чу пардохт ганҷ, андаромад ба асп,
Чу гурде ба кирдори Озаргушасп,
Яке тарги румӣ ба сар барниҳод,
Яке бора зер-андараш ҳамчу бод.
Биёмад гурозон ба даргоҳи Сом,
На овоз доду на баргуфт ном...
Фуруд омад аз асп Синдухту рафт
Ба пеши сипаҳбад хиромид тафт [8, с.334].

Дар достони «Рустам ва Сӯҳроб» Гурдофарид чун мебинад, ки паҳлавони эронӣ – Ҳаҷир дар разм бо Сӯҳроби гурд ҳампоӣ намекунад ва мағлуб шуда, ба тӯрониён асир мегардад, зиреҳ пӯшида, гесӯвонро зери кулоҳхӯд пинҳон карда, бар миён камарбанд мебандад ва бар аспи бодпой савор шуда, барои разм аз дарвоза берун мебарояд:

Бипӯшид диръи саворон ба ҷанг,
Набуд андар он кор ҷои диранг.

Ниҳон кард гесӯ ба зери зирех,
Бизад бар сари тарги румӣ гирех.
Фуруд омад аз диж ба кирдори шер,
Камар бар миён, бодпое ба зер.
Ба пеши сипоҳ андар омад чу гард,
Чу раъди хурӯшон яке вайла кард [9, с.234].

Размі Гурдофарид бо Сӯҳроб саҳнаи зебоест, ки нахустин бор дар достонҳои «Шоҳнома»-и Ҳаким Фирдавсӣ ба тасвир расидааст. Дар фасли «Размі Сӯҳроб бо Гурдофарид» ҳунарнамоии Гурдофарид дар се навъи ҳунари варзишию низомӣ, чун асптозӣ, тирандозӣ ва камонварӣ бозтоб гардидааст. Дар лаҳзаи оғози размі Гурдофарид бо Сӯҳроб оварда шудааст, ки паҳлавони ҷавон аввал ба ин ҷангисавори эронӣ нописандона нигариста, аз мағрурӣ ба ҳоли вай механдад. Аммо, дар ҳақиқат, ҷангҳои ҷиддии ӯ Сӯҳробро, ки ба вай бо тамасхур нигоҳ карда буд, ба ташвиш ва хашм оварда, маҷбур мекунад, ки ба рақиби худ ҷиддитар бингарад:

Бипӯшид хафтону бар сар ниҳод
Яке тарки чинӣ ба кирдори бод.
Биёмад дамон пеши Гурдофарид,
Чу духти камандафкан ӯро бидид,
Камонро ба зеҳ карду бикшод бар,
Набуд мургро пеши тираш гузар.
Ба Сӯҳроб бар тирборон гирифт,
Чапу рост ҷанги саворон гирифт [9, с.234-235].

Ба ҳангоми набард, дар он лаҳза, ки Гурдофарид «Ба Сӯҳроб бар тирборон гирифт», Сӯҳроб хашмгин гашта, духтарро бо найза аз асп меафканад, вале шердухтар бо шамшер ҳамон найзаеро, ки Ҳажири дижбонро «чу гӯй аз рӯи зин» барафканда буд, дуним мекунад:

Ҳамовардро дид Гурдофарид,
Ки бар сони оташ ҳаме бардамид.
Камонро ба зеҳ-бар ба бозу фиканд,
Самандаш баромад бар абри баланд.
Сари найзаро сӯи Сӯҳроб кард,
Инону синонро пур аз тоб кард.
Барошуфт Сӯҳробу шуд чун паланг,
Чу бадхоҳи ӯ чорачӯ шуд ба ҷанг.
Инон баргироиду бардошт асп,
Биёмад ба кирдори Озаргушасп.
Ба даст-андарун найзаи ҷонситон,
Паси пушти худ кардаш он гаҳ синон.
Бизад бар камарбанди Гурдофарид,
Зирех бар танаш як ба як бардарид.
Зи зин баргирифташ ба кирдори гӯй,
Ки чавгон зи бод андарояд бар ӯй.
Чу бар зин бупечид Гурдофарид,
Яке теғи тез аз миён баркашид,
Бизад, найзаи ӯ ба ду ним кард,
Нишаст аз бари зину бархост гард [9, с.235-236].

Аммо табиист, ки духтар тавони размі фарзанди Таҳамтанро надорад, бинобар ин, аз зӯри равонии худ кор гирифта, ба шикаст тан дар намедиҳад ва бо асп аз Сӯҳроб рӯй метобад. Сӯҳроб андеша мекунад, ки агар занони эрониён чунин гурду родмарданд, пас родмардонашон чӣ гуна бошанд:

Занонишон чунинанд з-эрониён,
Чӣ гӯянд гурдони ҷанговарон?! [9, с.236].

Гурдофарид зани тануманд, қавипайкар, чусту чолок ва ҷисман обутобёфта мебошад. Хусусияти асосии хислати Гурдофарид дар он аст, ки ба осонӣ ба душмани тавоно таслим намешавад ва табиист, ки чи ҷанговар ва чи варзишгар ба ғайр аз тануманди бояд рӯҳан низ қавиирода бошад ва дар баробари машқу тамринҳои пайдарпай бо мақсади обутоб додани бадан рӯҳи худро низ тарбият диҳад.

Аз ин ҷост, ки мунаққиди бузурги рус Н.Г. Чернышевский образи Гурдофаридро аз барҷастатарин образҳои адабиёти ҷаҳонӣ донистааст. Чунонки ӯ навиштааст: «Гурдофарид андоми зебо ва қавӣ дошта ва агар ҷавшан пӯшад, аз байни ҳамаи лашкари Тӯрон дар ҷанги тан ба тан бо ӯ фақат Сӯҳроб тоб оварда метавонад; ҳарчанд дасти ӯ аз дасти Ҳаҷир камкувваттар аст, дили ӯ мустаҳкамтар, нигоҳаш бебоктар, ҳаракатҳои ӯ босуръат ва чобуктар, зарбаҳояш нишонрастаранд» [17, с.132].

Аз он ки хоҳари Баҳроми Чӯбина – Гурдия мисли Гурдофарид ҷанговар аст, ҳам дар майдони ҷанг ва ҳам ҳангоми дар назди Хусрави Парвиз – шоҳи Эрон ҳунарҳои ҷангии худро намоиш додан аз ҳунарҳои аспсаворӣ, камонварӣ, шамшерзанӣ доштанаш ҳамаро дар ҳайрат мегузорад. Фирдавсӣ аз забони Гурдия ҳангоми гуфтугӯ ва ниҳоят ҷанги ӯ бо паҳлавони фиристодаи Ҳоқони Чин –Тувург чунин овардааст:

Бад-ӯ Гурдия гуфт, к-инак манам,
Ки бар шерри дарранда асп афканам.
Чу бишнид овози ӯро Тувург,
Бар он аспи ҷангӣ чу шери сутург –

Шигифт омадаш, гуфт: Ҳоқони Чин
Туро кард аз ин подшоҳӣ гузин,
Бад-он то ту бошӣ варо ёдгор,
Зи Баҳроми шер он гузидасавор [16, с.160].

Суханҳои худро гуфта, Гурдия миғфар аз сар бармегирад ва хешро нишон медиҳад, ки кист ва найза бар камарбанди Тувург чунон мезанад, ки «Ҳама рег шуд зери ӯ ҷӯи хун». Ин зани шердил бо паҳлавонию кордонӣ ва чолокии худ лашкари Чинро шикаст дода, бо сипоҳи худ ба ватан бармегардад.

Дар фасли «Ҳунар намудани Гурдия назди Хусрав» оварда шудааст, ки вақте ки шоҳ Хусрави Парвиз тавсифи ҷанги ӯро бо Тувург дархост кард, Гурдия хост, ки онро амалӣ нишон диҳад ва бинобар ин, аспу аслиҳа хост:

Бифармой, то аспу зин овaранд,
Камону каманду камин овaранд.
Ҳамон найзаву хӯду хафтони ҷанг,
Яке таркаш оганда тири хаданг [16, с.175].

Гурдия бар аспи шоҳ нишаста ҷанги бо Тувург кардаашро нишон медиҳад ва ҳунари аспсаворӣ ва найзаронии худро ба намоиш мегузорад:

Буни найзаро бар замин барниҳод,
Ба болои зин андаромад чу бод.
Ба боғ-андар овардгоҳе гирифт,
Чапу рост бегона роҳе гирифт.
Ҳаме ҳар замон асп баргоштӣ
В-аз абри сияҳ наъра бугзоштӣ [16, с.175].

Гурдия бо ҳунарнамоии худ ҳама, бавижа шоҳро, ба шигифт оварда, сазовори ситоиш гардид:

Ҳаметохт гирд-андарун Гурдияҳ,
Ба овардгаҳ гуфт Хусрав, ки «Зеҳ!» [16, с.176].

Гурдия на танҳо бо ҳунармандии худ, ҳамчунон бо нерӯи тану пайкари пурқуввату обутобёфтааш шоҳро дар шигифт мемонад:

Бад-ӯ монда буд Хусрав андар шигифт,
Бад-он бурзу болову бозуву кифт [16, с.176].

Ба ин зани шуҷоъ ҳатто дар майнӯшӣ ҳам мардон баробар шуда наметавонанд:

Яке ҷом пур бодаи хусравон
Ба каф барниҳод он зани паҳлавон,
Ки гаштӣ гурезон аз он аҳриман,
Ниҳода бар ӯ дидаҳо анҷуман.
Ба ёди сипаҳбад ба як дам бих(в)ард,
Баровард аз он чашмаи зард гард [16, с.176-177].

Зани дигаре, ки дар адаби ҳамосии эронитаборон шинохта шудааст, Бонугушасп мебошад, ки бо сифатҳои пайкоргар, ҷангҷӯ, чолок, фарзонаву хонагӣ маъруф аст.

Дар Шоҳнома-и Абулқосим Фирдавсӣ номи духтари Рустами Дастон Бонугушасп (бонуи соҳиби аспи ҷаҳанда) бо асп иртиботи қавӣ дорад [18, с.3]. Ҳакими Тӯс дар «Шоҳнома» аз забони Гев ба ӯ лақаби «савор»-ро дода, ӯро «духтари сарфароз» ва «духтари пилтан» [11, 412] низ хондааст:

Меҳиндухти Бонугушаспи савор
Ба ман дод гарданкаши номдор [10, с.232].

Дар «Шоҳнома» Абулқосим Фирдавсӣ ба номи Бонугушасп таваҷҷуҳи гузаро дода, онро ҳамагӣ дар се лаҳзаи достонҳом тасвир намудааст. Корнамоӣ ва набардҳои ин зани пайкорҷӯ дар достонҳои «Бонугушаспнома», «Баҳманнома», «Барзунома», «Фаромурзнома», «Ҳафт лашкар» муфассал тасвир ёфтаанд. Ӯ дар ин асарҳо бештар аз ҳунари гӯштингирӣ бархурдор аст.

Дар достони «Бонугушаспнома» (муаллифаш номаълум) ҳикояти набарди тан ба тан ва гуштигирии Бонугушасп бо ҳамсараш – Гев тасвир шудааст. Дар ин асар ҳикоят шудааст, ки Бонугушасп бо ҳамсараш – Гев куштӣ гирифта, ӯро ба замин мезанад ва бо ин рафтори худ боиси маломату сарзаниши падараш – Рустам мегардад.

Дар ин бора муҳаққиқи эронӣ Шоҳин Сироҷ чунин овардааст: «Ӯ (Гев – А. Н.) дар шаби зифоф аз паси як куштӣ ва набарди тан ба тан мағлуби духти Рустам мешавад ва арӯси паҳлавон ҳамон шаб дасту пои домодро мебандад. Саҳаргоҳ, ҳангоме ки Рустам барои дидори тозаарӯс меояд, тозадомодро дар гӯшае даступобаста меёбад ва ин танҳо бо по дар миёни Рустам аст, ки Бону ҳозир мешавад Геви паҳлавонро аз банд раҳо кунад» [18, с.14].

Ҳамсари шоҳи Эрон – Гуштосп Катоюн низ он қадар нерӯманд аст, ки бо саманди бодпои худ роҳи дурӯзаро то Систон дар як рӯз пушти сар мекунад:

Зане буд Гуштоспро ҳушманд,
Хирадманду донову рояш баланд.
Аз охур чамон борае барнишаст,
Ба кирдори туркон миёнро бубаст.
Аз айвон раҳи Систон баргирифт
В-аз он корҳо монда андар шигифт.
Нахуфтӣ ба манзил чу бардоштӣ,
Дурӯза ба як рӯз бугзоштӣ [12, с.206].

Паҳлавонии занони «Шоҳнома»-и Абулқосим Фирдавсӣ ва чираманд будани онҳо дар ҳунарнамоиашон дар намудҳои гуногуни варзишӣ ва низомӣ метавонад хонандаро ба хулосае орад, ки байни онҳо ҳаммонандие вуҷуд дорад, аммо ба пиндори мо, дар чеҳрасозӣ шоири бузург ба ҳар яки онҳо хислату рафтори ба ин образҳо хос бахшидааст, ки ҳамсони дигарон нест. Ин андешаро метавон бо андешаҳои ховаршиноси бузурги ҷаҳонӣ Е. Э. Бертелс, ки дар мавриди паҳлавонони ин асар гуфтаҳои ҷолибе дорад, хулоса кард: «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ намоишгоҳе аз симои паҳлавонон аст. Дуруст аст, ки миёни инон ҳаммонандии бисёрест, аммо шоир дар ноҳамсӯӣ бо чеҳраҳои ғайриҳунарии куҳани рӯзгорон мекӯшад, аз ҳар як паҳлавонони хеш чеҳраи воқеӣ тасвир кунад. Ногуфта пайдост, ки ҳамаи онон диловар, таковар ва дар ҳамовардӣ устоданд, аммо сарояндаи «Шоҳнома» ба ҳеҷ рӯй кори худ намедонад, ки ҳамаи ононро яксара ҳамсон биёварад» [1, с.260].

Дар «Хамса»-и Низомии Ганҷавӣ низ метавон ба тасвири паҳлавонбонувоне дучор омад, ки дар навъҳои гуногуни варзиш ва ҳунарҳои низомӣ аз худ чирамандиҳои бемисл ба намоиш мегузоранд. Дар ин асар оид ба масъалаи номбурда зани аз ҳама фаъол Ширин – ҳамсари номвартарин шоҳи сулолаи Сосониён Хусрави Парвизи Сосонӣ (590-628) дониста мешавад. Ӯ духтарест озод, матин, чолок, қоматбаланд ва бо иродаи мустаҳками мардона. Ширин монанди занони «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ аз ҳунарҳои гуногуни варзишӣ, чун аспсаворӣ, чавгонбозӣ, шиноварӣ бархурдор аст. Дар «Хамса»-и Низомии Ганҷавӣ ҳатто номи аспи Ширин – Гулгун ба ёд оварда шудааст. Ӯ дар асптозӣ ончунон моҳир аст, ки масофаи хеле дур – аз Арман то пойтахти кишвари Эрон, шаҳри Мадоинро бо аспи бодпояш Шабдез дар як муддати кӯтоҳ паймуда, ба дидорбинии Хусрав меравад. Гарчи хатари дар ин рикоби тунду саркаш ва раъдосою тезпаймо нишастану дар он саворӣ шуданро аммааш Меҳинбону ба ӯ маслиҳат надода буд***:***

Ба ҳукми он ки ин Шабранг Шабдиз
Ба гоҳи пӯя бас тунд асту бас тез,
Чу раъди тунд бошад дар ғуридан,
Чу боди тез бошад дар вазидан,
Мабодо, к-аз сари тундию тезӣ
Кунад дар зери об оташситезӣ.
В-агар бар вай нишастан ногузир аст,
На шаб зеботар аз бадри мунир аст.
Лагоми паҳлавонӣ бар сараш кун,
Ба зери худ риёзатпарвараш кун [2, с.188].

Низомӣ дар асптозӣ Ширинро хеле моҳиру ҳунарманд бозтоб кардааст. Дар лаҳзаи гурехтани Ширин аз назди ҳамроҳонаш дар шикоргоҳ ба аспи ӯ ҳеҷ кас расида наметавонад:

Бути лашкаршикан бар пушти Шабдиз
Саворе тунд буду маркабе тез....
Басе чун соя дунболаш давиданд,
Зи соя даргузар, гардаш надиданд [2, с.189].

Ба ҳангоми роҳпаймоӣ Ширин дар кӯли сари роҳ оббозӣ карда, сипас роҳи дарозеро идома медиҳад ва дар як муддати кӯтоҳ ба Мадоин мерасад. Дар бозгашт савори аспи фиристодаи Меҳинбону бо номи Гулгун аз хатарнокии роҳ ба Аррон бармегардад. Ин лаҳза достони «Шоҳнома» - и Ҳаким Фирдавсро ба ёд меоварад, ки Катоюн роҳи дурро паймуда ба назди Гуштосп меравад:

Дар оби нилгун чун гул нишаста,
Паранде нилгун то ноф баста...
Дар обе наргисе дидам шукуфта,
Чу обе хуфта в-аз ӯ об хуфта [2, с.194-198].

Ширини Низомӣ дар намуди дигари варзиш – чавгонбозӣ низ чираманд аст. Дар фасли «Чавгон бохтани Хусрав бо Ширин» Низомии Ганҷавӣ Ширин ва ҳамроҳонашро (ҳафтод тан канизаконашро) дар чавгонбозӣ хеле моҳир ба тасвир овардааст. Хусрави Парвиз аз ҳунари беҳамтои дӯшизагон дар шигифт мемонад:

Чу шери мода он ҳафтод духтар
Суи Ширин шуданд ошӯб дар сар.

Ба мардӣ ҳар яке Исфандёре,
Ба тир андохтан Рустамсаворе.
Ба чавгон худ чунон чолок буданд,
Ки гӯй аз чанбари гардун рабуданд [2, с.221].

Чавгонбозӣ намуди варзишиест, ки дар он аз ду тарафи муқобил шашнафарӣ бозигарон ба сабқат машғул мешаванд. Дар достони «Хусрав ва Ширин» низ аз як тараф Хусрав бо ҳамроҳонаш ва аз ҷониби дигар Ширин бо гурӯҳи духтарон ба бозӣ оғоз менамоянд ва он қадар чолокӣ нишон медиҳанд, ки дар он малик ба шигифт меояд:

Ба Ширин гуфт: Ҳон, то рахш тозем,
Бар ин паҳна замоне гӯй бозем.
Маликро гӯй дар чавгон фиканданд,
Шигарфон шӯр дар майдон фиканданд.
Зи чавгон гашта бедистон ҳама роҳ,
Замин з-он бед сандал суда бар моҳ.
Ба ҳар гӯе, ки бурдӣ бодро бед,
Шикастӣ дар гиребон гӯи хуршед.
Зи як сӯ моҳ буду ахтаронаш,
Зи дигар сӯ шаҳу фармонбаронаш.
Гавазну шер бозӣ менамуданд,
Тазарву боз ғорат мерабуданд.
Гаҳе хуршед бурдӣ гӯю гаҳ моҳ,
Гаҳе Ширин гарав додӣ, гаҳе шоҳ...
Малик з-он модашерони шикорӣ
Шигифтӣ монда дар чобуксаворӣ [2, с.222-223].

Донишманди тоҷик Холиқ Мирзозода Ширинро на чун духтари таннози дарборӣ, балки ҳамчун зани фаъол, озод ва бархурдор аз ҳунарҳои шикору чавгонбозӣ мешуморад: «Дар майдони гӯйбозӣ бо Хусрав мусобиқа кардани Ширин ӯро на ҳамчун духтари беҳунари таннози дарбор, балки ҳамчун духтари асилзода, вале боҳунари ба мардон сарбасарзанандаро тасвир кардааст» [6, с.302].

Намоди дигари занони ҳушманду чолоку чобуксавор, силаҳшӯру паҳлавон дар «Хамса»-и Низомии Ганҷавӣ канизаки чинӣ – маъшуқаи Искандари Мақдунӣ мебошад, ки ӯро Ҳоқони Чин ба Искандар ба сифати туҳфа пешкаш кардааст. Зимнан, шоир дар достони «Искандарнома»-и худ ҳам ин образро тасвир кардааст, вале дар он ҷо номи қаҳрамонро наовардааст.

Симои канизаки чинӣ, ки аз ҳунарҳои гуногуни ҷангӣ ва варзишӣ бархурдор буда, дар майдони ҷанг аз онҳо хеле моҳирона истифода мебарад ва ҳатто мардони ҷанговар ба ӯ ҳампой намекунанд, аз бисёр ҷиҳат ба образҳои Гурдофарид ва Гурдия дар «Шоҳнома»-и Абулқосим Фирдавсӣ монанд аст. Ӯ аз уҳдаи асптозӣ, камонварӣ, шамшерзанӣ ба хубӣ мебарояд. Дар майдони разм ӯ омодааст, ки ҳатто бо «мардумони ваҳшиниҳод» ва «азимҷуссагони девсурат» бичангад.

Дар «Искандарнома»-и Низомии Ганҷавӣ дар ҷангҳои байни лашкари Искандар бо русиён канизаки чинӣ аз худ паҳлавониҳои беназир нишон дода, дар разму муҳорибаҳо савори аспи бодпо ба сӯи лашкари русиён ҳамла карда, бо камону шамшераш «сад афканду сад кушту сад хаста кард» [4, с.257]:

Равон кард маркаб шитобандае,
Зи пӯлоди Чин барқи тобандае.
Ҳумоюнсаворе чу ғуррандашер,
Тавонову чобукинону далер.
Чунон ғарқ дар оҳан андоми ӯ,
Ки пайдо на, ҷуз бар нафас коми ӯ.
Ба ҷавлон задан сарфарозикунон,
Ба шамшер чун барқ бозикунон.
Аз он чобукиҳо, ки мекард чуст,
Баробар шуда дасти бадхоҳ суст.
Бар он русӣ афканд маркаб чу бод,
Ба теғозмоӣ бағал баркушод.
Чунон зад, ки аз теғи гарданзанаш
Сари душман афтод дар доманаш...
Ба ҳар сӯ, ки меронд шабрангро,
Зи хун лаъл кард оҳанаш сангро [4, с.256-257].

Дар порчаи шеърии дар боло овардашуда аз ҳунари асптозӣ ва шамшерзании канизаки чинӣ сухан рафтааст. Дар фасли «Ҷанги панҷуми Искандар бо русиён» дар хусуси ҳунари камонварӣ доштани ин зани шердил чунин оварда шудааст:

Ҳамон русиафкан савори далер
Бурун омад аз парда чун наррашер.
Камонро зиҳе барзад аз чарми хом,
Ба шаст андаровард як тири том.
Ба нерӯи дасти камонгири ӯ
Бияфтод алонӣ ба як тири ӯ.
Чу мосураи Ҳиндборе ба ранг,
Миён оганида ба тири хаданг....
Ба ҳар тир, к-аз шасти ӯ шуд равон,
Ба паҳлӯ даромад яке паҳлавон [4, 258].

Паҳлавониҳои ин зани далер, ки дар майдони разм аз худ нишон дода буд, Искандарро ба ҳайрат гузошт ва шоҳ ӯро «зебои разм», «қавидасту чобукинон» номид:

Зи мардонагиҳо, к-аз ӯ дида буд,
Ба майдони размаш писандида буд [4, 267].

Дар достонҳои «Шоҳнома»-и Абулқосим Фирдавсӣ ва «Хамса»-и Низомии Ганҷавӣ аз бархӯрдории занони ин ду асар дар намуди варзишии вазнбардорӣ низ сухан рафтааст. Дар «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ оварда шудааст, ки Меҳраки Нӯшзод бар зидди шоҳи Эрон – Ардашер қиём бардошта, дар кишвар ноороміҳо барпо мекунад. Пас аз шикаст хӯрдан духтари ягонаи худро

ба деҳа мефиристад ва он духтар дар хонаи марди деҳгон бузург мешавад. Духти Меҳраки Нӯшзод (дар достон номи ин зан оварда нашудааст) бо таъсири муҳити он деҳа ва пайваста машғул будан ба обкашӣ тарбият меёбад ва ҳамин аст, ки барои ӯ бардоштани далви (сатили) пур аз об ҳеҷ мушкилиеро эҷод намекунад. Ҳамин буд, ки рӯзе шоҳзода Шопур аз деҳае, ки духти Меҳрак мезист, гузар мекунад. Духти Меҳрак, ки сари роҳ қарор дошт, шоҳзода ва ҳамсафаронашро ба нӯшидани об таклиф мекунад. Духти Меҳрак, ки обкаширо касб карда буд, мехоҳад далви вазнини обро ба онҳо пешкаш кунад:

Ба чоҳ-андарун оби сард аст х(в)аш,
Бифармой, то ман бувам обкаш [13, с.354].

Шопур ин таклифро рад мекунад ва сӯи чоҳ парастандаи худро мефиристад, аммо бардоштани далви обкашӣ барои ҳам шоҳзодаи Эрон –писари Ардашер ва ҳамроҳонаш хеле бо мушкилӣ ба даст меояд:

Чу он далв дар чоҳ пуроб гашт,
Парастандаро рӯй пуртоб гашт.
Чу далви гарон барнаёмад зи чоҳ,
Биёмад давон тез Шопуршоҳ...
Ҳаме баркашид об чандон зи чоҳ,
Ту гаштӣ пур аз ранҷу фарёдхоҳ.
Биёмад, расан бистад аз пешкор,
Шуд он кор душхор бар шаҳриёр [13, с.354-355].

Шоҳзода пас аз дидани тавонмандии духти Меҳрак ба ӯ офарин мехонад:

Зи далви гарон чун чунон ранҷ дид,
Бар он хубрух офарин густарид,
Ки бартофт далве бар он сон гарон,
Ҳамоно, ки ҳаст аз нажоди каён [13, с.355].

Аз ҳикояти боло ба чунин хулосае омадан мумкин аст, ки дар натиҷаи ҳамарӯза такрор кардани як амал, дар ин ҷо бардоштани вазни зиёд, хоҳ мард бошад ва хоҳ зан ҷисми инсон обутоб ёфта, барои иҷрокунандаи ин амал дигар бардоштани вазни сангин мушкил намешавад. Чунонки гуфтем, дар ҳикояти боло барои духти Меҳрак бардоштани далви пури об, ки хеле гаронвазн буд, ҳеҷ мушкилие надошт.

Дар достони «Ҳафт пайкар»-и Низомии Ганҷавӣ дар бораи зане ҳикоят меравад, ки дар натиҷаи машқу тамринҳои пайваста гови калони зиндаро бардоштан барояш бидуни мушкилӣ даст медиҳад. Ин образи канизаки шоҳи Эрон – Баҳроми Гӯр, ҳукмрони сулолаи Сосонӣ Баҳром, ё ки Варахрани V(420-438) бо номи Фитна мебошад. Образи мазкур дар достони «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ Озода унвон дорад, ки румидухтар мебошад. Дар достони «Ҳафт пайкар»-и Низомӣ бошад ин канизак чинидухтар мебошад.

Аз рӯи хатти сюжети ҳар ду достон Баҳроми Гӯр ин канизакро бо худ ба шикор мебарад ва дар назди ӯ мехоҳад ҳунари шикор ва камонварии худро ба намоиш гузорад. Дар «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ Баҳром дар шикоргоҳ ба сӯи оҳу тир андохта, «сару гӯшу пояш ба як ҷо бидӯхт». Дили духтар ба оҳу сӯхта, дар посухи суоли Баҳром, ки шикор чӣ гуна буд, мегӯяд:

Або шоҳ гуфт: Ин на мардонагист,
На мардӣ, туро хӯйи девонагист [14, с.26].
Аз ин посухи «ноҷо»-Озода Баҳром дар ғазаб мешавад:
Бизад даст Баҳром ӯро зи зин,
Нагунсор барзад ба рӯйи замин.
Ҳаюн аз бари моҳчеҳра биронд,
Бару дасту чангаш ба хун дарфишонд [14, с.26].

Достони ба шикоргоҳ бурдани канизак дар «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ бо марги Озода анҷом меёбад. Аммо Низомӣ онро ба гунаи дигар баён кардааст. Фитна низ аз канизони дӯстдоштаи Баҳром буда, шоҳро ҳамеша дар шикоргоҳ ҳамроҳӣ мекард. Рӯзе дар шикор шоҳ бо худситоӣ аз канизаш пурсид, ки гӯрро чӣ тавр шикор кунад:

Гӯре омад, бигӯ, ки чун тозам
В-аз сараш то сумаш чӣ андозам? [3, с.277].

Фитна хоҳиш кард, ки сумашро бо сараш банд кунад. Вай аз рӯи машқ ва маҳорати сайёдӣ ду гӯши сайдро бо тир дӯхт ва ҳамон лаҳзае, ки сайд пояшро ба гӯш бурд, тири дуюм суму гӯшро якҷоя дӯхт. Шоҳ бо ҳисси ифтихор аз каниз пурсид, ки ҳунарамро чӣ тавр мебинӣ?

Гуфт шаҳ бо канизаки чинӣ:

- *«Дастбурдам чӣ гуна мебинӣ?» [3, с.277]*.

Вай дар ҷавоби ин саволи худ умедвори таърифу тавсиф буд, ки шеваи одамони худписанд ва худпараст мебошад. Фитна дар ҷавоб ин ҳолро «аз машқ»-гӯён ҷавоб дод, ки боиси ғазаби Баҳром гардид:

Гуфт: Пуркарда шаҳрёр ин кор,
Кори пуркарда кай бувад душвор?!
Ҳар чӣ таълим карда бошад мард,
Гарчи душвор шуд, тавонад кард.
Рафтани тири шоҳ бар суми гӯр
Ҳаст аз идмон, на аз иёдати зӯр.
Шоҳро ин шунида сахт омад,
Табари тез бар дарахт омад.
Дил бар он моҳи бемудоро кард,
Кинаи хеш ошкоро кард [3, 277].

Баҳром аз рӯи кина ба сарҳанги худ мефармояд, ки Фитнаро кушад, то ки фитнаи ӯ минбаъд зиёд нашавад. Сарҳанг Фитнаро накушта, пинҳон нигоҳ дошт, то ки Баҳром аз хашм фаромада, аз фармони худ пушаймон шавад. Дар ин муддат то вохӯрии тасодуфии оянда Фитна гӯсолаеро бардошта ба бом мебаровард, то он рӯзгоре, ки барзагови пурзӯру бузургҷусса шуд. Рӯзе Баҳром ба хонаи сарҳанг меҳмон шуд. Сарҳанг нақл кард, ки духтари зебое дар манзили ман ҳаст, ки барзагови азимеро бардошта, аз шаст пояи зина ба тоқи баланд мебарорад.

Наррагове, ки чу кӯҳ бар гардан
Орад ин ҷо гаҳи алаф х(в)ардан.
Шастпоя чунон барад якдаст,
Ки насозад ба ҳеҷ поя нишаст [3, с.282].

Баҳром бовар накарда, исбот металабад. Фитна, мувофиқи маслиҳат бо сарҳанг, худро оро дода, ниқоб пӯшида, барзаговро бардошта ба назди Баҳром баромад:

Сар фурӯ бурду говро бардошт.
Гов бин, то чӣ гуна гавҳар дошт.
Поя бар поя бардавид ба бом,
Рафт то тахтапояи Баҳром [3, с.283].

Фитна говро, ки аз ҳайбаташ Баҳром низ тарсида буд, аз гардан фароварда гуфт:

Гов бар гардан истод ба пой,
Шер чун гов дид, ҷаст зи ҷой.
Дар аҷаб монд, к-ин чӣ шояд буд,
Суди ӯ буду дарнаёфт, чӣ суд?!
Маҳ зи гардан ниҳод гов ба зер,
Ба карашма чунон намуд ба шер,
К-он чӣ ман пеши ту ба танҳоӣ
Пешкаш кардам аз тавоноӣ,
Дар ҷаҳон кист, к-ӯ ба зӯру ба рой
Аз равоқаш барад ба зери сарой?! [3, с.283].

Баҳром ғофил аз гуфтаи Фитна ҷавоби ин саволро бо гуфтаи Фитна аз «машқ»-гӯён ҷавоб дод:

Шоҳ гуфт: Ин на зӯрмандии туст,
Балки таълим кардаӣ зи нахуст.
Андак-андак ба солҳои дароз
Кардаӣ бар тариқи идмон соз.
То кунунаш зи роҳи беранҷӣ
Дар тарозуи хештан санҷӣ» [3, с.283-284].

Он гоҳ Фитна фурсатро аз даст надода, ба киноя ҷавоб дод, ки говбардорӣ паёмади таълим аст, вале суму гӯши гӯрро якҷоя дӯхтан аз таълим нест?!

Гуфт: Бар шаҳ ғароматест азим:
Гов таълиму гӯр бетаълим?! [3,с.284].

Аз ин ҷавоб Баҳром донист, ки ин духтар Фитна аст ва барои сахтгириаш аз вай қасос мегирад. Дар охир Баҳром ба ноҳақ будани худ ва ҳақиқат доштани суханони канизак қоил шуд. Яъне, шоир дар ин ҳикоят андешаи дурустеро бозовардааст, ки инсон дар натиҷаи машқу тамрини пайваста метавонад ҳунарҳои гуногуни варзиши ҷисмониро аз худ кунад ва дар намудҳои гуногуни варзишӣ чирадаст шуда, ҷисмаш обутоб ёфта, тавоноияш афзун гардад.

Ба ин тартиб, бо мутолиаи «Шоҳнома»-и Ҳаким Фирдавсӣ ва «Хамса»-и Низомии Ганҷавӣ метавон ба намунаҳое дучор омад, ки офарандагони ин ду шоҳкор намуди варзиши вазнбардориро сирф мардона нашуморида, дар ин росто ҳамтоии зананро бо родмардон бозтоб намудаанд.

Ёдоварии ин нукта зарур дониста мешавад, ки мо аз адабиёти классикии худ оид ба бозии шатранҷ (шоҳмот) нигоштаҳои мондагоре ба мерос гирифтаем. Пешинаи пайдоиши бозии шатранҷ – шоҳмот ҳамчун варзиши бузург ба таърихи гузаштагони мо, ки фарҳанговару андешапараст буданд, пайвастагие дорад.

Шатранҷ аз он сабаб варзиш дониста шудааст, ки дар андешаи инсон тарзи тафаккури мантиқиро омӯзиш медиҳад, интихоби тасмимгирии дурустро аз байни чандин вариантҳои мавҷуд нишон медиҳад. Зеҳни инсонро ба муборизa обутоб медиҳад ва роҳҳои берун баромадан аз бунбастҳои ба миён омадаро меомӯзонад. Ба одамон барномарезии иҷрои амалеро тамрин медиҳад. Ончуноне аз «Шоҳнома» бармеояд, ҳадаф аз ихтироъи шатранҷ шабеҳсозии саҳнаҳои набард рӯи тахта буда, дар шеваи ҳаракату ҷойгирии муҳраҳо иҷрои тактикаи ҷангӣ ва разми лашкариён намоёнда мешавад.

Пас аз хондани «Достони Гав ва Талҳанд ва пайдо шудани шатранҷ»-и «Шоҳнома» зеҳни хонанда ба пешинаи таърихии шоҳмот (шатранҷ) ҷалб мешавад. Дар достони номбурда оварда шудааст, ки подшоҳи фарҳангҷӯе бо номи Ҷамҳур дар кишвари ҳиндиёни Сандал, фармонравоӣ мекардааст ва аз доду деҳиши ӯ ҳама зердастонаш зиндагии осудаву хуррам доштаанд. Дар хонадони ӯ писар зода мешавад, ки вайро Гав ном мениҳад, вале Ҷамҳур ба зудӣ бемор шуда, тахти шоҳиро ба фарзандаш – Гав васият мекунад. Мардум аз аз марги шоҳ ошуфта шуданд, вале аз тасмими ба кӯдак супурдани тахти шоҳӣ ошуфтатар гаштанд. Мардуми Сандал саросар райъ медиҳанд, ки тахти шоҳӣ ба кӯдак додан аз бехирадист ва беҳтар аст, ки бародари Ҷамҳур, ки Мой ном дошт, бо зани беваи бародараш издивоҷ карда, то ба бузургӣ расидан бародарзодааш – Гавро омӯзгорӣ намояд. Пас аз чанде он зан аз Мой писаре мезояд, ки шоҳ вайро Талҳанд меномад. Ҳине, киТалҳанд ду сола ва Гав ҳафтсола шуданд, Мой низ бимурд ва номдорону гурдони Сандал ҷамъ шуда пешниҳод мекунанд, ки зани Ҷамҳур то шоистаи тахти шоҳӣ гаштани фарзандонаш шаҳриёр бошад. Писарҳо бузург шуданд ва ҳамвора аз модар мепурсиданд, кадоме аз онҳо ба тахти шоҳӣ шоистатар мебошад. Модар ба ҳар кадоме дар танҳоӣ мегуфт, ки «хирадманду доно бошӣ, тахт аз они туст». Боре баҳсу пархоши дар миёни бародарон ҷой дошта ба ҷанги хунин даргирифт ва паёмади он марги Талҳанд дар рӯи зини асб буд. Гав аз мурдани бародари хеш гирёну нолон ба модари дар сӯги фарзанд зору низор изҳор мекунад, ки ӯ ва ёронаш Талҳандро накуштаанд, вайро «гардиши ахтари бад бикушт». Модар ба ин суханони Гав бовар намекунад ва бо хашм таъна мезанад, ки «ту аз пайи тоҷу тахт бародаратро куштаӣ ва аз чархи баланд сарзаниш хоҳӣ ёфт».

Модар мехоҳад бо расми ҳиндиён худро ба оташ афканад, вале ҳамраҳон ӯро бозмедоранд. Гав аз нобоварии модар ошуфта гашта, аз бузургону хирадмандон чора ҷустуҷӯ мекард. Номдорону ҷаҳондидагон барои бозтоби саҳнаи набард тахтае омода сохта, рӯи он сад хона нигориш менамоянд ва ба хонаҳо ду шоҳу ду фарзин, асбҳову филону рухону пиёдагонро сафороӣ менамоянд. Ҳаракати муҳраҳо, ки набарди ду лашкарро мемонд, роҳи шоҳи рақибро аз чапу рост ва пешу пас банд мекунанд ва шоҳ аз ранҷу ташнагӣ мот мешавад. Ин бозиро модар тамошо мекард ва бо дили пурхун саҳнаи набарди Талҳандро пеши рӯ меовард. Аз ин пас модар ҳамвора сиришки хунин мерехт ва танҳо бозии шатранҷ ӯро ором месохт [7, с.3].

Шаҳбону шабу рӯз ба бозии шатранҷ нигоҳ карда, муаммои марги фарзанди хешро дар он меҷуст ва аз алам дил сад пора мекард:

Ҳаме кард модар ба бозӣ нигоҳ,
Пур аз хун дил аз дарди Талҳандшоҳ.
Нишаста шабу рӯз пурдарду хашм,
Ба бозии шатранҷ дода ду чашм.
Ҳама кому рояш ба шатранҷ буд,
Зи Талҳанд ҷонаш пур аз ранҷ буд.
Ҳамеша ҳамерехт хунин сиришк,
Бад-он дард шатранҷ будаш пизишк [15, с.158-159].

Ба ин тартиб, аз баррасии ҷасорат, роҳҳои обутоби бадан ва шеваҳои гуногуни тамрини бонувон дар достонҳои «Шоҳнома»-и безаволи Ҳаким Фирдавсӣ ва «Хамса»-и Ҳаким Низомӣ метавон натиҷагирӣ кард, ки дар миёни мардуми сарзамини куҳани мо, аз ҷумла дар байни занон, намудҳои гуногуни варзиш ба шеваҳои гуногун ривоҷ доштааст. Ин шоҳкорҳо дар мавриди расму ойинҳои паҳлавонӣ, аз ҷумла размандагиву аспсаворӣ, чавгонбозиву тирандозӣ ва намудҳои дигари варзиш гуфторҳои зиёде доранд ва яке аз хислатҳои чашмгири паҳлавонон ёрӣ расондан ба нотавонон ва дигаре, пос доштани нангу номус мебошад.

Донишмандони доно бар онанд, ки омӯхтани бозии шатранҷ бахше аз барномаҳои омӯзишии фарзандони ашрофзодагону бузургони замони сосонӣ, чи ҷавонону чи дӯшизагон, будааст. Бисёриҳо огоҳанд, ки Хусрави Анушервон, яке аз шоҳони босалиқа ва донишпарвару фарҳангдӯст, донишиёну хунёгарону фарҳангиёнро дар баробари табақаи заминдорону лашкариён ва мӯбадон ба табақаи алоҳидаи имтиёзнок шомил намуда буд. Машқу варзишу тамрин буд, ки бонупаҳлавонони зиёде дар баробари бародарону шавҳарони худ, барои ҳимояи нангу номусу меҳан рӯи по меистоданд.

АДАБИЁТ

1. Бертелс, Е. Э. Таърихи адабиёти форсӣ-тоҷикӣ / Е. Э. Бертелс. – Душанбе: «Эр-граф», 2015. – 584 с.
2. Ганҷавӣ, Низомӣ. Хамса: Махзан-ул-асрор, Хусраву Ширин / Низомии Ганҷавӣ– Душанбе: Адиб, 2012. – 480 с.
3. Ганҷавӣ, Низомӣ. Хамса: Лайлию Маҷнун, Ҳафт пайкар / Низомии Ганҷавӣ. – Душанбе: Адиб, 2012. – 480 с.
4. Ганҷавӣ, Низомӣ. Хамса: Искандарнома / Низомии Ганҷавӣ– Душанбе: Адиб, 2012. – 480 с.
5. Иттиҳодия, Мансура. Зан аз назари Фирдавсӣ // Адабиёт ва санъат. – №10 (1617). – 08. 03. 2012. – С. 3.
6. Мирзозода, Х. Таърихи адабиёти тоҷик. Китоби 1 [2] / Х. Мирзозода. – Душанбе: Маориф, 1989. – 420 с.
7. Мирзоён, Зафар. Асрори шоҳмот, ё нигоҳи гузаро ба пешинаи бозии шатранҷ / Зафар Мирзоён // Фараж. – № 6, 7 (532), (533). – 8, 15 феврали соли 2017. – С. 3.
8. Фирдавсӣ, Абулқосим. Шоҳнома / Абулқосим Фирдавсӣ. Ҷ. 1. – Душанбе: Адиб, 2007. – 480 с.
9. Фирдавсӣ, Абулқосим. Шоҳнома / Абулқосим Фирдавсӣ : таҳияи К. Айнӣ, З. Аҳрорӣ. – Душанбе: Адиб, 2007. – Ҷилди 2. – 480 с.
10. Фирдавсӣ, Абулқосим. Шоҳнома / Абулқосим Фирдавсӣ : таҳияи К. Айнӣ, З. Аҳрорӣ. – Душанбе: Адиб, 2008. – Ҷилди 3. – 480 с.
11. Фирдавсӣ, Абулқосим. Шоҳнома / Абулқосим Фирдавсӣ : таҳияи К. Айнӣ, З. Аҳрорӣ. – Душанбе: Адиб, 2008. – Ҷилди 4. – 480 с.
12. Фирдавсӣ, Абулқосим. Шоҳнома / Абулқосим Фирдавсӣ : таҳияи К. Айнӣ, З. Аҳрорӣ. – Душанбе: Адиб, 2008. – Ҷилди 6. – 480 с.
13. Фирдавсӣ, Абулқосим. Шоҳнома / Абулқосим Фирдавсӣ : таҳияи К. Айнӣ, З. Аҳрорӣ. – Душанбе: Адиб, 2009. – Ҷилди 7. – 480 с.
14. Фирдавсӣ, Абулқосим. Шоҳнома / Абулқосим Фирдавсӣ : таҳияи К. Айнӣ, З. Аҳрорӣ. – Душанбе: Адиб, 2009. – Ҷилди 8. – 480 с.
15. Фирдавсӣ, Абулқосим. Шоҳнома / Абулқосим Фирдавсӣ : таҳияи К. Айнӣ, З. Аҳрорӣ. – Душанбе: Адиб, 2009. – Ҷилди 9. – 480 с.
16. Фирдавсӣ, Абулқосим. Шоҳнома / Абулқосим Фирдавсӣ : таҳияи К. Айнӣ, З. Аҳрорӣ. – Душанбе: Адиб, 2010. – Ҷилди 10. – 416 с.
17. Чернышевский, Н. Г. Повести в повести. Полное собрание сочинение / Н. Г. Чернышевский. – М.: Госкомиздат, 1949. – Т. 12. – С. 132.
18. Шаҳин, Сироҷ. Чеҳра ва шахсияти занони ҷанговар дар ҳамосаҳои миллӣ / Сироҷ Шаҳин // Торнамои «Шоҳнома» ва Эрон, баргирифта аз доктор Шаҳин Сироҷ, 18. 21. 1392, исфанд, 02.

ИЗОБРАЖЕНИЕ УПРАЖНЕНИЙ И ЗАНЯТИЯ СПОРТОМ ЖЕНЩИН В «ШАХНАМЕ» ФИРДОУСИ И «ХАМСА» НИЗАМИ ГАНДЖАВИ

Как правило, персидско-таджикские литераторы в своих произведениях преимущественно изображают образы нежных, с красивой походкой, стройных, утончённых и красивых женщин. Однако в «Шахнаме» Фирдоуси и «Хамса» Низами Ганджави эти прелести дополнены удалью,смелостью, мастерством и физическим совершенством прекрасного пола. Во все времена герои и спортсмены, в целом физически закалённые персоны, как женщины так и мужчины, в дополнение к врождённой силе должны были овладевать героическими качествами, благодаря физическим упражнениям и освоению различных спортивных и военных приёмов.

В предлагаемой статье этот вопрос рассмотрен с акцентом на героические качества, стойкость и смелость женщин и девственниц, на физические упражнения и спортивное мастерство ряда женщин в «Шахнаме» Фирдоуси и «Хамса» Низами, включая Синдухт, Гурдофарид, Катоюн, Бонугушасп, Гурдия и Ширин, китайская наложница – любовница Александра Македонского, дочь МехракаНушзод и Фитна.

Ключевые слова: *Фирдоуси, «Шахнаме», Низами Ганджави, «Хамса», образ женщин, упражнения, героизм.*

IMAGE OF EXERCISES AND WOMEN'S SPORTS IN «SHAKHNAM» FIRDOUSI AND «HAMSA» NIZHI GANJAVI

As a rule, Persian-Tajik writers in their works predominantly depict images of tender, beautifully walked, slender, sophisticated and beautiful women. However, in the «Shahnam» Firdousi and «Hamsa» Nizami Ganjavi, these charms are complemented by the removal, courage, skill and physical perfection of the fair sex. At all times, heroes and athletes, in general, physically seasoned persons, both women and men, in addition to the innate strength, had to master heroic qualities thanks to physical exercises and the development of various sports and military techniques.

In the proposed article, this issue is examined with a focus on the heroic qualities, stamina and courage of women and virgins, on physical exercises and sportsmanship of a number of women in «Shahname» Firdousi and «Hamsa» Nizami, including Sindukht, Gurdofarid, Katoyun, Bonugushasp, Gurdia and Shirin , a Chinese concubine - the lover of Alexander the Great, daughter of Mehrak Nushzod and Fitna.

Keywords: *Firdousi, «Shahnameh», Nizami Ganjavi, «Hamsa», image of women, exercises, heroism.*

Сведения об авторе:

Ашурова Нодира Джумаевна *- кандидат филологических наук, доцент кафедры таджикской литературы филологического факультета Кулябского государственного университета им. Абуабдуллаха Рудаки.* ***Адрес:*** *Республика Таджикистан, 735340, г.Кулябул. С.Сафарова 16. E-mail: shokhnoma@mail.ru*

About the author:

Ashurova Nodira Jumaevna *- Candidate of Philology, Associate Professor of the Department of Tajik Literature of the Philological Faculty of Kulyab State University. Abuabdullah Rudaki.* ***Address:*** *Republic of Tajikistan, 735340, Kulyab city, Str.S. Safarov 16. E-mail: shokhnoma@mail.ru*

СУФАРОЙ ВА ТАЛОШҲО БАРОИ ИСЛОҲИ КОРИ ШОҲАНШОҲӢ

Юлдошев А.К.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Муҳаммад Алӣ Исломии Надушан дар китоби «Зиндагӣ ва марги паҳлавонон дар «Шоҳнома» рӯзгори ҳафт паҳлавонро баррасии кардааст, ки дар қатори онҳо ба замони Сосониён танҳо зиндагии Баҳрои Чӯбина баррасӣ шудааст. Аз Суфарой, ки дар нигориши Фирдавсӣ хеле тадбиру ҷасорат нишон додааст, номе бурда намешавад (9).

Суфарой ба саҳифаҳои номаи шоҳон ба замони подшоҳалошҳоии Балош (484-488) писари Пирӯзи I ворид мешавад. Вале чун чунин дастур аз шоҳаншоҳ Пирӯз (458-484) буд, метавон гуфт, ки Суфарой аз замони подшоҳии ҳамин шоҳаншоҳ дар кору корзорҳои подшоҳӣ будааст. Ба қавли Фирдавсӣ Пирӯз Суфаройро гумошта буд, то ҳангоми ба ҷанги Ҳайтолиён рафтани ӯ, Суфарой Балоши наврасро парастории кунад. Ба ин масъулят, ки Пирӯз мехост, паҳлавоне мебоист бошад, ба қавли Фирдавсӣ *«бо рою санг»*, яъне бо андешаю тамкин, марде покизарой аз Шероз

«Ки бошад нигаҳбони тахту кулоҳ,
Балоши ҷавонро шавад некхоҳ»

гузида мешавад. [20, с.23]. Дар фазилати Суфарой Абуалии Балъамӣ меоварад, ки Суфарой «марде бузугвор буд андар Аҷам... ва амири Сиистон буд... Марде пир буд ва ботадбир... Ҳар ду писарро бад-ин Суфарой супурд ва подшоҳӣ низ» [2, с.524]. Он, ки ҷое Суфаройро волии Сиистон ва ҷое Зубулистон гуфтаанд, табии ба назар мерасад, зеро Табарӣ ва– Балъамӣ, ки «Таърихи Табарӣ»-ро ба тоҷикӣ бозгӯ кардааст – метавонистанд сарчашмаҳои гуногун дошта бошанд. Нёлдеке рочеъ ба ин нукта чунин мулоҳиза дорад, ки Суфарой номи хонаводагист ва ин хонавода дар Шероз иқомат мекард [12, с.229]. Бундорӣ низ меоварад, ки Пирӯз «Вазоратро ба марде аз Шероз, ки Суфазой ном дошт, вогузор кард ([, ҷ.2,109]. Ин ҷо ду нуктаи Балъамӣ метавонад мавриди таваҷҷуҳ қарор гирад. Яке он, ки Пирӯз подшоҳиро ҳам ба Суфарой вогузор мекунад. Дигар ин, ки Балъамӣ Суфаройро пир мегӯяд, ки чандон ба ҷасорати Суфарой, ки ба мулки Ҳафтолиён лашкар мекашад, мувофиқат намекунад.

Дар матни аслии «Шоҳнома» ва тарҷумаи арабии вай таъкид мешавад, ки Суфарой (дар тарҷумаи арабӣ Суфазой, дар матни интиқодии Москва инчунин) ҳамзамон марзбони Кобулситону Зобулситону Ғазнину Буст ҳам будааст. Ба ҳар ҳол, бино ба тарҷумаи арабии «Шоҳнома», ки шояд бар пояи дастхатҳои асри XI анҷом гирифта бошад, Суфарой хабари кушта шудани Пирӯзи I-ро дар

Зобулситон мешунавад. Месазад гуфт, Пирӯз писари Яздигурди I якумин подшоҳи Сосонӣ мебошад, ки дар ҷанг ба хандақи подшоҳи ҳайтолӣ Хушнавоз меафтад ва ба ҳалокат мерасад [20, с.19].

Чун ба Суфарой хабари марги Фирӯз мерасад, ӯ ва сипоҳиёни ӯ як моҳ мотам мегиранд. Дар нигориши Фирдавсӣ мотам ҷое чил рӯз ва ҷое як моҳ давом мекунад. Дар тасвири азодории Суфарой илова бар ҷома даридан (ва сиёҳу кабуд пӯшидан), як нуктаи дигар – *зи сар баргирифтани кулоҳ* омадааст, ки то ин ҷои бахши Сосониён ба назар нарасида буд. Зиёда аз ин дар тарҷумаи Бундорӣ омадааст, ки азодории Суфарой бо акобири Зобулистон ***сари луч*** ва ***пои луч*** сурат гирифта буд [4, ҷ.2. 111]. Шояд месазад ишора кард, сари луч ва пои луч гирифтани мотам ба одат табдил наёфтааст ё инъикосе дар «Шоҳнома» надорад.

Гиря кардани сипаҳсолорону ҳатто подшоҳон эҳтимол ҷои айбе надошт. Маълум аст, ки на танҳо ба ин ё он муносибат подошоҳони эронӣ мегиристанд. Масалан, таърихнигори юнонӣ Геродиан (180-250) дар «Таърихи салтанати императорӣ пас аз Марк» менависад, ки император Александр Северус ҳангоми фиристодани лашкар ба ҷанги Ардашер «ба қафо рӯй оварда, ба шаҳр нигоҳкунону ашкрезон аз Рим баромад» [5, 101].

Аз рӯи мантиқи муносибатҳои Эрону Ҳайтолиён чун шоҳаншоҳи эронӣ кушта мешавад, шоҳаншоҳи ҷойгузин мебоист аз паи қасоси хуни падар шавад. Ва сюжети нигориши Фирдавсӣ ҳам ба ҳамин маҷро меравад. Вале инҷо Суфарой шубҳа мекунад, ки Балош аз паи гирифтани қасос шавад:

Ҳамегуфт бар кинаи шаҳриёр,
Балоши ҷавон чун бувад хостор?
Бидонист к-он кор бесуд гашт,
Сари тоҷи шоҳӣ пур аз дуд гашт [20, 23].

Ба ғайр аз омили ҷавонии шоҳаншоҳ омили дигаре ҳам шояд буд, ки Балош наметавонист аз он сарфи назар кунад. Дар охири подшоҳии Баҳроми Гӯр тақрибан чил сол пеш аз то ба тахт нишастани Балош хазина холӣ буд:

Сари соли нав пеши ӯ шуд вазир,
Хирадманд мӯбад, ки будаш дабир.
Ки шуд ганҷи шоҳи бузургон тиҳӣ,
Кунун омадам, то чӣ фармон диҳӣ? [19, 642-643].

Гумон намеравад, ки дар чанд соли баъди вафоти Баҳроми Гӯр (соли 438) Яздигурди II ва писарони ӯ тавониста бошанд, вазъи молиявии шоҳаншоҳиро беҳтар кунанд. Хоса, ки ба замони оғози подшоҳии Пирӯз падари Балош шоҳаншоҳиро хушксолӣ ва қаҳтӣ фаро мегирад, ки ба ривоятҳое ҳафт сол давом мекунад (20, 10-12). Албатта, бояд ба инобат гирифт, ки рақами ҳафт хусусияти нумерологӣ дорад ва эҳтимол ба сурати хаттӣ бори аввал дар сифри «Пайдоиш»-и «Таврот», дар сураи ҳазрати Юсуф инъикос шуда бошад (3, 41)... Ва инчунин ба назари муҳаққиқон ҳам, шоҳаншоҳӣ дар охирҳои асри V дар остонаи ҳолати варшикастагии молӣ қарор гирифта буд [21, с.189].

Суфарой бино ба мантиқи матни тарҷумаи арабии «Шоҳнома» ба ҷанги хоқон аз Зобулистон меравад. Ба Балош нома менависад, ки иҷозат диҳад, то вориди ҷанг шавад [4, с.111].

Қасос дар муносибатҳои Эроншаҳр бо ҳамсоягони шимолу шарқӣ аз устураи кушта шудани Эраҷ ба дасти бардаронаш Салм ва Тур мавқеъ пайдо мекунад (18,153-155). Дар худойноманависӣ одатан қасоси подшоҳон ва шаҳзодагони эронӣ гирифта мешавад. Ба назари мо машҳуртарин қасосе, ки дар хотираи таърихии халқҳои эронӣ нишаста буд, шояд кини шоҳзода Сиёвуш бошад. Ба шаҳодати Низомии Ганҷавӣ дар «Хусрав ва Ширин» лаҳни бисту ҳаштуми Борбади ромишгар «Кини Сиёвуш» ном дошт (13,186). Ин ҷо сухан дар бораи воқеияти тахайюлӣ ё бадеии ибтидои асри VII ва охирҳои асри XII меравад. *«Шарме аз мазламаи хуни Сивушаш бод»*-ро Ҳофиз дар асри XIV гуфтааст (21). Ва ба шаҳодати Абу Бакри Наршахӣ (899-959), ки «Таърихи Бухоро»-ро соли 944 навиштааст, дар Бухоро дар нимаи аввали асри X маросими мотаме монанд ба Ошурои мусулмонон, ва хосса аҳли ташайюъ, баргузор мешуд. Наршахӣ менависад Афросиёб: « Домоди хешро бикушт, ки Сиёвуш ном дошт...Ва аҳли Бухороро бар куштани Сиёвуш сурудҳое аҷаб аст. Ва мутрибон он сурудҳоро «Кини Сиёвуш» гӯянд» (10, 29; 32-33). Ва меафзояд: «Сиёвуш хост, ки аз вай асаре монад дар ин вилоят, аз баҳри он, ки ин вилоят ӯро ориятӣ буд... Ва Афросиёб ӯро бикушт. Ва ҳам дар ин ҳисор ба он мавзеъ, ки аз дари шарқӣ андар оӣ андаруни дари Коҳфурӯшон ва онро дарвозаи Ғӯриён хонанд, ӯро он ҷо дафн карданд. Ва муғони Бухоро бад-ин сабаб он ҷоро азиз доранд. Ва ҳар соле ҳар марде он ҷо яке хурӯс барад ва бикушад пеш аз баромадани офтоби рӯзи Наврӯз. Ва мардумони Бухороро дар куштани Сиёвуш навҳаҳо ҳаст, чунон ки дар ҳамаи вилоятҳо маъруф аст. Ва мутрибон онро суруд сохтаанд ва мегӯянд. Ва қавволон онро гиристани муғон хонанд. Ва ин сухан зиёдат аз се ҳазор сол аст» (10, 38-39;41). Агар гӯем, ки устураи Сиёвуш

ангезаҳои хотираи таърихии эрониёнро то замони пеш аз Куруши Кабир инъикос мекунад, Наршахӣ дар бобати дарозои анъанаи мотами ҳамасолаи Сиёвуш чандон муболиғаи сахт ҳам накардааст.

Суфарой, ба назари Балъамӣ, медонист, ки писарони Фирӯз Қубод ва Балош «тоб надоранд ва мулк муаттал фурӯ ҳишт ва касеро надод ва гуфт: «Маро хуни малик талаб кардан фаризатар, ки мулк нигоҳ доштан». Сипас Суфарой ба қавли Балъамӣ вазифа мегузорад, ки хуни шоҳаншоҳ Фирӯз талаб намояд, шоҳзода Қубоду мӯбади мӯбадону Фирӯздухтро аз банди ҳайтолиён раҳо кунад. «Сипоҳи Аҷам – менависад Балъамӣ – ӯро иҷобат карданд» [2, с.527]. Дар иқтибоси якум аз Балъамӣ, ба назари мо, бояд ба он этиқоди меҳтарон таваҷҷуҳ кард, ки қасосро волотар аз идораи авзои шоҳаншоҳӣ медонистанд.

Дар бораи шумори лашкари Суфарой Балъамӣ сухане намегӯяд. Саолибӣ инчунин, вале меафзояд, ки шоҳи ҳайтолиён бе ҷанг шартҳои Суфаройро мепазирад (17, 293). Мусалламан ин амр бояд бесабаби кирои сурат нагирифта бошад. Дар ин печи сюжет чанд нуктае инъикос ёфтааст, ки ба истиқлолияти Суфарой дар андешидани тадбирҳо далолат мекунад. Ба қавли Фирдавсӣ ба ӯ муяссар мешавад, ки лашкари анбӯҳе гирд оварад:

«*Фароз омадаш теғзан сад ҳазор,*

Ҳама размҷӯю ҳама кинадор [20, с.23].

Сад ҳазор бо эҳтимоли қавӣ набояд рақами воқеӣ бошад. Мо ду лашкаркаширо дар бахши Сосониёни «Шоҳнома» ба муқобили подшоҳони Машриқ медонем. Ва медонем, ки Баҳроми Гӯр бо шаш ҳазор сипоҳӣ ба ҷанги «хоқони Чин» рафта буд: *«Гузин кард аз эрониён шаш ҳазор,*

Хирадманду шоистаи корзор» [19, с.549].

Ва Баҳроми Чӯбина, боз ҳам ба қавли Фирдавсӣ, бо *«даҳу ду ҳазор»* лашкар ба ҷанги Совашоҳ хоқони турк меравад [20, с.486].

Суфарой, ки дар ривояти Фирдавсӣ ва тарҷумаи Бундорӣ дар Зобулистон буд, ба Балош номаи иҷозати ҷанг менависад, вале ҷавоби шоҳаншоҳро интизор нашуда, рӯ ба Машриқ ба ҷанги Хушнавоз подшоҳи ҳайтолӣ меиҳад. Дар ривояти Фирдавсӣ вақте ки сипоҳи Суфарой ба Марв мерасад, ӯ ба Хушнавоз номае ҳам менависад. Аз нигоҳи мантиқи илмӣ Суфарой наметавонист дар Марв таваққуф кунад, зеро ба ривоятҳое Хушнавоз Марвро соли 457 ишғол карда буд. Вале назари мо назар ба адабиёти бадеист, на ба таърих.

Аз таҳлили нома барнамеояд, ки Суфарой меҳоҳад душманро пеш аз ҷанг тарсонад, ё меҳоҳад ишорае кунад, то кор то ба ҷанг нарасад. Номаи Суфарой дар «Шоҳнома» дар чордаҳ байт омадааст. Аз оҳанг ва лексикаи нома бармеояд, ки номаро марди сипоҳӣ гуфтааст. Нома, ки Суфарой ба дабир мефармояд, саропо аз таҳқир ва таҳдид иборат аст. Масалан: *«Ки эй бехирад рӯбаҳи девсоз... Ба фармони яздон бибуррам сарат...»* Дар миёни ин таҳдиду таҳқир, ба ҳар ҳол, Суфарой ҳадафи ҷангро ҳам мегӯяд: *«Асирону он хоста ҳар чи ҳаст, К-аз ин размгаҳ омадастат ба даст. Ҳама боз хоҳам ба шамшери кин...»* Ба таъбири дабири Хушнавоз: *«Ки ин нома пуртеғу гурз асту тир»* [20, с.25-26]. Хушнавоз ҳам дар номаи ҷавобӣ, ки ҳарчанд оҳанги нармтар дорад, мусолаҳа пешниҳод намекунад. Ӯ Фирӯзро муттаҳам мекунад, ки паймоншиканӣ карда буд ва бинобар ин кушта шуд. Ӯ дар хитоб ба Суфарой меафзояд: *«Гар ой туро он ҳам оростаст, На ганҷу на ҷанговарам костаст»* [20, с.27].

Кор то ба ҷанг мерасад. Лашкари Суфарой, ки ба қавли Фирдавсӣ аз гарди вай *«хуршед бар чарх гум карда роҳ»* буд, дар Кашмеҳан гирд меояд. Кашмеҳан мавзеи таърихист, дар китобҳои ҷуғрофии силсилаи Де Гуе мегузарад ва дар масофаи 5 фарсах аз Марв дар роҳи Тухористон воқеъ буд (20,28; 7, с.202). Хушнавоз дар гузориши Фирдавсӣ ҷои ҷангро Пайканд интихоб мекунад. Пайканди воқеъ дар масофаи ду фарсах аз девори Бухоро дар поёноби Зарафшон дар баробари Балху Қундуз яке аз пойтахтҳои Ҳайтолиён ҳам буд (7, 28. Аз мантиқи мулоҳизаҳои Нёлдеке ҷанг дар атрофи Гургон сурат гирифтааст. Дар ин ҷо Нёлдеке ба маълумоти Прокопий ва Лазар Парбетси муаллифи асри V арманӣ такя мекунад. Он, ки ҷанг метавонист дар атрофи Гургон – дар каронаи ҷанубу шарқии баҳри Хазар – низ доир шавад, метавонад эҳтимол дошта бошад. Чанде дертар ҳангоми юриши Анӯшервон ба тарафи Табаристону Мозандарон ба ӯ муроҷиат карда меашавад, ки пеши роҳи тохту този турконро бигирад (20, с.94-95).

Дар нигориши Фирдавсӣ, албатта бо обу ранги бадеӣ, ҷанги сахте сурат мегирад то ҷое, ки: *«Ба ҳар сӯ, ки дидӣ, тале кушта буд»*. Хушнавоз маҷбур мешавад, ақиб нишинад, то ба куҳандиже паноҳ барад. Ҷуғрофияи муҳориба – поёноби Зарафшон, доманаҳои биёбони Қизилқум – имкон медиҳад, мулоҳиза пешниҳод кунем, ки Хушнавоз метавонист танҳо ба куҳнадижи Пайканд ё Бухоро паноҳ барад. Суфарой дар назди лашкар вазифа мегузорад, ки бо баромадани офтоб бояд: *«Бар ин диж ба кирдори шерон шавем»*. Аммо бо баромадани офтоб Хушнавоз фиристода мефиристаду ба шартҳои Суфарой изҳори мувофиқат мекунад, ки ҳар чи ва ҳар кӣ аз Пирӯз гирифта буд боз мегардонад. Ба шарте, ки ҷанг бас шавад ва тарафҳо қаноат кунанд, ки Турку Чин аз Хушнавоз асту Эрон аз шоҳаншоҳ. Суфарой чун марди ботадбир бо сипоҳ машварат меорояд ва бо далелҳо, аз ҷумла дар

дасти Хушнавоз будани шаҳзода Қубод ва эҳтимоли кушта шудани ӯ, пешниҳод мекунад, ки шарти Хушнавоз пазируфта шавад. Хулоса:

«*Фиристодаро нагз посух диҳем,*

Бад-ин оштӣ рои фаррух диҳем».

Метавон гуфт, Бундорӣ ҳам ҳамин эпизоди «Шоҳнома»-ро мазмунан ба пуррагӣ тарҷума кардааст [20, с.28-33; 4, с.111-113].

Пас аз расидани Суфарой ба Мадоин марҳилаи болоравии нуфузи ӯ дар корҳои давлатдорӣ ҷилои дигар пайдо мекунад ва кор то ба ҷое мерасад, ки Суфарой идораи шоҳаншоҳиро ба дасти худ мегирад. Дар «Шоҳнома» болоравии нуфузи Суфарой ва нописандии шоҳаншоҳ Балош ба тавре тасвир ёфтааст, ки ба хулосаҳои муҳаққиқони таърихи замони Сосониён мухолифат намекунад. Масалан, Фирдавсӣ, аз ҷумла мегӯяд, ки: *«Ҳама чомагӯ Суфароро сутуд»; «Набудӣ ҷуз он чиз, к-ӯ хостӣ, Ҷаҳонро ба рои худ оростӣ*. Ва оқибат Суфарой: *«Ба чарбӣ бипардахт гоҳ аз Балош»*. Ба назари Суфарой чунин намуд, ки Қубод *«Бад-ин подшоҳӣ тавонотар аст»* [20, с.36]. Ҳамин тариқ мо шоҳиди нахустин табаддулоти давлатӣ дар таърихи Сосониён мешавем. Муҳаққиқон, аз ҷумла Дяконов, чунин ақида доранд, ки пас Шопури II [309-379] «подшоҳон бозичаи дасти аъён мешаванд» [6, с.287].

Дар гузориши Прокопий (500-565) хати сюжети вобаста ба Пирӯзу Балошу Қубод ба гунаи дигар нигошта шудааст. Прокопий менависад, ки ҳангоми дубора лашкар кашидан ба ҷанги ҳайтолиён Фирӯз танҳо як писари худ Кубодро, ки наврас буд, дар Мадоин мемонад, боқӣ бо ҳама хонаводаи шоҳаншоҳӣ ба ҷанг меравад. Прокопий ақида дорад, ки пас аз марги Пирӯз писари ӯ Қубод ба тахт менишинад. Аммо пас аз инқилоб ба муқобили Қубод ва зиндонӣ шудани ӯ, аъёни давлат ба ҷои Қубод бародари Пирӯз Балошро подшоҳ интихоб мекунанд. Давоми сюжет дар сарчашмаҳои мусулмонӣ ҳам мегузарад. Ба Қубод муяссар мешавад, ки аз зиндон бигурезад ва ба шарофати подшоҳи ҳайтолиён ва кӯмаки низомии ӯ подшоҳии худро барқарор кунад. Дар гузориши Прокопий Қубод Балошро сарнагун менамояд, вале намекушад, кӯр мекунад. Кӯр кардани Балош дар сарчашмаи сириёнии таълифи Иешу Стилит низ мегузарад.(**14,** *13,16, 22;* **15**, 6).

Аммо бино ба маълумоти Агафий (536-582) замоне, ки Қубод бо кӯмаки низомии ҳайтолиён подшоҳии худро барқарор мекунад, подшоҳи муваққат яке аз фарзандони Пирӯз Ҷомасп буд. Ҷомасп бе муқовимат подшоҳиро ба Қубод месупорад [1, с.133]. Ин кор соли 498 сурат мегирад. Ба назар мерасад, ки манбаъҳои «Шоҳнома» ва сарчашмаҳои арабию мусулмонӣ байни подшоҳии Балош ва Ҷомасп фарқ нагузоштаанд.

Пас аз ба подшоҳӣ расидани Қубод вазъияти давлатдорӣ дигар намешавад ва ҳамоно, чи гунае, ки буд, подшоҳ бозичаи дасти аъёни кишвар мемонад. Чунончи Қубод бозичаи дасти Суфарой монда буд. Ба мулоҳизаи А.Кристенсен дар охири асри V дар қаламрави шоҳаншоҳӣ ду хонадон нуфузи бештар доштанд. Яке хонадони Суфарой (дар қироати Кристенсен Зармеҳр ё Сухаро), ки дар Шероз буд ва дигаре хонадони Шопури Меҳрон, ки аз Рай буданд, вале дар замони подшоҳии нахустини Қубод, Шопури сипаҳбуд сипаҳбуди ноҳияи Савод (Ироқ аз миёноби Дачлаю Фурот то ба ҳам рехтани ҳар ду дарё) буд [8, с.242-243].

Шопури Меҳрон ба тақозои шоҳаншоҳ Қубод бо моҷароҳое Суфароро ба қатл мерасонад. Суфаро дар матни «Шоҳнома» ва сарчашмаҳои дигари арабию мусулмонӣ иддаои подшоҳӣ надошт. Вале империяи Сосониро идора мекард. Шояд ӯ ба яқин медонист, ки аъёни шоҳаншоҳӣ ҳаргиз каси дигарро, ки хуни подшоҳӣ надошта бошад, ба ин мақоми волотарин намегузоштанд.

Мисол, достони Баҳроми Чӯбина, ки инсофан метавонист ба нерӯи рӯ ба афзоиши араб муқовимат кунад ва ҳатто шикаст ҳам ворид намояд. Суфаро шояд аз он ҳам идора мекард, ки Қубод ҳамагӣ ба қавли Фирдавсӣ: *«Ҷавон буду солаш се панҷу яке, Зи шоҳӣ варо баҳра буд андаке»,* бинобар ин*:»Ҳамеронд кори ҷаҳон Суфарой, Қубод андар Эрон набуд кадхудой»* [20, с.38-39]. Вале ба ривояти Фирдавсӣ чун соли Қубод дар матни интиқодии Душанбе ба бисту як ва дар матни интиқодии Москва ба бисту се мерасад, Суфаро аз шоҳаншоҳ иҷозати бозгашт ба Шероз мепурсад. Суфаро аз Шероз истода бошад ҳам, дар идораи давлатдорӣ нақши нахустин дошт, то ин ки кушта нашуд. Балъамӣ танҳо пас аз кушта шудани Суфарой таъкид мекунад, ки: «Қубод аз Суфарой бираст ва кори мулк ба худ гирифт» (2,ч.1,530). Пас аз куштори Суфаро вазъи нооромe шоҳаншоҳиро фаро мегирад. Аъёни давлат боз як табаддулоти давлатӣ мекунанд. Қубод сарнагун ва зиндонӣ мешавад ва ба ҷои ӯ бародари хурдии ӯ Ҷомаспро ба тахт мешинонд, ки ба қавли Фирдавсӣ гуфтанд: *«Биёрем Ҷомаспи даҳсоларо, Ки бо дурр ҳамто кунад жоларо»* [20, с.39-46 ва 52).

Фирдавсӣ одатан дар нигориши «Шоҳнома» хеле кам ба эҳсос дода мешавад. Аммо вақте ки мегӯяд Қубод шонздаҳсола буд, ки подшоҳаш карданду Ҷомасп даҳсола, дар лаҳни нигориш ӯ як оҳанги таассуфи талх ва гудозе шунида мешавад. Таассуф, ки шоҳаншоҳии замоне қудратманд бозичаи дастоне шудааст, ки ғуборе аз меҳанпарастӣ надоранд. Баҳроми Гӯрро арабҳо оварда буданд, Қубодро ҳайтолиён...

Аммо аз нигоҳи Прокопий зодаи Қайсарияи Фаластин Сухаро (ҳамин тавр дар қироати Прокопий) дар Мадоин он бор кушта намешавад. Бино ба нигориши ин муаллиф Сухаро ба замони талошҳои Хусрави Қубодон (Анӯшервон) барои густариши нуфуз дар Колхида (Лазика, Грузияи ғарбӣ) чун саркарда гуфту гузоре бо румиён дошт. Чунончи ӯ, шояд чун шахси асосии музокиракунанда, исрор мекард, ки «ин иёлат аз дер боз дар тасарруфи Эрон будааасту румиҳо ба зӯр онро ғасб кардааанду бе ҳеҷ далели муваҷҷаҳ онро нигоҳ доштаанд». Румиҳо аз ин мавзеъгирӣ барошуфтанд. «Ва вақте сухан аз васояти (валиаҳд шудани) Хусрав ба миён омад, изҳор доштанд, ки: «мутобиқи оини **ваҳшиҳо (барбарон)** ҳозир ба қабули васояти вай ҳастанд. Ба шунидани ин пешниҳод оташи хашми эрониҳо шуъҷавар гардид ва тоби таҳаммул аз онон рафт. Ва ҳар ду тараф аз ҳам ҷудо шуданд ва ба тарафи кишварҳои худ ҳаракат намуданд». Чунин сурат гирифтани кор дар дили Анӯшервони ҷавон, ки валиаҳд буд, эҳсоси ғазабро бедор мекунад ва ӯ қасам мехӯрад, ки интиқом хоҳад гирифт.

Пас аз ин моҷаро мӯбадон Сухароро дар назди Қубод муттаҳам сохтанд, ки ӯ амдан ва бе иҷозати шоҳаншоҳ мавзуи Колхидаро бардоштааст, то паймони сулҳ баста нашавад. Инчунин мӯбадон Сухароро муттаҳам мекунанд, ки бо Ҳепотиус фиристодаи румӣ музокироти пинҳонӣ доштааст. Мӯбадон ба шоҳаншоҳ талқин мекунанд, ки Сухаро бо акди паймони сулҳ ва қабули васояти Хусрав аз тарафи императ мухолифат мекунад. Зиёда аз ин душманони Сухаро ба гардани ӯ гуноҳҳои дигарро низ бор мекунанд ва ӯро ба муҳокима мекашанд. Ҳама доварон ба қавли Прокопий душманони Сухаро буданд. Сухаро марде мағрур ва худписанд буд. Душманони вай ӯро «аз шариати зардуштӣ» ҳам бароварданд. Гуфтанд, ки ӯ худоёни гуногунро парастиш мекунад. Зиёда аз ин «вақте ҳамсараш вафот кард, ӯро бар хилофи оини эрониён, ки ба хок супоридани мурдагонро манъ кардааст, ба хок супурд». Қубод чунон ки дар сарчашмаҳои арабию мусулмонӣ ҳам ҳаст, ҳеҷ иқдоме барои начот додани Суфарой намекунад. Ҳамин тариқ нахустин ва охирин соҳиби мақоми «сипаҳсолори кул» кушта мешавад [15, с.55-56].

Вале чунон ки дар симоҳои дигар ҳам мебинем, ривоятҳои Фирдавсию муаллифони сарчашмаҳои арабию мусулмонӣ аз Яъқубӣ то Хондамиру Мирхонд дар бораи фарҷоми рӯзгори Суфаро яксон намебошанд. Бояд гуфт, ки дар ин маъхазҳо ривояти Прокопий дар бораи фарҷоми рӯзгори Суфаро инъикос наёфтааст. Дар сарчашмаи ибтдои асри XIII «Таърихи Табаристон» -и Ибни Исфандиёр ривоят мешавад, ки Суфаро таҳдидро ба ҷони худ пай мебарад ва бо писарони худ ба Табаристон фирор мекунад. Дар он ҷо гумоштагони Қубод ба паҳлавон ва сарлашкар заҳр медиҳанд [21, с.200].

Он, ки хонадони Суфаро ва худи Суфаро буд, инкор карда намешавад. Вале баъзе муҳаққиқон ақида пешниҳод кардаанд, мавзуи кини Пирӯз шояд сохта бошад. Гӯё Суфаро наметавонист ба ҷанги Ҳайтолиён, ки дар авҷи иқтидор буданд, равад. Аммо то қиёми Анӯшервон, ки чанд соле монда буд, хотираи таърихии халқҳои эронӣ мебоист ягон саҳифаи рушноӣ ҳам дошта бошад. Зеро пас Шопури II, сарфи назар аз подшоҳии Баҳроми Гӯр, ки то ҷое фишори турконро дошта буд, саҳифаҳои рӯшноӣ камтар ба мушоҳида мерасанд. Ҳангоми тасвири шикастҳои давлатдорӣ дар хотираи таърихии халқҳои эронӣ саҳифаҳое пайдо мешаванд, ки эътибори ин халқҳоро нигоҳ медоранд. Мисоли равшантарин «эронитабор» бароварданиИскандари Мақдунӣ, ки хоки Эроншаҳрро бехта буд. Ба дериҳо бофтанду навиштанд, ки Искандар ғосиб набуд, «табори подшоҳии эронӣ» дошт. Дуруст, модараш духтари Файлақус буд, аммо падараш Дорои II падари Дорои III подшоҳи охирини ҳахоманишӣ буд...

АДАБИЁТ

1. Агафий, О царствовании Юстиниана, М-Ленинград, 1953, 232 с.
2. Балъамӣ Абуалӣ, «Таърихи Табарӣ», Теҳрон, 2001, ҷ.1, 824 с.
3. Библия, Бытие, глава 41.
4. Бундорӣ, «аш-Шоҳнома», Қоҳира, 1932, ҷ.2, 348 с.
5. Геродиан.История императорской власти после Марка, М.., 1996. 301 с.
6. Дяконов М.М. Очерк истории древнего Ирана, Москва, 1961, 457 с.
7. Ибн Хурдодбех, «Китобу-л-масолик ва-л-мамолик», Лейден, 1889,548 с.
8. Кристенсен А. Эрон дар замони Сосониён, Теҳрон, 1980, 464 с.
9. Надушан Муҳаммад Алӣ Исломӣ «Зиндагӣ ва марги паҳлавонон дар «Шоҳнома», Теҳрон, 1970
10. Наршахӣ Абу Бакр, Таърихи Бухоро, tarikhema.org,
11. 11.Наршахӣ, Таърих Бухоро, Қоҳира, бе соли нашр, .41 с.
12. Нёлдеке, «Таърихи Эрон ва арабҳо ба замони Сосониён», Теҳрон, 1980, 774 с.
13. Низомии Ганҷавӣ, «Хусрав ва Ширин», Душанбе, 1983, 463 с.
14. Прокопий Кесарийский, Война с персами, Москва, 1993, 578 с.
15. Прокопиус, Ҷангҳои Эрон ва Рум, Теҳрон, 1987, 225 с.
16. Ситилит Иешу, Хроника, Ленинград, 1940, 30 с.

17. Саолибӣ Абумансур, «Ғурару ахбори мулуки-л-фурси ва сияриҳим» ё «Шоҳнома»-и Саолибӣ, Душанбе, 2014, 441 с.
18. Фирдавсӣ, «Шоҳнома», Душанбе, 1964, ҷ. 1,468 с.
19. 19 Фирдавсӣ, «Шоҳнома», Душанбе, 1966, ҷ. 7, 662 с.
20. 20.Фирдавсӣ, «Шоҳнома», Душанбе, 1990, ҷ. 8, 612 саҳ.
21. 21.Ғафурӣ Ризо. «Таамуле бар саргузашти Суфаро», фаслномаи «Забон ва адабиёти форсӣ» соли 22, шумораи 77. 24 с.
22. Ҳофиз, Куллиёт, ganjoor.net. ғазали 105.

СУФАРОЙ И ПОПЫТКИ ИСПРАВЛЕНИЯ ДЕЛ ИМПЕРИИ

Суфарой, с разочтениями имени в источниках, возможно является прообразом Бахрам Чубин вененоначальника конца шестого века VI, пытавшегося по своему остановить развал Сасанидской империи. Суфарой появляется на исторической арене, естественно не без художественного осмысления, с конца времени правления Пируза I до начала второго восшествия на престол Кавада отца Ануширвана.

И в художественном и в историческом изложении, включая римских и греческих авторов, Пируз I по неопытности в военном деле, погибает в бою с эфталитами. В плену у врага останется свита Пируз I и малолетний Кавад, будущий шахиншах. Известно, что это произошло в 484 году, где- то на правобережье реки Амударья.

Пируз I был первым Сасанидским царем, погибшим на поле сражения. По сути дела, престол великой империи остаётся без достойного царя. Валаш был молодым, а Джамаспу, которого поставили на место Кавада в первом его царствовании, по Фирдоуси было всего десять лет. Всё это время державой управлял военачальник Суфарой представитель знатного рода из Шираза. Он организует и совершает поход против эфталитов, чтобы отомстить за смерть Пируза I и освободить пленных, включая главного мага и сестру Пируза.

Суфарой совершает удачный военный поход, заключает очередной мир с эфталитами или турками. По возвращению в Ктесифон Суфарой смещает Валаш и ставит на его место Кавада. Кавад, судя по Прокопию сохраняет жизнь брату, но выкаливает ему глаза.

Так как фактически империей правил Суфарой, Каваду советует избавиться от него. Суфарой был прикончен с ведома и даже в присутствии шахиншаха. Сторонники Суфарой по Фирдоуси поднимают бунт и смещают Кавада.

Ключевые слова: *Суфарой, Кавад, Пируз, Валаш, Шираз, эфталиты, Аму-дарья, Фирдоуси, Табари, Прокопий, военачальник, поход.*

SUFAROY AND ATTEMPTS TO RECTIFY THE AFFAIRS OF THE EMPIRE

Sufara, with the disappointment of the name in the sources, is possibly the prototype of Bahram Chubin, the leader of the late sixth century VI, who tried to stop the collapse of the Sassanid Empire in his own way. Sufaroy appears on the historical arena, naturally, not without artistic comprehension, from the end of the reign of Piruz I to the beginning of the second accession to the throne of Kavad by father Anushirvan.

Both in artistic and historical presentation, including Roman and Greek authors, Piruz I, due to his inexperience in military affairs, dies in battle with the Hephthalites. In captivity, the enemy will remain the retinue of Piruz I and the young Kavad, the future shahinshah. It is known that this happened in 484, somewhere on the right bank of the Amu Darya River.

Piruz I was the first Sassanian king to die on the battlefield. In fact, the throne of a great empire is left without a worthy king. Wallash was young, and Jamasp, who was put in the place of Kavad in his first reign, was only ten years old according to Ferdowsi. All this time, the power was ruled by the military leader Sufara, a representative of a noble family from Shiraz. He organizes and undertakes a campaign against the Hephthalites in order to avenge the death of Piruz I and free the prisoners, including the main magician and sister of Piruz.

Sufaroy makes a successful military campaign, concludes another peace with the Hephthalites or Turks. Upon his return to Ctesiphon, Sufaroy displaces Wallash and replaces Kavad in his place. Kavad, judging by Procopius, saves his brother's life, but gouges out his eyes.

Since Sufara actually ruled the empire, Kavad advises to get rid of him. Sufara was killed with the knowledge and even in the presence of the Shahinshah. Sufaroy's supporters over Ferdowsi revolt and depose Kavada.

Key words*: Sufaroy, Kavad, Piruz, Valash, Shiraz, Hephtalites, Amu Darya, Ferdowsi, Tabari, Procopius, military leader, campaign.*

Сведение об авторе:

Юлдошев Абдулло Курбонмаматович *– Таджикский национальный университет, кандидат филологических наук, доцент кафедры истории таджикской литературы.* ***Адрес****: г. Душанбе, проспект Рудаки 17. E-mail: romish2004@inbox.ru, Телефон: (+992) 939914949.*

About the authors*:*

Uldoshev Abdulla Kurbonmamatovich *– Tajik national university, candidate of philology, associate professor department of the history of Tajik literature. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue 17.* ***E-mail****: romish2004@inbox.ru,* ***Phone****: (+992) 939914949.*

ФИРДАВСӢ ВА ШЕКСПИР: ҲАМГУНАГИИ АСАРҲОИ ЛИРИКӢ

Шозиёева Г.П.

Институти омӯзиши масъалаҳои давлатҳои Осиё ва Аврупои АИ ҶТ

Дар саҳифаҳои таърихи адабиёти ҷаҳон танҳо ашхоси ангуштшумор тавонистанд, номи хешро абадӣ гузоранд. Ҳаким Фирдавсӣ ва Вилям Шекспир аз зумраи чунин бузургон мебошанд, ки садсолаҳо бо ашъори нотакрорашон маълуму машҳур ҳастанд. Ин ду ситораи дурахшони адабу фарҳанг ва маданияти Шарқу Ғарб на танҳо бо осори калонҳаҷм, балки аз ҷиҳати маъно пурмазмуну арзишманд ба дили оламиён роҳ ёфтаанд. Ҳарчанд нобиғаи Ғарб дорои чандин асари нотакрор бошад ҳам, Ҳакими бузурги Шарқ зиёда аз 50 достони бузург дар асари безаволи худ «Шоҳнома» ба назм даровардааст.

Муаррих, мутарҷим, ховаршинос ва шоири эронӣ Саид Нафисӣ (1896-1966) мавқеву мартабаи ин ду шахсиятро гиромӣ дониста, мақоми Фирдавсиро ба Ҳомер, Вергилий, Шекспир, Данте, Сервантес, Шиллер, Пушкин, Лермонтов ва дигарон баробар донистааст. Саид Нафисӣ соли 1934 вақте, ки Иттифоқи Шӯравӣ ҳазораи Абулқосим Фирдавсиро, маҳз бо супориши И.О. Сталин ҷашн мегирифт, рочеъ ба нобиғаи Шарқ чунин суханҳоро таъкид кардааст: «Абулқосим Фирдавсӣ бо ашъори пурмазмуни худ ба адабиёти ҷаҳон таъсири беандоза калонро расонд» [4, с. 105].

Рочеъ ба мавқеи хос ишғол намудани чунин олиҳимматони классикии фарҳангу тамаддуни худ олимон ва донишмандони зиёд андешаронӣ намудаанд. Дар баробари олимону пажуҳишгарони Шарқ, муҳаққиқони Ғарб низ паҳлуҳои зиёдро ифшо намуданд. Ҳатто дар минбарҳои баландтарини ҷаҳонӣ аз ҷониби донишмандон, олимон ва сиёсатмадорон рочеъ ба бузургии нобиғаи бузурги Шарқ Фирдавсӣ баҳои арзишманд дода шуданд. Ҳангоми ҷашн гирифтани 1000-солагии «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ мудири кулли созмони ҷаҳонии ЮНЕСКО Федерико Майор Зарагоза (Federico Mayor Zaragoza[*] дар Симпозиуми ҷаҳонӣ чунин гуфтааст: «Ҳазор сол қабл аз Ренессанси (Эҳёи) Ғарб, пеш аз асри XVIII давраи равшангарӣ, яъне пеш аз таваллуди Рене Декарт (René Descartes 1596-1650)[**], Волтер (1694-1778)[***] шоири Шарқ Фирдавсӣ андешаҳо рочеъ ба хирад гуфтааст. Шоири бузурги Шарқ суханро чунон баён намудааст, ки хонандаро бе ихтиёр шефтаи хирад месозад. Ман аз он лаҳзае, ки «Шоҳнома»-ро хондам, эҳсос кардам, ки бо як асари комилан пур аз маънӣ ва воқеӣ рӯ ба рӯ ҳастам» [1, с.52]. Федерико Майор Зарагоза суханҳои худашро бо байтҳои Ҳаким Фирдавсӣ ҷамъбаст менамояд:

Сухан чун баробар шавад бо хирад,
Равони сароянда ромиш барад. [2, с.6].

Албатта қобили зикр аст, ки ҳам Фирдавсӣ ва ҳам Шекспир тавонистанд дар ҳар давру замон сухани ҳақиқии таърихӣ, ки силсиламавзӯъҳои ҷолибро касб менамоянд, ба оламиён пас аз худ ба ёдгор бимонад.

Чи тавре ки медонем, Ҳаким Фирдавсӣ (935-1020) зиёда аз шашсад сол пеш аз Вилям Шекспир (1564-1616) ҳаёт ба сар бурдааст ва осори мондагорашро зимни дастрасӣ ба сарчашмаҳо, китобхонаҳо ва бойгониҳои бостонии ниёгони худ таълиф намудааст. Пас аз офаридани асари таърихи бостони Шарқ «Шоҳнома», дигар муҳаққиқони дунё, ба мисли Шекспир, Пушкин, Диккенс, Чернишевский ва дигарон аз он бархӯрдор шуда, таъсир гирифтанд.

Муҳаққиқи сербӣ Лҷилҷана Седлар (Ljiljana Sedlar), ки бештар ба таҳқиқи Вилям Шекспир машғул мебошад, корҳои зиёди илмиро анҷом додааст ва дар баробари ин таъсири адабиёти хориҷӣ, ба вижа адабиёти форсу тоҷикро ба осори В. Шекспир дақиқ ва амиқ нишон додааст. Ӯ ҳамосаи Фирдавсӣ «Шоҳнома», ки таърихи бонуфузи Эронро то давраи ба охир расидан, яъне то асри XI дар

---

[*] Федерико Майор Зарагоза (Federico Mayor Zaragoza – олим, кимиёшинос, сиёсатшинос, шоир ва нависандаи машҳури испанӣ. Йаштумин мудири кулли созмони ғайонии ЮНЕСКО (1987-1999)

[**] Рене Декарт (René Descartes 1596-1650) – файласуф, риёзидон ва физики фаронсавӣ

[***] Вольтер (1694-1778) номи аслиаш Франсуа Мари Аруэ – файласуф, муаррих, шоир ва нависандаи бузурги фаронсафӣ

бар мегирад, таҳлил намудааст. Чи тавре ки медонем таърихи халқи форсу тоҷик аз оғози пайдоиши худ зиддиятҳои зиёдро аз сар гузаронидааст ва новобаста аз торумор гардидан аз тарафи қабоилу сулолаҳои дигар маъмули ҷаҳон гардид, зеро, ки саҳми илму фарҳанги форстаборон беандоза бузург буд. Фирдавсӣ низ тавонист тавассути асари баландмазмуни худ мақоми ҷаҳониро гирад. Ҳаким Фирдавсӣ пешдодиёни худро аз зартуштиён оғоз бахшида, то давраи худро ба риштаи назм ба қолаб даровардааст. Аммо ин ҷанбаи ҳамосӣ то ҳол пурра таҳқиқ нашудааст, зеро он мавҷудияти амалияҳои иҷтимоиро, ки аксар вақт бо зардуштия робита ва ҳамбастагӣ доранд, адолат ва ҳақиқат асос ёфтаанд ва аз қадимулайём ҷомеаи инсонӣ ва таърихи инсониятро ба самти мавҷудияти инсондӯстона талқин месозад.

Ӯ дар яке аз таҳқиқоташ чунин андешаронӣ намудааст: «Достони Фирдавсӣ роҷеъ ба Кова, ки оҳангари хушсалиқа ва қаҳрамони мусбии «Шоҳнома» мебошад, ки давраи асотирии Форсро инъикос менамояд, хеле пеш аз дигар асарҳои англис Мартин Лютер Кинг (Martin Luther King (1929-1968) иншо шудааст» [6, с. 34].

Ҳарчанд асарҳои ҳамосӣ, ба вижа «Шоҳнома» дунёи ҷанг ва набардро дар худ таҷассум намояд ҳам, аммо дар онҳо аз муҳаббат ва эҳсосоти фардӣ низ суханҳои ноб сухан ҷой дода шудаанд. Бояд гуфт, ки ҳамосанависон ин мавзӯъро (лирикӣ) барои якранг нашудани асар ва дуруст нишон додани таърихи воқеии худ, ки сабабгори ин ё он низоъ мегарданд, истифода мекунанд. Ҳаким Фирдавсӣ, ки дар «Шоҳнома»-и безаволи худ авотифи мухталифи инсонӣ, аз ҷумла шодӣ, андуҳ, бахилӣ, разилӣ ва дигар хислатҳои манфиву мусбӣ пардохта, ба ҳам ки аз куҳантарин авотифи инсон ба ҳисоб меравад, андешарониҳои зиёд намудааст. Ишқ дар «Шоҳнома» вижагии хусусиро дорост ва он услуби ба худ хосро дорад. Ишқи эҷоднамудаи Ҳаким Фирдавсӣ ишқи воқеӣ буда, ҳар инсон дар тӯли ҳастияш бо он рӯ ба рӯ мешавад. Пас мавзӯи ишқи инъикосшуда дар «Шоҳнома» дорои моҷаро ва таззодҳои воқеӣ мебошад. Дақиқтар ҳиссиёти занон дар «Шоҳнома» ва баъдтар дар осори шоир ва намоишнависи англис Вилям Шекспир низ ҷасурона ва далерона тасвир ёфтааст. Гуфтан лозим аст, ки Вилям Шекспир мазмуну муҳтаворо дар асараш нигоҳ дошта, чанде аз хислату рафторҳои шарқиёнаи назмшудаи Ҳаким Фирдавсиро ба хислатҳои Ғарб баробар месохт. Албатта сухан дар бораи асари лирикии Вилям Шекспир «Ромео ва Ҷулет» меравад. Асари моҷароии (трагедии) мазкур солҳои 1594-1595 таълиф шудааст.

Қайд кардан ба маврид аст, ки таъсир бардоштани Вилям Шекспир аз «Шоҳнома» нуктаҳои зиёдро дақиқ месозад. Масалан, муаллифи китоби «Нишони санъат, дин ва маданият: руҳи табиат»-и Фэррин Чалковск чунин менависад: «Анор» ва «дарахти анор» меваи бумии Форсзамин мебошад. Ҳамчунин анор таърихи қадима ва чун нишони таваллуди дубора дар фарҳанги форсҳо мебошад. Ранги сурхи анор чун хуни инсоният то дами марг буда, донаҳои он ҳаёти навро инъикос мекунанд» («The *pomegranate tree* or *punica* granatum is native to Persia (Iran). Pomegranate also has a long history as a symbol of rebirth. Blood itself is a symbol of life and vitality as well as death, and the seeds suggest fertility and new life») [5, с. 298].

Меваи анор дар «Шоҳнома»-и Ҳаким Фирдавсӣ «нор» ва «гулнор» омада, нишони ишқу ошиқӣ ва муҳаббатро таҷассум менамояд. Фирдавсии бузург лаҳзаҳои маҳрамона ва ошиқонаи офаридаашро маҳз бо истифода аз ин меваи ҳаётбахш нишон додааст:

Ба гулнор монад ҳаме чеҳри ту,
Зи шодӣ бихандад дил аз меҳри ту.
Чу нуҳ сол бигзашт бар сар сипеҳр,
Гили зард гашт он чу гулнор чеҳр** [3, с. 46]*

Дар ҷойи дигари достони «Рудоба ва Зол» шоир мефармояд:

Чу бишнид Рудоба он гуфтугӯй,
Барафрӯхту гулноргун кард рӯй.
Ҳаме гуфту як лаб пур аз ханда дошт,
Рухон ҳамчу гулнор оканда шуд. [3, с.54]

Вилям Шекспир дар «Ромео ва Ҷулет»-и худ аз забони Ҷулет чунин зикр мекунад: «Шумо бояд биравед? Он рӯз наздик нест. Он булбул буд ва на мисли чароғе, ки ҳаваси тарсони гӯшатро мекашид. Шабона вай дар он дарахти анор суруд мехонад. Ишқи ман, ба ман бовар кунед, он муҳаббати ман аст» «Must you go? It is not yet near day. It was the nightingale and not the lark that pierced the frightened hollow of your ear. Nightly she sings on that pomegranate tree. Believe me, love, it was the nightingale».

Фирдавсӣ дар «Шоҳнома» ҷабҳаҳои дигари адабиро бо ҷабҳаҳои дигар чун иқтисодиву сиёсӣ, фарҳанг, анъана ва расму русуми аҷдодӣ омехта карда, онҳоро мӯшикофона ва дақиқбинона ба

* паричеҳра
** анор

қалам додааст. Масалан, Ҳаким Фирдавсӣ истифодаи шакарро дар рӯзҳои шодиву хурсандӣ, ба мисли маросимҳои арӯсӣ чунин нишон додааст:

Ҳаме ёли асбон пур аз мушку май,
Шакар бо дирам рехта зери пай. [2, с. 211].

Метавон гуфт, ки истеҳсоли «мушку май» ва «шакар» дар асрҳои X-XI дар Шарқ шурӯъ шудааст ва он тамаддуни ғанӣ ва рушди нумӯи пешдодиёнамон нишон медиҳад. Вожаи «шакар» ба маънои маҷозӣ низ дар ҳар дуи ин асарҳо истифода мешавад, яъне «шакарханд», «ширин» «ҷон» ва ғ. истифода шудааст.

Вилям Шекспир пайваста ин вожаро дар асари лирикии худ «Ромео ва Ҷулет» нишон додааст: «Ҷонам, ман ҳам. Ман туро бо ишқи зиёди худам мекушам. Шаби хуш! Шаби хуш! Ҷудоӣ чунин андӯҳи тӯлонист, ман фақат инро то пагоҳ гуфта метавонистам» («Sweet, so do I. Yet I would kill you with too much loving. Good night, goodnight! Parting is such sweet sorrow, that I could say goodnight until tomorrow»).

Чи тавре ки дидем, достонҳои нобиғони Шарқу Ғарб «Рудоба ва Зол» ва «Ромео ва Ҷулет» ҳамгунагии хеле зиёд дорад ва он аз огоҳ будани Вилям Шекспир аз осори Ҳаким Фирдавсӣ гувоҳӣ медиҳад. Дар ҳар ду асари мазкур ҳиссиёт, меҳру муҳаббати онҳо якранг ба қалам дода шудааст. Лозими зикр аст, ки «Ромео ва Ҷулето» мисли достони «Рудоба ва Зол» ду дилдодае мебошанд, ки аз оилаҳои рақиб, яъне оилаҳои ***Монтекки*** ва ***Капулетти*** буданд. Рудоба қаҳрамони асари безаволи Фирдавсӣ «Шоҳнома» мебошад, ки бидуни розигии падараш ба Зол ошиқ мешавад. Рудоба духтари шоҳи Кобул Меҳроб мебошад, ки бар зидди қабилаи мӯбадон, ки онро Сом роҳбарӣ менамуд, пайваста муборизе мебурд. Новобаста аз норозӣ будани падари Рудоба ва муқобилиятҳои пайваста, ин ду ошиқ ба коми ҳамдигар расида, аз онҳо Рустами достон таваллуд мешавад:

Бипурсид Синдухт Меҳробро,
Зи хушоб бикшод анобро.
Чи мардист он пирсар пури Сом?
Ҳаме тахт ёд оядаш ё ки ном?
Чунин дод Меҳроб посух бадӯ
Ки «эй сарви симин бар моҳрӯй...

Мазмуну муҳтавои қисмати ин достонро низ Вилям Шекспир дар «Ромео ва Ҷулет» истифода намудааст:

Two households, both of the same rank,
In fair Verona, where we set our scene,
From an old grudge, break out again in violence
And civil blood dirties civil hands.
From these two families
A pair of star-crossed lovers come to life;
And their piteous misadventure
Will bury their parents' hatred with their deaths.
The fearful passage of their death-marked love,
And the continuance of their parents' rage,
Which only their children's death will remove,
Is now the business of this play. [7, с. 19].
(Тарҷума):
Ду хонавода, ҳарду аз як мартаба,
Дар Верона ин ҳодиса рӯй медиҳад,
Ҳар ду ҷониб кина, ғазаби кӯҳна доранд
Ва хуни аз дутои ин ду оилаҳо рехта мешаванд
лекин аз онҳо ногаҳон ҷуфти муносиб пайдо мешаванд
Ва бо бадбахтии онҳо,
Нафрати волидайн бо марги ин ду ошиқ мепайвандад.
Бо гузашти даҳшатноки муҳаббати онҳо,
хашми волидонашон давом меёбад
То фоҷеа то марги онҳро мо
Қиссаи мо давом меёбад.

Дар заминаи достони «Рудоба ва Зол»-и Фирдавсӣ дар «Ромео ва Ҷулето»-и Вилям Шекспир низ моҷароҳои зиёд рух доданд, аммо ин ду дилдода ба висоли ҳамдигар расиданд.

Пас лозим ба тазаккур аст, ки мазмуну муҳтавои лирикии «Рудоба ва Зол»-и Ҳаким Фирдавсӣ ва «Ромео ва Ҷулет»-и Вилям Шекспир ба ҳамдигар наздиканд ва ин ҷаҳонӣ будани мақоми нобиғаи Шарқ Фирдавсии бузург ва ҷойгоҳи осори безаволи ӯро нишон медиҳад.

АДАБИЁТ

1. Салмон Албудур. Ҷанбаҳое аз ҳикмату фалсафа дар «Шоҳнома»и Фирдавсӣ. Маҷаллаи Донишкадаи адабиёт ва улуми инсонии Донишгоҳи Теҳрон, соли 1371, шумораи 2, 236с.
2. Фирдавсӣ Абулқосим. Шоҳнома. Ҷилди III, Москва, 1965, 259 с.
3. Фирдавсӣ Абулқосим. Шоҳнома. Ҷилди IV, Москва, 1965, 249 с.
4. Шозиёева Г.П. Становление фирдоусиведения в Таджикистане (30-40 гг. XX века Диссертация на соис. уч степ.канд. филологических наук, Институт языка и литературы им. Рудаки АН РТ, Душанбе, 2017, 168 с.
5. Farrin Chwalkowski. Symbols in Arts, Religion and Culture: the soul of nature, London: Cambridge Scholars Publishing, 2016, 298 pp.
6. Ljiljana Sedlar. On the book of kings: Firdowsi, Voltaire, Peter Brook, Serbian Scientific Journal, № 63, 2017, 25-34 p.
7. William Shakespeare. Romeo and Juliet, London: Scientific Publish, 1952, 73 pp.

ФИРДОУСИ И ШЕКСПИР: СХОДНОСТЬ ЛИРИЧЕСКИХ ПРОИЗВЕДЕНИЙ

В этой статье автор исследует лирические рассказы двух мировых поэтов, т.е. Хакима Фирдоуси и Уильяма Шекспир. Автор глубоко проанализировал сходство и сходство содержания этих двух рассказов. Лирические идеи Фирдоуси подробно описаны в романе Уильяма Шекспира «Ромео и Джульетта».

Следует отметить, что сходства существуют и в других работах Востока и Запада. Чтобы найти такие проблемы, необходимо установить более литературные отношения между таджикскими и английскими учеными, исследователи и востоковедами.

Ключевые слова: *Хаким Фердоуси, лирическая поэзия, Уильям Шекспир, «Рудабе и Зал», гений, «Ромео и Джульетта», любовь, трагедия.*

FIRDOUSI AND SHAKESPEARE: SIMILARITY OF LYRIC POEMS

In this article, the author analyses the lyric stories of two world poets, as well as Hakim Firdousi and William Shakespeare. The author deeply analyzed the similarities of these two stories. Firdowsi's lyrical ideas are described in detail in William Shakespeare's novel Romeo and Juliet.

It should be noted that the similarities exist in other works of the East and West. To find such problems, it is necessary to establish more literary relations between Tajik and English scholars, researchers and orientalists.

Keywords: *Hakim Ferdousi, lyric poetry, William Shakespeare, Rudabe and the Hall, genius, Romeo and Juliet, love, tragedy.*

Сведения об авторе:

Шозиёева Гулмо Парвонашоевна, *кандидат филологических наук, учений секретарь Института изучения проблем стран Азии и Европы АН РТ, E-mail: dr.shoziyoevag@gmail.com*

About the author:

Shoziyoeva Gulmo Parvonashoevna, *candidate of philology sciences, Academic Secretary of the Institute of studying of the issues of the Asian and European countries, E-mail: dr.shoziyoevag@gmail.com*

ОСОБЕННОСТИ ПЕРЕДАЧИ ЭМОЦИЙ В ПЕРЕВОДЕ ТРАГЕДИИ У. ШЕКСПИРА «ГАМЛЕТ» С РУССКОГО ЯЗЫКА НА ТАДЖИКСКИЙ

Мурувватиён Дж.Дж.

Институт языка и литературы им. Рудаки

Гамлет - прапрадед всех литературных героев - философов в мировом искусстве, и в первую очередь – «героев модернистских произведений XX века - от персонажей Ибсена до Стивена Дедалуса и Леверкюна. Все великие писатели в той или иной мере ставили перед собой гамлетову дилемму, сближая искусство с мудростью и красоту - с решением кардинальных проблем бытия… Гамлет - это попытка Шекспира охватить единым взглядом всю картину человеческой жизни, дать ответ на сакраментальный вопрос о ее смысле, подойти к человеку с позиции Бога». [3]

Богатый метафорический язык, утонченный высокий стиль Шекспира, его мир, художественные особенности текста, «дух оригинала» [4] успешно переданный русскими переводчиками, привлекают внимание и таджикских переводчиков XX века, среди которых особое место отводится переводу трагедии «Гамлет».

Перевод произведений Шекспира усложняет его богатый образный язык, обороты, богатый психологизм, который на языковом уровне выражается различными способами. Но как быть если перевод осуществлен из языка посредника? Сможет ли вторичный перевод передать всю ту прелесть, которую автор подлинника донес до своего читателя? Конечно же, нет, так как – это уже, своего рода проработанный материал, в который заложено мировидение другого переводчика, например, в переводе трагедии «Гамлет, принц датский» М. Лозинским, и хотим мы того или нет, но текст «Гамлета», написанный Шекспиром в 16 веке, к таджикскому читателю XX века попал уже с личным кодом М.Л. Лозинского, который автоматически, при переводе на таджикский язык приобретает дополнительный код Сотима Улугзода.

«Гамлет, принц датский» самая известная пьеса Шекспира в мировой драматургии. Написал он её в 1600 - 1601 годах. Главная тема «Гамлета, принца датского» - тема зла, разложения, падения моральных и нравственных норм. Сюжет трагедии имел большую давность и неоднократно обрабатывался в литературе уже до Шекспира.

События драмы, в основном, развиваются в замке, принадлежащем семье принца датского, где бродит призрак. Главный герой Гамлет - принц датский, возвращается в королевство из-за внезапной смерти отца. смерть отца изменила его жизнь. Друзья и возлюбленная, мать предают его.

Перевод «Гамлета» в исполнении М.Л. Лозинского датируется 1933 годом. По всей видимости, М.Л. Лозинский «взялся за эту работу с определенной целью, т.к. «Гамлет» переводился на русский язык с 1810 года каждые десять или двадцать лет. Для него это была борьба со слишком вольным обращением с оригиналом при переводе. [8]

Отмечено, что вплоть до 1930-х гг. любой, берущийся за перевод произведений Шекспира, мог распоряжаться его стихами «как вздумается и растягивать, и кроить их по своему произволу так, чтобы из одного стиха выходило полтора или два, а порою и три, и четыре» [10, с.215]. По утверждению К.И. Чуковского, в 1930-е гг. «дань формализму» [10, с.215] платили даже лучшие из переводчиков, желая покончить с «разгульным своеволием, которое бесконтрольно царило в переводах минувшей эпохи» [5, с.215].

При изучении исследований, посвященных анализу драмы «Гамлет», мы столкнулись с тем, что чаще внимание исследователей привлекают особенности перевода монолога Гамлета, в котором, как они считают, кроется подлинный дух трагедии, главный его вопрос. По словам Шайтановой И.О., одного из первых критиков переводов «Гамлета», этот монолог является «внутренним состоянием мыслящей и сомневающейся части человечества» [11, с.110].

С. Улугзода перевел драму в 1978 году. [12**]**. В целом, творчество С. Улугзода по сути полностью отражает все вехи становления и развития художественного перевода XX века в таджикской литературе, и не только прозы, но и поэтического перевода. Переводческую деятельность С. Улугзода можно разделить на два периода: период формирования (30-е годы) и период зрелости (70-е годы). Сотим Улугзода для перевода выбирал произведения, которые максимально приближали человека XX века злободневностью вечных тем. Он был из числа переводчиков, сумевших создать адекватные переводы произведений разного жанра, стиля и формы. Как переводчик С. Улугзода по-своему уникален неровностью качества своих переводов, в чем и выявляется его уникальность, выражается стремление по возможности точно передать оригинал на таджикском языке. С. Улугзода – прозаик и С. Улугзода-переводчик – разные по сути творческие личности. Если в его собственной прозе мы наблюдаем дотошную точность, скрупулезность к деталям и эта точность делает его собственную прозу ценной, то в переводе таковым является некоторая вольность в отношении к подлиннику.

В силу столь неоднородного материала, выбранного Сотимом Улугзода для перевода, как трагедия «Гамлет» У. Шекспира, весьма сложно говорить о качестве текстов, выходящих из-под пера писателя. Как уже известно, С. Улугзода переводил как прозу, так и поэзию из русской и зарубежной литературы. Из поэтических переводов Сотима Улугзода можно назвать поэму «Борис Годунов» Пушкина, поэтические строки из романа «Дон Кихот» М. Сервантеса, трагедию в 5-ти действиях «Гамлет» У. Шекспира, которую переводили такие крупные переводчики, как Н. А. Полевой, А. И. Кронеберг, П. И. Вейнберг, Н. А. Холодковский, А. Л. Соколовский и многие другие.

Несмотря на незатихающий интерес к творчеству С. Улугзода в целом и активное исследование его наследия в последние десятилетия, один из последних его переводов - пьеса «Гамлет» – до сих пор остается, неизученным, как, впрочем, и все остальные его переводы.

Мы попытаемся впервые изучить особенности перевода трагедии «Гамлет» в исполнении С. Улугзода в контексте передачи эмоций.

Эмоции - это «особый класс психических процессов и состояний (человека и животных), связанных с инстинктами, потребностями, мотивами и отражающих в форме непосредственного переживания (удовлетворения, радости, страха и т.д.) значимость действующих на индивида явлений и ситуаций для осуществления его жизнедеятельности» [7, с.567]. Эмотиология, по определению В.И. Шаховского, - наука «о вербализации, выражении и коммуникации эмоций». Осмыслением и научным изучением сущности эмоционального исследователи занимаются с древних времен [14, с.196], интерес человечества к нему остается неизменным, меняются только подходы, теории и воззрения. Основная черта художественного перевода – это принадлежность текста перевода к произведениям, обладающим художественным достоинством и исходя из этого, понятие «творческая индивидуальность переводчика» для этого вида перевода имеет первостепенное значение. Художественный перевод ориентирован на подлинник и всецело зависит от него, однако нельзя опровергать ту долю относительной самостоятельности, которая выражается в самостоятельности переводчика в момент создания варианта перевода, подходящего для его культуры, путем конкретизации, генерализации, модуляции и целостного преобразования. Нас интересует какую роль эти переводческие приемы играют в передаче или переводе эмоциональной оценки, состояния персонажей, которые составляют одну из главных особенностей перевода трагедии «Гамлет» У. Шекспира на таджикский язык.

Эмоции задают тот важный психологический фон, который несёт ответственность за степень воздействия на читателя. Их языковое выражение объясняет субъективное отношение героя к конкретным событиям, потому как «говорящему обычно вовсе не безразлично то, о чем он говорит» [2, с.8], где особенную роль играет ритм, темп, тон, пауз, мелодика, интонация и т.п. [1, с.8], кроме того, эмоции в речи выражаются «с помощью междометий и (значительно в меньшей мере) словами с эмоционально-экспрессивной коннотацией». [9]. Достаточно продуктивным способом выражения эмоций является ирония. Для репрезентации эмоций также используются такие средства, как антитеза, градация, гипербола, литота, аллюзия, контраст, оксюморон, различные виды повторов, сравнений. Чтобы получить эквивалентный перевод, переводчики особо стремятся сохранить стиль автора произведения, те способы, с помощью которых в оригинале характеризуется эмоциональное состояние персонажей, где ирония может служить средством характеристики персонажей, создания образов, что и делает ее передачу важной в переводе текста. Правильная передача иронии с учетом ее стилистических, функциональных, логических характеристик, способна дать верную интерпретацию.

Важно учесть тот момент, что анализ драмы в основном строится на характеристике сценических диалогов, где дикция и синтаксис, сложная семантическая структура, как и «реплика, помимо отношения к объекту высказывания, вступает в целый ряд последующих семантических связей» [6, с.188]. Когда речь идет о трагедии «Гамлет», где исследователями найдены 61 шекспиризмов, невозможно не отметить трудности перевода эмоций и передачу описаний эмоционального состояния персонажей, составляющих одну из главных особенностей трагедии. Имя Гамлета учеными отмечено в словаре крылатых выражений, стало нарицательным для описания человека, всегда и во всем сомневающегося, погрузившегося в размышления, не имеющего способность к решительным действиям. Красочная речь Гамлета –содержит самое большое количество крылатых выражений, богата двусмысленностью, игрой слов, каламбуром, который можно считать речевым портретом героя.

Основная часть трагедии «Гамлета», как и ее перевод на таджикский язык, написана белыми стихами, но в некоторых сценах персонажи говорят прозой (беседа Гамлета с Полонием, Розенкранцем и Гильденстерном, Офелией, королем, Озриком, где он разыгрывает сумасшедшего). Эти прозаические диалоги имеют комическую тональность, полны сарказма, сатирических замечаний. Обратимся к примерам:

Перевод Лозинского:

Гамлет:

Не давайте ей гулять на солнце; всякий плод – благословение; но не такой, какой может быть у вашей дочери. Друг, берегитесь.

Полоний:

(в сторону)

Что вы об этом скажете? Все время наигрывает над моей дочери: вначале он меня не узнал; сказал, что я торговец рыбой; он далеко зашел; и действительно, в молодости я

много терпел крайностей от любви; почти что вот так же. Заговорю с ним опять. – Что вы читаете, принц?

Гамлет:

Слова, слова, слова [13,72]

Перевод С. Улугзода:

Хамлет:

Нагузоред, ки вай дар офтоб гардиш кунад. Ҳар самаре неъмати олист, аммо на он самаре, ки духтари шумо метавонад бор оварад. Дӯстам, эҳтиёт кунед.

Полоний

(ба як тараф)

Ба ин чи мегӯед? Доим суханро чарх занонда ба болои духтари ман меоварад; аммо дар аввал маро нашинохт, маро мохифурӯш гуфт; хеле мубтаълои ҷунун шудааст; дар вокеъ ман ҳам дар ҷавони гирифтори балои ишқ шуда будам; қариб ана ҳамин тавр. Боз гапзанон кунам чӣ. – Чӣ мехонед, шоҳзода?

Хамлет:

Гапу гапу гап [12, 66]

Ирония в этом отрывке проявляется через ироническое употребление глагола ***«чарх занонда»*** по отношению к дочери Полония и преувеличение ***«хеле».***

Шутливая беседа с бывшими товарищами по университету полна сарказма:

Перевод М. Лозинского:

Гамлет:

Так, значит, близок судный день; но только ваша новость неверна. Позвольте вас расспросить обстоятельнее: чем это, дорогие мои друзья, вы провинились перед Фортуной, что она шлет вас сюда, в тюрьму?

Гильденстерн

В тюрьму, принц?

Гамлет

Дания – тюрьма.

Розенкранц

*Тогда ве**сь мир – тюрьма.***

Гамлет

И превосходная: со множеством затворов, темниц и подземелий, причем Дания – одна из худших. [13, 75]

Здесь С. Улугзода прибегает к способу полного перевода с незначительной лексической трансформацией. Он сохраняет грамматический состав исходного иронического высказывания, но использует способ расширения, добавляет существительное ***«кулф» («кулфу занчирхо» - «затворы»),*** которое можно было оставить и как ***«занчирхо»,*** но тогда бы слово приобрело значение ***«оковы»,*** с добавлением же слова ***«кулф»*** появляется намек на тайны, интриги:

Перевод С. Улугзода:

Ҳамлет

Пас охират наздик аст; фақат хабари нави шумо дуруст нест. Ичозат фармоед ботафсилтар аз шумо бипурсам: шумо ба Фортуна чӣ гуноҳе карда будед, ки вай шуморо ба ин ҷо, ба зиндон фиристодааст?

Гильденстерн

Ба зиндон мегуед, шахзода?

Хамлет

Дания зиндон аст.

Розенкранц

Пас тамоми ҷахон зиндон аст.

Хамлет

Ва зиндони олиҷаноб: кулфу занҷирхо, чоҳҳо, таҳхонаҳои бисёре дорад ва Дания ҳам яке аз зиндонҳои бадтарин аст. [12, 70].

Беседа принца с Офелией полна сарказмов:

Перевод М. Лозинского:

Офелия

Как поживали вы все эти дни?

Гамлет

Благодарю вас; чудно, чудно, чудно.

Офелия

Принц, у меня от вас подарки есть,
Я вам давно их возвратить хотела;
Примите же, я вас прошу

Гамлет

Я? Нет;
Я не дарил вам ничего.
Офелия
Нет, принц мой, вы дарили; и слова,
Дышавшие так сладко, что вдвойне
Был ценен дар, - их аромат исчез.
Возьмите же; подарок нам не мил,
Когда разлюбит тот, кто подарил.
Вот, принц.
Гамлет
Ха-ха! Вы добродетельны?
Офелия
Мой принц!
Гамлет
Вы красивы?
Офелия
Что ваше высочество хочет сказать?
Гамлет
То, что, если вы добродетельны и красивы, ваша добродетель не должна допускать собеседований с вашей красотой. [13, 93]

Перевод С. Улугзода:

Офелия
Салом, шаҳзода!
Чӣ гуна буд имрӯз кайфу ҳолатон?
(Правильно: Ин чанд руз – М.Дж)
Ҳамлет
Ташаккур; нагз буд, нагз, хеле ҳам буд нагз.
Офелия
Шаҳзода, тӯҳфае дорам аз шумо.
Кайҳо боз мехостам ки онро ба шумо пас гардонам. Қабул фармоед аз ман.
Ҳамлет
Ман? На. Ҳеч тӯҳфае надодаам ман.
Офелия
Не, шаҳзода, як тӯҳфа дода будед;
Суханҳо гуфта будед чунон ширин
К-аз онхо тӯҳфа қиматтар гашта буд.
Лекин ширинии онҳо адо шуд.
Бигиред; тӯҳфа арзише надорад,
Вакте ошиқ дигар дӯст намедорад.
Хамлет
Ҳо! Хушкирдор, некӯкор ҳастед шумо?
Офелия
Лаббай? **(Правильно было бы: Шохзодаи ман! –М.Дж.)**
Ҳамлет
Зебо ҳастед?
Офелия
Валоҳазрат чӣ гуфтан мехоҳанд?
Ҳамлет
Гуфтан мехоҳам, ки агар шумо некӯкор бошед, накӯкориатон набояд мусоҳиби зебоиятон бошад. [12, 94]

В переводе прилагательные ***«хушкирдор, некукор, зебо»*** подвергаются ироническому переосмыслению, так как в контексте приобретают негативную оценку. В примере прилагательное только усиливается саркастическим обращением ***«лаббай?».*** Ответ Гамлета «***Благодарю вас; чудно, чудно, чудно»*** Улугзода переводит с добавлением – «***хеле хам» - «очень даже»,*** который придает тон передразнивания - «***Ташаккур; нагз буд, нагз, хеле хам буд нагз».*** В данном случае вряд ли можно предположить, что Гамлет всерьёз отвечает Офелии. Улугзода использует ответ-перевертыш «***хеле хам буд нагз»,*** что ещё больше усиливают иронию.

Сотим Улугзода успешно передал сатирические выпады Гамлета актерам против дурной манеры игры; до и во время представления «мышеловки» беседа Гамлета с матерью, Офелией, королем полна едких замечаний, в разговоре о флейте с Розенкранцем и Гильденстерном, издевку над Полонием по поводу того, на что похоже облако, язвительные насмешки, когда принца допрашивают, где он спрятал труп Полония. Юмор, сатира, ирония звучат в разговоре могильщиков с Гамлетом [V, 1]:

Перевод М.Лозинского

Гамлет
Или этот молодец не чувствует, чем он занят, что он поёт, роя могилу?
Горацио
Привычка превратила это для него в самое простое дело.
Гамлет
Так всегда: рука, которая мало трудится, всего чувствительнее.
Первый могильщик
(поёт)
Но старость, крадучись как вор,
Взяла своей рукой
И увезла меня в страну,
Как будто я не был такой.
(Выбрасывает череп) [11, 156]

В переводе Сотима Улугзода, песенка, во-первых, лексически немного преобразована: ***«Взяла своей рукой // И увезла меня в страну»*** переведено путем генерализации - ***«кори номардона кард».*** Здесь прилагательное с более узким значением заменен прилагательным с

более широким значением. Такой прием со стороны Улугзода усиливает имплицитную информацию текста - подтекст, который часто формируется у иронии. Это внутренний смысл высказывания, который не всегда выражен словесно, для его правильного понимания важно правильное восприятие подтекста. То есть в данном отрывке перевод иронии Сотимом Улугзода реализуется в контексте, и именно контекст позволяет распознать иронию. **Итак, перевод:**

Перевод С. Улугзода:

Горацио

Одат ки накардааст, шуғли вай барояш як кори оддӣ шуда мондааст.

Хамлет

Доим ҳамин тавр: дасте ки кам кор мекунад, аз ҳ ама ҳассостар аст.

Гуркови якум

(месарояд)
«Дуздона омад пирӣ,
Кори номардона кард.
Дуздид чавонмардро,
Ах худам бегона кард».
(Белаш косаи сареро гирифта ҳ аво медихад) [12, 182]

В переводе Сотима Улугзода ирония передается полностью, раскрывает мировоззренческую позицию и критическое отношение автора к действительности.

Из прозаических диалогов только два свободны от такого тона: письмо принца Горацио [IV, 6], где можно проследить некоторые способы передачи метафор, к примеру ***«облеклись храбростью»*** переведена дословно ***«чомаи шучоат пушидем»:***

Перевод М.Лозинского:

«*Видя, что у нас слишком малый ход, мы поневоле* ***облеклись храбростью****, и во время схватки я перескочил к ним; в тот же миг они отвалили от нашего судна; таким образом, я один очутился у них в плену»* [13, 145]

Перевод С. Улугзода:

«Чун суръати киштии мо суст буд, мо хоху нохох ***чомаи шучоат пушидем;*** *дар вакти задухурд ман ба тарафи онхо чахидам; хамон лахза киштии мо чудо шуд, бо ин тарз ман танхо ба дасташон асир афтодам».* [12, 167]

В переводе этой метафоры Сотим Улугзода проявил особый творческий прием, он использует готовое таджикское выражение ***«чомаи амал пушидан»***, которое на русском языке можно передать одним выражением ***«да свершится…»***, с разницей лишь в том, что он использует только одну часть - разбивает это готовое выражение на две части и вместо слово ***«амал»*** использует слово ***«шучоат»,*** таким образом, создав свое авторское выражение ***«чомаи шучоат пушидан».***

Метафора ***«как если бы ты бежал от смерти»*** переведено С. Улугзода образно - дословно***: «ту мисли ин ки аз дасти ачал мегурехта боши»:***

Перевод М. Лозинского:

«Позаботься, чтобы король получил письма, которые я послал, и отправляйся ко мне с такой же поспешностью, как если бы ты бежал от смерти». [13, с.145]

Перевод С. Улугзода:

Коре кун ки номаҳои фиристодаи ман ба шоҳ бирасад ва баъд ту мисли ин ки аз дасти ачал мегурехта бошӣ, ба суи ман шитоб кун. [12, с.167]

Выражение ***«сказать тебе на ухо», «и все же они слишком легковесны для дела такого калибра»*** переведено по смыслу «***ба гуши ту суханоне гуям», «Бо ин хама ин суханон нисбат ба хачми кор хеле сабуканд»:***

Перевод М. Лозинского:

«Мне надо сказать тебе на ухо слова, от которых ты онемеешь; и все же они слишком легковесны для дела такого калибра». [13, с.14]

Перевод С. Улугзода:

Маро лозим аст ба гуши ту суханоне бигӯям, ки аз шунидани онҳо забонат лол мегардад. Бо ин ҳама ин суханон нисбат ба ҳачми кор хеле сабуканд». [12, с.167]

Второй прозаический диалог, свободный от иронического тона – это письмо королю, но и там, уведомляя о своем возвращении, Гамлет не мог отказать себе в иронии, которую Улугзода перадет прекрасным соответствием в виде ***«Барахна»! Чаро? // Дар поёни хат у навиштааст: «танхо».*** Вот пример:

Перевод М. Лозинского:

Король

(читает) «Высокодержавцы! Да будет вам известно, что я высажен нагим в вашем королевстве. Завтра я буду ходатайствовать о дозволении увидеть ваши королевские очи, и тогда, предварительно испросив на то ваше согласие, я изложу обстоятельства моего внезапного и еще более странного возвращения. Гамлет».

Что это значит? Или все вернулись?

Иль здесь обман и это все не так?

Лаэрт

Вы узнаете руку?

Король

То почерк принца Гамлета. «Нагим!»

А здесь, в приписке, сказано: «один»!

Ты можешь объяснить? [13, с.147]

Перевод С. Улугзода:

Шоҳ

(мехонад) «*Соҳибсалтанато! Маълум бод ки маро дар мулки шумо бараҳна аз кишти фаровардaнд. Фардо ман ичозат хоҳам пурсид, то манзури назари ҳумоюни шавам ва онгоҳ бо ризояти шумо сабаби бозгашти ногаҳони ва бисьёр ачиби худро баён хаҳам кард. Ҳамлет».*

Ин чӣ маънӣ дорад? Ҳама баргаштанд?

Ё фиреб аст ин?

Лаэрт

Хаташро шинохтед?

Шоҳ

Хати дасти Ҳамлет. «Бараҳна»! Чаро? «Ҳусни хаттӣ» ё «дастхати»

Дар поёни хат ӯ навиштааст: «танҳо».

(Пропущено: Ты можешь объяснить? – М.Дж.) [12, 170]

Улугзода в процессе перевода старается не нарушать соотношение вариации прозы и поэзии, используя это в своем переводе для того, чтобы полнее передать стилевое разнообразие речи действующих лиц. В переводе М. Лозинского и С. Улугзода прозаическая часть текста одинаково служит и для снятия напряжения, и для приобретения драматического звучания. Однако, надо признать, что стихотворная речь в «Гамлете» преобладает. Оба переводчика перевели трагедию в форме нерифмованного стиха - белого стиха. Белый стих С. Улугзода достиг необыкновенной гибкости, тональности, где страсть, патетика, ирония, рассудительность звучит естественно. Таким образом, хотелось бы обратить внимание на то, что переводческая генерация неологизмов, показанная нами на примере переводческих приемов Сотима Улугзода, может анализироваться как один из наиболее эффективных способов заполнения собственно эмотивных лакун, т.е. перевода на родной язык «непереводимых» эмотивов другого языка.

ЛИТЕРАТУРА

1. Александрова, О. В. Проблемы экспрессивного синтаксиса (на материале английского языка): учеб. пособие. М., 1984. – с. 8.
2. Балли, Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка. М., 1955. – с. 8.
3. Гарин, И.И. Пророки и поэты «Гамлет». Источник: http://17v-euro-lit.niv.ru/17v-euro-lit/garin-i-i-proroki-i-poety/gamlet.htmИсточник: http://17v-euro-lit.niv.ru/17v-euro-lit/garin-i-i-proroki-i-poety/gamlet.htm.
4. Комиссаров, В.Н. Теория перевода / В.Н. Комиссаров. - М.: ВШ, 1990. – 348 с.
5. Левик, В.В. Нужны ли новые переводы Шекспира? / В.В. Левик.– М., Советский писатель, 1968. – С. 93-104.
6. Левый, И. Искусство перевода // И. Левый. – М., 1974. –188.
7. Мещеряков, Б.Г., Зинченко В.П. Большой психологический словарь / Б.Г. Мещеряков. – М.: Прайм-Еврознак, 2003.– 868 с.
8. Степура, С. Н. Специфика перевода эпохи модернизма в России в 20-30-е годы XX века / С.Н. Степура // Молодой ученый. — 2011. — №10. Т.2. — С. 42-47. — URL https://moluch.ru/archive /33/3747/ (дата обращения: 24.02.2020).
9. Филимонова, О. Е. Эмоциология текста. Анализ репрезентации эмоций в английском тексте: учеб. пособие. / О.Е. Филимонов. – СПб., 2007. – с. 13.
10. Чуковский, К.И. Высокое искусство / К.И. Чуковский. – М., Советский писатель, 1968. – С. 384.

11. Шайтанова, И.О. «Гамлет» в русских переводах XIX — XX веков / И.О. Шайтанова. - М.: Интербук, 2014. – 410 с.

12. Шекспир, У. Хамлет, шохзодаи Дания. Фочиа дар панч парда. Тарчумаи С. Улугзода. / У. Шекспир. – Душанбе, «Ирфон», 1978. – 222 с.

13. Шекспир, В. Трагедия о Гамлете, принце Датском. Перевод М. Л. Лозинского // В. Шекспир. – Полное собрание сочинений: В 8 т. / Под ред. А. А. Смирнова. М.-Л.: Academia, 1936, Т. 5.– С. 1-175.

14. Ярошевский М.Г. История психологии от античности до середины XX в. / М.Г. Ярошевский. – М., 1996. – 416 с.

ОСОБЕННОСТИ ПЕРЕДАЧИ ЭМОЦИЙ В ПЕРЕВОДЕ ТРАГЕДИИ У. ШЕКСПИРА «ГАМЛЕТ» С РУССКОГО ЯЗЫКА НА ТАДЖИКСКИЙ

Статья посвящена анализу особенностей перевода трагедии «Гамлет» в исполнении С. Улугзода в контексте передачи эмоций, особого класса психических процессов и состояний человека, связанных с инстинктами, потребностями, мотивами и отражающих в форме непосредственного переживания.

Объектом исследования выбрана трагедия У. Шекспира «Гамлет, принц датский» в переводе Лозинского на русский язык и перевод С. Улугзода на таджикский язык.

Путем сравнения, филологического анализа двух текстов – русского и таджикского автор статьи на конкретных примерах выявляет особенности передачи эмоций в переводе и таким образом пытается понять в чем заключается творческая индивидуальность Сотима Улугзода как переводчика.

Автор статьи опирается на мнение исследователей о том, что художественный перевод ориентирован на подлинник и всецело зависит от него, однако нельзя опровергать ту долю относительной самостоятельности, которая выражается в самостоятельности переводчика в момент создания варианта перевода, подходящего для его культуры, путем конкретизации, генерализации, модуляции и целостного преобразования.

С учетом сказанного, в статье ведется осмысление роли переводческих приемов, чтобы понять какую роль они играют в передаче или переводе эмоциональной оценки, состояния персонажей, которые составляют одну из главных особенностей перевода трагедии «Гамлет» У. Шекспира на таджикский язык.

В статье также рассмотрены особенности перевода метафор, иронии, неологизмов. Исследователь ведет размышления о необыкновенной гибкости, тональности, С. Улугзода в передачи эмоций белым стихом, где страсть, патетика, ирония, рассудительность звучит естественно. Таким образом, хотелось бы обратить внимание на то, что переводческая генерация неологизмов, показанная нами на примере переводческих приемов Сотима Улугзода, может анализироваться как один из наиболее эффективных способов заполнения собственно эмотивных лакун, т.е. перевода на родной язык «непереводимых» эмотивов другого языка.

Ключевые слова: *трагедия, М.Л. Лозинский, С. Улугзода, пьеса, перевод, русский, таджикский, метафора, эмоция, неологизм, ирония, намек, белый стих.*

PECULIARITIES OF TRANSFER OF EMOTIONS IN THE TRANSLATION OF THE TRAGEDY BY W. SHAKESPEARE «HAMLET» FROM RUSSIAN TO TAJIK

The article is devoted to the analysis of the features of the translation of the tragedy «Hamlet» performed by S. Ulugzoda in the context of the transfer of emotions, a special class of mental processes and human conditions associated with instincts, needs, motives and reflecting in the form of direct experience.

The object of the study was the tragedy of W. Shakespeare «Hamlet, the Prince of Denmark» in the translation of Lozinsky into Russian and the translation of S. Ulugzoda into Tajik.

By comparing, philological analysis of two texts - Russian and Tajik, the author of the article reveals specific examples of the transfer of emotions in translation using concrete examples and thus tries to understand what is the creative personality of Sotim Ulugzoda as a translator.

The author of the article relies on the opinion of researchers that literary translation is focused on the original and entirely depends on it, however, one cannot refute the share of relative independence expressed in the independence of the translator at the time of creation of a translation variant suitable for its culture, through concretization, generalization, modulation and holistic transformation.

With this in mind, the article comprehends the role of translation techniques in order to understand what role they play in transmitting or translating an emotional assessment, the state of

the characters, which make up one of the main features of translating the Shakespeare's Hamlet into Tajik.

The article also considers the features of the translation of metaphors, irony, hint, neologisms. The researcher reflects on the unusual flexibility, tonality, S. Ulugzoda in the transfer of emotions in white verse, where passion, pathetic, irony, judiciousness sounds natural. Thus, we would like to draw attention to the fact that the translation generation of neologisms, shown by us as an example of the translation techniques of Sotim Ulugzoda, can be analyzed as one of the most effective ways to fill in the actually emotional gaps, i.e. translation into the native language of «untranslatable» emotives of another language.

Keywords: *tragedy, M.L. Lozinsky, S. Ulugzoda, play, translation, Russian, Tajik, metaphor, emotion, neologism, irony, hint, white verse.*

Сведение об авторе:

Мурувватиён Джамила Джамол *– кандидат филологических наук, научный сотрудник отдела современной литературы. Институт языка и литературы им. Рудаки Академии наук Республики Таджикистан. Тел: (+ 992) 937602233 E-mail: alika-xan@mail.ru*

About the autor:

Muruvvatien Jamila Jamol *- Candidate of Philological Sciences, Researcher, Department of Modern Literature of the Institute of Language and Literature Rudaki Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan. Phone number: + 992 937602233 E-mail: alika-xan@mail.ru*

ТАМСИЛ ДАР АШЪОРИ УСТОД АБӮАБДУЛЛОҲИ РӮДАКӢ

Шарифова Г.Х.

Донишкадаи омӯзгории шаҳри Панҷакент

Тасвири образи ҳайвонот дар адабиёт як навъи оинаи дили инсон аст. Хислату хосият ва сифати ҳар инсон аз дигараш куллан тафовут дорад. Ва маҳз ҳамин тамоми насли инсонро нисбат ба олами вуҳуш муайян мекунад.

Қадимтарин зуҳуроти эҷодиёт бисёр вақтҳо ба тасвири ҳайвонот алоқаманд аст ва бешак, мучассамаҳои қадимиро бо расми ҳайвонот ва тасвири инсон дучор меоем[13].

Шиносоӣ ва омӯзиши олами ҳайвонот инсонро водор мекунад, дарк намояд, қиррае ки ӯро бо олам мепайвандад – парастиши ҳайвонот мебошад. Минбаъд, албатта, нақши ҳайвон дар ҷамъият заиф шудан мегирад, лекин ин ҳамчун фазои маъниофар, ки дорои сюжетҳои нав ба нав мегардад, боқӣ мемонад. Ҳайвонот – намуди аз ҳама намоёни рӯҳу ҷон шуморида мешуданд, ки нақшу ҷойгоҳи инсонро дар табиат муайян мекунанд.

Дар таърихи маданият нақши муҳимро давраҳои ибтидоии он мебозад. Дар замони ибтидоӣ ин асоси парастиши ҳайвонот ва илоҳигардонии онҳо ҳисоб меёфт. Аз ин рӯ, минбаъд ин чиз барои мустаҳкамшавӣ асос мегардад. Анимализм (ҳар мавҷудоту махлуқоти ҷондор) чун вобастагии боидроки байни инсон ва ҳайвон – яке аз сохторҳои муҳимест, ки беш аз пеш ба муносибати таъсироти тарафайни инсон бо тамоми мавҷудоти зиндаи рӯи замин итоат намекунад.

Тамоми ин муаммоҳо дақиқан дар эҷодиёти манзум акс ёфтааст, ки ба дарки муносибати байни ҷонварон ва инсон мадад мерасонад.

Яке аз иртибототи беҳтарини ин ду зуҳурот – усули тасвири масал (басня) ва истиораи ҷонварон аст, ки дар адабиёти Шарқ аз давраҳои қадим маълум будааст.

Дарки олами ҷонварон аз дигар намуди олами табиат мураккабтар аст. Ба ҳайвонийят ташбеҳи рӯҳонийят дода намешавад, зеро худ ҷонварон хислати хоси худ – зуҳуроти инфиродӣ ва муайяни хешро доранд.

Назм миёни меҳварҳои ҳайвонот ва инсоний канда-канда симоҳои дур ва дар айни замон наздикшавандаро пайдо мекунад. Ҷонварон дар миёни инсон ва табиат мақоми бетарафиро ишғол менамоянд.

Гарчанде ҷонварон як қисмати табиат ҳастанд, ба он наздик шуда наметавонанд, ё ки сифати хоси худро доро буда, хусусияти инсониро соҳиб шуда наметавонанд. Табиист, ки худи мавҷудияти ҷонварон як навъи зебоист, ки ҳатто дар мусаввараҳои ибтидоӣ акс ёфтааст [2-4; 8-12].

Тамсил дар адабиёти форсу тоҷик аз замонҳои қадим арзи вуҷуд карда буд. Пеш аз он, ки ба образҳо ва осори тамсилии даврони қадими адабиёти тоҷик назар афканем, зарур аст, ки мафҳуми тамсилро шарҳ диҳем. «Тамсил ҳосили як иртиботи дугона байни мушаббаҳ ва мушаббаҳбиҳӣ аст. Дар тамсил ҳам асл бар ин аст, ки фақат мушаббаҳдиҳӣ зикр шавад...

Қаҳрамони ҳикояти тамсилӣ мумкин аст афроди инсонӣ (тамсили ғайриҳайвонӣ) ё ҷонварон (тамсили ҳайвонӣ) бошанд. Намунаи тамсили ғайриҳайвонӣ бисёре аз достонҳои «Маснавии

маънавӣ»и Ҷалолиддини Румӣ аз қабили «Тӯтӣ ва бозаргон», «Равған рехтани тӯтӣ», «Достони шайх Аҳмади Хазравия»... ҳаст, ки Мавлоно аз ҳамаи онҳо маъное ҷуз маънои зоҳирӣ ирода кардааст» [14, с.79].

Азбаски Мавлоно дар «Маснавии маънавӣ» аз тамсил фаровон истифода кардааст, сабабашро аз асари мавсуфи худи орифу шоири донишманд бояд ҷуст, то роҳе барои пажӯҳиши мавзӯи пешгирифтаи мо бикшояд. Бегумон, чунин сатрҳои Мавлоно Румӣ гиреҳи андешаи моро во намуд:

Дар ман омад, он ки аз вай гашт мот,
Одамиву ҷонвар, ҷомид, набот.
Ин худ аҷзоянд, куллиёт аз ӯ,
Зард карда рангу фосид карда бӯ.

Ба қавли Мавлоно одамию ҳайвоноту наботот ва ҷамод (ашёи ғайризинда) аҷзои оламанд. Ба ибораи дигар, ӯ оламро кул мешумораду одамию ҳайвоноту наботот ва ашёи ғайризиндаро ҷузъҳои олам. Аз ин рӯ, одамӣ берун аз олам ва ҷудо аз аҷзои он буда ва зиста наметавонад.

Дар ашъори устод Рӯдакӣ низ ҷонварони хонагӣ ва ваҳшӣ дида мешаванд, ки онҳо барои тасвири фазилату хислат, нуқси ахлоқии инсон ва ҷомеа хидмат менамояд. Шоирон аз сари нав дар адабиёти тоҷик бо овардани симову образи ҳайвоноти хонагӣ пардохтанд. Аз сари нав симоҳои барҷастаи асп ва гов, саг ва гурбаро зинда карданд. Лекин муносибати дӯстона ва ғамхоронаи байни инсон ва ҷонварон аз нав бедор карда шуд. Ин ҳамоҳангии ҳайвону инсон ба қатори ҳодисаҳои умумӣ ворид мегардад, ки муҳити зиндагии монанд доранд ва зери гармии як оташдон умр ба сар мебаранд. Ин муносибатҳо хусусиятҳои тарзи ҳаёти қабилавиро (оилавиро) маълум менамоянд. Табиат модари мост, ҳайвонот бародарони хурди мо - шоирон чунин мешуморанд. Дар эҷодиёти онҳо талаботи бевосита оид ба зиндагӣ дар муҳити ҳайвонот инъикос ёфтааст [1;5].

Навозиш кардани ҳайвонот ва ғамхорӣ зоҳир кардан ба онҳо ва меҳр доштан ба табиату наботот бо чизе иваз карда намешавад. Ҳазар накардан ва навозиш кардани ҳайвонот маънои насиҳатомезона ва маслиҳатомезона дорад нисбат ба кирдорҳои нанговару бад, ки баъзан дучор меоемСарчашмаҳо собит намудааанд,ки аз 18000 байти «Калила ва Димна»-и устод Рӯдакӣ то ба замони мо ҳамагӣ 154 мисраъ боқӣ мондааст. Дар муқоиса бо «Калила ва Димна»-и Ҳусайн Воизи Кошифӣ метавон аз баъзе байтҳои устоди суханофар ҳикояҳои ин асари тамсилиро дарёб намоем.

Дар яке аз ҳикояҳои асари тамсилии «Калила ва Димна»-и Ҳусайн Воизи Кошифӣ [7] сухан перомуне меравад, ки дар фасли сармои дай, барои гарм намудани ҷисмашон, бӯзинаҳо ҳезум ҷамъоварӣ намуда, болои кирмаки шабчароғе, ки шабеҳи лахчаяке метофт, мемонданд, то дар оташаш гарм шаванд. Дар ин асно мурғе, аз шохи дарахт ҳамаи инро мушоҳида менамуд, ба бӯзинагон маслиҳат медиҳад ва мефаҳмонад, ки ин лахчаи гумоннамудаи шумо на лахча, балки кирмакест шабеҳи оташ. Бӯзинагон ӯро гӯш намедиҳанд, мурғи дигар ба ёрии мурғи аввал омада, ӯро аз ин маслиҳаташ бозмедорад ва мегӯяд, ки ин амали ӯ бефоида аст. Мурғи аввал ҷиҳати дилсӯзӣ ба бӯзинагон аз шохи дарахт ба назди онҳо фуруд меояд, то матлабашро бори дигар ба арзи онон расонад. Бӯзинагон ҷамъ шуда сари ӯро аз тан ҷудо мекунанд.

Устоди беназир Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ ҳамин лаҳзаро ба назм дароварда, менигорад:

Шаб зимистон буд, ***каппӣ*** *сард ёфт,*
Кирмаки шабтоб ногоҳе битофт.
Каппиён *оташ ҳаме пиндоштанд,*
Пуштаи оташ бад-ӯ бардоштанд.

Дар қиссаи дигари ин китоби бузург ҳикоятест бад ин минвол:Бозаргоне ба сафар рафтанӣ шуда, чанд пуд оҳанашро,ки мояи зиндагияш буд,ба дӯсташ ба амонат супурда меравад.Баъди фосилаи зиёди бозгашт амонаташро аз дӯсташ талаб мекунад.Вале дӯсти ваъдахилоф,ки амонатро фурӯхта харҷ намуда буд,мегӯяд.ки оҳанро муш хӯрдааст.Бозаргон хеле малӯл мешавад,вале сир бой намедиҳад. Ҳине, ки ӯро мурооти нишаста чой нӯшидан мекунанд,бозаргон мегӯяд,оре,ман чойи туро менӯшам,вале пагоҳ, субҳгоҳон.Ҳангоми аз хонаи дӯсташ баромадан,бозаргон писари хурдсоли ӯро мерабояд,ки касе огаҳ намешавад.Субҳ меояд.ки дар хонаи дӯсташ ҳама безобитаву парешон.Ба суолаш чунин ҷавоб мешунавад,ки фарзанди хурдии хонадон гум шудааст. Бозаргон айни муддао, гуфта, мегӯяд. ман дидам писаратро паррандае бардошта парвоз карда бурд.Дӯсташ дар қаҳр шуда мегӯяд,чи сон метавонад парранда як кӯдакро бардорад! Бозаргон,ки интизори ҳамин лаҳза буд,меафзояд:Дар шаҳре ки муш оҳанро меҳӯрад,парранда албатта баччаро мебарад! Дӯсташ чи будани воқеаро фахмида мегӯяд, ки пуди оҳанатро муш нахӯрдааст.Бозаргон низ мегӯяд, фарзанди ту низ дар амон аст ва ӯро парранда набурдааст!Ва ҳарду амонати ҳамдигарро бармегардонанд.

Устод Рӯдакӣ ҳикояро хеле кӯтоҳу мӯъҷаз баён намудааст,ки бори дигар аз сеҳри қалами бемонандаш огаҳӣ медиҳад:

Андар он шаҳре,ки ***муш оҳан х(в)арад****,*
Боз паррад дар ҳаво,кӯдак барад.[7]

Таносуби сухан, равонии калом, содагии вожаҳо, дилчаспии ибораҳо далели рӯшани истеъдоди нотакрори устод Рӯдакист!

Истифодаи намодҳои ҷонварони гуногун рамзҳои хеле мухталифро таҷассум намудаанд. Хатто вожаи шер дар як ҷо чун рамзи мардонагӣ, қудрат, нотарсӣ бошад,ҷои дигар об рехтани шери нар - тимсоли тарс, заифӣ ва ҳарос аст.Образи ҷонварон дар осори устод Рӯдакӣ чун рамзи некӣ, бадӣ, адолат ва золимӣ, сабру субот, лаҳни хуш ё гӯшхарош доштан, барои фоидаи нуксу сифат ва фазилатҳои хоси инсон истифода мешаванд.

Устоди калом барои баёни фикри бикр ва тасвири рамзи ҳайвонот вобаста ба ҳодисаву вазъияти рухдода як ҳайвон, масалан шерро аз чанд лиҳоз, ки хоси хислати одамӣ бошад, инъикос мекунад.Ҷое агар зайғам – шер, шери чун дев, бузург, пуркудрат, нотарс – рамзи бузургву шаҳомат бошад:

Зайғамӣ**, насл пазируфта зи дев**,

Оҳуӣ, ном ниҳода якрон.

ҷои дигар - шери нар – шери бузург, пешвои оилаи шерон аст. Бо вуҷуди ин бузургӣ аз тарс мешошад. Ин ҷо шери нар ҳам гӯё тарсида аз ҳайбату қудрати қаҳрамони шоир.

Зи қалб ончунон сӯйи душман битохт

*Ки аз ҳайбаташ **шери нар** об тохт.,*

Шер – ин ҷо мамдӯҳи шоир ба шере шабеҳ дорад, ки нотарсона худро ба тӯдаи душман (сайд) мезанад.Рамзи далерӣ, ҷасорат ва нотрасӣ. Шер дар гуруснагӣ барои сайд аз хонааш мебарояд Ғуррандашер ва паланг рамзи бузургӣ ва қудрат, нотарсӣ буда, шери бадхашм рамзи ҳайвони бадқаҳр ва нерӯманд аст.

Соми саворе, ки то ситора битобад,

Асб набинад чун ӯ савор ба майдон.

*Хор намояд-т **жандапил** бад-он гоҳ*

*В-арчи бувад масту **шергаштаву** ғуррон.*

Шер ба хашм омада харгӯшакро чун сайд ба даст меоварад:

***Шер** ғужм оварду ҷаст аз ҷойи хеш*

В-омад он харгӯшро алфаҳда пеш.

Шер – ҳайвони босалобат аст.

*Гургро кай расад **салобати шер?!***

*Бозро кай расад ниҳеби **шахеш?!***

Образи шер дар ашъори Рӯдакӣ образи зиндаву намоён аст.

Ҳайвони дигаре,ки бо номҳои гуногуни дигараш зикр мегардад-асп аст: Якрон – аспи даванда ва чобук. Оҳу – ҳайвони чобук ва тездав, баръакси якрон – аспи тездав аст. Якрон – аспи даванда ва чобук. Аспял – дузди асп. Асп – ин ҷо замона ташбеҳ мешавад ба асп.

***Аспяле** омад он гаҳ нарм-нарм,*

То барад мар аспро ӯ гарм-гарм.

*Замона **аспу** ту роиз, ба ройи хешат тоз,*

Замона гӯю ту чавгон, барои хешат боз...

Ту замона – аспро ром карда, онро ба худ мутеъ соз. Аспи нуҳоз – аспи раманда. Чунин асп тезу даванда дар фасила (рама) мебошад. Аспи нуҳоз рамзи тарсуӣ, парешонӣ ва шитобкорист.

Тозиёну давон ҳамеояд

*Ҳамчу андар фасила **аспи нуҳоз.***

Хинг (асп) – маъруф. Оби Ҷайхун аз хурсандии дидори дӯст хинги моро, ки баландқомату бузургҷусса аст, то миёнаш меояд. Хинг (асп) нишони бузургӣ ва қавиҳайкалист:

Оби Ҷайҳун аз нишоти рӯйи дӯст,

***Хинги** моро то миён ояд ҳаме. .*

Аспи тозӣ – маъруф. Дар инҷо шоир хару поликро рамзи камбағалӣ ва нодорӣ, мӯзаи чинӣ ва аспи тозиро рамзи сарват ва тавоноӣ медонад:

Аз хару полик он ҷой расидам, ки ҳаме

*Мӯзаи чинӣ мехоҳаму **аспи тозӣ!***

Вожаи «уштур» бо вожаҳои шутур, сор, ноқа мувофиқ истифода шудааст, ки абёти на таҳо Рӯдакиро,балки осори тамоми классиконро обу ранги бадеӣ бахшидааст.

Уштур – шутури маст бадхашм аст ва барои наслгузорӣ ва пешвои гала шудан бо дигар уштурони нар дар набард бояд ғолиб шавад. Айнан аз чунин уштурони мастшуда, ки нишони он кафки даҳонашон аст, насли пуркувват зоида мешавад.

*Боз ба кирдори **уштуре** ки бувад маст,*

Кафк барорад зи хашму зояд султон...

Сор (уштур) – маъруф. Сад қатори сор – рамзи давлат ва сарват:

Доштӣ он тоҷири давлатшиор

*Сад қатори **сор** андар зери бор.*

Уштури бебуд – ушутури нодон ба ҷое ки ҳайвоноти ваҳшианд, рафтааст. Бехабар аз макри рӯбаҳу зоғу зи гург. Ҳайвоноти ваҳшӣ ба ҳаргуна роҳ сайди худро барои ба даст овардан ҳиллаҳо низ ба кор мебаранд. Рӯбаҳ – рамзи ҳиллагарӣ ва зиракӣ. Зоғ – паррандаи лошахӯр. Гург – рамзи гуруснагӣ, ҳилла ва ваҳшоният, то оҳуе ё оҳубаррае ба даст орад:

*Чунон ки **уштури бебуд** суйи куном шуда,*
Зи макри рӯбаҳу зоғу зи гург бехабаро

Қатори уштурони обара – корвон, саф, қатори уштурони бо роҳи рост раванда. Растаи бодому сарви дар канори ҷуй шиндашударо ба ростӣ чун қатори ушутурони рострав мебинам. Уштури обара – шутури рострав..

Бар канори ҷӯй бинам растаи бодому сарв,
*Рост пиндорам қатори **уштурони обара.***

Яке аз нақшҳо ва рамзҳое, ки дар адабиёти анимализм дида мешавад, нақши гов – рамзи фаровонию барзиёдӣ ва ҳаёти биҳиштосо мебошад. Ғайр аз ин, дар ашъори бузургон ҷонварон нақшеро мебозанд, ки ба воситаи онҳо ба олами инсонҳо ворид мешаванд.

Гов – замона чун гов аст, ки моро ба олам меорад, ғизо ҳаммедиҳад, вале зарфи ширдорро худ мешиканад ва ризқи одамро коҳиш медиҳад.

*Гетӣ чу **гов** нек диҳад шир мар туро,*
Худ боз бишканад ба канора ханӯри шир.

Гов гумкарда шӯру фиғон оварда онро мековад. Ин ҷо гов чун ягона давлати соҳибаш ба қалам дода мешавад.

*Танг шуд олам бар ӯ аз баҳри **гов,***
Шӯр-шӯр андарфиганду ков-ков.

Истифодаи зарбулмасалу ибораҳои халқӣ дида мешавад.Масали «як гови рихин подаро расво мекунад» дар ин мисраъ муҷассам аст. Як авбош кишвареро хароб кунад, маънои мисраи аввал аст.

Яке олудае бошад, ки шаҳреро биёлояд,
*Чу аз **говон** яке бошад, ки **говонро** кунад рихин.*

Рамз ва калиди шарҳи ин ду мисраъ дар «Ҳикояти Шер ва Гов» ва «Ҳикояти Зоғ ва Бумон»-и асари Калила ва Димна (аз рӯи Анвори Суҳайлӣ»-и Ҳусайн Воизи Кошифӣ) дода шудааст.

***Гови** мискин зи кайди Димна чӣ дид*
В-аз бади зоғ бумро чӣ расид?!

Дар осор ва абёти боқимондаи устод Рӯдакӣ номи ҳайвоноту парандагон низ бо муродифҳояшон хеле мӯъҷазу мувофиқ зикр шудаанд, ки дар баъзе ҳолатҳо чун тамсил, дар ҳолати дигар чун ташхис ва дар ҳолати сеюм муҷаррад, яъне бе либоси бадеӣ, корбаст шудаанд.

Агар дар достони «Калила ва Димна» вожаи сор ба маънои уштур бозтоб шуда бошад, дар шеъри «Баҳория»-и устод Рӯдакӣ ин калимаро ба маънии мурғи хушхон мебинем:

Булбул ҳаме бихонад дар шохсори бед,
***Сор** аз дарахти сарв мар ӯро шуда муҷиб.*

Лоиқи тазаккур **аст**, ки вожаи «**мурғ**» бо маъниҳои мурғи **самандар** (мурғе ки дар оташ намесӯзад), **тайту** (мурғи обӣ), **чаковак** (мурғи хурди хушовоз), **кузоза** (мурғе монои булбул), **зандвоф** (мурғи хушхон), **чарз** (як навъ мурғи сайдшаванда), **шоҳин** (мурғи ҳавоӣ) ва ғ.ҷилову тобиши нав ёфта, шеъри Рӯдакиро шаҳомати дигаре бахшидааст:

***Мург** дидӣ, ки бачча з-ӯ бибаранд,*
Чов-чов-андар асту ҷӯён аст.
*Ба оташ дарун - бар мисоли **самандар,***
*Ба об андарун - бар мисоли **наҳангон.***

Подшо симурғи дарёро бибурд,
*Хонаву бачча ба он **тайту** супурд.*
*В-аз **чаковак** нӯф бинӣ растахез,*
Дашт баргирад бад-он овои тез.

Гургро кай расад салоботи шер,
*Бозро кай расад ниҳеби **шахеш.***
***Фохта** бар сарв шоҳруд баровард,*
Захма фурӯ ҳишт зандвоф ба танбӯр.
Ба чанголи қаҳри ту-дар хасми баддил,
*Бувад ҳамчу чарзе ба чанголи **шоҳин.***
*Бад-он **мурғак** монам, ки ҳаме дӯш,*
Ба зор аз бари шохак ҳамефунуд.

Яке аз парандагоне, ки хушсадояш муҷиби васфи шоирон аст, **булбул** мебошад, ки дар осори устод Рӯдакӣ бо муродифҳои андалеб, ҳазордастон, ҳазоро, булбули хушнаво садҳо маротиба «муқайяди назм» шудаанд:

Сулсул ба сарвбун-бар бо нағмаи куҳан,
***Булбул** ба шохи гул-бар бо лаҳнаки ғариб.*

Соқӣ гузину бодаву меҳӯр ба бонги зер,
*К-аз кишт сор неладу аз боғ **андалеб.***

Бад-он замона надидӣ, ки зӣ чаман рафтӣ,
*Сурудгӯён, гӯйӣ, **ҳазордастон** буд.*

Ба Ҳақ нолам зи ҳаҷри дӯст зоро
Саҳаргоҳон чу бар гулбун ***ҳазоро.***

Ба ҳусни савт чу ***булбул*** *муқайяди назмам,*
Ба ҷурми ҳусн чу Юсуф асиру зиндонӣ.

Чу оташ барфурӯзӣ, мебисӯзад
Чу ман парвона бар гирдат ***ҳазоро.***

Ай ***булбули хушнаво,*** *ово деҳ,*
Ай соқӣ, он қадаҳ бо мо деҳ!

Ҳамин тавр, номи зиёда аз 40 ҳайвон ва зиёда 30 паррандаю чаранда бо овардани байтҳои зебо дар ашъори устод Рӯдакӣ дида мешавад, ки мо шарҳи ниҳоят мухтасари онро пешкаш намудем.

Ҳамчунин устод Рӯдакӣ дар осори боқимондаи хеш натанҳо аз номи ҳайвоноту парандагон ёдовар мешавад, балки аз ибораҳое низ истифода ва корбаст мекунад, ки мансуб ба кирдору рафтори ҳайвонотанд: масалан вожаи **нева** – нола ва афғони гурба**, пехта** – дар худ печидан чун мор, **хабок** – чордевори саркушода, ки шаб чӯпон гӯсфандонро онҷо мебандад.

Хулоса намудаву таъкид кардан барҷост, ки семиотикаи ашъори Рӯдакӣ, чун аввалин зуҳуроти истифодаи образҳои ҷонварон дар адабиёти тоҷику форс шоистаи омӯхтан ва пажӯҳиш аст.

АДАБИЁТ

1. Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ. Ашъор. / Таҳияву тадвини матн бо муқаддима ва луғоту тавзеҳот аз Расул Ҳодизода ва Алии Муҳаммади Хуросонӣ. – Душанбе: Адиб, 2007. – 416 с.
2. Агеев В.Н. Семиотика. – Москва, 2002 - С. 95-137.
3. Барт Р. Основы семиологии // Структурализм: «за» и «против». – Москва, 2004, С. 114-163.
4. Бюлер К. Теория языка. Репрезентативная функция языка. – Москва, 2003 - С.67-80.
5. Девони Рӯдакӣ. / Таҳия, тасҳеҳ ва сарсухану ҳавошии Қодири Рустам. «Душанбе»: Бухоро, 2015. – 334 с.
6. Иванов В. В. Очерки по предыстории и истории семиотики. В. В. Иванов. Избранные труды по семиотике и истории культуры. Т. 1. – Москва: Языки русской культуры. 2004 - С. 603-811.
7. Калила ва Димна. – Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2009. - 316 с.
8. Крейдлин Г.Е. Невербальная семиотика: язык тела и естественный язык. – Москва: НЛО. 2004 - С. 78-125.
9. Лангер С. Философия в новом ключе: исследования символики разума, ритуала и искусства. – Москва: Республика. 2002, с. 38-41.
10. Лосев А.Ф. Знак, символ, миф: труды по языкознанию. – Москва, 2002, с. 408-443
11. Пирс Ч. С. Логические основания теории знаков. – СПб: Алетейа. 2004, с. 42.
12. Попович Е.Н. Знаки, символы, языки. – Москва, 2004г., с. 134.
13. Саидов Саидраҳмон. Адабиёти қадим (аз замонҳои қадим то асри VII). – «Душанбе». 2010 - 201. – 88 с.
14. Сируси Шамисо. Баён ва маъонӣ. – Теҳрон: «Фирдавс», 1383 – 79 с.
15. Тӯрақул Зеҳнӣ. Санъати сухан. – Душанбе: «Адиб». 2007 - С.131-16.
16. Успенский Б. А. Семиотика искусства. – Москва: Языки русской культуры, 2004 – 56 с.

СИМВОЛ В СТИХОТВОРЕНИЯХ АБУАБДУЛЛАХА РУДАКИ

В статье автор более подробно анализирует использование образов животных (семиотика) в стихотворениях Абуабдуллаха Рудаки. Автор констатирует, что поэт использует образы животных для передачи характера своих героев, морали и поступков человека. Мастерство поэта в семиотике ясно прослеживается в остатках его переводов поэм «Калила и Димна», также «Синдбаднаме».

Ключевые слова*: образ, животные, птицы, пресмыкающиеся, «Калила и Димна», «Синбаднаме», мораль, добро и зло, человек.*

SYMBOL IN POEMS BY ABABDULLAH RUDAKI

In the article, the author analyzes in more detail the use of animal images (semiotics) in the poems of Abuabdullah Rudaki. The author States that the poet uses images of animals to convey the character of his characters, morals and human actions. The poet's mastery of semiotics is clearly seen in the remains of his translations of the poem «Kalila and Dimna», also «Sinbad nameh».

Keywords*: image, animals, birds, reptiles « «Kalila and Dimna», «Sinbad nameh «, morality, good and evil, man.*

Сведения об авторе:

Шарифова Гулпари Хамдамовна *- кандидат филологических наук, Руководитель отдела науки Таджикского педагогического института в городе Пенджикент. Тел: (+992) 927332312; E-mail: pamir555@inbox.ru*

About the author:
Sharifova Gulpari Hamdamovna - *candidate of philological Sciences, Head of the Department of science of the Tajik pedagogical Institute in Penjikent. Tel: (+992) 927332312; E-mail: pamir555@inbox.ru*

ТДУ – 371.013
ТКБ – 74.200.55
Б 74

РОҶЕЪ БА УНСУРҲОИ ТАҲАММУЛПАЗИРӢ ДАР «ПАНДНОМА»-И АТТОР

Бобоева И.А.
Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Б.Ғафуров

Мафҳуми таҳаммулпазирӣ сермаъно буда, дар асрҳои XVI-XIX асосан ба масъалаи таҳаммулпазирии мазҳабӣ маҳдуд мегардид, алҳол бошад, он ба соҳаи ҳаёти дунявӣ, аз ҷумла ба низоми маориф низ нуфуз кардааст.

Дар ҳамаи давру замонҳо тоқатпазирӣ аз ҷумлаи ахлоқи ҳамида маҳсуб мегардид. Зери ин мафҳум сабру таҳаммул нисбат ба фарқи байни одамон, тарзи зиндагии онҳо фаҳмида мешавад. Таҳаммулпазирӣ бидуни расонидани халал ба дигарон зиндагӣ кардан, қобилияти ҳуқуқу озодиҳои дигаронро вайрон накардан ва ҳуқуқу озодиҳо доштан аст. Асоси демократияю ҳуқуқҳои инсонро низ таҳаммулпазирӣ ташкил мекунад, таҳаммулпазирӣ – сулҳдӯстӣ, тоқатпазирӣ нисбат ба ихтилофҳои этникӣ, мазҳабӣ, сиёсӣ ва байнишахсиятӣ, эътирофи имконияти мавҷудияти баробарҳуқуқи «ғайр» мебошад. Айни замон, тоқатпазирӣ – танҳо гузашт, раҳму шафқат ё чашмпӯшию тағофул нест, балки мавқеи фаъолонаи ҳаётӣ дар асоси эътирофи ҳодиса ё падидаи дигар мебошад [4].

Ҳамин тавр, метавон гуфт, ки таҳаммулпазирӣ санъати дар сулҳу осоиш зиндагӣ кардани одамон ва ғояҳои ба ҳам ношабеҳ мебошад. Олами муосир бидуни ташаккули шуури таҳаммулпазир вуҷуд дошта наметавонад. Шуури таҳаммулпазириро танҳо тавассути шуури ҷамъиятии этикӣ, сиёсӣ, ахлоқӣ, психологӣ ва дигар шаклҳои шуури ҷамъиятӣ ташаккул додан мумкин аст.

Муҳимтарин вижагии дарси адабиёт дар баробари таълим – тарбияи ахлоқи ҳамидаи шогирдон, аз ҷумла, тарбияи таҳаммулпазирӣ мебошад, ки унсурҳои онро метавон дар осори классикон возеҳу равшан пай бурд. Зимни гузариши эҷодиёти адибони классик омӯзгори фанни адабиёт имконият дорад, дар ниҳоди шогирдон хислатҳои таҳаммулпазириро тарбия намояд. Барои расидан ба ҳадафҳои мазкур омӯзиши осори бадеӣ, донистани моҳияти асарҳои классикӣ, бархурдор будан аз мутуни адабӣ, маърифати шеър барои ҳар омӯзгори фаннӣ муҳим аст.

Барои ошкор сохтани унсурҳои мафҳуми таҳаммулпазирӣ дар адабиёти форсу тоҷик осори ахлоқии адибони форсу тоҷикро, ки дар давраҳои мухталиф эҷод шудаанд, баррасӣ намуда, пайдоиши унсурҳои ин мафҳумро дар майдони адабиёт мушаххас кардан лозим аст.

Дар радифи осорҳои андарзӣ «Панднома»-и Аттор низ мақоми шоиста дорад, ки дар он муҳимтарин унсурҳои таҳаммул ва таҳаммулпазирӣ таҷассум ёфтааст. Мусанниф дар ин асар бо забони равону фасеҳ, оммафаҳм ва дар қолаби мавзуну кӯтоҳ ҳикматҳои бузургро ғунҷоиш додааст, ки то имрӯз арзиши бузурги маънавӣ-ахлоқиро дорост. Агар тамоми он хислатҳои неку зиште, ки муаллиф дар «Панднома» тавсиф ё мазаммат кардааст, дастабандӣ намоем, ба маънои томаш «Консепсияи инсони комил» зоҳир мешавад. Маҳз ба ҳамин сабаб, он ба асари маъруфи «Чор китоб», ки қабл аз Инқилоби Октябр онро дар мактабҳо баъди Қуръон қироат мекарданд, шомил шудааст.

Тарбияи таҳаммул ва таҳаммулпазирӣ ба якчанд омилҳо марбут аст, ки барои ташаккули хислатҳои таҳаммулпазирӣ заминаҳои асосӣ маҳсуб мешаванд. Ба ин омилҳо беҳтарин фазилатҳои неки инсонӣ мансубанд, аз қабили, худшиносӣ, инсондӯстӣ, фурӯтаниву хоксорӣ, гузашт ва инсоф, раҳму шафқат, пӯшидани айбу нуқсон, ҳамдигарфаҳмӣ ва эҳтиром, хушгуфторӣ ва амсоли инҳо.

Гуфтан ҷоиз аст, ки ба ҳар яке аз ин сифоти зикршуда Шайх Аттор аз дидгоҳи хоси орифонаи хеш андеша рондааст, ки дар раванди тадрис аҳамияти хос дорад.

а) Худшиносӣ нахустин замина барои бисёре аз фазилатҳои дигари инсонӣ, ба монанди тавозӯъ, гузашт, инсоф ва, махсусан, таҳаммулпазирӣ мебошад. Аттори Нишопурӣ дар ин хусус мегӯяд:

Бандагӣ аз худшиносӣ шуд тамом,
Нест марди беадаб соҳибмақом [1, с.35].

б) Сабру қаноат ҳамчун муродифи таҳаммул ва таҳаммулпазирӣ дар маъхазҳо омадааст, ки дар ташаккули хислатҳои мадоро мавқеи асосӣ дорад. Қайд кардан зарур аст, ки таҳаммулпазирӣ дар замони муосир нисбат ба сабру қаноат мафҳуми фарохтарро касб кардааст. Сабру қаноатро орифон бисёр ситоиш ва васф кардаанд. Мақоми сабрро бисёр баланд бардошта Аттор фармудааст:

Ҳеч касро дар ҷаҳони баҳру бар,
Аз қаноат нест мулке бештар [1, с.38].

Ва боз «Дар баёни қаноат ва сахо» қаноатварзию саховатмандӣ ва хоксориро талқин мекунад:

Бо қаноат соз доим, эй писар!
Гарчи ҳеч аз фақр набвад талхтар...
Босахо бошу тавозуъ пеша гир,
То шавад рӯйи дилат бадри мунир [1, с.30].

Зери унвони «Дар баёни амали чаҳор чиз» мусаннифи «Панднома» беҳтарин ҳикмати ахлоқиро дар қолаби мавзуну равон басо фаҳмо ва мухтасар фармудааст:

Бар ҳама кас нек бошад чор чиз,
Бо ту гӯям, ёд гираш, эй азиз!
Аввал он бошад, ки бошӣ додгар,
Ҳам зи ақли хеш бошӣ бохабар.
Бо шикебоӣ тақарруб кардан аст,
Ҳурмати мардум ба ҷой овардан аст [1, с.12].

Шайх Аттор рафъ кардани бадтарин сифатҳои инсониро таъкид намуда, қаноатпазириро баҳри халоиқ муҳим медонад. Чунончи, «Дар баёни хислати замима» менигорад:

Ҳирс бигзору қаноат пеша кун,
Охир, аз мурдан яке андеша кун! [1, с.12]

Сабру илму ҳилм тарёки диланд,
Ҳирсу бугзу кина заҳри қотиланд [1, с.23].

в) Хашмро аз хур дур карда тавонистан низ яке аз нишонаҳои инсони бошикебо маҳсуб мешавад. Шайх Аттор ба ин масъала ишорат карда, мефармояд, ки гарчи хашму ғазабро дур кардан мушкил аст, талх аст, аммо натоиҷаш аз шакар ширинтар аст:

Хашм хӯрдан пешаи ҳар сарвар аст,
Талх бошад в-аз шакар ширинтар аст [1, с.26].

Дар баёни хислати замима Аттор чор чизро баён доштааст, ки дар радифи он хашм низ таъкид шудааст ва оқибати онро муаллиф ҷуз пушаймонӣ дигар чизе намедонад:

Чор чизи дигар, эй некӯсиришт,
Ҳаст аз ҷумла халоиқ неку зишт:
З-он чаҳор аввал ҳасадкинӣ бувад,
З-он гузаштӣ, уҷбу худбинӣ бувад.
Хашмро дигар фурӯ нахвардан аст,
Хислати чорум бахилӣ кардан аст [1, с.12].

Ва боз дар мазаммати хашму ғазаб панди муносиб медиҳад:

Хашми худро гар фурӯ нахрад касе,
Оқибат бинад пушаймонӣ басе [1, с.16].

Муаллифи «Панднома» «Дар баёни фурӯ хӯрдани хашм» манзумаи хосе эҷод кардааст, ки лаззати умри инсонро дар хӯйи неку барҳазар аз хашм таъкид медорад:

Лаззати умрат агар бояд ба даҳр,
Бош доим барҳазар аз хашму қаҳр [1, с.29].

Қайд кардан ҷоиз аст, ки хонандагон дар синфи 5 ва 8 намунаҳои эҷодиёти Аттори Нишопуриро меомӯзанд. Мувофиқи илми равоншиносӣ шогирдони синфҳои 5-8 дар ҳамин давра муҳлати муайяни бӯҳронӣ – ба синни булуғ расиданро аз сар мегузаронанд, ки дар бештари маврид ба хислату хӯйи онҳо бетаъсир намемонад ва омӯзгор бояд муносибати фаъолияти худро бо назардошти ҳамин ҷиҳат ба роҳ монда тавонад. Осори мондагори орифи борикназар барои тарбияи шогирдон дар рӯҳияи инсондӯстиву мадоро василаи хуб хоҳад хоҳад буд, зеро дар китоби дарсӣ (синфи 5) намунаҳои зиёд аз «Панднома» фароҳам омадааст.

г) Дар бобати ранҷондани кас, озурдани дил, ки хислатҳои манфур буда, монеа барои инсондӯстӣ ва таҳаммулпазирӣ дар бештари асарҳояш мулоҳиза рондааст. Орифи гавҳарсухан Аттори Нишопурӣ ин хисоли ахриманиро ҳамчун аломати афроди фосиқ баён кардааст:

Ҳаст фосиқро се хислат дар ниҳод:
Бошад аввал дар дилаш ҳубби фасод.
Хислаташ озурдани халқи Худост,

Дур дорад хешро аз роҳи рост [1, с.30].

д) Айбҷӯй накардан ва хаторо бахшидан низ аз сифоти беҳтарини мадоро мебошад. Аттори Нишопурӣ дар ин мавзӯъ басо бовақҳ сухан гуфта, шахси айбҷӯро аблаҳ меномад ва панд медиҳад, ки инсони хушбахту босаодат ҳеҷ гоҳ айбу хатои дигаронро маломат намекунад:

Дар баёни аломати аблаҳӣ
Айби худ аблаҳ набинад дар ҷаҳон,
Бошад андар ҷустани айби касон... [1, с.9].
Ё ин ки
Ҳар киро се одат бошадаш,
Дар ҷаҳон бахту саодат бошадаш:
Аввало, гар бинад ӯ айби касон,
Дар маломат ҳеч накшояд забон... [1, с.29].

Дар «Мантиқ-ут-тайр» Шайх Аттор бо тасвири ҷолибу муассир дар мисоли рафтани Бӯсаиди Маҳна ба ҳаммом дар бобати айбпӯшӣ ҳикмати бузург овардааст:

Бӯсаиди Маҳна дар ҳаммом буд,
Қоимаш афтода марде хом буд.
Шухи шайх овард то бозуи ӯ,
Ҷамъ кард, он ҷумла пеши рӯйи ӯ.
Шайхро гуфто: «Бигӯ, ай покҷон,
То ҷавонмардӣ чӣ бошад дар ҷаҳон?»
Шайх гуфто: «Шух пинҳон кардан аст,
Пеши чашми халқ ноовардан аст» [2, с.331].

е) Нармгуфторӣ сифоти неки инсонӣ, нишони хираду маданият буда, яке аз сифатҳои шахси ботаҳаммул мебошад. Ин хислатро ситоиш карда, Шайх Аттор мефармояд, ки дурушти боиси дур шудани дӯстон ва хушгуфторӣ аломати хирадмандӣ аст:

Эй бародар, гар хирад дорӣ тамом,
Нарму ширин гӯй бо мардум калом [1, с.37].
Ё ин ки дар мавриди сухани дурушт зикр намудааст:
Ҳар ки бошад туршрӯю талхгӯй,

Дӯстон аз вай бигардонанд рӯй [1, с.37].

Гуфтан ҷоиз аст, ки ин намунаҳои овардашуда муште аз хирвор аст, зеро шумори чунин мисол дар осори Шайх Аттор зиёданд ва ҳар яке беҳтару шевотар офарида шудаанд, ки аз табъу завқ ва инсондӯстии орифи шӯридадил дарак медиҳад.

Хулоса, дар «Панднома»-и Аттори Нишопурӣ муҳимтарин нишонаҳои мадоро бо услуби хоси муаллиф бо лаҳни равону фаҳмо баён шудааст, ки омӯзгор метавонад бе мушкилӣ маънии онро ба шогирдон идрок кунонад. Андешаҳои таҳаммулгароёнаи Шайх Аттор дар шароити имрӯза низ арзиши баланди тарбиявӣ доранд ва инсонҳоро барои ашхоси комил шудан ба роҳи ростин, ки роҳи нур ва роҳ ба қалбҳои поку аз кудурат дур аст, далолат мекунанд.

АДАБИЁТ

1. Аттор, Фаридуддин. Аз «Панднома». – Душанбе: Маориф, 2016.- 40 с.
2. Аттор, Фаридуддин. Мантиқ-ут-тайр. – Душанбе: Эҷод, 2006. – 355 с.
3. Аҳмадов М. Таълими адабиёти тоҷик. Қисми 1. – Хуҷанд, 2012. – 292 с.
4. Бондырева С.К. Толерантность: введение в проблему / С.К.Бондырева, Д.В.Колесов. – М., 2003, - 523с.

ОБ ЭЛЕМЕНТАХ ТОЛЕРАНТНОСТИ В «ПАНДНАМЕ» АТТАРА

В период независимости республики в процессе преподавания таджикской литературы активизировалось изучение литературного наследия выдающихся представителей мистицизма. Толерантность в современном мире является одной из актуальных тем, исследование которой в рамках художественной литературы, особенно, в творчестве классиков персидско-таджикской литературы может стать одним из направлений поиска на пути определения важнейших предпосылок толерантности в произведениях наших предков.

Автор статьи, анализируя лучшие бейты «Панднаме» в контексте исследуемой темы, отмечает, что наставления Аттара представляют особую значимость в изучении классической литературы, а также в процессе обучения и воспитания. На основе рассмотрения толерантных взглядов Шейха Аттара, автор приходит к выводу, что в «Панднаме» часто упоминаются

элементы толерантности, как самопознание, скромность, терпимость к недостаткам, деликатность, выраженные поэтом в пленительной и изящной форме. Стихотворные фрагменты, призывающие к толерантности, представляют большую ценность для подрастающего поколения и молодежи, независимо от религии, национальности, расы, традиций и обычаев.

Ключевые слова: *литературное наследие Аттара, «Панднаме», терпение и сдержанность, элементы толерантности*

CONCERNED WITH THE ELEMENTS OF TOLERANCE IN «PAND-NAME» BY ATTOR

In the years of independence, the process of Tajik literature teaching has begun to canvass the literary legacy belonging to the pen of great Sufis, in particular. It is underscored that tolerance in the modern world is considered to be one of the most relevant topics, therefore, the study of the theme explored within the frameworks of artistic literature, namely among classical Tajik-Persian men-of-letters referring to the period of determination of the most important grounds of tolerance in our ancestors` heritage. Proceeding from an analysis beset the work entitled «Pand-Name» the author of the article considers the best bytes associated with the corpus of study; she offers that Fariduddin Attor`s admonitions are of particular importance in the study of classical literature and the process of education and upbringing as well. Into the bargain, the author of the article makes an endeavor to dwell on Sheikh Attor`s tolerant opinions; adducing the result of consideration the author comes to the conclusion that the most severe signs of tolerance, such as: self-awareness, modesty, obscenity, gentleness were plentiful and frequently used creating in each case effectively and unmistakably in «Pand-Name», upon the whole. The prosaic fragments those one are of great tolerance aspects for new generations, irrespectively to their ritual and belief, tribe and background, traditions and customs.

Key words: *Attor's literary legacy, «Pand-Name», tolerance, patience and satisfaction, elements of amiability*

Сведения об авторе:

Бобоева Иноят Асроровна *- соискатель кафедры методики преподавания таджикского языка и литературы ГОУ «Худжандского государственного университета имени академика Б.Гафурова (Республика Таджикистан, г. Худжанд), E-mail: boboeva-83@mail.ru*

About the author:

Boboeva Inoyat Asrorovna, *claimant for candidate degree of the department of Tajik language and Literature Methods of Teaching under SEI «Khujand State University named after acad. B. Gafurov (Tajikistan Republic, Khujand), E-mail: boboeva-83@mail.ru*

МУҚОИСАИ ВЕЖАГИҲОИ ҲАМОСАИ «ШОҲНОМА»-И ФИРДАВСӢ ВА «ИЛЁД ВА ОДИСЕЙ»-И ҲОМЕР

Сайидориф О.
Донишгоҳи Кобул
Ҷумҳурии Исломии Афғонистон

Дар бораи Абулқосим Фирдавсӣ ҳарчанд сухан гуфта шавад кам аст, ин гавҳаре, ки бар тораки таърих ва шеъри ҷаҳон мидрх шуд! Ӯ шоири «ҳамосҳсоз ва ҳамосҳсрост». Ҳамчунон дар мавриди Ҳомер ва осор ӯ, ки ӯро бозтоб диҳандаи равнақ адаб ҳамоси Юнон куҳан медонанд- митавон суханҳо гуфт. Ҳамоса, шеъре достон саройонҳост, бо сохтор, рӯйдодҳо ва заминҳсозиҳои вежа; Хислат бориз ҳамоса дар ин аст, ки ҳамвора дар ҳар саҳна, аз марзҳои зиндагӣ иъоди инсонҳо фаротар меравад; Рӯйдодҳои ҷузӣ ва ҳатто ночиз зиндагӣ инсонҳо дар ҳамоса, аҳамият ва арҷманди миёбд; Воло мешавад; Зеро мазмун ва мӯҳтавои бас саршортар ва ғанитар аз табалур он дар зиндагӣ ҳамҳрузаи инсонҳо миёбд. Инсонҳои одӣ, дар ҳамоса, инсонҳои «қаҳрамон» мешаванд. Аммо қаҳрамон асли танҳо нест, гирдогирдаш дигар қаҳрамонон рақибоанд, ки дар оғоз камубяш, ҳампоиаи ауианд; Аммо «қаҳрамон асли» барои «ягона шудан» бояд азбси роҳҳои дароз ва пурпечухм, гузар кунад, бояд «худсози» кунад, ва сипас «ин худсохта» ро барои дигарон пазируфтни созад.

Дар навиштори ҳозир, ибтидо таърифҳои ҳамоса ироа шуда, бо ироаи хулосае аз шарҳи ҳоли Фирдавсӣ ва Ҳомер; мабоҳисе чанд дар иртибот ба муқоисаи бархе аз шабоҳатҳо ва тафовутҳои ин ду манзума бо шавоҳиди мавҷуд баён гардидааст.

Ба асоси назариёти донишмандони ин арса фарзи мо бар ин аст, ки «Мо заминаи муштараки ҷолиби таваҷҷуҳ байни осори ҳамосии Ҳомер ва “Шоҳнома” мебинем, ки моро дар ин роҳ ёрӣ медиҳад ва он такяи ҳар ду ҳамоса бар сари мавзӯъи мушобеҳест, ки албатта

дар инҷо бояд қисматҳои мухталифи “Шоҳнома”-ро аз якдигар ҷудо кунем, тавзеҳ он ки муҳимтарин қисмати “Шоҳнома”, ки метавонад бо “«Илёд»”-и Ҳомер муқоиса бишавад ҷанги Эрон ва Турон аст, ки то ҳадде бо мавзӯъи “«Илёд»” дорои заминаҳои муштарак аст» [7: 25]

Агарчанд, ки лозимаи таҳқиқ дар адабиёти татбиқӣ тавоноии хондани мутуни адабии гуногун ба забонҳои аслӣ аст. Эътимод ба тарҷумаи осори адабӣ ба манзури муқоиса, кори муассир нест. [9: 21] Аммо дар бораи донистани забони юнонии куҳан ва забони шеъриии манзуми Ҳомер бояд гуфт, ки корест бас мушкил. Вале адами таҳқиқ ва пажӯҳиши ҷомеътар дар ин замина, муҳаққиқро мулзам месозад, ки бо такя бар кори аглаби пажӯҳишгарон татбиқи ҳамосаи Ҳомер ва «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ пажӯҳиши доманадортарро дар ин навишта ба иҷро бигузорад.

Қобили ёдоварист, ки нигоранда аз кӯтоҳдастии худ дар қиболи таҳқиқ перомун ин осори хатир ва ҷаҳонии Фирдавсии бузург ва Ҳомер, муътариф аст ва аз хонандагони ин чанд сухани пурайб ва нақс, иноятн бахшишро таваккӯъ дорад ва умед аст, ки фарзонагон дар ғиномандии он аз худ моя бигузоранд.

1-1. Таърифи ҳамоса

Ҳамоса аз решаи “ҳамаса” ба маънои тундӣ дар кор ва диловарию шуҷоат намудан аст. Ҳамис ва ҳамес ба маънои далер ва бебок аст. [2:113] Ҳамоса як вожаи арабӣ аст, ки дар луғат ба маънои шиддат ва сахтӣ аст ва дар қомус араб, шахси сахтгирро «аҳмас» мегӯянд. Ҳамчунин “ҳамоса” ба навъе аз шеър итлоқ мешавад, ки дар он аз ҷангҳо ва диловариҳо сухан меравад. [7:588] Аз назари мутуни адабӣ ҳамоса як шеъри баланди ривоятист, ки дар бораи рафтор ва кирдори паҳлавонон ва рӯйдодҳои қаҳрамонӣ ва ифтихоромез дар ҳаёти бостонии як миллат танзим мегардад. Ин шеър манзумаи баланд ва омехта аз устура, таърих ва афсона аст. [8: 98]

Ҳамоса шеърест васфӣ, ривояте, ки маъмулан ба шарҳи аҳвол ва аъмоли хориқулодаи қаҳрамони мутамаркизшуда ва бо ҳаводис муҳимми ғайримаъмул, ки ғолибан ба сарнавишти як қабила ё миллат ва гоҳ ба таври куллӣ ба нажоди башарӣ марбут мешавад, сарукор дорад. [5:11] Ҳамоса, навъе шеъри васфист, ки мубтанӣ бар тавсифи аъмоли паҳлавонӣ ва мардонагиҳо ва ифтихорот ва бузургиҳои қавмӣ ё фардӣ бошад, ба наҳве, ки мазоҳири мухталифи зиндагии ононро шомил мешавад. [8:143] Ба таърифи имрӯзӣ шеъри ҳамосӣ, навъе аз ашъори васфӣ, ривоятӣ, достонӣ бо решаи қаҳрамонӣ ва сибғаи миллист. [ҳамон: 15]

Ҳамоса бар меҳвари рӯйдодҳои таърихии бисёр куҳан, ки аз шиддати қидмат бо афсона даромехта, шакл мегирад ва бештар баёнгари ормонҳо ва орзуҳои башарӣ ва андешаҳо ва боварҳо ва ҳунармандиҳои завқ ва қареҳаи инсонҳост. Дар воқеъ «ҳамоса хотираи ҳодиса ё ҳодисаҳои воқеӣ (аммо пеш аз таърих) аст, ки сина ба сина аз насле ба насли баъд нақл шуда ва гузашти қурун ва аъсор ва тахайюлу афкор ва авотифу ормонҳои миллате, бар он шох ва баргҳо афзуда ва бад-ин сабаб ҳамроҳ бо умури шигифт ва ғайритабиӣ гаштааст ва ба сурати афсона даромада ва саранҷом шоире онро ба назм ривоят кардааст.» [2: 95]

Ҳамоса зоидаи устура аст ва устура ба модари парварандае мемонад, ки ҳамосаро мезояд ва онро дар домони хеш мепарварад ва меболонад. Ҳамосаи ростин ва бунёдин ҷуз аз дил устура барнаметавонад омад. [3:381]

1-2. Муаррифии Фирдавсӣ

Устод бебадил Ҳаким Абулқосим Мансур ибни Ҳасан Фирдавсии Тӯсӣ, шоири бузурги ҳамосасарои забон ва адабиёти форсии дарист. Мавлиди ӯ, қарияи Бож аз қурои ноҳияи Табарони Тӯс буда, яъне ҳамонҷо, ки имрӯз оромгоҳи ӯст. Ӯ дар он деҳ, дар ҳудуди солҳои 329-330 ҳиҷрӣ дар хонаводае аз табақаи деҳқонон чашм ба ҷаҳони ҳастӣ кушуд.

Деҳқонон табақае аз моликон буданд. Ин даста дар кохҳое, ки дар заминҳои худ доштанд, зиндагӣ мекарданд ва бо кор фармудани рустоиён аз он арозӣ баҳрабардорӣ мекарданд. Деҳқонон: муарраби «деҳгонон» аст. Дар қадим ба эрониёни нажодаи дорандаи заминҳои зироатӣ дар рустоҳо итлоқ мешуда, ки ба таърихи Эрони бостон ва саргузашти паҳлавонон ва шоҳони кишвари хеш алоқаи зиёд доштаанд. Ин табақа, чун мӯбадон, ҳофизон ва ноқилони ахбор ва ривоёт ва суннатҳои куҳани аҷдодашон будаанд.

Ин деҳқони озодаи хуросонии бедордили жарфандеш, вақте ба фикри сурудани ҳамосаи миллати хеш афтод, ки ин сарзамин аз ду сӯ дар баробари турктозии низомӣ ва сиёсию фарҳангии бегонагон бе ёру ёвар монда буд: аз як сӯ, хилофати Бағдод бо асабияти қавмии арабӣ бар он буд, ки фарҳанг ва одобу русум ва ташаххуси миллии аҳвоми тобеъаро нобуд созад; Аз дигар сӯ, аҳвоми тозанафасе аз он сӯи Сайҳун сар бароварда буданд ва хонадонҳои эронии куҳанро, ки ҳомии фарҳанги миллии ин қаламрав буданд, як ба як аз миён бармедоштанд.Фирдавсӣ табъи латиф ва хӯи покиза дошт. Суханаш аз таъ ва дурӯғу бадгӯй

ва чоплусӣ холӣ буд ва то метавонист алфози паст ва зишту таъбироти нораво ва дур аз ахлоқ ба кор намебурд. Дар ватандӯстӣ, саре пуршӯр дошт. Ба қаҳрамонон ва диловарони куҳан ишқ меварзид ва аз онҳо, ки ба Эрон газанд расонда буданд, нафрат дошт. [8: 39]

1-3. Муаррифии Ҳомер

Ҳомер куҳантарин ва номдортарин ҳамосасарои юнонӣ аст. Вайро аз ифтихороти сарзамини Юнони бостон медонанд. Дар қарни нуздаҳум, дар вуҷуди чунин шоире шак карданд, вале акнун аксари муҳаққиқон мӯътақиданд, ки вай дар қарни ҳафтуми қабл аз мелод мезистааст. Бино бар ривоёт, Ҳомер нобино будааст. Аз осори ӯ, ду манзумаи бузурги ҳамосӣ, яке ба ном ««Илёд»» ва дигаре ба номи «Одисей», ки аз шоҳкорҳои адабиёти ҳамосии ҷаҳон аст, боқӣ мондааст. Дар навиштаҳои қадим, чанд асари дигар низ ба вай нисбат додаанд, ки инак дар даст нест. [6: 85]

1-4-1. «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ

Шоҳнома аз ҳайси камийят ва кайфият бузургтарин асари Фирдавсӣ аст ва аз ҷумла шоҳкорҳои адабии ҷаҳон ба шумор меравад. Миқдори абёти онро аз қадим - ба истиноди ин шеъри Фирдавсӣ: «Аз абёти ғарро ду раҳ сӣ ҳазор) - шаст ҳазор байт навиштаанд. Аммо Нёлдеке ба асоси татбиқи нусхаҳои хаттии мутааддиди мӯътабар, теъдоди абёти Шоҳномаро миёни 48 то 52 ҳазор байт донистааст. [3:1391]

«Шоҳнома»-и Фирдавсӣ ба тасдиқи умуми суханварон ва муҳаққиқони бузург, дар шумори азимтарин ва зеботарин ҳамосаи милали олам қарор дорад ва ба манзилаи ганҷинаи бузурги луғат ва фасоҳати забони форсист. [ҳамон: 344]

“Шоҳнома” ба таври куллӣ ба се бахши муҳим тақсим мегардад: бахши асотирӣ, бахши паҳлавонӣ ва бахши таърихӣ. Дар давраи асотирӣ, ки шомили даврахои Каюмарс, Ҳушанги Таҳмурас, Ҷамшед ва Заҳҳок то зуҳури Фаридун мегардад, баҳс аз пайдоиши одамӣ ва пай бурдани ӯ ба хӯроку пӯшок ва маскану оташ ва омӯхтану зироат ва анвои дигар пешаҳост. Дар ин давра низоъ миёни одамиён ва девон, моя ва асоси воқеии достонҳои “Шоҳнома” аст.

1-4-2. “«Илёд»” ва “Одисей”

“«Илёд»” манзумаи ҳамосӣ, шомили 24 суруд аст ва мавзӯъи он, достони ҷангест, ки миёни мардуми Юнони бостон ва шаҳри «Троя» - воқеъ дар Осиёи Сағир - рух медиҳад. «Париж» - фарзанди подшоҳи Троя - «Ҳелен» духтари зебои Юнонро аз назди ҳамсараш мерабояд ва юнонён аз ин амали вай хашмгин мешаванд ва бад-ин тартиб, ҷанг миёни мардуми Юнон ва Троя оғоз мешавад ва даҳ сол ба тӯл меанҷомад. Ҳамин мавзӯъ, мӯҷиби равшан шудани оташи ҷанг миёни Юнон ва мардуми Троя мешавад ва диловарони юнонӣ барои гушӯдани шаҳри Троя меҷанганд. Ҳомер, дар асари худ, диловариҳои ононро ба сабки зебое ба назм кашидааст.

Манзумаи “«Илёд»” бо ҳадафҳои воло ва инсонии қаҳрамонони «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ, ки ҳадафашон аз ҷангидан, фақат муборизa бо зулм ва бедодгарӣ ва барқарории сулҳ ва оромиш аст, аз ҷиҳатҳое муштарак ва аз лиҳозе мутафовит аст.

Одисей номи манзумаи ҳамосии дигар аз Ҳомер, муштамил бар 24 суруд аст ва мавзӯъи он, достони бозгашти Улис - подшоҳи асотирии Иток ва паҳлавони номдори ҷанги Троя - аст, ки дар ин ҷанг Улис гирифтори саргаштагиҳо ва ҳаводиси ногуворе мешавад ва барои наҷоти зани вафодори худ ва писараш ба корҳои диловаронае даст меёзад. [3:144]

Муқоисаи вежагиҳои ҳамосаи “Шоҳнома” ва ”«Илёд»” ва “Одисей”

Қабл аз вуруд ба ин баҳс лозим ба ёдоварист, ки тақрибан аксари ҳамосаҳои бузурги ҷаҳон аз ҷиҳоте шабеҳ ба ҳам ҳастанд ва ҳарчанд аз ҷиҳати тарҳ, маншаъ, мавзӯъ ва дигар хусусиёт, сурати комилан яксон надоранд, вале маворидиро мушобеҳ ва ҳамсон дар онҳо ба фаровонӣ дида мешавад ва ин шояд бештар аз он ҷиҳат бошад, ки халқи ҳамосаҳо реша дар фитрати башар ва орзуҳои таъминнашудаи вай дар ҷаҳони каронаманд ва маҳдуд дорад. Бад-ин сурат, ки башар ҷиҳати ирзои рӯҳи баланд ва бекаронаи худ даст ба домани қисса ва афсона мезанад ва ба василаи онҳо ба халқи дунёи ормонӣ ва ҳақиқӣ, ки варои ин олами воқеӣ аст, мубодарат менамояд. Ҳамаи аквом гузашта, ин ҳолатро доштаанд, мунтаҳо бархе аз миллатҳо ба воситаи эҷоди шароити муносиб ва аз ҷумлаи вуҷуди фарҳанги ғанӣ, тавонистаанд, ба халқи ҳамосаҳои дилхоҳи худ ноил шаванд ва бархеи дигар ба ҷиҳати адами таъмини он шароит муваффақ нашудаанд. [4: 116]

Дар инҷо «Шоҳнома», асари Фирдавсӣ устоди мусаллами ҳамоса ба унвони меҳвари аслии ҳамосаҳои эронӣ бо ҳамосаи маъруфи ««Илёд» ва Одисей»-и Ҳомер мавриди муқоиса ва арзёбӣ воқеъ хоҳад шуд.

Оқои доктор Исломии Надушан устоди донишгоҳи Теҳрон дар заминаи муқоисаи “Шоҳнома” бо “«Илёд»” ва “Одисей” дорои дидгоҳҳои қобили қадр аст. Аз ҷумла дар мавриди мушобеҳатҳо ва тафовутҳои ин осор ва ҳамчунон таъсирпазирии Фирдавсӣ аз Ҳомер матолибе тайи як гуфтугӯ баён доштааст. Вай дар боби таъсиргузории Ҳомер ва

«Илёд» болои Фирдавсӣ ва Шоҳнома чунин изҳори назар менамояд, ки тасаввур намеравад, Фирдавсӣ аз Ҳомер таъсир пазируфта бошад; зеро ба таври қатъ Фирдавсӣ аз ҷараёни кори Ҳомер ва китоб ва шеърҳои ӯ, бо таваҷҷуҳ ба вазъи муҳити фарҳангии Эрон дар он замон беиттилоъ будааст. [6: 56]

Мушобеҳатҳо ва тафовутҳои «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ бо «Илёд» ва «Одисей»-и Ҳомерро ба таври куллӣ метавон таҳти ду нигоҳи муқоисӣ яке мушобеҳатҳо ва дигаре тафовутҳо, мавриди баҳс қарор дод. Яке аз муҳимтарин бахшҳои муқоисаи “Шоҳнома” бо «Илёд»-и Ҳомер, шабоҳат дар ҷанги Эрон ва Турон аст, ки то ҳадде бо мавзӯъи «Илёд» дорои заминаҳои муштарак аст. Дар ҳар ду асар ҷанбаи тадофуъии ҷангҳо ба назар мерасад. Дар ҳар ду асар ҳамосии “Шоҳнома” ва «Илёд» ҷанге, ки даргир мешавад, навъе ҷанги тадофуъӣ аст. Дар «Илёд» юнониҳо ба сабаби тавҳине, ки ба онон шудааст, меҷанганд. Мо дар “Шоҳнома” бо вазъе камубеш мушобеҳ бо «Илёд» рӯбарӯ мешавем. Дар воқеъ ҷанги Эрон ва Турон бар сари хуни Сиёвуш аст, ба ин маъно, ки Сиёвуш шоҳзодаи эронӣ ба даъвати худи турониҳо ба дарбори Афросиёб паноҳ мебарад ва дар онҷо пас аз чанде ба дастури Афросиёб кушта мешавад. Табиист, ки эрониҳо ба фикри интиқом аз турониҳо афтода, ба сарзамини онон лашкаркашӣ мекунанд. Ин рӯйдодро Фирдавсӣ чунин ривоят мекунад:

Дидани Манижа ва Бежан якдигарро:
Ба зери яке сарвбун шуд баланд,
Ки то з-офтобаш набошад газанд.
Ҳама дашт аз овози рӯду суруд,
Равонро ҳаме дод гуфтӣ дуруд.
Бибаст асбро андарон ҷойгоҳ,
Ҳамекард пинҳон бар эшон нигоҳ.
Зи дидори хубон ҳама марғзор,
Биёроста ҳамчу боғи баҳор.
Чу афтод чашми Манижа бад-ӯй,
Яке мардро дид борангу бӯй.
Ба рухсорагон чун Суҳайли Яман,
Бунафша дамида ба гирди суман.
Кулоҳи таҳампаҳлавон бар сараш
Фурӯзон зи дебои румӣ бараш.
Ба парда дарун духт пӯшида рӯй,
Биҷӯшида меҳраш бипӯшид мӯй.
Рабудани Манижа Бежанро:
Манижа чу Бежан дижамрӯй монд,
Парастандагонро бари хеш хонд.
Бифармуд то доруи хушбар
Парастанда омехт бо нӯшбар.
Бидоданд чун хӯрд май гашт маст,
Ҳамон хӯрдану сар-ш бинҳод паст.
Иморӣ бисиҷеду рафтан ба ро,
Мар-он хуфтаро андар он ҷойго ...
Чу бедор шуд Бежану хуш ёфт,
Нигор суманбар дар оғӯш ёфт.
Ба айвони Афросиёб андаро,
Або моҳрӯе ба болин саро.
Огоҳ шудани Афросиёб аз кори Манижа:
Биёмад бар шоҳи Турон бигуфт,
Ки духтар-т аз Эрон гузидаст ҷуфт.
Ҷаҳонҷӯй кард аз ҷаҳондор ёд,
Ту гуфтӣ, ки бед аст ҳангоми бод...
Бипурсед гуфташ, ки чун омадӣ?
Аз Эрон ҳамоно ба хун омадӣ?
Ҳама достон Бежан ӯро бигуфт,
Чунон чун расидаш зи бадхоҳ ҷуфт...
Бифармуд то як замонаш ба дор,
Накарданду гуфташ ҳам эдар бидор.

[12:355]

Монеъ шудани пирон аз кушта шудани Бежан:
Макуш гуфтамат пури Ковусро,
Ки душман кунӣ Рустаму Тӯсро.
Сиёвуш, ки буд аз нажоди каён,
Ба меҳри ту баста камар бар миён
[ҳамон:358]
Ба чоҳ андохтани Бежан:
Кашон Бежани Гев аз пеши дор,
Бибурданд баста бад-он чоҳсор.
Нигунаш ба чоҳ андар андохтанд,
Сари чоҳро санг барсохтанд..
Манижа биёмад ба як чодаро,
Бараҳна ду пою кушода саро...
[ҳамон:360]
Равон шудани Рустам ба Турон барои овардани Бежан:
Сапедадамон гоҳи бонги хурӯс,
Бибастанд бар кӯҳаи пил кӯс.
Чу наздики марзи Турон расид,
Сарони сипаҳро ҳама баргузид...
[ҳамон:376]
Баровардани Рустам Бежанро аз чоҳ:
Фурӯҳишт Рустам ба зиндон каманд,
Баровардаш аз чоҳ бо пой банд.
Бараҳна тану мӯйу нохун дароз,
Гудозид аз дарду ранҷу ниёз.[ҳамон: 26]

Шоҳнома ва «Илёд», ҳарду, ба наҳве ривояти гузаштаи миллатҳо ва инсонҳост. Умуми касоне, ки дар бораи гузашта навиштаанд аъмоли шигифт ва сутургро менависанд ва масоиб, фаҷоеъ ва дастовардҳои ҷанг, ҳамвора аз ҷумлаи авомиле буда, ки таъсире чашмгир ва намоён ба таърихнигорӣ ва ҳамосасароӣ доштааст. Умуми муаррихони гузашта, мазмуни таърихро асосан низомӣ ва сиёсӣ медонистанд. Бо ин ҳама, «Илёд», ҷуз ривояти вайронӣ, фоҷиа ва рашки худоён, мавзӯъи сутурге дар бар надорад; гарчи ҳамин ривоёт низ рафтори касоне чун Искандари Мақдунӣ, Юлий Сезар ва ҳатто Напалеонро илҳомбахш буд. Ривоёте аз таърих, ҳикоят аз он дорад, ки: Искандари Мақдунӣ ба ҳангоми хоб, «Илёд»-ро зери сар

мениҳод ва огоҳона аз Ошил илҳом мегирифт ва шуҷоат ва кушодадастиаш, тақлиди ҳушёрона аз он паҳлавон буд.[8: 153]

2-1. Ҳамонандиҳо ва мушобеҳатҳо

Бо пешфарзҳое, ки ёд шуданд, вуҷӯҳи муштарак миёни ин ду асар дар ин аст, ки мӯҳтавои ҳар ду манзума ҳамоса аст; ва дар онҳо аз рухдодҳои паҳлавонӣ ва аъмоли диловарии қаҳрамононе аз ду миллати Юнон ва Эрони куҳан сухан меравад, ки дар роҳи таҳаққуқи аҳдофи миллӣ ва ҳимоят аз нангу номуси худашон бо душман меҷанганд. Шабоҳатҳое монанди рӯйинтан будани Ошил ва Исфандиёр низ дар онҳо вуҷуд дорад. «Рӯйинтан» ба касе итлоқ мешавад, ки баданаш монанди рӯй маҳкам бошад ва тиру шамшер ва дигар ҷангафзорҳо бар тани ӯ коргар наафтад.

Ошил дар «Илёд»-и Ҳомер аз рӯйинтанон аст ва фақат пошнаи пояш осебпазир аст. Ин амр ба он далел барояш пеш меояд, ки модараш баъд аз таваллуд, ӯро дар рӯдхонаи афсонаии «Стикс» шустушӯ дод ва чун пошнаи пояшро дар даста дошта, ба далели нарасидани об ба пошнаи пои Ошил, вай аз ин узв осебпазир мешавад. Ӯ дар ҷанги Троя бо зарбаи тири масмуми Порис ба пошнаи пояш кушта мешавад. Исфандиёр низ ба ривояте бар асари дуои Зардушт, бо обтанӣ дар чашмае мармуз, рӯйинтан мешавад ва чун дар об чашмҳояшро мебандад, аз ноҳияи чашм осебпазир мешавад ва дар ҷанг бо Рустам, Рустам ба роҳнамоии симурғ, тире ба чашми Исфандиёр мезанад ва ӯро аз пой дармеоварад:

Таҳамтан газ андар камон кард зуд,
Бад-он сон, ки симурғ фармуда буд.
Бизад тир бар чашми Исфандиёр,
Сияҳ шуд ҷаҳон пеши он номдор.
Хам овард болои сарви сиҳӣ,
Аз ӯ дур шуд донишу фарраҳӣ.
[ҳамон :543]

Мавзӯъоти мушобеҳ дар «Илёд» ва “Шоҳнома” бисёр аст ва бо таваҷҷуҳ ба шабоҳатҳое, ки дар ду манзума мушоҳида мешавад, чунин дарёфт мешавад, ки гӯё бисёре аз достонҳои “Шоҳнома” мутаассир аз «Илёд» ва “Одисей” бошад ва наметавон иғмоз кард, ки агар шоҳкори Фирдавсӣ бартариҳое бар ҳамосаи Ҳомер дорад, шояд аз он сабаб аст, ки қарнҳо гузашта ва Фирдавсӣ саъй карда айбҳоеро, ки дар кори Ҳомер вуҷуд доштааст, дар асари худ ворид накунад ва ҳамосае ироа кунад, ки орӣ аз фурудҳо ва пастиҳое бошад, ки дар ҳамосаҳои пешин ёфт мешавад.

2-1-1. Паҳлавонон ва қаҳрамонон

Паҳлавонони достонҳо шахсиятҳоеянд, ки аҳаммияти миллӣ ё ҷаҳони азиме доранд. Дар «Илёд» паҳлавони асли Ошил аст, ки писари Neried маҳсуб мешавад. Дар “Шоҳнома”-и Фирдавсӣ Рустам аслирин қаҳрамон аст, ки аз таваллуд то марг дар бистари шигифтиҳо қарор дорад; абармард ва фавқи шахсияте, ки пирӯзии тамоми қаҳрамонон ҷабҳаи ҳаққи Шоҳнома (Эрон) ва дар муқобил ҷабҳаи ботил (Турон) ба ҳиммати ӯ бастагии том ва тамом дорад. [7: 103]

Яке аз муҳиммтарин вуҷӯҳи ташобуҳ, ки метавонад мавриди баҳси мо қарор гирад, мавзӯъи қаҳрамон аст: қаҳрамони аслии китоби «Илёд»-и Ҳомер касест ба номи Ошил ё ба талаффузи юнонӣ Ахилус ва ба дасти ӯст, ки сипоҳи Троя шикаст мехӯрад ва шаҳр кушӯда мешавад ва дар натиҷа юнонён шаҳрро фатҳ мекунанд ва агар мудохилаи Ошил набуд чунин пирӯзии бузурге барои юнонён пеш намеомад. Пас мо дар китоби «Илёд» бо Ошил ба унвони қаҳрамони идеоли юнониҳо, яъне касе, ки онҳо ҳамаи тасаввуроти худашонро ба унвони қаҳрамон ё паҳлавони аввал ба ӯ ихтисос додаанд, рӯбарӯ ҳастем. Хусусияти аслии ин қаҳрамон ин аст, ки худ ба қимати фидокориҳояш пазируфтааст, ки паҳлавони аввал бошад. Рустам, қаҳрамони аввали “Шоҳнома” баръакси Ахилус умре дароз дорад ва ба ӯ умри афсонаии ҳафтсадсола дода шудааст. Албатта ин мавзӯъ мояи асосии кор нест. Ҳадафи аслии ӯ ҳам дар зиндагӣ ҳифзи ном ва касби ифтихор ва таваҷҷуҳ ба кайфияти зиндагӣ аст на ба камийяти он. Дар воқеъ зиндагии Рустам дар “Шоҳнома” навъе зиндагии истисноист.

2-1-2. Макон ва замон

Макон ва замон дар асари адабии ҳамосӣ миқёси васеъ ва ғайриқобили табйин дорад. Ба таври ки мумкин аст макон ба андозаи дунё ва ё ҳатто бузургтар аз он бошад. «Одисей» дар ҳавзаи Медитарона саргардон аст ва Медитарона тамоми дунёест, ки дар замони шоир мешинохтанд. Бо вуҷуди ин дар «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ, асосан замон ва макон ибҳом дорад мушаххас нест ҳаводис дар куҷо ва кай ва чӣ вақт рух медиҳад. [10: 103] Мубҳам будани замон ва макон дар “Шоҳнома” аз назари нигоранда қобили тааммул ва баррасии бештар мебошад.

2-1-3. Тааҳҳуди адабӣ

Рисолати адабиёт нуктаи бисёр қобили таваҷҷуҳ аст, ки дар канори арзиши ҳунарӣ ва зебоии адабиёт, аз манзари ағлаб донишмандон ва адабиётшиносон мавриди таъкид қарор гирифтааст. Муддао ин аст, ки «як асари адабӣ аз назари рисолат ва тааҳҳуд, мусталзими дар назар доштани ду омили асосӣ аст: шароит асру биниши адабӣ, ки албатта хоҳ-нохоҳ аз авзоъи замонаи худ мутаассир аст. Аз ин раҳгузар дармеёбем, ки як асари адабӣ бино бар заруратҳои таърих ва муқтазиёти иҷтимоъ вақти чизе ғайр аз он чи ҳаст, наметавонад бошад.» [11:140] Дастаи дувум осори таълимӣ ҳастанд, ки ҳунарманд дар он ба интиқоли дарунмояе хосси тааҳҳуд ва тааммуд дорад ва барои худ рисолати хосс қоил аст, чандон ки гӯӣ бидуни анҷоми он фоҷиаии миллӣ, динӣ ё инсонӣ рух медиҳад; чунонки зоҳиран агар Фирдавсӣ рисолати шоҳномасароиро ба дӯш намегирифт, ҳам Эрони бостон бо тамомии тааллуқоташ ҳамчун забонҳои фаромӯшшуда, ба афсонаҳо мепайваст, ҳам дини ростин, помоли таассуб ва риё мешавад ва ҳам инсон ба унвони шаҳсавор ҷабҳаи Аҳуро маъмурияташро дар муборизa бо Аҳриман фаромӯш мекард. Бинобар ин бояд гуфт, ки “Шоҳнома”-ро зарурати таърих ва тааҳҳуди шоир нигоштааст. Аммо ин низ бад-он маъно нест, ки “Шоҳнома” аз "бозгӯӣ ва бознамоии ҳунарии эҳсоси одамӣ" бебаҳра аст, балки тарвиҷ ва таблиғи ин рисолат ва зарурат, худ бо зарофатҳо ва шигирдҳои адабӣ сурат гирифта, ки албатта бо он даст аз фунуни адабӣ корбурде дар ҳамосаи худгӯйи «Илёд», тафовут дорад; чаро ки ҳар кадом аз ин рӯйкардҳои худгӯ ва таълимӣ, чӣ аз диди кайфият ва чӣ аз диди камийят, сабки хосси достонсаройии худро металабад. [4: 168-169]

АДАБИЁТ

1. Исфаҳонӣ, Муҳаммадризо Наср. Ду бонуи ишқ (муқоисаи таҳлилӣ-интиқодии шахсият ва ҷойгоҳи «Ҳелен» ва «Манижа» дар ду ҳамосаи «Илёд» ва “Шоҳнома”), Мутолиоти адабиёти татбиқӣ, соли севум, шумораи 12, 1388, - Sid.Ir
2. Ҷовид, Абдулаҳмад. Таърихи адабиёти форсии дарӣ (аз оғоз то аҳди муғул). – Кобул: Интишороти Саид, 1391
3. Ҳисорён, Сайид Икромуддин. Мутуни назми ҳамосӣ. – Кобул: Донишгоҳи Кобул, 1388
4. Ҳанафӣ, Муҳаммадисмоил. Баррасӣ ва нақди таърихии “Ал-муъҷам фи осори мулук-ул-Аҷам. Маҷаллаи донишкадаи адабиёт ва улуми инсонии Бирҷанд. – Бирҷанд: Интишороти донишгоҳи Бирҷанд, 1381.
5. Хайрободӣ, Саид Муҳаммадӣ. Шинохти устура ва ҳамоса. Маҷаллаи донишкадаи адабиёт ва улуми инсонии Бирҷанд, шумораи дувум. – Машҳад: муассисаи чоп ва интишороти донишгоҳи Фирдавсии Машҳад, 1381
6. Ризоӣ, Арабалӣ. Вожагон тавсифии адабиёти инглисӣ-форсӣ. –Теҳрон: Фарҳанги муосир, 1382
7. Зарринкӯб, Абдулҳусайн. Бо корвони ҳулла. – Теҳрон: Илмӣ, 1384

СРАВНЕНИЕ ЭПИЧЕСКИХ ЧЕРТ «ШАХНАМЕ», «ИЛИАДЫ» И «ГОМЕРА» ФЕРДОВСИ

Непревзойденным мастером является Хаким Абулькасим Мансур, сын Хасана Фирдоуси Туси, великого поэта и эпоса языка и литературы Парси-Дари. Его местом рождения была деревня Баж из села Табаран Тус, где также находится его могила. Он родился в крестьянской семье в период (329-330 гг.). Шахнаме - его самая большая и наиболее иллюстрированная поэтическая книга эпохи Саманидов и Газневидов, один из самых ценных и уважаемых документов персидского языка. Он сам по себе является символом расцвета и развития древней иранской культуры и цивилизации и величайшей сокровищницей красноречивого персидского языка; национальные и важные исторические истории древнего Ирана лучше всего отражены в нем, а также глубоко укоренились в моральных чувствах и учениях. Гомер (он был Мирос) - самая старая и самая известная греческая эпопея саги. Он считается одной из почестей древней Греции. В 19 веке существовали сомнения в существовании нескольких поэтов, но большинство ученых теперь считают, что он жил в 7 веке до нашей эры. Согласно цитатам, Гомер был слепым. От него осталось две работы (великая эпическая поэма, одна Элиада, а другая Одиссея), шедевры эпической литературы мира. В других древних сочинениях он приписал несколько других работ, которые в настоящее время недоступны. Поэтому необходимо провести исследование, чтобы сравнить «эпические характеристики этих двух всемирно известных работ». Автор стремится проанализировать связь между эпическими чертами этих произведений и сравнить их друг с другом в аналитической и описательной манере.

Ключевые слова: *Фирдоуси, Шахнаме, Гомер, Илиада, Одиссея, Эпические характеристики, Сравнение Шахнаме, Илиады и Одиссеи.*

A COMPARISON OF THE EPIC FEATURES OF FERDOWSI'S SHAHNAMEH AND ILIAD AND HOMER'S ODYSSEY

The unrivaled master is Hakim Abulqasim Mansur son of Hassan Ferdowsi Tusi, the great poet and epic of Parsi-Dari language and literature. His birth place was Bazh Village from Tabaran Tus village, where his tomb is also located. He was born in the peasant family during the period (329-330 AH). Shahnameh is his largest and most illustrated poetic book of the Samanids and Ghaznavids era, one of the most valuable and respected documents of the Persian language. It is itself a symbol of the flourishing and unfolding of ancient Iranian culture and civilization, and the greatest treasure trove of eloquent Persian language; The national and important historical stories of ancient Iran are best reflected in it, as well as deeply rooted in moral feelings and teachings. Homer (he was Miros) is the oldest and most famous Greek saga epic. He is regarded as one of the honors of ancient Greece. In the 19th century, there were doubts about the existence of several poets, but most scholars now believe that he lived in the 7th century BC. According to quotes, Homer was blind. There are two works left (the great epic poem, one by Eliad and the other by Odyssey) from him, masterpieces of the epic literature of the world. In other ancient writings he has attributed several other works which are not available at the present. Therefore, it is needed to be researched to compare the «epic characteristics of these two world-famous works». The author seeks to analyze the relation between the epic features of these works and to compare them with each other in an analytical and descriptive manner.

Keywords: *Ferdowsi, Shahnameh, Homer, Iliad, Odyssey, Epic Characteristics, Comparison of Shahnameh and Iliad and Odyssey.*

Сведение об авторе:

Доктор Саидориф Саид *– препадаватель факультет литература Институт литература университета Кабул Тел: (+93)799308334 (93)708925587*

About the autor:

Dr. Saidorif Said *– teacher of Faculty of Literature, of the Institute of Literature, University of Kabul Tel: (+ 93) 799308334 (93) 708925587*

ДАСТУРИ ПОНИНӢ ВА ТАЪСИРИ ОН БА ДАСТУРНАВИСОНИ ШАРҚУ ҒАРБ

Роҳила Ҳ.
Донишгоҳи Кобул
Ҷумҳурии Исломии Афғонистон

Ҳар таърихи забоншиносӣ мебояд бо Ҳиндустон оғоз шавад, зеро забоншиноси суннатӣ тӯлонитар ва беҳтар аз ҳар ҷойи дигар, дар Ҳиндустон аст. То он ҷо, ки таърихи сабтшуда гувоҳӣ медиҳад, дастури Понинӣ (ҳудуд 400 сол пеш аз мелод) хостгоҳи забоншиносии ҳиндӣ аст. Аммо собиқаи забоншиносӣ дар Ҳиндустон ба пеш аз Понинӣ ва сурудаҳои ведоӣ боз мегардад.

Осори ведоӣ муддатҳо пеш аз ибдоъи хат суруда шуданд. Онҳоро бо садои баланд аз ёд мехонданд. Ҳангоме, ки забони рӯзмарра ба тағйир шурӯъ кард дар ҷиҳати он чи баъдҳо забони сонскрити қадим-классик номида шуд, ҳифзи талаффузи саҳеҳи осори ведоӣ ба тадриҷ аҳаммияти бештаре ёфт. Таваҷҷуҳ ба талаффузм саҳеҳ боиси алоқа ба чигунагии тавлиди овоҳо шуд. Табақабандии овоҳо бар асоси ҷойгоҳ ва шеваи фарогӯии онҳо ба оғози давраи пасоведоӣ, яъне ҳудуди 800 – 700 сол пеш аз мелод бозмегардад. Дар ин дастур бештар забони гуфтор ва талаффузи дурусти вожаҳо дар назар гирифта шуд ва шеваи кори Понинӣ дар ин дастур таҳлил ва таҷзия буд он ҳам ба хотири решаёбии вожаҳои сохтаву омехта.

Дастури Понинӣ дар раванди дастурнависии Шарқу Ғарб зиёд таъсир кард ва дастурнависон ба пайравӣ аз вай дастур навиштанд.

Дастури Понинӣ ва сохти куллии он. Дастури Понинӣ бештар асоси динӣ дорад; сурудҳои ведоӣ, ки ҷанбаи муқаддасу мазҳабӣ дошта, ба забони санскрит навишта шуда буд ва ин замоне буд, ки забон аз як давра ба давраи дигар тағйир кард. Пас хондани он матнҳо ҳам душвор шуд ба ин сабаб Понинӣ ба забони санскрит дастур навишт. Қоидаҳои забони санскритро аз овоз то маъно шарҳ кард.

Дастури Понинӣ аз чаҳор бахши умда ташкил шудааст. Умдатарин бахш он Aṣṭādhyāyī, яъне «ҳашт китоб» аст. Аштодҳиёӣ аз ҳашт бахши аслӣ ташкил шуда, ки тамоми қоидаҳои дастурии он дар баргирандаи 4000 қоида ба шакли ихтисорӣ (сутро) дар ибораҳо баён шудааст. Бештари ин қоидаҳо дар ду ё се калима баён шуда буд.

Бахши дувуми шевосутро, ки феҳристе аз вожаҳои санскрит ва табақабандии онҳо ба асоси мухтасаҳои вожа аст.

Дар бахши баъдии дотупото феҳристе аз 2000 ришаҳои феълӣ бо вежагии сарфиву ва наҳвии онҳо замима аст.

Гонопото феҳристе аз вожагони забони санскрит аст, ки дорои гурӯҳҳои мутааддид аз номҳои хос, ҳамчун номҳои ашхос, рустоҳо, шаҳрҳо, мазрааҳо ва роҳҳо, номҳои бархе аз хурданиҳо, пӯшидниҳо, бозиҳо бархе аз истилоҳоти тахассусие чун кишоварзӣ, бозаргонӣ ва пизишкӣ, бархе аз истилоҳоти муҳимми динӣ ва фалсафиро дар худ ҷой додааст [1, с. 29].

Дастури Понинӣ ба куллӣ бо дастурҳои маъногароии Юнонӣ ва Румӣ мутафовит аст, Понинӣ дар хондани забони санскрит аз нигариши суратгаро баҳра гирифта ва дар ҳар бахш аз фаслҳои китоб худ, баҳсро бо пурсиши хос оғоз кардааст. Зербинои дастур понониро мафҳуме ба номи «реша» ташкил медиҳад, ки сохти муҷаррад ба ҳисоб меомад ва модаи хомиро ташкил медод, ки бар ҳасби фарояндҳои мухталифи вожа ва вандафзое ба вожаҳои малфуз мубаддал мешудааст [5, с. 238].

Понинӣ ба номи даҳ тан аз дастурнависон пеш аз худ ишора карда, аммо осори онон таҳти таъсири азамати кори Понинӣ бар ҷой намонда ва аз миён рафтааст [11, с. 142], ин нукта низ шоёни зикр аст, ки Понинӣ аз Панҷоб буда ва забони модарии Понинӣ санскрит набуда, балки яке аз забонҳои ҳиндии миёна будааст. [10, с. 367]

Понинӣ дастури худро бо баррасии овоҳои гуфтор оғоз мекунад. Сипас ба бархе аз вежагиҳои овоии мусаввитҳо, ҳамчун кашиш ва зерубамӣ ишора мекунад. Баъд ба баррасии ситокҳои исмӣ, решаҳои феълӣ ва вандҳо мепардозад. Ба сурати умум дастури Понинӣ шомили ин вежагиҳо ва навоқис мебошад:

1 -Дар маҷмӯъ, дастури Понинӣ андаке камтар аз 4000 қоидаи забониро шомил мешавад.

2- Понинӣ забони гуфтори табақаи таҳсилкардаи замони худро мабнои баррасӣ қарор додааст.

3- Барои дусад сол, дастури Понинӣ ба қайди китобат наомада балки фақат ҳифз мешуд ва донишҷуёни илми дастур ба сурати шифоҳӣ онро аз насле ба насли дигар интиқол медоданд.

4- Барои касе, ки ба забони санскрит тасаллути комил дорад ва аз дониши забоншиносӣ ҳам баҳраманд аст, дарки дастури Понинӣ бидуни тафсирҳои навишташуда бар он ё бидуни доштани омӯзиши хосс дар суннати Понинӣ мумкин нест. Иллати ин печидагӣ се чиз аст:

а) Қарордодҳои фаровонест, ки инҳисоран дар он дастур вазъ шуда ва хориҷ аз он суннат, ҳеҷ маъно ва мафҳуме надоранд.

б) Мунтаҳои дарҷаи ихтисор ва эҷоз, то ҳадде, ки қоидаҳо ағлаб дар як ё ду калима баён шудаанд.

в) Набудани назму сомон дар тартиби амалкарди қоидаҳо.

5- Сохтори куллии китоб «муштамил бар ҳашт фасл» ва ба шарҳи зайл аст:

Фасли аввал ба «фароқоидаҳо» (metarules), яъне таориф ва қоидаҳои тафсир ва ҳамчунин ҷанбаҳои мухталифи сарфии феъл, ва «нақшҳои маъноӣ» (Semantic roles) пардохтааст. Фасли дувум ба шарҳи анвоъи мухталифи таркибҳои исмӣ ва маонии «поёнаҳои ҳолат» (case endings] ихтисос ёфтааст. Фаслҳои севум, чаҳорум, ва панҷум ба мафҳуми куллии «ванд», яъне ҷанбаҳои сарфии феъл ва ҷанбаҳои сарфии исм (шомил сохтани исм бо кумаки вандҳои нишонаии муаннас ва низ вандҳои исмии «аввалия» ва «сонавия») ихтисос ёфтааст. Фаслҳои шаш, ҳафт ва ҳашт ба воҷшиносӣ, шомили такя ва ибдолҳо ва дигаргуниҳои овоӣ мепардозад [12, с. 21 - 22].

6- Дастури Понинӣ низомест иштиқоқӣ, ки аз маъно ба сӯи ово ҳаракат мекунад. Дар ин фароянд гузар аз маъно ба ово, се навъ «қоидаи дастурӣ» (Grammatical Rule) нақшофарин аст. Он қоидаҳо иборатанд аз «қоидаҳои баён» (expression rules), «қоидаҳои таркиб» (combination rules) ва «қоидаҳои ҷойгузин» (substitution rules).

Қоидаҳои баён вазифаи баёни маониро дар қолаби суратҳои интизоъӣ ба ӯҳда дорад. Дар инҷо манзур аз маъно «маонӣ дастури» (grammatical meanings) ва на «маонӣ вожагони» (lexical meanings] аст. Ин тасреҳ дар бораи маъно аз он ҷиҳат аст, ки «маонии вожагонӣ» дар қаламрави «решашиносӣ» (etymology) ҷой дода шуда буд. Ҳамчунин аз қоидаҳои Понинӣ метавон истинбот кард, ки зарурат надорад бархе аз ҷанбаҳои маъноро ба таври мустақим омӯзиш дод, чунки он маониро метавон ба осонӣ аз коркарди забон (use of language) дарёфт. Қавли зайл, ки аз Иткунин (с. 32) нақл мешавад, ҳам тасвири бисёр равшане аз ангораи куллии дастури Понинӣ фарорӯйи мо мениҳад ва ҳам вазифаи қоидаҳои баёнро ошкортар месозад.

«Ҳадаф ниҳоии Понинӣ иборат аст аз иштиқоқи ҷумлаҳои дурусти санскрит. Муодили маъноии сурати ҷумла ҳамон бознамоии «вазъияти умур» (state of affairs) аст. Вазъияти

умури муташаккил аст аз як «куниш» (action=kriyā) ва маъмулан як ё чанд «ширкаткунанда» (participant), ки «нақшҳои маъной» мухталиферо нишон медиҳанд.

Бад-ин тартиб, қоидаҳои баён нахустин қоидаҳое ҳастанд, ки амал карда ва аввалин кори онҳо тахсиси сурат ба воҳиди маъноии «куниш» мебошад, ва дувумин кори онҳо тахсиси сурат ба ширкаткунандагон нишондиҳандаи нақшҳои маъноист. Ва, албатта, «сурат» дар инҷо ба маънои сурати дастурӣ (интизоъӣ) аст, зеро суратҳои вожагонӣ (муртабит бо маонии марбут), ки дар ҷумлаҳо ёфт мешавад, тавассути қоида таъйин намешавад, балки фақат тавассути нияти иртиботи гӯянда таъйин мегардад.

«Куниш» (kriyā=] мафҳуме интизоъист, ки тавассути феъл ба унвони як воҳиди вожагонӣ баён мешавад. Куниш дар ҳайати яке аз се мақулаи зайл таҳаққуқ меёбад: «анҷом додан» (‘doing’=kartṛ], «дастхуши чизе шудан» (‘undergoing’=karman], «рӯй додан» (‘happening’=bhāva]. Ин маонии дастурист, ки суратҳои дастурии интизоъӣ тахсис дода мешавад.»

«Шаш нақши маъной вуҷуд доранд, ки иборатанд аз «омил» (‘agent’=kartṛ), пазиро (‘patient’) ё «мақсад» (‘goal’), ки баробари санскрити онҳо (=karman) «дарёфткунанда» (‘recipient’sampradāna), «васила/ абзор» (‘instrument’=karana), «макон» (’place’=adhikarana) ва «мабдаи» (‘source’=apādāna) аст. Ин нақшҳои маъной, ба тартиб, маъмулан тавассути поёнаҳои ҳолат ба шарҳи зайл баён мешаванд: «фоилӣ» (nominative), «мафъулӣ» (accusative), бароӣ (dative), «василаӣ/абзорӣ» (instrumental), «макони» (locative) , ва «азӣ» (ablative). Шоёни таваҷҷуҳ аст, ки истилоҳҳои kartṛ ва karman пайваста бо ибҳом ба кор бурда шудаанд, аз як сӯ дар маънои «анҷом додан» ва «дастхуши чизе шудан» ва аз сӯе дигар дар маънои «омил» ва «пазиро» ё «мақсад» будан аст.

Қоидаҳои дувум қоидаҳои таркиб аст. Дар мавриди вазифаи ин қоидаҳо, нақли қавл аз Иткунинро барои равшании беҳтар зикр мекунем:

«Қоидаҳои баён, маҷмӯъаи густурдае аз суратҳои дастурии интизоъиро ба даст медиҳанд. Барои тавлиди ҷамлаи саҳеҳ, суратҳои дурустро мебоист ба роҳҳои дуруст аз назари воҳидҳои вожагонӣ (ки бо таваҷҷуҳ ба нияти иртиботии гӯянда интихоб мешаванд) ва аз назари робитаи он суратҳо нисбат ба ҳам сомон дод. Кордуно (Cardona) дар китоби худ байни амалиёти мухталиф, бо таваҷҷуҳ ба аносире, ки дар он ширкат доранд, тамоюз қоил мешавад. Он амалиёт иборатанд аз «вандафзоӣ» (affixation), «афзунҳофизаӣ» (augmentation), «дугонсозӣ/такрор» (reduplication) ва «мураккабсозӣ» (compounding). Бо вуҷуди ин, бояд дар назар дошт, ки тамоми маворидиро мазбур, нишондиҳандаи як навъ амалиёти муштарак, яъне таркиб ҳастанд, ки дар қолаби қоидаҳои марбут баён мешаванд. Ҳамвора нуқтаи оғозе вуҷуд дорад, яъне бо як реша (феъл дар санскрит) ё як ситоки исмӣ, ки ба он аносири дигар ба шеваи марҳала ба марҳала афзуда мешаванд.

Бинобар тавсифи ӯ, вожасозӣ дар забони санскрит ба ду тариқ сурат мепазирад: пасвандафзоӣ ва таркибсозӣ. Манзур аз пасвандафзоӣ, афзудани пасванд ба решаи феъл ё ба ситоки исмӣ ё ба як вожа аст. Дар сурати афзудани пасванд метавонад ситоки феълӣ, ситоки исмӣ ё як вожаи ҷадид ба даст ояд.

Севумин навъи қоида дар дастури Понинӣ «қоидаҳои ҷойгузин» аст. Дар ангораи забонии Понинӣ қоидаҳои ҷойгузин пас аз ду қоидаи пешгуфта амал мекунанд. Ба баёне дигар, қоидаҳои навъи аввал, яъне «қоидаҳои баён», гузор аз созаҳои маъноиро, ки шомили куниш ба илова ширкаткунандагон мешавад ба созаҳои суварӣ, ки муштамил аст бар «феъл ва исмҳо» мӯҷиб мешавад. Қоидаҳои навъи дувум, яъне «қоидаҳои таркиб» вазифаи сохтани феълҳо ва исмҳоро аз созаҳои бунёдии онҳо ба уҳда доранд. Сохти ҳосил дар ин марҳала ҷумлаест дар сатҳи интизоъӣ. Дар ин марҳала навбати амалкарди «қоидаҳои ҷойгузин» фаро мерасад то он бознамоии интизоъиро бо як бознамоии малмус ва айнӣ ҷойгузин кунад [12, с. 36].

Бад-ин тартиб, ҳамчунон ки шакли «1» нишон медиҳад ва пештар низ гуфта шуд, ангораи дастурии Понинӣ низомест иштиқоқӣ, ки аз маъно ба ово гузар мекунад. Дар ин гузар се навъ қоида дар тартибе, ки дар шакл мушоҳида мешавад, амал мекунад. Иткунин таъкид кардааст, ки «қоидаҳои баён ва қоидаҳои ҷойгузини қоидаҳои «амудӣ» (vertical] ҳастанд... Аммо қоидаҳои таркиб қоидаҳои «уфуқӣ» (horizontal) мебошанд.»

Таъсири дастури Понинӣ бар дастуриёни Ғарб. Робинз 1974 [1967] тасреҳ кардааст: «Ба ҳар рӯй, равшан аст, ки забоншиносӣ дар Ҳиндустон мебоист ба таври ҷиддӣ муддатҳо пеш аз нимаи ҳазораи аввали қабл аз мелод матраҳ буда бошад». Дар бораи арзишҳои илмии дастури Понинӣ ба нақли чанд қавли зайл аз Робинз мепардозем:

«... Дар миёни дастурнависони ҳиндӣ номи Понинӣ дар садри номҳо қарор дорад. Агарчи таърихи он китоб номаълум аст, бе ҳич гуна тардиде ин китоб қадимитарин рисолаи

дастурии мавҷуд дар бораи ҳар забони ҳиндуаврупоист ва низ қадимитарин асари илмии нигошташуда ба ҳар забони ҳиндуаврупоӣ аст ва ба гуфтаи Блумфилд яке аз бузургтарин осори ҷовидони ҳуш ва заковати башарист”.

Аз дастури Понинӣ дар Ғарб бештар се донишманд мутаассир гардидаанд: Блумфилд пешвои сохтгароии Амрико, Чорлз Филмур асосгузори дастури ҳолат ва Майкл Холлидӣ яке аз пешвоёни забоншиносии нақшгароӣ [1, с. 180].

Андарсен дар китоби “Воҷшиносӣ дар қарни бистум” (1985) аз таъсиргузории амиқи дастури Понинӣ бар Леонард Блумфилд, забоншиноси барҷаста ва соҳибноми мактаби сохтгароии амрикоӣ сухан гуфтааст. Андерсен мегӯяд:

«Равшан аст, ки ин шеваи куллии тавсифи вож - воҷиро Блумфилд аз дастури санскрит баргирифтааст. Блумфилд аз оғози таҳсилоташ дар забони ҳиндуаврупоӣ бо асари Понинӣ ба хубӣ ошно гашт. Ӯ дар муаррифӣ ва нақде, ки дар сол 1929 навишт, дастур понониро «яке аз бузургтарин осор ҷовдон ҳуш ва заковат башари (ончи бештар мавриди таваҷҷуҳи мост), ангораҳои иҷтинобнопазир барои тавсифи забонҳо» васф кард [1, с. 182].

«... Метавон гуфт, ки қоидаҳои ... китоби иштодҳиёи Понини... дар равоншиносии забон дар авоили қарни бистум дар равоншиносӣ, илҳомбахши воқеӣ ва аслии Блумфилд дар нигориши мақолаи [1926] ӯ барои тадвини усули куллии забоншиносӣ будааст.»

Саранҷом, Иткунин ҷумлаеро аз китоби “Забон” навиштаи Блумфилд (1933] нақл мекунад, ки «[Дастури Понини] бо тамоми ҷузъиёт, ҳар тасриф, иштиқоқ ва таркибро ва низ ҳар корбурди наҳвии гуфтори муаллифи онро шарҳ медиҳад. То ин замон, ҳеҷ забони дигаре ба ин ҳадди камол тавсиф нашудааст.»

Имину дар мақолаи кӯтоҳе бо унвони «Блумфилд ва Понини» (1988] зароифи бештареро дар бораи таъсири дастури Понини бар осори Блумфилд ва низ бар сайри таҳаввули забоншиносӣ дар Аврупо равшан месозад. Вай мушаххасан аз радди пои дастури Понинӣ дар китоби забони Блумфилд (1933) ва низ дар бархе аз тавсифҳо ва таҳлилҳои ӯ аз забонҳои бумиёни Амрико ва низ аз забони тоголуг (забоне дар Филиппин) ёд кардааст.

Аз Август Лескиен (August Leskien), Карл Бругман (Karl Brugman), ки ҳар ду мутахассис дар забонҳои ҳиндуаврупоӣ буданд ва Ҳерманн Олденберг (Hermann Oldenberg), донишманде бузурги мутахассис дар осори ведоӣ ва санскрит дар донишгоҳи Гутинген, Имину, бо таваҷҷуҳ ба ин мулоҳизот, натиҷа мегирад, ки «... Танҳо пас аз сафар ба Аврупост, ки бакоргирии равиши Понинӣ дар осори Блумфилд ба тадриҷ зоҳир мешавад.

Таъсири дастурии Понинӣ бар се мактаби забоншиносӣ дар Ғарб ишора доштаем:

а) ошноӣ бо дастури Понинӣ мунҷар ба пайдоиши забоншиносии таърихӣ дар қарн нуздаҳум дар Аврупо шуд;

б) равиши Понониро Леонард Блумфилд шахсияти бориз дар наҳлаи сохтгароии амрикоӣ, дар тавсифи забонҳо ба кор баст;

в) қоидаҳои забонии матраҳшуда дар дастури Понинӣ ва тартиби амалкарди онҳо шабеҳи қоидаҳои забонии маъмул дар забоншиносии зоишии имрӯз аст.

Иткунин бар ин бовар аст, ки «аз назари ман тардиде вуҷуд надорад, ки дастикам то соли 1970 дар ҳеҷ куҷои ҷаҳон дастури қобили қиёс бо ин дастур [= дастури Понини] тадвин нашуда буд, яъне дастуре, ки то ин мизон пӯшиши густурда аз додаро бо печидагии назарӣ талфиқ карда бошад. Афзун бар он, равшан аст, ки фақат дар даҳаҳои ахир аст, ки бо ибдоъи шеваҳои тавсифи сурӣ ва ҷабрӣ [= риёзӣ] забоншиносони ғарбӣ имкон ёфтаанд, ки арзиш тавфиқҳои понониро ба таври комил дарк кунанд.» [12, с. 68 – 69].

Даҳаи охири қарни нуздаҳ, ҳатто хориҷ аз ҳалқаи ҳиндшиносон гоҳ арзиши дастури Понинӣ мавриди тамҷид қарор гирифта буд.

Шахсияте ҳамчун Габелентз (Gabelentz) аз дастури Понинӣ ба унвони мӯъҷиза ва кори хорикулода ёд мекунад. Иткунин арзёбии Габелентзро инчунин боз гуфтааст: «Як «дастури комил»-и худро муваззаф медонад, ки тамоми падидаҳои дастурии як забон, ҳатто маворидиби бисёр кам рухдод ва беаҳаммиятро сабт ва табйин кунад. Ин муҳим фақат як бор ба анҷом расидааст, яъне дар кори хорикулодаи Понини.

Кипарски (Kiparsky) ва Стал (Staal), ки ҳарду соҳиби ном ва соҳиби осори мутааддид дар забоншиносии ҳандасӣ ҳастанд дар мақолае муштарак бо унвони «робитаҳои наҳвӣ ва маъноӣ дар дастури Понини» (1969) баҳси худро чунин оғоз мекунанд:

«Тадриҷан маълум мешавад, ки дастури Понинӣ маҳдуд ба таҳлили вожаҳо... нест, балки назарияест барои робитаҳои karaka. Ин робитаҳо шомили мафоҳиме мешавад, ки дар Ғарб ба таври суннатии «фоили мантиқӣ», «мафъули мантиқӣ» ва монанди он хонда шуда ва муртабит аст бо робитаҳои наҳвии «зерсохтӣ» ё «жарфсохтӣ»-и матраҳ дар дастури гашторӣ» [13, с. 83]. Ба ҳангоми муаррифии ҷузъитари он дастур, Кипарскӣ ва Сталл мегӯянд: «Дастури Понинӣ низомест аз қоидаҳо, ки бознамоиҳои маъноии ҷумлаҳоро ба

бознмоиҳои овои онҳо, аз тариқи ду сатҳи миёнӣ, ки метавон онҳоро ба тартиб бо сутӯҳи жарф (ё зер] сохт ва рӯсохт дар дастури зоишӣ муқоиса кард, табдил мекунад».

Дар нимаи дувуми қарни ҳаждаҳум мубалиғони мазҳабии фаронсавӣ ва бархе маъмурони англис дар тамос бо рӯҳониҳои ҳиндӣ бо забони санскрит ва дастури Понинӣ ошно шуданд ва ин гурӯҳ бо таҳлилҳои суннатии юнонӣ ва румӣ ошноӣ доштанд ва бо равиши таҳлилҳои дастурии Ҳинди бостон низ ошно шуда ва худ барои забони санскрит дастур навиштанд, ки ҳама бар мабнои дастури Понинӣ навишта шудаанд [5, с. 87].

Ғарбиён аз орои Понинӣ бештар мутаассир гардиданд ҳатто Боп (1824) дар осори худ аз ҷойгоҳи тавлиди овоҳо, вокдорӣ, дамидагӣ ва дар решашиносӣ бештар аз таҳлилҳои Понинӣ истифода кард, ба ҳамин шакл таҳлилҳои Понинӣ ба дастурҳои аврупоиён нуфуз карданд.

Дар қисмати овошиносӣ назариёти Понинӣ улгуи донишмандоне чун Витанӣ, А.Ҷ. Алис ва дигарон қарор гирифт.

Дар чорчӯби «дастури нақшгароии низомманд» (Systemic Functional Grammar), ки возеъи он Майкл Ҳалидай (Halliday) аст, таҳлили ҳолатҳои маъноии бисёр шабеҳи таҳлили Понинӣ аз ин ҳолатҳост. Афзун бар он, ҳайати куллиангораи забонии дастури нақшгарои низомманд шабоҳатҳои бисёре бо ангораи дастури Понинӣ дорад.

Ангораи забонӣ бо маъно шурӯъ мешавад ва ба низоми овоҳо ё нависаҳо (яъне низом навишторӣ) аз тариқи сатҳи миёнии вожагон - дастур, ки шомили вожагон ва дастур, ки худ муташаккил аз сарфу наҳв аст, мунтаҳӣ мешавад.

То авохири даҳаи шасти мелодӣ, забоншиносии ғарбӣ қодир набудааст, ки бо дастоварди Понинӣ баробарӣ кунад.

Забоншиносии Ғарб вақте бо суннати ҳиндӣ бархурд кард ба таври куллӣ дигаргун шуд. Яъне навиштаҳои ҳиндиҳо (Понини] асари бисёре бар забоншиносии Аврупо гузошт ва истилоҳоти забоншиносии таърихӣ ҳанӯз ҳам ё санскрит аст ё тарҷумаи истилоҳоти санскрит. Китоби Понинӣ то қабл аз 1968 аз назари як воҷшиноси дараҷаи як ҳамто надорад.

Дар оғози қарни нуздаҳум мафҳуми «реша» аз миёни мутолиоти ҳиндиён кашф шуда ва дар мутолиот ғарбиён ба кор рафт.

Таъсири дастури Понинӣ ба дастуриён Шарқ. Дастури Понинӣ дар Шарқ хеле таъсири амиқе дошт чунончи дар давраи миёна дар қисмати дастури забони форсии дарӣ, китобе аз забони юнонӣ ва ҳиндӣ баргардон шуда буд, ба номи “Виокарана” ба забони паҳлавӣ, ки қавоиди сарфӣ ва наҳвии санскритро шарҳ карда буд [8, с. 58].

Баъд аз Понинӣ дар Ҳинд мо бо ду масири мутафовит дар мутолиаи забони санскрит рӯбарӯем: бархе аз сутроҳои Понинӣ барои дастурнависон қобил дарк набуд ба ин асоси бузургтарин шарҳи Понинӣ ба номи Маҳобҳосиё тавассути Потанҷалӣ навишта шуд.

Масири дувум дар боби маънои ҷумла дар макотиби фалсафӣ буд. Онҳо маънои ҷумларо ҳосили ҷамъи маънои вожаҳои ташкилдиҳандаи он ҷумла дар назар мегирифтанд ва ҷумларо воҳиди тафаккур ҳисоб мекарданд.

Баҳарат Рори бо истинод ба орои Понинӣ бар ин эътиқод аст, ки маънои як ҷумларо наметавон бо канори ҳам қарор додани маънои вожаҳои ташкилдиҳандааш дарёфт, ба эътиқоди вай маъно тақтеъпазир аст ва истилоҳоте назири вожа, реша, пасванд ва ҷуз он абзорҳои дастурнависонанд то ба таҳлили дастур бипардозанд [5, с. 91-94].

Аз донишмандони номдори шарқ яке ҳам Халил ибни Аҳмад аст, дар китоби хеш, ки ба забони арабӣ аст бештар аз феҳристҳои вожагонии Понинӣ барои тартиббандии мадхалҳо истифода кардааст [5, с. 110].

Донишманди дигари шарқӣ Сибивайҳ шогирди Халил ибни Аҳмад аст. Сибивайҳ рисолае дар наҳви забони арабӣ ба номи “Ал-китоб” навишт, ин асар нишондиҳандаи нубуғи Сибивайҳ аст.

Нигарише, ки бештар Сибивайҳро бо Понинӣ пайванд мезанад, таваҷҷуҳ ба реша аст. Тавсифе, ки Сибивайҳ аз тасрифи феъл ба даст медиҳад, мубтанӣ ба решаҳоест, ки муҷаррад ва интизоъианд ва аз се ё чаҳор ҳамхон ташкил шудаанд. Анвоъи сиғаҳои тасрифшуда аз ин решаҳо сохта мешаванд ва таҳаққуқи суварӣ меёбанд [5, с. 117].

Аз вуҷӯҳи иштирок ва ифтироқе, ки Иткунин миёни дидгоҳҳои Понинӣ ва Сибивайҳ мушоҳида кардааст, сухан бигӯям. Вай мӯътақид аст, ки суннатҳои забоншинохтӣ дар Ҳинд ва дар ҷаҳони араб фавқулода шабеҳ ҳастанд, аввал ин ки дар ҳар суннат беҳтарин забоншиносе, ки таърих сабт шуда нишон медиҳад, дар оғози он қарор дорад. Дувум ин ки ҳар ду суннат паёмадҳои бисёр муҳимме барои мафҳуми «пешрафт илмӣ» дар фалсафаи илм доранд. Ҳар ду маврид, қарнҳост, ки наҳваи мутолиоти забониро дар густараи худ, яъне Ҳиндустон ва ҷаҳони араб, рақам задаанд. Севум он ки дарк ва фаҳми ҳар ду рӯйкарди забонӣ барои афроди ғайримутахассис, бидуни кумаки тафсирҳое, ки муфассирон бар онҳо навиштаанд, бисёр душвор аст.

Тафовути сабкии умдае миёни он ду вуҷуд дорад. Понини қоидаҳои забонии худро бисёр мӯҷаз ва мухтасар ва ба кумаки нишонаҳо ва алоими кумакӣ баён кардааст ва ҳеҷ ҷумлаеро ба унвони мисоле барои амалкарди қоидаҳои худ ироа накардааст. Аммо, дар муқобил, Сибивайҳ ба кумаки ҷумлабандиҳои печида ва бидуни истифода аз ҳар навъ нишона ё аломате кумакӣ, ва бо ироаи ҳазорон мисол матолиби худро арза кардааст. Тафовути умдаи дигар байн он ду рӯйкард ба алоиқи забоншинохтии он ду шахсият марбут мешавад. Понини бар сарф ва воҷшиносӣ тамаркуз кард ва наҳв ва маъношиносиро ба иҷмол баён кард. Аммо Сибивайҳ бештарин таваҷҷуҳи худро ба наҳв маътуф кард; ҳам ба сарф ва ҳам ба воҷшиносӣ ба таври нисбатан густурда ва муфассал пардохт, вале маъношиносиро тақрибан ба куллӣ нодида гирифт. Тасаввуре, ки Сибивайҳ аз дастур дар назар дошта бо тасаввуре, ки Понинӣ аз он мадди назар дошта бисёр мутафовит аст. Дастури Понинӣ низомест иштиқоқӣ, ки аз маъно шурӯъ мешавад ва бо бахши воҷӣ хотима меёбад ва дар ҳадди миёни он ду наҳв ва сарф воқеъ аст. Ин дастур бо дастури нақшгароии низомманд ба шабоҳатҳои миёни он ишора кардааст. Аммо дар муқобил дар дастури Сибивайҳ наҳв аз як су ва сарф ва воҷшиносӣ аз сӯи дигар сутӯҳи забонии муҷаззое ҳастанд ва ҳеҷ талоше барои гузар аз як сатҳ ба сатҳи дигар намешавад. Афзӯн бар он, ҳамчунон ки пештар низ гуфта шуд «... Дастури ӯ фоқиди ҳар гуна бахши маъноии мудавван ва низомёфта аст.» [12, с. 148] Маҳалли қарор гирифтани феъл дар ин ду дастур мунъакискунандаи ҷойгоҳи бенишони он дар санскрит ва дар арабии қадим (классик) аст.

Овошиносии тавлидӣ байни забоншиносони Шарқ аҳаммияти зиёде дошт, чунончи Сибивайҳ ва Ибни Халил дар фарҳанги худ навъе табақабандии ҳамхонҳои забони арабиро бар ҳасби махраҷ ба даст додаанд, ки дар ҳақиқат баргирифта аз ҷойгоҳи тавлиди овоҳои санскрит аз дастури Понинӣ мебошад ва ба пайравӣ аз онҳо Ибни Синои Балхӣ низ дар китоби “Махориҷ-ул-ҳуруф”-и худ ба тавсиф ва табақабандии овоҳо пардохтааст [5, с. 96].

Натиҷагирӣ. Чанд нукта дар бораи аҳаммият ва вежагиҳои дастури Понинӣ қобили ёдоварист:

- табақабандии аҷзои калом ба исм, феъл ва ҳарф;
- тарҳи мафҳуме ба номи реша, ки аз сохти интизоъӣ бархурдор аст;
- суратгароии мутлақ ва эътиқод ба вуҷуди қавоиди зоё барои сохти вожа;
- таваҷҷуҳи дақиқ ба қавоид;
- эътиқод ба иштиқоқи исм аз феъл;
- таваҷҷуҳ ба ихтисорнависӣ;
- таъсири дастури Понинӣ ба унвони куҳантарин дастур дар осори дастурнависони Шарқ ва Ғарб ба хубӣ ҳувайдост. Ҳарчанд аз тафовутҳое, ки қаблан баён шуд, инкор наметавон кард, аммо дар кулл мо дар забоншиносии сохтгарой, нақшгарой ва гашторӣ ва бисёре китобҳои забоншиносӣ дар Шарқ ва Ғарб радди пойи таҳлили понириро ёфта метавонем.

АДАБИЁТ:

1. Боғбедӣ, Ҳасан Ризой. Оғози мутолиоти дастурӣ дар шибҳикорраи Ҳинд. – Теҳрон: Фарҳангистон, 1398

2. Дабирмуқаддам, Муҳаммад. Сибивайҳ: забоншинос ва дастурнавис. Дастур: вежаномаи Номаи Фарҳангистони забони форсӣ, шумораи 6, 1389

3. Дабирмуқаддам, Муҳаммад. Сибивайҳ. Забоншиносии илмии шарқӣ. Ҷашнномаи доктор Салим Нисорӣ, зери назари Ғуломалӣ Ҳаддоди Одил. – Теҳрон: Фарҳангистони забон ва адаби форсӣ, 1390

4. Бернард Камрей ва дигарон. Забонҳои дунё. Чаҳор мақола дар забоншиносӣ, тарҷумаи Куруши Сафавӣ. – Теҳрон: Сод, 1384

5. Сафавӣ, Куруш. Ошной бо таърихи забоншиносӣ. – Теҳрон: Пажвоки кайҳон, 1385

6. Сафавӣ, Куруш. Навиштаҳои пароканда. Дафтари севум: забоншиносӣ ва тарҷумашиносӣ. – Теҳрон: Илмӣ, 1391

7. Сафавӣ, Куруш. Навиштаҳои пароканда. Дафтари чаҳорум: баргардонҳое дар боби забоншиносӣ. – Теҳрон: Илмӣ, 1391

8. Муҷтабой, Фатҳулло. Наҳви ҳиндӣ ва наҳви арабӣ: ҳаммонандиҳо дар таърифот, истилоҳот ва тарҳи қавоид. – Теҳрон, 1383

9. Cardona, G. Panini: His work and Traditions, Vol.L. – Delhi: Motiial Banarsidass, 1988

10. Deshpande, M. M. ‘Sanskrit’, International Encyclopedia of Linguistics, vol. III, ed. W. Bright. – New York: Oxford, 1992

11. Singh, J. D. Pānini: His Description of Sanskrit. An Analytical Study of the, Astādhyāyī. – New Delhi, 1991

12. Itkonen, Esa Universal History of Linguistics. – Amsterdam: John Benjamins, 1991
13. Kiparsky,P. and J.F.Staal. Syntactic and semantic Relations in Panini; Foundations of Language, vol-5: 83-117, 1969

ОРДЕН ПАНИНИ И ЕГО ВЛИЯНИЕ НА ВОСТОЧНЫХ И ЗАПАДНЫХ ПИСАТЕЛЕЙ

Первой грамматикой в мире была грамматика Панини. Хотя сам Панини упомянул десять писцов перед ним, но так как от них ничего не осталось, мы можем объявить Панини первым грамматиком.

Сначала инструкция Панини была сосредоточена на вокальных, лексических и семантических конструкциях языка. Хотя сам Панини писал свою грамматику фразами, он проложил путь для написания грамматики на Востоке и на Западе. В древние времена санскритский язык в дополнение к греческому и латинскому имел характеристику полного языка. На Западе некоторые философы все еще придерживались теорий о языке и были в философии, но на Востоке была дополнительная команда.

В западном ренессансе положительный эффект грамматики Панини также был заметен, в средние века некоторые грамматики были объяснены, а на востоке ее писали грамматики.

Что еще более важно, приказ Панини состоит в том, чтобы представить санскритский язык всему миру. Это также показало, что структура языка должна быть описана, а не в философском контексте. Мы объясним больше этих вопросов в самой статье.

Ключевые слова: *панини, санскрит, грамматика, восточные и западные ученые.*

THE PANINI ORDER AND ITS IMPACT ON EASTERN AND WESTERN WRITERS

The first grammar in the world was Panini grammar. Although Panini himself mentioned ten scribes before him, but since there is nothing left of them, we can claim Panini the first grammarian.

Panini's instruction first focused on the vocal, lexical, and semantic constructions of the language. Although Panini himself wrote his grammar in phrases, he paved the way for writing grammar in the East and West. In ancient times the Sanskrit language in addition to Greek and Latin had the characteristic of a complete language. In the West some philosophers still held theories about language and were in philosophy's, but in the East, there was a supplementary command.

In the Western Renaissance, the positive effect of Panini's grammar was also conspicuous, in the Middle Ages some of the grammar was explained, and in the East, it was written by the grammarians.

More importantly, Panini's order is to introduce the Sanskrit language to the whole world. It also showed that the structure of language should be described, not in philosophical context. We will explain more these issues in the article itself.

Keywords: *Panini, Sanskrit, Grammar, Eastern Scientists and Western Scientists*

Сведение об авторе:

Доктор Рахелех Хамидзай *- профессор персидского отделения дари, Факультет языка и литературы, Кабульского университета, Исламская Республика Афганистан Rahela.hamidzi@yahoo.com.*

About the autor:

Doctor Rakhelekh Hamidzay *- is professor of the Persian office of Dari, Faculty of language and literature, Kabul University, the Islamic Republic of Afghanistan Rahela.hamidzi@yahoo.com.*

ШЕЪРИ МУҚОВИМАТИ ФОРСИИ ДАРИИ АФҒОНИСТОН ВА ҲАВЗАҲОИ ШАКЛГИРИ ОН

Ахмад Ф.А.

Донишгоҳи давлатии Кобули

Ҷумҳурии Исломии Афғонистон

Соли 1357-и хуршедӣ оғози як моҷарои ҷадид ва нуқтаи атфе дар таърихи муосири Афғонистон аст. Мардуми Афғонистон дар рӯзи ҳафтуми урдибиҳишти он сол шоҳиди ҳаводиси хунине дар шаҳри Кобул ва шаҳрҳои дигари кишвар буданд. Ҷумҳурии навбунёди Афғонистон ба раҳбарии Сардор Муҳаммад Довуд тайи як кудатои низомӣ ба василаи аъзои Ҳизби демократии халқи Афғонистон нобуд мегардад ва ба ҷояш ҳукумати мавриди ҳимояти Иттиҳоди Ҷамоҳири Шӯравӣ, бо гароиши коммунистӣ ба раҳбарии Нурмуҳаммади Таракӣ қудрат ва умури мамлакатро ба даст мегирад. Адами мавҷудияти таҷрибаи мудириятии раҳбарони сиёсии Ҳизби демократии халқ,

набуди бистари муносиби иҷтимоию фарҳангӣ барои пазириши дидгоҳҳои коммунистӣ ва ислоҳоти арзӣ ва ҳамчунон ҳокимияти нигариши ифротии мазҳаб ва суннат дар байни мардум боис гардид, ки аз ҳамон ибтидо мухолифатҳое бо давлати мавриди ҳимояти Шӯравӣ дар Кобул оғоз гардад. Андак-андак бо сахтгирии ҳукумати марказӣ, норизоятии мардум бештар ташдид меёфт ва дастаҳои муқовимат яке пас аз дигаре шакл мегирифт. Бо вуруди қушуни сурхи Шӯравӣ, ки мардуми Афғонистон ба он ба унвони таҷовуз нигоҳ мекарданд, муқовимат ва қиёмҳои умумӣ шиддати бештаре гирифт ва ҷангҳои вайронгар ва хонумонсӯз оғоз гардид. Муҳоҷират ва оворагӣ муъзали дигаре буд, ки миллати Афғонистон гиребонгири он шуда буд.

Баъд аз пирӯзии муҷоҳиддин ва суқути ҳукумати доктор Начибуллоҳ дар соли 1371-и хуршедӣ ҷангҳои дохилӣ ва байнитанзимӣ дар Кобул дамор аз рӯзгори мардуми Афғонистон даровард. Шаҳри Кобул ва бисёре аз шаҳрҳои дигари Афғонистон ба вайрона табдил шуд ва садҳо ҳазор марду зану кӯдаку куҳансол дар оташи ин ҷиноёти афсоргусехта нобуд шуданд. Беватаниву муҳоҷират, ин падидаи номошно барои ин миллати ранҷдида тамдид ёфт.

Бо вуруди малишаҳои бебандуборе бо номи толибон дар соли 1375-и хуршедӣ дар Кобул – пойтахт, садои дӯҳли ғаму андӯҳи мардуми Афғонистон бештар аз пеш танинандоз гардид. Қатли омҳои системотик, наслкушии бархе аз мардуми кишвар азият ва озори ваҳшиёна, вайронӣ ва сӯхтонидани манозил ва боғҳои мардум боз ҳам захме шуд бар захмҳои бедармони миллати азобдидаи Афғонистон.

Дар ин се давраи таърихӣ [коммунизм, муҷоҳид ва толиб] шоирони порсигӯйи Афғонистон бодарки ин масъала, ки: «Шоир масъулияти иҷтимоӣ дорад ва набояд аз таъсири ахлоқӣ ва иҷтимоии асари худ ғофил бимонад» [5, с.72] дар канори мардуми ин кишвар ҳамвора ҳозир ва нозири саҳнаҳои хунин ва ваҳшатнок, оворагиҳо ва муҳоҷиратҳо будаанд ва Масъулона ва мутааҳҳидона дӯш ба дӯши мардум роҳ рафтанд ва қаламҳояшон ҳулқуми шуданд, барои фарёди дарди дерпои миллаташон. Агар дар дохил буд, аз ҷабҳаву ҷанг суруд ва агар дар берун, аз дарди муҳоҷират ва оворагӣ қаламфарсойӣ намуд. Ин шоирон бо анҷоми масъулиятҳои инсонии худ ва бо ҳифзи қадосати қалам, чӣ дар даврони ҷиҳоди Афғонистон ва чӣ дар даврони муқовимати он кишвар ончунон пойдории шуҷоъона аз худ ба намоиш гузоштанд, ки коргартар аз тири ҷангҷӯён ба қалби душман исобат мекарданд. Ин ҳаракатҳо дар арсаи адабиёт оҳиста-оҳиста табдил ба як ҷараёни қудратманди адабӣ гашт, ки баъдҳо адабиёт ва шеъри форсии Афғонистонро дар масири таҳаввул ва инқилоби бузурги адабӣ раҳнамун сохт. Ба қавли Виктор Ҳӯгӯ [Viktor Hugo]: «қотеъторин натиҷаи мустақими инқилоби сиёсӣ, инқилоби адабӣ аст» [11, с.306]. Аз ин пас буд, ки шеъри Афғонистон, ки даҳҳо ва садҳо сол ҳолати рукудро дошт тай мекард, шоҳиди дигаргунии амиқе дар сохтору мӯҳтаво гардид ва боиси шаклгирии ҷараёни шеъриии шуд, ки баъдҳо унвони шеъри муқовиматро ба худ ихтисос дод.

Ҳарчанд ки қабл аз барпойии низоми коммунистӣ дар Афғонистон намунаҳои боризе аз шеъри муқовиматро дар муборизоти адолатталабонаи аллома Шаҳид Саййид Исмоили Балхӣ мебинем, ки ҳамвора фарёд сар медод,ки:

Ҷавоно, дар қалам рамзи шифо нест,
Давои дарди истибдод хун аст.
Зи хун бинвис бар девори золим,
Ки охир сели ин бунёд, хун аст. [1, с.223]

Аммо он чиро, ки ба унвони ҷараёни адаб ва шеъри муқовимат мешиносем, бо сурудаҳои Халилуллоҳи Халилӣ баъд аз кудатои ҳафтуми урдибиҳишт шурӯъ мешавад. Эшон ҳуҷуми артиши Шӯравиро ба кишвараш чунин тасвир кард:

Ба ҳар ҷо наъраи такбир ва чодарҳои хунафшон,
Яке дар шӯълаҳо сӯзон, яке дар мавҷи хун ғалтон,
Якеро теғ бар сина, якеро тир бар чашмон,
Якеро дар ҷигар ханҷар, якеро дар даҳон пайкон. [12, с.189]

Халилӣ дар воқеъ аз ҷумлаи аввалин сарояндагонест, ки ба ҷабҳаи муқовимати мардуми Афғонистон пайваст ва алайҳи беадолатии бегонагон ба муборизa бархост. Восифи Бохтарӣ дар ин бора мегӯяд:

«Нахустин шеърҳои ҷиҳодӣ, ки ба номи шеъри муқовимат ба Афғонистон расид, аз устод Халилӣ буд, монанди мустазоди «Ай вой Ватан, вой Ватан, вой Ватан, вой» ва чанд қасидаи дигар, ки дар Амрико суруда шуда буданд, [2, с.77]. Ҳамчунон, Абӯтолиби Музаффарӣ яке аз шоирон ва пажӯҳишгарони матраҳи Афғонистон низ устод Халилуллоҳи Халилиро ба унвони оғозгари шеъри муқовимати Афғонистон мешиносад: «Шеъри муқовимати Афғонистон бо таҷовузи неруҳои ишғолгари Иттиҳоди Ҷамоҳири Шӯравӣ оғоз шуд ва оғозгари он ҳам пирмарди ватандӯсте буд, ки дар интиҳои умри хеш хонаро рӯшан кард». [10, с.82 – 87]. Ва низ ба гуфтаи Абдулқаюми Қавим: «Дар Афғонистон дар шеъри муосир, муқовиматро бо вижагиҳое, ки бо авзои хоси сиёсӣ, низомӣ ва фикрии баъд аз кудатои ҳафти саврӣ 1357 пайванд дорад, меёбем.» [8, с.157]. Аз ин пас буд, ки

шеъри форсии Афғонистон рангу бӯи дигаре ба худ гирифт ва бисёре аз шоирон ҳам дар дохил ва ҳам берун аз кишвар ба сурудани ашъори пойдорӣ рӯй оварданд ва шоҳкорҳо офариданд. Онҳое, ки дар дохили Афғонистон буданд ва ҳар лаҳза тамошогари дарду вайронии мардум ва мамлакаташон буданд, дӯшодӯши мардум ойинае барои инъикоси захмҳои бешумори онон буданд. Дар ин давра «Шеър ба сангарҳо рафт ва бархе аз шоирон бо истишмоми буи борут ва дуди ноши аз бамбороҳо воқеияти ҷангро дар амал озмуданд ва мазмунҳо ва тасвирҳои бикре аз воқеиятҳои зиндагӣ ба онон илҳом гардид.» [4, 253]. Ва ононе, ки дар берун аз Афғонистон дар олами муҳоҷират дар кишварҳои мухталиф ба сурудан пардохта буданд, дар канори муқовимати дохилии мардуми Афғонистон ба баёни дарди беватанӣ ва ошуфтагиҳои оворагии миллаташон низ ҳиммат гумоштанд. Шоироне, мисли Восифи Бохтарӣ, Партави Нодирӣ, Самеи Ҳомид, Холида Фурӯғ, Саййидфазлуллоҳи Қудсӣ ва дигарон аз чеҳраҳои матраҳи шеъри муқовимат дар дохили кишвар шуморида мешаванд. Ва чеҳраҳое, мисли Муҳаммад Козими Козимӣ, Муҳаммадшарифи Саъидӣ , Абӯтолиби Музаффарӣ, Саййиднодири Аҳмадӣ ва дигарон, аз ҷумлаикасонеанд, ки дар хориҷ аз кишвар фарёдгари аламҳои бепоёни мардумашон шудаанд.

Ҳавзаҳои шеъри муқовимати форсии дарии Афғонистон: Бо мурури гузаро ба адабиёти муосири форсӣ дар Афғонистон возеҳ мегардад, ки шеъри имрӯзи ин кишвар беш аз пеш бо масоил ва ҳаводиси таърихӣ дар ин сарзамин гиреҳ хурда аст. Дар воқеъ шеъри муосири Афғонистон ҳайсияти оинаи тамомнамои таҳаввулоти даҳаи охирини кишварро дошта ва барои ҳар мухотабе, раддипои дигаргуниҳо ва нобасомониҳои ин солҳо ба осонӣ қобили дид аст. Яке аз паёмадҳои шум ва ногувори ҷангҳои хонумонсӯзи Афғонистон, муҳоҷират ва оворагии мардуми ин сарзамин дар дигар билодҳои олам буд. Бо шурӯъи нобасомониҳои сиёсӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ, теъдоде аз нависандагон ва аҳли фикр ва фарҳанги ин кишвар монанди бисёре аз шаҳрвандони ин мамлакат ба сарзаминҳои дуру наздик даст ба муҳоҷират заданд, ки умдатан дар кишварҳои Эрон ва Покистон ва теъдоде ҳам дар Осиёи Марказӣ ва Руссия ва Ғарб маскун гардиданд. Дар миёни оворагони аҳли андеша ва қалам, шоироне низ буданд, ки бо дарки рисолати иҷтимоӣ ва фарҳангиашон даст ба офариниши осори мондагоре заданд ва дар ростоие бозтоб додани дарди муҳоҷират, оворагӣ ва вазъияти нобаҳинҷори кишварашон аз ҳеҷ кӯшише дареғ наварзиданд. Онҳо дар канори офариниши сурудҳои дардноки ҷангу оворагӣ, ба эҷоди ниҳодҳо ва анҷуманҳо ва нашрияҳои фарҳангӣ – адабӣ низ ҳиммат гумоштанд, ки баъдҳо нақши боризе дар рушди адабиёт ва шеъри муҳоҷират ва муқовимат бозӣ карданд. Бинобар ин ҳавзаҳои шаклгири шеъри муқовиматро метавон ба ду ҳавзаи умда ва асосӣ тақсимбандӣ кард:

1. Шеъри муқовимати форси дарӣ дар дохили Афғонистон.
2. Шеъри муқовимати форси дарӣ дар берун аз Афғонистон.

Тавре ки қабалан низ мутазаккир шудем, бо шурӯъи инқилоби 1357-и ҳиҷрӣ- хуршедӣ ва ба думболи он ҳуҷуми артиши сурхи Шуравӣ дар Афғонистон, бисёре аз шоирони ин кишвар алайҳи низоми ҳоким ва ишғоли хокашон ба дасти бегонагон, алами мухолифат бардошта, ба муқовимат ва пойдорӣ пардохтанд. Сурудани ашъоре бо дарунмояи зиддикоммунистӣ, зидди ҷанг, зидди барбодӣ ва оворагӣ ба василаи шоирони дохили кишвар, рафта- рафта боиси эҷоди ҷараёне шуд, ки баъдҳо номи шеъри муқовимат дар дохили Афғонистонро ба худ ихтисос дод. Ба гуфтаи адабиётшиноси муосири Афғонистон доктор Абдулқаюми Қаюм: « Ин шоирон дар воқеъ бо хати фикрӣ, сиёсӣ ва амалкарди низоми давлати вақт мухолиф буданд ва дар баробари ҳуҷуми артиши Шуравӣ ба Афғонистон танаффуру мухолифати хешро дар лоболои сурудаҳои худ бозтоб медоданд, ки шеъри онон ба номи шеъри муқовимат маъруф гардид. Тавре ки медонем, ин чеҳраҳои баландовози шеъри муқовимат дар ҳавзаи дохили кишвар шоироне чун: Восифи Бохтарӣ, Шабгири Пулодиён, Муҳаммадафсари Раҳбин, Партави Нодирӣ, Сабуруллоҳи Сиёҳсанг, Лайло Сароҳат Рӯшноӣ, Абдулқаҳҳори Осӣ, Абдулсамеъи Ҳомид ва амсоли инон буданд, ки шумори аз онҳо баъдҳо роҳии диёри ғурбат шуданд ва дар сарзаминҳои дигар, шеъри муҳоҷират, ки дар айниҳол ҳокие аз муқовимат будро иншод карданд». [9, 123] Дар воқеъ ин шоирон бо ҳузур дар умқи ҳаводиси дардноки Афғонистон ва ҳиссу ламси ин рӯйдодҳо, бо силоҳи ҷодуии шеър, бо устувории мутлақ, рӯ ба рӯи он истоданд ва муборизе карданд. Аз ин ки ин сарояндагон аз наздик шоҳиди дадманишҳо ва ногуворихои мамлакати хеш буданд, шеърашон бештар илҳом гирифта, аз шароити ҷангии ҳоким бар сарзаминашон аст ва мазомини монанди: расидан ба қуллаҳои баланди озодӣ, ривояти саҳнаҳои набард, накӯҳиши мутаҷовизон ва тавсифи адолатталабӣ дар сурудаҳояшон бештар бозтоб ёфтааст. Дар ин ҷо барои вазоҳати бештари ҳавзаҳои шеърӣ дар дохилу хориҷи кишвар, ба суханони Абдулсамеъи Ҳомид, яке аз чеҳраҳои матраҳи шеъри муқовимат, таваҷҷӯҳамонро маъҳуф медорем: «Адабиёти муқовимат дар се замина ба қиём расида аст: дур аз бало, дар баробари боло ва дар байни боло. Дур аз бало ба маънии дурӣ аз соҳа ва сояҳои аҳриман набуд, паёмадҳои ногувор ва гоҳо хушгувори ҷанг ва ҷиҳод бар равони шуаро ва нависандагони муҳоҷири мо таъсири вижаи худро дошт. Ин таъсир дар зарбаҳои оворагӣ зарб мехӯрд ва дардҳову даркҳоро музоаф мекард. Ононе, ки дар Покистон буданд[ҷуз Мирвайси Мавҷ] ба адабиёти ҷиҳодӣ, ки аз чашмандози ҳунарӣ бисёр

камранг аст, пардохтанд ва ононе, ки дар Бохтарзамин сангар гирифта буданд ва ба ёду бо ёди ватан менавиштанд, ки бештарина осорашонро метавон фақат аз назари отифа ва эҳсос дар хӯри арҷ донист. Набуди заминаи забонӣ, танг будани ҳолаи фарҳангӣ ва дигаргуниҳои равонӣ даст ба дасти ҳам медоданд ва ҳатто нерумандтарин паҳлавононро, ки дар дохил қаҳрамони овардгон буданд, аз нигоҳи ҳунарӣ масх мекарданд, ба гунае намунаи устод Латифи Нозимӣ ва устод Шабгири Пӯлодиён, ду чеҳраи вижаи адабиёти муқовимати мо, ҳангоме ки ба Бохтарзамин овора шуданд, корҳояшон ба он сатҳ аз костӣ суқут кард, ки боварнопазир аст…

Фақат Эрон ҳам ба нисбати мавҷудияти заминаҳои густурдаи фарҳангӣ ба нисбати наздикӣ бочави рӯзгори ҷомеаи мо, ҷойгоҳи худро ба унвони волотарин пойгоҳ [пас аз Афғонистон] барои адабиёти муқовимати мо маҳфуз медорад.

Ононе, ки дар баробари бало истода буданд ва даму қалам мезаданд, шуморашон андак аст. Нависандагоне, ки шеъру шамшерро бо ҳам ба кор мебурданд, барҷастатарин чеҳраҳои ин даста Саид Фазлуллоҳи Қудсӣ аст, ки ҳамон низ беҳтарин пероҳояшро дар муҳоҷират парвардааст.

Дар байни бало нависандагоне қалам мезаданд, ки ё дар бурришҳое аз замон буданд, ё аз шига рдҳои гуногуни шоирона ва сиёсӣ [ибҳом, иҳом, тағири таърихи шеърҳо, истифода аз шабномаҳо ва нашароти муқовимати дохилӣ бо номҳои мустаор] барои тамдид ва таквини пӯйишҳои равшанфикронаи худ баҳра мебурданд ва ё ҳам пасонтарҳо бо истифода аз озодии матбуот ба нашри андешаҳои худ дар қолабҳо ва қобҳои гуногун ҳиммат варзиданд. Сардори набарди шоирона дар дохил устод Бохтарӣ буд, ки бо нашри « Ва офтоб намемирад», « Устураи бузурги шаҳодат», «Аз меъод то ҳаргиз» шадидтарин зарбаҳоро бар фарқи аҳриманон фуруд овард. Осӣ шоҳфарди шеъри муқовимати мо буд. Рӯҳе, ки ба оташфишонӣ аз интиқод ва интиқоми мемонест ва бе дареғ ҳарфҳои дили худро мегуфт. Ӯ биниши вижае, ки бар пояи ҷаҳонбинии хос устувор бошад, дар заминаи қазоё надошт, фақат аз « дигарон» бад мебурд ва бо бегонаҳо оштинопазир буд. Ӯ дар як калом фарёди дардҳо ва даркҳои муштараки мардуми мо буд ва аз ҳамин сабаб зовияи сангар бадал мекард»… «[13, с.86] Бо ин ҳисоб медонем, ки шеъри муқовимат дар дохили кишвар ба унвони як ҷараёни расо ва пуё бо растохези каломот дар баробари нобаробариҳо ва ноҳанҷориҳо дар ин давра сорӣ ва ҷорӣ аст. Ҳарчанд ки шеърҳои муқовимат дар дохили кишвар, бинобар танг будани фазои сиёсӣ ва набудани озодии баён ва расонаҳои озод бештар аз печидагӣ ва ибҳоми беш аз ҳад ранҷ мебурд ва шоирони дохили кишвар барои ин ки аз шиканҷаҳои уммолони режим дар амон бошанд, даст ба домани мубҳам ва печидасарой бурданд. Бо онҳам дар ин миён шоироне буданд, ки бо нигоҳи навтар ва мутавофиттар, ҳамин завоёи гуногуни андешаҳои пойдори ва муқовиматро ба мухотабон пешкаш карданд. Шоироне монанди: Восифи Бохтарӣ, Абдулқаҳҳор Осӣ, Абдулсамеъ Ҳомид, Лайло Сароҳати Рӯшанӣ, Саид Фазлуллоҳи Қудсӣ ва дигарон аз ҷумлаи касонеанд, ки шеърҳои мондагор дар арсаи дифоъ аз арзишҳо ва ормонҳои мардуми Афғонистон сурудааанд.

Аммо шеъри муҳоҷирати Афғонистон, ки бидуни шак, гунае аз шеъри муқовимат маҳсуб мешавад, дар солҳои бӯҳрон ва бепаноҳии мардуми ин кишвар, умдатан дар ду кишвари ҳамсоя, яъне Эрон ва Покистон ва камтар дар соири кишварҳо шакл мегирад. Бинобар ин дар ин навиштаи кӯтоҳ се ҳавзаро барои шеъри муқовимати Афғонистон дар берун аз кишвар дар назар мегирем:

1. Шеъри муқовимат (шеъри муҳоҷирати) дар Эрон;
2. Шеъри муқовимат (шеъри муҳоҷирати) дар Покистон;
3. Шеъри муқовимат (шеъри муҳоҷирати) дар соири кишварҳо.

Ҳавзаи Эрон: Дар **с**олҳои охир кишвари Эрон ба унвони ҳамсояи Афғонистон, ки вуҷӯҳи муштараки фаровоне бо ҳам доранд, теъдоди зиёде аз муҳоҷирони ин сарзамини ошубзадаро дар худ ҷой додааст. Вуҷуди муштаракоти фарҳангӣ ва забонӣ ва мавҷудияти фазои солим ва дархӯри фарҳангӣ – адабӣ боис гардид, ки бисёре аз муҳоҷирони аҳли завқ ба зудӣ ба қуллаҳои баланди маърифати адабӣ сууд намоянд. «Муҳоҷират ба Эрон боиси шаклгирии насле аз шоироне шуд, ки фазоҳои мутафовити забонӣ ва фарҳангиро дар шеърашон таҷруба карданд. Вижагиҳои муштараки забонӣ ва пуёи забони дарӣ дар ин бистари иҷтимои-фарҳангӣ, фурсати вижа дар ихтиёри шоирони муҳоҷир до два онҳоро дар фазои мутафовити шеъриии ин кишвар мавриди пазириш ва ҳатто ба ҳамин мартаба таъсиргузорӣ расонад. ҳамзабонии муҳоҷирин бо муҳити, ки дар он зиндагӣ мекарданд, натанҳо монеъ пуёи ва рушди забони шеъришон нашуд, ки худ нақши муҳиме дар халқи забони мутафовит ва муштараки шеъришон дошт.»[3, с.5].

Аз нахустин касоне, ки дар ҳавзаи адабии Эрон ба муқовиматсарой пардохтанд, Саодатмулуки Тобиш аст. Ӯ ба унвони яке аз пешкисватҳои шеъри муҳоҷират барои нахустин бор дар осораш нафрату инзиҷорашро аз ишғоли Афғонистон баён мекунад. Баъдҳо шоироне, мисли: Муҳаммадкозими Козимӣ, Муҳаммадшарифи Саидӣ, Қанбаралии Тобиш, Саид Фазлуллоҳи Қудсӣ, Сайид Нодир Аҳмадӣ, Заҳро Ҳусейнзода, Фоиқа Ҷаводи Муҳоҷир, Муҳаммадосифи Раҳмонӣ, Саид Абутолиби Музаффарӣ ва дигарон бо офаридаҳои мондагорашон дар қолабҳои гуногуни шеърӣ, ба борварии ин ҳавзаи адабӣ меафзоянд. Чунончӣ, Муҳаммад Козими Козимӣ шоири баланд овозаи Афғонистон дар ҳавзаи адабии Эрон дар заминаи чунин дидгоҳ дорад: « Мо дар Эрон се насл аз

шоирони муқовимат доштаем, яке насле, ки пеш аз шурӯи муқовимат ба боландагӣ расида ва ҳукми пешкисватро доштааст. мисли оқои Саодатмулуки Тобиш ва оқои Фидоӣ ва дигарон. Насли дигар, дар муҳити муҳоҷират болида ва аз таҷрибаҳои шеъри инқилоби исломии Эрон ҳам истифода кардааст. Яъне насли Саидфазлуллоҳи Қудсӣ, Саид Абутолиби Музаффарӣ, Маҳмадшарифи Саидӣ, ки инҳо дар миёни муҳоҷирин, дастгирае барои рушд ва таквият надоштанд ва бештар аз маҳофили адабии Эрон баҳра гирифтаанд. Насли саввум, дар фазое, ки ба василаи насли дуюм эҷод шуда, болида ва илова бар шеъри Эрон, аз шеъри ин даста ҳам истифода кардааст, ба ҳамин лиҳоз шеъри ин даста мутанавеътар аст. Аз лиҳози техникӣ, ҳар насл нисбат ба насли пеш аз худ пешрафт доштааст, вале аз лиҳози дарунмоя, гоҳи ба назар мерасад, ки насли саввуми мо каму беш аз масоили Афғонистон фосила гирифта ва ин табий ҳам ҳаст. Чун эшон ғолибан дар Эрон ба дунё омада, дар ҳамин ҷо дарс хонда ва дар ҳамин муҳит низ ба шеърсароӣ оғоз кардаанд». [7, с.147-151]

Ин ҳавзаи адабӣ бинобар мавқеияти фазои муносиби фарҳангӣ бо истифода аз маҳалли адабии Эрон, тавонист ба унвони як ҷараёни пешрав ва нисбат ба дигар ҳавзаҳо арзи андом кунад. Шоирон ва нависандагон дар ин ҳавза тавонистанд, ки ба зудӣ инсиҷоми дарунӣ эҷод карда ва даст ба пайрезии ниҳодҳо, анҷуманҳо ва нашриёти фарҳангӣ ва адабӣ бизананд, ки маркази фарҳангии «Дурри дарӣ» ва фаслномаҳои фарҳангии «Хати саввум» бароянди фаъолиятҳои хастагинопазири ин фарҳехтагон аст. Аз вижагиҳои умдаи шеъри муҳоҷират дар Эрон, забони салис ва равони он аст. Содагии дилпазир, тасвирҳои шаффоф, ҳиссӣ ва имрӯзӣ, ки баёнкунандаи оворагиҳо ва нобасмониҳои мардум мебошад, ба хубӣ бозтоб ёфтааст. Баёни душвориҳо ва машаққатҳои тоқатфарсои оворагӣ ва бозтоби ҷангҳои дохили кишвар аз мавзӯоти умдаи шеъри муқовимат дар ин ҳавза маҳсуб мешавад.

Ҳавзаи адабии Покистон: Бар иловаи Эрон, кишвари дигаре, ки бештарини муҳоҷирони Афғонистонро дар худ ҷой додааст, Покистон мебошад. Шоирони муҳоҷири ин ҳавза бештар дар ду шаҳри бузурги ин кишвар, монанди Куита ва Пешовар мутамарказ шуданд. Дар он ҷо ба баргузории нишастҳо ва маҳфилҳои адабӣ пардохтанд ва кам-кам нашри офаридаҳояшон ва нақди онҳо дар нашриёти танзимӣ, ки дар он кишвар мунташир мешуд, равнақ гирифт. Устод Абдулқаюми Қавим, пажӯҳишгару адабиётшиноси саршиноси Афғонистон, дар ин замина мегӯяд: « Аз шоироне, ки дар нахустин марҳила дар ҳавзаҳои адабии муҳоҷирини Афғонистон дар Покистон фаъолият доштанд, инҳоро бар сабили мисол метавон ёдовар шуд: Устод Халилӣ, Абдулаҳмади Торшӣ, Абдулқаюми Маликзод, Абдулҷаббори Тақавӣ, Ноили Лоҷавардини Шаҳрӣ,Ваҳиди Мужда, Бароти Маҳмуд Савдо, Мираҳмади Зиғам, Ҳабибуллоҳи Сомеъ, Камолиддини Ғабро, Саидмаҳмуди Шукӯҳ, Шарифи Пайғом, Ҷалоли Фарҳехта, Мирвайси Мавҷ…[албатта ашъори Мавҷ ғайри ҷонибдор буд].

Дар солҳои ахир ба вижа пас аз соли 1375, вақте ки фарҳанг ва адаб латамоти шадид дид, теъдоди дигари аз шоирон ва нависандагон ба Покистон муҳоҷир шуданд, монанди: Гулнури Баҳман, Муҳибуллоҳи Бориш, Забеҳуллоҳи Оташ, Акбар Сано Ғазнавӣ, Абдулваҳоби Муҷир, Парвизи Кова, Холида Таҳсин,Соҷида Мелод, Воҳиди Вораста, Асадуллоҳи Валвоҷӣ, Солеҳ Муҳаммади Гардиш, Ҷовиди Фарҳод, Азизуллоҳи Нуҳуфта, Маҳмуд Ҳакимӣ, Тайиба Суҳайло, Нафиса Азҳару ва амсоли онон. Албатта аз ҳамин забон ба баъд бо пайвастани шоирон матраҳи кишвар чун Восифи Бохтарӣ, Партави Нодирӣ, Ҳайдари Вуҷудӣ, Сабуруллоҳи Сиёҳсанг, Абдулсамеъ Ҳомид, Холида Фурӯғ, ҳалқаи шоирони муҳоҷири Афғонистон дар Покистон, фаъолиятҳои шеъри даризабонони кишвар дар он сарзамин қуввати бештар гирифт». «[9, с.216] Муҳаммадкозими Козимӣ шоир ва пажӯҳишгари адабӣ дар заминаи ҳавзаи Покистон чунин дидгоҳ дорад: «Шеъри, ки дар Покистон ба василаи муҳоҷирин суруда мешуд? Ба шиддат сареҳ буд ва шуори ва ғолибан камбаҳра аз ҳунармандиҳои сурӣ. Иштиғоли шаддид ба фаъолияти сиёсӣ, ки дар Покистон он руз роиҷ буд ва низ адами қуробати фарҳангӣ миёни муҳоҷирини форсизабон ва ҷомеаи мизбони урдузабон боис шуд, ки замина барои парвариши насли ҷавони шоирон ва ё эҷоди ташаккули мондагор дар миёни муҳоҷирон фароҳам нашавад. Лоҷарам баъд аз устод «Халилӣ», шоири дигаре, ки дар сатҳи кишвар матраҳ бошад аз миёни муҳоҷирони муқими Покситон бар нахост «6, с.119].

Дар воқеъ шеърҳои офаридашуда дар ин ҳавза бештар мутаассир аз фазои даруни кишвар буда ва сайёлият ва равони ҳавзаи муҳоҷирати Эронро надорад. Аммо ба лиҳози мавзӯъ ҳамон дарду сӯзи оворагӣ ва муҳоҷиратро фарёд мекашад. Безорӣ аз ҷанг, хушунат ва барбодӣ саропои шеърҳои ин ҳавзаро ташкил медиҳад. Ҳарчанд, ки ба гуфтаи баъзе аз пажӯҳишгарон чун Ризоъ Чеҳрконӣ, масъалаи муҳоҷират дар шеъри муқовимати ҳавзаи Покистон ба андозаи суз ва гудози ҳавзаи Эрон набудааст. «Аз назари мазмун низ тафовути шеъри Покистон бо шеъри Эрон ин аст, ки мушкилоти муҳоҷират ва масоили ғурбат ва оворагӣ дар он камтар намуд ёфтааст, чун дар Покистон вазъияти иҷтимоии муҳоҷирин ба гунае ҳаст, ки худро дар ғурбат эҳсос намекунанд.» [14, с.5]. Дар воқеъ ин шеърҳо, монанди дигар ҳавзаҳои адабӣ, бо масоили сиёсӣ ва иҷтимоии Афғонистон гиреҳи амиқи хурда ва саросар бесарусомониҳои меҳанро инъикос медиҳад.

Шеъри муқовимати форси дарӣ дар соири кишварҳо: Шоироне, ки ба сурати пароканда дар кишварҳои Аврупоӣ, Амрико, Руссия, Ҳинд, Осиёи Марказӣ ва соири мамолик муҳоҷират карда буданд, дар он сарзаминҳо ба сурудани шеърҳои сиёсӣ ва иҷтимоӣ пардохтанд аз ин, ки дар ин кишварҳо, монанди ду ҳавзаи фавқ дар як ҳамоҳангӣ ва ба сурати мунсаҷамонаи фаъолиятҳои адабӣ вуҷуд надоштанд, бинобар ин наметавон ҳар кадоми ин кишварҳоро ба унвони ҳавзаи мустақилона матраҳ кард. Шоироне, монанди: Ҳумайро Накҳати Дастгирзода, Розиқи Фонӣ, Баҳори Саид, Нузари Илёс ва дигарон дар кишварҳои Ғарбӣ; Ҳорун Роун, Карима Мулзим, Фаҳими Фаранд ва дигарон дар Тоҷикистон ва соири кишварҳои Осиём Миёна ва Ҳазрати Ваҳрез ва тане чанд аз шоирони дигар дар Россия муҳоҷир шуданд. Ин шоирон ба сурати пароканда ва ба дур аз маҳофили мураттаби адабӣ ба офаринишҳои адабиашон пардохтанд. Бинобар бегонагии муҳити фарҳангӣ ва набудани имконияти маҷолиси шеърхонӣ ва нақд, шеърҳои ин шоирон аз фаҳомат ва пухтагӣ, ки дар ҳавзаҳои дигари адабӣ вуҷуд дошт, маҳрум буданд. Ҳарчанд ки ба лиҳози мавзӯӣ ҳамон бозтоби ҷанг ва ҷиноятҳои дохили кишвар аст ва низ ранҷи оворагӣ ва муҳоҷиратро табаллур медиҳад, аммо ба лиҳози сохторӣ ва забонӣ, аз таҳаввулоти ҷадид нисбатан бебаҳраанд. Тасовиру бофтҳо бештар калишаӣ ва кӯҳна буда ва дар арсаи забон чандон навоварии қобили чашмгире надорад, Бо он ҳам шеърҳои мондагоре аз ин шоирон дар ҳофизаи таърихи адабиёти форсии Афғонистон сабт хоҳад шуд ва дар ҳақиқат ин шоирон ба унвони ворисини фарҳанг ва адабиёти форсии ин кишвар, саҳми худро дар ҳифз ва ҳаросат аз маънавиёту доштаҳои фарҳанги Афғонистон ба хубӣ адо карданд.

Хулоса, метавон гуфт, ки шеъри форси дари Афғонистон дар солҳои ахир ҷараёнеро дар дили худ ҷой дода, ки ҳикоятгари ҷангҳо, хушунтаҳо, ранҷҳо, оворагиҳо ва нобасомониҳои мардуми ин сарзамин мебошад. Ин ҷараён, ки аз он зери унвони «шеъри муқовимат ё поядорӣ» ёд мегардад, ба сурати мустақим маҳсули буҳронҳои сиёсӣ, иҷтимоӣ ва фарҳанги дар Афғонистон мебошад.

Сухансароёни Афғонистон дар се даҳаи охир дар баробари се низоми мухталиф [Камунизм, муҷоҳид ва толиб] истодагӣ ва поядорӣ нишон доданд ва дар дохилу хориҷ аз Афғонистон ҳавзаҳои гуногуни шеъриро шакл дода ва ба сароиши ашъор бо дарунмояи муқовимат пардохтанд ва нақши боризе дар ҳамли бори маъноӣ поядорӣ ва муқовимат бозӣ намудааст.

АДАБИЁТ

1. Балхӣ, Саид Исмоил. Девон, бо муқаддима ва шарҳи Саид Хайдари Алавинажод ва Саид Маҳмуди Ҳошимӣ._ Теҳрон: нашри сунбула, 1381–хуршедӣ, 652 с.
2. Бохтарӣ, Восиф. Дирӯз, имрӯз ва фардои шеъри Афғонистон. Маҷаллаи шеър,1373, ш. 14, с.77.
3. Воъизӣ, Муҳаммад. Шеър ва муҳоҷират._Рузномаи Ҳашти субҳ, 1389 хуршеди, 22 ҷадди, 5 с.
4. Ёҳақи, Муҳаммадҷаъфар. Чун сабуи ташна._ Теҳрон: Ҷоми, 1375 хуршеди, 383 с.
5. Заворӣ, Муҳаммадамин. Адабиёт, нақшҳо ва коркардҳо._ Хатти севвум, фасономаи фарҳангӣ, адабӣ ва ҳунарӣ, ш.12–13, 1387–хуршедӣ, 165 с.
6. Козимӣ, Муҳаммадкозим. Шеъри порсӣ._ Машҳад: чопи аввал, 1379–хуршедӣ, 494 с.
7. Козимӣ, Муҳаммадкозим. Шеъри муҳоҷират. Маҷалаи афранд._ Фаслномаи адабиёт, фарҳанг ва улуми ичтимоӣ. даври дуюм, шумораи аввал ва дуюм, 1381– хуршедӣ, С. 147 – 151.
8. Қавим, Абдулқаюм. Дар густараи забон ва адабиёти форсии дарӣ [маҷмуа, мақолаҳои таърихӣ, адабӣ ва таърихи забони дарӣ] ._ Кобул: интишороти Саъид, 1390– хуршедӣ, 350 с.
9. Қавим, Абдулқаюм. Мурури бар адабиёти муосири дарӣ._ Кобул: Интишороти Саъид, чопи дуюм,1387–хуршедӣ, 306 с.
10. Музаффарӣ, Саид Абутолиб. Шоирӣ ҷустуҷӯи ҳақиқат аст._ Маҷаллаи шеър, шумораи 14, 1373 хуршедӣ, с. [– 82 87].
11. Рӯзбеҳ, Муҳаммадризо. Адабиёти муосири Эрон[шеър]._ Теҳрон: рӯзгор, 1381–хуршедӣ, 424 с.
12. Халилӣ, Халиллулоҳ. Ашкҳо ва хунҳо._ Исломобод: интишороти ройзании фарҳангии сафорати Ҷумҳурии Исломии Эрон, чопи аввал, 1364–хуршедӣ, 216 с.
13. Ҳомид, Абдуссамеъ. Шеъри муқовимат. Сапида._Фаслномаи ҳунарии фарҳангӣ, нашрии маркази культурии ирфон, шумораи, 1375 хуршедӣ, ш. 2–3, 86 с.
14. Чеҳрқонӣ Барчулӯӣ, Ризо. Шеъри муқовимат, шеъри муҳоҷир. Рӯзномаи роҳи наҷот, шумораи 1068, 1378–хуршедӣ, 30 чадди, 4 с.

СОПРОТИВЛЕНИЕ ПОЭЗИИ НА ПЕРСИДСКОМ ЯЗЫКЕ ДАРИ В АФГАНИСТАНЕ И РЕГИОНАХ ЕГО ФОРМИРОВАНИЯ

Современная поэзия персидского дари в Афганистане претерпела серьезные изменения с точки зрения как формы, так и содержания одновременно с политической и социальной революциями. После государственного переворота 7 сентября 1357 г. [26 апреля 1980 г.] и вторжения в СССР, одновременно с ростом вооруженных повстанцев против вторжения, поэты также восстали по всей стране и создали поэтическое движение Называя это поэзией сопротивления Афганистана. С началом войны в Афганистане многие люди, включая поэтов, мигрировали в другие страны. Поэты-

мигранты начали писать стихи о миграции, которые являются частью поэзии сопротивления. Поэзия сопротивления Афганистану даже продолжалась после вывода войск СССР из Афганистана, распространялась на период гражданской войны и правления талибов. Поэзия продолжала идти серьезно в разных регионах с совершенно разными темами и стилями.

Эта статья пытается полностью объяснить причины формирования дарийской персидской поэзии сопротивления Афганистану. Кроме того, он также затрагивает географические области, в которых поэзия возникла, продолжалась и росла, а также тематические и стилистические различия между ними.

Ключевые слова: *литература, поэзия, сопротивление, миграция, Афганистан.*

RESISTANCE POETRY IN PERSIAN OF DARI IN AFGHANISTAN AND ITS FORMATION REGIONS

The contemporary poetry of Persian of Dari in Afghanistan has undergone serious changes in terms of both form and content contemporarily with the political and social revolutions. After the coup d'état on Sour 7 th 1357 [April 26th, 1980] and the invasion of USSR, contemporaneously with the rise of armed rebels against the invasion, the poets, too, rose up all over the country and formed a poetic movement terming it the poetry of resistance of Afghanistan. With soaring up the war across Afghanistan, many people, including poets, migrated to other countries. The migrant poets started writing migration poem which is part of resistance poetry. The poetry of resistance of Afghanistan even continued after the withdrawal of USSR troops from Afghanistan, extended to the period of civil war and Taliban's reign. The poetry kept moving on gravely in different regions with entirely diverse themes and styles .

This paper tries to fully explain the reasons behind the formation of Dari Persian poetry of resistance of Afghanistan. In addition, it also touches upon the geographical areas in which the poetry came into existence, continued and grew as well as the thematic and stylistic differences between them.

Keywords: *literature, poetry, resistance, migration, Afghanistan.*

Сведение об авторе:

Д-р Ахмад Фарид Асадуллахи *- Кабульский университет, факультет языка и литературы, факультет персидского языка дари. Телефон: (+937) 48536353 E-mail: f.asadullahi@yahoo.com*

About the autor:

Dr. Ahmad Farid Asadullahi *- Kabul university- language and literates Faculty, Persian of Dari Department. Phone number: +93748536353 E-mail: f.asadullahi@yahoo.com*

ОСОБЕННОСТИ ЗНАЧЕНИЯ ТВОРЧЕСТВА ДЖЕКА ЛОНДОНА И ПЕРЕВОДЫ ЕГО ПРОИЗВЕДЕНИЙ НА ТАДЖИКСКИЙ ЯЗЫК

Гуломджонов З.М.

Таджикский государственный педагогический университет им.С. Айни

В настоящее время особое место в работе с художественными переводами занимает поэтический текст, которое в современном литературоведение является актуальным. Надо отметить, что переводят с одного языка на другой язык стихотворения русских поэтов и писателей, повести и рассказы из художественный произведений, а также фантастические и научно-популярные произведений из различных видов произведений, политические статьи, экономические работы, статьи известных людей и выступления исторический людей, журнальные статьи, разговоры людей, которые беседовали на других языках и поэтому приходят к помощи людей и используют различные виды перевода.

В поэтических произведениях, особенно в повестях и рассказах Джека Лондона, которые были переведены в начале XX века таджикскими переводчиками в характере анализа их политического характера и показывают различные вопросы русской действительности, в особенности такие проблемы как истории русского народа, нравственные вопросы, а также показаны вопросы человеческого характера.

Шодикулов Х. писал: «Литература американского народа, который показывает высокие проблемы, как характеры людей, до настоящего время для таджикских переводчиков являются трудным для перевода». [2, с.58].

Надо отметить, что роман это литературная форма, которая в развитие литературы и в таджикских понятиях было непонятным по форме с различными характерами и вопросами с

функциональной содержании, которая обладает по качестве с поэтической формы определенного содержания, для переводчика чрезмерного решения поэтического характера.

Поэтому, эти мнения по поводу некоторые переводы произведений Джека Лондона на таджикский язык имеются некоторые различия в многочисленных переводах, которые встречаются в переводе.

Таджикские переводчики показали в своих переводах различные методы характера перевода произведений американского поэта на таджикский язык, где допускали, как прозаическую, так и поэтическую форму при помощи воплощения авторского воплощения.

Основные сюжетные воплощения американского романа является различные вопросы нравственного и дидактического, а также сатирического и социального вопросов, которые встречаются в различных произведений великого американского писателя XX века Джека Лондона. Популярность повестей и рассказов Джека Лондона в Таджикистане достигает пика к концу 1960-х гг., когда за короткое время появляется ряд их прозаических произведений и интерпретаций.

Одним из переводчиков был таджикский поэт Эм. Муллокандов, который выпустил в 1969 г. в Душанбе книгу под названием «Вера в людей», где иллюстрируются американская социальная жизнь.

Яковлев Н.П. писал: «В своих произведениях великий американский писатель Джека Лондона показал различные темы американской жизни и развивал нравственные темы и сюжетов из реальной действительности и сатирически развивал в своих произведениях» [5. с.77].

Основная работа американского писателя и поэта является то, что в своих повестях и рассказах он показал различные проблемы современной реальной жизни, которые использовали таджикские писателя и поэты в своих произведениях, « в таджикской классической литературе можно применить произведения, относящихся к Востоку, которые писали восточные поэты приемлемым приемом в показателе проблемы нравственных жизни». [1, с.5].

Таджикский переводчик Эм.Муллокандов показывает проблемы нравственную жизнь стихотворений с самого начало, где развивает воспитательные вопросы в каждых их них. Показательно в этом отношений название нравственных произведений великого американского писателя XX века. Перевод произведений Джека Лондона на таджикский язык для таджикского переводчика, который был автором многочисленных произведений по таджикской литературе. Таджикский переводчик повестей и рассказов американского поэта очень много показал фразеологизмы, которые таджикский переводчик в название некоторых стихотворениях американского поэта использует другое, что не соответствует оригиналу произведений Джека Лондона.

В своих произведениях таджикский переводчик исследует различные языковедческие и прозу устного народного творчества американского писателя и поэта Джека Лондона.

Бытовые картины, колоритность пейзажа, а главное воспроизведение характеров произведений Джека Лондона свидетельствует о большой любви к этому писателя со стороны таджикских читателей.

Джек Лондон в письме к С. Раевскому, приводит цитату, взятую у Наполеона: «Великие имена возникают на Востоке». Перефразируя высказывание Наполеона, можно сказать, что на Востоке появляются не только великие имена, но и совершаются значительные события. Именно здесь писатель находит те условия и характеры, которые помогают ему раскрыть замысел и идею произведения. Персия, Кавказ неизменно волновали творческое воображение американского писателя. С большой симпатией Джек Лондон воспел горцев, их борьбу за освобождение. Уважение к другим народам вообще присуще американской литературе с ее гуманизмом.

Великий американский писатель Джек Лондон писал такие произведений, как эссе («Война классов», War of the Classes, «Революция», Revolution and Other Essays, «Направление движения человечества», The Human Drift), книги путешествий («Люди бездны», The People of the Abyss, «Путешествие на «Снарке»«, The Cruise on Snark), книги автобиографического характера («Дорога», The Road, «Джон Ячменное Зерно», John Barleycorn), анималистические романы («Зов предков», The Call of the Wild; «Белый Клык», White Fang, «Джерри-островитянин», Jerry of the Islands, «Майкл, брат Джерри», Michael, Brother of Jerry), а также романы «Морской волк» (The Sea-Wolf), «До Адама» (Before Adam) «Железная пята» (The Iron Heel), «Алая чума» (The Scarlet Plague), «Мартин Иден» (Martin Eden) и другие

Вольнолюбивая проза Джека Лондона, в частности такие повести и рассказы, как «Война классов», «Направление движения человечества», «Будь, пожалуйста, послабее», «Волк», «В сиреневых сумерках», «Вальс прощания», «Люди бездны», «Путешествие на «Снарке», «Белый клик», «Морской волк» были близки и понятны таджикскому читателю. И не случайно они в первую очередь были переведены на таджикский язык.

Необычайный интерес вызывала и сама личность американского писателя. Таджикские переводчики Эм.Муллокандов, А. Умари, А. Мухтар, Шукрулло создали произведения о Джеке Лондона. Так, А. Мухтар в журнале «Садои Шарк» (1961, № 5) опубликовал стихотворение «Инкилоб», посвященное американскому писателю. Таджикские писатели видят в Джеке Лондоне пламенного проповедника свободы человеческой личности, революционного борца. Особенно же им импонируют симпатии Джека Лондона к угнетенным народам .

Таджикский переводчик использовал другие слова для художественного перевода американского писателя. Можно привести несколько примеров из перевода, где таджикский переводчик использовал одно то же слова для разных произведений Джека Лондона. Анализ перевода американского писателя показывает, что таджикские переводчики исследовали проблемы в нравственных вопросах романах этого писателя и поэта.

В настоящее время исследование художественных произведений американского писателя Джека Лондона с позицию современной жизни для каждого исследователя является актуальным, поэтому таджикскому переводчику Эм.Муллокандов для перевода рассказов американского писателя представляют более широкий кругозор. Переводы произведений американских писателей, надо обратить особое внимание на характер названий художественных произведений.

Здесь оригинал воссоздан с подлинным художественным вкусом и мастерством. Переводчик правильно истолковывает образы рассказов, язык отличается лаконизмом и богатством красок, а главное, ему удается сохранить гневную интонацию подлинника.

Таджикский переводчик скрупулезно работает над каждым словом. Так, он отказывается от слова «счастье», считая, что оно придает образу иное освещение. Определив главное в характере героя — корыстолюбие, карьеризм, презрение ко всему народу, переводчик акцентирует эти качества. Для большей выразительности он использует определение «беватан»—»безродный», слово, которого использует в подлиннике, но оно логически обусловлено ранее сказанным о герое басни, и потому удивительно верно, в духе оригинала, определяет герою. Остается лишь признать, что «беватан» — счастливая находка переводчика.

Так, уловив главное, переводчик сумел предельно приблизиться к подлиннику. А такие находки, как «беватан», «хаёти нав», «рафтан», делают повествование субъективно-лирическим, придают ему ту эмоциональность, которая является характернейшей чертой лирики Джека Лондона.

Художественный перевод из произведений Джека Лондона в переводе Эм.Муллокандова, па первый взгляд ни в чем не отступает от оригинала. Тем не менее он не передает смысловой глубины и эмоциональной окрашенности подлинника.

Сейчас таджикские переводчики показывают широкие темы нравственного характера в своих переводах, где развивали бытовые темы современной действительности. При анализе переводов таджикских переводчиков мы исследовали развитие моральные формы нравственных произведений американского писателя. Поэтому, надо обратить, на проблемы нравственных стихов американского поэта, где автор обращает большое внимание на воспитание людей и показывает моральную проблему творчества Джека Лондона.

Поэтому таджикский переводчик и поэт Э.Муллокандов , который развивает моральные вопросы большой нравственный характер и изменяет в своем художественном переводе слова.

Таджикский литературовед М.Шукуров писал: «Некоторые темы, которые встречаются в произведениях американских поэтов и писателей, имеют нравственный характер в стихах, которые встречаются в произведениях таджикских поэтов и писателей классической литературы» [4,с.104].

Американский писатель Джек Лондон оказывал и продолжает оказывает воздействие на таджикскую литературу в целом, на совершенствование и обогащение художественного мастерства и ее отдельных представителей. Его влияние заметно в прозе таджикских писателей.

Поэтому, проблемы, которые показаны в произведениях американского писателя имеют дидактических характер и в переводах на таджикский язык развивается успешно со стороны таджикских поэтов. Надо подчеркнуть и моральную сторону этого вопроса, где мы показали в этой научной работе.

ЛИТЕРАТУРА

1. Лондон Дж. Бахти сафед.- Душанбе: Ирфон, 1999.- 68 с.
2. Шодикулов Х. Дж.Лондон и его повести и рассказы // Памир.- 2002.-№3.- С.56-59.
3. Смирнов А.Н. Особенности творчества Джека Лондона.- М.: Наука, 2001.- 276 с.
4. Шукуров М.Обновление.- М.: Наука, 1998.- 276 с.
5. Яковлев Н.П. Характеристика творчества американского писателя.- М.: Наука, 2002.- 254 с.

ОСОБЕННОСТИ ЗНАЧЕНИЯ ТВОРЧЕСТВА ДЖЕКА ЛОНДОНА И ПЕРЕВОДЫ ЕГО ПРОИЗВЕДЕНИЙ НА ТАДЖИКСКИЙ ЯЗЫК

В этой статье автор анализирует повести и рассказы Джека Лондона известного американского писателя XX века, который оставил после себя огромное количество нравственных стихов. На основе обширного материала автор статьи исследует переводы стихов Джека Лондона на таджикский язык.

Надо отметить, что в Таджикистане были переведены огромное количество стихов американского писателя, которые сыграли огромное значение в деле знакомства с произведениями американского писателя XX века.

Следует подчеркнуть, что в поэтических произведениях, особенно в стихах Джека Лондона, которые были переведены в начале XX века таджикскими переводчиками в характере анализа их политического характера и показывают различные вопросы американской действительности, в особенности такие проблемы как истории народа и нравственные вопросы .

В настоящее время таджикские переводчики игнорируют и более пространные моральные выводы произведений поэта и писателя. Нам не удалось выявить, какой бы то ни было закономерности в точности воспроизведения переводчиком моральных формул оригинальных стихов поэта.

Ключевые слова: *повести и рассказы, Джек Лондон, нравственные вопросы, проблемы, характеры, таджикский язык.*

FEATURES OF THE SIGNIFICANCE OF THE WORK OF JACK LONDON AND TRANSLATIONS OF HIS WORKS INTO TAJIK

In this article, the author analyzes the tales and stories of Jack London by the famous American writer of the twentieth century, who left behind a huge number of moral poems. Based on extensive material, the author of the article explores translations of Jack London's verses into Tajik.

It should be noted that in Tajikistan a huge number of poems by an American writer were translated, which played a huge role. It should be emphasized that in poetic works, especially in the poems of Jack London, which were translated by Tajik translators at the beginning of the twentieth century in the nature of the analysis of their political nature and show various questions of American reality, especially such problems as people's stories and moral issues. Currently, Tajik translators are ignoring the more extensive moral conclusions of the works of the poet and writer. We were unable to identify any regularities in the accuracy of the translator's reproduction of the moral formulas of the poet's original poems

Keywords: *novels and stories, Jack London, moral issues, problems, characters, Tajik language*

Сведение об авторе

Гуломджонов Зариф Мирджонович *- Преподаватель кафедры общеуниверситетской русского языка Таджикского государственного педагогического университета имени С. Айни Тел. (+992) 915143018*

About the author

Gulomjonov Zarif Mirdzhonovich *- Lecturer, Department of University-wide Russian Language, Tajik State Pedagogical University named after S. Aini Tel. (+992) 915143018*

АВЗОНИ ШЕЪРИ САИД ХОЛЗОДА ВА ХУСУСИЯТҲОИ ОН

Самиева Н.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ

Мусаллам аст, ки вазн аз унсурҳои муҳими каломи манзум ба ҳисоб меравад. Тӯли ҳазорсолаҳост, ки он дар анвои мухталифи худ каломи бадеъро таҷассум намуда онро ба намуди назм ва наср тасниф кардааст. Гузашта аз ин вазн чунон дар таркиби каломи бадеъ ба вижа, каломи манзум ҷои гирифтааст, ки якеро аз дигаре ҳоло ҷудо кардан мумкин нест. Биноан вазн ба асоситарин ҷузъи каломи манзум табдил ёфтааст, ки шоирон онро дар эҷодиёти худ ба таври мансабиву фитрӣ истифода мекунанд. Кор то ҷое муассир аст, ки вазн эҷодиёти шифоҳӣ ва ба хусус

осори манзуми шоирони халқиро низ фаро гирифтааст. Касрати истеъмол ва доираи васеъи вазни арӯз аст, ки адабиётшинос Т.Зеҳнӣ онро ба вуҷуди аз адабиёти араб ба адабиёти тоҷик ворид шудани арӯзи форсӣ, арӯзи аҷам ба қалам додааст. Воқеан, агар чунин намебуд, вазни арӯз то ин андоза маъмулу фарогиру «худӣ» намешуд. Аз тарафи дигар имконияти бою доманадору васеъи забони мост, ки арӯзро ба худ мутобиқ намудааст ва онро бо тамоми назокаташ дар худ мунъакис карда аст.

Мутолиа ва таҳқиқи ашъори Саид Холзода нишон дод, ки шоир забони тоҷикиро бо тамоми имконоташ хуб медонад ва вазнро, ки аз масири ҳазмшудаи он аст, дар шеъри худ ба таври васеъ истифода кардааст. Ашъори ин шоири халқӣ пурра дар вазни арӯз суруда шудааст.

Таҳқиқи вазнҳои ашъори Саид Холзода нишон дод, ки шоир дар баҳрҳои Ҳазаҷ - 29 шеър, рамал- 17 шеър (2-достон), рачаз -6 шеър (1-достон), мазореъ- 6 шеър, ҳафиф- нест, мутақориб- 2 шеър (1-достон), мутадорик - 1 шеър, мунсареҳ-1 шеър, сареъ-1 шеър (достон), мусаддас - 1 шеър (достон), мусаман –1 шеър (достон), муҷтас 1 шеър (1-достон) ва дар маҷмӯъ 56 шеър, 8 достон ва 64 рубоӣ эҷод намудааст.

Баҳри Ҳазаҷ дар луғат ба маънои тараннуми хушоянд буда, рукни аслияш мафоӣлун мебошад. чунон ки дар китоби луғат таъкид кардааст, ки ҳаҷаз баҳри аввалини дорои якуми арӯзи форсу тоҷик буда, дар луғат ба маънии суруд, тарона, овоз ва тараннуми хушоянд маънидод шудааст [3, с.83].

Дар эҷодиёти Саид Холзода 25 шеър дар баҳри ҳазаҷ ва аз ин миқдор 3 адад шеъраш дар вазни ҳазаҷи мусаммани мақбузи макфуфи аҳтам (V---/V---/V-V-V-/) мафоилун, мафоилун, мафоилу, фаъӯл, 16 шеъри дигараш дар вазни ҳазаҷи мусаддаси ахраби мақбузи мақсур (--V/V-V-/V--) мафӯлу, мафоилун, мафоил, дар вазни ҳазаҷи мураббаи мақбузи макфуф 6 шеър мафоилун, мафоилу (V-V-/V- -) суруда шудааст.

«Шаҳри замона» (ғазал аз 16 байт иборат аст).

1.1.Вазн: ҳаҷази мусаммани ахраби макфуфи мақбузи маҷбуб.

Афсӯс дари фасод ҳар ҷо яла буд,

Иғвогару ҳилагар мисоли гала буд[4, с.286].

--V/V-V-/V--V/V-

--V/V-V-/V--V/V-

мафъӯлу, мафоъилун, мафоъилу, фаъал.

«Ватан-Модар» (манзума аз 36 байт иборат мебошад).

*1.2. **Вазн: ҳаҷази мураббаи солим**.*

Даме, ки дида во кардам,

Ба атрофат нигоҳ кардам[4; 287с].

V- - - /V - - -/

V- - - /V - - -/

мафоӣлун,мафоӣлун.

V - - -/ V- - -/

V - - -/ V- - -/

Ба рӯят рафту окардам[4, с.287].

«Ватан-Модар». Ин шеър мусаммати мураббаъи тарҷеъбанд буда, бо такрор шудани мисраи чорум дар ҳар банд гувоҳи ин аст.

1.3**.Вазн:**ҳазаҷи мураббаи ахраб ва ахрам

Варзоби азиз (ин шеър аз 8 банди чормисрагӣ иборат аст).

Варзоби азиз дорам,

Садҳо тӯҳфаҳо дорам.

- - V / V - - -

- - V / V - - -

Мафъъӯлу, мафоъӣлун

Дашту домани зебо,

Боғу меваҳо дорад [4, с.289].

- - - /V - - - /

- - - /V - - - /

мафъӯлун, мафоъӣлун,

Ин шеър дар ду вазн суруда шудааст.

1.4.**Вазн: ҳазаҷи мусаммани солим**

«Аризаи манзум» (ин шеър, аз 16 байт иборат мебошад).

Навиштам бар шумо, эй роҳбарон ҳамин арза,

Тараҳҳум кун, намо тавфиқу аҳамият ба ин арза[4, с.291].

V - - - / V - - - / V - - - / V - - -

V - - - / V - - - / V - - - / V - - -

Мафоъӣлун, мафоъӣлун, мафоъӣлун, мафоъӣлун.

*1.5. **Вазн: ҳазаҷи мусаддаси маҳзуф***

«Мешиносам» (ин шеър аз 18 байт иборат мебошад).

Аё, эй сарви дар ин боғ раста,

Ба навда меваи иқбол баста [4, с.292].

V- - -/V - - - / V- -

V- - -/V - - - / V- -

мафоӣлун, мафоӣлун, мафоъил

*1.6.**Вазн: ҳазаҷи мусаммани ахраби мақбузи макфуфи маҷбуб***

«Мактуб» (ин шеър аз 16 байт иборат мебошад).

Мактуби саломати туро аз падарат,

Аз боду ҳавои дилкушои ватанат.

Аз ҷониби хоҳарону ҳам модари ту,

Аз номи акои тую ҳам додари ту [4, с.293].

- -V/ V - V - / V - - V / V

- -V/ V - V - / V - - V / V

мафъӯлу,мафоилун,мафоӣлу,фаъал.

*1.7. **Вазн: ҳазаҷи масаддаси ахраби мақбузӣ маҷбуб***

«Нома» (ин шеър аз 16 банди чормисрагӣ иборат аст).

Эй муниси ҷон, салом аз мо,

Эй гавҳари ком, салом аз мо [4, с.294].

- - V/ V – V- / V- -
- - V / V – V - / V - -
мафъӯлу, мафоилун, фаъӯлун

*1.8.**Вазн: ҳазаҷи мусаддаси ахраби мақбузӣ маҳзуф ё (абрат)***

«Панднома ба фарзанд» (ин шеър аз 17 байт иборат мебошад).

Ин номаи ман пур аз панд,
Бо номи шумо азиз фарзанд [4, с.297].
- -V / V - V - / ~
- -V / V - V - / ~
мафъӯлу, мафоилун, фаъл ё фаъӯлун,

*1.9. **Вазн:ҳазаҷи масаддаси ахраби манфуфи маҳзуф***

«Нома»-и чорум» (ин шеър аз 19 байт иборат аст).

Фарзанди азиз Абдураҳмон,
Мактуби падар гиру бархон [4, с.298].
- V/ V - - V / V- - /
- V/ V - - V / V- - /
мафъӯлу, мафоилун, фаъӯлун.

*1.1**0. Вазн: ҳазаҷи мусадддаси маҷбуб***

«Номаи манзум ба писари хурдӣ - Музаффар»

Фарзанди азизу ҷону дилбанд,
Ман аз ту ҳазор бор хурсанд[4; 299с].
- V/V - V -/ V - V- /
- V/V - V -/ V - V - /
мафъӯлу, мафоилун, фаӯлун.
мафъӯлу, мафоъӣлу, мафоъӣлу, мафоъӣлу

Ин нома дар баҳри ҳазаҷи масаддаси ахраби мақбузи мақсур эҷод шуда, дар шакли маснавӣ фароҳам омада ва аз 25 байт таркиб ёфтааст.

1.11. **Вазн: ҳазаҷи масаддаси ахраби мақбузи маҳзуф**

«Муродхонаи сулҳ» (ин шеър аз 9 байти чормисрагӣ иборат аст).

Насли нави навраси ҷавонам,
Таҳсили фани замона дорем [4, с.301].
- V/ V – V -/ V- - /
мафъӯлу, мафоъилун, фаъӯлун,

1.12. Вазн: ҳазаҷи масаддаси ахраби мақбузи маҳзуф

«**А**ризаи шикоятӣ» (ин шеър аз 12 байт иборат аст).

Пурс арзи дили маро раисам,
Як нусха туро, ки менависам[4, с.312].
- - V / V – V - /V - -/
- мафъӯлу, мафоъилун, фаъӯлун

1.13.Вазн: ҳазаҷи мусаддаси ахраби мақбузӣ маҳзуф

«Забона дорад» (ин ғазал аз 10 байт иборат мебошад).

Ишқаш ба дилам забона дорад,
Донам, ки чиро баҳона дорад[4, с.313].
- V/V – V -/ V - -/
мафъӯлу, мафоъилун, фаъӯлун.

1.14. Вазн: ҳазаҷи мусаддаси мақбузи мақфуфи мақсур ё маҳзуф

«Ҳаёл» (ин манзума, аз 28 банди чормисрагӣ иборат мебошад).

Рӯзона ҳамеша одати ман,
Машғул шудан ба кори колхоз [4, с.325].
- V / V—V -/ V - ~
мафъӯлу, мафоилун, мафоӣл.

1.15. Вазн: ҳазаҷи масаддаси ахраби мақбузи маҳзуф

«Баҳори кӯҳсорам» (ин манзума, аз 175 байт иборат аст).

Эй дӯст, ки дар замони бахтӣ.
Бар сайру канор завқ дорӣ,
Айём, ки чаҳор фасл дорад,
Тартибу низом мебиёрад [4, с.329].
- V / V – V – V - /V--/
мафъӯлу, мафоъилун, фаӯлун

1.16. Вазн: ҳазаҷи мусаддаси мақбузи маҳзуф

Таронаи колхозчӣ (ин шеър аз 10 байт иборат мебошад).

Аъзои колхоз гаштем бародар,
Беҳад сарфароз ҳастам баробар [4; 340с].
V - - -/ V - - - / V - - /
мафоъилун, мафоъилун, фаӯлун.

1.17. Вазн: ҳазаҷи мусаддаси маҳзуф

«Муроҷиат бо дил» (ин маснавӣ аз 14 байт иборат мебошад).

Ба ман ӯ эй дили аз ғусса раста,
На он рӯзест бошӣ хору хаста [4, с.343].
V - - -/ V - - -/ V - - /
мафоъӣлун, мафоъӣлун, фаӯлун.

1.18. Вазн: ҳазаҷи мураббаи солим

«**Д**ар меҳмонӣ» (ин шеър аз 15 байт иборат мебошад).

Эй ҳамдиёрони ҷонӣ,
Ҷавонони харангонӣ[4, с.345].
V - - - /V - - - /
мафоъӣлу, мафоъӣлун.

1.19. Вазн: ҳазаҷи мусаддаси мақсур ё маҳзуф

«Раъйи писар» (ин шеър аз 28 байт иборат мебошад).

Димоғам сӯхт мисли латаи чарб,
V- - - / V - - -/V - ~
мафоӣлун, мафоӣлун, фаал.

Гирифта чӯбдастеро ба дастам [4, с.347].
V - - - / V - - - / V - - /
мафоӣлун, мафоӣлун, мафоӣл.

1.20. Вазн: ҳазаҷи масаддаси ахраби мақбузӣ маҳзуф

«Қалам кунам» (ин маснавӣ аз 7 байт иборат мебошад).

Даври сухану сухан аз онам,
Ҳар азм кунам агар тавонам [4, с.348].

- V/ V - V - / V - - /
мафъӯлу, мафоъилун.

1.21. Вазн: ҳазаҷи мусаддаси ахраби мақбузӣ маҳзуф

«Хомаи ман» (ин манзума аз 19 байт иборат аст).

Эй хомаи тези теғ созам,
Марҳам ба танам ба сина розам [4; 349с].
- V / V - V -/V - - /
мафъӯлу, мафоъилун, фаӯлун.

1.22. Вазн: ҳаҷази мураббаъ ва мусаддаси ахрабу ахрами абтар

«Хома» (ин манзума аз 34 байт иборат аст).

Ай хома бар кафи ман,
- - V/ - - - / ~
мафъӯлу, мафъӯлун, фаъ
Буррои теғосо.
- - V/ - - - /
мафъӯлу, мафъӯлун.
Рози ниҳонӣ дилро,
- - V / - - - / ~
Мафъӯлу, мафъӯлун, фаъ
Танҳо туй шиносо [4, с.350].
- - V / - - - / ~

Мафъӯлу, мафъӯлун, фаъ

1.23.Вазн: ҳазаҷи мусаддаси ахраби мақбузи мақсури маҳзуф

«Гуфтори гузаштагон» (ин маснавӣ аз 7 байт иборат мебошад).

Хондам каму беш ину онро,
Ганҷинаи он гузаштагонро [4, с.352].
- V/V - V - / V- -
мафъӯлу, мафоъилун, фаъӯлун.

1.24.Вазн: ҳаҷази мусаддаси ахраби мақбузи маҳзуф

«Фатҳи кайҳон» (ин манзума аз 55 байт иборат аст).

Гӯянд ки дидаӣ надидам,
Гӯянда бигуфт ман шунидам [4, с.316].
- –V / V - V - / V - -
Мафъӯлу, мафоъилун, фаъӯлун.

1.25.Вазн: ҳаҷази мусаддаси ахраби ахрами абтар

«Ба модарам» (манзумаи ба модарам аз 63 байт иборат аст).

Як турфа қавми нотарс,
Зӯру далер будаст [4, с.363].
- - V / - - - / ~
мафъӯлу,мафъӯлун, фаъ.

1.26. Вазн:ҳаҷази мусаддаси ахраби махфуфи маҷбуб

«Ленини вафодор» (ин шеър аз 10 байт иборат аст).

Озодию бахт оварид ӯ,
Қонуниҳаёт офарид ӯ[4; 358с].
- V/ - V - - / - V -
мафъӯлу, мафоъилу, фаъал

1.27. Вазн: ҳаҷази мусаддаси маҳзуф

«Раъйи писар»(ин шеър аз 28 байт иборат мебошад).

Дар ин айёми айшу шодмонӣ,
Рафиқон бишнавед аз ман ҳикоят.
Ҳикоят дар миёни зиндагонӣ,
Кунам аз кардаи худ ман шикоят [4, с.346].
V - - - / V - - - / V - -
фоилотун, мафоилун, фаълун.

1.28. Мероси аҷдодон. Вазн: ҳаҷази мусаддаси ахраби мақбуи маҳзуф

Бо қадри ҳолам хондам,
Мероси аҷдодонро [4, с.356].
- - V / - - - / V -
Мафъӯлу, мафъӯлун, фаъӯл

1.29.Фард. Вазн, ҳаҷази мусаммани солим

Фалакпаймои мо мушак, ҳаме бешубҳаю бешак,
Зи қутъи Моҳ бар Зуҳал нишон бигрифт аз Маскав [4; 376с].
V - - - / V- - -/ V - - - / V- - -
Мафоъӣлун, мафоъӣлун, мафоъӣлун, мафоъӣлун.

Умуман, шоир дар баҳриҳаҷаз шеърҳои зиёд офарида, дар ифодаи он маҳорати баланди эҷодӣ зоҳир намудааст.

Баҳри рамал.

Рамал низ аз баҳрҳои серистеъмоли муштараки арӯзи арабу аҷам буда, аз калимаи «рамалон» гирифта шудааст, ки дорои чандин маънои луғавӣ мебошад, ки яке аз маъноҳои калимаи рамал навъе аз давидани уштур аст.

Бинобар он ашъоре, ки дар вазни мазкур суруда мешавад, хушоянду равону пуризтиробу тез ва ба мусиқӣ ҷӯр мебошад. Мутолиаи арӯзии ашъори Саид Холзода нишон дод, ки вай ба чунин авзон таваҷҷӯҳи хос зоҳир намуда зиёда аз 11 шеъри худро дар баҳри мазкур эҷод карда аз худ маҳорати аҷибе нишон додааст. Аз он ҷумла тавзеҳи мисраҳои он ба тариқи зайл аст: Вазни рамали мусаммани мақсур 5 адад фоъилотун, фоъилотун, фоъилотун фоъилун (-V--/-V--/-V--/-V-/) вазни рамали мусаддаси махбуни маҳзуф 2 адад фоъилотун, фоъилотун, 1 адад фоъилун (-V--/-V--/-V-/) ва вазни рамали мураббаи аслами мусаббаг, машкул ва мушаъас низ 3 адад эҷод намудааст, ки афоилаш чунин мебошад. Фоъилотун, фаълун(-V--/--/),фаилоту, мафъӯлун (VV-V/---/), фоилотун, фаилотун, (-V--/VV--/) шеър эҷод намудааст.

2.1. Вазн:рамали мусаддаси махбунӣ маҳзуф

«Тоҷикистон» (ин ғазал аз 8 байт иборат мебошад).

Тоҷикистон мулки мою ҷони мо,
Марди меҳнатдӯст ҳар деҳқони мо [4; 314с].
V - - / - V - - / - V -
фоъилотун, фоъилотун,фоъилун.

2.2. Вазн: рамали мусаммани махзуф

«ГЭС»-и Норак» (ин шеър аз 6 банди чормисрагӣ иборат аст).

Мужгаонӣ, рафиқон Норак гардон мешавад,
Ин барои насли инсон роҳати ҷон мешавад [4; 300с].
- V - - / - V - - / - V - - / - V -
Фоъилотун, фоъилотун, фоъилотун, фоъилун

2.3. Вазн: ҳазаҷи мусаммани ахрами мачбуб

Бобои қиссагӯ» (ин манзума аз 22 байт иборат аст).

Бачаҳои деҳи ман,
VV -V / - V - /
фаъилоту, фоъилун.
Маро бобо мегуфтанд.
Дар ҳар маконе дида,
Нақл аз ман меҷустанд [4, с.322].
- -/ - - -/ V –
мафъӯлун, мафъӯлун, фаал.

Ин манзума дар вазни рамали мураббаи манзуми махбуни мушаъаси мусаббаги маҳзуф суруда шудааст. Дар байти якум аркони садру ибтидо: машкулу махбур ва арӯзу зарб: маҳзуфу мусаббаг аст. Дар байти баъди шеър садру ибтидо: мушаъас ва арӯзу зарб мусаббаги баҳри рамал мебошад.

2.4.Вазн: рамали мураббаи махбуни макфуфи махзуф

«Набераҳои бобо» (ин шеър низ аз 22 байт иборат аст).

Бачаҳои хушбахтам,
VV - - / VV- -
Фаъилотун, фаъилотун.
Зеби давру замонам[4; 341с].
- V - V / VV - -
фоъилоту, фаъилотун.

2.5.Вазн: рамали мураббаи махбун

*«**Ман пионерам**» (ин шеър аз 9 байт иборат мебошад).*

Ман пионери далерам,
Дар ғайрат мисли шерам[4;346с].
V - - / VV - - /
фоъилотун, фаъилотун.

*2.6.**Вазн: рамали мураббаи аслами мусаббаг***

*«**Номи нек**» (ин шеър аз 6 байт иборат аст).*

Эй ишқи покбозон,
Ман пайрави шумоям.
Чун пешво шумоед,
Ман низ аз қафоям [4; 352с].
- V - - / - -
фоъилотун, фаълон ё фаълун

2.7.Вазн: рамали мусаддаси маҳзуф

*«**Арзу илтимос**» (ин шеър аз 15 байт иборат аст).*

Эй вакили ҳукмати одил кардам,
Чатри лутфат соябфканд бар сарам [4; 355с].
- V - - / - V - - / - V - /
фоъилотун, фоъилотун, фоъилун.

2.8.Вазн: рамали мусаддаси махбуни маҳзуф

*«**Ҳазли дӯстона**» (ин шеър аз 12 байт иборат мебошад).*

Шод бошӣ, умр бинӣ боз садсоли дигар,
Садри колхозию бар колхозчиён ҳастӣ падар [4; 356с].
- V - - / - V - - / - V - - / VV -
Фоъилотун, фоъилотун, фоъилотун, фоъилун

2.9.Вазн: рамали мусаммани маҳзуф

*«**Арзу ҳол**» (ин шеър аз 4 банди чормисрагӣ иборат аст).*

Ман аз он дӯстони нонию забонӣ нестам,
Ё чу моддаҳон дар афсонахонӣ нестам.
Бо такаббур, бо тамасхур, чун фалонӣ нестам,
Ҷон ба ҷонон гашт лозим дар вафояш хестам [4; 357с].
- V - - / - V - - / - V - - / - V -
фоъилотун,фоъилотун, фоъилотун, фоъилун.

2.10.Вазн: рамали мусаммани мақсур

*«**Мақсади деринаям**» (ин ғазал аз 7 байт иборат мебошад).*

Ҳар саҳар хезам агар пеш аз тулӯъи офтоб,
Кори колхоз меравам бо дӯстонам бо шитоб[4; 359с].
V - - / - V - - / - V - - / - V~
фоъилотун, фоъилотун, фоъилотун, фоъилон.

*2.11. **Вазн: рамали мусаддаси солим***

*«**Ба қавл вафо мекунем», ном дорад ва** аз 13 байт иборат аст).*

Меҳнаткаши Варзоби мо,
- - V - / - - V -
Бар қавли худ кардан вафо [4; 290с].
- - V - / - - V -
мустаъфилун, мустаъфилун.

2.12. Вазн: рамали мусаддаси макбуни машҷуни аслам.

*«**Шикояти чорпоён**» унвон дошта, ин шеър аз 64 байт иборат мебошад).*

Партия ёри додраси мо,
- V - - / V - VV / - -
Набувад ғайри ту каси мо[4; 308с].
VV- - / V - VV / - -

2.13.Вазн: рамали мусаддаси махбуни аслам

Кӯр кунат чашматро *(ин маснавӣ аз 12 байт иборатаст).*

Кӯр созад намакам чашматро,

Шудам огоҳ сабаби хушматро [4; 359с].

VV - - / VV - - / VV - -

фоилотун, фоъилотун, фаълун.

2.14.Шеъриҳаҷвӣ. Вазни Рамали мусаммани маҳзуф

Ялалию ялалию алалию ялало,

Нест мисли мудири анбор дар дӯзди бало[4, с.312].

- V - - / - V - - / - V - - / - V -

2.15. Вазн: рамали мусаммани махбуни аслам

«Шаби висолам омад»*(ин ғазал аз 5 байт иборат аст).*

Ин чу шаб буд, ки дилам ногаҳ ба фарёд омад,

Санаме мисли парӣ зи дар хиромон омад [4, с.314].

VV- - / VV - - /VV - - / - -

Фоъилотун,фоъилотун, фоъилотун, фаълун.

Баҳри рачаз

Рачаз ном баҳре аз нуздаҳ баҳрҳои арӯз аст, ки вазнаш бар рукни асосии мустафъилин (--V-) бунёд ёфтааст ва маънои луғавии рачаз сурат, изтироб буда, ҳангоми сурудан овоз ларзишдор ва музтариб мебошад [1, с.277].

Мутолиаи арӯзӣ нишон дод, ки шоир Саид Холзода аз авзони баҳри мазкур дар шеърҳо гуфтаанд ва таҳлили онҳо ба тариқи зайл мебошад. Аз ҷумлаи шеърҳои дар баҳри мазкур эҷоднамудаи шоир дар рачази махбуни 5 адад шеър эҷод гардидааст, муфтаилун,мафоилун ё мустафъилун, мафъӯлун.

3.1. Вазн: рачази мураббаи музон аст.

«Ёрирасонӣ омедем» ном дорад, ин шеър аз 7 банди чормисраъгӣ иборат аст.

Мо халқи колхозҳои кӯҳ,

- - V - / - - V~

Пиру ҷавон чандин гурӯҳ[4, с.303].

- V - / - - V~

мустафъилун, мустафъилон.

3.2. Вазн: рачази мураббаи мақтуи музол.

«Варзоб» *(ин шеър аз 9 банди чормисрагӣиборат мебошад).*

Зебо маконам Варзоб,

Фахри замонам Варзоб [4, с.339].

- V - / - - ~

мустафъилун, мафъӯлун.

3.3. Вазн: рачази мураббаи матвии махбун

«Ид муборак» *(ин шеър аз 14 байт иборат мебошад).*

Иди ҳаёти инсон,

Бахту начоти инсон [4, с.342].

V V - / V - V - ~

муфтаилун, мафоилун.

3.4. Вазн: рачази мураббаи махбун

«Ман точики озодам *« (ин шеър аз 16 байт иборат мебошад).*

Эй бахти барқосо,

Мулки дилам дурахшон [4, с.344].

- V - / V - V ~

Муфтаъилун, мафоъилун.

3.5.Вазн: рачази мураббаи музол

«Ёри ҷасур» *(ин шеър аз 6 банди чормисрагӣ иборат аст).*

Ёри ҷасури пахтакор,

Баски ту ҳастӣ номдор[4, с.347].

VV - / - VV ~

муфтаилун, муфтаилун.

Баҳри музореъ

Музореъ дар луғат ба маънои мушобиҳат, яъне монандӣ меояд. Ин баҳрро аз он сабаб музореъ номидаанд, ки он бо баҳри мунсареҳ монандие доштааст. Баҳри музореъ аз баҳрҳои нисбатан маъмули назми халқҳои форсу точик ва мардуми араб мебошад.Музореъ рукни асосӣ надорад.

Шаклҳои солими музореъ аз ҷумлаи вазнҳои сақили арӯз ба ҳисоб мешавад, зеро дар онҳо ҳиҷоҳои дароз нисбатан ба ҳиҷоҳои кӯтоҳ бештаранд. Музореъ дар арӯзи арабӣ дар шакли мусаддас, дар арӯзи точикӣ бошад, дар шаклҳои мусамман ва мураббаъ истифода мешавад[5; 58с].

Дар эҷодиёти Саид Холзода 7 шеър дар баҳри музореи мураббаи ахрам мафъӯлу, фоилотун (--V/ -V-- /) суруда шудааст. Дар баҳри музореи мусаддаси мақсур 1 шеър - мафъӯлу, фоилотун, фоилон(--V/ -V-- / -V-/) эҷод гардидааст.

4.1. Вазн: музореи мураббаи ахраби мусаббаъ

«Омад баҳор» (ин шеър аз 10 банди чормисрагӣ иборат аст).

Омад баҳори хандон,

Дар кишвари дурахшон [4, с.304].

- V/ - V - ~

мафъӯлу, ***фоъили.***

4.2. Вазн: музореи мураббаи ахраби мусаъбаг

«Баҳори умр» *(ин манзума аз 22 банди чормисрагӣ иборат аст).*

Бар даври чархи айём,

- V/- V - ~

мафъӯлу, фоилотун.

Бигзашт то ба алҳол [4, с.319].

- V / - V - -

фоилотун, фаӯлун.

4.3. Вазн:музореи мураббаи ахраб

*«**Омад баҳори тобон** « (ин шеър дар шакли маснавӣ навишта шуда, аз 8 байт иборат мебошад).*

Дар сарзамини тоҷик,
Зиддиҷаҳони торик [4, с.353].
- V/ - V - -
мафъӯлу, фоилотун.

4.4. Вазн:музореи мураббаи ахраб

***«Мо насли Тоҷиконем»** (ин шеър аз 9 байт иборат мебошад).*

Мо ҳам насли ҷавонем,
Фарзанди тоҷиконем [4; 353с].
- - V/ - V - -
мафъӯлу, фоъилотун.

4.5.Вазн:музореи мураббаи ахраби мусаббаг

*«**Дар ҳаёт»** (ин шеър аз 22 байт иборат мебошад).*

Дар даври чархи айём,
- - V / - V - ~
Рӯз асту шаб солу моҳ[4, с.360].
- V/ - - V ~
мафъӯлу, фоъилиён .

4.6.Вазн:музореи мураббаи ахраб

*«**Ба модарам»** Ин манзума аз 63 байт иборат аст, дар мисраъҳои баъдӣ таъғирёбии вазн ба назар мерасад.*

Аз одамони деҳа,
ӯ нақлу қиссадон буд [4, с.361].
- V / - V - - /
мафъӯлу, фоъилотун.

Баҳри хафиф

Хафиф аз сабуктарин баҳрҳои фарҳии арзӯз ба шумор меравад. Ин баҳр, ҳамчун дигар баҳрҳои гурӯҳи дуюм, аз омехта шудани рукнҳои солиму зуҳофи баҳрҳои аслии рамалу рачаз ба вуҷуд меояд.

Хафиф бештар дар шакли мусаддас меояд ва албатта, бо рукни рамал оғоз мешавад. Дар шакли мусаммани хафиф хеле кам шеър гуфта шудааст. Бояд гуфт, ки дар гурӯҳи дуюми баҳрҳои фарҳӣ бештар рукнҳои махбуни баҳрҳои мазкур истифода мешавад[1; 210с].

Аз таҳқиқи авзони ашъори Саид Холзода равшан гардид, ки шоир дар ин баҳр 3 шеър эҷод намудааст. Дар баҳри хафифи мусаддаси махбуни аслам 2 шеър фоилотун, мафоилун, фаълун (-V--/ V-V- / - -/),1 шуъ дар баҳри хафифи мусаммани махбуни аслам фоилотун, фоилотун, фоилотун, фаълун (VV--/VV--/ - -) суруда шудаанд.

Баҳри мунсареҳ

Вазнҳои баҳри мунсареҳ низ аз вазнҳои шӯхи сабуки арӯз ба шумор меравад. Шеърҳои дар ин вазн гуфта шуда ба баҳри сареъ монанд буда, вале боз фарқият низ доранд. Рукнҳои солими он мустафъилун (- -V -) мебошад. Дар ин баҳр шоир шеър эҷод намудааст, ки фоилаш муфтаилун, фоилун (- VV-/ - V-) мебошад.

5.1. Вазн: мунсареҳи мураббаи матвии манхур

*«**Файзи баҳор»** (ин шеър 12 байт иборат аст).*

Таг-таги ҳар шар-шара,
- V V - / - V -
Дар ҳамворию як бора [4, с.347].
- V V - / - V - - /-
Муфтаъилун, фоъилотун, фоъилотун

Баҳри мутақориб.

Мутақориб дар луғат ба маъноии бо ҳам наздик, баробар ва наздикшаванда омадааст. Дар истилоҳи арӯзӣ баҳре мебошад, ки аз такрори рукни фаъӯлун (V--), рукни аслии мутақориб ҳосил мешавад. Мутақориб аз ҷумлаи баҳрҳои серистеъмоли арӯз буда, авзони машҳураш мутақориби мусаммани солим фаъӯлун, фаъӯлун, фаъӯлун,фаъӯлун (V--/V--/V--/V- -) дар ҳар мисраъ мебошад. Дар ин баҳр 1 шеър дар баҳри мутақориби мусаддаси мақбузӣ абтар навишта шудааст.

6.1. Вазн: мутақориби мусаммани аслами мақбуз

Фельетон ба маҷаллаи ҳаҷвии «Хорпуштак»
Як қисса мегӯям боз,
- - / V - V/ - - / V -
фаъӯлу, фаълӯн, фаъӯлу.
Рӯ пӯш кардан имкон не [4, с.306].
- -/ V - V / V - V /
фаълӯн, фаъӯлу, фаъӯлу.

Баҳри мутадорик.

«Мутадорик» ак калимаи «тадорук», балки «идрок» аст. Маъноях «дарёфтан» мебошад. Ин вазнро, ки Ҳасани Ахфаш баъд аз Халил ибни Аҳмад ихтироъ карда (дарёфта)-аст, ҳамин тавр ном гузоштааст. Дар илми арӯз «ракзулхайл» (асптозонӣ, суръат ва ғайра), «савтулноқус» (садои зангӯла)

ва ғайра ном дорад. Рукни солимаш «фоилун» буда, зиҳофаш «махбун»-фаилун ва мақтӯъ-фаълун мешавад [2; 224с].

7.1. Вазн: мутадорики мусаммани аҳазз «Соли нав муборак»

Насли бузурги ояндаи мо,
Нури офтоби тобандаи мо [4, с.315].
- *V -/ - V -/ - V -*
фоилун, фоилун, фоилун.

Шеъри «Соли нав, муборак» аз 14 байт иборат буда, дар баҳри мутадорики мусаммани махбун навишта шудааст.

8.1.Вазни ин достон дар вазни рамали мусаннаи маҳзуф навишта шудааст.

Достони «Ду ҳаёт»
Пурсид аз ман командир [4, с.98].
- v - - / - v -
«Оё ту нести фақир?»
- - v - / - v -
Фоилотун, фоилотун, фоилотун, фаълун.

8.2.Достон дар вазни рачази мусаммани маҳзуф эчод шуда, тарзи қофиябандии маснавӣ аа, ва, бб- ро мебошад.

Достони «Таассуроти Москав»
Киштии матлаби ман дар қаъри мавҷи ин об,
Лангар фурӯ ниҳода , кайҳост меҳӯрад тоб [4, с.101].
- - *V* / - - *V* -/ *V* - -
Мафъӯлу, мустафъилун, фаулун

8.3. Вазн: муҷтаси мусаддаси махфуфи аслам

Достони «Им доди Ленин»
«Аз арраю аз табар халосам,
Аз ҳеҷ кассе намеҳаросам « [4, с.149].
Имододи ту, номи туст, Ленин,
Бодо ба ту офарину таҳсин.
- - *V* - / - *V* - *V* / - -
Мусатафъилун, фоъилоту, фаълун.

8.**4.** Вазни достон бошад ҳаҷази мусаммани мақбузи маҳзуф, яъне мафоилун, фаъӯлун, мафоъилун, фаъулун мебошад.

Достони «Ишқи модар»
Ту модари манастӣ,
Ягона иттиҳодам [4, с.164].
V- V - / V - -
Мафоилун, фаӯлун

8.5. Дар вазни рамали мусаддаси маҳзуф ё (мақсур)

Достони «Инқилоб»
-Y- - /- Y - -/ - Y-
фоилотун, фоилотун,фоилун
Доштем дар деҳамон марди кӯҳан,
- Y - - / - Y - - /- Y -
Муйсафеди номвар, соҳиб сухан [4, с.199].
Фоилотун, фоилотун, фоилун.

Дар достон лаҳзаву эпизодҳое, ки набардҳову қиссаҳои ишқии лирикӣ ва дӯстии халқҳоро тараннум менамоянд, хеле зиёд ба назар мерасад.

8.6.Вазни достон мутақориби мусаммани маҳзуф

«Чоҳкан зери чоҳ»
Зи обу зи оташ ҳам аз боду хок,
Биёмад вуҷуди яке марди пок [4, с.156].
V- - / V - -/ V - - / V -
Фаъӯлун, фаъӯлун, фаъӯлун, фаъал

8.7. Вазни ҳаҷази мусаддаси ахраби мақбузи мақсур

«Саргузашти ҷабрдида»
Рӯзу шабу солу соати моҳ,
Бигзашту бирафт шаш ба панҷоҳ [4, с.187].
- - V / V – V - / V - ~
Мафъӯлу, мафоилун, мафоил

8.8. **Вазни сареъи мусаддаси матвии мавқуф**

«Ёди шаҳидони зилзилаи Ҳисор»
Гуфта гузаштанд бузургони пеш,
Ман на ба такрор дар ин назми хеш [4, с.278].
- *VV - / - VV - / - V–*
Мустафъилун, муфтаъилун, фоилун

Хулоса, тавре маълум мегардад, шоир Саид Холзода ба авзони баҳрҳои хушоянди арӯзӣ таваҷҷуҳи хос зоҳир намуда, қисми зиёди ашъорашро дар авзони баҳри ҳаҷаз, рамал, рачаз, мутақориб, хафиф, сареъ, музореъ ва ғайра сароида вале нишон дода аст. Ашъори дар ин замина эҷодкардаи шоир ниҳоят хушоянд, гӯшнавоз, равон, мутантан мебошад. Агарчӣ баъзе лагжишҳо дар тақтеъ ба назар расид, вале ошкоро ихтиороти шоирӣ номидан мумкин аст. Ин гувоҳи ин аст, ки вазни арӯз дар шеъри шоирони халқӣ ва чун шуарои касбиӣ ҷойгоҳи вижа дорад.

АДАБИЁТ

1. Зеҳнӣ, Т.Санъати сухан / Т.Зеҳнӣ.-Душанбе:Адиб, 2007. С.400 - 210
2. Мирзозода Х. Луғати мухтасари истилоҳоти адабиётшиносӣ.-Душанбе:Маориф, 1992. - 240 с.
3. Муҳаммад Ғиёсиддин. «Ғиёс-ул-луғот». Ҷилди 2.-383с. Ғ.Муҳаммад. –Душанбе: Адиб, 1988. - 416 с.
4. Саид Холзода. Куллиёти ашъор (мураттиб ва муаллифи сарсухан ва тавзеҳот С.Саидов). Душанбе, Бухоро, 2013, - 383 с.
5. Тоиров,У.Таҳаввул ва такомулоти арӯз дар назария ва амалияи шеъри форсӣ-тоҷикӣ/У.Тоиров.-Душанбе:»Ҳоҷӣ Ҳусайн» 2015.-350 с.

СТРУКТУРА СТИХА САИДА ХОЛЗОДЕ И ЕГО ОСОБЕННОСТЬ

В этой статье идет дискуссия о структуре стихов Саида Холзаде В результате поэ т оказал приятное внимание к структуре аруза и показал высокий талант. Соискатель в результате исследования приходит к такому выводу что, поэт в своем произведение больше использует бахрхазадж в 29 стих, рамал, раджаз и музореъ. А также в произведение поэта встречается мутакориб, мунсарех в общем 56 стих, 64 рубаи и 8 поэм. Материалы дискуссии об этом статье будет полезным для этой сферы .
Ключевые слова: *Саид Холзода. поэт , основа, бейт, поэма, литература, стих, аруз.*

THE STRUCTURE OF SAYEED KHOLZODA'S POEM AND ITS PECULIARITIES

This article deals with structure of poems of Sayeed Kholzoda. As a result, the poet showed a particular attention to the structure of aruz and high talent. As the result of an investigation, the applicant came to a conclusion that the poet had written mostly 29 poems in hazaj meter, 17 poems in ramal, 6 poems in rajaz, 6 poems in muzore', 1 poem in mutadorik, 1 poem in munsareh meters and he totally created 56 poems, 8 legends and rubais. The marials of discussion on this article can be useful in this area.
Keywords: *Sayeed Kholzoda, poet, basis, beyt, poem, literature, poems, aruz.*

Сведение об авторе:

Самиева Нисо – *соискатель кафедры теории и истории литературы Таджикского государственного педагогического университета именни С. Айни. Тел: (+992) 918990019*

About the author:

Samieva Niso – *applicant in the department of the theory and history of Tajik literature of Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Ayni Tel.: (+992) 918990019*

ПЕРЕВОДЫ ПОСЛОВИЦЫ И ПОГОВОРКИ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ М.ШОЛОХОВА

Холматова Л.

Таджикский государственный педагогический университет им. С.Айни

Надо отметить, что в современном русском языке пословицы и поговорки наряду с другими видами народного творчества составлений самостоятельную область филологии – паремиологию занимающуюся разработкой проблем афористических жанров – пословиц, поговорок, афоризмов и перевод занимает особое место.

Следует разработать теоретические вопросы художественного перевода произведений М.Шолохова на таджикский язык, а также паремиологии и паремиографии, изучая пословиц поговорки в трех аспектах – лингвистическом, логика – семиотическом и предметно-образном. Он исходил из того положения, что в современное время изучения произведений Михаила Шолохова занимает центральное место в современной русской литературы и его переводы на таджикский язык имеет огромное значение.

Алексеев Е. М. писал: «Тройственная природа пословиц и поговорок требует и тряского к ним подхода – как к явлениям языка, явлениям мысли и явлениям фольклора, тем более что указанные три плана пословных изречений в значительной степени автономны» [1.с.132].

Перевод произведений русского поэта Михаила Шолохова может быть, совершенствования предметом исследования многих ученых, например изучения и формирования паремиологии до 30-х годов нашего столетия изложены в работе Н.Салимова.

Различные примеры из произведения русских писателей и поэтов, которые встречаются в произведениях Востока – разработки их мы встречаем в произведениях таджикских поэтов, которые в своих произведениях использовали различные проблемы устного народного творчества.

В настоящее время таджикские паремиологи завершили большой (пятитомный) «Свод различных фразеологии». Материалы этого труда собраны в территории Таджикистана и отражают современное состояние устно – поэтического творчества таджикского народа.

В этом фонде содержится около 200 000 страниц и насчитывается более 150 000 единиц фольклорных записей – образцов всех жанров. При этом каждая пятая его запись исследованы в различных научных работах, что свидетельствует о той большой роли, где формируются и играют в духовной жизни таджиков. Работой таджикских фольклористов и заинтересовались ученые из других республик, а также фольклористы Москвы, Ленинграда, Украины и зарубежные коллеги из Венгрии, Чехословакии, ГДР, Польши,Болгарии, и других стран.

Особое место занимает перевод пословицы и поговорки в произведениях М.А.Шолохова на таджикский язык, который имеет центральное место в современной таджикской литературе.

Перевод произведений М.Шолохова на таджикский язык:

Туркзани асира аз хешу таборҳои Прокофий канорачуй мекард ва дере нагузашта Мелехови кухансол рузгори писарашро чудо кард. Аз кори писараш ранчида, то рузи мурданаш ягон бор хам кадамашро ба даргохи у намонд.

Прокофий даррав ба худаш хонаву чо кард: дуредгархо аз чуб ба у як хона сохта доданд, худаш дар як гушаи хавлиаш тавора кашида молхона дуруст кард ва кариби тирамох зани хамидакомати аз диёри бегона овардаашро ба манзили нав кучонда бурд.

Вакте ки вай аз миёни хутор бо чизу чорааш хамрохи завчааш аз паси ароба равон шуд, хурду калон- хама ба сари куча баромаданд. Казакон бо тахаммул зери лаб механдиданд, занон бо овози баланд бо якдигар гуфтугу мекарданд, як туда казакбачагони дасту руй ношуста аз думболи Прокофий тохта хой-хуй менамуданд; аммо у бархои чакманашро кушода, гуё аз миёни замини шудгоршуда рафта истода бошад, охиста –охиста кадамзанон, банди нозуки дасти занашро дар кафи сиёхи дасти худ зер карда, сари малламуяшро инодкорона баланд бардошта мерафт, -факат дар зери устухонхои рухсорахояш думокх дамида, боло –поин мешуданд ва дар байни абрувони чун санг хамеша бехаракаташ донахои арак намоён шуд.

У дар хутор гох-гох пайдо мешуд, ба майдони хутор хам хеч намеомад. Дар хавлии худаш, дар канори хутор, дар лаби Дон мезисту ба одам кати намешуд. Дар хутор , дар хакки у гапхои галати мезаданд. Писарбачагоне, ки дар он тарафи рохи подагард гусола мечаронданд, ки бегохихо , хангоми шафаки шом, Прокофий занашро ба руи ду дасташ бардоша, то худи кургони Тотор мебурдааст. Дар он чо у занашро дар теппаи кургон пушт ба санги кадиме ки дар тули асархо аз таъсири боду хаво сурох-сурох гашта буд, дар пахлуи худ шинонда ва харду дар хамин хол муддатхои дароз чашм ба дашт духта менишастаанд. То хомуш гаштани шафаки шом тамошо мекардааанду баъд Прокофий занашро ба чакманаш печонда. Боз ба руи ду дасташ бардошта, ба хона мебурдааст. Ахли хутор харчанд майна об мекарданд, сабаби ин хама рафтори ачибу гарибро фахмида наметавонистанд, занхо гапи-гапу гайбат ба майна об кардан фурсат намеёфтанд. Дар хакки зани Прокофий хам хар хел гапхо мезаданд: баъзехо мегуфтанд, ки ба ин хусну чамол касе то хол занеро надидааст, дигархо инро даъво мекарданд. Пас аз он ки далертарини занхо, Мавраи жалмерка бо бахонаи хамиртуруши тоза талабидан ба хонаи Прокофий рафт, хамаи ин муаммо хал шуд. Прокофий барои хамиртуруш баровардан ба таххона фуромад ва дар ин фурсат Мавра дид, ки ба дасти Прокофий хунуктарини туркзанон афтода будааст [6.с.53].

В переводе данного текста надо обратить особое внимание на использования пословицы и поговорки, которые русский писатель Михаил Шолохов использовал в своем произведений.

В книге «Таджикские пословицы и поговорки в аналогии с русскими» автором проделана огромная работа по сбору и систематизации афористических изречений двух языков – таджикского и русского. Роман М. Шолохова «Донские рассказы» также может быть рассмотрен как отдельное художественное произведение, и как образец творчества М.Шолохова периода «1922 года», произведение литературного направления. Рассмотрение произведений Шолохова с перечисленных точек зрения (возможны и другие аспекты) составило бы в своей совокупности более или менее полное описание их художественной структуры. Однако одновременное осуществление столь разноаспектного анализа практически невозможно, да зачастую и не нужно, поэтому в соответствии с аспектом изучения текста на первый план будут выдвигаться те или иные элементы его структуры.

Баранова А. А. писала «В изучении художественного текста основное внимание уделяется разностороннему изучению конкретного текста как самостоятельной уникальной художественной структуры, так называемому монографическому исследованию текста» [2, с.98].

Перевод на таджикский язык Шамси Собира:

Савор лачомро ба болои коши зин партофта , кулохборони казакии пашмиуштуриашро, ки то хол дар пушташ овезон буд, шитобон ба сараш кашиду руяшро пушонда, аспашро лукка давонд. Аз назди ароба гузашта гашти аспашро монанди пештара суст кард, вале кулохборонро аз сар нагирифт.

Ба хутор даромада аз як зани ба вай вохурдаги пурсид:

- Хола, хавлии Яков Островнов дар кучост?

- Яков Лукич-ми?

- Ха, ха.

- Хонааш ху дар акиби вай сафедор, бомаш саволпуш, дидед?

-Дидам. Рахмат.

Савор дар назди хавлии васеи боми хонааш саволпуш пиёда шуда, аспро ба дарвоза дароварду бо дастаи тозиёна охистекак тирезаро тик –тик карда чег зад:

- Хучаин! Яков Лукич, як нафас ин чо баро .

Сохиби хавли бекулох, ба китфаш камзулашро гирифта ба остона баромад ва ба одами омадаги синчакунон аз погундахои зина паст фаромад.

- Ин боз кадом махлук бошад? – муйлабхои мошубиринчи худро чунбонда табассумкунон пурсид у.

- Наход нашиноси, Лукич? Якшанба чой дех. Барои асп чои гарм дори?

-Не, рафики азиз, нашинохта истодаам. Магар шумо аз комичроия нестед? Ё аз шуъбаи зироат? Ба хаёлам, дидаги барин… Овозатон хам ошно менамояд… Мусофир лабу лунчи ришаш тарошидан худро бо табассум чин намуда, кулохборонро кушод.

- Половцевро ёд дори?

Яков Лукич якбора тарсида ба чор тараф чашм давонд ва рангаш канда пичиррос зад:

-Оличох! Аз кучо пурсем? Чаноби ясавул! Хозир ба аспатон чой меёбем … Ба аспхона… Чандин сол гузашт-а…

- Хай –хай, охистатар! Ха, вакти бисёр гузашт…

Чул дори? Дар хонаат одами бегона нест?

При переводе произведений Михаила Шолохова переводчик использовал состояние современный паремиологии и освещено в специальной монографической работе, посвященной поэтике народных пословиц и поговорок.

Таким образом, сравнение русских и таджикских пословиц и поговорок имеет большое практическое и дидактическое значение. Практическое значение его заключается в том, что пословицы и поговорки представляют большую трудность в изучении неродного языка и процессе художественного перевода с одного языка на другой, а выявление эквивалентных отношений между пословицами и поговорками родного и неродного языков помогает преодолеть эту трудность.

В самом деле, двуязычный словарь пословиц и поговорок должен давать не только «перевод» пословицы и поговорки, но и объяснять их значение и употребление. Помимо раскрытия значения требуются еще правильная формально- структурная запись, толкование, комментарий, страноведческие данные.

ЛИТЕРАТУРА

1. Алексеев Е. М. Психологическая и методическая характеристика двуязычия (билингвизма). — М., 1969.- 254с.
2. Баранова А. А. Фонология на службе обучения произношению родного языка. — М.,1970.-243с.
3. 3.Васильев П.Р. Основы фонологии. — М., 1961.-154 с.
4. 4.Дербачев П.М. О частях речи на русском языке (Избранные произведения по русскому языку). — М., 1957.-176 с.
5. 5.Зимин И. А. Психология и обучение иностранному языку. — М., 1989.
6. Шолохов М.А.Асархои мунтахаб.- Душанбе:Адиб, 1983.-254 с.

ПЕРЕВОДЫ ПОСЛОВИЦЫ И ПОГОВОРКИ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ М.ШОЛОХОВА

В этой статьи автор исследует мировоззирение и пословицы и поговорки в произведениях М.Шолохова. Автор статьи на основе обширного материала исследует пословицы и поговорки в произведениях Михаила Александровича Шолохова.

В произведениях М.Шолохова содержится около 200 000 страниц и насчитывается более 150 000 единиц фольклорных записей – образцов всех жанров. При этом каждая пятая его запись представляет собой пословицу или поговорку, что свидетельствует о той большой роли, которую пословицы и поговорки играют в духовной жизни таджиков. Работой таджикских фольклористов и паремиологов в последние годы заинтересовались ученые из других республик, а также фольклористы и зарубежные коллеги из других зарубежных стран.

Особое место занимает перевод произведений М.А.Шолохова на таджикский язык, который имеет центральное место в современной таджикской литературе.

Ключевые слова: *перевод, изучение, русский язык, сложность, ошибка, М.Шолохов.*

TRANSLATIONS OF THE PROVERSE AND SPELLS IN THE WORKS OF M. SHOLOKHOV

In this article, the author explores the worldview and proverbs and sayings in the works of M. Sholokhov. The author of the article, on the basis of extensive material, examines proverbs and sayings in the works of Mikhail Alexandrovich Sholokhov.

The works of M. Sholokhov contain about 200,000 pages and more than 150,000 units of folklore records - samples of all genres. At the same time, every fifth record of his is a proverb or saying, which testifies to the great role that proverbs and sayings play in the spiritual life of Tajiks. The work of Tajik folklorists and paremiologists has attracted interest in recent years.

At the same time, when thinking in their native language, the student often makes so — called interference errors, i.e. errors resulting from false correspondences that foreign-speaking children usually establish between the units of two language systems: the native language system, on the one hand, and the Russian language system, on the other.

A special place in the study of morphology course causes special difficulties for migrant children, since their native languages do not have some grammatical categories that are typical of the Russian language.

Keywords: *text, learning,* Russian language, complexity, error, foreign language children.

Сведение об авторе

Холматова Лали Мамадовна *- Преподаватель общеуниверситетской кафедры русского языка Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни.*

About the author

Kholmatova Leila Mamadovna *- Lecturer of the University Department of Russian language of Tajik state pedagogical University named after Sadriddin Aini.*

ТАДЖИКСКО -ИНДИЙСКИЕ ЛИТЕРАТУРНЫЕ СВЯЗИ И ИХ РОЛЬ В РАЗВИТИИ НАЦИОНАЛЬНЫХ ЛИТЕРАТУРА

Хусензода Л.

Таджикский государственный педагогический университета имени С.Айни

Проблема литературных связей таджикской литературы с индийской является одной из основополагающих в современном таджикском лите- ратуроведении, так, как и в любой другой литературе, переосмысление и переоценка истории таджикской литературы невозможна изолированном виде –без «проникновения одной литературы в мир другой литературы» [7, с. 53].

Исследование литературных связей между двумя исторически близ- кими народами-таджиками и индусами, их непосредственного и безуслов- ного взаимного влияния друг на друга, можно охарактеризовать словами И.С. Брагинского: «Генетическая связь литературы - это связь, которая осущест- вляется между народами близкими с точки зрения расы. Известно, что предки таджиков, древние иранцы, с точки зрения расы имели родственные связи с древней Индией. Результаты этого родства мы встречаем в древних произведениях двух народов – зороастрийские готы и индийские «Веды» [3, с. 288].

Рассматривая контактные, типологические и генетические связи лите- ратур, ученые пришли к единому мнению, что взаимная связь между различ- ными литературами не только обогащает творческий потенциал художника, но и способствует росту таланта, расширению и углублению мировоззрения, укреплению идейно-эстетических основ его творчества. При этом, как не парадоксально, принято считать, что приобщение к жизни и культуре других народов осуществляются, прежде всего, на базе различия. Стало быть, раз- личие между литературами и культурами является более важным условием для получения высокого результата, чем общность. Особенно важное зна- чение литературные взаимодействия имеют для молодой литературы: «Чем позже возникала и формировалась та или иная национальная литература, чем позже она включалась в общий литературный процесс, тем большее значение приобретал для нее опыт других, более развитых национальных литератур» [4, с.61-62].

Взаимосвязи и взаимодействие литератур являются неотъемлемой частью литературного процесса, и как пишет В.М. Жирмунский: «История человеческого общества, фактически не знает примеров абсолютно изоли- рованного социального и культурного (а, следовательно, и литературного) развития при отсутствии взаимодействия между отдельными его участ- никами. Чем культурнее народ, тем интенсивнее его связи и взаимодействия с другими народами» [5, с. 56].

Взаимно влиянию таджикской литературы с литературами других на родов мира посвящены многие работы известных таджикских литературо- ведов.Творческому наследию индийских писателей посвящены работы про- фессора Х. Раджабова [9, с.149].

На таджикский язык переводились лучшие творения не только наци- ональных, но и мировых литератур, исследование которых осветят много- сторонние ее связи с литературами других народов. Процесс литературных связей – это благоприятный, продуктивный процесс в истории мировой культуры, так как приводят к ускорению литературного процесса, к сокра- щению некоторых его стадий и к возникновению различных стадий и форм. «Именно поэтому одной из главных задач современного литературоведения является комплексное изучение литературных связей, а также творчества выдающихся представителей различных культур, их роли в этом благо- творном процессе. Перевод обеспечивает немедленный и долгосрочный контакт между людьми и способствует обмену информацией различного характера» - считает Р. Назарова [8, с.4].

Взаимодействие таджикского и индийского народов известна древними корнями, которые на протяжении многих веков создавались благодаря торговым и культурным взаимоотношениям между Центральной Азией и Индией. Эти отношения строились на общих традициях, обрядах, вкусах двух народов, сохранившихся в персидско-таджикской и индийской лите- ратурах. Как отмечает академик Бободжон Гафуров: «Иранские языки составляют с индоарийскими языками

индоиранскую ветвь или арийские индоевропейские языки. Сюда же относятся славянский, германский, кельт- ский, романский, греческий, армянский и ряд других языков. Родственные свойства этих языков, проявлявшиеся с древних времен и сохранившиеся сегодня, являются подтверждением того факта, что они относятся к одной языковой семье» [6, с.39]. Этому способствовало также и близость языков: иранские языки с их говорами и индоевропейскими диалектами, особенно с такими древними языками как авестийским и фарси, с одной стороны, и ведийским и санскритом, с другой, имеют грамматическую и лексическую схожесть.

Другая причина такого древнего сближения, длящейся веками, кроится в религии: в общности некоторых религиозных ритуалов, вероисповедания и различных эпических и мифических представлений. Об общности языка свидетельствуют и некоторые фрагменты «Авесты» и «Вед», особенно ритм, форма. «Сравнительное и сопоставительное исследование древних традиций иранских и индийских народов доказало сходство и близость религиозных представлений предков иранских и индоевропейских народов» [6,с.41].

Приведем некоторые общие черты: поклонение огню, мангры. имена богов, героев, которых они почитали, к примеру «Митра – божество иранс- ких, индийских или ведийских племен. Эти народы также одинаково почи -тали и поклонялись богу воды и войны Вайю. Король и главный герой «Авесты», сын солнцеликого Вивахваита, имеет своего мифологического двойника в древнеиндийской мифологии, и это подтверждается в последую- щих литературных, исторических и научных источниках. Господь-создатель благ на земле Ахури Маздо, о котором идет речь в «Авесте», также имеет огромное влияние на народы Индии. О том, что индийская мифология и мифология иранских народов имеют единый источник, отмечается в труде академика Б. Гафурова «Таджики» [6,с.50-58].

Вот что пишет русский историк М.С. Андреев «…мифические Отец-Небо (Падар-Осмон) и Мать-Земля (Модар-Замин), «два великих родителя» «Ригведы», до сих пор имеют место в воображении таджиков и до сих пор много используются в поэзии, создают смысл. И сегодня в Язгуляме Таджикистана небо нарекают дад-отец и землю – нан-мама и т.д. В «Ригведе» Земля и Небо описываются так же, как Мать и Отец, неразлучная пара», которые можно встретить и среди народов Европы» [2, с.77-83, 77-78].

Еще одним фактором, укрепившим эти два народа, явилось распро- странение таджикско-персидского языка и литературы на территориях ныне- шних государств Индии и Пакистана, где центральная роль была связана с завоеваниями Махмуда Газневида(998-1030 гг.).

Следует особо отметить XI век, который принес индийской культуре множество научных, художественных и исторических трудов на языке фарси, сделав Индию одной из известнейших центров персоязычной литературы, науки, истории. Яркий представитель персоязычной литературы Индии были А.Ф. Файзи, автор любовного предания «Наль и Даман». «Автор поэмы «Наль и Даман» был современником великого Шекспира, заключившего свою бессмертную трагедию словами: «Нет повести печальнее на свете, чем повесть о Ромео и Джульетте». Эти стихотворные строки гениального английского поэта могли бы завершить столь же печальное повествование и о другой любящей паре – но уже на сей раз с Востока: радже Нале и его возлюбленной Даман» [1, с. 5]. Персоязычная индийская поэтесса Зебуннисо Махфи(1638-1702) писала газели о бесправии женщин перед религией ислама и законами феодального деспотического государства. Представитель персо- язычной литературы Индии XIX века Мирза Асадулла хан Галиб (1797-1869) - авторитетный знаток Корана и суфизма. Предание об Иосифе Прекрасном, Иосиф и его братья, легенда о Юсуфе и Зулейхе живет уже много веков и принадлежит к числу мировых сюжетов, нашедшая отражение в Ветхом завете, а затем и в Коране, где история Юсуфа названа «прекраснейшим из преданий». Испокон веков Индии славится персидской каллиграфией и оформлением рукописных копий научно-литературных произведений персидских авторов. Одной из фактов взаимодействием этих литератур является то, что основным источником исторического памятника «Калила и Димна» является древний памятник индусов «Панчатантра», состоящая из пяти рассказов и трех отдельных глав, взятых из «Махабхараты», в период правления Хусрава Ануширвана (531-579) стараниями мудреца Барзуя, была привезена из Индии в Иран и переведена на язык пехлеви.

Межлитературный диалог является тем фактом, который имеет силь- нейшее влияние на развитие каждой литератур, обусловленная социально-политическими, историко-культурными и национально-литературными реа- лиями современной жизни. Связь между таджикской и индийской лите- ратурами, в свою очередь, позволяет заметить связи между явлениями, прежде казавшимися изолированными. Если обращаться к истории вопроса, то следует назвать имя А.Н.Веселовского, основные идеи и научные постулаты которого оказали значительное влияние на становление

компаративизма в советское время. Неоценимый вклад в данное научное направление внесли также В.М. Жирмунский, Н.И.Конрад, М.М.Бахтин и другие.

ЛИТЕРАТУРА

1. Абул Файз Файзи. Наль и Даман. –М.: Художественная литература. 1982. -199 с.
2. Андреев. М.С. Из материалов по мифологии таджиков. / М.С. Андреев. По Таджикистану. -Ташкент, 1927. – с. 77-83; 77-78.
3. Брагинский, И.С. Проблемы востоковедения. Актуальные вопросы восточного литературоведения. /И.С. Брагинский. -М.: Наука, 1974. – 496 с.
4. Бушмин. Л.С. Преемственность в развитии литературы. -Л., 1978. –с. 61-62.
5. Жирмунский, В.М. Проблемы сравнительно-исторического изучения литератур // Взаимосвязи и взаимодействия национальных литератур. -М.: 1961.-с. 56.
6. Ғафуров Б. Тоҷикон. Таърихи қадимтарин, қадим, асримиёна ва дав- раи нав. Ҷилди 1 ва 2. / Б. Ғафуров. – Душанбе: Ирфон, 1988. – 414 с.
7. Конрад. Н.К. Избранные труды. Литература и театр. -М.: 1978. -с. 53.
8. Назарова Р.С. Проблемы воссоздания произведений. М.Ю. Лермон- това в таджикских переводах: Специальность 10.01.08. - Теория литературы. Текстология. / Назарова Рамзия Саъдуллоевна // Дисс… на соискание учёной степени кандидата филологических наук.
9. Рачабов, Ҳ. Новеллистикаи Моҳан Ракеш. / Ҳ. Рачабов. -Душанбе: Дониш, 1984. –162 с.
10. Рачабов, Ҳ. Премчанд. / Ҳ. Рачабов. – Душанбе: ДДТ.1995. -110 с.
11. Рачабов,Ҳ. Ташаккул ва инкишофи ҳикояи муосири ҳиндӣ. / Ҳ. Рачабов. -Душанбе: Пайк, 1998. – 176 с.

ТАДЖИКСКО – ИНДИЙСКИЕ ЛИТЕРАТУРНЫЕ СВЯЗИ И ИХ РОЛЬ В РАЗВИТИИ НАЦИОНАЛЬНЫХ ЛИТЕРАТУРА

В данной статье рассматриваются контактные, типологические и генетические связи таджикской и индийской литератур, что взаимная связь между этими странами не только обогащает творческий потенциал, но и способствует росту таланта, расширению и углублению мировоззрения, укреплению идейно-эстетических основ творчества. При этом, как не парадоксально, принято считать, что приобщение к жизни и культуре других народов осуществляются, прежде всего, на базе различия.

Литературные связи таджикского народа и народов Индии имеют древнюю историю, их формированию и развитию способствовали торговые, экономические и культурные взаимоотношения между Центральной Азией и Индией. Данные о тысячелетних торгово-экономических и культурных отно- шениях, корни которых восходят к общим традициям и обрядам, обычаям и привычкам этих двух народов, сохранились в персидско-таджикских и индийских средневековых источниках.

Это в первую очередь связано с исторической и культурной общностью двух народов. В результате исследований ученые-языковеды пришли к выводу, что источником происхождения языка хинди и таджикского языка является семья языков, которую в древности называли индоарийской.

На таджикский язык переводились лучшие творения не только наци- ональных, но и мировых литератур, исследование которых осветят много- сторонние ее связи с литературами других народов. Взаимовлиянию таджик- ской литературы с литературами других народов мира посвящены многие работы известных таджикских литературоведов.

Взаимодействие таджикского и индийского народов известна древними корнями, которые на протяжении многих веков создавались благодаря тор- говым и культурным взаимоотношениям между Центральной Азией и Индией. Эти отношения строились на общих традициях, обрядах, вкусах двух народов, сохранившихся в персидско-таджикской и индийской лите- ратурах.

Таким образом, различие между таджикскими и индийскими лите- ратурами и культурами является более важным условием для получения высокого результата. Межлитературный диалог является тем фактом, кото- рый имеет сильнейшее влияние на развитие каждой литературы, обуслов- ленная социально-политическими, историко-культурными и национально-литературными реалиями современной жизни. Связь между таджикской и индийской литературами, в свою очередь в данное время позволяет заметить связи между явлениями, прежде казавшимися изолированными.

Ключевые слова: *литература, взаимоотношения, традиции, культура, торговля, реалии, филология, деспотическое государство, территория, таджикско-персидский, потенциал.*

TAJIK - INDIAN LITERARY RELATIONS AND THEIR ROLE IN THE DEVELOPMENT OF NATIONAL LITERATURE

This article examines the contact, typological and genetic ties between Tajik and Indian literature, that the mutual connection between these countries not only enriches the creative potential, but also contributes to the growth of talent, expanding and deepening the worldview, strengthening the ideological and aesthetic foundations of creativity. At the same time, paradoxically, it is considered that familiarization with the life and culture of other peoples is carried out, first of all, on the basis of difference.

The literary ties between the Tajik people and the peoples of India have an ancient history, their formation and development were facilitated by trade, economic and cultural relations between Central Asia and India. Data on millennial trade, economic and cultural relations, the roots of which go back to the common traditions and rituals, customs and habits of these two peoples, have been preserved in Persian-Tajik and Indian medieval sources.

This is primarily due to the historical and cultural community of the two peoples. As a result of research, linguistic scientists came to the conclusion that the source of the origin of the Hindi language and the Tajik language is the family of languages, which in ancient times was called Indo-Aryan.

The best creations of not only national, but also world literatures were translated into the Tajik language, the study of which will highlight its multilateral ties with the literatures of other peoples. Many works of famous Tajik literary critics are devoted to the mutual influence of Tajik literature with the literatures of other peoples of the world.

The interaction of the Tajik and Indian peoples is known for its ancient roots, which were created over many centuries thanks to the trade and cultural relations between Central Asia and India. These relations were based on common traditions, rituals, tastes of the two peoples, preserved in the Persian-Tajik and Indian literatures.

Thus, the distinction between Tajik and Indian literature and culture is more important for obtaining a high result. Interliterary dialogue is the fact that has a strong influence on the development of each literature, due to the socio-political, historical, cultural and national-literary realities of modern life. The connection between the Tajik and Indian literature, in turn, at this time allows us to notice the connections between the phenomena that previously seemed isolated.

Key words: *literature, relationships, traditions, culture, trade, realities, philology, despotic state, territory, Tajik-Persian, potential.*

Сведение об авторе:

Хусензода Лола *– соискатель кафедры руской и мировой литературы Таджикского государственного педагогического университета им. С.Айни Тел: (+992) 885885949*

About the Author:

Khusenzoda Lola *- candidate of the Department of Russian and World Literature of Tajik State Pedagogical University named after S. Aini Tel: (+992) 885885949*

БОЗТОБИ МАСОИЛИ ИҶТИМОӢ ДАР АШЪОРИ НИЗОМУДДИН ШАЙХ АҲМАДИ СУҲАЙЛӢ

Зокиров Х.Ҷ.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ

Баррасии масоили иҷтимоӣ аз як ҷиҳат мавзӯи анъанавӣ бошад, аз ҷониби дигар, аз зиндагии вазнин ва зулму беадолатиҳои золимон буруз кардааст. Дар ашъори бештари шоирон масъалаи зулму истибдод ва танқиду накӯҳиши он мавқеи намоёнро ишғол менамояд. Мусаллам аст, ки ҳаёти иҷтимоиву сиёсии ҷомеа ба ҳаёту эҷодиёт ва умуман, фаъолияти ҳар фард, ба вижа шахси эҷодкор равобити қавӣ дорад ва эшон пеш аз ҳама нисбат ба гирудори он бетараф нестанд. Суҳайлӣ дар замоне умр ба сар бурдааст, ки ҳамаи заминаҳои воқеӣ барои эҷоду рушду такомули ҳунари шоирии ӯ таъсири амиқе гузоштаанд. Замони зиндагии Суҳайлӣ зиддият дар байни ҳокимони маҳалливу берунӣ тезу тунд мерафт. Бо вуҷуди он ки Суҳайлӣ ходими дарбор буд, наметавонист, аз он гирудорҳои зиндагӣ ва нисбат ба адолату ноадолатиҳои замонаш бетараф бошад. «Масалан, дар як ҳудуди соли 862 ҳичрӣ (1457-58 мелодӣ) аҳолӣ хироҷи 9- соларо дод, зеро дар аввали сол, ки ҳукумат дар дасти Шоҳ Маҳмуд буд, ӯ хироҷи сесоларо пешакӣ гирифт. Дар миёнаҳои сол кишварро Мирзо Иброҳим истило карда, боз хироҷи сесоларо пешакӣ рӯёнд. Дар охири сол ба тахти Хуросон Абӯсаид, ки то ин вақт танҳо султони Мовароуннаҳр буд, нишаст. Вай бо ваҳшонияти шадиде боз хироҷи сесоларо пешакӣ ҷамъ кард» [1, с.15].

Ин нукта гувоҳи он аст, ки дигар аз ҳукумати раиатпарвари темурӣ, ки дар замони сарсулолаҳо дида мешуд, нишоне намондааст. Аҳволи иҷтимоӣ хароб, андозҳо зиёд ва дигар талаботи вазнин болои мардум тақсим гардиданд ва пояҳои давлатдориро аз ҳар ҷиҳат суст намуданд.

Махсусан, кашмакашиҳои сиёсӣ ва истилогариҳои хонадони темурӣ дар шахси Шоҳ Маҳмуд, Мирзо Иброҳим ва Султон Саид ба шахсияти шоир ва эҷодиёти ӯ таъсири худро гузоштааст.

Суҳайлӣ аз ин гирудорҳои зиндагӣ ва чархи каҷрафтор, зулму золимӣ, харобии Ватан, нобаробарӣ дар байни мардуми меҳнаткаш, ғаму андуҳи зиёд, беқадрию хор шудани сухану аҳли маънӣ ва амсоли инҳо шикоят кардааст. Маҳз ҳамин ҳолати ногувор боиси ба шаҳри Табрез рафтанро Суҳайлӣ қабул намуда бошад. Аз ин нобасонмониҳои замон шоир дар Хуросон дигар зиндагӣ намуданро ба худ лоиқ намедонад. Сабаби дигари ба Табрез сафар ихтиёр намудани ӯ қадру қиммат надоштани сухан ва суханварон буд:

Суҳайлиё, ба Хуросон намонд расми вафо,
Аҷаб мадор, ки агар дил кашад ба Табрезам [4, 64б].

Суҳайлӣ шоирест, ки ҳамеша орзӯи зиндагии некро дар дил мепарварид. Ин орзӯҳо аз мардумони бечораву бенаво буд, ки дар симои худаш акс ёфта будаанд. Аз байти дар боло зикргардида маълум мегардад, ки шоир аз рӯзгори худ норозӣ будааст ва орзӯи беҳтар гаштани зиндагиро низ кардааст. Ҳол он ки Суҳайлӣ аз овони ҷавониаш ба дарбор роҳ ёфта буд. Аммо ӯ дар муносибат ба масоили иҷтимоӣ ҳамчун шахси адолатхоҳ ва инсонпарвар баромад кардааст. Қаҳрамони лирикии шеъри Суҳайлӣ, ки ҳамчун як инсони муқаррарӣ дар зиндагӣ ба чашм мерасад, асосан дар симои худи ӯ тасвир меёбад. Аз ҳамин лиҳоз, дар шеърҳои шоир мавзӯи шарҳи ҳоли шоир бештар ба чашм мерасанд. Суҳайлӣ дар ин қисми ашъораш бештар дар бораи худ, ҳолати зиндагиаш ва вазъияти рӯҳии худ сухан меронад. Ӯ ҳамеша бар зидди табақаҳои болонишини зидди феодалӣ меистод ва тарафдори ҳукумати одилона барпо шуданро мехостааст. Гарчанде шоир дар орзӯи беҳтар гардидани рӯзгори аҳли ҷомеа дил баста аст, вале баъзан вай аз ин андешаи худ гоҳо даст шустааст. Чунон чи дар ин мақтаи ғазали зайл мебинем, шоир нафароне, ки бевосита онҳо дар зери таъсири синфи ҳукмрон мондаанд ва талошӣ халосӣ аз ин гирдобро надоранд, дар назар дошта гуфтааст:

Ман, ки хушам, Суҳайлиё, бо шаби тирабахти худ,
Баҳри чӣ орзу кунам субҳи хуҷастафолро? [4, 11а].

Азбаски Суҳайлӣ дар кору рафтори ҳукумати феодалии замонаш на дустиву рафоқат на меҳру вафоро медид аз рӯзгори тираи худ қаноатманд буд. Ва ҳатто кӯшиш ҳам наменамуд, ки аҳволи зиндагии худ беҳ гардад. Аммо шоир чун мебинад, ки рӯзгори мардум рӯз то рӯз бад мешуд, аз ақидаи худ бармегардад:

Ба гардун сар фурӯ н-орад Суҳайлӣ,
Чӣ ҷойи афсари Парвез карда [4, 80б].

Шоир аз нобасомониҳои рӯзгораш ба танг омада, дигар барои худ зиндагии хушро намедид.

Эй Суҳайлӣ, сар ба девори ғамат то кай задан?
Бахти бад зинҳор чу бар рӯйи ту накшояд даре [4, 87а].

Бо вуҷуди ин ғаму андӯҳ шоир як лаҳзаи ҳаётро ғанимат шумориданро низ таъкид кардааст. Ба ин маънӣ панд додааст, ки агар ин бесарусомониро аз дил дур накунад, ҳатман пушаймон хоҳад гардид:

Суҳайлиё, зи харобии замона дил бардор,
Ки ҳар кӣ ин накунад, оқибат пушаймон аст! [4, 27, б].

Дар мақтаъи ғазали зер Суҳайлӣ аз ташбеҳи хеле тоза истифода намуда, дилро ба ошоёнаи занбур монанд кардааст. Дар мисраи аввали байт шоир дили пурзахму пур аз алами худро ба хонаи занбур монанд кардааст. Яъне, он қадар шоир ба танг омада буд, ки дили ӯ мисли хонаи занбӯр гашта буд. Дар ин навъи ташбеҳ дил монандшаванда буда, занбӯрошиён монандкунанда мебошад ва оқибат пушаймон аст, аломати монандиро ифода мекунад, зеро дар миёни монандшаванда ва монандкунанда муштарак мебошад, ки ҳам ба ташбеҳшаванда ва ҳам ба ташбеҳкунанда хос аст.

Суҳайлиро дили пурзахм занбӯрошён гашта,
Зи бас омадшуди пайкони турки новакандозаш [4, 46 а].

Дар ғазалиёти шоир баробари баёни аҳволи нобасомони давр, азияти мардум ва монанди ин фалакро низ истисно намекунад. Ба таъкиди шоир ҳамаи падидаҳои номатлуб ва вазъи бади баамаломада ба ҷаҳони бевафову фиребгар робита дорад. Дар ин росто ӯ ҷаҳонро ба Заҳҳоки морони мағзи сархур ва хаданги бало дар ҳамин байт маънидод кардааст:

Машав фирефтаи турфа ҷаҳон, эй дил,
Ки бӯйи меҳру вафо нест дар ҷибиллати ӯ.
Каманди турра магираш, ки мори Заҳҳок аст,
Ба қасди мағзи сарон тез гашта рағбати ӯ.
Камони абрӯйи шӯхаш мабин, ки накшояд
Ба сина ғайри хаданги бало муҳаббати ӯ [4, 98б].

Суҳайлӣ сабаби таназзул ёфтани адолату инсоннӯстии давр ва касофатҳои ҳаётро аз воқеаҳои ҳақиқии замонаш ҷустааст. Ба ҳамин восита, ӯ дар ғазаиёти худ барои рӯшан намудани ҳақиқати талхи замонаш кӯшидааст. Дар тасвироти Суҳайлӣ замони ӯ як давраи ноором, авҷ гирифтани

фитнаву фасод ва хунрезиҳо мебошад. Масалан, дар мақтаи ғазали зерин аз ишораи «хун хӯрдан» куштору хунрезиҳо манзараҳои замонаро нишон медиҳад, ки ин боиси аз байн рафтани оромиву осудагии мардуми бечора гардидааст:

Лаб аз таҳайюри лаълаш магаз, ки уннобест,
Назора кун, ки зи хун хӯрдан аст ҳамрати ӯ [4, 98 б].

Чунон ки мебинем, дар ин мақтаъи ғазал Суҳайлӣ ноҳинҷории ҳолу аҳволи худро тасвир кардааст, ки ба ин восита аҳволи зиндагонии сахту тақатфарсои он замона ва симои харобовари мамлакатро нишон медиҳад.

Замони зиндагии шоир нисбат ба аҳли илму адаб, пеш аз ҳама рӯҳониёни Ислом мақому мартабаи зиёд доштанд. Аз ин рӯ, онҳо табақаҳои гуногуни ҷамъиятиро намегузоштанд озодона ҳаёт ба сар бурда, аз пешравиҳои замонашон огоҳӣ пайдо кунанд. Шайхони исломӣ мардуми меҳнаткашро намегузоштанд онҳо ба шодию хурсандӣ, рақсу бозӣ ва умуман, ба масоили дунявӣ даст задани онҳо зид мебароманд. Онҳо ин амалҳоро манъ менамуданд, зеро ба ақидаи онҳо гӯё ин рафтор мардумро ба гумроҳӣ мебурда бошад. Аммо худи ин тоифаи шайхони исломӣ пинҳонӣ мардумфиребӣ, муфтхурӣ ва айшу нӯш мекардаанд. Танқиду тамасхури ин гурӯҳи намояндагони динӣ аз назари шоир дур намондааст. Ӯ мисли шоирони гузашта риёкориву мардумфиребии мутаассибони диниро зери тозиёнаи танқид гирифтааст. Суҳайлӣ ҳамчун шоири озодандеш рӯҳониёни диниро бехабар шуморида, онҳоро тамасхуромезона танқид менамояд ва ё бар зидди ин тоифа баромада симоии воқеии онҳоро нишон додааст:

Эй бехабар, чӣ бим диҳӣ аз лаҳад маро?
Он мурғ нестам, ки рам аз ошён хӯрам[4, 63 а].
Ё:
Гарчи бо халқ ҳадиси қади Тӯбо мегуфт,
Дошт бо худ сухани қомати раъно воиз [4, 48 а].

Гарчанде Суҳайлӣ дар баъзе абиёташ ошкоро танқиди замон намуда бошад ҳам, лекин дар бештари навиштаҳояш ақидаҳои сиёсиву иҷтимоӣ дар зери рамз ифода гардида, ғояҳои зиддизамониашро баён мекунад. Шеърҳои танқидии замонашро шоир дар ашъори ишқӣ-лирикии худ ва ё таҳти ифодаҳои тасаввуфӣ баён намудааст:

Эй з-оташи савдои ту дар сина шарарҳо,
В-аз ҳар шараре дар дили шӯрида асарҳо.
Дар сина хароши ситами ҳаҷри ту то кай?
Дарёб, к-аз ин ҳодиса хун гашт ҷигарҳо [4, 16 а].

Дар замони зиндагии шоир на танҳо ҳокимону рӯҳониёни динӣ фиребгару мардумозор буданд, балки бархе аз шоироне буданд, ки ба ин гурӯҳ шомил мешуданд. Ҳангоме, ки Абдураҳмони Ҷомӣ ба сафари Макка равон мешавад, Вайсӣ ва Соғарӣ ном ду шоири ҳамзамони ӯ бо Ҷомӣ ҳамсафар шудани мешаванд. Лекин дар охир Вайсӣ бо баҳонаи надоштани хар ва Соғарӣ бо баҳонаи дигаре сафари Маккаро рад мекунанд. Суҳайлӣ онҳоро бо як қитъа ҳаҷв мекунад, ки дар байни мардум хеле шуҳрат пайдо кардааст. Қитъаи Суҳайлӣ ин аст:

Вайсию Соғарӣ ба азми ҳарам,
Гашта буданд ҳардушон сафарӣ.
Лек аз он роҳ ҳарду во мондаанд,
Он яке аз бехарӣ, в-ин зи харӣ [6, 22].

Аз дарди ҷӯдоиву дурӣ аз ёру хешон ва ғаму андуҳ шоир барои паноҳ бурдан такя ба Худованд намо фармудааст. Дар ин байт дунёро ба қадаҳ шабеҳ додааст, ки онро танҳо Худованд идора мекунад.

Аз санги ғаму новаки андуҳ, Суҳайлӣ,
Зери сипари мавҷи қадаҳ ҷӯй паноҳе [4, 81а].

Суҳайлӣ, ки муддате аз наздикони Султон Абӯсаид Мирзо ва Султон Ҳусайни Бойқаро буд, дар охири умр бо сабабҳои норавшан аз хизмат даст кашидааст. Ба дарбор ҷамъ овардани аҳли илму адаби санъат, ҳунармандон ва доираи адабиву ҳунарӣ ташкил намудан ин анъанаи хуби давлатдорӣ буд, ки инро Султон Ҳусайни Бойқаро ташкил намуда буд. Ин анъанаи хубе буд, ки хонадонҳои нави ба сари қудратомада барои афзудани шаъну шукӯҳи давлатдориашон истифода мекарданд ва бо ин роҳ гӯё боадолативу пуштибони раъият будани хешро намоиш медоданд. Аммо Суҳайлӣ аз риёву фиреби ҳокимон огоҳ шуда, бемеҳрии онҳоро барало баён кардааст.

Расми дилҷӯёни даври мо вафову меҳр нест,
Эй Суҳайл, аз каф мадеҳ зинҳору сад зинҳор дил [4, 56б].

Суҳайлӣ на танҳо дар байтҳои алоҳидда, балки дар баъзе ғазалҳо пурра дар бораи аҳволи бади мардуми меҳнаткашу зиндагии худ забони шиква боз намуда, ба ин гуна ҳолат гирифтор шуданашро аз шароити сахту номусоиди замонаш медонад. Чунончи, дар дар ғазали зер ки щоир дар рӯзҳои ғамгинӣ сояашро ёри худ донистааст, лекин ӯ низ аз ин ноҳамвориҳои рӯзгор наметавонад ҳамдаму ёрирасони шоир бошад:

Ба рӯзи ғам касе ҷуз сояи ман нест ёри ман,
Вале ӯ ҳам надорад тоқати шабҳои тори ман.
Магӯ, мурдию монд аз дарси ишқат Кӯҳкан омӣ,
Ки ӯро тахтаи таълим бас лавҳи мазори ман.
Ба булбул аз дили нолон чӣ гӯям, чун ба сад дастон
Наёрад пеши он гул гуфт як дард аз ҳазори ман? [4, 67а].

Суҳайлӣ ҳамчунон ки таъкид шуд, ба шоҳу вазирон чандон майл надошт. Ӯ баръакс аз онҳо дурӣ ҷуста, ба эшон ва давронашон боварӣ надоштан, аз амалдорону феодалон дурӣ ҷустани шоир аз мақтаъи байти зерин маълум мегардад:

З-ин дарди дил, Суҳайлӣ, агар ворӣ, дигар
Зинҳор дил мабанд ба ҳеч офаридае! [4, 76б].

Гарчанде замони салтанати Султон Ҳусайни Бойқаро як муддат орому осудагӣ дар малакат ҳукмфармо бошад ҳам, аммо баъзе лаҳзаҳои номатлубу ногуворе буданд, ки зикри он воқеаву ҳодисаҳо дар сафҳаи таърих сабт гаштаанд. Монанди:

«Муаррихон аз дуздӣ, бадмастӣ, бадгаштӣ, амрадбозӣ, хиёнаткорӣ ва дигар фисқу фуҷури табақаи ҳокиму рӯҳониён, бадхарҷию исрофкориҳои онҳо дар ин роҳ, роҳзанию киссабурӣ, ғоратгарӣ, авбошии лавандҳову ятимҳо ва амсоли инҳо маълумотҳои зиёд медиҳанд. Танҳо аз истеъмоли шароб ба марг расиддани Бойсанғуру Абулқосим Бобур, ташкили маҳаллаи ишратгоҳи Ҳирот- Масраҳ, пайдо шудани айёра Тоҷуннасаб, рафтори ношоистаи доруғаи шаҳри Ҳироти замони Ҳусайни Бойқаро Мирхоҷӣ- пири баковул, бадхарҷиҳои Маҷдиддин ва Камолиддин Ҳусайнӣ писари Ҳусайни Бойқаро ҳангоми меҳмондориҳояшон ва билохира ҳамеша масту амрадхоҳ будани худи Ҳусайни Бойқароро ба хотир овардан кофист» [1, 31].

Дар воқеъ дар Мовароуннаҳру Хуросон нооромӣ буд ва дар натиҷаи норозигӣ баён намудани омаи меҳнаткаш ва рӯз то рӯз вазнин гардидани зиндагии мардум, шӯришҳои пайдарпайи дохиливу берунӣ пояи устувори давлатдориро сусту заиф мегардониданд. Фориғболӣ, беаҳмиятӣ, бефаросатии фарзандони Султони Ҳусайни Бойқаро, Бадеъуззамон ва Музаффар Ҳусайн Мирзо буд, ки бо шунидани ҳамлаи Шебакхони муғул мамлакатро партофта гурехтанд. Аммо барои ошкоро фош намудани ин ҳаводису рафтори ҳукуматдорон барои Суҳайлӣ, ки худ ходими давлатӣ буд, хафовар буд. Аммо шоир ақидаи худро таввусти шеърҳои ишқӣ ва тариқи ифодаҳои тасаввуфӣ баён намудааст. Шояд ана ҳамон иқтибоси дар боло зикршуда боис гардидааст, ки Суҳайлӣ тарки дарбор намуда, аз ҳамаи ҳукуматдорони замонаш ва дигарон дилозурда гардида бошад.

Гуфтугӯйи даҳани ёр, Суҳайлӣ, бигузор,
Ки дилозурдаам аз ғунчаи боғи ҳама кас [4, 42а].

Хулоса, аз баррасии мухтасари баёни мавзӯи иҷтимоӣ дар осори Суҳайлӣ ба чунин натиҷа расидем:

1. Низомуддин Аҳмади Суҳайлӣ аз нобасомониҳои рӯзгору гирудори зиндагӣ ва ноадолатиҳои шахсони ҳукмрон, ки бо нофаҳмиву бедонишӣ «сараро аз носара» ҷудо карда наметавонистанд, ба қадри аҳли маъниву омаи заҳматкаш намерасиданд шикоят ва накӯҳиш кардааст.
2. Суҳайлӣ баррасии масоили иҷтимоиро ҳамчун анъанаи адабиёти классикии форсу тоҷик идома дода, дар ин росто аз сабку услуби хосаи худ кор гирифтааст.
3. Шоир ба ақидаи тасаввуфии худ тарки дунё намудан ва нафрат ба ҷоҳу мансаб, ҳамчунин танқиди замони феодалӣ, синфи ҳоким ва мафкураи онон баромад намудааст.
4. Инҷо он ҳақиқатро бояд баён намуд, ки Суҳайлӣ бо вучуди ходими дарбор буданаш ҳаёту фаъолияти ҳукуматдорони замонашро зери тозиёнаи танқид қарор додааст.
5. Аз мутолиаи осори Суҳайлӣ бармеояд, ки ӯ хислатҳои наҷиби инсониро доро буда, ҳамчун шахси инсондӯсту инсонпарвар дастгири аҳли мардуми заҳматкаш будааст, ки ба ҳимояи ин табақаи ҷомеа забон кушода худро дар паҳлуи онҳо тасвир намудааст.

АДАБИЁТ

1. Афсаҳзод А. Адабиёти тоҷик дар нимаи дуввуми асри XV/А.Афсаҳзод. – Душанбе: Дониш, 1987.
2. Давлатшоҳи Самарқандӣ Тазкират-уш-шуаро// Таҳияи Мухлиса Нуруллоева. – Хуҷанд: Ношир, 2015. – 544 с.
3. Мирзозода Х. Таърихи адабиёти тоҷик. (асрҳои 13-15) Китоби 2./Х.Мирзозода. – Душанбе: Маориф, 1977.
4. Шайх Аҳмади Суҳайлӣ. Девони ашъор. Дастхати рақами 762. Маркази мероси хаттии назди АИ ҶТ.

5. Афсаҳзод А. Ҷомӣ- адиб ва мутафаккир/А.Афсаҳзод. – Душанбе: Ирфон, 1989. – 380 с.
6. Маҷаллаи «Мактаби советӣ».-1967.- 9.

ОБЗОР СОЦИАЛЬНЫХ ВОПРОСОВ В СТИХИ НИЗАМУДДИН ШЕЙХ АХМАД СУХАЙЛИ

В этой статье обсуждение социальных вопросов является, с одной стороны, традиционной темой, а с другой - свидетельствует о тяжелой жизни, угнетении и несправедливости угнетателей. Проблема угнетения и его критики занимает видное место в поэзии многих поэтов. Очевидно, что социально-политическая жизнь общества имеет прочную связь с жизнью и творчеством человека в целом и творческой личности в частности, и им это не безразлично. В своей статье автор описывает Сухайли как могущественного поэта и певца газелей того времени с прекрасным стилем выражения.

Ключевые слова: *Сухайли, поэт, критик, газалсаро, стихотворение, рубай, мисра, справедливость, социальное, жизнь, любовь, творчество, человек, композиция, предпочтение, проблема, творчество и др.*

REVIEW OF SOCIAL ISSUES IN POEMS OF NIZAMUDDIN SHEIKH AHMAD SUHAILI

In this article, the discussion of social issues is, on the one hand, a traditional topic, and, on the other hand, testifies to the hard life and oppression and injustice of the oppressors. The issue of oppression and its criticism occupies a prominent place in the poetry of many poets. It is obvious that the socio-political life of a society has a strong connection with the life and work of the individual in general, and the creative person in particular, and they are not indifferent to it. In his article, the author describes Suhaili as a powerful poet and ghazal singer of the period with a beautiful style of expression.

Keywords: *Suhaili, poet, critic, ghazalsaro, poem, rubai, misra, justice, social, life, love, creativity, person, composition, preference, problem, creativity, etc.*

Сведение об авторе:

Зокиров Хусрав Джобирович *- докторант PhD-и кафедри теории и истории таджикской литература Таджикского государственного педагогического университета имена С.Айни. Тел: (+992) 937717639.*

About the author:

Zokirov Khusrav Jobirovich *- PhD student of the Department of Theory and History of Tajik Literature of the Tajik State Pedagogical University named after S. Aini. Tell: (+992) 937717639.*

НАЗАРЕ БА ТАРҶЕЪБАНДИ САЪДИИ ШЕРОЗӢ

Абдуллоҳи У.
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ

Муслиҳиддин Саъдии Шерозӣ яке аз шоирон ва нависандагони баландмақом дар адабиёти форсии тоҷикӣ ба ҳисоб меравад, ки «бо осори безавол ва пурмаъноях натанҳо дар адабиёти мо, балки дар олам ҷойгоҳи сазовор дорад» [1, с.69-70].

Саъдии Шерозӣ ҳариб дар ҳамаи жанрҳои лирикии хурду калон асар эҷод кардааст. Ва дар миёни қасидаҳову ғазалиёту қитъаҳову рубоиёти дилнишин Саъдӣ як тарҷеъбанде дорад, ки дар «Куллиёти» – ӯ, ҷилди 1 дар қисмати «Тарҷеъот», ки дар баъзе нусхаҳо бо номи «Китоб-ат-тарҷеъ» ба назар мерасад, ҷойгир аст. Ин тарҷеъбанд дар ҷилди 1-и «Куллиёт»-и Саъдӣ дар саҳифаҳои 133-149 омадааст.

Тарҷеъбанди машҳур бо байтҳои зерин оғоз мешавад:
Эй сарви баландқомати дӯст,
Ваҳ-ваҳ, ки шамоилат чӣ некӯст.
Дар пои латофати ту мирад,
Ҳар сарви сиҳӣ, ки бар лаби ҷӯст.
Нозукбаданӣ, ки менагунҷад,
Дар зери қабо чу ғунча дар пӯст.
Маҳпора ба бом агар барояд,
Кӣ фарқ кунад, ки Моҳ ё ӯст... [4, с.133]

Аз нигоҳи талаботи жанрӣ ин тарҷеъбанди комил аст, ки ба талаботи жанрӣ ва сохтори он комилан мувофиқ аст. Мавзӯяш ишқ аст, ки Саъдӣ устоди ишқиясарой аст.

Тарҷеъбанд аз 251 байт (502) мисраъ иборат аст ва тахаллуси Саъдӣ дар ду маврид – бандҳои 19 ва 21 оварда шудааст. Ин тарҷеъбанд аз 22 банд ва 22 байти восила фароҳам омадааст. Аммо миқдори мисраъҳо дар бандҳо гуногун аст. Бандҳои 1 ва 19 аз 24 мисраъ, бандҳои 2,3,5,7,8,9,10,11,17,22 аз 22 мисраъ, бандҳои 4,15,16,20,21 аз 18 мисраъ,бандҳои 6,12,13,14,18 аз 20 мисраъ фароҳам омадаанд.

Дар ин ҷо ба назар мерасад, ки шояд ҳамаи 22 банди ин тарҷеъбанд дар асл аз 22 мисраъ иборат будааст ва дар ин муддати гузаштани садсолаҳо котибону нусханависон чунин рафтор карда бошанд? Шояд?!? Умед дорем, ки бо ба даст омадани нусхаҳои асли интиқодии комил ин масъала ҳалли худро меёбад!?!

Чунки дар нашри Душанбеи «Куллиёти»- и Саъдӣ, ки Саҳобиддин Сиддиқов тартиб додааст, дар поварақҳо навиштаҷоти «Ин байтро надорад», «Ин бандро надорад» ва «Байти зерин дар ин нусха нест» ва ғайра дар ҳар саҳифа аз 1 то 3 то мавҷуд аст. Ҳар банди ин тарҷеъбанди нафису зебо бо тарзи қофиябандии АА БА ВА... сохта шудааст. Дар банди 1 ҳамаи калимаҳои қофияшуда қофияи сареҳи содаанд, ба ҷуз калимаҳои «анбаринбӯст», «дуогӯст»,

«балочӯст», ва «бадхӯст», ки қофияи таркибӣ буда, аз 2 вожа сохта шудаанд, истифода гардидаанд. Дар бандҳои 2 ва 3 ҳамаи қофияҳо қофияи сареҳи содаанд ва қофияи таркибӣ вуҷуд надорад. Масалан.

Дар аҳди ту эй нигори дилбанд,
Бас аҳд, ки бишкананду савганд.
Аз пеши ту роҳи рафтанам нест,
Ҳамчун магас аз баробари ҳанд. [4, с.142]

Дар банди 4 калимаҳои арабии камистеъмоли «биҳотик», «аодик», «адорик»-ро Саъдӣ дар қатори калимаҳои «борик», «мамолик», «торик» қофия сохтааст, ки дар ҳамин банд «банди 4» мисраъҳои машҳури шоир:

Аз баҳри Худо, ки моликон ҷавр,
Чандин накунанд бар мамолик.
Шояд, ки ба подшоҳ бигӯянд,
«Турки ту бирехт хуни тоҷик», [4, с. 143] омадаанд.

Дар бандҳои 5, 6, 7 ҳамаи калимаҳои қофияшуда соф тоҷикиянд, аз ҷумла «надорад», «орад», «супорад», «нигорад», «нахорад», «сарам», «бигзорам», «баробарам», «дигарам» ва ғайра.

Дар бандҳои 8, 9, 10 шоир калимаҳои омехтаи тоҷикӣ ва арабиро ҳамчун қофия овардааст, мисли «доман», «бо ман», «аввало», «ҷафо», «ҳазо» ва ғайра. Калимаҳои қофияшудаи бандҳои 11, 12, 13, 14 ҳама тоҷикиянд, аз ҷумла: «каманде», «газанде», «дардманде», «сипанде», «панде», «чанде», «оғӯш», «ҷонам», «гумонам», «онам», «даҳонам» ва ғайра. Дар банди 15 ҳамаи қофияҳо арабиянд, ба мисли: «фироқат», «иштиёқат», «мазоқат», «иттифоқат», «эҳтироқат», «фироқат» ва ғайра. Дар бандҳои 17, 18, 19, 20, 21 калимаҳои қофияшуда тоҷикӣ ва арабиянд. Ҳамаи калимаҳои қофияшудаи банди охир- 22 соф тоҷикиянд, масалан, «рав», «машнав», «нав», «зав», «гав», «шав», «ҷав», «нав», «партав», «Хусрав», ки хеле ҷолибанд ва аз шоири навгӯву навҷӯ ва боҳунар будани Саъдии Шерозӣ дарак медиҳанд. Ва дар ҳамаи 22 банд қофияҳои мисраъҳои восила низ тоҷикиянд: «нав» ва «хеш».

Ин тарҷеъбанди Саъдӣ ба забони зебои форсии тоҷикӣ навишта шуда, дар таркиби он мисраъҳои арабӣ низ вомехуранд, аз ҷумла, дар банди 3 (4 мисраъ) банди 4 (5 мисраъ), банди 10 (1 мисраъ), банди 15 (2 мисраъ), банди 22 (2 мисраъ), оварда шудаанд, яъне ҳамагӣ 14 мисраи арабӣ омадааст.

Тахаллуси Саъдӣ дар 2 маврид, дар бандҳои 19 ва 21 омадааст:

Саъдӣ *пас аз ин сухан, ки васфаш,*
Доман надиҳад ба дасти идрок.,[4, с.145]
Ва:
Саъдӣ *ғами дил нуҳуфта медор,*
То менашавӣ зи ғайр расво.[4, с.146]

Талмеҳот дар тарҷеъбанд, дар банди 1(боғи Ирам), банди 2 (кӯҳи Алванд), банди 3 (ҳарири Чин), банди 5 (чу Фарҳод), банди 9 (Оли Одам), (Масеҳи Марям), ва (исми Аъзам), банди 19 (сеҳри Бобул) ва (мори Заҳҳок), банди 22 (гӯши Хусрав), ки ин ҷо ишора ба шоир Амир Хусрави Деҳлавист, истифода шудаанд.

Ин тарҷеъбанди хеле ҷолиб ба забони зебои форсии тоҷикӣ эҷод шуда, мавзӯяш ишқ аст, ки Саъдӣ аз ишқу муҳаббати қалбсӯзи ошиқ сухан мегӯяд:

Ман сокини хоки поки ишқам,
Натвонам аз ин диёр баргашт.
Бечорагияст чораи ишқ,

Донӣ, чӣ кунам, чу ёр баргашт.
Биншинаму сабр пеш гирам,
Дунболаи кори хеш гирам. [4, с. 144]

Дар байтҳои дигар аз канораш рафтани маъшуқро баробари рафтани сабр аз дили реш медонад ва ҳамчун ошиқи бечора мегӯяд, ки ҷуз сабр чора надорам ва дунболаи кори хеш мегирам:

З-он гаҳ, ки бирафтӣ аз канорам,
Сабр аз дили реш, гуфт, рафтам.
Мерафт ба кибру ноз мегуфт:
Бе мо чӣ кунӣ? -Ба лоба гуфтам:
Биншинаму сабр пеш гирам,
Дунболаи кори хеш гирам. [4, с.144]

Ва дар бандҳои дигар аз ишқи Илоҳӣ сухан мегӯяд:

Парвонаам уфтону хезон,
Якбора бисӯзу ворахонам.
Гар лутф кунӣ ба ҷои инам,
В-ар ҷавр кунӣ, сазои онам.
Ҷуз нақши Ту нест дар замирам,
Ҷуз номи Ту нест бар забонам.
Асрори Ту пеши кас нагӯям,
Авсофи ту пеши кас нахонам. [4, с.147]

Ба як маънӣ, Шайх Саъдии Шерозӣ дар ин тарҷеъбанди хеле зебо муҳаббати сӯзони қалби худро ба маъшуқа ва Худованди якто дар пироҳани сухани марғубу дилангез баён доштааст, ки дар адабиёти форсии тоҷикӣ истиқболи зиёд дорад. Аксари муҳаққиқони таърихи адабиёти форсии тоҷикӣ бар он ақидаанд, ки ин тарҷеъбанди Саъдии Шерозӣ аз беҳтарин ва зеботарин тарҷеъбанд дар адабиёти мост, ки дар он ҳам мавзӯъ, ҳам банду басти бадеӣ, зебоии сухан, қофияи матину устувор, радифҳои дилангез, тасвири олӣ, истифодаи санъатҳои бадеӣ ба таври баланд баён шудаанд.

АДАБИЁТ

1. Афсаҳзод А.Дар сафи бузургон. А Афсаҳзод-Душанбе:Ирфон, 1987.-268 с.
2. Мирзоев, А. Сездаҳ мақола / А. Мирзоев. – Душанбе: Ирфон, 1977. – 288с. – С.161-170.
3. Мирзозода Х.Таърихи адабиёти тоҷик. Китоби 2. /Х.Мирзозода -Душанбе:Маориф, 1977.-356 с.
4. Саъдии Шерозӣ. Куллиёт.Ҷилди 1. /С.Шерозӣ.-Душанбе:Ирфон, 1987.-238 саҳ.

ВЗГЛЯД НА ТАРДЖЕБАНД СААДИ ШЕРОЗИ

Саади Шерози является одним из выдающихся поэтов персидско-таджикской литературы Х1У века, где на ряду своих прекрасных «Гулистон» и «Бустон» также написал четыре диван стихов. В структуре его диванов входят такие маленкие лирические жанры, как: газел, касыда, масневи, рубаи, тарджебанд и т.д. Саади Шерози среди маленких лирических жанров написал одну прекрасную тарджебанд, который по мнению исследователей персидско-таджикской литературе несомненно является одним из лучших и прекрасных тарджебандов нашей классической литературе. В данной статье автор рассматривает литературные свойства данного тарджебанда.

Ключевые слова: *Саади Шерози, поэт, классической литературе, диван стихов, лирические жанры, тарджебанд, касыда, месневи, рубаи, лучших, литературные свойства.*

A LOOK AT TARJIBAND SAADI SHEROZI

Saadi Sherozi is one of the most famous poets of Persian-Tajik literature of the XIV-th century, where he also wrote four thousand poems along with his beautiful «Guliston» and «Buston».

In the structure of sofas includes small lyric genres, as was hazel, a qaṣīdah, masnavi, the Rubaiyat, tangband etc. Saadi Sherozi wrote one beautiful tarjeband among small lyrical genres, which according to researchers of Persian-Tajik literature is undoubtedly one of the best and most beautiful tarjebands of our classical literature. In this article the author examines the literary properties of this targeed.

Keyword: *Saadi Sherozi, poet, classical literature, a Diwan of poetry, lyrical genres, targetband, a qaṣīdah, mesnevi, the Rubaiyat, the best literary properties.*

Сведения об авторе:

Абдуллохи Усмонали *докторант 3-го курса PhD факультета таджикской филологии Таджикского государственного университета им. Садриддина Айни: тел: (+992) 988403445.*

About the authors:

Abdullo Usmonali *- Doctor PhD 3 of the philology faculty, Tajik State Pedagogical University named after S. Aini. Tel.:(+992) 988403445*

ЛИТЕРАТУРНЫЕ СВЯЗИ НИКОЛАЯ ТИХОНОВА И ТАДЖИКСКАЯ ЛИТЕРАТУРА

Аминов Ф.Г.

Таджикский государственный педагогический университет имени С. Айни

Следует отметить, что перевода художественных стихотворений современного поэта русской литературы Н.С.Тихонова на таджикский язык сейчас не встречаются вниманию таджикских литературоведов. Поэтому показу развитие литературных связей и взаимообогащения современного поэта с Таджикистаном и таджикской литературой и искусства является неполным без рассмотрения этого художественного метода литературных взаимоотношений русского поэта с персидской и таджикской литературой, с ее народом и с художественными произведениями классической таджикской литературой.

Арбузов *А.Н.писал: «*Поэзия и проза русского современного поэта Н.С.Тихонова находило дальнейшее развитие в произведениях таджикских читателей, и показано поэтами, переводчиками, литературоведами» [1, с.58]. Творчество этого русского поэта и писателя современной русской литературы несколько раз опубликовались в таджикских изданиях «Ирфон» и «Дониш», а также отдельной книгой на таджикском языке в начале сороковых годов XX века.

Написание таджикских писателей к художественной поэзии и прозы русского поэта XX века является одним их вопросов взаимовлияния таджикской литературы с творчеством современного поэта , который оставил после себя огромное количество стихотворений и повести и рассказы.

Произведения русского поэта показаны в 60-70 годы XX века в творчестве мастеров таджикской литературы, как Мирзо Турсун-заде, Мирсаид Миршакар, Абдусалом Дехоти, Хабиб Юсуфи, Пайрав Сулаймони, Абулкосим Лохути и других поэтов и писателей современной таджикской литературой.

Первое произведение великого русского современного поэт Н.С.Тихонова на таджикский язык была поэма «Хороший человек», где перевел это произведение русского поэта на таджикский язык Мирзо Турсунзаде. В это время также перевели на таджикский язык другие произведения великого русского поэта Н.Тихонова, это были стихи «Сами», «Лицом к лицу», «Дорога», «Красные на Араксе», «Выра», «Нашествие леса», «Сегодня рождение» и другие.

Поэма «Нашествие леса» была переведена в разных переводах , которые были сделаны таджикскими поэтами и писателями в начале XX века.

В это время к поэзии русского поэта обратились таджикские поэты, в том числе Мирзо Турсунзаде, Мирсаид Миршакар, которые показали проблемы произведений русского поэта, особенно «Баллада о гвоздях», сохранили при этом тему и проблему эту балладу современного русского поэта Николая Семёновича Тихонова на таджикский язык.

*Баранова Л.М. писала: «*Современный русский поэт в своих произведениях показал различные проблемы реальной жизни действительности, где автор развивает характер эту проблемы в стихотворениях, написанные в начале 30-годы XX века» [2, с.76].

Для художественного перевода таджикский переводчик А.Дехоти использовал различные вопросы, которые свидельствуют о росте таджикского переводчика. Эту балладу современного русского поэта Н.Тихонова перевел таджикский поэт Мирзо Турсунзаде, который хорошо понимает и чувствует произведения этого русского поэта.

Заслуживает внимания строфика стихотворения «Мой сад» — абвваб, едххед, кеккхе, абвваб. Эта оригинальная строфика придает стихотворению характерную интонацию. В самом деле, если снять строки, повторяющиеся в строфах, пропадет интонация замедления, торжественности, придающая мысли особую остроту и убедительность. Эти повторяющиеся строки задерживают внимание читателя на особо важных местах стихотворения. У Усмана Насыра имеется и октава—»Чаренц».

С поэтическим опытом У. Насыра — одного из переводчиков и последователей Н.Тихонова — связано появление в таджикской поэзии гетерометрических строф, т. е. таких строф, в которых

сочетаются строки с различным количеством слогов. Этот новаторский для того времени прием многие исследователи связывают с именем русского поэта, иногда с воздействием поэтической практики. В самом деле, и Н.С.Тихонов, и Мирзо Турсунзаде оказали сильное влияние на таджикскую советскую поэзию. Однако строфика в поэтической системе Н.Тихонова никогда не играла существенной роли. Поэтому можно предполагать, что здесь большое значение имел поэтический опыт Н.Тихонова, в поэзии которого разностопный стих занимает ведущее место. В таких стихотворениях М.Турсунзаде как «Голос Азия», «Чужая», «Корабль», «Пойдем в горы» гетерометричность — *определенный поэтический прием, придающий стихам своеобразное звучание.*

Как известно, имеется различные виды анализа стихотворения, которые имеют *собой сочетание трех катрен и двустишия, и итальянский, состоящий из двух катрен с парной или перекрестной рифмовкой, и двух терцин. Первый сонет таджикского переводчика написан по образцу итальянского сонета. Он представляет собой сочетание девятисловных строк, которые соединены в два катрена с перекрестной (абаб) и кольцевой (абба) рифмовкой, и двух терцин (бсс* и *бдд).*

Васильев С.М. писал: «Обладая тонким поэтическим чутьем и сильно развитым чувством ритма и стремясь приблизиться к звучанию сонета, к его ритмическому рисунку, поэт пишет свой сонет девятисловным стихом с цезурой после четвертого слога, т. е. он сохраняет длину стиха, понимая, что она является важнейшим ритмообразующим элементом» [3, с.104]. *Это еще раз подтверждает высказанную нами мысль о важности сохранения длины стиха при переводе поэтического произведения.*

Сонет таджикского поэта обладает большими художественными достоинствами. Содержание его логично и естественно укладывается в жесткую форму, вместе с тем в нем соблюдены все требования, предъявляемые к этому жанру. Здесь вполне можно говорить о полном владении поэта сложной формой.

В том же 1965 г. пишет второй стихотворение таджикский поэт «К морю». Он сделан по образцу русского сонета и представляет собой сочетание одиннадцатисложных строк в три катрена (абаб, весе, едед) и двустишия с парной рифмовкой (гг).

Русский поэт в его своих произведениях показан наиболее полно в антологию «Избранной страницы русского советского метода» (1963), который нашел в десяти стихотворения, которые написаны в различных периодах поэзии и дающие более полного представления о развития Н.Тихонова. Это такие стихи русского поэта- «Праздничный, веселый, бесноватый..», «Армения» , «Костер» , «Рубашка» , «Ворот а Искандера» , «Сон» и др. Некоторые из них перевел известный таджикский поэт, герой Таджикистана, автор многочисленных произведении о Востоке Мирзо Турсунзаде, который до настоящего времени остаются единственными на таджикском языке перевел из поэзии Н. Тихонова, который и сейчас является актуальным в современном литературоведении.

Художественный перевод стихотворение русского поэта Николая Тихонова «Баллады о гвоздях», который выполнил таджикский поэт М.Турсунзаде, который имеет сопоставительный характер от переводов другого таджикского переводчика. Таджикский поэт переводит совершенно нового варианта баллады русского поэта .

Таджикскому поэту не чужд художественный перевод стихотворение «Баллада о гвоздях», если он отвечает задачам достоверной передачи А.Дехоти ритма, интонации и благозвучия стихов, разумеется, не в ущерб «духу» и идейной насыщенности произведения.

В начале 80-х годов XX века художественный перевод этой баллады русского поэта сделал таджикский поэт Мирсаид Миршакар. Таджикского поэта изменение содержался на успехи других переводчиках и поэтому внес новую струю , в название этой баллады. Мирсаид Миршакар находил это решение в краткого, лаконичного, близкого метода изображения русскому поэту сюжет этой баллады, не повторял до этого перевода этого произведения другого таджикского поэта.

Имеется на таджикском языке переводы этой баллады, где в целом сохранен дух стиха Н.Тихонова, который близок к подлиннику, а также адекватность образных решений. При сопоставительном анализе перевода «Баллады о гвоздях» обнаруживали особенность творчества русского поэта, который показал различные существования все работы переводческих работ. В этом случаях можно показать неодинаковой и самостоятельной работы при переводе данного решения одной и той же задачи, разные прочтения одного и того же поэтического текста, которые дополняют и обогащают о художественном произведении – оригинале текста.

В начале 60-х годов перевели другую балладу Николая Тихонова на таджикском языке, который называется «Песня об отпускном солдате». Таджикский переводчик показал трагизм и эмоциональный накал произведения русского поэта, который рассказывает об ужасах Великой Отечественной войны. Николай Тихонов показал развернутую картину боя Великой Отечественной

войны, которой показал это весьма многословно, не всегда показывая образного строя и интонации ритма баллады Николая Тихонова, что не могло не сказаться на точном восприятии ее на таджикском языке. Таджикский поэт при переводе удлинял, усложнял слог, который настраивал на свой лад. В начале 80-х годах XX века к этому стихотворению обратился таджикский поэт Хабиб Юсуфи, который попытал дать новое прочтение ранней баллады Тихонова.

В целом драматизм «Песни об отпускном солдате», его идейно- эстетические достоинства прочувствованы переводчиками и бережно донесены (в меру таланта каждого из взявшихся за нелегкий труд) до армянского читателя. Можно утверждать, что имеющиеся таджикские переводы баллад Николая Тихонова, несмотря на свою немногочисленность, дают четкое представление о развитии этого жанра в творчестве .поэта. В годы Великой Отечественный войны к поэме «Киров снами « (1941), который создан Ноколаем Тихоновым в блокадном Ленинграде и признанной в советской литературе «самой романтической поэмой Великой Отечественной войны», где обращался таджикский переводчик.

Таким образом, поэзия Н.С.Тихонова и его переводы обогатили таджикскую литературу, внеся в нее новые изобразительные средства, ценность которых заключается еще и в том, что они пробуждают у таджикских поэтов стремление к совершенствованию художественной формы, интерес к новой поэзии в современной таджикской литературы, которые имеет древнею историю.

ЛИТЕРАТУРА

1. Арбузов А.Н. Особенности творчества Н.Тихонова.- М.: Наука, 2001.- 254 с.
2. Баранова Л.М. Характеристика поэзии русского поэта.- М.: Наука, 2006.- 243 с.
3. Васильев С.М. Перевод поэзии Н.Тихонова в современном периоде.- М.: Наука, 2009.- 287 с.
4. Яковлев Н.С. Анализ творчества русского поэта.- М.: Наука, 2014.- 254 с.

ЛИТЕРАТУРНЫЕ СВЯЗИ НИКОЛАЯ ТИХОНОВА И ТАДЖИКСКАЯ ЛИТЕРАТУРА

В этой статье авторы анализирует стихи Николая Семёновича Тихонова известного русского поэта и писателя, который оставил после себя огромное количество нравственных стихов. На основе обширного материала автор статьи исследует переводы стихов Николая Тихонова на таджикский язык.

Надо отметить, что в Таджикистане были переведены огромное количество басни русского поэта, которые сыграли огромное значение в деле знакомства с произведениями русского поэта XX века.

Следует подчеркнуть, что в поэтических произведениях, особенно в стихах Николая Тихонова, которые были переведены в начале XX века таджикскими переводчиками в характере анализа их политического характера и показывают различные вопросы русской действительности, в особенности такие проблемы как истории русского народа и нравственные вопросы .

В настоящее время таджикские переводчики игнорируют и более пространные моральные выводы произведений русского поэта и писателя. Нам не удалось выявить, какой бы то ни было закономерности в точности воспроизведения переводчиком моральных формул оригинальных стихов русского поэта.

Ключевые слова: *стихи, Н.Тихонов, нравственные вопросы, проблемы, характеры, таджикский язык.*

LITERARY COMMUNICATIONS NIKOLAI TIKHONOV AND TAJIK LITERATURE

In this article, the authors analyze the fables of Tichonov N.S. of the famous Russian fabulist, who left behind a huge number of moral fables. Based on extensive material, the authors of the article study the translation of Tichonov fable into the Tajik language.

It should be noted that in Tajikistan, a huge number of fables of the Russian poet were translated, which played a huge role in acquaintance with the works of the Russian poet of the nineteenth century. Based on extensive material, the authors of the article investigate the translation of Tichonov N.S. fable into the Tajik language.

It should be noted that in Tajikistan, a huge number of fables of the Russian poet were translated, which played a huge role in acquaintance with the works of a Russian poet of the 20th century.

Currently, A. Dekhoti also ignores more extensive moral conclusions (fables «Monkey and Glasses», «Peasant and Snake», «Cat and Cook», etc.). We were not able to identify any patterns in the accuracy of the translator reproducing the moral formulas of the original fables.

Currently, Tajik translators ignore the more extensive moral conclusions of the works of the Russian poet and writer. We were not able to identify any regularities in the accuracy of the translator's reproduction of the moral formulas of the original verses of the Russian poet.

Keywords: *fables, N.S. Tichonov , moral issues, problems, characters, Tajik language.*

Сведение об авторе

Аминов Фарух Гозиевич *- Преподаватель общеуниверситетской кафедры русского языка Таджикского государственного университета Садриддина Айни Тел. (+992) 905330650*

About the author

Aminov Farukh Gozievich *- Lecturer, Department of Russian Language and Literature, Sadridin Aini Tadjik State University Tel: (+992) 90533066*

НИГОҲЕ БА РӮЗГОР ВА МЕРОСИ АДАБИИ КАЛИМИ КОШОНӢ

Шукурова З.

Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Бобоҷон Ғафуров

Маликушшуаро Мирзо Абӯтолиб Калими Кошонӣ (зодаи шаҳри Кошони Эрон, замони зиндагиаш 1593-1651) дар таърихи адабиёти форсу тоҷик бо ном ва тахаллуси Толиби Калим шуҳрат дорад ва аз бузургтарин суханварони асри XVII мебошад. Ӯ дар манобеи адабӣ ва илмии қадим ва ҷадид бо унвонҳои «Халлоҷулмаонии сонӣ» ва «Фанни охирин саҳфаи китоби шоирӣ» ёд шуда, дар зиндагиаш ба мартабаи маликушшуароии дарбори Шоҳиҷаҳон (1627-1658) расидааст.

Онҳое, ки оид ба зиндагиву ва мероси адабии Калим навиштаанд, парвардаи Ҳамадон ва таҳсилкардаи Шероз будани ӯро хеле равшан таъкид кардаанд. Абёти худи шоир ба мусофирати пайвастаи ӯ дар шаҳрҳои Эрон ва дар хаёли муҳоҷирати Ҳиндустон қарор доштанаш ишора доранд:

Дар хоки Ватан тухми муроде нашавад сабз,
Беҳуда Калим ин ҳама саргарми сафар нест (2,73).

***

Дар ватани худ гуҳар обилае беш нест,
Кай ба Азизӣ расад Юсуфи нафрӯхта?! (2, 555)

Ин амр табиист, зеро ҳиҷрат ба Ҳиндустон дар он замон воқеан ҳам «Каъбаи мақсуд»-и аҳли адаб маҳсуб мешуд. Аз ин нуқтаи назар сафари аввалини Калим ба Ҳинд дар замони ҳукумати Нуриддин Ҷаҳонгир – падари Шоҳиҷаҳон сурат гирифтааст. Шоир дар хизмат ва суҳбати яке аз амирони соҳибному ҳунарпарвари замон – Шоҳнавозхон ба фаъолияти пурсамари эҷодӣ мепардозад ва ба зудӣ «ҳумои хаёлоти дилпазир ва шаҳпари андешаҳои баландпарвози ӯ аҳли адаби он кишварро мусаххар месозанд» (5, 1171-1172).

Бо гузашти андак фурсат ин мамдӯҳи Калим фавтида ва шоир мисли пештара аз дастгириву пуштибонӣ маҳрум гашт. Бинобар ин, ба Ватан бозгаштан хост:

Калим, андар ғарибӣ озмудӣ қимати худро,
Кунун ҳиммат биварз, ин зираро дигар ба Кирмон бар (2, 405).

Ва ё:

Оворагии Калим хоҳам,
К-аз Ҳинд тавон ба Исфаҳон рафт (2, 60).

Ва ё:

Ҷунун хоҳад биёбон, санги тафлон ҳам ҳавас дорад,
Маро, эй бахт, ёрӣ кун, ба майдони Сифоҳон бар (2, 405).

Дар як қитъаи шоир замони бозгашти ӯ ба Ватан ба соли 1619 рост меояд:

Толиб зи ҳавопарастии Ҳинд
Баргашту суи матолиб омад.
Таърихи таваҷҷуҳи Ироқаш

«Тавфиқ рафиқи Толиб» омад.

Аз ишораи дигари шоир чунин бармеояд, ки дидори Ватан ва ёру дӯстон муддате дилу рӯҳи ӯро тасхир менамояд. Ӯ ҳамчун мафтун ва шефтаи диёри азизаш ҳатто муддате дар дил орзуи зиндагии якумра дар Исфаҳонро парваронидааст:

Дигар Калим агар зи лагадкӯби ҳодиса,

Чун сурма мешавад зи Сифоҳон намеравад(2, 271).

Аммо гузашти вақт бори дигар хаёли шоирро ба сафари диёри Ҳинд ангеза дод. Аз ин рӯ, азми муроҷиаташ ба он кишвар торафт афзуда, дар қалбаш побарҷо гашт ва пас аз ду сол ба ин кишвар рӯй овард. Ишқи беандоза ба Ҳиндустон ҳеҷ гоҳ ёди ватанро аз замираш нашуста, ҳамеша бо хаёли зодгоҳаш мезистааст:

Мавҷам, ки сафар аз ватанам дур насозад,

Оворагиям боиси дурӣ зи Ватан нест(2, 76).

Дилбастагии шоир ба ватан дар ашъори давраи охирҳои умраш боз ҳам бештар ба эҳсос мешавад. Дар ин замина ӯ таҳаммули машаққат ва ранҷу азияти ватанро аз беватанӣ ва ҳиҷрон бартар донистааст:

Дар ин меҳнатсаро чун нол агар чоҳат ватан бошад,

Ба фарқат тир агар борад, наёӣ аз ватан берун(2, 536).

Дар сафари дувуми Ҳиндустон Абӯтолиби Калим ба хидмати Мир Ҷумлаи Шаҳристонӣ пардохтааст, ки аз бузургтарин рукнҳои давлати Ҷаҳонгир ва зодаи Исфаҳон маҳсуб мешуд. Дар ҳамин замон шуҳрати шоирии Калим афзуда, бо амри Шоҳиҷаҳон соли 1647 маликушшуарои дарбор таъйин гардид.

Зиндагии шоир дар дарбор аз ҷониби муаллифони сарчашмаҳо ва муҳаққиқони осори Калими Кошонӣ таърифу тавсифи зиёд шудааст. Аммо шоир аз тақдири худ чандон қонеъ набуда ва ҷое ба интиқоди дарбор пардохтааст:

Бо гулаш гар зиннати ранг аст, аз бӯ муфлис аст,

Эй Калим, аз баргу сомони баҳори мо мапурс! (2, 411)

Аз иртиботаш ба дарбор низ равшан сухан ронда, худро «мурғи кабоб дар қафас» гуфтааст, ки раҳоӣ аз он надорад:

Замона шоирам ар кард, з-ӯ намеранҷам,

Чӣ кардаме, агарам шоири гадо кардӣ?!

Дар ин замона, ки мурғи кабоб дар қафас аст,

Калим, фикри раҳоӣ ту аз куҷо кардӣ?!

Дар мавриди шуҳрати шоир берун аз марзу буми Ҳинд, хоса дар Эрону Моваруннаҳр ва дигар кишварҳо ҳанӯз дар замони зиндагияш бисёр ишораҳо сурат гирифтааст. Аз ҷумла, эътибори шоир дар назми форсизабон таваҷҷуҳи иддаи зиёди тазкиранависонро ҷалб карда буд. «Хитоби халлоқулмаонии сонӣ ва устоди эрониён дар сухан» будани Калим дар «Музаккир-ул-аҳбоб»-и тазкиранависи асри ХУ11 Малеҳои Самарқандӣ бар эътибору нуфузи ҳарчи бештари шоир дар таърихи адабиёти форсу тоҷик равшан ишора мекунад. Бешубҳа, аз диди мо, он чи Калимро дар байни сухансанҷони қадим эътибори хоса бахшидааст, «мазомини ибдои бешуморе»-ст , ки дар ашъораш зиёд ба кор рафтаанд (6, 648). Дарёфти лақаби бузурги шоирии «Халлоқулмаонии сонӣ» ба Калим дар манбаъҳои адабӣ ҷойгоҳи мумтози ӯро пас аз шоири маъруфи қарни Х111 Камолуддин Исмоили Исфаҳонӣ – «Халлоқулмаонии аввал» муқаррар менамояд.

Малеҳо ҳамзамон аз мӯътақидони зиёди ашъори Калими Кошонӣ дар марокизи мадании Моваруннаҳр иттилои муфид дода, аз эътирофи бузургии ӯ аз ҷониби аҳли адаб сухан рондааст. Ин эътибори шоир то ба ҷоест, ки абёти ӯ мавриди андешаи амиқи аҳли маънӣ қарор гирифта, дар чигунагии афкори рангинаш баҳсҳо сурат гирифтаанд. Аз ин ҷиҳат шеъри Калим дар нақду сухансанҷии замони худаш низ қадру манзалати бештаре дарёфтааст. Ба шӯҳрати шеъраш чунин ишора мекунад:

Саҳл бошад мамлакатгирӣ ба имдоди сипоҳ,

Номи ман танҳо тамоми иқлими Эронро гирифт(2, 61).

Ин нуктаро низ бояд ба назар гирифт, ки ҷойгоҳи Калими Кошонӣ дар манобеи таърихию адабии гузашта ва осори илмии муҳаққиқон бино ба сабабҳои гуногун яксон арзёбӣ нашудааст.

Масалан, Ризоқулихони Ҳидоят дар «Маҷмаъ-ул-фусаҳо» ва Лутфалибеки Озар дар «Оташкада» дар чунин мавқеъ қарор гирифтаанд. Хусусан, муаллифи «Оташкада» зимни таъйини мақоми Калим «шуҳрати суханварӣ ва камоли эътибор»-и ӯро на дар баландии ашъору афкор ва ҳунари шоирӣ, балки дар наздикӣ ба хонадони подшоҳӣ арзёбӣ кардааст. Ин матлаб аз ҷониби тазкиранигорон ва пажӯҳишгарони даврони баъдӣ Муҳаммад Тоҳири Насрободӣ («Тазкираи Насрободӣ»), Шиблии Нӯъмонӣ («Шеър-ул-Аҷам»), Ҳусайн Партави Байзоӣ (пешгуфтори «Девони Калими Кошонӣ») ва ғайра пазируфта нашуд. Аз ин ҷиҳат, ба ҳақиқати аҳволи шоир дар ашъораш низ ишора рафтааст.

Тазкиранависи асри Х1Х-и тоҷик Қорӣ Раҳматуллоҳи Возеҳ дар «Тӯҳфат-ул-аҳбоб фи тазкират-ул-асҳоб» низ ба ҳамин маънӣ ишорат карда, навиштааст, ки «чун мансаби маликушшуароии Ҳиндустон ба Мирзо Абӯтолиби Калим расид ва ӯро ба зар кашиданд, ҳамчунон мегуфтанд, ки «хушо ба ҳоли гузаштагон, ки маликушшуароии Калимро надида рафтанд ва касеро, ки боистӣ аз ҳалқаш баркашанд ба зар кашиданд». Ва дар ин аҳд низ ҳарифони зариф ба амсоли ин нукоти ҳасудона ва каламоти ноинсофона мутаранним ва мутакаллим буданд» (8, 37-38).

Ба зиндони Беҷопур афтодани Калим бо тӯҳмати ҷосусӣ дар матлаи зерини қасидааш омадааст:

Фалакқадро, намепурсӣ, ки гардун
Чаро озурд моро бе муҳобо?! (1, 249).

Ин ва абёти дигари шиквоӣ низ баёнгари ихтилофу муборизаҳои маънавӣ дар зиндагии шоир, фарогири лаҳзаҳои воқеии ҳаёт ва ҳақиқати ҳоли ботинии ӯст. Агар, аз як тараф, Ҳиндустон нисбат ба ватани аслиаш боиси фароҳам овардани шароиту имконияти беҳтар муаррифӣ шуда бошад, аз тарафи дигар, ин қаламрав ҳаргиз дармонбахши дардҳо ва майлу армонҳои ӯ набудааст:

Замона кист?! фалак чист?! Шарм дор, Калим,
Аз ин ду сифла чӣ табъи баланд шиквасарост?!(1, 229)

Охирҳои умри Калим дар яке аз гӯшаҳои Кашмир паси сар шуд, умри боқимондааш дар он «ҷаннати рӯи замин» ба поён раид. Шиблӣ бар он аст, ки Калим дар рикоби Шоҳиҷаҳон ба Кашмир рафта, ба дараҷае мафтун ва ошиқи манзараҳои ҳамешабаҳори он мавзеи дилкаш гашт ва аз шоҳ илтимоси иҷозат ба сукунати худро дар ин диёр намуд. Муҳаммад Тоҳири Насрободӣ бар он ишорат дорад, ки «дар охир кӯфте ба ҳам расонида, моҳиёна ба ҷиҳати ӯ муайян карда, дар он ҷо фавт намуд» (9, 220-221). Байти зер гувоҳи канора ҷустани шоир аз «дарёи беҳосил»-и дарбор, паноҳандагиаш ба гӯшаи амну осоиш аст:

Рафт умрам дар сафар чун мавҷу натвонам, Калим,
Гӯшаи амне дар ин дарёи беҳосил гирифт! (2, 85)

Шоир пас аз зиддияту муборизаи байни худ ва аҳли дарбор гӯё ба умеди пайдо кардани «эътибор» «бахти шӯр»-аш азми сафари Кашмир кардааст:

Суди савдои намак моро суи Кашмир бурд,
Эътиборе бахти шӯр он ҷо магар пайдо кунад?! (2, 340)

Дар сарчашмаҳо роҷеъ ба чигунагии вазъи зиндагӣ ва муддати ҳаёти шоир дар Кашмир қариб иттилое ба назар намерасад. Аз диди Шиблии Нӯъмонӣ Шоҳиҷаҳон соли 1055-и ҳиҷрӣ дубора ба Кашмир омад ва Калим ба ӯ қасидае бо номи «Подшоҳнома» бахшида, ҷоиза ба даст овард.

Бо ин ҳама Абӯтолиби Калим бо хулқу атвори писандида, зоҳири пурҷозиба, маънавияти ғанию инсондӯстона ва аъмоли зебопарастонааш шӯҳрат ёфта, касеро таънаву ҳаҷви дурушт накарда, ҳаргиз шеърро барои таҳқиру хории инсон ба кор набурдааст:

Гар ҳаҷв нест дар сухани ман, зи аҷз нест,
Ҳайф оядам, ки заҳр дар оби бақо кунам.
Танбеҳи мункирони сухан метавон, Калим,
Гар аждаҳои хома ба онҳо раҳо кунам.

Дар саросари девони ӯ танҳо як қитъа бо номи «Дар маъзарат аз нарафтан ба хонаи Саид Алии Удӣ ба тариқи мутоиба») ба чашм расид, ки ин мутоибаи намакини шоир бо саноеи киноя таъриз, ирсоли масал ва тафсир эҷод шуда, одобу ахлоқи ҳамидаи инсонӣ ҷои намоён дорад:

На суроҳӣ ғулғуле дорад, на соғар хандае,
Гӯш чандоне ки бар базми ҳарифон мениҳам.
Аз куҷо марҳам биёбам чун зи мағзи устухон
Пунба меорам, ба рӯи доғи ҳирмон мениҳам?!

Умеду орзуҳои наҷиби Калим дар пирӣ ба хориву малолат мубаддал гашт. Ӯ аз бахт нолида, ба ҳазор ҳасрату надомат ва афсӯс аз зиндагиаш натиҷа мегирад:

Чашм бар беҳбуди пирӣ доштам, он ҳам нашуд,

Корвони умр рафту бахти мо дар хоб монд! (2, 173)
Ин васияти шоир ҷонгудоз аст ва ин маъниро бештар бозмекушояд:
Зубдаи аҳли ҳунар, эй он, ки бо сад дида чарх,
Рӯзу шаб ҳайрон бувад аз донишу фарҳанги ту!
Ин, ки ёрон мекунанд аз омадан паҳлӯ тиҳӣ,
Нест мақсуде ба ғайр аз ҳифзи ному нанги ту!...
Ҳар кӣ як раҳ сози носози туро бишнид, гуфт:
«Уд агар дар оташ афтад, беҳ, ки андар чанги ту!»(1, 251)

Калим нафари баҳиммату назарбаланд ва саховатманд аст, ки дар тазкираҳо сабт ёфтааст. Аз ҷумла, аз диди Муҳаммад Тоҳири Насрободӣ «Калим ба инъомот сарафроз мегардид, аммо тамомро сарфи фуқаро мекард». Сурудаҳои шоир ҳам чеҳраи ӯро бо фитрати воло ва озодагии наҷиб менамоёнанд. Андеша ва афкори шоир ҳамеша дар тахти баланди тахайюл ва маънӣ сайр доранд.

Калим чун шахси наҷиби покизарӯзгор, фурӯтану хушмуҳовара ва мушфиқу инсонпарвар дар ҳалқаи ёру дӯстон ва ихлосмандон – Соиби Табрезӣ, Қудсии Машҳадӣ, Малики Қумӣ, Мирзо Ҷалоли Асир, Мирҷумлаи Шаҳристонӣ, Мир Маъсум ва сухансароёни баландпарвози замон буда ва бо онон тарҳи дӯстиву рафоқат доштааст. Соиби Табрезӣ ба ин маънӣ ишораи дақиқе дорад:

Ба ғайри Соибу Маъсуми нуктасанҷу Калим,
Дигар кӣ з-аҳли сухан меҳрубони якдигаранд?!(1, 12)

Дар сарчашмаҳо қитъаи пурсӯзу гудози шоири машҳури Ҳинд Ғании Кашмирӣ дар вафоти Калим ҷой дорад, соли 1651 дар Кашмир сурат гирифтааст:

Ҳайф, к-аз девори ин гулшан парид,
Толибо, он булбули боғи наъим!
Рафту охир хомаро аз даст дод,
Бе асо тай кард ин раҳро Калим.
Ашки ҳасрат чун намерезад қалам,
Шуд сухан аз мурдани Толиб ятим!
Ҳар дам аз шавқаш дили аҳли сухан
Чун забони хома мегардад дуним.
Умрҳо дар ёди ӯ зери замин
Хок бар сар кард Қудсию Салим.
Оқибат аз иштиёқи якдигар
Гаштаанд ин ҳар се дар як ҷо муқим.
Гуфт таърихи вафоти ӯ Ғанӣ:
«Тӯри маънӣ буд равшан аз Калим» (1, 12).

Теъдоди мероси гаронбаҳои шиорро аксари сарчашмаҳои адабӣ, аз ҷумла «Тазкираи Насрободӣ» аз 24 то 30 ҳазор байт донистаанд. Ношири девони шоир Ҳусайн Партави Байзоӣ ҳам баъди таҳқиқи тӯлонӣ 24 ҳазор байт будани ин осорро таъкид менамояд. Малеҳои Самарқандӣ дар бозгӯи миқдори ашъори шоир муболиға намуда, адади абёташро беш аз сад ҳазор донистааст. Ба ақидаи Дурахшон Маҳдӣ девони шоир шомили даҳ ҳазор байт – панҷ ҳазор байт ғазал, наздик ба ҳазор байт қасида ва бақия таркиббанд ва тарҷеъбанд аст. Маснавиёти ӯ ҳудуди ду ҳазор байт аст, ки «Футуҳоти Шоҳиҷаҳон» ва «Подшонома» дар баҳри мутақориб суруда шудаанд. Ин китоб ҳамон «Зафарномаи Ҷаҳоншоҳ»-и Қудсии Машҳадӣ будааст, вале умри ӯ кифоягӣ накард ва Калим онро такмил дод.

Девони Калими Кошонӣ дар тасҳеҳ ва муқаддимаи Ҳусайн Партави Байзоӣ (1958) аз 8668 байт дар анвои ғазал (585), рубоӣ (88), қитъа (42), қасида (31), маснавӣ (20), тарҷеъбанд (1), таркиббанд (2) иборат аст. Аз ин бармеояд, ки дар эҷоди ғазал табъ озмудааст. «Шаҳаншоҳнома» ном маснавии ӯ шомили 15 ҳазор байт аст, ки нусхае аз он дар Китобхонаи миллии Эрон нигаҳдорӣ мешавад.

Дастовардҳои Калими Кошонӣ дар ғазалнависӣ ва хусусиятҳои хоси эҷодии ӯ ба рушду таҳаввули минбаъдаи шеъри қарни XV11 мусоидат намудааст. Дар ин ашъор лутфи сухан мақоми бештар дошта, шоир баёни лутфомезро дар ҳадди ҳунари баланди шоирӣ нигоҳ доштааст. Вай ҳамеша кӯшиш кардааст, ки суханро ҷаззоб баён намояд. Мероси Калими Кошонӣ имкон фароҳам оварда, ки хонанда бо мушаххасоти иҷтимоиву адабии замон ошноӣ пайдо намояд. Ашъори Калими Кошонӣ саршор аз маонии баланди ишқу зебоӣ ва тасвирҳои якдастанд. Аз нахустин ҳарфу ҳиҷои ашъораш рангу накҳати хушу гуворо ба чашму машом мерасад.

Ӯ бо ашъори мазмунан баланд худро ҳамчун суханвари ҳунарманд муаррифӣ кардааст, ки назари расо ва биниши амиқи зиндагишиносӣ дорад. Эҷодиёташ фарогири мавзӯоти шоир ишқӣ, ахлоқӣ, ирфонӣ, ишқӣ-ирфонӣ, ҳасбиҳолӣ, иҷтимоӣ аст.

«Ҳаллоҳқулмаонии сонӣ» эътироф шудани Калими Кошонӣ ишора ба табиати баланди эҷодӣ ва завқи баланди суханварии шоир ва эҳсоси саршор аз муҳаббати вай нисбат ба адабиёт ба шумор меравад.

Дар маҷмӯъ, Калими Кошонӣ яке аз намояндагони барҷастаи сабки ҳиндӣ дониста мешавад, ки каломи вай саршор аз маъниҳои ноб ва таҷассуми вежагиҳои ҳунарӣ ва бадеияти олӣ шинохта эътироф гардидааст.

АДАБИЁТ

1. Гули Хуршед / Ба чоп ҳозиркунанда, муаллифи пешгуфтор ва луғот Ш. Нуриддинов.–Душанбе: Ирфон, 1985.–272 с.
2. Девони қасоид, ғазалиёт, маснавиёт, муқаттаоти Абӯтолиб Калими Кошонӣ. Чопи аввал / Ба тасҳеҳ ва муқаддимаи Ҳусайн Партави Байзой.–Теҳрон: Китобфурӯшии Хайём, чопхонаи Рушдия, 1336.– 438 с.
3. Мутлақ, Ш. Калими Кошонӣ ва сабки ҳиндӣ.–Теҳрон, 1366.
4. Нӯъмонӣ, Шиблӣ. Шеър-ул-Аҷам ё Таърихи шуаро ва адабиёти Эрон. Ҷилди севум / Тарҷумаи Сайид Муҳаммадтақӣ Фахрдоъии Гелонӣ.–Теҳрон, 1334.
5. Сафо, З. Таърихи адабиёт дар Эрон.–Чопи нӯҳум.–Теҳрон, 1373.–5/1.–635 с.
6. Самарқандӣ, Малеҳо. Музаккар-ул-аҳбоб: Матни интиқодӣ бар асоси чаҳор нусхаи муҳим ба эҳтимоми Камолиддин Айнӣ. Чопи аввал.–Душанбе: Пайванд, 1385.–621 с.
7. Тавфиқ, С. Таърихи адабиёти Эрон. Чопи дуюм.–Теҳрон, 1388.–753 с.
8. Тӯҳфат-ул-аҳбоб фи тазкират-ул-асҳоб. Таълифи Қорӣ Раҳматуллоҳ Возеҳ. Матни интиқодӣ бо муқаддима ва тасҳеҳи Асғари Ҷонфидо / Зери назари А. Мирзоев.–Душанбе: Дониш, 1977.
9. Тазкираи Насрободӣ. Таълифи Мирзо Муҳаммад Тоҳири Насрободӣ.–Теҳрон: Армуғон, 1317.–496 с.

ВЗГЛЯД НА ЖИЗНЬ И ЛИТЕРАТУРНОЕ НАСЛЕДИЕ КАЛИМ КАШАНИ

В статье на основе литературных и исторических источников приводится краткая биография и литературное наследие одного из представителей индийского стиля - Калими Кошани. В процессе изучения литературного наследия поэта необходимо изучать его роль в развитии индийского стиля и развитии особенностей этого нового литературного стиля.

Ключевые слова: *Калим Кашани, типы поэзии, газели, стихи, индийский стиль, персидско-персидская литература.*

A LOOK AT LIFE AND THE LITERARY HERITAGE OF KALIM KĀŠĀNI

The article, based on literary and historical sources, provides a brief biography and literary heritage of one of the representatives of the Indian style - Kalimi Koshani. In the process of studying the poet's literary heritage, it is necessary to study his role in the development of the Indian style and the development of the features of this new literary style.

Keywords: *Kalim Kashani, types of poetry, ghazals, poems, Indian style, Persian Persian literature.*

Сведения об авторе:

Шукурова Зайнура *– докторант (Phd), отдел филологических исследований Худжандского научного центра Национальной академии наук Республики Таджикистан, E-mail: komron.4422@mail.ru, тел. +992927934422*

About the author:

Shukurova Zainura *- doctoral student (Phd), Department of Philological Research of the Khujand Scientific Center of the National Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan, E-mail: komron.4422@mail.ru, tel. +992927934422*

ТАВСИФИ НУСХАҲОИ ХАТТИИ ДЕВОНИ БЕДИЛ ДАР КИТОБХОНАҲОИ ҶАҲОН

Одинаев О. Н.

Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Б. Ғафуров

Мирзо Абдулқодири Бедили Деҳлавӣ яке аз шоирони барҷастаи адабиёти форсӣ-тоҷикӣ буда, дар баробари Соиби Табрезӣ яке аз ду қуллаи баланди сабки ҳиндӣ аст. Бедил дар соли 1054 ҳ.қ. (1644 м.) дар Патнаи Ҳинд ба дунё омад ва дар соли 1133 ҳ.қ (1720 м) аз дунё рафт. Нуктаи аслӣ ва шоёни таваҷҷуҳ дар осори Бедили Деҳлавӣ, маънии баланди ашъори ӯст, ки ба мушкилфаҳмиву серпечутоб будан машҳур аст ва Бедил худ низ ба ин ҷанбаи осораш вуқуф доштааст. Чуноне дар ҷое ишора мекунад:

Маънии баланди ман, фаҳми тунд мехоҳад,
Сайри фикрам осон нест, кӯҳаму кутал дорам [1, с. 1096].

Аммо бо вуҷуди ин ҳама кӯҳу кутале, ки дар осори ӯ вуҷуд дорад ҳеҷ аз теъдоди донандагону хонандагони ашъораш коста нагардид ва баръакс дар миёни форсизабонон аз шӯҳрати хоссае бархурдор аст. Яке аз далелҳои маҳбубияти Абулмаониро метавон дар он

зикр кард, ки ҳанӯз теъдоди дақиқи нусхаҳои хаттии осораш дар миёни мардуми форсизабон ва китобхонаҳои ҷаҳон мушаххас нагардидааст. Ба қавли Бобобек Раҳимӣ: «Чунончи, дар китобхонаҳои шаҳрҳои Душанбе, Самарқанд, Тошканд, Санкт Петербург, Ашқобод ва Боку беш аз ҳазор нусхаи хаттии осори шоирро дидан мумкин аст» [2, с. 364]. Аксари ин нусхаҳоро гузидаи девони ғазалиёт ҳамроҳи рубоиёти Бедил ташкил медиҳанд. Ин худ далел бар маҳбубият ва ҷой доштани ӯ дар қалби мардуми замонаш ва баъдиниён мебошад. Зеро шеъри Бедил ҷаззобият ва кашишеро дорад, ки хонандаро ба сӯи худ ҷалб мекунад. Шафеии Кадканӣ дар китоби «Шоири оинаҳо» мегӯяд: «Бедил кишварест, ки ба даст овардани визои мусофират бадон, ба осонӣ ҳосил намешавад ва ба ҳар кас иҷозаи вуруд намедиҳад, вале агар касе ин визоро гирифт, тақозои иқомати доим хоҳад кард» [3, с. 9]. Бале, воқеан он касоне, ки мазомини олии шеъри Абулмаониро дарк карда буданд, пайваста дар шарҳу нашри осори гаронбаҳои ӯ кӯшиш ба харҷ дода, умри азизи хешро ваҚфи ин кор намудаанд. Шеъри Абулмаонӣ на танҳо қалби мардуми форсизабони сарзамини Ҳиндро тасхир намуд, балки овозаву маҳбубияти ӯ аз марзҳои Шибҳи Қора убур кард. Бедил тавонист Фарорудро, ки маҳди шеъри форсист, бо сабки хосси худ зери таъсир қарор дода, бештарин ҷойро дар қалби мардуми ин сарзамин пайдо кунад. Ин маҳбубият ба ҳадде расид, ки ҳатто дар мадориси Бухоро, ки Қуббатулисломи замон буд, дарси ҷудогонаи “Бедилхонӣ” ташкил намуданд. Чуноне устод Айнӣ менависанд: «Бедил дар байни оммаи халқи Осиёи Миёна, хусусан дар байни тоҷикон ва ӯзбекон, шӯҳрати калон дорад. Аз вақте, ки нусхаи дастнависи асарҳои ӯ ба ин сарзамин омадааст, мунтахаби ғазалиёт ва рубоиёташ ба мактабҳои ибтидоии кӯҳна даромадааст. Дар мактабҳои кӯҳна баъд аз Қуръон ва дарсҳои динӣ аз адабиёти тоҷикӣ якум хоҷа Ҳофиз, дуйум Мирзо Бедилро мехонданд. Мунтахаби девони Бедилро дар мактабҳо бо расми хатти худаш- бо хатти шикастаи бедилӣ хононда шогирдонро ба хонда тавонистани онгуна хат ҳам водор мекарданд» [4, с. 117]. Ҳамчунин дар чойхонаҳо, масоҷид ва мадрасаҳои ин манотиқ маҳофили бедилхонӣ баргузор намуда, ашъори Абулмаониро шарҳу тавзеҳ мекарданд. Устод Айнӣ дар асари илмии худ «Мирзо Абдулқодири Бедил» ин ҳолатро чунин зикр кардааст: «Дар мадрасаҳои Бухоро, Самарқанд ва Хуҷанд аз ҳаваскорони бедилдӯст даврaҳои алоҳида ташкил карда ва дар атрофи ягон бедилшинос ғун шуда, дар шабҳои таътил бедилхонӣ мекарданд. Дар Ленинобод (Хуҷанди пештара) ҳатто дар чойхонаҳо куллиёт ва девони ғазалиёти Бедил ёфт мешуд, ки босаводони бедилдӯст дар давраи чойнӯшӣ бедилхонӣ мекарданд ва бесаводон ба онҳо гӯш дода, ба қадри фаҳмашон фоида мебурданд» [4, с. 117]. Дар чунин маҳофил нафарони хушхатте вуҷуд доштанд, ки ашъори Бедилро рӯнавис мекарданд. Аксари ин нусхаҳои навишташуда, даст ба даст, то замони мо омада расидаанд. Аз сабаби зиёд будани ин нусхаҳо, мақолаи мавриди назар ғунҷоиши зикр ва тавсифи ҳар кадом аз онҳоро надорад. Ин ҷо мо мехоҳем дар бораи он нусхаҳое, ки маълуму машҳуранд, мухтасаран маълумот диҳем. Аммо дар мавриди чанд нусхае, ки дар замони худи Бедил китобат шудаанд ва ё таърихи китобаташон ба замони ӯ хеле наздик буда, маълумоти муфассалтарро пешниҳод менамоем.

Дар аксар китобхонаҳо ва осорхонаҳои кишварҳои Осиёи Миёна ва собиқ Иттиҳоди Шуравӣ нусхаҳои хаттии осори Бедил нигоҳдорӣ мешаванд. Аз рӯи таърихи китобати нусхаҳои дар Тоҷикистон воқеъбуда, метавон дар ҷои аввал нусхаеро зикр намуд, ки таҳти №715 дар китобхонаи факултети филологияи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон маҳфуз аст. Нусха аз 414 саҳифа иборат буда, бо хати настаълиқи моил ба шикаста навишта шудааст. Нусхаи мазкур дар худ 510 ғазал (4000 байт) ва 26 рубоиро ҷой додааст. Санаи китобате, ки дар охирин вараҚи нусха нишон дода шудааст, 1102 ҳиҷрӣ (1690-1691) мебошад ва нусха аз тарафи Муҳиддин ибни мулло Муҳаммадлатиф китобат шудааст.

Дуввумин нусхае, ки қобили зикр аст дар ҳамин китобхона таҳти №592 маҳфуз мебошад. Номи котиби он дар ҳеҷ ҷое навишта нашудааст. Соли китобати он бошад дар ду ҷой 1151 (1738-1739) нишон дода шудааст. Мутаассифона чанд вараҚи аввали ғазалиёт пора шуда, аз байн рафтаанд.

Нусхаи дигаре вуҷуд дорад, ки дар шаҳри Душанбе дар Институти шарқшиносии АИ Тоҷикистон таҳти №1145 маҳфуз аст. Нусхаи номбурда дар соли 1230 (1815) дар мадрасаи Бибихалифаи Бухоро рӯйнавис шудааст.

Нусхаи №2465 Институти шарқшиносии АИ Тоҷикистон низ қобили зикр аст. Ин нусха соли 1259 ҳиҷрӣ (1843) китобат шуда, таҚрибан тамоми ашъори лирикии шоирро фарогир мебошад. Баъзе аз ғазалу қасидаву қитъаҳои нусхаи мазкур аз рӯи мазмунашон унвонгузрӣ низ шудаанд.

Дар Осорхонаи таърихии шаҳри Панҷакент нусхае аз куллиёти Абулмаонӣ таҳти № 186 маҳфуз аст. Нусха дар худ ғазалиёт, таркиббанд, тарҷеъбанд, рубоиёт, «Никот», бахше аз

«Чаҳор унсур», порае аз маснавии «Муҳити аъзам» ва қисме дигар аз ашъори гуногунро ҷой додааст.

Аз нусхаҳои мавҷудбуда дар Ӯзбекистон метавон дар ҷои аввал нусхаи хаттии куллиёти осори Бедилро, ки дар китобхонаи Институти шарқшиносии АИ Ӯзбекистон таҳти №2858 нигоҳдорӣ мешавад, зикр намуд. Таърихи китобати нусхаи мазкур соли 1216 (1801-1802) буда, он дар худ девони ашъор, маснавиҳои «Тилисми ҳайрат», «Муҳити аъзам», «Ирфон» ва ҳамчунин асарҳои насрии шоир «Чаҳор унсур» ва «Никот»-ро ҷой додааст [2, с. 368].

Дигар нусхае, ки дар ҳамин китобхона мавҷуд аст, нусхаи №1880 мебошад. Ин нусха соли 1267 (1850-1851) китобат шуда, аз нигоҳи ҳаҷм нисбат ба нусхаи қаблӣ комилтар мебошад. Мундариҷаи нусхаи мазкур дарбаргирандаи девони ғазалу қасида ва дигар ашъори лирикии шоир, маснавиҳои «Ирфон», «Тилисми ҳайрат», «Муҳити аъзам», «Тури маърифат» ва асарҳои насрии «Никот»-у «Руқаот» мебошад [2, с. 368].

Бобобек Раҳимӣ дар китоби «Ошноӣ бо Бедил» дар мақолае таҳти унвони «Чанд сухан дар бораи баъзе нусхаҳои хаттии осори Бедил» чунин менависад: «Чандин нусхаи хаттии девони Бедилро дар китобхонаи Донишгоҳи давлатии Самарқанд низ дидан мумкин аст. Дар феҳристи мухтасари нусхаҳои хаттии ин донишгоҳ, ки бо номи «Список восточных рукописей фундаментальной библиотеки Самаркандского университета имени Алишера Навои» (составители А. Пулатов, Х. К. Ахроров. Самарканд, 1977) ба табъ расидааст, аксари онҳо бо санаҳои китобаташон зикр гардидаанд. Яке аз нусхаҳои ин донишгоҳ нусхаи қарни XVII қаламдод шудааст. Гумони ғолиб бар он аст, ки санаи китобат дар худи нусха сабт наёфтааст ва ин фикр тахмини мураттибони феҳрист аст. Аз ин рӯ худи нусхаро надида, ба ақидаи онҳо ҳамроҳ шудан душвор аст. Зоҳиран, қадимтарин нусхаи девони Бедил дар ин китобхона нусхаи соли 1184 (1770-1771) аст, ки дар шаҳри Бухоро китобат шудааст. Бо истиснои ду нусхаи мазкур нусхаҳои дигари девон, ки наздик ба 50 адад ҳастанд, ҳама дар асрҳои 13-14 ҳиҷрӣ рӯйнавис шудаанд» [2, с. 379].

Аз гуфтаи устод Бобобек Раҳимӣ маълум мегардад, ки танҳо дар китобхонаи Донишгоҳи давлатии Самарқанд наздик ба панҷоҳу ду нусхаи хаттии девони Бедил маҳфуз аст. Бобобек Раҳимӣ дар ҷои дигари ҳамин мақола мегӯяд: «Дар Институти осори хаттии АИ Ҷумҳурии Ӯзбекистон низ чанд нусхаи қадимаи девони Бедил маҳфуз будааст. Дар ҷилди дуввуми феҳристи ин муассиса, ки аз тавсифи нусхаҳои форсӣ иборат аст, се нусха аз девони Бедил қайд гардидааст, ки дутои онҳо, гӯё, дар замони зиндагии шоир китобат шуда бошанд. Яке нусхаи №3797/1 аст, ки санаи китобаташ 1125 ҳиҷрӣ (1713 милодӣ) нишон дода шудааст. Дигаре №3473, ки соли 1133 ҳиҷрӣ (1720 милодӣ) рӯйнавис шуда будааст» [2, с. 381].

Абулмаонӣ дар миёни мардуми афғон низ аз шуҳрату мақоми волое бархурдор аст. Аз ин лиҳоз дар китобхонаҳои кишвари Афғонистон нусхаҳои хаттии зиёде аз Бедил вуҷуд дорад, ки ба бархе аз онҳо ишора мешавад. Серж Буркуй дар асари худ «Нусхаҳои хаттии Афғонистон» аз чанд нусхаи хатти девони Бедил ном бурдааст, ки яке аз онҳо таҳти №225 дар Музеи Кобул нигоҳдорӣ мешавад. Нусхаи мазкур соли 1120 ҳиҷрӣ (1708-1709) китобат шудааст.

Нусхаи №117/14 Архиви милии Афғонистон низ зикраш аз аҳамият холӣ нест. Танҳо ғазалиёти дар ин нусха мавҷудбуда бисту ҳашт ҳазор байт мебошанд. Ғайр аз ғазалиёт дар ин нусха боз муқаддима, таркиббанду тарҷеъбанд, қасидаву мухаммас, қитъаҳо ва маснавиёти шоир низ ҷой доранд. Аз ин лиҳоз ин нусхаро ба гурӯҳи комилтарин нусхаҳои Бедил метавон шомил кард. Нусхаро солҳои 1241-1242 (1825-1827) Муҳаммадлатиф ибни мулло Муҳаммадшарифи Шаҳрисабзӣ китобат кардааст.

Дигар нусхае, ки ин ҷо зикрашро муҳим мебинем, нусхаи хаттии куллиёти Бедил мебошад. Ин нусха таҳти №52\22 дар Архиви миллии Афғонистон маҳфуз буда, аз комилтарин нусхаҳои куллиёти маълум дар ин кишвар маҳсуб меёбад. Нусхаи мазкур дар худ ғазалиёт, мухаммасот, қасидаву қитъа, маснавиҳои шоир, асарҳои насрии «Никот», «Чаҳор унсур», «Руқаот» ва ҳамчунин ҳудуди дусад рубоиро дар худ ҷой додааст. Ин нусха солҳои 1245-1247 ҳиҷрӣ (1829-1832 милодӣ) аз тарафи Муҳаммадқосим ибни Мулло Шафеъулло ном шахсе китобат шудааст.

Дигар нусхае, ки дар Архиви миллии Афғонистон маҳфуз аст, нусхаи №137/7 мебошад. Ин нусха дар соли 1246-1247 ҳиҷрӣ (1830-1832) аз тарафи Муҳаммадюнусхоҷа ибни Бобохоҷа ном шахсе китобат шудааст. Ин нусха дар худ муқаддимаи девон, ғазалиёт, зиёда аз сесад рубоӣ, тарҷеъбанду таркиббанд, қасоид, мухаммас, қитъа ва маснавиҳои шоирро

фаро гирифтааст. Ин нусха дар маҷмуъ 31535 байтро дар худ ҷой дода, аз ҷумлаи комилтарин нусхаҳои девони шоир маҳсуб мегардад.

Дар Архиви миллии Афғонистон нусхаи дигар таҳти №164\22 маҳфуз аст. Ин нусха аз муқаддима, ғазалу қасида ва маснавии «Танбеҳулмуҳаввисин» иборат мебошад. Нусха соли 1275 (1858-1859) тавассути Муҳаммадҳусайн ибни мулло Муҳаммадазим дар Ғиждувон китобат шудааст. Тибқи навиштаи худи котиб, ӯ нусхаи мазкурро аз рӯи нусхаи асл китобат кардааст.

Аз нусхаҳое, ки дар Архиви миллии Афғонистон вуҷуд доранд, нусхаи №83\23 низ шоёни зикр аст. Ин нусха, ки «Девони Бедил» ном дорад, яке аз бузургтарин нусхаҳои девони Абулмаонӣ маҳсуб мегардад. Девон аз 1670 саҳифа иборат буда, дар ҳар саҳифаи он бистогӣ байт ҷой дода шудааст. Теъдоди абёти он наздик ба сию чаҳор ҳазор аст. Дар қайде, ки дар нусха вуҷуд дорад, шумораи ғазалҳои онро 3087 адад зикр кардааст. Тибқи ин маълумот нусхаи мазкур аз комилтарин нусхаҳои девони ғазалиёти Бедил ба ҳисоб меравад. Нусха дар ибтидои асри 20 китобат шудааст.

Дар китобхонаи Мадрасаи олии Сипаҳсолори Теҳрон як нусхаи қадимии девони Бедил таҳти №403 нигаҳдорӣ мешавад. Нусха ба хати настаълиқи хуб иншо гардида, бештари калимаҳо бенуқта навишта шудаанд. Теъдоди варақҳои нусха 407-то буда, ҳар варақ дорои 34 сатр, яъне 34 байт мебошад. Ба ин тартиб нусха аз 13-14 ҳазор байт иборат мебошад. Ҳадоиқ ибни Юсуфи Шерозӣ дар асари худ «Феҳристи китобхонаи Мадрасаи олии Сипаҳсолор» (кутуби хаттии форсию арабию туркӣ, Теҳрон, 1316-1318, саҳ.572) ин нусхаро тавсиф кардааст. Бино бар тавсифи ин муаллиф номи котиб ва соли китобати нусха навишта нашудааст. Вале қаринаҳои дар нусха мавҷудбуда далолат бар он доранд, ки ин нусха барои худи Бедил китобат шудааст ва «изофате, ки дар ҳавошӣ нигошта шуда, бо хати худи Бедил» тааллуқ доранд [2, с. 379].

Дигар нусхаи хаттии девони Бедил дар китобхонаи «Маръашӣ Начафӣ»-и Эрон таҳти №11659/1 маҳфуз аст. Сайидмаҳмуд Маръашӣ Начафӣ дар ҷилди 29 китоби «Феҳристи нусхаҳои хаттии китобхонаи бузурги ҳазрати Оятуллоҳ Маръашӣ Начафӣ» ин нусхаро тавсиф намудааст. Тибқи гуфтаи ӯ, нусха дар авохири қарни 12 ҳиҷрӣ бо хатти настаълиқи зебо китобат шуда, аз 366 саҳифа иборат мебошад. Дар ҳар саҳифа чаҳордаҳ сатр ҷойгир шудааст [5, с. 438-440].

Дар ҳамин китобхона нусхаи дигаре аз девони Бедил таҳти №780 нигаҳдорӣ мешавад. Нусхаи мазкур дар соли 1277 ҳиҷрӣ дар шаҳри Қунияи Туркия, дар ҷавори Мавлоно аз тарафи Сайидумар Мавлавӣ ном шахсе бо хатти настаълиқ китобат шудааст. Нусха аз мунтахаби ғазалиёт ва шасту ҳашт рубоӣ иборат буда, дар маҷмӯъ, беш аз панҷ ҳазор байтро фаро гирифтааст [6, с. 386-388].

Таҳти №4283 нусхаи хаттии дигари девони Бедил маҳфуз аст, ки таърихи китобати он садаи 13 ҳиҷрӣ зикр шудааст. Нусха аз 340 саҳифа иборат буда, дар ҳар саҳифае 19 байт дарҷ гардидааст. Хатти нусха настаълиқ мебошад. Ба фарқ аз дигар нусхаҳо, нусхаи мазкур танҳо ғазалиёти шоирро фаро гирифтааст [7, с. 282].

Дар китобхонаи «Хонақоҳи Неъматуллоҳӣ»-и шаҳри Теҳрон нусхае таҳти №306 маҳфуз аст. Сайид Иброҳими Дебоҷӣ дар ҷилди дуввуми «Феҳристи нусхаҳои хаттии китобхонаи Нурбахш» ин нусхаро тавсиф кардааст. Дар феҳрист номи муаллиф «Муҳаммад Зиёуддини Нақшбандии Муҷаддадии Холидӣ мутахаллис ба Бедили Бухорӣ» зикр шудааст. Нусха дар соли 1277 ҳиҷрӣ китобат шуда, аз 472 саҳифа иборат мебошад. Оғози нусха ғазали «Ба авҷи кибриё к-аз паҳлуи аҷз аст роҳ он ҷо» буда, поёни он рубоии «Акнун чӣ кунам агар нанолам Бедил» мебошад. Нусха бо хатти шикастаи настаълиқ китобат шудааст [8, с. 49].

Китобхонаи «Маҷлиси шӯрои исломӣ»-и Эрон низ аз осори хатти Бедил холӣ нест. Дар ҷилди 36 феҳристи нусхаҳои хаттии китобхонаи мазкур нусхае аз девони Бедил таҳти №13406 зикр шудааст. Нусхаи мазкур дар соли 1232 ҳиҷрӣ аз тарафи Мирзо Муҳаммадносир ибни Мирзо Муҳаммадмираки Бухорӣ китобат шуда, шомили ғазалиёт ва рубоиёти Бедил мебошад. Нусха бо ғазали «Ба авҷи кибриё к-аз паҳлуи аҷз аст роҳ он ҷо» оғоз шуда, бо

рубоии «Бедил чи намуд шахсият аз пайдой» хатм мешавад. Хатти нусха настаълиқ буда, аз 402 барг иборат мебошад [9, с. 345].

Нусхаи хаттии дигари девони Бедил дар «Китобхонаи миллии Малик»-и шаҳри Теҳрон ҷойгир шудааст. Нусха таҳти №5449 нигаҳдорӣ мешавад. Таърихи китобати нусхаро моҳи шавволи 1277 ҳиҷрӣ васф кардаанд. Нусха аз 176 барг иборат буда, бо хатти шикастаи настаълиқ навишта шудааст. Дар нусха бахше ғазалиёт ва рубоиёти шоир ҷамъоварӣ шудаанд [10, с. 269].

Дигар нусхае, ки зикрашро дар ин бахш лозим мебинем нусхаи дар китобхонаи «Индия-Оффис»-и Лондон маҳфузбуда мебошад. Дар ҷилди якуми асари таҳиянамудаи Ҳерман Этте «Феҳристи нусхаҳои хаттии форсии китобхонаи Индия Оффис», нусхаи мазкур мухтасаран тавсиф шудааст. Нусха бисту шаш сол қабл аз вафоти шоир санаи 15 зулқаъдаи 1106 (22 июни 1695) дар шаҳри Шоҳиҷаҳонобод (Деҳлии имрӯза) аз тарафи Хоҷа Бобоқаландари Қодирӣ ном шахсе китобат шудааст. Нусхаи мазкур бо муқаддимаи мансур оғоз гардида, дар худ бахше аз ғазал, қасида ва рубоиётро ғунҷонида аст. Дар маҷмӯъ нусха аз 8 то 9 ҳазор байтро доро мебошад [11, с. 910].

Ҳерман Этте дар асари худ нусхаи дигареро низ тавсиф намудааст, ки дар ҳамин китобхона нигаҳдорӣ мешавад. Ин нусха 6 рачаби соли 1144 ҳиҷрӣ (4 январи 1732) китобат шуда, бахше аз ғазалиёт ва рубоиёти шоирро фаро гирифтааст [11, с. 912].

Нусхаи дигари девони Бедил дар китобхонаи Бодлеани шаҳри Оксфорд маҳфуз мебошад. Ин нусха 2 сафари соли 1138 ҳиҷрӣ (10 октябри 1725) китобат шуда, аз ғазалу рубоӣ иборат мебошад. Дар қисми севвуми китоби «Феҳристи нусхаҳои хаттии китобхонаи Бодлеан» (Оксфорд, 1954, саҳ.712) ин нусха зикр гардидааст [2, с. 381].

Аз дигар нусхаҳои девони Абулмаонӣ метавон нусхаи Музеи Британияро низ ёдовар шуд. Нусха бо номи «Интихоби девони Мирзо Абдулқодири Бедил» дар соли 1145 ҳиҷрӣ (1733) дар қалъаи Авсои Дакан китобат шуда, айни ҳол дар Музеи Британия маҳфуз мебошад. Нусха аз 166 варақ иборат буда, мунтахаби ғазалу рубоӣ ва мухаммасоти шоирро фаро гирифтааст. Чарлз Рё дар ҷилди дуввуми асари худ «Феҳристи нусхаҳои хаттии форсии Музеи Британия» ин нусхаро тавсиф намудааст [12, с.706].

Бобобек Раҳимӣ дар мақолаи «Чанд сухан дар бораи баъзе нусхаҳои хаттии осори Бедил» нусхаеро тавсиф кардааст, ки он замоне дар китобхонаи шоҳии Берлин нигаҳдорӣ мешудааст. Нусхаи мазкур дар ҷилди чоруми феҳристи Вилҳелм Перч «Нусхаҳои хаттии китобхонаи шоҳии Берлин» (Берлин, 1888, саҳ.939) васф шудааст. Тибқи тавсифи Перч нусха аз 143 варақ иборат будааст ва ин амр бар мунтахаби девони шоир будан шаҳодат медиҳад. Нусхаи қадим будан ё набуданаш маълум нест. Зеро дар феҳрист на номи котиб зикр ёфтаасту на санаи китобат. Вале аз ҷиҳати фарогирии навъҳои гуногуни шеърӣ қобили зикр мебошад. Мундариҷаи нусха аз муқаддимаи девон, таркиббанду тарҷеъбанд, қасида, тамхис, маснавӣ, ғазал ва рубоӣ иборат мебошад. Бахши қасида бо қасидаи «Бад-он расид тароват зи файзи боди баҳор», бахши тамхис бо мухаммаси «Чун саҳар то чанд чоки ғам ба пироҳан занам?», бахши маснавӣ бо манзумаи «Ало эй зираҳпӯши зеварнигор», бахши ғазалиёт бо ғазали «Эй оинаи ҳусни таманнои ту ҷонҳо» ва бахши рубоиёт, ки 136 байт аст, бо рубоии «Ё Раб, зи майи шавқ аёғе бифирист» шурӯъ мешаванд [2, с. 384].

Бобобек Раҳимӣ бартариҳои нусхаи зикршударо дар он медонад, ки аксари нусхаҳои мунтахаби девони Бедил бидуни муқаддима ва дигар анвоъи шеърӣ мебошанд. Онҳо бештар дар худ бахше ғазалиёт ва рубоиётро ҷой додаанд. Аммо ин нусха бо шомилияти анвоъи гуногуни шеърӣ шабеҳи нусхаҳои комили девон мебошад. Бартарии дигари нусхаро дар он медонад, ки мухаммаси оғозияи бахши тамхис дар дигар нусхаҳо маълум вуҷуд надорад. Ин мухаммас ҳатто дар нашрҳои комили куллиёт – нашрҳои Сафдарӣ ва Кобул ҳам ба назар намерасад.

Қадимитарин нусхаҳои хаттии девони шоирро дар Шибҳи Ҷораи Ҳинд дидан мумкин аст. Аз мукаммалтарин нусхаҳои мавҷудаи Бедил дар ҷаҳон ин нусхаи дуҷилдаест, ки дар зодгоҳи шоир - шаҳри Патна, дар китобхонаи оммавии Худобахш (Китобхонаи Банкипур низ гуфта мешавад) нигаҳдорӣ мешавад. Мавлавӣ Абдулмуқтадир дар ҷилди сеюми асари худ

«Феҳристи нусхаҳои хаттии арабӣ ва форсии Китобхонаи оммавии шарқии Банкипур» (Калкутта, 1912) таҳти №381 ва 382 ин нусхаро тавсиф кардааст. Бино бар тавсифи муаллиф, нусха дар миёни солҳои 1134-1136 ҳиҷрӣ (1721-1724 милодӣ) китобат шуда, ҷилди аввали он асарҳои насрии «Чаҳор унсур», «Руқаот» ва девони ашъори лирикии шоирро фаро гирифтааст. Ҷилди дуввуми он бошад дарбаргирандаи девони рубоиёт, маснавиҳои «Тури маърифат», «Муҳити аъзам», «Тилисми ҳайрат» ва «Ирфон» мебошад. Нусхаи мазкурро котиби махсуси Бедил, Муҳаммадвориси Сиддиқӣ бо хатти настаълиқ китобат кардааст. Ӯ ҳатто дар охири ҳар асар санаи китобати онро зикр кардааст. Масалан таърихи итмоми «Чаҳор унсур» зулҳиҷҷаи 1134, «Руқаот» ҷимодул аввали 1134, маснавиҳо ва рубоиёт рамазони 1134 ва таърихе, ки дар поёни нусха навишта шуда аст, ҳафтуми муҳаррами 1136 ҳиҷрӣ мебошад. Аз ҷиҳати мукаммалии нусха метавон инро гуфт, ки танҳо ғазалиёти ин нусха наздик ба сӣ ҳазор байт мерасанд. Ғайр аз ин маснавиҳои шоир низ ба сурати комил оварда шудаанд [2, с. 364].

Дар китобхонаи Мавлоно Озоди Донишгоҳи исломии Алигарҳ нусхае таҳти шумораи univ.25poemper.1 маҳфуз мебошад, ки аз муҳимтарин нусхаҳои хаттии девони Бедил мансуб мегардад. Дар тарқимаи ин нусха омадааст: «Чаҳордаҳуми шаҳри рамазон-ул-мубораки 1126 ҳиҷрӣ ба хатти ақаллул ибод Муҳаммадвориси Сиддиқӣ ба итмом расид. Алҳамдулиллоҳ ало золик». Бо ин тавсиф, таърихи китобати нусхаи мазкур ба ҳафт сол пеш аз вафоти Бедил бар мегардад. Дар поёни тарқимаи Муҳаммадворис соли вафоти Бедил низ гузориш шудааст: «Дар санаи як ҳазору яксаду сию сеи ҳиҷрӣ, мирзо соҳиби қибла, Мирзо Абдулқодири Бедил аз сарои фонӣ ба дорулбақо шитофт». Дастнависи Муҳаммадворис дар ҳошияи худ ашъореро доро мебошад, ки бо хатти худи Бедил навишта шудаанд. Дар тарқимаи пушти нусха бо хати Бедил аз ин дастнавис ба унвони «Девони мусаввидаҳои ғазалиёти қадим ва ҷадид» ном бурда шудааст ва дар сатри дигар ин ҷумла ба чашм мехурад: «То дувоздаҳуми шаҳри сафари санаи як ҳазору яксаду сӣ ҳиҷрӣ ба таҳрир расид; алъоқибату билофияҳ». Бо ин ҳисоб метавон гуфт, ки пас аз китобати Муҳаммадворис аз ғазалиёти Бедил дар соли 1126 ҳиҷрӣ, шоир бо хатти худ ғазалиёт ва бархе абёти ҷадидро, то соли 1130 ҳиҷрӣ бар ҳавошии нусха афзудааст ва иборати «ғазалиёти қадим ва ҷадид» бар ҳамин нукта далолат дорад. Ҷолиб инки хатти ҳавошӣ пухтатар аз матни аслӣ менамояд ва ин нишонгари он аст, ки хатти Бедил некӯтару зебоатар аз хатти Муҳаммадвориси Сиддиқӣ будааст. Ин нусха бо хатти настаълиқи ҳиндӣ китобат шуда, аз ҷилваҳои ҳунарӣ ва зароифи хушнависӣ орӣ мебошад. Теъдоди вараҳҳои нусха 721 баргро ташкил дода, дар ҳар саҳифа аз 17 то 19 байт ҷойгир шудааст. Дар бештар сафаҳоти нусха осори кирмхӯрдагӣ ба чашм мерасад. Китоб дорои ду муҳр ба забони англисист. Яке муҳри гирди нохоно ва дигаре муҳри байзавӣ, ки дар он матолиби зер навишта шудааст:

LYTTONLIBRARY?ICRIU./A./O./COLLECTION

Ин дастнавис асосан дар милкияти Бедил будааст ва чуноне, ки аз саҳифаи сафеди оғозин маълум мегардад, дар соли 1133 ба соҳиби хатти марқум дар сафҳаи мазкур эҳдо шудааст: «Ин девонро аз роҳи тафаззул Мирзо соҳиби қибла дар санаи як ҳазору яксаду сию се ба банда иноят фармуданд». Нусхаи мазкур агарчи ҷомеъи ғазалиёти Бедил ҳам набошад ва бархе ғазалҳои солҳои поёнии умри шоирро надорад, мувассақтарин нусхаи мавҷуд аз ғазалиёти Бедил мебошад [13, с. 116].

Дар китобхонаи мазкур, дар захираи Ҳабибганҷ нусхаи дигаре аз девони Бедил маҳфуз аст, ки ба дасти худи шоир китобат шудааст. Дар мавриди ин нусха ду мақолаи ҷудо ба нашр расидааст. Аввалӣ дар шумораи январии соли 1934 маҷаллаи «Маориф» (шаҳри Аъзамгарҳи Ҳиндустон) ба табъ расидааст. Дуввумӣ дар шумораи моҳи августи 1934 ҳамин маҷалла, аз тарафи Ёсинхони Ниёзӣ бо номи «Дар шинохти як нусхаи бебадали девони Бедил», ки дар тасҳеҳ ва такмили мақолаи аввалӣ навишта шудааст, рӯи чопро дидааст. Роҷеъ ба ин нусха баъзе ишораҳо дар рисолаи Абдулғанӣ «Аҳвол ва осори Мирзо Абдулқодири Бедил» (Кобул, 1351) низ ба чашм мерасад. Бино бар шаҳодати Ёсинхони Ниёзӣ, нусхаи мазкур дар соли 1098 ҳиҷрӣ (1686-1687 милодӣ) бо дасти худи Бедил китобат шудааст ва анвоъи гуногуни шеър: ғазал, рубоӣ, мухаммас ва ғайраро дарбар кардааст. Нусха 5346 байтро фарогир

мебошад. Тавре, ки аз тадқиқоти Абдулғанӣ бармеояд, нусхаи Ҳабибганҷ замоне дар ихтиёри шогирди Бедил, шоири маъруфи асри 18 Анандроми Мухлис (ваф. 1751) қарор доштааст. Мухлис дар саҳифае аз он иборати зайлро сабт намуда, ба хатти Бедил будани онро таъкид кардааст. Ӯ навиштааст: «Ба дастхати Мирзо Бедил алайҳурраҳма. Фақир Анандроми Мухлис аз назари Мирзосоҳиб гузаронида, ин маънӣ ба сиҳҳат расида» [15, с.104].

Дар ҷои дигар ҳам Анандроми Мухлис аз ин нусхаи зикршуда ёд кардааст. Ӯ дар ҳошияи чанд байт аз ду ғазали Абулмаонӣ, ки ба дасти худи шоир китобат шудаанд, дар ин маврид чунин навиштааст: «Ё файёз, ин сафҳа ба дастхатти Мирзо Абдулқодири Бедил аст. Зоти муборакашон саромади соҳибкамолони рӯзгор дар интихоби варақгардониҳои лайлу наҳор буд. Роқим Анандроми Мухлис муддате мадид ашъори худ аз назари маънипарвараш гузаронида ва ба перояи ислоҳ расонида. Дар китобхонаи фақир девони эшон ба дастхатти эшон аст ва ба сурату маънӣ ҳарду ба ҷилва омада. Шабеҳи эшон равнақафзои варақи охири девон аст» (Ориёно, Кобул, 1333, бурҷи акраб) [2, с. 373].

Ба қавли Мухлис замоне, ки нусха дар дасти ӯ будааст, дар варақи охири он, ҳатто сурати Бедил низ вуҷуд доштааст. Аммо ба эҳтимоли зиёд он суратро касе аз байн бурдааст, зеро ҳамон нусха имрӯз дар захираи Ҳабибганҷ нигаҳдорӣ мешавад ва сурати шоир дар он вуҷуд надорад.

Дар китобхонаи Ризои шаҳри Ромпури Ҳинд низ чанд нусхаи хаттии девони Бедил маҳфуз аст. Дар феҳристи нусхаҳои хаттии форсии китобхонаи Ромпур панҷ нусхаи девони Бедил тавсиф шудаанд, ки нусхаи асосӣ ва мавриди назари мо таҳти №3656 ва радифи 1207 сабт шудааст. Дигар иттилооти феҳристнависии китоб ба гунаи зер аст:

Номи муаллиф: Мирзо Абдулқодир барлос мутахаллис ба Бедили Азимободӣ мутаваффои 1133 қ.

Соли китобат: 1131 ҳиҷрӣ, нусхаи муаллиф.

Теъдоди авроқ: 845 (барги дурӯ = 1690 сафҳа)

Нусхаи мазкур асосан аз ғазалиёт иборат буда, чанде аз мухаммасоти шоирро низ дар он дидан мумкин аст. Теъдоди умумии ғазалиёти нусха 2837 адад (беш аз 33000 байт) буда, 32 мухаммаси шоир низ дар он ҷой дода шудааст. Аз ин миқдори зикршуда 251 ғазал ва 3 мухаммас ба хатти худи Бедил дар ҳошияҳои варақҳои девон сабт шудаанд. Дар ин миён танҳо як ғазал аст, ки бо унвони «Ғазали охир» сабт шуда, дар садри он чунин навиштаеро мебинем: «Ғазали охир, ки аз забони маънибаён ду рӯз пеш аз воқеа содир шуд». Ин ғазал охирин ғазали Абулмаонӣ буда, котиби нусха Муҳаммадворис ибни Муҳаммадбоқир онро баъд аз вафоти шоир китобат кардааст. Матни пурраи ғазал чунин аст:

Ба шабнаме субҳи ин гулистон нишонд ҷӯши ғубори худро,
Арақ чу селоб аз ҷабин рафту мо накардем кори худро.
Зи поси номуси нотавонӣ чу сояам ногузири тоқат,
Ки ҳар чи з-ин корвон гарон шуд, ба дӯшам афканд кори худро.
Агар дилат занги кин зудояд, хилофи хилқат ба пеш н-ояд,
Сафои оина шарм дорад, ки хурда гирад дучори худро.
Ба умри мавҳуми тангфурсат фузуд сад бешу кам зи ғафлат,
Ту гар иёри амал нагирӣ, нафас чӣ донад шумори худро?
Қадам ба сад дашту дар кушодӣ, зи нола дар гӯшҳо фитодӣ,
Инон ба забти нафас надодӣ, табиати найсавори худро.
Зи шарми ҳастӣ қадаҳ нигун кун, димоғи мастӣ ба ваҳм хун кун,
Ту эй ҳубоб, аз тараб чӣ дорӣ, пур аз адам кун канори худро.
Баландии сар ба ҷайби пастист эътибори ҷаҳони ҳастӣ,
Чароғи ин базм то саҳаргоҳ зинда дорад мазори худро.
Ба хеш гар чашм мегушудӣ, чу мавҷи дарё гирех набудӣ,
Чӣ сеҳр кард орзуи гавҳар, ки ғунча кардӣ баҳори худро.
Ту шахси озоди парфишонӣ, қиёмат аст инки ғунча монӣ,
Фусурд худдорият ба ранге, ки санг кардӣ шарори худро.
Видои ороиши нигин кун, зи шарми домони ҳирс чин кун,
Мазан ба санг аз ҷунуни шуҳрат, чу номи анқо виқори худро.
Ба дар зан аз муддао чу Бедил, зи улфати ваҳми пуч бигсил,
Бар остони умеди ботил, хиҷил макун интизори худро [5, 188].

Дар саҳифаи нахусти ин нусха бо дастхатти худи Бедил чунин навишта шудааст: «Мусаввадаи ғазалиёти қадим ва ҷадид» ва дар сатри поёни он омада: «Аз ғарраи шаҳри рабеъулаввали санаи як ҳазору яксаду сию як ба таҳрир меафзояд, золика фазлуллоҳ вассалом». Аз ин матлаб чунин натиҷа ба даст меояд, ки баъд аз итмоми китобати нусха дар моҳи сафари 1131 ҳиҷрӣ, Бедил аз рабеъулаввали ҳамон сол ғазалҳои нав эҷоднамудаи худро дар ҳошияҳои самти чапи бархе аз сафаҳот бо хатти настаълиқ ва гоҳ шикастаи настаълиқ афзудааст. Ба таври миёна дар ҳар саҳифа ҳудуди ҳаждаҳ байт ҷойгир шудааст. Аммо сафаҳоте, ки дар онҳо мухаммасоти шоир китобат шудаанд, ҷадвали бештар ва абёти камтаре ғунҷонида шудааст. Тақрибан дар 230 саҳифа дастхатти Бедил дар ҳошия вуҷуд дорад, ки сабаби бештар шудани теъдоди абёт дар ин саҳифаҳо гаштааст. Тарқимаи нусха чунин мебошад: «Таммат билхайр. Понздаҳуми шаҳри сафар хатамаллоҳ билхайри ваззафар санаи 1131 як ҳазору яксаду сию яки ҳиҷрӣ муборак ба хатти аъҷазулибод Муҳаммадворис ибни Муҳаммадбоқири Сиддиқӣ ба итмом расид. Алҳамдулиллоҳи ало золик» [16, с.1690].

Чуноне, ки дар боло зикраш рафт, асли нусхаи мазкур дар китобхонаи Ризо воқеъ дар Ромпури Ҳиндустон нигаҳдорӣ мешавад. Хушбахтона чопи аксии он соли 2010 аз тарафи Алиризо Қазва дар шаҳри Теҳрон ба табъ расид. Дар ин нусха ғазалҳое ба чашм мерасанд, ки дар ҳеҷ як аз осори шоир чоп нашудаанд. Бедилпажуҳи тоҷик Бобобек Раҳимӣ дар нашрияи миллии адабии иттифоқи нависандагони Тоҷикистон «Садои шарқ» таҳти унвони «Яксаду ёздаҳ ғазали номатбӯъи Бедил» он ғазалҳоеро, ки дар ягон нашри маълуми осори шоир ба табъ нарасидаанд, пешкаши дӯстдорони Бедил намуд. Бобобек Раҳимӣ дар муқаддимаи мақола менависад: «Аз 252 ғазале, ки дар ҳошияҳои авроқи девон илова шудаанд, 147 адади онҳо дар нусхаҳои чопии девони Бедил, аз ҷумла, дар нашри кобулии ғазалиёти ӯ мавҷуданд. Вале 105-тои онҳо дар ягон нашри девон ё куллиёти шоир, аз ҷумла, дар нашри кобулии ғазалиёт, дида намешаванд. Илова бар ин, дар девони мураттаб низ шаш ғазали дигар ба назар расид, ки онҳо низ аз нашрҳои маълуми девони Бедил берун мондаанд. Бад-ин тариқ, дар нусхаи китобхонаи Ризо-Ромпури Ҳиндустон ҷамъан 111 ғазал мавҷуд аст, ки дар ягон нашри то кунун маълуми осори шоир ба назар намерасанд» [17, 104].

Нусхаҳое, ки дар боло ёдоварӣ кардем ба ҳукми муште аз хирвор ё қатрае аз баҳр буданд. Дар ҳаҷми як мақола воқеан имкон надорад, ки ҳамаи нусхаҳои маъруфу машҳури Абулмаонӣ Бедили Деҳлавиро тавсиф намоем ва ин амр худ як кори бисёр бузургу густардаеро талаб менамояд.

АДАБИЁТ

1. Деҳлавӣ, Бедил. Куллиёт. Тасҳеҳи Холмуҳаммади Хаста ва Халилуллоҳи Халилӣ. Ба кӯшиши Баҳман Халифаи Баноравонӣ. Иборат аз чаҳор ҷилд. Ҷ.1.-Бахши 2./ Бедили Деҳлавӣ.- Теҳрон: Талоя, 1389.— 802 с.
2. Раҳимӣ, Бобобек. Ошноӣ бо Бедил. –Душанбе: Ирфон, 2009. 568 с.
3. Шафеии Кадканӣ, Муҳаммадризо. Шоири оинаҳо (баррасии сабки ҳинди ва шеъри Бедил). –Теҳрон: Огоҳ, 1366. -338 с.
4. Айнӣ, Садриддин. Куллиёт, иборат аз понздаҳ ҷилд. –Душанбе: Ирфон, 1964. -436 с. ҷ. 11.
5. Маръашӣ Начафӣ, Сайидмаҳмуд. Феҳристи нусхаҳои хаттии Китобхонаи бузурги ҳазрати Оятуллоҳ Маръашӣ Начафӣ. – Эрон – Қум: 1380. ҷ. 29.
6. Маръашӣ Начафӣ, Сайидмаҳмуд. Феҳристи нусхаҳои хаттии Китобхонаи бузурги ҳазрати Оятуллоҳ Маръашӣ Начафӣ. – Эрон – Қум: 1380. ҷ.2.
7. Маръашӣ Начафӣ, Сайидмаҳмуд. Феҳристи нусхаҳои хаттии Китобхонаи бузурги ҳазрати Оятуллоҳ Маръашӣ Начафӣ. – Эрон – Қум: 1380. ҷ.11.
8. Дебоҷӣ, Сайид Иброҳим. Феҳристи нусхаҳои хаттии китобхонаи Нурбахш. –Теҳрон: 1350.
9. Хуйӣ, Али Садроӣ. Феҳристи нусхаҳои хаттии Китобхонаи Маҷлиси шурои исломӣ. – Эрон – Қум: Маркази мутолеот ва таҳқиқоти исломӣ, 1377. ҷ.36.
10. Феҳристи китобҳои хаттии Китобхонаи миллии Малик (зери назари Эраҷи Афшор ва Муҳаммадтақӣ Донишпажуҳ). –Теҳрон: 1354. ҷ.2.
11. Этте, Ҳерман. Феҳристи нусхаҳои хаттии форсии Китобхонаи Индия Оффис. –Оксфорд: 1903. ҷ.1.
12. Рё, Чарлз. Феҳристи нусхаҳои хаттии форсии Музеи Британия. –Лондон: 1882. ҷ.2.
13. Деҳлавӣ, Бедил. Тасҳеҳи интиқодии ғазалиёти Бедил бар асоси деринтарин ва боваритарин дастнависҳо / тасҳеҳ ва таҳқиқи Сайидмаҳдӣ Таботабоӣ, Алиризо Қазва. –Теҳрон: Шаҳристони адаб, 1392. -1025 с. ҷ.1.
14. Деҳлавӣ, Бедил. Девони Абулмаонӣ Мирзо Абдулқодир Бедили Деҳлавӣ: ба кӯшиши Алиризо Қазва. – Теҳрон: ширкати таовунии корофаринони фарҳангу ҳунар, 1388. -1776 с.

15. Абдулғанӣ. Аҳвол ва осори Мирзо Абдулқодири Бедил (тарҷумаи Мирмуҳаммад Осафи Ансорӣ). – Кобул: 1351. -449 с.
16. Деҳлавӣ, Бедил. Девони Абулмаонӣ Мирзо Абдулқодир Бедили Деҳлавӣ: ба кӯшиши Алиризо Қазва. – Теҳрон: ширкати таовунии корофаринони фарҳангу ҳунар, 1388. -1776 с.
17. Раҳимӣ, Бобобек. Яксаду ёздаҳ ғазали номатбӯъи Бедил. // Садои Шарқ. –Душанбе: 2015. №6. –С. 103-108.

ОПИСАНИЕ РУКОПИСИ ДИВАН БЕДИЛА В БИБЛИОТЕКАХ МИРА

В этой статье автор расматриветь представить письменную копию одного из самых известных поэтов в индийском стиле Мирза Абдулкадир Бедиль в библиотеках по всему миру. Хотя точное количество поэтических демонических копий неизвестно, автор попытался описать как можно больше известных библиотек Центральной Азии и бывшего Советского Союза, а также библиотек в Афганистане, Иране, Индии, Пакистане и некоторых европейских странах. По словам автора, большинство существующих копий не содержат всего волнения поэта. Многие из них являются поэтами и поэтами. В этой статье мы также дадим вам больше информации о некоторых книгах, которые были написаны во времена Бедила или о том, что история книги была очень близка к тому времени. Включая копию Библиотеки Свободы Мавлана Исламского Университета Алигарх и копию библиотеки в Ромпури, Индия, которая является одной из наиболее важных и надежных копий демонических произведений. Книга представляет собой двухтомник, завершенный Мохаммадвором Сиддики. В границах этих двух экземпляров мы находим газели, написанные самим Бедилом с клинописной линией, а затем ломаной противной линией.

Ключевые слова: *Диван Бедила, художественная литература, поэзия, письменная копия, поле, оригинал, текст, индиец.*

DESCRIPTION OF THE MANUSCRIPT SOFA BEDILA IN THE LIBRARIES OF THE WORLD

In this article, the author considers submitting a written copy of one of the most famous poets in Indian style, Mirza Abdulkadir Bedil, in libraries around the world. Although the exact number of demonic poetry copies is unknown, the author has attempted to describe as many well-known libraries in Central Asia and the former Soviet Union as possible, as well as libraries in Afghanistan, Iran, India, Pakistan and some European countries. According to the author, most of the existing copies do not contain all of the poet's excitement. Many of them are poets and poets. In this article we will also give you more information about some of the books that were written during Bedil's time or that the history of the book was very close to that time. Including a copy of the Mawlana Library of Freedom of the Aligarh Islamic University and a copy of the library in Rompuri, India, which is one of the most important and reliable copies of demonic works. The book is a two-volume book completed by Mohammadvor Siddiqi. Within the boundaries of these two copies, we find gazelles written by Bedil himself with a cuneiform line and then a broken opposite line.

Key words: *Bedila's sofa, fiction, poetry, written copy, field, original, text, Indian.*

Сведения об авторе:

Одинаев Одинамухаммад Ниёзович *- докторант (PhD) кафедры таджикского классического литературы Худжандского государственного университета им. академика Б.Гафурова; E-mail: oon01021987@gmail.com*

About the author:

Odinaev Odinamuhammad Niyozovich *- doctoral candidate (PhD), Department of Tajik Classical Literature, Khujand State University named after Academician B. Gafurov; E-mail: oon01021987@gmail.com*

УДК: 902 (575.3)

НЕКОТОРЫЕ АВЕСТИЙСКИЕ ГЕОГРАФИЧЕСКИЕ НАЗВАНИЯ ГОРНЫХ РАЙОНОВ СОВРЕМЕННОГО ТАДЖИКИСТАНА В ТРУДАХ РУССКИХ ДОРЕВОЛЮЦИОННЫХ УЧЕНЫХ*

Ходжаева Н.Дж.
Таджикский государственный педагогический университет им. С. Айни

В последние десятилетия в отечественной историографии возрос интерес к национальной истории. Этническая история таджиков и, особенно их происхождение, продолжает интересовать не только маститых ученых, но и молодое поколение. Немаловажную роль в решении вопросов этнической истории и этногенеза таджиков играет историческая география. Одним из ее направлений является локализация историко-культурных областей, племен и народностей, а также топонимов, оронимов и гидронимов Центральной Азии начиная с эпохи бронзы до средневекового периода. Следует отметить, что в эти исторические периоды границы между различными историко-культурными областями определялись по рекам, горам, морям и озерам. Так, в «Авесте», священной книге Зороастризма, религии древних иранских народов, в том числе и предков таджиков, с названиями основных гор, рек и морей связывались не только исторические события древности, но и естественные границы между различными племенными союзами и государственными образованиями и областями. Анализ «Авесты», показал, что его географический фон охватывает территорию Центральной Азии в пределах постсоветских центральноазиатских республик, Южного Казахстана, Афганистана и Восточного Ирана[39]. Это территория, где шел процесс сложения таджикского народа, а народы и племена, отмеченные в «Авесте» являются его предками.

Таким образом, локализация авестийской географии является одним из главных ключей в решении многих вопросов древней истории таджикского народа.

Следует отметить, что до настоящего времени исследователи, изучающие вопросы авестийской географии практически не обращали внимания на топонимию горных районов Центральной Азии, особенно Таджикистана и Афганистана. В период сложения «Авесты» территория этих государств входила в состав Бактрии, о которой говорится в источнике («Видевдат» 1.6) [1]. Исследования последних лет дали основание автору данной статьи утверждать, что изучение топонимии горных районов играет важную роль в локализации авестийской географии, особенно «Арианам-Вайджи», родины иранских народов, а также родины Заратуштры и зороастризма [39, с. 101-103, 109, 138, 159, 258-259, 289-291]. Однако следует отметить, что в советский период на территории Таджикистана названия многих топонимов, гидронимов и оронимов были изменены. Например, самый большой в мире ледник Федченко назывался Гармо. Таким образом, древние названия многих географических номиналов были утрачены, что осложняет отождествление авестийских географических названий. В связи с этим, важными являются отчеты русских ученых и составленные ими карты, которые помогают восполнить этот пробел.

Вторая половина XIX в. знаменует собой новую эпоху в истории народов Центральной Азии. С приходом в регион Российской империи кардинально меняется жизнь центральноазиатских народов. Территория Центральной Азии вызывает интерес не только у русского капитала, но и ученых, став своеобразной Меккой для русских исследователей. Научные интересы русских ученых касались всех сфер жизни народов региона, они первыми смогли осуществить разностороннее изучение истории центральнозиатских народов. Это были высокообразованные, трудолюбивые, прогрессивно настроенные люди. Бескорыстно и самоотверженно работая среди местных народов, русские ученые пытались облегчить их участь, стремясь распространить среди них современные знания. Работы русских ученых интересны тем, что они содержат факты не только по истории, культуре и быту народов Центральной Азии, но и по исторической географии региона.

В XIX в. в России начинает бурно развиваться востоковедение, особенно одно из его направлений – иранистика. В 1845 г. было основано Русское географическое общество, главной задачей, которого являлось освоение и изучение невиданных земель, в том числе и Центральной

* Сбор материала для данной статьи осуществлен в библиотеках и архивах Санкт-Петербурга при финансовой поддержке Международной Ассоциации по изучению ираноязычных сообществ – IASPS (International Association for the Study of Persianate Societies).

Азии. В изучении истории, культуры и быта центральноазиатских народов немалая заслуга принадлежит Русскому географическому обществу (РГО), в стенах которого работали многие именитые ученые, в том числе и востоковеды. Следует отметить, что среди тех, кто стоял у истоков РГО был Е.К. Мейендорф, который также участвовал в разработке его нового Устава. Еще в 1820-1821 гг. он посетил Бухару в составе первой дипломатической миссии во главе А.Ф. Негри. По возвращению в Санкт-Петербург, он написал монографию «Путешествие из Оренбурга в Бухару» [25], которая была издана на французском языке в Париже в 1926 г. В своем труде Е.К. Мейендорф впервые дает антропологическое описание таджиков, отделяя их от узбеков, отмечая европейские черты лица и красивый цвет кожи [25, с. 103-105]. Таким образом, благодаря монографии Е.К. Мейендорфа европейцы познакомились с таджиками – коренными жителями Центральной Азии. Следует отметить, что в своей монографии автор упоминает огромное количество топонимов, оронимов и гидронимов региона.

После присоединения Центральной Азии к России изучение региона начинает занимать важное место в научной деятельности многих русских ученых. У русских исследователей также возникает интерес к авестийской географии, особенно к локализации родины иранских народов и некоторых авестийских географических названий. В 1861 г. вышел первый русский перевод отрывков из «Авесты» с комментариями, осуществленный К.А. Коссовичем [18]. В своих критических замечаниях к изданию ученый обращается к отождествлению «Арианам-Вайджа»- airiianəm vaēǰah- или vaēǰō- [XXII]. Этим вопросом и отождествлением других географических названий, упоминаемых в «Авесте» занимались также Н.В. Ханыков [37, с. 24-28] , З.А. Рагозина [29, с. 76-77] и К.И. Иностранцев [16; 17].

Русские востоковеды сумели показать мировое значение истории и культуры народов региона, особенно таджиков. Среди них следует отметить известного путешественника и естествоиспытателя А.П. Федченко, который один из первых посетил Среднюю Азию после ее вхождения в состав Российской империи. Ученый отмечает, что таджики, принадлежащие к иранской расе, составляют первобытных жителей страны и до сих пор еще хорошо сохранили свой тип… [34, с. 39-40]. О том, что таджики выделяются среди народов Центральной Азии, пишут многие русские ученые, посетившие регион во второй половине XIX начале XX вв. Так, Д.Л. Иванов. посетив Восточную Бухару, вспоминает: «Взглянешь на таджика горца, – и прежде всего, сказывается раса: вы сразу видите, что это другой человек – не киргиз, не монгол. Правильные черты лица, открытие, прямо поставленные глаза, густые брови и бороды (часто русые волосы), другой склад всего корпуса, уже сразу отличают арийское племя» [15, с. 240]. Об арийском происхождении таджиков, также писали Н.А. Аристов [6, с. 71], В.П. Зайцев [14, с. 55], И. Минаев [26, с. 190], А. Серебренников [31, с. 68, 71] и многие другие русские ученые, неоднократно совершавшие поездки в Восточную Бухару с целью изучения истории, этнографии местного населения, а также географии, геологии, топонимии, флоры и фауны региона. Их отчеты издавались в «Известиях Р.Г.О.», «Отчетах и записках Императорского Русского географического общества», Военном журнале», «Инженерном журнале», «Русском антропологическом журнале», «Туркестанских ведомостях» и т.д.

Для исторической географии Центральной Азии исследования русских ученных ценны тем, что они с доскональной точностью отразили топонимию, орографию и гидрографию региона, в том числе и ее горных районов. В их отчетах упоминаются названия сел, гор, рек, перевалов, большинство из которых употреблялось местным населением и в древности, и в средневековье, и в новое время.

Таким образом, данные по топонимии, гидрографии и орографии, отраженные в трудах русских ученых второй половины XIX начала XX вв. явились весьма важной доказательной базой для отождествления некоторых авестийской географических названий. Так, многолетние исследования позволили нам прийти к заключению, что авестийские горы Хара Березаити – harā bərəzaitim отождествляются с Тянь-Шань – Памиро – Гиндукушской горной системой [38, с. 46-67; 39, с. 70-105]. Составная часть словосочетания Хара Березаити – bərəzaitim- – Березаити означает высокий [45, с. 949-950; 46, с. 299], то есть Высокая Хара, что подчеркивает значение гор Хара Березаити, как горной системы. При отождествлении гор Хара Березаити мы впервые обратили внимание на топонимию, орографию и гидрографию современного Таджикистана. Выяснилось, что «барз» и «варз» являются корнем некоторых географических названий Таджикистана. Например, река Варзоб и знаменитое Варзобское ущелье.

В отчетах русских ученых, посетивших Восточную Бухару во второй половине XIX начале XX вв. оказалось много свидетельств авестийского корня в топонимах, гидронимах и оронимах региона. Так, Е. Воронец, совершив путешествие на озеро Искандеркуль, отмечает ущелье Варзоб и селение Варзаминор, перевалы Барзи, Варзиканд и Варзор [10, с. 572]. А.П. Федченко, путешествуя по Верхнему Зарафшону, упоминает селения Варзиминор и Варзиканда [35, с. 6, 21]. И. Минаев, посетивший территорию по обе стороны верховья Амударьи, пишет о деревне Базарак в долине

реки Андароб (Ишкашимский р-он ГБАО). Ученый считает, что истинное его название – Барзаура, упоминаемая Птолемеем [25, с. 15]. На левом берегу Амударьи, то есть в Афганском Бадахшане И. Минаев обнаружил топоним Варзач [26, с. 45]. Н. Маев, побывав в Гиссарском крае, описывает горы Варзоб-тау [24, 198], Л.Н. Соболев, осуществив поездку по Заравшанскому округу, отмечает горы Дариварз, Барозгох, Барози Кампирак и Сари Вароз, а также местность Таги Бароз и Варзиканда [32, с. 182]. Д.Н. Логофет, съездив в горную Бухару, описывает селения Варзоб, Варзоб-Дар, Догана-Варзоб и реку Варзоб [22, с. 117; 23, с. 148]. Совершив поездку в Ягнобскую долину, В.И. Липский в своем отчете пишет, что одной из составляющих р. Ягноб является р. Барзенги [20, с. 192, 167, 184, 211, 214-215]. Ученый также упоминает «высочайшие пики Малый и Большой Барзенги, которые служат как бы столбами, сдерживающими напор всей системы ледников Барзенги» [20, 179, 183], а также перевал Барзенги [20, с. 182, 211] и село Сары-Вароз [20, с. 200]. О селении Варзиминор в Туркестанском хребте говорит Л.Ф. Костенко [19, с. 143]. Г.А. Аминов отмечает селение Варзиминор у впадения р. Фандарья в р. Зарафшон [2, с. 7-9, 34, 37; 3, с. 37]. Он уточняет месторасположение селения Варзиминор у берега Зарафшона на широкой площадке между подножием Туркестанского кряжа и рекой [3, с. 38]. Ученый упоминает также горный кряж Дари-Варз в Зарафшонском хребте [3, с. 25], речку Варзиминор [2, с. 39; 3, с. 39] и крепость с одноименным названием [3, с. 37].

Таким образом, анализ отчетов русских ученых, посетивших Восточную Бухару, показал наличие огромного количества топонимов, гидронимов и оронимов с корнем «барз» и «варз», а это территория современного горного Таджикистана, что подтверждает нашу точку зрения на локализацию авестийских гор Хара Березаити.

Со многими важнейшими историческими событиями у древних иранских народов связан авестийский гидроним Вахви-Датия – vaŋhuiiā̊ dāitiaiiā̊-, vaŋhuuī dāitī-, vaŋuhīmdāṯ, отождествляемый большинством ученых с Амударьей*. При его локализации сведения русских ученых также оказались весьма полезными. Так, М.С. Андреев обратил внимание на происхождение названия реки Пяндж, которая является одним из истоков реки Амударья. ученый пишет: «По объяснению ваханцев, река Пяндж получила свое название от того, что раньше реки этой не было, и Али приложил свою руку («пятерню») несколько выше Базаи-Гумбеза (верстах в шести, выше Базаи-Гумбеза к перевалу Вахджир). От отпечатков пяти пальцев Али и забили пять ключей, которые и составляют начало реки Аму, под названием Аб-и-Вахджир, по имени перевала. Другой вариант происхождения названия реки мне довелось слышать следующий: река называется так по имени пяти речек, образующих ее начало:

1) Оби-Бургель,
2) Аб-и-Иршод,
3) Аб-и-Вахджир,
4) Аб-и Куль-и-Андеман,
5) Аб-и-Лянгар (т.е. река Памир).

Хребет Гиндукуш известен среди таджиков под названием Ку-и-Дароз (Длинные горы). Река Пяндж известна у бадахшанцев под названием Дарья-и-Хому (т.е. Аму)…[4, с. 114]. Таким образом, М.С. Андреев первым упоминает топоним и гидроним Вахджир, откуда берет свое начало Амударья. В «Авесте» эта река имеет название Вахви-Датия. Другой русский ученый А.А. Бобринский также отмечает, что истоком Пянджа является р. Вахджир, берущая свое начало в ледниках у перевала Вахджир в отрогах хребтов Музтаг и Тагтумбаш Памир на южной границе Малого Памира [7, с. 1-2]. Таким образом, один корень слов Вахджир и Вахви позволяет окончательно обосновать отождествление авестийской Вахви-Датии с Амударьей.

В «Авесте» упоминается еще одна река, с которой также связаны исторические события иранских народов в древности – это река Ранха-raŋhā. Автор статьи отождествляет ее с Сырдарьей [38, с. 203. 79-89; 39, с. 130-144]. Оказалось, что в топонимии и гидрографии современного горного Таджикистана встречаются названия с корнем «ранг», который прослеживается в авестийской реке Ранха-raŋhā. Об этом свидетельствуют также русские ученые. Так, один из членов-учредителей РГО П.А. Чихачев, в 1848 г. посетил Памир. Цель его поездки заключалась в выяснении истоков Амударьи. По возвращению в Санкт-Петербург, ученый издает небольшую брошюру [43], в которой описывает историю Памира с древнейших времен. Следует подчеркнуть, что П.А. Чихачев впервые отмечает геополитическое значение Памира для Российской империи как региона, где неизбежно должны столкнуться интересы России и Великобритании за влияние в Центральной Азии. Среди географических названий региона ученый упоминает озеро Рангкуль [43, с. 17], которое сохранило свое название до наших дней. Об этом озере также пишут И. Минаев [26, с. 21, 212] и Л.Ф. Костенко [19, с. 143]. И. Минаев отмечает также топонимы Ранг и Рангал в Афганском

* Об отождествлении реки см.: [39, с. 105-134]

Бадахшане [26, с. 213]. М.С. Андреев во время своего путешествия в Бадахшан в 1902 г. на его Бухарской территории (Вахан и Ишкашим Горно-Бадахшанской автономной области) зафиксировал топоним Выранг [5, с. 39]. Заметим, что знаменитый буддистский монастырь Вранг находится в этом селе. В.И. Липский упоминает р. Рангоб у южного склона хребта Петра Великого [21, с. 607], а также реку и село Оби-Заранг недалеко от Каратага (Гиссарский хребет) [20, с. 104] и реку Рангшута, один из притоков верховья реки Ягноб (Зарафшанский хребет) [20, с. 167].

Таким образом, перечисленные нами факты из отчетов русских исследователей дает еще одно основание подтвердить нашу точку зрения на отождествление авестийской Ранхи с Сырдарьей

Одним из самых дискуссионных вопросов авестийской географии является вопрос локализации родины пророка Заратуштры, основателя Зороастризма. Автор статьи поддерживает точку зрения Ю.Якубова и Ф.Грене, которые локализуют родину Заратуштры в Афганском Бадахшане [44, с. 35-45; 12, с. 254-256; 13, с. 22-26; 47, с. 200; 49, 24, 28; 39, 280-305]. Ю. Якубов при локализации родины пророка первым обратил внимание на топонимию горного Таджикистана и Северного Афганистана. В «Авесте» упоминается Заратуштровская Рага-raγā («Ясна» 19.18), то есть область, где родился пророк. Там же говорится, что дом отца Заратуштры стоял на вершине горы на берегу реки Дареджи-Drəja («Видевдат» 19.4, 11). Опираясь на сведения «Авесты» и пехлевийских источников Ю. Якубов отмечает, что в Дарвазской части современного Афганского Бадахшана есть селение под названием Дуродж, которое расположено на берегу реки с аналогичным названием [44, с. 36]. Особое внимание исследователь обратил на топонимию Бадахшана – как Таджикского, так и Афганского. Он отмечает топонимы в Дарвазе, имеющие в корне слово Раг: Пуштароғ, Пастироғ, Кумроғ, Роғак, Зингроғ, Роғ* Роғистон, Хумроғ, Биброғ, Нимроғ, Шидроғ, Шавдроғ. Толкование слова как «подножие горы» соответствует расположению указанных топонимов [12, с. 255; 13, 22]. Он также обратился к диалектам таджикского языка в Дарвазе, в котором сохранились авестийские слова [13, с. 255-256]. Анализ источников – и зороастрийских, и средневековых арабских, и персидских, а также изучение топонимии региона позволили Ю. Якубову прийти к заключению, что река Даредж находится в Дарвазской части Афганского Бадахшана. Ф. Грене отмечает, что авестийская Рага находится в Афганском Бадахшане [47, с. 200; 48, 24, 28]. К такому заключению ученый пришел в результате анализа записок китайского путешественника Сюань Цзана (602-644), который упоминает о существовании в начале VII в. в Афганском Бадахшане самостоятельной политической единицы под названием Раґа [48, с. 24].

Заметим, что русские ученые и путешественники в своих отчетах упоминают топонимы «роғ» и топонимы имеющие корень «роғ». Так, И. Минаев, который, как мы отмечали выше, посетил правобережье и левобережье верховья Амударьи. Он отмечает, что одним из политических объединений (округов) Бадахшана (Афганский) является Рага на севере [26, с. 45]. Он также пишет о горном перевале Рагх [26, с. 213]. Н. Богоявлинский, посетивший верховья Амударьи, отмечает селение Рога в долине реки Хингоу [8, с. 11-12, 14]. В.И. Липский упоминает кишлак Рога, расположенный по обе стороны реки Арзынг (исток реки Обихингоу) [21, с. 636]. Следует также отметить, что селение Лянгар-Рогиф расположено у выхода из гор речки Оби-Лянгари [3, с. 51-52], а на левом берегу Зарафшона находится село Роғ, там же протекает небольшая река с одноименным названием [2, с. 19, 58]. Интересное сообщение имеется у М.С. Андреева. Так, ученый отмечает, что в старое время Вахан делился на отдельные административные единицы – «сада» и упоминает сад Иштираг [4, с. 112].

Таким образом, свидетельство русских ученых о наличии в горной Бухаре и Афганском Бадахшане топонимов и гидронимов Роғ и географических названий, имеющих корень «роғ» является еще одним неопровержимым доказательством локализации родины Заратуштры в Дарвазской части Афганского Бадахшана.

Обратим внимание на еще одно географическое название в «Авесте» – это ороним Ишката-iškata из списка названий гор в «Замйад-яште» (19.3). В источнике с одноименным же названием упоминается горная страна Ишката Парутская («Михр-яшт» 10.14). Существует несколько точек зрения на локализацию этой горы. Одна из них – это гора находится на Памире [11, с. 136], по другой – в Гиндукуше [36, с. 75], по третьей – в Афганском Бадахшане [27, с. 114; 28, с. 52]. Для нашего исследования оказалась интересной точка зрения В.И. Бушкова, который пишет, что на берегу реки Заравшан при подъеме на Шахристанский перевал расположено небольшое селение Хушекат (Айнинский р-он Согдийской области Республики Таджикистан [30, с. 226]. В раннем средневековье это название звучало как Ишката [33, с. 30] и толкуется как «белый город». Следовательно, Ишката локализуется в системе Туркестанского хребта [9, с. 62-63].

Обратимся к отчетам русских ученых, где мы нашли важную информацию. Так, в одной из своих статей Г.А. Аминов отмечает перевал Ахба-Хишкат, который находится на пути из долины

* Название одного из районов с одноименным административным центром провинции Бадахшан.

Заравшана в Санзар, Ура-Тюбе (ныне Истаравшан) и Ходжент [3, с. 89]. В другой статье он уточняет, отмечая, что перевал Хишкатский – это Шагристанский перевал [2, с. 25]. Обратим внимание на толкование слова «Ишката» как «белый город». Действительно, местность, где расположено селение Хушекат, издалека выглядит как белая земля. На наш взгляд, следует обратить внимание на данное совпадение.

Поговорим еще об одном авестийском ороним – горе Сиёмака-siiāmaka («Замйад-яшт» 19.5). Исследователи отождествляют этот ороним с горой Сиёхманд на северо-западе Афганистана*. Известно, что гора с таким же названием имеется и в Дарвазском хребте, а также в Раште. Вот, что об этом пишет В.И. Липский: «Перевал Заркамар (Золотой пояс) находится в том меридиональном отроге Гиссарского хребта, который разделяет систему р. Канязь от системы р. Сарбуха (притока р. Сурхоб). На картах этот отрог был или совсем не обозначен, или наверно, но все-таки, назван Сиёх-кух (Куги-Тавды), или двумя именами Сиёх-кух и Куги-Тавды. Нам не приходилось слышать этих названий, потому что у туземцев никогда нет одного названия для всего хребта или более или менее сложной системы гор, точно также как нет одного названия одной и той же реки. Возможно, что такое название (Сиёх-кух) существует и, принимая во внимание, что в системе р. Канязь никто не был – очевидно, что это название могло быть услышано лишь от жителей восточного склона отрога, то есть каратегинцев» [20, с. 226]. В.И. Липский также упоминает реку Сиёх-кух, которая является притоком реки Сорбо [20, с. 205-206, 253]. Думается, что следует обратить внимание на приведенные сведения В.И. Липского.

Итак, нами был проведен анализ отчетов русских ученых, посетивших Центральную Азию во второй половине XIX начале XX вв. В результате изучения представленных ими данных по топонимии, гидрографии и орографии Восточной Бухары, а также ряда районов Северного Афганистана, автору статьи удалось подкрепить свои предположения на отождествление авестийских гор Хара Березаити, рек Вахви-Даити и Ранха. Более того, благодаря отчетам русских ученых мы смогли впервые представить авестийские географические названия территории современного горного Таджикистана, которые в настоящее время утрачены.

ЛИТЕРАТУРА

1. Авеста в русских переводах (1861-1996). Сост., общ. ред. примеч., справочный раздел И.В. Рака. – СПб.: «Журнал Нева», «Летний Сад», 1998. – 480 с.; Авесто: Куҳантарин сурудҳо ва матнҳои эрони. Гузориш ва пажуҳиши Ҷ. Дустхоҳ. – Душанбе, 2001. – 792 с.; Электронный ресурс: http://titus.uni-frankfurt.de/texte/etsc/iran/airan/ avesta/avest.htm
2. Аминов Г.А. Военно-топографические заметки о местности, исследованной Искандеркульской экспедицией / Г.А. Аминов. – СПб.: Тип. К.В. Трубникова, 1873. – 105 с.
3. Аминов Г.А. Военно-топографический очерк горной страны верховьев р. Заравшана / Г.А. Аминов // материалы для статистики Туркестанского края. – Спб., 1874. – Вып. III. – С. 1-105.
4. Андреев М.С. Поездка из Индии в Туркестан сухим путем в 1907 г. (дневник) / М.С. Андреев // Архив востоковедов ИВР РАН. Ф.3. Оп. 1. Ед. хр. 20. 153 л.
5. Андреев М.С., Половцев А.А. Материалы по этнографии иранских племен Средней Азии: Ишкашим и Вахан / М.С. Андреев, А.А. Половцев // СМАЭ. – 1911. – № 9. – С. 4-41.
6. Аристов Н.А. Этнические отношения на Памире и в прилегающих странах по древним, преимущественно китайским, историческим известиям. (Продолжение) / Н.А. Аристов // Русский антропологический журнал. – 1900. – Кн. 20, № 4. – С. 62-197.
7. Бобринский А.А. Горцы верховьев Пянджа (Ваханцы и Ишкашимцы). Очерки быта по путевым заметкам / А.А. Бобринский. – М.: Тип. А.А. Левинсона, 1909. – 150 с.
8. Богоявлинский Н. По верховьям р. Аму-Дарьи (Долины р. Хингоу и Ванджа) / Н. Богоявлинский. М.: товарищество тип. А.И. Мамонтова, 1901. – 26 с.
9. Бушков В.И.К проблеме топонимов Авестийских гимнов / В.И. Бушков // ЭО. – 1997. – № 1. – С.60-69.
10. Воронец Е. Искандер-кульская экспедиция в 1870 г. / Е. Воронец // Инженерный журнал. – 1871. – № 5. – С. 547-586.
11. Дьяконов И.М. Восточный Иран до Кира / И.М. Дьяконов // История Иранского государства икультуры. – М.: Наука, 1971. – С. 122-154.
12. Ёкубов Ю. Давлати Каёниён / Ю. Якубов. – Душанбе: «ЭР-граф», 2012. – 543 с.
13. Ёкубов Ю. Зардушт аз Кӯҳистони бохтари шарқи буд / Ю. Якубов // Мероси Ниёгон. – 2014. – № 16 (1). – С. 18-27.
14. Зайцев В.П. Памирская страна – центр Туркестана. Историко-географический очерк (с картой) / В.П. Зайцев. – Новый Маргелан: Типогр. ферганского обл. правл., 1903. – 78 с.
15. Иванов Д.Л. Путешествие на Памир /Д.Л. Иванов // Известия Р.Г.О. – Т. XX. – Вып. 3. – 1884. – С. 268-274.
16. 16. Иностранцев К.А. О домусульманской культуре Хивинского оазиса / К.А. Иностранцев // ЖМНП. – 1911. – Ч.

* Точки зрения на локализацию горы Сиёмака см.: [39, с. 154-155]

XXXI (новая серия). – С. 284-318).
17. Иностранцев К.А. Река Ёрāн-Вэджа в парсидской традиции / К.А. Иностранцев // ИРАН. – 1917. – Сер.VI. № 12. – С. 891-895.
18. Коссович К.А.Четыре статьи из Зендавесты, с присовокуплением транскрипции русского и латинского переводов, объяснения, критических примечаний, санскритского перевода и сравнительного глоссария / К.А. Коссович. – Спб,: Типогр. Императорской Академии, 1861. – 159 с.
19. Костенко Л.Ф. Туркестанский край. Опыт военно-статистического военного округа. Материалы для географии и статистики России / Л.Ф. Костенко. – Спб.: Тип. и хромолит. А. Траншеля, 1880. – Т. I. – 302 с.
20. Липский В.И. Горная Бухара. Результаты трехлетних путешествий в среднюю Азию в 1896, 1897 и 1899 году. Ч. I. Гиссарская экспедиция 1896 г. / В.И. Липский. – СПб.: Тип.-лит.: «Герольда». 1902. – 318 с.
21. Липский В.И. Горная Бухара. Результаты трехлетних путешествий в среднюю Азию в 1896, 1897 и 1899 году. Ч. III. Хребет Гиссарский и Восточная Бухара: Хребет Дарвазский, Мазарский и Петра Великого / В.И. Липский. – 1899. СПб. : Тип.-лит.: «Герольда», 1905. – С. 547-735.
22. Логофет Д.Н.Очерки Горной Бухары. По реке Варзоб-Дарья / Д.Н. Логофет // Военный сборник. – 1913. –№ 11. – С. 113-128.
23. Логофет Д.Н. Очерки Горной Бухары. По реке Варзоб-Дарья / Д.Н. Логофет // Военный сборник. – 1913. – № 12. – С. 147-156.
24. Маев Н. Очерки Гиссарского края / Н. Маев // Материалы для статистики Туркестанского края. – 1879. – Вып. 5. – С. 130-255.
25. Мейендорф Е.К. Путешествие из Оренбурга в Бухару / Е.К. Мейендорф. – М.: Наука, 1975. – 182 с.
26. Минаев И. Сведения о странах по верховьям Аму-Дарьи (по 1978 год) / И. Минаев. – СПб.: Тип. В.С. Балашова,1879. – 270 с.
27. Пьянков И.В. Аскатаки-скифы и восточные каспии / И.В. Пьянков // Памироведение. – Душанбе, 1984. – Вып. 1. – С. 107-120.
28. Пьянков И.В. Ариана по свидетельствам античных авторов / И.В. Пьянков // Восток. – 1995. – № 1. – 39-55.
29. Рагозина З.А. Исторія Мидіи, второго Вавилонского царства и возникновенія Персидской державы / З.А. Рагозина. – СПб.: Изданіе А.Ф. Маркса, 1903. – 537 с.
30. РСС Точикистон. Таҳсимоти маъмурӣ-территориявӣ, то 1 январи соли 1978. – Душанбе: Ирфон, 1978. – 335 с.
31. Серебренников А. Очерк Памира / А. Серебренников. – Спб.: Типогр. глав. упр. уделов, 1900. – 80 с.
32. Соболев Л.Н. Географические и статистические сведения о Зеравшанском округе с приложением списка населенных мест Округа / Л.н. Соболев // Записки Императорского Рус. геогр. о-ва по отд. статист. – Спб.: ИмПер. АН, 1874. – С. 163-718.
33. Согдийские документы с горы Муг. Вып. 3. Хозяйственные документы. Чтение, пер. и коммент. М.Н. Боголюбова и О.И. Смирновой. – М.: Изд-во Вост. лит., 1963. – 132 с.
34. Федченко А.П. Первый отчет Туркестанской ученой экспедиции Императорского общества любителей естествознания, антропологии и этнографии (с 23 октября 1868 г. по 15 апреля 1869 г.) / А.П. Федченко // Московские университетские известия. – М., 1869. – № 7.
35. Федченко А.П. Краткий отчет о путешествии в бассейн верхнего Зарафшана в июне 1870 г. / А.П. Федченко // Изв. о-ва любителей естествознания, антропологии и этнографии. – 1872. – Т.10. – Вып. 1. – С. 1-25.
36. Фрай Р. Наследие Ирана / Р.Фрай. – М.: Изд-во Вост. лит., 1972. – 467 с.
37. Ханыков Н.В. См.: Риттер К. Иран. Пер. Н.В. Ханыкова. – СПб.: Изд. Имп. Р.Г.О., 1874. – С. 24-28.
38. Ходжаева Н. локализация авестийских гор Хара березаити, рек Вахви-Даити, Ранха и моря Ворукаша / Н. Ходжаева. – Душанбе: Дониш, 2003. – 135 с.
39. Ходжаева Н.Дж. Историческая география Центральной Азии в доисламский период / Н.Дж. Ходжаева. – Душанбе: Дониш, 2017. – 380 с.
40. Ходжаева Н. Поездки М.С. Андреева на Памир в 1902 и 1907 гг. // Научный вклад М.С. Андреева и А.А. Семенова в изучение истории и этнографии таджикского народа / Н. Ходжаева. Международная научно-теоретическая конференция. Душанбе, 23 октября 2018 г. – Душанбе, 2019. – С. 158-165.
41. Ходжаева Н. Топонимика, орография и гидрография современного Таджикистана в трудах русских исследователей второй половины XIX – начала XX вв. / Н. Ходжаева // Вклад российской науки в изучение уникального историко-культурного и природного богатства Таджикистана / Сборник материалов Международной научной конференции , посвященной 200-летию российского востоковедения (г. Худжанд, 23 ноября 2018 года). Серия «Евразийский перекресток». Вып. 11. – Оренбург ООО ИПК «Университет», 2019. – С. 19-25.
42. Ходжаева Н. Топонимика горных районов Таджикистана в контексте изучения географии Авесты / Н. Ходжаева //Актуальные проблемы Иранской филологии. К 90-летию доктора филологических наук, профессора Рахима Халиловича Додыхудоева. – Душанбе, 2019. – С. 98-106.
43. Чихачев П.А. О исследование вершин Сыр и Аму-Дарьи и нагорной площади Памира / О.П. Чихачев. – СПб.: Тип. Второго Отделения Собств. Е.И.В. Канцелярии, 1848. – 32 с.
44. Якубов Ю. К проблеме времени и места рождения Заратуштры / Ю. Якубов // Авеста в истории и культуре Центральной Азии. – Душанбе, 2001. – С. 23-47.

45. Bartholomae Chr. Altiranisches Wörterbuch / Chr. Bartholomae. – Srassburg:» Verlag Von Karl J. Trübner, 1904. – 2000 sp.
46. Bailey H.W. Dictionary of Khotan Saka / H.W. Bailey. – Cambridge: Cambridge Univ. Press, 1979. – 599 p.
47. Grenet F. Zoroastre au Badakhshân / F. Grenet // Studia Iranica. – 2002. – Tome 31, fascicule 2. – P. 193-214.
48. Grenet F. Zarathustra's Time and Homeland. Geographical Perspectives / F. Grenet // The Wiley Blackwell Companion to Zoroastrianism. Ed. by M. Stausberg, Y. S-D. Vevaina. – London: John Wiley & Sons, Ltd., 2015. – P. 21-29.

НЕКОТОРЫЕ АВЕСТИЙСКИЕ ГЕОГРАФИЧЕСКИЕ НАЗВАНИЯ ГОРНЫХ РАЙОНОВ СОВРЕМЕННОГО ТАДЖИКИСТАНА В ТРУДАХ РУССКИХ ДОРЕВОЛЮЦИОННЫХ УЧЕНЫХ

В статье анализируются отчеты русских ученых, посетивших Центральную Азию во второй половине XIX начале XX вв. В результате изучения представленных ими данных по топонимии, гидрографии и орографии Восточной Бухары, а также ряда районов Северного Афганистана, автору статьи удалось подкрепить свои предположения на отождествление авестийских гор Хара Березаити, рек Вахви-Даити и Ранха. Более того, благодаря отчетам русских ученых в статье впервые представлены авестийские географические названия территории современного горного Таджикистана, которые в настоящее время утрачены.

Ключевые слова: *Центральная Азия, топонимы, оронимы, гидронимы, локализация, отождествление, русские ученые, авестийская география, горный Таджикистан, Афганский Бадахшан.*

SOME AVESTAN GEOGRAPHICAL DENOMINATIONS OF MOUNTAIN AREAS OF MODERN TAJIKISTAN IN THE WORKS OF RUSSIAN PRE-REVOLUTIONARY SCIENTISTS

The reports of Russian scientists who visited Central Asia in the second half of the 19th-early 20th centuries are explored in this article. As a result of studying their record in place names, hydrography and orography of Eastern Bukhara, as well as some areas of Northern Afghanistan, the author was able to back up their assumptions for the identification of the Avestan Harā bərəzaitim mountains, the Vaŋhuiiā̊ dāitii and Raŋhā rivers and the Vouru-kaša sea. Moreover, due to the reports of Russian scientists, the article presents for the first time the Avestan geographical denominations of the territory of modern mountainous Tajikistan, which are now lost.

Keywords: *Central Asia, toponyms, oronyms, hydronyms, localization, identification, Russian scientist, Avestan geography, mountainous Tajikistan, Afghan Badakhshan.*

Сведения об авторе:

Ходжаева Наргис Джомиевна *- доктор исторических наук, доцент кафедры истории таджикского народа Таджикского государственного педагогического университета им. С. Айни, E-mail:rangha@mail.ru*

About the author:

Khojaeva Nargis Jomievna *- Doctor of Historical Sciences, Associate Professor of the Department of History of the Tajik People, S. Aini Tajik State Pedagogical University, E-mail: rangha@mail.ru*

АЗ ТАЪРИХИ ПАЙДОИШ ВА ТАШАКУЛИ СТАНДАРТҲО

Бобоев Х.Ю., Кабиров Ф.О.
Донишгоҳи технологии Тоҷикистон

Мафҳуми стандартонӣ ҳанӯз дар замонҳои қадим пайдо шуда, баробари рушди истеҳсолот такомул ёфтааст. Замоне, ки мафҳуми стандарт (*анг. standard - меъёр, миқёс, намуна, намунаи муқаррарашуда*) қабул нашуда буд, дар Миср тахтасангҳои калони сунъӣ барои бунёди аҳромҳо, дар Рим бошад, лӯлаи хатҳои обгузар ба сифати стандарт истифода мешуданд. [5, с.14]

Инқилоби Октябр (7 ноябри соли 1917) дар таъриҳи инсоният дигаргуниҳои куллӣ ворид намуд. Дар солҳои Ҳокимияти Шӯравӣ истеҳсоли ҳама гуна маҳсулоти истеъмолӣ бо суръати баланд рушд ёфта, захираҳои иқтисодии мамлакат афзоиш ёфтанд. Иттиҳоди Шӯравӣ ҳиссаи панҷуми маҳсулоти саноатии ҷаҳонро истеҳсол мекард. Стандартонии давлатӣ низ маҳз аз даврони шӯравӣ ибтидо гирифта, роҳи тӯлониро тай кардааст. Нахустин санади давлатӣ «Дар бораи ҷорӣ намудани низоми байналхалқии ченакҳо ва андозаҳо» (14 сентябри соли 1918), ки аз он рушди стандартонӣ дар ИҶШС ибтидо мегирад, аз ҷониби В.И. Ленин ба имзо расида буд. Дар соли 1923 Кумитаи меъёрҳо ва стандартҳо асос ёфт.

Дар Иттиҳоди Шӯравӣ, ки сохтори махсуси сиёсӣ ба ҳисоб мерафт, низоми мутамаркази стандартонӣ таъсис ёфта, рушд кард. Дар соли 1923 дар назди Комиссариати Халқии нозироти

коргарону деҳқонон Бюрои стандартонӣ, ки ба он вазифаи омодасозии пешниҳодҳо ҷиҳати таъсис додани мақомоти марказии роҳбарикунандаи стандартонӣ вогузор шуда буд, ташкил ёфт. Пас аз як сол бо ташаббуси Ф.Э. Дзержинский Бюрои стандартонии саноатӣ таъсис меёбад. Дар он зиёда аз 100 комиссияҳои корӣ оид ба ҳамаи соҳаҳои саноатӣ фаъолият мекарданд. Дар ин комиссияҳо мутахассисони баландихтисос, ки илм, муассисаҳои олии таълимӣ ва муассисаҳои гуногунро намояндагӣ мекарданд, иштирок доштанд.

15 сентябри соли 1925 дар асоси Қарори Шӯрои Халқии Комиссарони ИҶШС органи умумииттифоқӣ дар соҳаи стандартонӣ – Кумитаи стандартонӣ дар назди Шӯрои Меҳнат ва Муҳофизат (СТО-ШММ) таъсис дода шуд, ки раиси он арбоби барҷастаи сиёсӣ В.В.Куйбышев таъин гардид. В.В.Куйбышев дар чунин ақида буд, ки «кор дар соҳаи стандартонӣ бояд на танҳо бо хоҷагии халқ мутаносибан рушд ёбад, балки бояд аз он пеш гузарад». [1, с.35].

Бояд қайд кард, ки дар давраи пеш аз Кумитаи стандартонӣ ва баъд аз таъсисёбии он аксари арбобони машҳури давлатӣ, олимон, роҳбарони хоҷагӣ, метрологҳо бисёр масоили ба коркард, ҷорӣ кардан ва риояи стандартҳо, беҳтар кардани сифати маҳсулот, нақши стандартонӣ ва метрология ҷиҳати ҳалли вазифаҳои муҳимми иқтисодӣ ва хоҷагӣ рабтдоштаро, ки бидуни ҳалли бомуваффақиятонаи онҳо нақши стандартониро дар рушди ҷамъият тасаввур кардан номумкин буд, ба миён гузоштанд.

Аз ҷумлаи нафароне, ки бо гузоришҳо, корҳои тадқиқотӣ, фаъолияти ташкилӣ ва амалии худ ҷиҳати рушди стандартонӣ ва метрология дар тӯли 85 сол саҳми босазо гузоштаанд, арбобони давлатӣ, назири В.В.Куйбышев (раиси якуми Кумитаи стандартонӣ), Ф.Э.Дзержинский, А.В.Луначарский, Н.А.Семашко; роҳбарон ва муассисони стандартонӣ – А.К.Гастева, А.Е.Вяткин, В.В.Бойцов; олимони бузург – академикҳо Г.М.Кржижановский, И.П.Бардин, Е.А.Чудаков, Д.П.Коновалов, Н.С.Курнаков, М.А.Шателин ва бисёр дигаронро қайд кардан мумкин аст.

Яке аз нахустин иқдом Кумитаи стандартонӣ дар санаи 7 майи соли 1926 тасдиқи расмии аввалин стандарти умумииттифоқӣ – ОСТ 1 «Гандум. Навъҳои селексионии арзан. Намудҳо» маҳсуб меёбад. Дар се соли баъдӣ зиёда аз 300 стандартҳои умумииттифоқӣ ба маҳсулоти озуқавӣ (нон, намак, равған), маҳсулоти саноати кимиёӣ, пахта, нафт, объектҳои сохтмонӣ ва ғайра тасдиқ гардиданд. Дар давоми шаш сол баъд аз тасдиқи нахустин стандарти умумииттифоқӣ, Кумита 4114 стандартҳои дигарро тасдиқ намуд.

Дар охири солҳои 20-ум чораҳои андешидашуда ҷиҳати рушди стандартонӣ натиҷаҳои назаррас ба бор оварданд. Низоми стандартонии умумидавлатии мукамал, ки тамоми соҳаҳои хоҷагии халкро фаро мегирифт, таъсис ёфт.

Бо дарназардошти нақши ниҳоят муҳимми стандартонӣ ва метрология дар давраи индустриякунонии мамлакат, дар соли 1930 бо қарори Шӯрои Комиссарони Халқ аз 6 август, таҳти № 266 «Муқаррарот оид ба Кумитаи умумииттифоқии стандартонӣ (ВКС) дар назди Шӯрои Меҳнат ва Муҳофизат», ки тибқи он Кумитаи мазкур ба мақоми олии на танҳо стандартонӣ, балки метрология дар мамлакат табдил меёбад, тасдиқ гардид. [1, с.42].

Баъд аз як сол палатаҳои ҷумҳуриявии андоза ва вазн барҳам дода шуда вазифа ва амволи онҳо ба кумитаҳои стандартонии ҷумҳуриҳои иттифоқӣ дода шуда, Палатаи асосии андоза ва вазнҳо ба Институти илмӣ-тадқиқотии умумииттифоқии метрология ва стандартонӣ (ВИМС) табдил меёбад.

Нимаи дуюми солҳои 30-юми асри ХХ давраи парокандашавии стандартонӣ маҳсуб меёбад. Дар соли 1936 Кумитаи умумииттифоқии стандартонӣ барҳам дода шуда, ҳуқуқи тасдиқи стандартҳоро Шӯрои Комиссарони Халқ (ШКХ) ва кумитаҳо оид ба стандартонӣ соҳиб гардиданд. Дар ибтидо ҳуқуқи тасдиқи стандартҳо ба панҷ кумитаҳои халқӣ – Кумитаи халқии саноати вазнин, Кумитаи халқии саноати сабук, Кумитаи халқии саноати хӯрокворӣ, Кумитаи халқии ҷангал ва Кумита оид ба тайёр кадани маҳсулоти хоҷагии қишлоқи назди ШКХ ИҶШС дода шуд. Баъдтар шумораи онҳо афзоиш ёфт.

Таҳаввулоти мазкур ҳадафи рушди бештари стандартониро дар маҳалҳо пайгирӣ мекард. Вале сол то сол ноқисиҳои ғайримутамарказ будани стандартонӣ бараъло рӯшан мегардид. На ҳама вақт манфиатҳои умумии хоҷагии халқ ба инобат гирифта мешуданд. Объектҳои стандартонӣ дар байни кумитаҳои халқӣ аниқ тақсим нашуда буданд, ки дар натиҷаи он стандартҳо такрор меёфтанд ва ё дар бисёр объектҳои муҳим стандартҳо умуман вуҷуд надоштанд. Бо дарназардошти ин дар соли 1939 дар анҷумани XVIII ВКП(б) – КУҲ(б) ҷиҳати ногузирии ба тартиб овардани стандартонӣ қарор қабул гардид.

Дар соли 1940 стандартҳо унвони стандартҳои давлатӣ (ГОСТ)-ро гирифтанд. Дар ибтидои Ҷанги Бузурги Ватанӣ дар Шӯравӣ қариб 8600 стандартҳо барои соҳаҳои гуногуни истеҳсолот амал мекарданд. Ҷанг бо назардошти зарурати сарфаи захираҳои моддӣ, таъмини васеи истеҳсоли техникаи ҳарбӣ бозсозии ногаҳониро дар соҳаи стандартонӣ тақозо мекард. Дар давраи ҷанг стандартҳо ба дастгоҳҳои муҳаррикҳои газӣ, механизмҳо ҷиҳати ба кор даровардани муҳаррикҳо, инчунин сандартҳо ба қисмҳои эҳтиётии мошинҳо тасдиқ гардиданд. Стандартонии гудозиши

такрории маснуоти алюминӣ ва биринчӣ ҷиҳати сарфаи нерӯ ва ашёи хом нақши ниҳоят муҳим дошт. Ҷорӣ кардани стандартҳо ба маснуоти киштисозӣ, ки ба сарфаи метал имкон дод, самараи бузурги иқтисодӣ маҳсуб меёфт.

Яке аз афзалиятҳои яроқи шӯравӣ истеҳсоли васеъ дар муддати кӯтоҳтарин ва таъмири осони онҳо ба ҳисоб мерафт. Танкчиёни шӯравӣ имкон доштанд, ки дастгоҳҳо ва яроқҳои хешро дар шароитҳои сахрӣ таъмир намоянд. Бо назардошти ҳаводиси ҳарбӣ шуъбаҳои стандартонии танксозӣ, нақлиёти мошинӣ, аслиҳа ва самолётсозӣ таъсис дода шуд.

Самти муҳимми фаъолияти стандартонӣ сарфаи бузурги захираҳои сӯзишворӣ ба ҳисоб мерафт.

Баъд аз ҷанг соҳаҳои гуногуни хоҷагии халқ, ба амсоли кимиё, металлургия, мошинсозӣ бо суръати баланд рушд ёфтанд, ки боиси инкишофи стандартонии соҳавӣ ва заводӣ гардиданд. Дар соли 1954 дар назди Шӯрои Вазирони ИҶШС кумитаи стандартҳо, васоити ченкунӣ ва меъёрҳо, ки тамоми кори метрология ва васоити ченкуниро дар мамлакат роҳбарӣ мекард, таъсис дода шуд.

Дар низоми Кумитаи стандартҳо институти илмӣ-техникӣ ҷиҳати батартибдарории мошинсозӣ, дар соҳаҳои саноатӣ шуъбаҳои бунёдӣ, хизматрасониҳои стандартонӣ таъсис меёбанд.

Хоҷагии қишлоқ, саноат бо суръати афзоянда рушд мекард ва мутаносибан қавоиди қатъиро нисбат ба стандартонии мамлакат тақозо дошт. Дар соли 1965 стандартонӣ дар мамлакат, ки аз талаботи болораванда қафо мемонд, мавриди муҳокима ва баррасии олимон, ҷомеашиносон, кормандони саноат қарор гирифт. [1, с.35].

Қадами муҳим дар рушди стандартонӣ қарори Шӯрои Вазирони ИҶШС (11 январи соли 1965) маҳсуб меёфт. Дар он қайд гардида буд, ки нақши стандартонӣ дар зимни ҳалли вазифаи болобардории хоҷагии халқ меафзояд. Таъкид гардид, ки стадартҳо ба санадҳои меъёрӣ-техникӣ ва лоиҳавӣ-конструкторӣ низ коркард карда шаванд. Дар натиҷаи он низомҳои гуногун, ба амсоли Низоми давлатии стандартонӣ (НДС); Низоми ягонаи санадҳои технологӣ (НЯСТ); Низоми ягонаи санадҳои конструкторӣ (НЯСК) ва ғайраҳо коркард шуданд, ки ҳамаи шаклҳои фаъолиятро ҷиҳати истеҳсоли маҳсулоти баландсифат ба танзим медароварданд. Инчунин Низоми давлатии таъмини ягонагии ченакҳо (НДЧ), ки ҳадафи ташкили шароитҳои умумидавлатӣ, ҳуқуқӣ, меъёрӣ, техникӣ ҷиҳати ҳалли вазифаи таъмини ягонагии ченакҳоро пайгирӣ мекард, коркард гардид. Дар ин марҳилаи стандартонӣ дар Иттиҳоди Шӯравӣ вазифаҳои беҳтар гардонии сифати маҳсулот, афзоиши сатҳи васоити ченкунӣ муайян шуда буданд. Ҳалли вазоифи мазкур ба хоҷагии халқ нигаронида шуда буд. Аз ҷониби анҷумани XXIV ҲКИШ вазифа гузошта шуд, ки сатҳи сарфакорӣ ва техникии маҳсулот баланд бардошта шавад. Ҳамаи маҳсулоти нав бояд аз ҷиҳати сифат ва тавсифи техникӣ-иқтисодӣ аз маҳсулоти кишварҳои дигар кам набошад, инчунин маҳсулоти истеҳсолшуда бояд ҷавобгӯи комёбиҳои пешқадами илм ва техникаи ҷаҳонӣ бошад. Анҷумани XXV қарорҳои анҷумани қаблиро пурра кард. Таъкид карда шуд, ки нақши стандартҳо баҳри афзоиши прогресси илмӣ-техникӣ, инчунин барои беҳтар гардонидани сифати маҳсулот, ашёи хом бояд баланд бардошта шавад. Қарорҳои анҷуманҳои мазкур мукамалгардонии стандартҳоеро, ки сифати маҳсулоти истеҳсолшавандаро кафолат медоданд, тақозо мекарданд. Ҳамаи стандартҳои амалкунанда мавриди тафтиш қарор гирифтанд. Стандарти давлатӣ органи умумииттифоқии идоракунии давлатӣ буда, стандартонӣ ва метрологияро роҳбарӣ мекард. Вазифаҳои асосии стандарти давлатӣ дар нуктаҳои зер зоҳир мегардид:

1.Коркарди асосҳои илмӣ-методӣ ва техникӣ-иқтисодии стандартонӣ

2.Таъмини ягонагӣ ва аслияти ченакҳо

3.Таъсиси методҳои нав ва мукаммалгардонии шеваҳои куҳнаи ченкунӣ

Дар рушди стандартонӣ қарорҳои дар соли 1970 қабулгардида аҳамияти калон доштанд. КМ ҲКИШ ва Шӯрои Вазирони ИҶШС 10 ноябри соли 1970 қарор «Дар бораи болоравии нақши стандартҳо дар беҳтар гардонии сифати маҳсулоти истеҳсолшаванда»-ро қабул карданд. Бо ин қарор аввалин маротиба ба истеҳсоли маҳсулоти бесифат, ки ба талаботи стандартҳо ва шартҳои техникӣ ҷавобгӯ набуданд, таҳрим ҷорӣ гардид. Аз пайи чорачӯиҳои Стандарти давлатӣ муносибат ба стандартонӣ кулан тағйир ёфт.

Қобили зикр аст, ки КМ ҲКИШ ва Шӯрои Вазирони ИҶШС ташкилотҳои шӯравӣ, ҳизбӣ ва хоҷагиро вазифадор намуданд, ки дар муҳлати кутоҳтарин истеҳсоли мошинҳо, дастгоҳҳо, таҷҳизот, маводҳо ва дигар маҳсулотеро, ки ба нишондиҳандаҳои сифатӣ ва техникӣ-иқтисодии сатҳи ҷаҳонӣ ҷавобгӯ бошанд, таъмин намоянд. Ҳамаи лоиҳаҳо ва вазифаҳо, ки ба нақша гирифта шуда буданд, ба тағйирёбии стандартҳои истеҳсолот боис гардиданд. Масоили муҳим ҷиҳати ҳалли вазифаҳои стандартонӣ ва рушд, Стандарти давлатӣ, ки аз қарори КМ ҲКИШ ва Шӯрои Вазирони ИҶШС «Дар бораи болоравии нақши стандартҳо дар беҳтар гардонии сифати маҳсулоти истеҳсолшаванда» маншаъ мегирифтанд, қабл аз ҳама ба Низоми давлатии стандартонӣ вобастагӣ доштанд.

АДАБИЁТ

1. Козлов, М.Г. Метрология и стандартизация: Учебник / М.Г.Козлов. – М.,СПб: Изд-во «Петербургский институт печати», 2001. – С. 124.
2. Кайнова В.Н. Основы технического регулирования: монография/ В.Н. Кайнова; НГТУ. – Нижний Новгород, 2010. – 186 с.
3. Каменцева, Е.И. Русская метроогия / Е.И. Каменцева, Н.В. Устюгов. – М.:Изд-во: «Высшая школа»,1975.
4. Любушкин, О.И. ВНИИНМАШ – головной институт Росстандарта /О.И.Любушкин, Б.З. Брод, Г.П. Бунин, М.И. Бодрова // Вестник ВНИИНМАШ. Техническое регулирование и стандартизация. – 2011. –№8. – С. 7–11.
5. М.Т.Идиев, И.М.Мирзомиддинов, Д.М.Бобоев. Стандартизатсия, метрология ва сертификатсия. Китоби дарсӣ барои донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ, 2016. саҳ. 14-15.
6. Мищенко С.В. История метрологии, стандартизации, сертификации и управления качеством / С.В. Мищенко, С.В. Пономарев, Е.С. Пономарева, Р.Н. Евлахин, Г.В. Мозгова. – М.: Издательство ТГТУ, 2004. – 112 с.
7. Основы стандартизации. Учебник для техникумов /Под ред. В.В. Ткаченко. – М.: Издательство стандартов, 1986. - С.33.

ИЗ ИСТОРИИ УСТАНОВЛЕНИЯ И ФОРМИРОВАНИЯ СТАНДАРТОВ

В статье описывается система государственного стандарта, процесс выполнения базовых нормативных работ во всех отраслях промышленности и экономики. Автор считает ученый известный российский Г.Д.Колмогорова очень важным в развитии сектора государственного стандарта, важного для реализации задач, поставленных ЦК КПСС и Совета Министров СССР, и решений, направленных на следующие направления; ускорение научно-технического прогресса; повышение эффективности общественного производства; удовлетворение потребностей народного хозяйства; внедрение передовых стандартов; расширение межотраслевых специальностей; обеспечение высокого технического уровня; повышение эффективности государственного контроля.

В 1985 году завершилась регламентация нового законодательства по всем направлениям стандартизации и метрологии, включенным в Свод законов СССР.

Автор считает, что стандартная отрасль высоко ценилась в советское время, особенно в 70-е и 80-е годы, а стандарты, взявшия начало в 1920-е годы с отдельных административных мер по регулированию документов, со временем привели к созданию общенациональной системы производства, которые в начале 90-х отвечали всем требованиям научно-технического прогресса. Автор приходит к выводу, что в 70-е и 80-е годы развитие системы стандартов, таких как Государственная система стандартов (ГСС), Единая система технологических документов (ЕСТД), Единая система конструкторской документации (ЕСКД), Правительство Республики Таджикистан обеспечило развитие технического прогресса и сохранение всех видов ресурсов, которые не утратили своей актуальности и по сей день.

Ключевые слова: *стандартизация, прогресс, технический, системный, общегосударственное производство, межотраслевой, отрасль, экономика, эффективность, контроль.*

FROM THE HISTORY OF ESTABLISHMENT AND FORMATION OF STANDARDS

The article describes the system of state standards, the process of implementation of basic regulations in all sectors of industry and economics. The author is a well-known Russian scientist. D. Kolmogorov considers very important in the development of the sector of the state standard, important for the implementation of the tasks assigned by the Central Committee of the CPSU and the Council of Ministers of the USSR, and the decisions directed to the following directions; acceleration of scientific and technical progress; increase the efficiency of public production; satisfaction of the needs of the national economy; introduction of previous standards; expansion of interdisciplinary specialties; provision of high technical level; increasing the effectiveness of state control.

In 1985, the regulations of the new legislation in all areas of standardization and metrology, included in the Code of Laws of the USSR, were completed.

The author considers that the standard branch was highly valued in the Soviet period, especially in the 70s and 80s, and the standards, which began in the 1920s with the separation of administrative measures for the regulation of documents, were brought in due course. which in the early 90's responded to all the demands of scientific and technical progress. The author comes to the conclusion that in the 70s and 80s the development of systems of standards, such as the State System of Standards (GSS), the Unified System of Technological Documents (ESTD), the Unified System of Design Documentation (ESKD), the Government

of the Republic of Tajikistan progress and ensured the preservation of all types of resources that have not lost their relevance and on this day.

Keywords: *standardization, progress, technical, system, nationwide production, intersectoral, industry, economy, efficiency, control*

Сведения об авторах:

Бобоев Хайёл Юлдошович – *доктор исторических наук, профессор кафедры физики и инженерных дисциплини Технологический университет Таджикистана. E-mail: khbobo@mail.ru Телефон: (+992) 918672943*

Кабиров Фирдавс Одилшоевич *– Технологического университета Таджикистана, соискатель кафедры машин и аппаратов пищевых производств имени Курбонова И.И. E- mail: firdavskabir@mail.ru Телефон: (+992) 900020179; 915480348*

About the authors:

Boboev Khayyul Yuldoshovich - *Doctor of Historical Sciences, Professor of the Department of Physics and Engineering Disiplines Technological University of Tajikistan. E-mail: khbobo@mail.ru Phone: (+992) 918672943*

Kabirov Firdavs Odilshoevich - *Technological University of Tajikistan, applicant for the Department of Machines and Apparatuses for Food Production named after I. Kurbonov E-mail: firdavskabir@mail.ru Phone: (+992) 900020179; 915480348*

ТАЪРИХИ ДОНИШҲОИ ТЕХНИКИЮ МУҲАНДИСӢ ДАР АСРҲОИ МИЁНА

Азим Иброҳим
Арбобов Х.М.
Коллеҷи тиббии ҷумҳуриявӣ

Техника ва таърихи он аҳамияти бузуги илмию фарҳангӣ дорад, зеро он мавқеъ ва таъсири шоистаеро дар ҳаёти маънавӣ, фарҳангӣ ва илмии инсоният сазовор аст.

Оғози донишҳои техникӣ аз пайдоиши соддатарин олоти меҳнат ибтидо мегирад. Бояд гуфт, ки техника ба маънои умумӣ аз пайдоиши соддатарин олоти меҳнат аз қабили чӯбдаст ба маънои асо, калтаки махсусба маънои олоти ҷангӣ ё дифоӣ, олоти сангӣ ва ғайра барои ҳалли масъалаҳои рӯзмарраи ҳаёт ибтидо мегирад. Мавод барои омодасозии соддатарин олоти меҳнат санг маҳсуб мегардид, ки одамони қадим ҳам барои қути лоямут ва ҳам барои ҳимояи худ истифода мекарданд. Тадричан инсони кунҷков сангпораи теғдор (эолит)-ро аз замин пайдо карда, кӯшиш мекард, дигар сангҳоро низ чунин тағйир диҳад. [3]. Ҳамин тариқ, сохтани теғасанги дастиро аввалин ва соддатарин намунаи техника номидан ҷоиз аст.

Кашфи оташ ва роҳҳои ҳосил кардани он тавассути соиши санг бо санг, парманамоии чӯб ва ғайра намуди дигари кори техникӣ дар ҷаҳони бостон ба шумор меравад. Таърихи донишҳои техникӣ ва муҳандисӣ дар ҷаҳони бостон бад-ин минвол то кашфи тиру камон ва белу каланд идома ёфтааст, ки аз олоти шикорӣ ва кишоварзӣ маҳсуб меёбанд.

Аввалин донишҳои техникӣ дар Шумери қадим, Бобулистон, Мисри Қадим, Чини Қадим, Юнони Қадим, Ҳиндустони Қадим пайдо шуда тадричан ба Юнону Рими Қадим интиқол ёфта, рушд кардааст.

Пӯшида нест, ки маълумоти имрӯза ва фардои мамлакат бояд ҷавобгӯи талаботи давр, муносибатҳои ҷамъиятӣ, илм ва техника, маданият ва сатҳи ҷаҳонии инкишофи маориф ва илми педагогика бошад. Имрӯз мазмун ва мундаричаи он, дар баробари бо пешрафти умумии илму техника ва технологияи ҷаҳонӣ вобастагии ногусастанӣ доштан, баҳри инкишофи нерӯҳои ақлонӣ, фикрӣ, ҷаҳонбинӣ ва эҷодии талаба ва дар ӯ ташаккул додани хусусиятҳои шахсияти ҳаматарафа инкишофёфта, мустақил, озодандеш, эҷодкор ва баркамол равона карда шавад. Пешрафти илму техникаи ҷаҳон, махсусан бо суръат инкишофёбии техникаи компютерӣ аз мутахассисони оянда талаб мекунад, ки доираи васеи донишро оид ба табиат, ҷамъият, маданият, коинот, иқтисодиёт, сиёсат, ахлоқу одоб, техника, технология ва монанди инҳоро дошта бошанд.

Аксари пажӯҳишгарони тамаддуншинос бар он ақидаанд, ки гузаштаро надониста, ба моҳияти асосии ҳозира сарфаҳм рафтан ва ояндаро пешгӯӣ намудан аз имкон берун аст. [3; 5; 9 10]. Таърихи тамаддуни башар дар назди мо занҷиреро мемонад, ки ҳар як ҳалқаи он бо ҳалқаҳои қабл ва баъд марбут аст. Инсон тӯли асрҳо захираи донишҳои худро муттасил ғанӣ кард ва тақрибан дар асри IV-V пеш аз милод донишмандони Юнони Қадим аз қабили Фалес, Афлотун, Арасту, Демокрит, Эпикур, Пифагор, Евклид, Архимед ва дигарон дониши пешиниёнро такмил дода, бо таҳқиқоти хеш ба ташаккули назарияи илмӣ, фалсафа, сохти атомии модда асос гузоштанд.

Маълум аст, ки китоби муқаддаси Авасто ба унвони сарчашмаи таърихӣ, яке аз муҳимтарин маъхаз рочеъ ба таърихи қадимаи халқҳои Осиёи Миёна ва Эрон ба ҳисоб меравад. Дар Авасто тамоми таҷрибаи таърихӣ ва донишҳои пешини инсонӣ ҷамъбаст шудааст. Агарчӣ дар матнҳои муғонаи ин асар унсурҳои натурфалсафа ва табиатшиносӣ бо мантиқ ва тафаккури шоирона омадааст, вале баъзе аз бобҳои он рочеъ ба мавзӯоти илмҳои дақиқ, аз ҷумла риёзиёту нуҷум баҳс дар миён гузоштаанд, чунончӣ дар хусуси ҳаракати ҷирмҳои осмонӣ, танзими вақт, баъзе аз қоидаҳои риёзиёт ва ғайра.

Пас аз барҳам хӯрдани империяи Рум маркази фаъоли илмӣ ба Шарқи асримиёнагӣ – Осиёи Марказӣ ва Эрон кӯчид. Минтақаи бостонӣ - Осиёи Марказӣ ва Эрон, ки миёни Аврупою Осиё қарор дорад, тӯли даҳ аср (яъне асрҳои V-XV) ба маркази муҳими илму фарҳанг табдил ёфт. Дар давру замонҳои гуногун дар шаҳрҳои марказии кишварҳои машриқзамин чандин марказҳои илмӣ шакл гирифтанд ва дар онҳо садҳо донишмандони маъруф ҳаёт ва фаъолияти илмӣ бурдаанд.

Кашфиёту дастовардҳои илмии алломаҳои машриқзамин, ба монанди Муҳаммади Хоразмӣ, Абӯнасри Форобӣ, Аҳмади Фарғонӣ, Абулвафои Бузҷонӣ, Ибни Ироқ, Абӯмаҳмуди Хуҷандӣ, Кушиёри Гелонӣ, Ибни Ҳайсам, Закариёи Розӣ, Абӯрайҳонӣ Берунӣ, Ибни Сино, Умари Хайём, Насириддини Тӯсӣ, Қутбиддини Шерозӣ, олимони мактаби илмии Самарқанд (асри XV) ва даҳҳо дигарон дар ташаккули методологияи илмӣ: назария, таҷриба, амалия; коркарди маҳфумҳои асосии илми муосир, ба вуҷуд омадани бахшҳои нави илмҳо, таъсиси технологияи нав ва асоси истеҳсолоти саноатӣ саҳми босазое гузоштаанд.

Мутафаккирон ва донишмандони Шарқи исломӣ осори зиёди илмии гаронбаҳо таълиф кардаанд, ки қимати онҳо ҳамчун яке аз намудҳои ахбор аз гузашта беҳамтост. Агарчи бештари таълифоти ниёгон бар асари осеби замон нобуд шуданд, алҳол зиёда аз 500 феҳристи нусхаҳои хаттии ба забони форсӣ мавҷуданд ва садҳо дигар нусхаҳои хаттӣ дар китобхонаҳои гуногуни кишварҳои Шарқу Ғарб нигаҳдорӣ мешаванд. Ҳамаи ин нусхаҳо ниёз ба таҳқиқу баррасӣ доранд.

Натиҷаи тадқиқоти заҳматталаби зиёда аз якунимасраи муаррихони илм аз қабили: Г.Зутер (1848-1922), Э.Видеман (1852-1928), Ю.Рушка (1867-1949), К.Наллино (1872-1938), К.Шой (1877-1925), М.Кантор (1868-1956), Г.Сартон (1884-1956), Э.Кеннеди, Д.А.Кинг, А.П.Юшкевич, Б.А.Розенфелд, У.И.Каримов, Т.Н.Қорӣ-Ниёзов (1896-1970), Г.П.Матвиевская, П.Г.Булгаков, М.М.Рожанская, Г.Собиров (1935-1976), Х.Ф.Абдуллозода, А.Ш.Комилӣ, М.Боқирӣ ва дигарон буд, ки аҳли башар бо саҳми босазои дар инкишофи илмҳои дақиқ, бахусус астрономия ва математика гузоштаи алломаҳои машриқзамин, ба монанди Муҳаммади Хоразмӣ, Абӯнасри Форобӣ, Аҳмади Фарғонӣ, Абулвафои Бузҷонӣ, Ибни Ироқ, Абӯмаҳмуди Хуҷандӣ, Кушиёри Гелонӣ, Ибни Ҳайсам, Закариёи Розӣ, Абӯрайҳонӣ Берунӣ, Ибни Сино, Умари Хайём, Насириддини Тӯсӣ, Қутбиддини Шерозӣ, олимони мактаби илмии Самарқанд (асри XV) ва даҳҳо дигарон ошно шудаанд.

Аксари мутафаккирон ва донишмандони Шарқи асримиёнагӣ ҳанӯз дар қайди ҳаёт будан бо алқоби ифтихории «Афлотуни замон», «Арастуи Шарқ», «Бадеъуззамон» (Беназири замон), «Батлимуси замон», Батлимуси сонӣ, Муаллими сонӣ (Муаллими аввал Арасту ба ҳисоб мерафт), Ягонаи асри худ, Устурлобӣ, Муҳандис ва ғайра маълуму машҳур шуда буданд. Кашфиёту ихтирооти онҳо, ки самтҳои мухталифи илмҳои дақиқро поя гузоштаанд, то ба имрӯз дорои аҳамияти илмӣ мебошанд.

Муаррихони илм барҳақ давраи классикии инкишофи илмҳои риёзиву табиӣ ва техникию муҳандисии Шарқи исломиро (асрҳои IX-XV) ҳамчун давраи аҷибтарине дар таърихи афкори математикаи ҷаҳонӣ тавсиф кардаанд. Дар ин давра астрономия низ ба авҷи камолот расида буд. Диққати риёзидонон бештар ба ҳалли масъалаҳои амалӣ, ки онҳо аз эҳтиёҷоти илмҳои дақиқ, пеш аз ҳама, астрономия бармеоянд, равона шуда буд. Аз ин рӯ, ҳардуи ин соҳаҳои илм баробар инкишоф ёфтаанд.

Муҳаммади Хоразмӣ аввалин шуда алҷабр (алгебра)-ро ҳамчун соҳаҳои мустақили математика баён кард. Тарҷумаи рисолаи арифметикии олим боиси шиносоии аврупоиён бо ҳисоби ҳиндӣ гашт; Кушиёри Гелонӣ системаи ҳисоби шастии позисиониро такмил дода, онро ба системаи мутлақ барои ададҳои бутун ва касрӣ табдил дод; Ибни Ироқ, Абӯмаҳмуди Хуҷандӣ ва Абулвафои Бузҷонӣ теоремаи синусҳоро барои секунҷаҳои куравӣ исбот намуданд; Ибни Ироқ бори аввал ба тригонометрияи куравӣ мафҳуми секунҷаи қутбиро дохил кард. Натиҷаҳои илмии ин олимон боиси тавлиди тригонометрияи сферӣ (мусалласоти куравӣ) ҳамчун илм гашта, тавассути осори Берунӣ ба сурати мустақил тадвин ва танзим шуд.

Умари Хайём муодилаҳои дараҷаи сеюмро муттасил омӯхта, шарти ҳалпазири онҳоро бо усулҳои геометрӣ таҳқиқ намуд ва биноми Нютонро барои дараҷаи бутуни мусбат кашф кард. Таҳқиқотҳои Насируддини Тӯсӣ – асосгузори маркази илмии Мароға, доир ба тригонометрияи сатҳӣ ва куравӣ боиси ба соҳаи мустақили математика табдил ёфтани тригонометрия (мусалласот) гашт. Мулоҳиза ва андешаҳои Тӯсӣ оид ба исботи постулати панҷуми Евклид ва коркарди назарияи хатҳои параллелӣ минбаъд ба фаъолияти математикони Европа таъсири калон расонид (аз ҷумла, ба

ихтирои геометрияи ғайриевклидӣ). Олимони маъруфи асри XV Қозизодаи Румӣ, Ҷамшеди Кошонӣ, Алӣ Қушчӣ ва дигарон дар соҳаҳои алгебра, геометрия, тригонометрия ва астрономия натиҷаҳои оламшумул ба даст оварданд.

Техникаи асримиёнагӣ ва таърихи он дар Шарқи асримиёнагии исломӣ аз давраҳое ба шумор меравад, ки баррасии илмӣ аз он дур мондааст. Ин бо чанд маҷмӯи сабабҳо вобаста карда мешавад. Дар Шарқи асримиёнагии исломӣ садҳо олимони соҳаи техника умр ба сар бурдаанд ва ба оламиён осори худро пешкаш кардаанд. Тамаддун аз онҳо ҳазорон кутуби илмии дастнавис ва таълифотро мерос гирифтааст. Аесари осори мазкур бо забони арабӣ – забони илмии давр эҷод шуда, рисолаҳое бо забони форсии дарӣ (тоҷикӣ) низ вуҷуд доранд. Бояд гуфт, ки дастнависҳои дорои мазмуни техникӣ ва муҳандисӣ дар китобхонаҳои гуногуни ҷаҳон маҳфузанд, ки то ҳанӯз мавриди омӯзиш қарор нагирифтаанд ва муҳаққиқони худро интизоранд. Бешубҳа гуфтан мумкин аст, ки таърихи техникаи олами ислом ва хусусан таърихи техникаи тоҷик дар остонаи таҳқиқ қарор дорад.

Аҳамияти илмии мақолаи мазкур аз омӯзиши таърихи донишҳои техникӣ ва муҳандисӣ иборат мебошад.

Омӯзиши таърихи донишҳои техникӣ ва муҳандисӣ дар Шарқи асримиёнагии исломӣ бе баррасии масъалаҳои марбутаи Шарқи бостон ва Юнони қадим имконнопазир аст, зеро дастовардҳои он барои техниикаи асримиёнагии Шарқи исломӣ заминаи ибтидоиро гузоштааст.

Дар маркази илмии «Байт-ул-ҳикма» («Хонаи хирад») донишмандони зиёде аз кишварҳои мухталиф ҷамъ омада буданд ва ба соҳаҳои гуногуни донишҳои ақлӣ аз қабили математика, физика, химия, техника, астрономия ва ғайра машғул буданд. Аксари донишмандоне, ки ба риёзиёт (математика), мусалласот (тригонометрия), табииёт (физика), ситорашиносӣ (астрономия), кимиё (химия) ва ғайра машғул буданд, мардуми бумии Хуросону Мовароунаҳр, яъне ниёгони тоҷикон ба ҳисоб мерафтанд [7, с. 31].

Донишманадони мусулмон бо тақозои зарурти обёрӣ корезҳо месохтанд, ки бидуни донишҳои техникию муҳандисӣ имконнопазир буд. Татбиқи чарҳҳои обкашӣ аз намунаи беҳтарини техникаи мусулмонони асримиёнагӣ ба шумор меравад, ки намунаи онҳо то замони мо расида, ҳатто дар баъзе аз ноҳияҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон боқӣ мондааст. Дар асри VIII дар Хуросон аввалин осиёбҳои бодӣ таъсис дода шуда буданд, ки низ намунаи беҳтарини техникаи он замон ба ҳисоб меравад.

Чарҳҳои амудии осиёбро наварди чарҳҳои уфуқии он ва чарҳҳои уфуқии онро бод ба гардиш медаровард. Аз миёни дастовардҳои техникии мусулмонон тарзи тайёрсозии коғазро мисол овардан мумкин аст, ки дар асри IX дар Самарқанд истеҳсоли коғаз ба роҳ монда шуда буд.

Дар ҳудуди Испания, ки бо номи Андалусия аз ишғолкардагони мусулмонон ба ҳисоб мераҷфт, соли 1150 аввалин дастгоҳи (фабрикаи) коғазтайёркунӣ ба роҳ монда шуда буд. Ин навигарӣ зуд ба Италия ва аз он ҷо ба Фаронса ва Олмон паҳн гардид.

Ранг, шиша, равғаниҳои ороишӣ, атр, истеҳсолоти атриёт ва ғайра аз дигар кашфиёти техникиву муҳандисии донишмандони асримиёнагии олами ислом ба шумор мераванд. Донишмандони мусулмони асримиёнагии кишварҳои исломӣ ба санъати силоҳсозӣ диққати махсус медоданд. Қобили зикр аст, ки борут ва аслиҳаи оташфишон ба Аврупо тавассути донишмандони асримиёнагии олами ислом роҳ ёфтааст ва калимаи «адмирал»-и русӣ ҳам аз шакли таҳрифшудаи ибораи арабии «амир ал-баҳр» (البحر أمير) пайдо шудааст. Корҳои техникиву муҳандисии донишмандони асримиёнагии олами ислом махсусан дар соҳаи соатсозӣ бисёр шоистаи таҳсин аст, ки ин санъат ҳам тавассути осору пайкори онҳо ба Аврупо роҳ ёфтааст.

Ҳамин тариқ бояд гуфт, ки саҳми донишмандони асримиёнагии олами ислом дар рушди донишҳои риёзиву табиӣ ва техникию муҳандисии бузург аст. Вале мутаассифона ин соҳаи тамаддуни башарӣ то ҳанӯз ба таври бояд омӯхта нашудааст. Мушкилоти камомӯзишии мавзӯи мазкур аслан дар кам будани риёзидонону табиатшиносони шарқшинос ва ба носалоҳиятии шарқшиносон дар соҳаи илмҳои риёзиву техникӣ мебошад. Умед аст, ки пажӯҳишгарони оянда ин фазои холии тамаддуни башариро пурра намоянд.

АДАБИЁТ

1. Азим Иброхим. Минералогическая часть трактата Ибн Сино «Опилки природы» («Курозаи табииёт»). – Душанбе, 2005. – 52 с.
2. Азим Иброхим. Об истории развития наук о земле в Таджикистане // Вестник КТГУ имени Носира Хусрава, 2017, № 1/4 (49). – С 163-165.
3. Бернал Дж. Наука в истории общества. – М.: Изд-во иностранной литературы, 1956. – 738 с.
4. Беруни. Избр. Произв. Т. 7, Математические и астрономические трактаты. Пер. и коммент. П.Г.Булгакова и Б.А.Розенфельда. – Ташкент: Фан, 1987.
5. Джеймс П., Торп Н. Древние изобретения. Перевод с английского. – Минск: ООО «Попурри», 1997. – 768 с.
6. Завадовский Ю. Н. Абу Али Ибн Сина: Жизнь и творчество. – Душанбе, 1980. – 302 с.

7. Комили Абдулхай. Физика Авиценны. 2-е издание. – Душанбе: Дониш, 2013. – 133 с.
8. Комили Абдулхай. Физика Абу Бакра ар-Рази. – М.: МБА, 2014. – 105 с.
9. Мец А. Мусульманский ренессанс. – М.: Изд-во «ВиМ», 1996. – 538 с.
10. Nasr S.N. Scince and Civilization in Islam. – Cambridge. Massachusetts, 1968.

ИСТОРИИ ТЕХНИЧЕСКИХ И ИНЖЕНЕРНЫХ НАУК В СРЕДНИЕ ВЕКА

Статья посвящена истории естественно-математических и инженерно-технических наук на средневековом мусульманском Востоке. Она имеет междисциплинарный характер, и написана на стыке технических, физико-математических и исторических наук. История физико-математических и инженерно-технических имеет большое научное и мировоззренческое значение, а также играет весьма важную роль в процессе преподавания этих наук студентам высших технических учебных заведений. Средневековые трактаты естественно-математических и инженерно-технического содержания сыграли особу роль для дальнейшего развития этих наук в странах латинской Европы.

***Ключевые слова**: математика, физика, техника, история, средневековья, наука, цивилизация, Восток.*

THE HISTORY OF TECHNICAL AND ENGINEERING SCIENCES IN THE MIDDLE CENTURIES

The article is devoted to the history of natural-mathematical and engineering sciences in the medieval Muslim East. It has an interdisciplinary nature, and is written at the intersection of technical, physical, mathematical and historical sciences. The history of physical, mathematical, and technical engineering has great scientific and philosophical significance, and also plays a very important role in the process of teaching these sciences to students of higher technical educational institutions. Medieval treatises of natural-mathematical and engineering content played a special role for the further development of these sciences in Latin European countries.

***Keywords**: mathematics, physics, technology, history, the Middle Ages, science, civilization, East.*

Сведения об авторeах:

***Азим Ибрагим** - заместитель Премьер-министра Республики Таджикистан, кандидат технических наук, Электронная почта: azimibrohim1962@mail.ru*

***Арбобов Хайомжон Мукаддамович** - заведующий кафедрой информационных и медицинских технологий Республиканского медицинского колледжа; Тел: (+992) 918459292. E-mail: arbobov1986@mail.ru*

About the authors

***Azim Ibrahim** - Deputy Prime Minister of the Republic of Tajikistan, Candidate of Technical Sciences; E-mail: azimibrohim1962@mail.ru*

***Arbobov Khayomjon Muqaddamovich** - Head of the Department of Information and Medical Technology of the Republican Medical College; Tel: (+992) 918459292. E-mail: arbobov1986@mail.ru*

ИНЪИКОСИ ҶУНБИШИ САРБАДОРОНИ САМАРҚАНД ДАР «ТОҶИКОН»-И АКАДЕМИК БОБОҶОН ҒАФУРОВ

Муродзода А.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айнӣ

Солҳои 1365-1366 дар сарзамини Мовароуннаҳр, ба вижа Самарқанд ҳаракате бо номи сарбадорон ба миён омад, ки он зидди истилогарони муғул нигаронида шуда буд. Ҷунбиши сарбадорони Самарқанд бо тамоми оқибатҳои ба худ хос яке аз бузургтарин марҳилаи муборизаи миллӣ-озодихоҳии мардуми тоҷик дар таърихи асримиёнагии Осиёи Миёна маҳсуб мешавад.

Тазаккур бояд дод, ки ин ҳодисаи таърихӣ тавонист барои мансабталошии ворисони Темур, ки зиёда аз як аср дар минтақаҳои мухталиф ҳукмрони кардаанд, заминаи мусоид фароҳам овард.

Доир ба неҳзати сарбадорон ва давлатдории Темуру темуриён рисолаву мақолаҳои зиёд таълиф шудаанд. Академик Б.Ғафуров аз зумраи эшон буда, дар асарҳои худ оид ба ин мавзӯъ мулоҳизаву андешаҳои муфид баён кардааст. Мо дар мақолаи мазкур тасмим гирифтем, ки нисбати давлатдории сулолаи темуриён ва ҷунбиши сарбадорон дар асари безаволи «Тоҷикон», ки академик Бобоҷон Ғафуров мавриди пажуҳишӣ ҷиддӣ қарор гирифтааст, баррасӣ намоем.

Муаллиф роҷеъ ба омӯзиши ҳаракати сарбадорони Самарқанд бештар ба манбаъҳои таърихии асримиёнагӣ, ба вижа муаррихони давраи Темур ва темуриён, аз қабили Шарафиддини Яздӣ (ваф. 1454), Ибни Арабшоҳ (1388-1450), Абдурраззоқи Самарқандӣ (1412-1482), Мирхонд (1433-1498), Хондамир (1475-6-1534-40) ва ғайра такя намудааст. Б. Ғафуров доир ба неҳзати сарбадорон маълумотҳои иловагиро аз асарҳои муаррихони муосир В.В. Бартолд, А.М. Гуревич, П.Солеҳов, Р.Набиев ва Л.В. Строева чун далел овардааст.

Дар иртибот ба ин мавзӯъ Б. Ғафуров матни суханронии Мавлонозодаро дар назди масҷиди ҷомеъ бо аҳолӣ аз забони Абдурраззоқи Самарқандӣ ҷой дода, овардааст, ки: «Фавҷи бе ҳисоби лашкари муғул, ки барои ғорат намудани мол ва ашёи мардум ба ин мамлакат фурӯ рехтааст, ба шаҳр наздик мешаванд. Ҳукуматдори мо (амир Ҳусайн ва Темур.-М.А.), ки бо унвони боҷу хироҷ аз ҳар як сар нуфуз маблаги зиёдеро ситонида мувофиқи майли худ харҷ менамуд, дар баробари падидор шудани душмани мо, мусулмононро партофта, аз кофирон гурехт ва ҷони худро халос кард. Акнун мардуми Самарқанд ба ивази ҷони худ ҳар андозае хунбаҳо диҳанд ҳам, аз душман раҳоӣ намеёбанд. Ҳоло кист, ки мехоҳад вазифаи мудофиа намудани аҳолии шаҳрро қабул карда, дар ҳузури бузургон ва мардуми авом ин масъулиятро ба уҳда бигирад? Мо дар пеши чунин шахс сари таъзим фуруд оварда, ба ичро намудани вазифаҳои худ машғул хоҳем шуд». [5, с.44]

Қайд бояд кард, ки муаррихони давраи феодалӣ дар навиштаҳои худ бештар манфиати доираи ҳукмронро ҳимоя мекарданд ва доир ба ҷунбишҳои сиёсӣ, махсусан мардумӣ, ғаразнок ҳарф мезаданд ва ягона муаррихе, ки аз баёни номи Ҳусайн ва Темур худдорӣ намекунад, ин Абдурраззоқи Самарқандӣ мебошад.

Б. Ғафуров дар «Тоҷикон» таъйн шудани Мавлонозода аз тарафи аъён ва ашрофи Самарқанд ба ҳайси роҳбари мудофиаи шаҳр, савганд ёд кардани 10-ҳазор нафар ҷавонони мусаллаҳ баҳри дифоъ аз истилогарони муғул, ворид шудани муғулҳо ба Самарқанд, шикаст хӯрдан ва тарк намудани онҳо Мовароуннаҳрро хеле возеҳ инъикос намудааст.

Муаллиф доир ба таърихи заминаҳои пайдоиши ҳаракати сарбадорон ва сохти давлатию идоракунии онҳо дар Хуросони Ғарбӣ (1337-1381), Мозандарон (1350-1392) ва Гелон (1370), инчунин оид ба мафҳуми «сарбадор» маълумоти пурра додааст.

Муаррихони давраи Темуриён вожаи «сарбадор»-ро ба мафҳуми «дорбоб» мушобеҳ дониста, роҳбарони ҳаракати сарбадорони Самарқандро ҳамчун шахсони исёнкор ва зидди ҳукумати давр инъикос намудаанд. Б.Ғафуров аз «Равзат-ус-сафо»-и Мирхонд доир ба фаъолияти чунин гурӯҳи сарбадорон меоварад, ки: «Гурӯҳе аз онҳо (аҳолии Самарқанд.-Б.Ғ), ки зуру тавоно ва ошӯбгару ҷиноятккори гузаро буданд, ҷуръати гузаштан аз ҳудуди мучоз намуданд, ҳокимиятро гирифтанд ва ба ситам шурӯъ карданд…Сарбадорон муртакаби ҳар гуна рафтори қабеҳ гардиданд». Чунин баҳоро нисбат ба ҳамаи сарбадорон овардан ва татбиқ намудан хеле муболиғаомез ва як тарафа мебошад.

Дар ҷойи дигар Б. Ғафуров иқтибосеро аз «Ҳабибу-с-сияр»-и Хондамир дар боби сарбадорон бо чунин мазмун истифода мекунад: «Пас аз он, ки сарбадорони Самарқанд ин кори хеле муҳимро (дафъи ҳуҷуми муғулро.-Б.Ғ.) бо муваффақият анҷом доданд, бо роҳи шарора ва фитна даромада, дасти ғорат ба моли раият заданд». [5,с.44]

Бо ин иқтибос ӯ муносибати Хондамирро ба ҳаракати мардумӣ нишон медиҳад, зеро ба ҳеҷ ваҷҳ наметавон чунин ҷунбиши бузурги мардумиро тудаи авбошу роҳзан муаррифӣ кард.

Ҳамзамон муаллиф иқтибосеро аз муаррихи дигари дарбори Темур Шарафуддин Алии Яздӣ, ки амали сарбадорони Самарқандро чунин тасвир кардааст, мисол меорад: «Ба сари як гурӯҳ мардум боди ғурур ва ифтихор вазид: онҳо ба берун аз ҳадди худ қадам гузоштан ҷасорат намуда, дастони хунрези ситамовари худро ба ҳар тараф дароз карданд»… «Эй борхудоё, магузор, ки гадо шахси мӯътабар гардад». [4, с.246]

Боиси таассуф аст, ки муаррихони асримиёнагӣ аз хусуси хизматҳои сарбадорон ҳарфе нагуфтаанд ва он чизе ба қалам додаанд, ғаразнок мебошад. Муаллиф аз суханронии муаррихони феодалӣ нисбат ба сарбадорони Самарқанд изҳори нигаронӣ намуда, қайд мекунад: «Маълумоти манбаҳои хаттӣ роҷеъ ба ин ҷунбиш, ки дар таълифоти таърихнигорони феодалӣ оварда шудаанд, хеле ноқис ва ниҳоят бадғаразона мебошанд» [4, с.246]

Аз чунин андешаи олим бармеояд, ки муаррихони аҳди Темур, ки фарзанди замони худ буданд, танҳо ба хотири бадном сохтани роҳбарони ин ҳаракат онҳоро ошӯбгару ҷиноятккор қаламдод намудаанд. Ин ба назари мо хеле ғаразнок буда, ба ҳақиқати таърихӣ рост намеояд.

Муаррих ва мусташриқи барҷастаи рус В.В. Бартолд дар мақолаи «Шӯриши сарбадорони Самарқанд», ки соли 1906 ба табъ расида буд, ҳангоми таҳлили асарҳои Абдурраззоқи Самарқандӣ ва Мусавӣ, ки сарбадоронро зери тозиёнаи танқид гирифта, аз баёни нишон додани хизматҳои онҳо худдорӣ намудаанд, беасос дониста аз ҷумла чунин эрод гирифта аст: «Эҳтимол намеравад, мо аз ин хомӯшӣ ҳаққи онро дошта бошем, то хулоса кунем, ки чунин аъмол набуданд ва дар ҳукми маҳкумияти таърихии расмӣ асосе надорад». [6, с.347]

Дар ҳар як ҷанг гурӯҳи алоҳидаи одамон ба дуздию ғоратгарии молу амволи аҳолии осоишта даст мезананд ва ин аъмоли номуносиби онҳоро ба души роҳбарони ҷунбиш ҳавола кардани муаррихон ба ҳақиқати таърих рост намеояд.

Ҷунбиши солҳои 1365-1366, зоҳиран на танҳо дар Самарқанд ,-қайд мекунад Б. Ғафуров,-балки деҳаҳои атрофи онро низ фаро гирифта буд. Мутаассифона, манбаҳои таърихӣ дар ин бора хеле кам маълумот додаанд. Аз муаррихони он замон танҳо Хондамир дар ин хусус баъзе маълумот овардааст. «Баъд аз он, ки амир Ҳусайн Самарқандро ишғол намуд,-менависад ӯ,-дигар вилоятҳо низ худсарӣ ва итоатнопазириро тарк кардаанд» [3, с.206]

Аз далели мазкур маълум мегардад, ин ҷунбиши мардумӣ аз доираи шаҳр берун рафта, минтақаҳои гирду атрофро низ фаро гирифтааст.

Бояд қайд намуд, ки вазифаи аввалдараҷаи Темур ва Ҳусайн, дифоъи шаҳр аз муғулҳо буд. Вақте ки хабари аз тарафи сарбадорон шикаст хӯрдани муғулҳо ба Темур ва Ҳусайн расид, онҳо дар Бағлон бо ҳам вохӯрда, нақшаи ба Самарқанд ҳуҷум карданро мекашанд. Тарафайн ба хулосае омаданд, ки ин амалиётро бо фаро расидани фасли баҳор оғоз намоянд. Темур ва Ҳусайн аз мудофиакунандагони шаҳр тарсида, роҳбарони сарбадоронро бовар мекунониданд, ки онҳоро ҳамчун роҳбар эътироф мекунанд ва роҳбарии шаҳрро пурра ба онҳо месупоранд. «Мо ба шумо боварии куллӣ дорем ва бо шумо беҳтар аз дигар ҳукмронон рафтор хоҳем кард», мегуфтанд он ҳокимиятхоҳон.

Роҳбарони ҳаракат, Мавлонозодаи Самарқандӣ, Мавлоно Хурдаки Бухорӣ ва Абӯбакри Калавии Надоф аз нақшаҳои маккоронаи амир Ҳусайн ва Темур бехабар буданд. Баҳори соли 1336 амир Ҳусайн бо лашкари Балху Бадахшон ва Ҷундузу Бағлон озими Самарқанд шуда, мавзеи Кони Гилро қароргоҳи худ интихоб намуд.

Бинобар шаҳодати сарчашмаҳои таърихӣ баҳонаи ҳуҷуми амир Ҳусайн ва Темур он гардид, ки гӯё сарбадорон баъди шикаст ва фирори муғулҳо даст ба қатлу ғорати мардуми шаҳр зада бошанд.

Ҳамин тариқ бо роҳи фиребу найранг сарбадоронро ба доми худ кашида, аз дами теғ мегузаронанд. Темур барои ба даст даровардани мақсадҳои ғаразноки сиёсии худ танҳо Мавлонозодаро аз таги дор раҳо менамояду халос.

Бояд қайд кард, ки Темур бо чунин амали маккоронааш мехост, дар назди аҳолии Самарқанд обрӯй ва эътибори хосса пайдо намуда, ҳамзамон сиёсати худро ба воситаи Мавлонозода амалӣ намояд. Зеро аҳолии бумии Самарқанд, ки бештар тоҷикон буданд, нисбати Темур назари нек надоштанд.

Садриддин Айнӣ дар тақризи ба китоби Б.Ғафуров «Таърихи мухтасари халқи тоҷик» навиштааш нисбати амир Ҳусайн ва Темур чунин баҳо додааст: «Халқҳои меҳнаткаши Мовароуннаҳр аз аввали кор чӣ будани Темурро фаҳмида буданд ва онҳо фаҳмида буданд, ки Темур як Чингизи дигар аст, ки дар либоси мусулмонӣ баромадааст. Онҳо нисбат ба Темур, амир Ҳусайн ва саркардагони онҳо низ ҳамон қадар нафрат доштанд. Бинобар ин аҳолии Самарқанд баъд аз рондани муғулони бодиянишин, Темур ва ҳамроҳони ӯро низ ба шаҳр роҳ додан намехостанд.

Темур ва амир Ҳусайн ҳам ба ин маънӣ пай бурда, роҳбарони аҳолии шӯришгари Самарқандро бо фиреб ба даст даровардa кушта, баъд аз он шаҳрро ишғол карданд» [5, с.44].

Чи тавре ки сарчашмаҳо шаҳодат медиҳанд, аҳолии Самарқанд ва роҳбарони сарбадорон дар симои амир Ҳусайн ва Темур муғулеро беш намедонистанд. Ва онҳо хеле хуб эҳсос карда буданд, ки баробари ба сари қудрат омадани амир Ҳусайн ва Темур зулму истибдод бештар мегардад. Бино ба иттилои Ибни Арабшоҳ дар Самарқанд ҷамоате аз шӯришчиён боқӣ монда буд, ки Темури Ланг бо ҳама савлаташ аз онҳо доимо тарсу ҳарос дошт ва ҳар гоҳе ки аз Самарқанд берун мешуд, онҳо шӯриш мебардоштанд. «Чунин ҳолат нӯҳ маротиба такрор шуд» [8, с.17]

Воқеан ҳам чунин буд. Темури Ланг барои халосӣ ёфтан аз исёнгарон зиёфате ороста, бо роҳи фиребу найранг онҳоро ба қатл расонд.

Умуман, оид ба ҷунбиши сарбадорони Самарқанд гарчанде ки як зумра олимони рус, ӯзбек ва тоҷик асару мақолаҳо ба табъ расонда бошанд ҳам, мутаассифона на ҳама паҳлуҳои ин наҳзат пурра мавриди пажӯҳиш қарор гирифтааст. Муаррихинро зарур аст, ки дар оянда таърихӣ ин ҷунбиши қаҳрамононаро аз рӯи асноду далоили ҷадид мавриди тадқиқи ҳаматарафа қарор диҳанд.

Аз мулоҳизаи фавқ маълум мегардад, ки Б. Ғафуров дар «Тоҷикон» тавонистааст масъаларо хеле воқеъбинона бо истифода аз манбаҳои асримиёнагӣ ва тадқиқотҳои баъдина мавриди таҳлили воқеан илмии ҷиддӣ қарор диҳад. Ҳамзамон пажӯҳиши бунёдии Б.Ғафуров ва масъалагузории ӯ барои муҳаққиқоне, ки имрӯз ва баъд ба омӯзиши ин мавзӯъ машғул мешаванд чун асос ва роҳнамо хизмат хоҳад кард.

АДАБИЁТ

1. Абдурраззоқи Самарқандӣ. Матлаъу саъдайн ва маҷмау баҳрайн.-Теҳрон, 1372.Ҷ.1. 350 с.
2. 2.Мирхонд. «Равзат-ус-сафо».-Теҳрон, 1330/1961.Ҷ.6.С.1019
3. Хондамир. «Ҳабиб-ус-сияр».-Теҳрон, 1380.Ҷ.3.С.206

4. Шарофиддин Алии Яздӣ. Зафарнома/Подготовка к печати...А.Урунбоев.-Тошкент: Фан, 1972.-246с. (113б).
5. Ғафуров Б. Тоҷикон: таърихи қадимтарин, қадим, асри миёна ва давраи нав.-Душанбе: Ирфон, 1998. – 44с.
6. 6.Бартолд В.В. Народное движение в Самарканде в 1365г.-Соч.Т.2.М., 1964.-374с.
7. Хондамир.»Ҳабиб-ус-сияр».-Теҳрон, 1380.Ҷ.3.-207 с.
8. Ибни Арабшоҳ. Аҷоиб-у-мақдур фӣ навоиби Темур. Таҳқиқи Муҳаммад Алии Наҷотӣ.-Теҳрон, 1381.-17с.

ОТРАЖЕНИЕ ВОЛНЕНИЕ СЕРБАДАРОВ САМАРКАНДА В «ТАДЖИКИ» АКАДЕМИКА Б. ГАФУРОВА

В статье рассматривается причины, повод и последствия движение Сербадаров Самарканда и ее отражение в трудах академика Б. Гафурова. Автор отмечает, что академик Б. Гафуров в своей работе пишет, что в 1365 во время очередной поход монгольских войск в Мовераннахр во главе с полководцем Ильяс ходжа монголы разбили войска Тимура и амира Хусайна, пряма направлялись в Самарканд. Предводитель Сербадаров Самарканда Мавлонозода взял на себя оборона города от монголов. Монголы несколько раз попытались взять город, но без успешно. Таким образом, по некоторым причинам монголы отступили назад, а власть в Самарканде полностью на сторону Сербадаров. В 1366 году Тимур и Хусайн обманным путем отстранили Сербадаров и захватили власть в Самарканде. Таким то образом Сербадарское движение в Самарканде подавленно.

Ключевые слова: *Сербадары, Б. Гафуров, «Таджики», Самарканд, движение, монголы, Мавлонозода, Тимур, Хусайн.*

REFLECTION OF THE WAVE OF SAMARKAND SERBADARS IN «TAJIKI» ACADEMICIAN B. GHAFUROV

This article examines the reasons, reason and consequences of the movement of the Serbadars of Samarkand and its reflection in the works of academician B. Ghafurov. The author notes that academician B. Ghafurov writes in his work that in 1365, during the next campaign of Mongol troops in Moverannahr, led by commander Ilyas Khoja, the Mongols defeated the troops of Timur and Amir Khusain, and were heading directly to Samarkand. The leader of the Serbadars of Samarkand Mavlonozoda took over the defense of the city from the Mongols. The Mongols tried several times to take the city, but without success. Thus, for some reason, the Mongols retreated, and the power in Samarkand was completely on the side of the Serbadars. In 1366 Timur and Khusain fraudulently removed the Serbadars and seized power in Samarkand. Thus, the Serbadar movement in Samarkand is suppressed.

Keywords: *Serbadars, B. Ghafurov, «Tajiks», Samarkand, movement, Mongols, Mavlonozoda, Timur, Khusain.*

Сведения об авторе:

Муродзода А. *– кандидат исторических наук, доцент кафедры история таджикского народа Таджикского государственного педагогического университета имени С. Айни. E-mail: murodzod_2020@mail.ru*

About the author:

Murodzoda A. *- Candidate of Historical Sciences, Associate Professor of the Department of History of the Tajik People of the Tajik State Pedagogical University named after S. Ayni. E-mail: murodzod_2020@mail.ru*

АЗ ТАЪРИХИ ФАЪОЛИЯТИ ДОРУЛМУАЛЛИМИНИ ТОҶИКОН (1924-1931)

Зарифов Н.Ҳ.
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айнӣ

Дар ташаккул ва рушди низоми маорифи шӯравӣ нақши институтҳои маориф ё худ дорулмуаллимин хело калон аст. Махсусан дар таёр кардани кадрҳои омӯзгорӣ барои Тоҷикистон (солҳои 1924-1931) нақши Дорулмуаллимини тоҷикон дар шаҳри Тошканд хеле назаррас аст[11, с.4].

Чи тавре маълум аст дар натиҷаи тақсимоти марзии соли 1924 ва таъсиси ҶМШС Тоҷикистон дар ҳайади ҶШС Ӯзбекистон зиёда аз 2 млн. тоҷикон берун аз кишвар монданд. Махсусан қисми зиёди онҳо дар ҳудуди Ӯзбекистон монданд. Инро ба назар гирифта Ҳукумати навтаъсиси ҶМШС Тоҷикистон – Кумитаи инқилобӣ 31-уми декабри соли 1924 қарор дар бораи таъсиси Дорулмуаллимини тоҷикон (Таджикинпрос) дар шаҳри Тошкандро қабул намуд[6, с.59; 24, с.18]. Дорулмуаллимини тоҷикон дар ибтидо ба Нозироти маорифи ҶШС Ӯзбекистон тобеъ буд. Яке аз муассисон ва аввалин директори он Нисор Муҳаммадов буд[5, с.72-74].

Аз рӯйи нақша бояд дар назди Дорулмуаллмини тоҷикон 4 курси таълимӣ созмон дода мешуд, аммо бо сабабҳои маълум танҳо як курси асосӣ ва ду курси тайёрӣ таъсис дода шуд. Аммо баъдтар ин камбуди бартараф гардида дар назди Дорулмуаллимин се курсӣ тайёрӣ ва курсҳои асосӣ созмон ёфтанд[8, с.44]. Дорулмуаллимин (Инпросы) муассисаҳои таълимии дорои сохтори мураккаб буданд. Масалан, дар назди онҳо мактаҳои таҷрибавӣ, мактаб-интернатҳо, курсҳои тайёрӣ ва азнавтаёркунии омӯзгорон фаъолият мекарданд. Дорулмуаллимини тоҷикон низ маҳз дорои чунин сохтор буд. Яъне онҳо на ба муасисаи олиии касбӣ марбут буданд на ба колеҷҳои омӯзгорӣ.

Бори нахӯст моҳи январи соли 1925 ба Дорулмуаллимини тоҷикон 60 донишҷӯ: 5 нафар аз Бухорои Ғарбӣ, 10 нафар аз Бухорои Шарқӣ, 5 нафар аз Бадахшон (Помири Ғарбӣ), 9 нафар аз округи Сирдарё, 17 нафар аз округи Фарғона ва 5 духтар аз манотиқи гуногуни ҶМШС Тоҷикистону ҶШС Ӯзбекистон, қабул карда шуданд[13, с.4].

Дар солҳои аввал дар масъалаи ба донишҷӯёни сазовор таъмин намудани Дорулмуаллимин ҳукумати Тоҷикистон ба мушкилоти ҷиддӣ рӯ ба рӯ гардид. Сабаб дар он буд, ки ҷавонони соводнок аз ҳисоби тоҷикон асосан дар шаҳрҳои Самарқанду Бухоро сукунат доштанд. Барои ҳамин аввалин донишҷӯёни ин муассиса аз ин ду шаҳри тоҷикнишин ва навоҳии Шимолии Тоҷикистон интихоб мешуданд. Талаботи асосӣ барои қабул дар Дорулмуаллимин ин сину сол (аз 14 то 20), доштани маҳорати хондану навиштан ва иҷро кардани чор амалӣ арифметикӣ буд[20, с.3].

Дар ҶМШС Тоҷикистон талабот ба омӯзгорони ба шароити замон мувофиқ рӯз аз рӯз меафзуд, зеро шумораи мактабҳои типи нав-шӯравӣ со то сол зиёд мешуд. Комиссияи илмии тоҷикӣ дар ҷаласаи махсуси худ масъалаи «васеъ кардани доираи фаъолияти Дорулмуаллимини тоҷикон ва ба 300 нафар расонидани шумораи донишҷӯёни онро» муҳокима намуда, қарорҳои дахлдор қабул намуд. Дар яке аз қарорҳо таъкид шуда буд, ки «Доири ин масъала рафиқ Нисор Муҳаммадов ба Тошканд фиристода шавад ва аз Средазбиюрои КМ ҲК ИҶШС низ хоҳиш карда мешавад, ки шумораи довталабонро ба 300 нафар расонад, ки аз онҳо 200 нафар аз ҳисоби Нозироти маорифи халқи ҶШС Ӯзбекистон ва боқи 100 нафар аз буҷаи Нозироти маорифи халқи ҶМШС Тоҷикистон маблағгузорӣ карда шаванд...» [20, с.385].

Ҳамин тавр, сол то сол шумораи донишҷӯёни Дорулмуаллимини тоҷикон дар Тошканд зиёд мегардид.Дар солҳои баъдӣ донишҷӯён аз манотиқи дурдасти ҷумҳурӣ – навоҳии водии Рашт, Бадахшон ва минтақаи Кӯлоб низ фиристода мешуданд.

Дар солҳои 20-уми қарни ХХ дар баробари Дорулмуаллимин дар макотибу курсҳои ҷудогона, ки дар кишварҳои Умумиитифоқ қарор доштанд, ҷавонони тоҷик барои таҳсил фиристода мешуданд. Бори аввал соли 1925 довталабон ба муассисаҳои таълимии ҷумҳуриҳои бародарӣ ба миқдори 93 нафар фиристода шуданд, ки аз инҳо 86 нафарашро тоҷикон ташкил медоданд. Дар моҳи августи соли 1926 шумораи донишҷӯёни тоҷикистонӣ, ки дар муассисаҳои таълимии берун аз кишвар таҳсил доштанд 140 нафарро ташкил медод, ки аз ин шумора 61 нафар дар Дорулмуаллимини тоҷикон (дарТошканд), 14 нафар дар Донишгоҳи давлатии Осиёи Миёна (САГУ), 36 нафар дар Донишгоҳи коммунистии Осиёи Миёна, 12 нафар дар Донишгоҳи коммунистии меҳнаткашони Шарқ ва ғайра таҳсил мекарданд [1, с.135].

Охири соли 1925 барои таҳсил дар Дорулмуаллимин 30 нафар донишҷӯён аз Бадахшон фиристода шуданд [23, с.40-41,73]. Шумораи муҳассилин дар Дорулмуаллимин сол то сол меафзуд. Соли 1926 шумораи донишҷӯёни он ба 170 адад расид. Чи тавре мушоҳида гардид талаботи ҶМШС Тоҷикистонро Дорулмуаллимин иҷро карда наметавонист. Ҳанӯз аз моҳи сентябри соли 1925 Кумитаи Инқилобии ҶМШС Тоҷикистон ба нозиротҳои (наркомы) маорифи ҷумҳуриҳои бародарӣ барои ҷудо кардани ҷой дар донишкадаву донишгоҳҳои Тошканд, Самарқанд, Москва муроҷиат карда таъкид намуда буд, ки ба довталабони тоҷик сабукиҳо барои дохил шудан пешниҳод кунанд [12, с.36].

Ҳамин тавр, шумораи донишҷӯёни тоҷик дар муассисаҳои таълимии берун аз кишвар сол то сол зиёд мегашт. Масалан, агар дар соли таҳсили 1927/1928 шумораи фиристодагон-довталабон ба хориҷи мамлакат 167 нафарро ташкил дода бошад, дар соли таҳсили 1929/1930 он ба 563 нафар расонида шуд [26, 153-154].

Лозим ба ёдоварист, ки бештари онҳо дар Дорулмуаллимин таҳсил мекарданд. Дар заминаи амали шудани барномаву қарорҳои Давлати Шӯравӣ ҳаёти иҷтисодию иҷтимоӣ ва фарҳангии ҶМШС Тоҷикистон беҳтар гардида, барои фаъолияти занон дар баробари мардон шароити мусоид фароҳам меомад. Занону духтарон низ ба мактабу маориф ҷалб мешуданд. Дар соли таҳсили 1929/1930 танҳо дар Дорулмуаллимини тоҷикон 70 нафар аз духтарони тоҷик таҳсил мекарданд[9, с.2-3].

Бешак нимаи дуюми солҳои 20-уми асри ХХ дар масъалаи тайёр кардани кадрҳои омӯзгорӣ барои Тоҷикистон Дорулмуаллимин нақши калидӣ дошт. Аҳамияти Дорулмуаллиминро барои Тоҷикистон ба инобат гирифта директор он – Ш. Ҷабборӣ, дар муроҷиат ба донишҷӯён, чунин таъкид намуда буд: «Ман медонам, ки шумо ҳар рӯз мубоҳиса мекунед, ки дуруст асту ки нодуруст.

Аммо шумо фарзандони як халқ ҳастед. Халқи мо садсолаҳо зери ҷбру зулм зиндагӣ карда аз илму маориф дур буд. Ба ибораи дигар дар зулмот зиндагӣ мекард. Амирону бойҳо, муллову мансабдорони диндор халқи моро ба чунин аҳвол оварданд. Рафиқ В.И.Ленин, Ҳизби Коммунист ва Ҳокимияти Ҳӯравӣ барои мо давлат сохтанд – ҷумҳурии шӯравии тоҷикон (ҶМШС Тоҷикистон дар назар аст, Н.З.). Ки имрӯз барои ҷумҳурӣ ва халқи мо даркор аст? Муаллим. Шумо аввалин нафароне хоҳед буд, ки дониш андухата онро дар миёна халқ паҳн мекунед... Шумо дар инҷо маълумоти хуб мегиред. Кӯшиш кунед аз рӯи он амал кунед. Мардум шуморо – омӯзгорони оянда бесаброна интизор аст!...» [8,с.44].

Нозироти маорифи ҶМШС Тоҷикистон барои донишҷӯёне, ки дар хориҷи кишвар таҳсил доштанд идрорпӯлӣ (стипендия) муқарар карда буд. Инчунин, дар назди Нозироти маорифи халқ комиссияи махсус созмон дода шуд, ки ба он Аббос Алиев роҳбари мекард. Дар қарори комиссияи мазкур аз 14-уми нобри соли 1926 чунин таъкид шуда буд: «Шароити вазнини донишҷӯёни тоҷикро, ки дар ҷумҳуриҳои Умумииттифоқ таҳсил доранд, ба инобат гирифта, чунин мешуморад, ки ба онҳо таъҷилан идрорпулӣ дода шавад...» [21, с.257-260].

Бо сабабҳои гуногун, асосан сунъи, на ҳама донишҷӯёни тоҷик сари вақт идрорпулӣ гирифта метавонистанд. Дар яке аз ҳуҷҷатҳои бойгонӣ аз 16-уми майи соли 1927 таъкид шудааст, ки «Донишҷӯён (тоҷикон)-е, ки дар муассисаҳои таълимии шаҳрҳои гуногуни ИҶШС таҳсил доранд мушкилоти сангинро аз сар мегузаронанд. Дар миёни онҳо чунин эътироз вуҷуд дорад, ки донишҷӯёни ӯзбектабор, ки бо онҳо якҷо таҳсил доранд идрорпӯли мегиранд, аммо онҳо не...» [19, с.24-25].

Фаъолияти Дорулмуаллимини тоҷикон натанҳо ба таёр кардани кадрҳои маҳаллӣ, балки барои омода сохтани донишҷӯён барои дохил шудан ба муассисаҳои олии касбии Маскаву Тошканд низ равона шуда буд[18, 115]. Масалан, соли 1926 аз ин муассиса ба Донишгоҳи давлаттии Осиёи Миёна10 нафар ва ба Донишгоҳи коммунистии халқҳои Шарқ 3 нафар барои таҳсил фиристода шудаанд. Дар маҷмӯъ худи ҳамон сол ба муассисаҳои олии Умумииттифоқ 25 нафар донишҷӯён фиристода шуданд[7, с.251].

Дорулмуаллимини тоҷикон дар Тошканд бо мақсади омода кардани кадрҳои омӯзгорӣ барои мактабҳои тоҷикии ҶШС Ӯзбекистон таъсис дода шуда буд, аммо дар он донишҷӯён аз манотиқи ҶМШС Тоҷикистон ва умуман Осиёи Миёна низ таҳсил мекарданд.

Таҳсилдидаи ин муассиса – устод Сотим Улуғзода дар ёддоштҳои худ ба ин мавзӯъ дахл карда қайд мекунад, ки «ба Дорулмуаллимин донишҷӯёни зиёде аз Хуҷанд, Конибодом, Чуст, Исфара, Самарқанд, Бухоро, Уротеппа, Панҷакент, Ҳисор ва дигар ноҳияҳову қишлоқҳои дурдаст, ки барои ман ношиносанд, меомаданд» [8, с.44].

Дар солҳои аввали фаъолияти худ Дорулмуаллимини тоҷикон ба мушкилоту монеаҳои зиёде рӯ ба рӯ гардида буд. Ба истиснои директори он Ш. Дабборӣ ва омӯзгор Нозомзода омӯзгорони дигар аз ҳисоби тоҷикон набуданд. Гарчанде таҳсил ба забони тоҷикӣ ва ӯзбакӣ сурат мегирифт, аммо ба забони тоҷикӣ қариб дастуру китобҳо вуҷуд надоштанд. Доири ин масъала дар қарори Комиссияи илмии тоҷикӣ аз 13 сентябри соли 1925 чунин омадааст: «Дар Дорулмуаллимин дарсҳо бояд ба забони тоҷикӣ сурат бигиранд, аммо бо сабаби он ки омӯгорони тоҷик намерасанд, бояд омӯзгорони рустабор, ки донандаи забони тоҷикӣ мебошанд, ба дарсҳо ҷалб карда шаванд» [8, с.45].

Олимон ва омӯзгорони рус барои тарбияи ҷавонони тоҷик, ки дар Дорулмуаллимин таҳсил мекарданд, хизмати арзандае кардаанд. Халқи тоҷик ҳеҷ гоҳ хизматҳои олимону шарқшиносони рус М.С. Андреев, Панкратова, Краснобаева, Липовкий, Н.Н. Ершова ва даҳҳо олимону омӯзгорони дигарро, ки ба нахустдонишҷӯёни тоҷик таълим доданд, ҳеҷ гоҳ фаромуш нахоҳад кард[10, с.46].

Дорулмуаллимин дорои курси дусолаи тайёрӣ ва 4-солаи асосӣ буд, ки барои мактабҳои зинаи 1-у ва 2-юм омӯзгор тайёр мекард. Дар барномаи таълимии он таваҷҷуҳ бештар ба таълими забони модарӣ, математика ва забони русӣ равона шуда буд. Норасоии асосӣ дар барномаи таълимӣ ин буд, ки ба истиснои методикаи таълими забони тоҷикӣ (як соат дар ҳафта) методикаи таълими фанҳои дигар вуҷуд надошт[12, с.35-36].

Чи тавре мушоҳида шуд дар барнома баробари фанҳои умумии таълимӣ фанҳои тахассусӣ чун педагогика, методика, гигиенаи мактабӣ низ ҷой дода шудаанд, ки барои омӯзгори оянда хеле муҳим буданд.

Соли 1927 Дорулмуаллимин ба ихтиёри ҶМШС Тоҷикистон дода шуд[19,с.18]. 9-уми феврали ҳамон сол намояндагии ҶМШС Тоҷикистон дар ҶШС Ӯзбекистон бо мактуби хоса ба Раиси Шӯрои Коммисарони Халқи Ӯзбекистон – Файзулло Хоҷаев муроҷиат намуд: «..аз Шӯмо хоҳиш карда мешавад, ки мавқеъи худро нисбат ба масъалаи гузариши Дорулмуаллимин ва ҳайати он ба ихтиёри Шӯрои Комиссарони Халқи Тоҷикистон иброз кунед. Бояд дар назар дошта бошед, ки агарчи Дорулмуаллимин ба ихтиёри Нозирити маорифи Тоҷикистон мегузарад, аммо дарҳои он барои тайёр кардани кадрҳои омӯзгорӣ, аз ҳисоби тоҷикони Ӯзбекистон, ҳамеша боз аст» [18, с.114-116].

Ин масъала натанҳо миёни ҳукуматҳои Тоҷикистону Ӯзбекистон, балки дар сатҳи Бюрои Осиёимиёнагии КМ ҲК ИҶШС низ муҳокима гардид. Дар қарори алоҳидаи ин мақом таъкид шуда буд, ки «Ликвидком ба хулосае омад, ки Дорулмуаллимини тоҷикон дар шаҳри Тошкандро, бо мақсади таъмини Тоҷикистон бо кадрҳои зарурӣ, ба ихтиёри он супорад. Тоҷикистон низ бояд дорои муассисаҳои алоҳида худ бошад. Баъди гузариш Тоҷикистон вазифадор аст, ки тоҷикони муқими ҶШС Ӯзбекистонро низ дар ин муассиса тарбият кунад» [118, 114].

Анқариб дар ҳама адабиётҳои илмии замони Шӯравӣ таъкид шудааст, ки норасоии Тоҷикистон бо кадрҳои зарурӣ ба инобат гирифта Дорулмуаллимин ба ихтиёри ҳукумати он дода шуд[1, с.135; 2,с.67; 7, с.251; 8, с. 41- 49; 10; 12, с.35-36]. Воқеанд дар қарори Бюрои Осиёимиёнагии КМ ҲК ИҶШС (соли 1927) таъкид шудааст, ки «норасоии ҶМШС Тоҷикистонро ба кадарҳои зарурӣ ба инбат гирифта Дорулмуаллимин ба ихтиёри он дода шуд» [118, с.114]. Аммо таҳлили таърихнигории мавзӯъ далолат бар он мекунад, ки сабаби асосии ба ихиёри Тоҷикистон гузаштани Дорулмуаллимин норасоии кадрҳо набуда, балки шароити ниҳоят вазнини он будааст. Аз тарафи дигар, то ба ихтиёри Тоҷикистон гузаштан ва баъди он низ ин муассиса барои ҳарду ҷумҳурӣ (ҶМШС Тоҷикистон ва ҶШС Ӯзбакистон) кадр тайёр мекард.

Барои тасдиқи фикри худ мактуби донишҷӯи тоҷикро (номашро махфӣ нигоҳ доштааст), ки дар Дорулмуаллимин таҳсил дошт ва вазъи онро инъикос кардааст, меорем:

«Дорулмуаллимин ба Нозироти маорифи Ӯзбекистон итоат мекунад. Дар он 180 нафар донишҷӯён таҳсил мекунанд. Вазъи таълимгирандагон хеле душвор аст. Бинои Дорулмуаллимин бисёр хурд буда, ҳатто барои 50 % толибилмон кофи нест. Аз беҷойи дар як хонаи хурд 20-25 нафар зиндагӣ мекунем. Дар баъзе аз хонаҳои хоб як қисм дар рӯи кроват қисми дигар дар зери кроват мехобем. Аз беҷойи шабҳо баъзе талабагони мо дар роҳрав ва синфхонаҳо мехобиданд. Субҳ зуд аз хоб бархоста ашёҳои худашонро дар ҷое ҷамъовари карда, дар ҷое, ки шаб хобида буданд рӯз дарс мехонем. Аз бехобӣ аксарияти вақти таҳсилро мо талабагон нохушу бе мадор мегузаронем.

Дорулмуаллимини мо натанҳо ҷой барои хоб, балки барои тадрис ҷойи лозима ҳам надорад. Аз бесинфӣ талабагон дар ду тақсим (баст, Н.З.) тадрис карда мешуданд.

Чун исми мактаби мо дорулмуаллимин номида мешавад бешак бояд мисли дигар дорулмуаллимини шаҳри Тошканд дорои утоқҳо (кабинетҳо)-и физика, химия ва дигар шароите, ки онҳо доранд, дошта бошад. Барои он, ки Дорулмуаллимини мо дорои чунин шароит нест дарсҳои мо танҳо назаривӣ сурат мегиранд.

Дорулмуаллимин натанҳо клуб, ҳатто ошхона барои донишҷӯён надорад. Агарчи Дорулмуаллими дар ихтиёри Нозироти маорифи Ӯзбекистон аст, аммо омӯзгорони он аз Тоҷикистон даъват карда шудаанд. Инчунин, ҳамасола китобҳои зиёде ба нашр мерасанд, аммо бо забони тоҷикӣ китоб қариб вуҷуд надорад, яъне китобҳо бо забони ӯзбекиянд...» [3, 22-23].

Танҳо соли 1926 аз шароити номусоиди Дорулмуаллимин якчанд донишҷӯ хонданро тарк намуд, баъзеҳо бемор шуданд ва ҳатто 2 нафар фавтиданд [14, с.2-3].

Чи тавре рӯзномаи «Овози тоҷик» навишта буд6 «Ин ҳолат се сол идома дошт». Аз мақому идораҳои дахлдор барои тафтиши арзу шикоятҳои донишҷӯён аз вазъи номусоиди Дорулмуаллимни тоҷикон якчанд маротиб комиссия ташкил карда шуд, ки онҳо нуқсону камбудиҳои зиёдеро ошкор намуданд. Дар натиҷаи ошкор шудани сабаби шикояту эътирозҳои донишҷӯёни тоҷик комиссияи навбатӣ ба хулосае мерасад, ки Дорулмуаллиминро ба ихтиёри Тоҷикистон диҳад [16, с.2-3]. Чорабиниҳое, ки ҳукумати даври Тоҷикистон роҳандозӣ кард, дар натиҷа камбудиҳои мавҷуда бартараф гардида, вазъи таълиму тарбия ба зинаи нав бароварда шуд. Масалан, худи ҳамон соли 1927 нозири маорифи Тоҷикистон – Нисор Муҳаммадов ба Тошканд ташриф оварда, барои бартараф сохтани камбудиҳои ҷойдошта маблағи зарурӣ ҷудо намуд. Аз ҳисоби маблағҳои ҷудошудаи Нозироти маорифи ҶМШС Тоҷикистон бинои нави Дорулмуаллимин сохта ба истифода дода шуд, ки дорои 7 синфхона, 4 ҳуҷраи корӣ, 1 ошхона ва ғайра буд[16, с.3].

Дар ҳисоботи Нозироти маорифи ҶМШС Тоҷикистон таъкид шудааст, ки «Дар сметаи соли таҳсили 1927/1928 ба Нозироти маориф (Наркомпрос) 400 ҳазор рубл ҷудо шуда буд, ки 140 ҳазори он барои сохтмони бинои Дорулмуаллимини тоҷикон дар Тошканд сарф карда шуд...» [19, с.16].

Ҳукумати Тоҷикистон натанҳо бинои замонавиро барои Дорулмуаллимин сохта ба истифода дод, балки барои беҳтар кардани сифати таълиму тарбия, омузгорони ботаҷрибаи тоҷикро, ки дар Самарқанду Бухоро кам набуданд, ҷалб намуд.

Бояд хотирасон намуд, ки ҳануз соли 1925, вақте масъалаи сохтмони бинои Дорулмуаллимини тоҷикон ба миён омад, Ҳукумати ҶШС Ӯзбекистон ваъда дода буд, ки барои он бинои нав месозад. Аммо чи тавре раиси Комиссияи илмии тоҷикӣ – Нисор Муҳаммадов (7 июни соли 1925) қайд мекунад: «Дар Осиёи Миёна барои тоҷикон ҳамагӣ як Дорулмуаллимин мавъуд аст. То ҳол ин муассиса бинои мувофиқ надорад. Дархосту пешниҳодҳо ба Кумитаи Марказии Агитпроп (кумитаи ташвиқоту тарғибот), КИМ ва ШКХ ҶШС Ӯзбекистон ва ҳатто Бюрои Осиёимиёнагӣ натиҷае надод. Ваъда шуда буд, ки бинои нави Дорулмуаллимин баъди кӯчидани ин муассиса ба Самарқанд,

сохта мешавад, аммо ин ҳам иҷро нашуд. Чунини ба назар мерасад, ки сабаби асосӣ ин ба тоҷикон рабт доштани мушкилот аст» [20, с.38].

Дар солҳои баъди низ ҳукумати Тоҷикистон барои фароҳам овардани шароити мусоид дар Дорулмуаллимин корҳои зиёдеро ба сомон расонид, ки дар натиҷа нуфузи Дорулмуаллимин низ дар Осиёи Миёна хеле боло рафт[2, с.67].

Чи тавре дар боло низ ишора шуд Дорулмуаллимини тоҷикон натанҳо барои Тоҷикистон, балки барои мактабҳои ӯзбекиву тоҷикии Ӯзбекистон кадр тайёр мекард. Дар ин самт нақши Дорулмуаллимин назаррас аст, зеро он нафароне, ки тайёр карда шуданд нахӯстин омӯзгорони маҳаллӣ дар мактабҳои нави шӯравӣ ба ҳисоб мерафтанд. Дар робита ба ин Оргбюрои КИМ ҲК(б) ҶШС Ӯзбекистон дар ҶМШС Тоҷикистон 10-уми апрели соли 1927 таъкид намуда буд, ки шумораи шунавандагони Дорулмуаллимин ба 200 расонида шавад ва аз ин 50 % аз ҳисоби тоҷикони ҳудуди Ӯзбекистон интихоб карда шавад[2, с.67].

Бори нахуст соли 1927 шунавандагон Дорулмуаллиминро хатм намуданд. Миёни нахустин хатмкунандагони Дорулмуаллимин чунин шахсиятҳо ба монанди Бобоҷон Ниёзмуҳаммадов, Мирзо Турсунзода, Сотим Улуғзода, Обид Ҷалилов, Мулоҷони Шаҳристонӣ, Наби Фахрӣ, Зариф Саломатшоев, Мастибек Тошмухамедов, Мулло Эркаев низ буданд[15, с. 2]. Бештари онҳо дар оянда олимону доонишмандони мӯътабари миллат гардида, дар рушди ҳаёти фарҳангии мамлакат нақши муассире гузоштанд.

Меҳмонони ҳамешагии Дорулмуаллимини тоҷикон, дар давоми фаъолияти он, фарзандони фарзонаи миллат:Нусратулло Махсум, Шириншоҳ Шоҳтемур, Садриддин Айнӣ, Мирсаид Миршакар ва дигарон буданд. Ин муасисаи таълимӣ натанҳо дар тайёр кардани кадрҳои омӯзгорӣ, балки барои тайёр кардани олимону сиёсатмадорони ояндаи кишвар нақши бориз доштааст.

Аҳамияти Дорулмуаллиминро барои ҳаёти фарҳангии кишвар дарк намуда, Иҷлосияи сеюми КИМ-и Шӯроҳои ҶМШС Тоҷикистон (даъвати якум, апрели соли 1928) тамоми чорабиниҳои ҳукумат ва Нозироти маорифро, ки баҳри беҳдошти фаъолияти ин муассиса равона шуда буданд, дастгири намуда, таъкид дошт, ки ба ночизтарин мушкилоти он бо масъулияти баланд бояд муносибат кард. Илова бар ин таъкид шуд, ки ҳатман 50 фоизи донишҷӯёни Дорулмуаллимин аз тоҷикони муқими Ӯзбекистон интихоб карда шаванд[2, с.67; 3, с. 46].

Дорулмуаллимин тоҷикон соли 1931 ба техникуми педагогӣ ва соли 1935 бошад, ба институти дусолаи тоҷикон табдил дода шуд[18, 118]. Бояд таъкид намуд, ки маҳз дар заминаи ҳамин Дорулмуаллимини тоҷикон соли 1931 Донишкадаи омӯзгории Тоҷикистон ба номи Т.Г. Шевченко (ҳозира ДДОТ ба н. С. Айнӣ) таъсис меёбад.

АДАБИЁТ

1. Багоутдинов А. Вишневский А. Роль русского рабочего класса в исторических судьбах таджикского народа / Багоутдинов А. Вишневский А. – Душанбе: Ирфон, 1967. – 154 с.
2. Джоназаров Х. Развитие педагогического образования в республиках Средней Азии / Джоназаров Х. – Душанбе: Ирфон, 1991. 96 с.
3. 3.Из письма одного студента (неизвестного) Инпроса //Дониш ва Омӯзгор, –1926, – №3-4. – С. 22-23.
4. Из истории культурного строительства в Таджикистане в 1924-1941 гг. Т. 1. – Душанбе: «Ирфон», 1966. –С. 670 .
5. Зарифов Н. Вклад Нисора Мухаммедова в развитии народного образования Таджикистана (на тадж. языке) / Зарифов Н. // Вест. ТГПУ. № 3(46), – Душанбе, 2012. – 72-74 с.
6. Каширина Т. В. Деятельность революционного комитета Таджикской АССР в области народного образования (Документы и материалы) / Каширина Т. В. // Таджикистан в братской семье народов СССР. – Душанбе: Дониш, – 1972. – С. 50-66.
7. Козачковский В. А. От феодализма до победы социализма / Козачковский В. А. – Душанбе: Ирфон, 1966. – 268 с.
8. Кадыров А. Сотрудничество Узбекистана и Таджикистана в области подготовки педагогических кадров в период существования Таджикской АССР / Кадыров А. // Социалистическое строительство в Таджикистане. – Душанбе, 1979. – С. 41- 49.
9. //Газ. «Коммунист Таджикистана» от 8 марта 1969. – С. 3-4.
10. Қодиров А. Аз таърихи ҳамкориҳои ҶМШС Тоҷикистон ва Ӯзбакистон дар таёр кардани кадрҳои педагогӣ/ Қодиров А. // Мактаби советӣ, 1966, №10. – С. 46-49.
11. Муҳаммад Салим, Тоҷиконро дар Узбекистан чӣ фурӯ бурд? // Газ. Самак, 13 марти 2013. – С. 4.
12. 12.Ниёзов Р. Т. Подготовка педагогических кадров в системе средне специальных учебных заведений республики Таджикистан (1924-1990) / Ниёзов Р. дис. на саис. учн.степени канд. педаг. наук. Душанбе, 2000. – С. 169.
13. «Овози тоҷик», аз 19. 12. 1924.
14. «Овози тоҷик», №86, аз 20.06.1926.
15. «Овози тоҷик», №152, аз 26.05.1927.
16. «Овози тоҷик», №164, аз 5.08.1927.
17. « Самак» аз 13. 05. 2013.

18. Узаков Р. У. Деятельность Ташкентского Таджикского института просвещения по подготовке педагогических кадров в период 1924-1932 г.г. / Узаков Р. // Труды Самаркандского госуниверситета им. А. Навои, выпуск №173, – Самарканд, 1969, – С. 114-118.
19. Улугзаде С. Утро нашей жизни / Улугзаде С. – М. 1962,
20. Центральный Государственный Архив Республики Таджикистан, Ф.17, оп.1, д. 196.
21. ЦГА РТ, Ф. 35, оп.1, д. 58.
22. ЦГА РТ, Ф. 10, оп. 2, д. 15.
23. ЦГА РТ, Ф. 9, оп. 1, д. 9.
24. ЦГА РТ, Ф. 10. оп. 2, д. 10.
25. ЦГА РТ, Ф. 9, оп. 1, д. 188.
26. Шукуров М. Р. История культурной жизни Советского Таджикистана (1917-1941 гг.). – Ч.1. / Шукуров М. Р. – Душанбе: Ирфон, 1970. 496с.
27. Отчет правительства IV съезду Советов Тадж ССР (1929-1930 гг.). – Душанбе, 1931. – С. 169.

ИЗ ИСТОРИИ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ТАДЖИКСКОГО ИНСТИТУТА ПРОСВЕЩЕНИЯ

В данной статье рассматривается деятельность Таджикского института просвещения и его вклад в развитие народного образования таджикского народа в 1924-1929 гг. Автор на основе архивных материалов и данным периодической печати путем критического метода и сопостовительного анализа освещает роль Таджикинпроса в подготовке педагогических кадров в Таджикской АССР.

Ключевые слова: *культура, система образования, Институт просвещения, народное образования, Таджикинпрос, газета, педагог, кадр, педагогически курсы, квалификация.*

FROM THE HISTORY OF THE TAJIK INSTITUTE OF EDUCATION

This article reviews the activities of the Tajik institute of education and its contribution to the development of public education of the Tajik people for the period 1924-1929. The author based on archival sources and given to periodical press by a critical method and conducting a comparative analysis shines the role of Tajik Institute of Education in the training of pedagogical personnel in the Tajik ASSR.

Keywords: *culture, education system, education Institute, national educations, Tajik Institute of Education, newspaper, teacher, shot, pedagogically courses, qualification.*

Сведения об авторе:

Зарифов Насимджон Хакимджонович *– кандидат исторических наук, старший преподаватель кафедры история таджикского народа Таджикского государственного педагогического университета им. С. Айни, E- mail: maorif_24@maile.ru*

About the author:

Zarifov Nasimjon Hakimjonovich *– Candidate of Historical Sciences, the senior teacher in the Department of History of the Tajik people of TSPU of S. Ayni, E- mail: maorif_24@maile.ru*

СОСТОЯНИЕ НАУКИ В ТАДЖИКСКОЙ ССР В ПЕРИОД ПЕРЕСТРОЙКИ (1985-1991)

Махмудзода С. А.

Таджикский государственный педагогический университет имени С. Айни

Инициаторы перестройки понимали, что без проведения реформ в научной сфере не может быть речи о комплексных преобразованиях в советском обществе.

Перестроечные реформы в науке начались с кадровых решений, так как эта проблема была особенно острой. Так, с середины 1970-х и до середины 1980-х годов, темпы роста численности научных работников были самыми низкими за весь послевоенный период развития советской науки. Сама профессия учёного переставала быть привлекательной. Чтобы привлечь специалистов в науку, с июня 1985 года научным работникам существенно увеличили заработную плату, поскольку в эти годы «лекарство от большинства экономических бед усматривалось в усилении личной материальной заинтересованности работников». [6, с.73] Кроме того, для стимулирования мотивации учёных с января 1986 года, ввели новые должности: главный научный сотрудник, ведущий научный сотрудник и научный сотрудник, при сохранении прежних: старший и младший научные сотрудники. [4, с.33] Кадровые преобразования в науке проходили на фоне партийных попыток демократизации общества, которые вылились в краткий слог «гласность», [8] а в Академии наук СССР привели в 1987 году к изменению устава, выборности директоров и руководителей подразделений научных учреждений, а также членов учёных советов. [5, с.44]

Таджикская ССР занимала пятое место среди союзных республик (после Молдавии, Киргизии, Литвы и Казахстана) по среднегодовым темпам прироста численности научных кадров. Однако по удельному весу кандидатов наук и общей численности научных работников республика занимала седьмое место, а докторов наук – лишь пятнадцатое. Повышение социального статуса научных работников за счёт кадровой составляющей научной политики ускорило рост их численности: в 1985 года было 229 докторов наук и 3074 кандидата наук. В 1989 году число научных работников составило 9069, из них докторов наук – 259, кандидатов наук- 3 417. [9, с.11]

Очень важно помнить, что важно не число докторов и кандидатов наук, а качество их научных разработок. К сожалению, Таджикская ССР по числу открытий и изобретений в расчете на 100 инженеров и научных работников отставала. Так, на тысячу работников приходились только 3,6% изобретений и рационализаторских предложений. Для сравнения: в Туркменской ССР– 14,86%, Киргизской ССР–7,48%, что свидетельствовало о низкой эффективности использования творческого потенциала.

В декабре 1989 года по ряду показателей – удельному весу использованных в производстве рацпредложений и изобретений, экономическому эффекту от их использования в расчете на рубль затрат, среднему экономическому эффекту от использованного изобретения Таджикская ССР находилась на уровне средне союзных показателей. [12, с.48-49]

В расчете на тысячу специалистов с высшим и средне–специальным образованием республика отставала от РСФСР, Украины, Белоруссии и других республик, что свидетельствовало о недостатках в подготовке кадров и их использования на производстве.

Одним из основных источников пополнения научно-педагогических кадров высокой квалификации были аспирантура при вузах и научно-исследовательских институтах. Подготовка аспирантов велась в 24-х научных учреждениях Академии наук, Госагропрома и пяти высших учебных заведениях Минобразования и Минздрава Таджикской ССР. Большинство аспирантов имели научно–производственный стаж по своей специальности, который составлял не менее двух лет. В целевой межреспубликанской аспирантуре в 1989 году обучались 210 аспирантов, однако каждый третий аспирант не представлял в срок свою исследовательскую работу, которая должна была бы содержать в себе анализ, важные выводы и практические рекомендации, которые можно было бы применить на практике. [12, с.48-49].

Так, с 1979 года республиканскую аспирантуру окончило 285 человек, и 88% выпускников аспирантуры были направлены на работу в подведомственные вузы, а 12% выпускников подготовлены для работы в научно–исследовательских институтах и т.д [1, с.141].

Согласно мнению кандидата технических наук Х. Усманова: «В целом лишь 15% исследований подведомственных Академии наук научных учреждений отвечают мировым стандартам, и только каждое четвертое– союзному уровню. Больше половины работ не содержит новых для науки данных, не говоря уже об открытиях. Но сравнивая научные исследования до перестройки, надо обязательно сказать, что в период перестройки их на 3 % было больше».

Число научных работников в Таджикской ССР

Категории	1985 год	1990 год
Всего научных работников	8452	9069
Доктора наук	229	259
Кандидата наук	3074	3417

Как видно из таблицы, в период с 1985 по 1990 годы, общее количество кандидатов и докторов наук увеличивалось [1, с.141].

Вместе с тем необходимо отметить, что общая численность научных и научно–педагогических кадров также возрастала от 3801 (в 1986 г.) до 4242 чел. (в 1990 г.). Именно по этой причине в период перестройки количественное соотношение между докторами наук, кандидатами наук и преподавателями (научными сотрудниками), не имеющими ученых степеней, практически не изменилось. Доля кадров высшей квалификации в общем составе изменилось в указанный период лишь от 1,8 до 2% (для докторов наук) и от 32,1 до 33,9% (для кандидатов наук). В разрезе отдельных вузов следует отметить, что период с 1986 по 1990 годы, не изменилось общее количество работающих докторов наук в Таджикском государственном университете им. В.И. Ленина, в Таджикском пединституте, Таджикском институте физической культуры.

При анализе кадрового потенциала высших учебных заведений обращает на себя внимание тот факт, что в составе работающих докторов наук в 1990 году–12,9% составляли женщины, а среди кандидатов наук соответственно – 23,6% (343 чел.). Однако, в сравнении с показателями 1986 года, приходится констатировать невысокую динамику роста численности кадров высшей квалификации именно среди женщин, работающих в вузах в качестве научных и научно–педагогических работников – 22,9% женщин среди кандидатов наук, и 11,8% – среди докторов наук. Надо отметить, что доля женщин в составе научных и научно–педагогических кадров в указанный период

существенно не изменилась и составило в 1990 году около 43,6%, что является достаточно высоким показателем [11, с.3-6].

Повышение социального статуса научных работников за счёт кадровой составляющей научной политики ускорил рост их численности. Так, в 1988 году в Таджикской ССР число научных работников по отношению к 1985 году выросло на 7,0% (выше, чем в предыдущее пятилетие на 0,4%). Такие результаты были достигнуты в основном благодаря реорганизации академического сектора. Здесь число учёных с 1985 по 1988 г. увеличилось на 23,0%, в то время как в отраслевом секторе – всего на 6,8%. Это тем более показательно, что рост научных кадров в Таджикской ССР с 1980 по 1985 г. составил 9,2%, а в отраслевой науке –10,1 % [1, с.142-143].

Другие структурные параметры научных кадров в Таджикской ССР были детерминированы организационными факторами, из которых на первое место можно выдвинуть развитие и реорганизацию сети научных учреждений. В областном отношении они привели к росту удельного веса научных работников, достигшего в 1990 году в Горно–Бадахшанской автономной области – 7,0%, в Ленинабадской области – 7,2%, в Хатлонской– 9,8 % [1, с.142-143].

Что же касается мировоззренческого аспекта, то на наш взгляд, трудно говорить о том, что все научные работники внутренне были готовы к происходящим перестроечным процессам. Многое в их мировоззрении и поведении было обусловлено такими факторами, как: принадлежность к определённому сектору науки, членство в КПСС и т.д.

Для учёных академического сектора проблема перестройки изначально осознавалась как реорганизация научной деятельности, требовавшая изменения характера планирования работы, корректирования тематики и сроков исполнения, а в целом повышения роли науки в регионе. Тем не менее, именно в среде учёных отраслевого сектора науки СССР в 1988 году прозвучало мнение, что перестройку тормозят формы организации общества, однопартийная система и несовершенный устав партии.

В основном, более привычными для вузовской интеллигенции были признания в верности идеям партии и следовании её решениям. Большинство учёных и преподавателей разделяло утверждения директора института марксизма-ленинизма Таджикской ССР – Ш. Султонова: «Мировоззрение у всех нас единое–марксистско–ленинское». В этот период в вузах республики осторожно пытались приблизиться к обсуждению спорных вопросов истории, политики и науки. Так некоторые представители науки предложили исключить из партии И.В. Сталина, создать народный фронт в поддержку перестройки, проводить референдумы и т.д [10, с.14].

Ход последующих политических событий в стране вызвал резкие колебания в мировоззренческих установках учёных Таджикской ССР. Несмотря на то, что обсуждение первого съезда народных депутатов СССР 1989 году в их кругу, в целом, проходило в русле привычных политических представлений, мнения в оценке содержательной стороны некоторых выступающих разошлись. Одна часть учёных поддерживала критическую настроенность Ю. Афанасьева, А. Собчака и А. Сахарова. Другая часть учёных продолжала придерживаться партийно–государственной линии. При этом размежевании собственная партийная принадлежность, должностное положение и другие статусные параметры решающей роли не играли.

В Таджикской ССР в 1990 году на развитие науки было выделено около 21 млн. рублей. В 1988 году эта цифра достигла 22,1 млн. рубль, если сравнить с 1985 годом, она выросла на 23,9%. [1, с.143].

В целом по Союзу в 1985 году докторов наук было: в Грузинской ССР–1335, в Белорусской ССР–1011, в Туркменской ССР-136, в Киргизской ССР–225, а в Таджикской ССР–229 человек [3, с.20].

Как отмечал тогдашний Президент Академии наук Таджикской ССР С. Негматуллаев: «К сожалению, во время перестройки резко понизилось обеспечение ученых и сотрудников жильем, лечебными и физкультурно – оздоровительными учреждениями». [2, с. 3-5]

В постановлении XXVII съезда КПСС было сказано, что надо увеличить среднемесячную заработную плату рабочих и служащих на 13–15%, или довести до 215–220 рублей. В 1989 году научные сотрудники Академии наук получали в среднем 160–170 рублей, то есть на 50 рублей меньше средней зарплаты рабочих и служащих [7, с.63].

Высококвалифицированные старшие научные сотрудники, кандидаты наук получали столько же, сколько водители автобусов, а доктора наук – меньше, чем например, бульдозеристы Минводхоза СССР. То есть перестройка не смогла улучшить материальное благополучие научных сотрудников. Кроме того, выжидательный средний срок для получения жилья составлял 15-18 лет. В результате чего заметно снизился приток молодых специалистов для работы в Академию наук. В 1989 году средний возраст руководителей в сфере науки составил 50,5 лет, а руководителей лабораторий и отделов 56,5 лет. Все это вызывало самую серьезную озабоченность.

В 1988 году в Академии наук Таджикской ССР из 19 научно–исследовательских учреждений в 14 из них было проведены выборы руководителей и ученых советов. В семи НИИ были переизбраны директора, в остальных семь были избраны новые руководители из числа авторитетных ученых. В Академии наук Таджикской ССР работали представители более 34 наций и народностей. Среди них имеющих ученую степень таджики составляли–53,6%, русские–25,1%, узбеки–7,3%, татары–2,6 %, и другие национальности –11,4% [2, с.3-5].

За последние годы перестройки численность научных работников в научных учреждениях, принадлежащих академии, снизился на 1%. Из 1500 научных работников академиков было–27, членов–корреспондентов–30, докторов наук–102, кандидатов наук–702. [1, с.14].

За период с 1985 по 1989 годы учреждениями Академии наук Таджикской ССР из государственного комитета по изобретению был получен 201 охранный документ, а 221 техническое решение признано изобретением. В среднем ежегодно подавали около 100 заявок на предполагаемые изобретения. Количество технических решений, признанных изобретениями, возросло с 26 в 1985 году до 68 в 1988 году.

Важно подчеркнуть, что увеличился отток ученых из Академии наук. Так, например, 298 человек, работавших в Академии наук Таджикской ССР, выехали за пределы республики. Из-за низких окладов – 134 человека, в их числе 3 доктора и 67 кандидатов наук перешли работать в вузы и кооперативы. В 1991 году число научных работников составило 1217 человек, и если сравнить с 1988 годом, их стало меньше на 23 человека. Если в 1991 году докторов наук было 114 человек, то по сравнению с 1988 годом, они увеличились на 11,7%. Кандидатов наук в 1991 году было 619, а по сравнению с 1988 годом, их уменьшилось на 10,6% [1, с.140].

Одной из трудных и не до конца решенных проблем было обеспечение жильем сотрудников академии. В очередь на жилплощадь числилось 718 человек. Хотя в период перестройки планировалось сдать общежития на 200 мест для аспирантов и молодых специалистов Академии наук, эти планы не осуществились.

Согласно принятой декларации на втором съезде Верховного Совета Таджикской ССР от 24 августа 1990 года, было объявлено о суверенитете Таджикистана, но не все учёные поддержали это шаг. В какой-то мере готовность изменить политические ориентации противоречило их профессиональной настроенности. А последняя продолжала связывать всю деятельность по реорганизации науки и высшей школы с существующими государственными структурами. Хотя в последние месяцы перестройки и вплоть до распада СССР, научные работники республики пребывали в состоянии эмоциональной напряжённости, тем не менее, исследования продолжались в обычном порядке. Так, например, прикладные отрасли научных знаний в 1985–1991 годах получили некоторое развитие, поскольку повысилась потребность в конкретных технических разработках как в государственной, так и в негосударственной сфере экономики. Что касается фундаментальной науки, то она оказалась в крайне тяжелом положении. Для второй половины 1980–х годов характерно большая потеря научных кадров, так как перед учеными открылась легальная возможность получить работу за рубежом, где авторитет советской научной школы был весьма высок. В этом аспекте период перестройки знаменовался значительной «утечкой мозгов» в зарубежные страны.

Сокращение научного потенциала республики происходило также и за счет оттока ученых в другие, чаще всего не связанные с наукой, сферы деятельности, в том числе в различные коммерческие структуры. Все эти явления, происходившие на фоне общего экономического кризиса и резкого снижения финансирования перспективных научно-исследовательских разработок, привели к свертыванию фундаментальных исследований как по всему СССР, так и в Таджикской ССР.

Серьезный методологический кризис охватил общественные науки. Все попытки хоть как то перестроить обществоведение на основе «ленинской традиции научного поиска» потерпели неудачу. Однако политика гласности позволила развернуть бурные дискуссии о дальнейшем пути развития советского общества.

Важным фактором общественной жизни в период перестройки стал возросший интерес к «белым пятнам» отечественной истории. Так, например, массовыми тиражами начали переиздаваться труды средневековых известных историков. Пристальное внимание было обращено к проблемам истории советского общества. Перестройка вызвала крах ценностных ориентиров и социальных мифов «реального социализма», в рамках которых формировалось мировоззрение трех поколений наших соотечественников. Однако на смену одним мифам приходили другие, что требовало от ученых–обществоведов формирования новой парадигмы (системы взглядов), необходимой для проведения дальнейших исследований и анализа прошлого. В истории, философии, социологии, политологии и других науках наступил этап бурных дискуссий и поисков путей дальнейшего развития научной мысли.

Таким образом, в конце 1980–х – начала 1990–х годов в Таджикской ССР сложилась достаточно сложная политическая и социально-экономическая ситуация. Весь Советский Союз переживал экономический и политический кризис. К началу 1990–х годов резко снизился материальный уровень жизни населения, особенно тех, которые работали в бюджетной сфере.

Последствия экономического кризиса особенно болезненно сказались на культуре и науке в частности. Эти сферы всегда находились на государственной дотации, и их финансирование намного уменьшились.

Экономический кризис с одной стороны, политические реформы с другой стороны, гласность, политическая активность населения обусловила негативное отношение к существующему строю и отход от прежних ценностей, а зачастую и полное отрицание и беспощадная критика истории таджикского народа периода социализма. При этом в научных кругах республики усилились центробежные силы, которые теоретически обосновывали необходимость укрепления независимости и возрождение исторических традиций таджикского народа. Представители общественных наук призывали за возрождение национальной государственности, укрепления национального языка, придание ему статуса государственного. Наука все больше политизировалась, а фундаментальная наука теряла свою престижность в обществе.

ЛИТЕРАТУРА

1. Народное Хозяйство Таджикской ССР в 1988 году. - Душанбе, 1990. – 14 с.
2. Негматуллаев С. Наука: Возможности и перспективы //Агитатор Таджикистана, 16 августа, 1989.-С. 3-5.
3. Сборник статистических материалов: Москва, 1987. - С. 20.
4. Горбачёв М.С. О перестройке и кадровой политике партии: Доклад Генерального секретаря ЦК КПСС на Пленуме ЦК КПСС 27 января 1987 г.- 33 с.
5. Лахтин Г.А. Организация советской науки: история и современность.- М: Наука, 1990.- 44с.
6. Миндели Л.Э., Хромов Г.С. Научно-технический потенциал России. - в 2 ч., ч.2.- М: Ин-т проблем реализации науки РАН, 2012. - С.73.
7. Основные направления экономического и социального развития СССР на 1986-1990 годы и на период до 2000 года. - М: Политиздат, 1986. - С.63.
8. Постановление Госкомтруда от 30.12.1985 года, № 416. URL: http//www. bestpravo. ru /sssr/gn-postanovlenija /p9n/ htm.
9. Социализм: Теория и практика. - Душанбе, 2007. - С.11.
10. Султанов Ш. Воссоздать историю без прикрас // Коммунист Таджикистана.- 2 феврали соли 1989.- С.14.
11. 11.ТА МНО Республика Таджикистан. Итоги развития вузовского сектора науки республики в период с 1986 по 1990 гг.–С.3–6.
12. Усманов Х. Научный потенциал // Коммунист Таджикистана, 1989.-12 декабря - С.48-49.

СОСТОЯНИЕ НАУКИ В ТАДЖИКСКОЙ ССР В ПЕРИОД ПЕРЕСТРОЙКИ (1985-1991 гг.)

В этой статье, автор показал все отрасли наукой опираясь на исторические аргументы и статистических факты, приводит примеры о развитии и падении сферы наукой в периода перестройки. Автор анализирует состояние науки в Советском Таджикистане в период перестройке 1985-1991 гг. В статье сравниваются достижения и недостатки всех отраслей науки с другими советскими республиками. Уровень жизни ученых и их среды также упоминаются. Сокращение научного потенциала республики происходило также и за счет оттока ученых в другие, чаще всего не связанные с наукой, сферы деятельности, в том числе в различные коммерческие структуры. Все эти явления, происходившие на фоне общего экономического кризиса и резкого снижения финансирования перспективных научно-исследовательских разработок, привели к свертыванию фундаментальных исследований как по всему СССР, так и в Таджикской ССР.

Ключевые слова: *Академия наук, перестройка, учёный, изобретения, доктор наук, потенциал, мировоззрение, народного образования, Советский Союз.*

THE STATE OF SCIENCE IN THE TAJIK SSR DURING THE PERIOD OF RESTRUCTURING (1985-1991)

In this article, the author analyzes the state of science in Soviet Tajikistan during

the reconstruction of 1985-1991. Based on archival and statistical documents. The article compares the achievements and shortcomings of all branches of science with other Soviet republics. The standard of living of scientists and their environment are also mentioned. The reduction of the scientific potential of the republic also occurred due to the outflow of scientists to other, most often not related to science, spheres of activity, including various commercial structures. All these phenomena, which took place against the

backdrop of a general economic crisis and a sharp decline in funding for promising scientific research developments, led to the curtailment of fundamental research both throughout the USSR and in the Tajik SSR.

Keywords: *Academy of Sciences, restructuring, scientist, inventions, Ph.D potential, worldviews,public education, Soviet Union.*

Сведения об авторе:

Махмудзода Суханвар Анвар *- ассистент кафедры истории таджикского народа Таджикского государственного педагогического университета им. Садриддин Айни. Телефон: (+992) 934002322.*

About author:

Mahmudzoda Sukhanvar *- assistant of the Department of History of the Tajik People of the Tajik State Pedagogical University named Sadriddin Aini Phone:(+992) 934002322.*

ИНЪИКОСИ ЁДГОРИҲОИ ТАЪРИХИИ БАДАХШОН ДАР ОСОРИ А.А. БОБРИНСКОЙ

Дарвозиева Ҳ.Ш.
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айнӣ
Акризоев М.М.
Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М. Назаршоев

Граф А. А. Бобринской (1861 – 1938) – яке аз ворисони маликаи Россия Екатеринаи II ба шумор рафта, бостоншинос, мардумшиноси машҳури империяи Россия ба шумор меравад. Ӯ экспедитсияҳои илмии ба Осиёи Миёна сафарбар намудаи Ҷамъияти табиатшиносӣ, антропология ва этнографияи назди Донишгоҳи давлатии Москваро дар солҳои 1895, 1898 ва 1901 роҳбарӣ намуда, дар рафти онҳо ба Помир низ сафар намуда буд. Дар натиҷаи таҳқиқоти саҳроии худ олим чанд асарро оид ба таърих, археология ва этнографияи минтақа аз нашр баровард.

Яке аз масъалаҳои асосие, ки А.А. Бобринской ба он диққати махсуси худро равона намуда буд, ин инъикос намудани ёдгориҳои таърихӣ, ба мисоли харобаҳои қалъаҳо, тӯпахонаҳо ва тасвир намудани ғорҳо мебошанд, ки имрӯз маълумоти олим арзиши илмӣ доранд.

А. А. Бобринской ҳангоми сафари худ ба Помир харобаҳои иморатҳои қадимаро дар Вахон, Ишкошим, Рушон, Ғорон, Шуғнонро таҳқиқ намудааст. Дар натиҷаи пажӯҳиш муҳаққиқ ёдгориҳои қадимаи Помирро ба ду категория ҷудо менамояд: якум, харобаҳои тӯпхонаҳои муҳофизатӣ ва дуюм харобаҳои қалъаҳои ҳокимони минтақа ва ба гурӯҳи дуюм ӯ, инчунин қалъаҳое, ки аз онҳо мардум ҳамчун паногоҳ ҳангоми ҳуҷум ва дигар хатароти аз ҷониби аҷнабиён ба бор оварда истифода мебурданд, замъ менамояд [2, с.117].

Аз ҷумла муҳаққиқ менависад, ки дар поёноби дарёи Помир дар мавзеи Зеризамини сарҳади Вахон тӯпхонаи чоркунҷашакл ҷойгир аст, ки он аз ҷониби ҳоким Фатҳалишо аз санг сохта шуда, мувофиқи маълумоти сокинон ҳамчун дидбонгоҳи аввалин барои назорат намудан аз болои ҳаракати қирғизҳо ва ҳимоя кардан аз тохтутози онҳо хизмат мекардааст. Поёнтар аз он дар соҳили чапи дарёи Помир қалъаи Рисвинг ҷойгир аст, ки аз ҷониби тоҷири бадвлат сохта шудааст. Қалъаи Врангро бошад падари Фатҳалишо Ҷонхон сад сол пеш сохтааст. Сокинони маҳалӣ борҳо дар он аз тохтутози шуғниониҳо паноҳ бурдаанд [2, с.117].

Муаллиф ғайр аз ин дар бораи харобаи як қалъа дар деҳаи Иссор, дижи дигар дар деҳаи Птуп ва қалъаи дигар дар Намадгут ва сохтори онҳо низ маълумот оварда, иброз медорад, ки онҳо ба сияҳпӯшон тааллуқ доштаанд. Ин қалъаҳо дар соҳили дарёи Панҷ ҷойгир мебошанд. Қалаҳои мазкур аз ҷиҳати мавқеишғолкунӣ дар ҷойҳои қуллай сохта шуда, асосан хусусияти муҳофизатӣ доштаанд. Масалан, аз ҷиҳати масоҳат қалъаи Қаҳқаҳа калонтар буда, тибқи ахбори А. А. Бобринской, ки аз сокинони бумӣ ҷамъоварӣ намудааст, таърихаш дарозо буда, он дар замонҳои хеле қадим сохта шудааст [2, с. 118].

Баъди Вахон А. А. Бобринской ба ёдгориҳои таърихии Ишкошим назар намуда, менависад, ки дар наздикии дарёчаи Нют харобаҳои тӯпхона боқӣ мондааст, ки он Ап - Харв қалъача ном дорад, ки он ҳам аз давраи сиёҳпӯшон боқӣ мондааст [2, с. 119].

Оид ба қалъаҳои Рушон маълумот дода, муҳаққиқ менависад, ки дар маркази Рушон, деҳаи Вамар қалъаи шакли чоркунҷа дошта бо номи Қалъаи Вамар ҳоло ҳам по барҷо буда, дорои чор тӯпхона буда, айни замон ҳамчун қароргоҳ ва ҷои зисти беки бухороиасли Рушону Шуғнон хизмат мекунад. Қалъа аз санг сохта шудааст. Ҳамин тариқ, А. Бобринской оид ба ёдгориҳои таърихии Рушон танҳо дар бораи Қалъаи Вамар маълумот медиҳад ва роҷеъ ба қалъаи деҳаи Шидз, инчунин он қалъаҳое, ки дар водии Бартанг ҷойгир мебошанд, аз ҷумлаи қалъаи Савноб, қалъаи Нисур дар асари ӯ маълумот оварда нашудааст [2, с.119]. И. И. Зарубин низ қайд менамояд, ки дар байни

қалъаҳои Бадахшон дар ҳолати беҳтар Қалъаи Вамар ҳифз мондааст [4, с. 116]. Тибқи маълумоти капитан Ванновский дар қалъаи мазкур 300 нафар одам ҷой мегирифтанд [3, с.120].

Оид ба таърихи Қалъаи Вамар муфассалтар дар китоби рӯзноманигор ва муаррих Мамадалӣ Бахтиёров маълумот дода шудааст. Ӯ менависад, ки Қалъаи Вамар ёдгории таърихист, ки оиди сохтмони он ақидаҳои мухталифи даҳонӣ мавҷуд аст. Тибқи иттилои барҳе аз пирони Рӯшон Қалъаи Вамар дар қари XI сохта шудааст ва ривояте аст, ки сохтмони қалъаро ба шоҳи Рӯшон ду тан орифи мазҳабӣ Шоҳтолиби Сармаст ва Саидҷалоли Бухоро ҳангоми сафари хеш ва дар Рӯшон сукунат доштанашон, тавсия додаанд. Тибқи иттиллои баъзе маъхазҳо тахмин меравад, ки қалъа дар асрҳои XI – XII милодӣ сохта шудааст. Аммо дар асл соли сохтмони Қалъаи Вамар номаълум ва дар ягон сарчашмае ба таври возеҳ ба қалам дода нашудааст.

Маъхази дигари таърихӣ ин «Таърихи ҳокимони Қалъаи Вамар» мебошад, ки онро ду тан аз сокинони маркази ноҳияи Рушон Бовар Суфиев ва Қиматшо Исматов соли 1946 дар асоси нақли собиқ хизматгори ҳокимони Қалъаи Вамар Лахман Ҳусейнзодаи Чатрорӣ навиштаанд [1]. Тибқи ахбори манбаи мазкур соли 1843 Сулаймонхон валади Абдураҳимхон баъди амакаш Абдулазизхон ҳокими Рушон таъин мешавад. Ӯ барои ҳимоя аз душманони беруна ба сохтмони Қалъаи Вамар, ки пештар он соли 1684 сохта шуда буд ва акнун ба талабот ҷавобгӯ набуд, амр медиҳад, ки қалъа аз нав сохта шавад. Сулаймонхон барои сохтмони қалъа ҳамаи мардони аз 16 сола болои Рушонро иҷборан сафарбар мекунад. Кор бе музд ва сарфиёти ғизо низ аз ҳисоби мардум буд. Сохтмони қалъа се сол давом кард. Майдони умумии ишғолкардаи қалъа якуним гектар буд. Қалъа се дарвоза ва шаш тӯпхона дошт.Дар зери чанор ғори чоҳи обдузде канда буданд, ки ба воситаи он аз лаби дарёи Панҷ пинҳонӣ об мекашонданд. Баландии деворҳои Қалъа дар поён 7 метр ва дар боло 3 метр буд. Санги сохмонро мардум аз мавзеи Чавнроб ба шакли қатор, даст ба даст кашонда меоварданд [5].

Имрӯз низ Қалъаи Вамар аз мӯҳташамтарин ёдгориҳои таърихии ноҳияи Рушон ба ҳисоб меравад ва то аввали солҳои 30- юм ҳамаи сохторҳои ҳукуматӣ- ҳокимони аҷнабӣ, афғонҳо, аморати Бухоро, ҳукумати подшоҳии рус, ҳокимияти муваққатӣ ва сарварони сохти нави Шӯравӣ роҳбариятро ба мардуми Рушон маҳз аз ҳамин қалъа ба роҳ мемонданд.

Қалъаи Вамар маркази маъмуриву сиёсӣ дар тӯли қарнҳо ба ҳисоб мерафт ва фақат дар солҳои Ҳокимияти Шӯравӣ макони ҳокимият будани худро гум кард. Дар Қалъа сарҳадбонон ҷой гирифтанд ва муддати 70 соли Шӯравӣ сарбозон қалъаро ба вайронае табдил доданд. Бо шарофати Истиқлолияти давлатӣ Қалъаи Вамар ба рӯйхати ёдгориҳои таърихии Тоҷикистон дохил карда шуд [1].

Қалъаи Савноб низ яке аз ёдгориҳои таърихии Рушон ба ҳисоб рафта, тӯли қарнҳо мардуми деҳаро аз тохтутози аҷнабиёну душманон начот медод. Ин қалъа дар боли кӯҳи сар ба нишеби сӯйи дарёи Бартанг сохта шудааст ва мардуми Савноб то инқилоб дар ҳамин қалъа зиндагӣ мекарданд. Қалъа аз хонаҳои алоҳида, тоқҳои посбонӣ, дидбонгоҳҳо дар чаҳор тарафи девори қалъа иборат будааст. Қалъаи Савноб дар солҳои Ҳокимияти Шӯравӣ аз тарафи худи мардуми деҳаи Савноб вайрон шуд ва чӯбу тахтаи қалъаро дар сохтмони хонаҳои истиқоматӣ истифода карданд.Алҳол аз қалъа деворҳои валангор боқӣ мондаанд.

Қалъаи Нисур дар деҳаи Нисури водии Бартанг мавҷуд буд ва тайи асрҳо мардуми ин диёрро аз ҳамлаи аҷнабиён ва тохтутози душманон паногоҳи ба ҳисоб мерафт. Ин қалъа масоҳати қариб 1 гектарро дар бар гирифта буд ва сари теппаи хушҳаво, рӯ ҷониби дарёи Мурғоб сохта шуда буд.

18 феврали соли 1911 дар водии Бартанг заминҷумбии сахте ба амал омад, ки бар асари он деҳоти гирду атрофии маркази заминларза вайрону валангор гаштанд. Аз ҷумла Қалъаи Нисур низ бар сари бошандагонаш фурӯ рехт ва 86 нафар, хурду калони сокини қалъа ба ҳалокат расиданд.

Дар асари А. А. Бобринской роҷеъ ба баъзе ёдгориҳои таърихии водии Шохдара ҳам маълумот гирд оварда шудааст. Муаллиф дар ибтидо оид ба вайронаҳои як қалъа миёни деҳаҳои Миденшарв ва Бароҷ хабар дода, менависад, ки он аз ҷониби сокинон барои пинҳон ёфтан аз тохтутози шуғониҳо сохта шудааст, аммо дар бисёр маврид қалъаи мазкур низ ба онҳо фоида намекард, зеро ҳамлаву тохтутозҳо асосан шабона сурат мегирифтанд, ки ин вақт мардум фурсат намеёфтанд дар қалъаи мазкур паноҳ ёбанд.

А. А. Бобринской ғайр аз ин оид ба қалъаи Роштқалъа маълумот дода, қайд менамояд, ки он қароргоҳи ҳокимони Шохдара будааст. Аз гуфтаҳои олим муайян мегардад, ки қалъаи мазкур дар ҳолаи мавриди истифодабарӣ қарор доштааст. Минҷумла муҳаққиқ қайд менамояд, ки дар қалъа ду хонаи истиқоматӣ мавҷуд мебошанд, ки дар яке аз онҳо писари ҳокими охирони Шохдара зиндагӣ мекунад дуюмаш бошад ҳамчун меҳмонхона мавриди истифода қарор дода мешавад. Қалъаи мазкур низ ба мисли дигар қалъаҳои Кӯҳистони Бадахшон аз санг сохта шудааст. А. А. Бобринской аз даҳони сокинони бумӣ нақлу ривоёти мухтасарро низ оид ба қалъаи мазкур дар китобаш ҷой додааст. Дар бораи харобаҳои қалъаи Синдев маълумот дода, муаллиф аз забони сокинон меорад, ки он ба замони сиёҳпӯшон тааллуқ дорад. Ҷолиби диққат маълумоти А. А. Бобринской дар бораи он

мебошад, ки вай менависад, ки агар кӯҳистониён оид ба ягон ёдгорӣ маълумотро пешкаш карда натавонанд, онро ба замони сиёҳпӯшон мансуб медонанд [2, с. 119 – 120].

Дар водии Ғунд дар соҳили чапи дарё болотар аз деҳаи Сучон дар баландии кӯҳ қалъаи нимвайронаи Истамбул ҷойгир мебошад, ки соҳиби охирони он ҳокими Сучон Ҳайдарбек будааст, ки ҳангоми забти Сучон аз ҷониби шоҳи Шуғнон Шо-Ванҷӣ кушта шудааст.

Болотар аз ин қад - қади дарёи Ғунд поёнтар аз деҳаи Воҷ харобаҳои як тӯахона ва дар наздикии деҳаи Чарсем бошад харобаҳои қалъаи сохтмонаш ба итмом нарасида ҷойгир мебошанд. Ба сохтмони қалъаи мазкур шоҳи Шуғнон Муҳаббатхон оғоз бахшида будааст ва пеш аз ба итмом расидани сохтмони қалъа мазкур аз ҷониби бародари худ Юсуфалихон бо дасти Абдулкарим ном шахс заҳр дода шуда, кушта шудааст. Ғайр аз ёдгориҳои мазкур дар Ванқалъа ва Сардем низ харобаҳои қалъаҳо мавҷуд мебошад [2, с.120].

Пештар аз А. А. Бобринской муҳаққиқи дигари тоинқилобии рус А. Г. Серебренников дар бораи бархе аз ёдгориҳои таърихии Шуғнон маълумот дода махсусан оид ба мазору остонҳои Шоабдол, Ҳазрати Имом маълумот дода зикр менамояд, ки зиёрати онҳо на танҳо дар байни тоҷикон, балки байни қирғизҳои Помир низ маҳбубият доранд [6, с.82 – 83].

Дар баробари қалъаҳо, тӯпхонаҳо муҳаққиқи рус А. А. Бобринской оид ба ғорҳои минтақа низ маълумот медиҳад. Ба нақли аз сокинони минтақа ғорҳо барои онҳо борҳо ба сифати ҷои паногоҳ хизмат кардаанд [2, с.121].

Ҳамин тариқ, маълумоти А.А. Бобринской дар бораи ёдгориҳои таърихии бархе аз минтақаҳои Кӯҳистони Бадахшон муҳимияти илмӣ дошта, дар таҳқиқи таърихи кишвар маъхази арзишманд ба ҳисоб мераванд. Муҳимияти асари А. А. Бобринской боз дар он зоҳир мегардад, ки ӯ дар таҳқиқоти худ суратҳои бархе аз қалъаҳои Бадахшонро ҷой додааст, ки қимати илмии онро боз ҳам баланд мегардонад.

АДАБИЁТ

1. Бахтиёров М. Таърихи Рушон. Душанбе: Илм, 2013. – 416 с.
2. Бобринской А. А. Горцы верховьев Пянджа (ваханцы и ишкашимцы). Очерки быта по путевым заметкам графа А. А. Бобринского. – М., 1908. – 150 с.
3. Ванновский. Извлечение из отчёта Генерального Штаба капитана Ванновского о рекогносцировке в Рушане и Дарвазе 1893 г. // Сборник географических, топографических и статистических материалов по Азии. – Выпуск LVL. – СПб., 1894. – С. 73 – 125.
4. Зарубин И. И. Материалы и заметки по этнографии горных таджиков. Долина Бартанга. – Петроград, 1917. – С. 97 – 148.
5. Лахман Хусейнзода. Ҳокимони аҷнабии қалъаи Вамар ё ҳикояти Лахман Ҳусейнзода // Пайғоми Рушон. – №№ 8 – 14. – Рушон, 2001.
6. Серебренников А. Г. Очерк Памира. – СПб.,1900. – 97 с.

ОТРАЖЕНИЕ ИСТОРИЧЕСКИЕ ПАМЯТНИКИ ГОРНОГО БАДАХШАНА В ТРУДАХ А. А. БОБРИНСКОГО

В статье авторы рассматривают вклад графа А. А. Бобринского в изучение исторических памятников Горного Бадахшана. Автори отмечают, что по содействию Общества естествознания, антропологии и этнографии при Московском университете в 1895, 1898 и 1901 гг. он возглавил научные экспедиции, направленные из России в Среднюю Азию. На основе собранных материалов А. А. Бобринской даёт очень ценные сведения по исторические памятники края.

Ключевые слова: *Россия, Памир, таджики, экспедиция, археология, история, А. А. Бобринской, крепость, замки, бащня.*

REFLECTION OF HISTORICAL MONUMENTS OF GORNO BADAKHSHAN IN THE WORKS OF A.A. BOBRINSKY

In the article, the authors consider the contribution of Count A. A. Bobrinsky to the study of historical monuments of Gorno-Badakhshan. The authors note that with the assistance of the Society of Natural Science, Anthropology and Ethnography at Moscow University in 1895, 1898 and 1901. he led scientific expeditions from Russia to Central Asia. On the basis of the collected materials, A. A. Bobrinskoy gives very valuable information on the historical monuments of the region.

Key words: *Russia, Pamir, Tajiks, expedition, archeology, history, A. A. Bobrinskaya, fortress, castles, bashnya.*

Сведение об авторах:

Дарвозиева Ханифа Шодибековна *– соискатель кафедры всеобщей истории Таджикского государственного педагогического университета им. С. Айни, Тел: (+992) 938061993*

Акризоев Максуд Махрамбекович *– докторант (PhD) кафедры истории таджикского народа Хорогского государственного университета им. Моёншо Назаршоева, Тел.: +992988665711; E-mail: akrizoev92@mail.ru*

About the authors:

Darvozieva Hanifa Shodibekovna *- Applicant for the Department of General History of Tajik State Pedagogical University named after S. Ayni, Tel: (+992) 938061993*

Aqrizoev Maqsud Mahrambekovich *– the doctoral (PhD) student of the departament of Tajik nation history at_Khorog State University named after Moyonsho Nazarshoev Tel.: (+992 988665711; E- mail: akrizoev92@mail.ru*

МУНОСИБОТИ РУСИЯ НИСБАТИ БУХОРО АЗ НИГОҲИ МУҲАҚҚИҚИ РУС Д.Н. ЛОГОФЕТ

Мирзоев М.Н., Абдулҳамидова М.Н.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айнӣ

Дмитрий Николаевич Логофет донандаи хуби таърих, фарҳанг ва маишати халқҳои Осиёи Миёна буда, доир ба рӯзгори сокинони ин минтаҳа як қатор асарҳо навиштааст. Вай аслан он чизеро рӯйи коғаз овардааст, ки худ ҳангоми сафарҳо мушоҳида намуда, ба қайд гирифта буд.

Ӯ менависад, ки пас аз ба имзо расонидани қарордоди «дӯстӣ»-и байни аморати Бухоро марказӣ ва баъдан ҳокимони маҳаллӣ, маъмурони рус, ки масъули корҳои Бухоро буданд, тадричан ва босуръат қатъияту устувории худро дар муносибатҳои дипломатӣ, ки дар даврахои Пётри Кабир хеле рушд карда буданд, аз даст доданд. [5] Он сахтгирии қотеонаи сафири рус, ки ҳатто барои як ҳарфро дар унвону дараҷаҳои хизматӣ нодуруст навиштани мирзоҳо нишон медод, моҳияти калон дошта, ифодагари сиёсати устувор ва бонизоми дипломатӣ буд, ки дигар кардани ҷараёни он ҳеҷ гоҳ ба хоҳишу талабот ва ақидаи шахсе вобаста набуд ва он ичрои нақшаҳои махсуси аз таҷриба гузашта ва коркардашудаи сиёсиро дар нисбати ҳар як давлати ҳамсоя талаб менамуд. Ҳамин тариқ, фармон ва дастурамали сафорати пешин, ки аз ҷониби дипломатҳои бонуфузи рус таҳия ва назарот бурда мешуданд, дар ҳама самт роҳнамо ва мушкилкушои корҳо буда, дар онҳо камбуду нуқсонҳо роҳ намеёфтанд.[1]

Бо дарназардошти муносибатҳои дипламатии Русия ва аморати Бухоро, ки пас аз омӯзиши хислату рафтори ҳукуматдорони Бухоро, русҳо дар муносибатҳои тарафайн пештар ба дастурамалу нақшаҳои пешбинишуда такя мекарданд, ки дар онҳо майдатарин ҷузъиёт низ ба эътибор гирифта шуда буд.[6] Он эътибору нуфузи хоссае, ки Оқпошшо дар пеши чашми сокинони ин маҳал дошт, аслан бар адлу инсоф ва дурӣ аз ҳирсу тамаъ асос ёфта буд.

Урфу одат ва анъанаҳои Шарқро ба хубӣ омӯхта ва аз худ намуда, намояндагони русҳо дар роҳи амалӣ намудани онҳо хуртарин ҷузъиётро низ ба эътибор мегирифтанд, ин гуна муносибат махсусан ҳангоми ба дарбори амири Бухоро ташриф овардани сафирони рус муҳим дониста мешуд.[3] Ба якдигар пешкаш намудани тӯҳфаҳо аз ҷониби сарони кишварҳо, инчунин, мансабдорони олирутбаи ҳарду давлат ва сафирон, ки дар Шарқ маъмул аст, нуқта ба нуқта ба ҷо оварда мешуд. Дар ин маврид Логофет Дмитрий Николаевич менависад, ки «Арзиши баробар доштани инъому тӯҳфаҳо он гумонеро, ки гӯё ин тӯҳфа барои ичрои ягон мақсади ғаразноке пешниҳод шуда бошад, пурра аз байн мебурд. Ин расму одат то солҳои ҳафтодуми қарни гузашта идома дошт, то он даме ки ҳудуди аморати Бухоро аз ҷониби Русия тасарруф гардид».[3] Ҳарчанд он замон ин ҳудуд пурра бо Русия ҳамроҳ карда нашуда буд, аммо Бухоро чун кишвари аз тарафи русҳо тасарруфшуда дониста мешуд. Маҳз ҳамин вазъ боис гардид, ки муносибатҳои дипломатӣ ҷиддан тағйир ёфта, дар назари баъзеҳо моҳияти дигаргуна пайдо карда, зуд-зуд ба дарбори амир омадани шахсони гуногун ва тӯҳфаҳои шоҳонае, ки онҳо аз амиру амалдорони ӯ мегирифтанд, дарҳол обрӯю эътибор ва нуфузи маъмурони русро дар назари бухороиҳо ба замин зад.[5] Дар ивази инъому тӯҳфаҳои қимматбаҳо ҷавобан додани тӯҳфаҳои тамоман камарзишу ночиз аз ҷониби русҳо, ба он оварда расонд, ки бухороиҳо дарк намуданд, ки русҳо бо истифода аз ин одати қадима, яъне радду бадали тӯҳфаҳо манфиат бардоштан мехоҳанд. Аз пас муносибати бухороиҳо на танҳо дар нисбати шахсони баландмақоми Туркистон тағйир ёфт, балки тақдими ғаразноки тӯҳфаҳо зуд ба Петербург ҳам роҳ ёфт. Дар ин ҷо низ аз ҷониби намояндаҳои расмиятпарасти русҳо ин гуна ҳадяҳо бо ифтихори баланди «дӯстона» пазируфта мешуданд.[5]

Ин тартиб дар Тошканд ва Петербург ҷорӣ ва устуворшударо ба эътибор гирифта, ҳамасола якчанд маротиба аз Бухоро ба ин шаҳрҳо сафирони махсус фиристода мешаванд, ки онҳо бо худ тӯҳфаҳои сершумори қимматбаҳо оварда, ба ҳама он нафароне, ки ба масоили Хонигарии Бухоро каму беш дахл доранд – аз мансабдорони олимақом то пасттарин амалдорон, тақдим менамоянд. Эътиқод ба ин андеша, ки туфайли тӯҳфаҳо дар Русия ҳама гуна корро анҷом додан мумкин буд,

Бухороро беш аз пеш фаро гирифта, ҳарисии аз ҳад зиёди гурӯҳе ва некандешии ҷиноятҳоронаи дигарон кори худро карданд ва оқибат обрӯю эътибор ва эҳтироми Русия ва маъмурони он дар Бухоро ба нобудӣ расида буд. Намояндаҳои олимаҳоми кишвари Туркистон ва тобеони онҳо дар ин кор боз бештар гунаҳгор буданд, зеро баъзеи онҳо аз ҳама гуна ченаку андоза ва бешармӣ дар ин масъалаи нозук гузаштанд. Аҳолии Туркистон ҳанӯз ҳам дар хотир доранд, ки чанде пеш дар кӯчаҳои шаҳри Тошканд расми ҳаҷвӣ (карикатура)-е ширеш карда шуда буд, ки дар он чунин манзара акс ёфта буд: Амири Бухоро дар тахти худ нишастааст ва аз пояи ин тахт генерали бонуфузи рус эзори васеи аз матои маҳаллӣ дӯхташудаи ӯро кашида гифта истодааст.

Албатта, бо саъю кӯшиши политсайҳо ин расми ҳаҷвӣ нобуд карда шуд, аммо муносибати ҳаҷвшуда бо каме тағйирот идома ёфт. Ҳарчанд чунин тарзи муносибат обрӯю эътибор ва ҳусни таваҷҷуҳро нисбат ба Русия дар тамоми Шарқи осиёимиёнагӣ пурра барҳам зад, аммо ҳанӯз ҳам маъмурони мо аз пайи манфиатҳои шахсӣ ва манофеи маҳаллӣ шуда, ба Ҳукумати Бухоро чун сарчашмаи дарёфти фоидаи калон менигаранд. Ҳамзамон, ба вуҷуд омадани Тошканд ва дигар шаҳрҳои русӣ дар Осиёи Миёна ҳирси ваҳшиёнаи аксар туркистониёнро, ки аз воситаҳои зарурӣ барои ташкили хайрияҳои ҷамъиятӣ, таълимгоҳҳои русӣ ва ғайра маҳрум буда, аммо дар ҳамсоягӣ бо «гови ҷӯшо» ба сар мебурданд, ба сӯйи захираҳои Хонигарии Бухоро равона намуд ва онҳо бе ягон шарму ҳаё аз ин захираҳо аз ҳад зиёд ва ба таври доимӣ истифода мекарданд.

Чунин тарзи муносибат барои ин кишвар баъзе натиҷаҳои мусбат ҳам дод, масалан: дар шаҳри Тошканд аз ҳисоби Амир омӯзишгоҳи миёна сохта шуд; барои ҷамъиятҳои хайриявии шаҳрҳои Тошканд, Самарқанд ва Ашхобод аъзоҳаққии хеле олиҳиматона ҷудо гардид, ба баъзе мактабҳои таълимӣ маблағ ирсол карда шуд. Аммо ин ҳама аз тарафи маъмурин ночиз дониста шуда, барои ба даст овардани хайрия фишороварӣ торафт зиёд мешавад ва дар натиҷа, соли 1905 барои Салиби Сурх маблаги як миллион рубл рӯёнда мешавад, каме баъдтар бошад барои флоти ҳарбӣ маблаг талаб карда шуда, бо он кишвии ҳарбие сохта шуд, ки бо номи Амири Бухоро маъруф гардид. [4]

Тангназарӣ ва кӯтоҳбинии масъулони мо дар гӯшаю канори маслакат дар ин масъала бениҳоят ҳайратовар аст, аммо ҳар як чунин хайру саховат аз тарафи матбуоти мо, ки аз корҳои дохилии Бухоро хеле кам воқифанд, басо хуш қабул карда мешавад. Ин хайрияҳо чун рамзи башардӯстии ҳукумати Бухоро муаррифӣ карда мешаванд, ки гӯё аз дӯстии беғаразона ва садоқати он нисбати Руссия гувоҳӣ медиҳанд. Аммо дар айни ҳол, ҳеҷ гоҳ нафаре ба пуштманзари ин хайрияҳои олиҳимматона назар афкандан намехоҳад ва тамоман ба рӯҳияи оммаи васеи аҳолии Бухоро ва ҷабру зулме, ки ба мардуми ин ҷо карда мешавад, сарфаҳм рафтанро зарур намешуморад.

Ҳар сол ду маротиба, дар рӯзи мавлуди Исои Масеҳ ва рӯзи мавлуди Подшоҳ ба шаҳри Тошканд сафорати махсуси Амир меояд, ки мақсади онҳо табрик намудан ва саховатмандона супоридани миқдори бузурги тӯҳфаҳо ба шахсоне мебошад, ки ба масоили Бухоро ягон муносибате доранд. Чунин кор дар Петербург ҳам анҷом дода мешавад. Ҳамин тариқ, низоми гирифтану додани инъому тӯҳфа дар хуну пӯсти ҳама амалдорони Туркистон ва онҳое, ки барои анҷоми коре бо сафари хизматӣ ба ҳудуди Бухоро меоянд, чуқур реша давондааст. Дар баробари тақдими тӯҳфаҳо боз анъанаи махсуси дигаре дар Шарқ вуҷуд дорад, ки «дастархондорӣ» унвон мешавад ва аз зиёфати махсус иборат аст. Моҳиятан «дастархон» ифодаи диққату эҳтироми махсуси соҳибхона ба меҳмонони худ аст ва ҳар қадар, ки «дастархон» беҳтар ва ғанитар оро ёфта бошад, ин нишонаи ҳамон андоза қадру қиммат ва эътибори махсус доштани меҳмон аст. Мусулмонон – чи доро ва чи нодор яксон мекӯшанд, ки дар вақти лозимӣ дастархони онҳо тибқи анъанаи миллии меҳмоннавозӣ гуногунрангу зебо оро ёфта бошад. Дастархон, ки аз матои махсус омода шудааст, паҳн карда шуда, дар болои он лаълиҳо ва табақчаҳои пур аз кишмиш, чормағз, писта, қанду қурси русӣ ва маҳаллӣ гузошта мешавад. Ҳангоми ташрифи меҳмон, соҳибхона ӯро дар назди дарвоза пешвоз гирифта, дарҳол барои ӯ дастархон кушода мешавад ва соҳиби хона бо тамкину солории хос ҳамроҳ бо ширинихои гуногун якҷоя бо меҳмон ҳариб даҳ пиёла чойи кабуд менӯшад. Дар ин вақт дар ҳавлии дарунӣ гӯспандеро сар мезананд ва аз гӯшти он барои меҳмон аввал шӯрбо ва баъд ош омода мекунанд.

Аз тарафи меҳмон ва соҳибхона шӯрбои ҳанӯз тафсон ва палави равғанин пурра истеъмол карда мешаванд. Пас аз ин, меҳмони то гулӯ сершуда як рӯймоли калонеро, ки аз болои ҷелак ё ҷомаи таг бастааст, бароварда паҳн мекунад ва аз ҳамаи табақчаю лаълиҳо боқимондаи хушкмеваю ширинихоро ба он рӯймол мерезад ва бо худ мебарад. Агар меҳмон шахси нисбатан доро бошад, хизматгорони худ ва надимони соҳибхонаро ҷеғ мезананд ва хӯрданиҳои боқимондаи дастархонро миёни онҳо тақсим мекунад. Ин тақсимотро танҳо меҳмон, яъне хӯҷаини дастархон анҷом медиҳад, зеро ӯ соҳиби асосии ин дастархон аст, ки ба шарафи ӯ ороста шуда буд.

Дар вақти бори аввал ба хона омадан низ барои меҳмон ҳадяву тӯҳфаҳои махсус пешкаш карда мешавад, ки он аз матоъ, қолин, гӯсфанд ва аспҳо иборат аст. Бузургию арзиши тӯҳфа аз мавқеи ҷамъиятии меҳмон ва дороии соҳибхона вобастагӣ дорад. Дар навбати худ соҳибхона низ ба хонаи он меҳмони худ ба меҳмонии ҷавобӣ меравад ва барои ӯ дастархон густурда шуда, ҳадяву тӯҳфаҳо

омода карда мешавад. Дар натиҷа ҳеҷ кадом аз ҷонибҳо зарар намебинанд, зеро амалан чизу чораи худро бо ҳам иваз мекунанд, ки арзиши баробар доранд. Ин одати моҳиятан арзишманд дар байни аҳолии Осиёи Миёна мавқеи муҳим дорад.

Ба Бухоро алоқаи мустаҳкам барқарор карда, ҳокимияти рус ин одати қадимаро вайрон накард, дар айни ҳол ташкили дастархон барои шахсони гуногунмартабаи рус дар ҳудуди Хонигарии Бухоро ҳангоми вохӯриҳо, ҳатто як шарти ҳатмӣ гардид ва бо супориши Амир ин кор ба зиммаи бекҳои маҳаллӣ ё дигар амалдорон вогузор гардид, ки илова ба ороиши дастархон, инчунин, барои одамони ба меҳмонӣ омада ҳадяву тӯҳфаҳо омода карда мешавад. Аз сабаби ба забони маҳаллӣ ва мавқеи ҷуғрофии ин ҷо хуб балад набудани нафарони ба ҳудуди хонигарӣ фиристодашаванда, пештар заруратеро ба миён оварда буд (ҳарчанд ҳоло он аз байн рафтааст), ки ҳар як муассисае, ки корманди худро ба ҳудуди Бухоро ба сафари хизматӣ мефиристод, қаблан ба Агентии сиёсии Бухоро муроҷиат карда, хоҳиш менамуд, ки ба фалон корманд барои иҷрои супориши ба ӯ дода шуда ҳамкорӣ намояд. Агентии сиёсӣ бошад дар навбати худ бораи расондани ёрии зарурӣ ба он хизматчӣ ба ҳукумати Бухоро хабар медод, ҳукумати Бухоро бошад, ба ҳамаи бекҳо барои расонидани ёрӣ ва муҳайё кардани шароити мувофиқи корӣ дастур медод. Гоҳо ба ихтиёри шахси ба сафари хизматӣ омада ҳатто амалдореро вогузор мекарданд.

Ба бекҳои маҳаллӣ супориши расондани ёрӣ ба шахси ба сафари хизматӣ омада маънии расман тобеъ будан ба он нафар ва дар айни ҳол эҳтироми хосса зоҳир намудан ба ин гуна нафаронро дошт, ки он дар шакли пешкаш намудани рӯймол, ба ҷо овардани иззати меҳмон ва дастархондорӣ кардани ӯ, ҷалб намудани чандин намоянда аз ҳисоби амалдорони хурд барои пешвозгирӣ ва муборакбодӣ намудани меҳмон ҳангоми мулоқоти ӯ бо бекҳо ва ниҳоят, тақдим кардани тӯҳфаҳо ба амалдори руси ташрифоварда омада ифода меёбад. Русҳо одатан гумон мекунанд, ки хароҷот барои қабулу меҳмондории ҳар як шахсе, ки ба сафари хизматӣ омадааст, аз ҳисоби хазинаи Амир аст ва бекҳо баъд ҳисобот пешниҳод карда, ин хароҷотро аз хазинаи Амир ҷуброн мекунанд, аммо дар асл ҳеҷ гоҳ ин тавр нест ва аз рӯйи нақли амалдорони хурд ҳамаи ин хароҷот аз ҳисоби шахсии онҳо буда, он қисми хароҷоти ҳатмие мебошад, ки барои намояндаҳо вобаста ба мартабаашон бояд сарф шавад. Пас аз муддати дарози дар Бухоро истиқомат намудан ва бо аҳолии маҳаллӣ наздиктар ошно шудан, кас ба хулосае меояд, ки ё қоидаи ба Амир пешниҳод кардани варақаи хароҷот вуҷуд надорад, ё ин ки бекҳо ба ғайр аз пешниҳод намудани варақаи хароҷот ва ба даст овардани маблағи сарфкардаашон аз хазинаи давлат, боз аз пеши худ аз аҳолӣ маблағи зиёдеро барои таҳияи дастархон ва омода намудани ҳадяву тӯҳфаҳо рӯёнда мегиранд. Ҳамин тариқ, ба Бухоро омадани мансабдор, афсар ва амалдори рус ва пешвози онҳо ҳамон лаҳза ба ҷамъоварии маблағ аз ҳамаи аҳолӣ сабаб мегардад, ки онҳо ин бори вазнинро бе ҳеҷ эътирозе нисбати ҳукуматдорони худ ба гардан мегиранд, вале дар айни ҳол дар натиҷаи чунин низоми муносибат аҳолӣ ба ҳар як рус беҳад бо нафрату бадхоҳӣ ва душманона назар мекунанд. Ғайр аз ин, чунон ки дар боло гуфтем, ба ҳар русе, ки ин ҷо омадааст ва хизмати алоҳидаеро бояд ба анҷом расонад, як амалдори махсуси Бухоро вобаста карда шудааст, ки ӯ низ ҳамеша бо истифода аз ин вазъ, барои худ манфиат мегирад. Ҳарчанд вай аз амалдорони ноҳияҳо маблағи муайян мегирад, вале новобаста аз ин, боз аз аҳолӣ баъзе намуди маҳсулотро барои таъмини намояндаи русҳо ва ҳамроҳони ӯ ҷамъоварӣ мекунад. Дар айни ҳол, набояд фаромӯш кард, ки шумораи умумии шахсони ба сафари хизматӣ омада: харитакашҳо, афсарони Штаби генералӣ, ошпазҳо, сарҳадбонон ва ғайра, ки унвону дараҷаҳои гуногун доранд, якҷоя бо муҳофизони казак ва хизматгорон ҳайати бузургеро ташкил мекунанд, ки меҳмондории онҳо ва нигоҳбонии аспҳояшон барои аҳолӣ хеле гарон меафтад. Истиқоматкунандагон ва меҳмонони Бухоро ҳамарӯза мушоҳида мекунанд, ки дар назди хаймаи шахси ба сафари хизматӣ омада захираи зиёди хӯрокворӣ ва каҳу алаф ҷамъ оварда мешавад, ки аз аҳолӣ рӯёнда шудааст. Вале нафарони дар сафари хизматӣ буда, ки дар ин марҳала, ки чандин моҳ идома меёбад, умуман ягон танга харҷ намекунад, бар ин боваранд, ки таъминоти ӯ аз рӯйи ҳисоби махсусе ба роҳ монда шудааст, ки он аз хазинаи Амир пардохт карда мешавад. Борҳо мушоҳида шудааст, ки амалдори Бухорой аз қаламрави худ ба дурии 60-70 чакрим роҳ паймуда, дар хаймаҳои махсус барпокардашуда як ҳафта нишаста, омадани масъулини баландпояи русро интизорӣ кашидааст ва дар ин муддат аз аҳолии маҳаллӣ ба хотири зиёфат додани амалдори рус гӯспанду мурғ ҷамъоварӣ намудааст.[5]

То ҳол ба ин вазъи ғайримуқаррарӣ ва ногувор, ки пешрафти саноатро бозмедорад, то ҳол ягон таваҷҷуҳ зоҳир карда нашудааст ва ҳуқуқи сохтани корхонаҳои рус ва дигар муассисаҳои саноатӣ беандоза маҳдуд карда шудааст. Якравӣ ва дарк накардани манфиатҳои худ – аз сифатҳои махсуси Ҳукумати Бухоро аст, аммо дар ин баробар бепарвой ва сустиродагии дипломатияи мо садди дигарест дар роҳи ҳалли ин масоили муҳим, дар ҳоле ки роҳ ёфтани соҳибкорони мо ба Хонигарии Бухоро ва дарёфти ҳуқуқи ба моликияти шахсӣ табдил додани замин боиси ҳалли масъалаи ба Русия тезтар ҳамроҳ намудани аморати Бухоро мегардад.

Ё шояд барои амалиётҳои ҳарбии минбаъдаи мо роҳҳо дигар умуман лозим нестанд ва мо боз ба анъанаи дерина ва усули тактикии махсуси худ «бе ягон хел роҳ, вақте лозим ояд, афғонро бо каллапӯшҳои худ мезанем» – амал хоҳем кард.

Умуман, тайёрии ҷангии мо барои ҳифзи Хонигарии Бухоро дар марзҳои Афғонистон то чӣ андоза аст, аз мисолҳои зерин равшан мешавад: ба ҳар як дидбонгоҳи марзии мо, ки дар соҳили рости Амударё мустақаранд ва қитъаи муайянеро муҳофизат мекунанд, дар ҷониби Афғонистон дуто чунин дидбонгоҳ муқобил истодааст, дар баъзе қитъаҳо ҳатто се дидбонгоҳро низ мушоҳида кардан мумкин аст. Шумораи сарбозони ҳар як дидбонгоҳи онҳо ду маротиба аз одамони мо бештар аст. Ғайр аз ин, дидбонгоҳҳои афғонҳо дар биноҳое ҷойгиранд, ки ба истеҳкомҳои на чандон калон шабоҳат доранд. Дидбонгоҳҳои мо бошанд аз хонаҳои оддӣ ва кулбаҳои лоине иборатанд, ки барои истодагарӣ намудан ҳангоми ҳуҷуми душман мувофиқ нестанд.

Дар масъалаи муҳофизати марзҳои Бухоро ва тайёрии ҷангии мо дар ин кишвар мо бояд ҳамеша хулосаи суханронии генерал Ивановро дар ёд дошта бошем, ки гуфта буд: «Гӯшаю канораҳои мамлакати мо аз ҳамдигар хеле дуранд ва дар сурати рух додани мушкилот ба ёрии таъҷилӣ умед бастан нашояд».[5]

Аз ин рӯ, дар марзҳои Афғонистону Бухоро мо бояд ба ҳар як ҳодисаи тасодуфӣ омода бошем ва барои ин, такроран мегӯям, ки дар шаҳрҳои қаламрави Бухоро, аз ҷумла Қабодиён, Сарой, Кӯлоб ва Қалъаи Хумб, бе ҳеҷ гуфтугӯ, қисмҳои ҳарби рус бояд ҷойгир карда шаванд. Чунин чорачӯӣ имкон медиҳад, ки дар ҳолати зарурӣ ва то омадани қувваҳои асосӣ, мо Бухорои Шарқиро ҳимоя намоем. Инчунин мустақар намудани қувваҳои ҳарбӣ дар ин нуқтаҳо нишон медиҳад, ки Хонигарии Бухоро барои мо аҳамияти зиёд дорад ва дар сурати рух додани ягон ҳодиса ба тақдир ҳавола карда намешвад. Ғайр аз ин, чунон ки дар боло гуфта шуд, дар шаҳрҳои Шаҳрисабз, Гузар, Ҳисор ва Ғарм низ қисмҳои ҳарбӣ, ҳадди ақал дар ҳайати як рота бояд ташкил карда шаванд, чунки ин шаҳрҳо дар хати алоқаи мо дар байни Тирмиз ва Самарқанд ҷойгиранд, Ғарм бошад дар байни Кӯлоб ва Марғелони Нав қарор дорад.

Ҳамеша бояд дар хотир дошт, ки банақшагирӣ ва дигар корҳои назариявӣ дар бобати ҷойгиркунӣ ва аз як ҷо ба ҷойи дигар кӯчонидани лашкар дар айни амалиёти ҳарбӣ, бо дарназардошти кӯҳу дарёҳо, вуҷуд надоштани роҳҳо ё роҳҳои харобгашта, ҳеҷ гоҳ ба воқеияти амалӣ дуруст намеояд, аз ин рӯ, ба ҳамаи масоили хоҳу нохоҳ ба мухофизати Бухоро дахлдошта, бояд диққати махсус дод ва дар навбати аввал ҳар чи зудтар сарҳади Афғонистонро аз дидбонгоҳи Шоҳон то Хоруғ, ки 350 чакримро ташкил дода, айни ҳол муҳофизат намешавад, бо ташкили дидбонгоҳҳои иловагӣ аз ҳисоби сарҳадбонон пурра маҳкам кардан лозим аст.

Дар ҷанги Русу Ҷопон мо дар Манчурия чунин омодагӣ надоштем ва маҳз бо ин сабаб қисман ҷангро бохтем. Ин воқеаи сабақомӯзро мо бояд ҳамеша дар хотир дошта бошем ва қисмҳои ҳарбии худро барои ин гуна ҳолатҳо омода намоем. Дар қисмати кӯҳии Бухорои Шарқӣ қарор доштани сарбозон барои артиши мо дар оянда аҳамияти зиёд дорад, зеро онҳо ба амалиётҳои ҷангӣ дар кӯҳсор омода гардида, минбаъд ба дастаҳои амалан таълимгирифтаи даҳшатафкан табдил меёбанд ва дигар дар муҳорибаҳои кӯҳӣ ҳамчун шаҳриён ва сокинони водиҳо худро ноҳинҷор эҳсос намекунанд.

Мо бояд то сар задани фоҷиа интизорӣ накашем; овозаҳои зиёде омада мерасанд, ки афғонҳо роҳи Пешовар-Кобулро, ки аз марзи Ҳиндустон то Кобул тӯл кашидааст, аз Пешовар то Ҷалолобод идома хоҳанд дод, ҳазамон дар Афғонистон корҳо дар самти сохтмони шоҳроҳи Чорукдара-Қундуз, яъне то сарҳадҳои Бухорои мо идома доранд.

Мо бошем, то ҳол масъалаи сохтмони роҳи оҳани аҳамияти зиёди ҳарбӣ дошта то Тирмизро ҳанӯз ҳал накардаем, ҳарчанд ки омӯзиш ва таҳқиқи ин хатсайр ҳанӯз соли 1904 шурӯъ гардида буд[7].

Аз рӯйи маълумоти мо, ба қалъаҳои марзии афғонҳо ба наздикӣ аз Кобул хати алоқаи телефонӣ гузаронида шуд. Бояд гуфт, ки акнун афғонҳо ҳама чизи заруриро доранд: лашкар, роҳ ва алоқаи телефонӣ. Дар муқобили онҳо мо чизе надорем, на лашкар, на телеграф, на телефон, на анбор ва на роҳҳои мувофиқ.

Гумон меравад, ки мо чун ҳамеша боз бо ҳаво додани каллапӯшҳои худ ба зудӣ ғалаба ба даст меорем.

Ҷараёни таърихии ҳаракати рӯзафзуни Русия ба Осиёи Миёна соли 1865 неруҳои ҳарбии русро то ба дарвозаҳои Тошканд овард ва ин шаҳр бо як ҳамла ишғол карда шуда, дар натиҷа ин шаҳр ба пойгоҳи русҳо барои амалиётҳои минбаъдаи ҳарбӣ ва тобеъ кардани тамоми кишвари Туркистон ва марзҳои Хева ва Хонигарии Бухоро, ки ба он ҳамсояанд, табдил ёфт. Мавҷи ин амалиёт он замон аз марзҳои хонигарии собиқи Хуқанд гузашта, минбаъд ба таври васеъ доман паҳн намуд ва ҳудуди Бухороро низ фаро гирифт. Минбаъд паиҳам дигар шаҳрҳои Бухоро аз қабили Ӯротеппа, Ҷиззах, Самарқанд, Ургут ва Катта-Қӯрғон забт гардида, баъдҳо ба хати пеши муҳофизатии сарзминҳои забтгардида табдил ёфтанд.

Хонигарии Бухоро, ки аз дохил фурӯ пошида буд, ба ҳуҷуми қатъии Русия муқобилият карда натавонист ва аз ҳудудҳои тасарруф намудаи сипоҳи рус бо ба имзо расонидани шартномаи махсус даст кашид. Аммо бесарусомонии дохили хонигарӣ ва балвои вориси тахту тоҷи Бухоро (Катта-Тура) ба муқобири Амир Музаффархон, инчунин руҳияи таасубомези аҳолии ин ҷо ба зудӣ вазъиятеро ба амал овард, ки Музаффархони сустирода ва рӯҳан заиф дар зери таъсири рӯҳониён монда, аз нав дар сарҳад қуввахои ҳарбиро ҷамъ овард. Ҳуҷуми дастаҳои бухорой ба хати пеши сарҳадҳои мо бошад боиси ҳуҷуми ҷавобии русҳо гардид ва ин задухӯрд 2 июни соли 1868 ба шикасти пурраи лашкари Амир дар баландиҳои Зирабулоқ оварда расонд.[8]

Сафири махсуси Амир барои бастани қарордоди сулҳ фиристода шуд, ки мебоист ба ҳама гуна шартҳои пешниҳодкардаи русҳо бегуфтугӯ розӣ шавад. Дар натиҷа қисми калони Бухоро то дарёи Зарафшон ба тасарруфи русҳо даромад ва танҳо бекигарии кӯҳии мустақили Шаҳрисабз, ки аз қадим Хонигарии Бухороро эътироф намекард, муқовимати ҳарбиро идома дода, марзҳои нави моро ноором месохт. Дар натиҷа соли 1870 дастаи генерал Абрамов аз қаторкӯҳи сарҳадии Оқсо-Тов гузашт ва 14-уми август бо як ҳуҷум шаҳри Китобро тасарруф намуд.[6] Аз байн чанде нагузашта, Шаҳрисабз, Чироқчӣ ва Қаршӣ низ ишғол гардида, дар натиҷа тамоми сарзамини Бухоро аз ҷониби русҳо забт гардид. Бо истифода аз ин шароити мусоид мулкҳои ишғолгардида ба ҳудудҳои туркистонии қаблан истилонамудаи русҳо ҳамроҳ карда шуданд. Аммо дар ҳамин вақт коре анҷом ёфт ки боиси ҳайрату тааҷҷуби ҳатто худи бухороиҳо гардид: дар натиҷаи ким-чӣ гуна андешароҳиҳои комилан нофаҳмо кишвари Шаҳрисабз, ки ҳоло тамоми Бухорои Шарқиро дар бар мегирад ва ҳамеша ба Хонигарии Бухоро муносибати бадбинона дошта, онро эътироф намекард, ба ихтиёри Бухоро вогузор карда шуд. Дар асоси ҳудудҳои хурди боқимондаи Бухоро ба таври сунъӣ давлати нави Осиёи Миёнагӣ ташкил карда шуд. Муносибати сиёсии Русия ба ин давлат имрӯз ҳам чун дар ҳамон давра ба таври ҳайратовар ва аҷиб ба роҳ монда шудааст ва ин муносибат муаммои сарбастаро мемонад.

Аз рӯйи баъзе далелҳо ҳадс задан мумкин аст, ки сабаби асосии бавуҷудоии ин вазъи ғайриоддӣ аз як тараф дар кам будани шумораи асокири рус дар Осиёи Миёна, дурии ин кишвар аз марказ ва адами набудани роҳҳои алоқа буда, аз тарафи дигар тарс аз ҳиллаву найранги инглисҳо, ки имкон доранд ба афғонҳо кӯмак намудан ба бухороиҳоро талқин намоянд. Бо ин роҳ инглисҳо метавонанд дар Бухоро мушкилоти нав ва бенизомиҳои бардавомро ба вуҷуд оваранд. Аз ин ҷиҳат, барои дастгирӣ ва мустаҳкам кардани ҳукумати Бухоро чораҳо андешида, Русия Бухороро дар ҳамон вазъи мавҷудаи муқаррарӣ гузошт, ба тақдири ин ҳукумате, ки онро сиёсатмадорони мо ба вуҷуд оварда буданд, бетафовут монд, дар ҳоле ки Бухоро ба ҷорӣ кардани тартиботи худ ба ҳудудҳои нави ба он ҳамроҳкардашудаи кишвари Ҳисор ва Бухорои Шарқӣ оғоз карда буд.

Чуноне, ки мо пеш аз ин қайд карда будем, кишвари Ҳисор аз ҳамвориҳои Хонигарии Бухоро бо қаторкӯҳҳо ҷудо шуда, чун як иттиҳоди бекигариҳои мустақил ҳукумати Амирро эътироф намекард ва ба мири нисбатан бонуфузтар (Беки) Шаҳрисабз итоат мекард.

Шароити мусоиди табиӣ ва дар иҳотаи қаторкӯҳҳо қарор доштани Ҳисор барои ин кишвар имкони хуби муҳофизатӣ фароҳам овардааст ва аз ин ҷиҳат кӯшишҳои пештараи амирони Бухоро барои ба тобеияти худ даровардани ин ҳудуд ҳамеша ба нокомӣ меанҷомид. Роҳҳои душворгузар ва дигар омилҳои мавҷуда боис шуда буданд, ки Ҳисор худро нисбати Хонигарии Бухоро хеле қавитар эҳсос кунад. Ин эҳсосро инчунин ба сабаби пайвандҳои хешутаборӣ ба бекигариҳои Шаҳрисабзу Ҳисор бештар майл доштани бекигариҳои мустақили Кӯлоб, Дарвоз, Балҷувон ва Қаротегин тақвият мебахшид.[3]

Душмании деринаи миёни қабилаҳои ҳукмрони Ҳисор ва амири Бухоро, махсусан аз миёнаҳои асри XIX, ба авҷи аълояш расид. Хонигарии Бухоро наметавонист ба пурқувват шудани кишвари Ҳисор бетафовут бошад, дар ҳоле ки он паиҳам вилоятҳояшро аз даст медод ва баъди бастани шартномаи сулҳ бо русҳо аз ҷиҳати ҳудуд ба як кишвари хурд табдил ёфта буд. Сулолаи манғитҳо, ки амири Бухоро ба он тааллуқ дошт, эҳсос кард, ки рафти воқеаҳои таърихӣ ахиран онҳоро комилан ба нестӣ маҳкум кардааст. Худро аз саҳнаи таърих рондашуда тасаввур кардан, албатта, хеле барои онҳо душвор буд. Мушоҳидаи қувват гирифтани қабилаи кенгасҳо, ки ҳукмронони Шаҳрисабз аз насли онҳо буданд ва эҳтимоли қавии ба тобеияти онҳо даромадани бекигариҳои нимамустиқиле, ки то шарқи Помир доман паҳн карда буданд, боз ҳам аламовартар буд, зеро дар ин сурат имкони дар муқобили онҳо ба вуҷуд омадани давлати пурзӯр ва мустақил пайдо мешуд.

Кӯтоҳандешӣ ва макру дасисаи рӯҳониёни мутаасиби Бухоро ва Шаҳрисабз дар ин кор нақши ҳалкунанда бозид.

Пас аз оне ки Хонигарии Бухоро аллакай пурра шикаст хӯрда, лашкари рус Уротеппа, Ҷиззах, Самарқанд ва Ката-Қурғонро ишғол карда буд, аз ин вилоятҳо ҳавза (округ)-и махсуси Самарқанд ташкил карда шуда, ки он аз ҳудуди Шаҳрисабз ҳамагӣ дар дурии 60 чақрим* воқеъ гардида буд ва сарҳади он бо қаторкӯҳҳои душворгузар ҷудо мешуд. Вале беки шаҳри Китоб – Ҷӯрабек, ки басо эҳсосотӣ, гармхуну ҳарис ва боғайрат буд, якҷоя бо беки Яккабоғ – Бобобек ба муборизa барои

ҳифзи дини ислом бархостанд ва қувваи зиёде ҷамъ оварда, дар Самарқанд қароргоҳи русҳоро ба муҳосира гирифтанд. Бекҳои Ҳисор, ки дар ин ҳуҷум бештар талафот дида буданд, ба кӯҳҳои худ баргаштанд. Онҳо, ки дигар душмани Русия гардида буданд, ба таври таъҷилӣ барои ҳифзи мулкҳои худ талош варзиданд, чунки боварии комил доштанд, ки ба ҳуҷуми онҳо русҳо ҳуҷуми ҷавобӣ хоҳанд кард.

Ба қувваю тавоноии худ боварӣ ҳосил карда, умед ба он мебастанд, ки Амири Бухоро ба ваъдаи додаи худ дар бораи расондани ёрӣ ба онҳо вафо хоҳад кард ва мухторияти пурраи кишвари Ҳисорро дар сурати ғалаба бар русҳо эътироф хоҳад кард. Бекҳои Ҳисор, ки руҳияи худро бо андешаи муборизa бо кофарон ва пойдории ислом баланд мебардоштанд, гумон ҳам надоштанд, ки Хонигарии Бухоро на танҳо ёрии ваъдакардаашро иҷро намекунад, балки ба душмани онҳо табдил меёбад.

Аммо иқдоми дипломатии ҳукумати Бухоро дуруст андешида шуда буд. Ҳуҷуми генерал Абрамов дар соли 1870 ба кишвари Ҳисор ва минбаъд аз ҷониби ӯ бомуваффақият ишғол гардидани шаҳрҳои калони Ҳисор – Китоб, Чироқчӣ ва Шаҳрисабз дурустии ин тасмимро исбот намуданд. Дар ҳоле ки аморати Бухоро дар тули як аср кишвари Ҳисорро забт карда натавониста буд, ин дафъа бо лашкари русҳо, ки лашкари Ҳисорро дар шимол шикаст медод, пайваст ва ба он ҷо аз ҷониби ғарб ҳуҷум овард. Бекҳои Шаҳрисабз аз се тараф дар муҳосира афтода, шикасти сахт дида ба тарафи Ҳуқанд фирор карданд ва баъдан дар он ҷо ба русҳо таслим шуданд.

Ҳамин тавр, кишвари васеи Ҳисор бар асари ҷонфидоӣ ва қурбониҳои зиёди аскарони рус истило гардида, барои ҳамроҳ намудан ба ҳудудҳои дигари ишғолнамудаи русҳо омода карда шуд. Аммо дипломатияи кӯтоҳандеши мо ба ин масъала назари дигар дошт: он ба кӯмаки Амири Бухоро баҳои ғайривоқеӣ дода, муносибатҳои дар тӯли таърих миёни давлатҳои хурди Осиёи Миёна вуҷуддоштаро сарфи назар намуд, инчунин, кишвари федеративӣ будани Ҳисорро ба эътибор нагирифта, онро пурра ба ихтиёри Бухоро дод.[3]

Шахсони бофаҳму дурандеши маҳаллӣ нақши муҳимми Бекҳои Шаҳрисабзро дар оянда дарк намуда, ба тақдири минбаъдаи онҳо шарик гардиданд. Дар натиҷа, собиқ Беки шаҳри Китоб – Ҷӯрабек-бий зуд ба хизмати лашкари рус ба ҳайси подполковники неруҳои ҳарбӣ ҷалб карда шуд ва минбаъд ӯ барои хизматҳояш то ба унвони генерал-майор боло бурда шуда, ба ихтиёри Генерал-губернатори Туркистон супурда шуд. Аммо хавфи он нуфузеро, ки генерал Ҷӯрабек дар тамоми Бухорои Шарқӣ дошт, ҳукумати Бухоро нодида гирифта наметавонист ва ин қасоси хунин дер ҳам бошад, оқибат ситонида шуд: соли 1905, баъди 25 сол генерал-майор Ҷӯрабек-бийро дар хонааш дар шаҳри Тошканд шахсони номаълум ба қатл расониданд.[2]

Бо ҳамроҳ карда шудани кишвари Ҳисор ба Хонигарии Бухоро аҳолӣ ба ин дипломатияи на он қадар хирадмандона созиш карда наметавонист ва танҳо бо ёрии сипоҳи рус амир тавонист шӯришу балвоҳои оммавии хунинро, ки дере нагузашта пас аз ин ҳамроҳкунӣ дар тамоми кишвар оғоз гардида, қариб понздаҳ сол идома ёфтанд, фурӯ нишонад. Ба ҳукумати Бухоро барои он ки мардуми башӯромада ва ҷанговарро пурра ба итоати худ маҷбур намояд, лозим омад, ки аз хун дарёҳо ҷорӣ созад.

Сиёсати сахту бетараҳҳуми давлати Бухоро муқобилияти аҳолиро бо бераҳмии даҳшатовар ва мушкилоти зиёд бартараф карда, дар мамлакат ҷазоҳои гушношунид, кушторҳои оммавӣ баргузор намуд ва ҳокимони собиқ (бекҳо)-ро тасхир ва ҷисман нобуд кард. Ба ҷойи бекҳои маврусии сарнагуншудаи Дарбанд, Кӯлоб, Балҷувон, Дарвоз ва Қаротегин дастнишондиҳандаҳои Амири Бухоро таъйин гардиданд, ки умуман мустақилияте надоштанд; аҳолии маҳаллии тороҷгардида ва бехонумоншуда ба ҳар ҷониб, асосан ба Афғонистон гурехтанд. Дар он ҷо бекҳои ҷон ба саломатбурда ва хешу табори онҳо аз тарафи ҳукуматдорони Афғонистон хуш пазироӣ ёфтанд.

Ҳукумати Бухоро зери ҳимоя ва дастгирии русҳо лашкари худро мустаҳкам карда, ҳамаи онҳоеро, ки бо ягон сабаб ба ҳукмрониашон андаке халал ворид карда метавонистанду хавфнок дониста мешуданд, бераҳмони қир кард. Ҷӯйҳои хуни равонгардидаи аҳолии Бухорои Шарқӣ на танҳо ба русҳо шуҳрат наовард, балки баръакс, ҳамаи мардуми ин беихтиёр сабабгори асосии ҳамаи ин хунрезиҳои даҳшатбор русҳоро медонистанд ва ҳоло ҳам чунин мешуморанд, ки маҳз русҳо онҳоро ба итоати Амири Бухоро даровардаанд.

Барои иботи дурустии сиёсати худ дар ин давраи ҳузнангез одатан ба он ишора мекунанд, ки аз ҳамроҳкунӣ ё тобеъномоии пурраи Хонигарии Бухоро ба мулкҳои васеи осиёимиёнагии русҳо ба он хотир ба таъхир андохта шудааст, ки аҳолии ноорому шӯришгари ин минтақаро ба тобеияти комил даровардан хеле душвор аст. Дар натиҷа чунин ҳолати номатлубе ба амал омад, ки мо аз ҳудудҳои забт кардаамон даст бикашем ва Бухорои Шарқиро бо тамоми аҳолии гуногунқавму гуногунзабонаш ба амир вогузор кунем ва минбаъд маҳз бо ёрии ҳукумати ӯ аҳолиро оҳиста-оҳиста ва муназзам барои ба зери ҳукми русҳо даромадан омода кунем, зеро танҳо дар чунин ҳолат ба Русия ҳамроҳ кардани Хонигарии Бухоро дигар ягон душворӣ ба бор намеорад.

Кӯшишҳои зиёди Абдулмалик-хон минбаъд барои ба даст овардани тахти Бухоро ба ягон натиҷае нарасид, ҳарчанд ки дар он замон ҳам ба Хонигарии Бухоро ва ҳам ба ҳукумати Русия ташвишу мушкилоти зиёд эҷод карда буд. Танҳо марги ин талабгори ҷангҷӯву даъвогар ва истифодаи қудрати сипоҳи рус ахиран мақоми Амири Бухороро устувор гардонид.

Ба масъалаи омода кардани аҳолӣ барои дар оянда ҳамроҳ шудан бо Русия лозим меояд, ки баъдтар таваққуф кунем. Ин ҷо барои равшан кардани вазъи умумӣ танҳо ҳаминро гуфтан лозим аст, ки ҳукумати нави ба таври сунъӣ ба вуҷуд омадаи Бухоро ҳамеша сиёсати махсуси худро ба амал мебаровард, ки ба масоили омода кардани аҳолӣ ҳеҷ дахл надошт, балки ба он чиз нигаронда шуда буд, ки аз аҳолӣ ҳарчи бештар даромад ба даст оварад. Ҳамзамон ин ҳукумат кӯшиш ба харҷ медод, ки ҳарчи бештар Русияро аз мудохила кардан ба корҳои дохилии Хонигарии Бухоро барканор намояд.

АДАБИЁТ

1. Халфин Н.А. Политика России в Средней Азии (1857–1868). – М.: Издательство восточной литературы, 1960. С.104-105
2. Терентьев, М.А. Россия и Англия в Средней Азии/ М.А. Терентьев. – СПб.: тип. П. П. Меркульева, 1875. – XIII. – С.85
3. Терентьев, М.А. История завоевания Средней Азии. С картами и планами. В 3 т. Т.1/ М. А. Терентьев. – СПб.: Типолитография В.В. Комарова, 1906.
4. Омӯзишгоҳи миёна ё ба русӣ «реальное училище» як навъи омӯзишгоҳе дар давраи ҳукумати подшоҳӣ буд, ки дар он забонҳои қадимиро таълим надода, математика ва фанҳои табииро бештар меомӯзонданд.
5. Логофет, Д.Н. Страна бесправия бухарское ханство и его современное состояние/ Д. Н. Логофет. – СПб: Из-тво Березовский комиссионер военно-учебных заведений, 1909. – С. 24-25
6. Логофет Д.Н. По каспийскому морю и персидской границе (путивой очерки по Средней Азии). – Спб: Типография галвного управления Уделов, моховая, 40. 1903. С. 86-87
7. Логофет Д.Н.На Башне смерти // Кауфманский сборник в память 25-летия со дня смерти устроителя Туркестана К. П. Кауфмана. М, 1910.
8. Логофет Д.Н. Завоевание Средней Азии // История русской армии и флота. — М, 1913.

ОТНОШЕНИЕ РОССИИ К БУХАРЕ ВЗГЛЯД РОССИЙСКОГО ИССЛЕДОВАТЕЛЯ Д.Н.ЛОГОФЕТ

В этой статье рассматривается вклад Дмитрия Николаевича Логофета в изучение истории таджикского народа. Он хорошо разбирался в истории, культуре и быте народов Средней Азии и написал ряд трудов, посвященных жизни людей этого региона. Он действительно записывал то, что наблюдал и записывал во время своих путешествий.

Поэтому статья должна охватывать границы Афганистана и Бухары, включая Кабодиен, Сарай, Куляб и Калай-Хумб, безусловно, российские воинские части. Такая мера позволила бы при необходимости защитить Восточную Бухару до прибытия основных сил. Размещение вооруженных сил в этих пунктах также показывает, что Бухарское ханство имеет для нас большое значение и не будет оставлено на волю случая в случае инцидента.

Кроме того, как упоминалось выше, в городах Шахрисабз, Гузар, Гиссар и Гарм должны быть созданы воинские части, хотя бы в одной роте, поскольку эти города расположены на нашей линии сообщения между Термезом и Самаркандом. и между Кулябом и Новым Маргиланом.

Ключевые словар: *Бухара, Средняя Азия, Мастчох, Афганистан и Бухара, Кабодиен, Сарай, Куляб, Калаи-Хумб, Шахрисабз, Гузар, Гиссар, Самарканд, Термез, Куляб, Маргилан.*

RUSSIAN RELATIONSHIP TO BUKHARA VIEW OF THE RUSSIAN RESEARCHER D.H.LOGOFET

This article examines the contribution of Dmitry Nikolaevich Logofet to the study of the history of the Tajik people. He was well versed in the history, culture and life of the peoples of Central Asia and wrote a number of works on the life of the people of this region. He actually wrote down what he observed and recorded during his travels.

Therefore, the article should cover the borders of Afghanistan and Bukhara, including Kabodien, Saray, Kulyab and Kalai-Khumb, of course, Russian military units. Such a measure would, if necessary, protect Eastern Bukhara before the arrival of the main forces. The deployment of armed forces at these points also shows that the Bukhara Khanate is of great importance to us and will not be left to chance in case of an incident.

In addition, as mentioned above, military units should be created in the cities of Shakhrisabz, Guzar, Gissar and Garm, at least in one company, since these cities are located on our line of communication between Termez and Samarkand. and between Kulyab and Novy Margilan.

Keywords: *Bukhara, Central Asia, Mastchokh, Afghanistan and Bukhara, Kabodien, Saray, Kulyab, Kalai-Khumb, Shakhrisabz, Guzar, Gissar, Samarkand, Termez, Kulyab, Margilan.*

Сведение об авторах:

Мирзоев Мирзо*, преподаватель кафедры всеобщей истории Таджикского государственного педагогического университета им. Садриддина Айни, тел.: (+992) 881888501*

Абдулҳамидова М.Н.*, соискатель кафедры всеобщей истории Таджикского государственного педагогического университета им. Садриддина Айни, тел.: (+992) 881888501*

About the authors::

Mirzoev Mirzo, *lecturer of the chair of the general history of the Tajik state pedagogical university named after Sadriddin Aini. tel.: (office) (+992)881888501.*

Abdulhamidova M.N., *post-graduate student of the department of the General History of the Tajik state pedagogical university. Sadriddina Aini, tel .: (+992) 881888501*

МАТЛАБИ ТОҶИКИСТОН ДАР СОХТМОНИ НЕРУГОҲИ БАРҚӢ ОБИИ РОҒУН

Ҳусайнов А.Қ., Алимардоова З.Ф.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айнӣ

Ба кор андохтани агрегати якуми нерӯгоҳи барқи обии «Роғун», яъне иншооти тақдирсози аср ва ояндаи дурахшони Тоҷикистон, ки ба шарофати он орзуи чандинсолаи мардуми шарифу заҳматқарини тоҷик амалӣ гардид, ибтидои гардиши куллӣ дар таърихи Тоҷикистони соҳибистиқлол ва як қадами устувору бузурги кишвари мо дар самти расидан ба ҳадафиякуми стратегии миллӣ – истиқлолияти энергетикӣ ба ҳисоб меравад[1, с.4].

Таҷрибаи таърихӣ алакай собит сохт, ки Роғун иншооти азими гидроэнергетикиест, ки ба сохтмону истифода аз маҳсулоти неруи сабзи барқии барои ҳаёти инсон безарару манфиатноки он, ғайр аз Тоҷикистон, кишварҳои дигари Осиё Марказӣ, Чин, Ҳинустон, Русия ва ғайра низэҳтиёҷи калон доранд. Вай бо азамати Лоиҳавии худ дар ҷаҳон ба он хотир увони «Иншооти мӯъҷизаноки аср»-ро гирифтааст, ки дар шароити муосир ҷаҳон ба таззоди танқисӣ ба захираҳои гармидиҳанда: ангишт, газ, нафт ва ғайраи дигар дучор омадааст. Неругоҳҳои барқи обӣ низ талаботи рӯзафзуни инсонро ба нерӯҳои гармию нурбахш ва созанда,қонеъ карда наметавонанд. Иншоотҳои атомӣ, ки микдорашон то рафт меафзояд, якҷоя бо иншоотҳои ядроию термоядроӣ ҳаётро дар сайёраи Замин ногувор гардонида истодаанд.Аз ин лиҳоз бо дарки маънӣ сохтмону ба истифодаи ҷаҳониён супоридани мӯъҷизаҳои сабзу арзон ба монанди НБО Роғун аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон бо сарвари Пешвои он, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон, амали худкомагӣ нест, балки зарурияти таърихии башари аст. Ба хусус аҳамияти он пеш ва беш аз ҳама ба манфиати минтақаи Осиёи Марказӣ зарур аст.

Бо сохта ба истифода дода шудани ин иншоот мардуми мамолики номбурда, имконият пайдо мекунанд, ки бисёр масъалаҳои мубрами зиндагии хешро бо осони ҳал намоянд: бе сарфи гаронмоя,бо қувваи барқ таъмин мегарданд; захираҳои обии дарғот (плотина)-и ононҳоро бо оби ошомидании тозаи экологӣ таъмин мегердонад ва заминҳояшонро обшормесозад; инчунин метавонанд обро бо масрафи кам ва ба таври дилхоҳ, ҳамчун моеъи маҳлулкунандаи кимёвӣ, дар соҳаҳои кишоварзӣ, саноат, тиб, озмоишгоҳҳои илмӣ-техникӣ, амалӣва таълимгоҳҳо истифода баранд ва ғайра.

Лоиҳаи НБО – и Роғун дар даврони Шӯравӣ, мавриде таҳия меёфт, ки зарурати он барои кушодани заминҳои нав ва аз онҳо рӯёнидани ашёи хом барои саноати сабук,ба миқдори зарурӣба даст овардани маводи озӯқа, ғалла, меваҷот, гушт, шир, сабзавод ва амсоли инҳо пешгӯи мегашт. Яъне бештар хусусияти иқтисодӣ – дошт ва дар навбати аввал бароипешрафти саноатиноҳияҳои Марказӣ.

Макони сохтмони Неругоҳи номбурда, аз ҷониби тадқиқотчиёни замони Шӯравӣ,Семён Колежнюк ва Виктор Ненахов ҳанӯз с. 1931 дар мавзеъидеҳаи «Сичароғ» кашф гашта буд. Соли 1932 И. Караулов олими шинохтаи соҳаи энергетика, ки ба таҳияи харитаи захираҳои обии Осиёи Миёна ва истифодаии онҳомашғул буд, мавзеи зикршударо барои сохтмони НБО муносиб дониста, онро дар ин ҳуҷҷат ворид сохт. Вале бо зарурияти норасогиҳои сармоявӣ давом додани корҳои омӯзиши ва таҳияи Лоиҳаи сохтмони иншоот ба таахир гузошта шуд.

Дар тӯли 28 сол, то оғози солҳои 1960 дар дарёҳои Варзоб, Вахш ва Сир як силсила нерӯгоҳҳои хурду миёна сохтаю ба истифода дода шуданд. Дастовардҳои илмӣ-техникӣ ва таҷрибаиҳосилшуда, бароиба нақшагирӣ ва сохтмони як қатор иншоотҳои обёрӣ ва нерӯгоҳҳои калонии барқӣ обӣ мусоидати хуб карданд. Аз ҷумла, дар соли 1960 сохтмони НБО-и Норакба роҳ монда шуд ва соли 1961 корҳои омӯзиши НБО-и Роғун оғоз ёфтанд.Баъди тайёриҳоиҳамаҷонибаи 15 сола агрегати якуми нерӯгоҳи Норакба кор даромадва бо истифода аз нерӯҳои истеҳсолкардаи он с. 1972 дар мавзеи пешаки ба назар гирифтаи «Сичароғ»корҳои амалии бунёдиНБО-и Роғун ба роҳ монда шуданд.

Дар ҳамин солИнститути илмӣ – тадқиқотии «Гидропроект» -и ИҶШС дар Тошкенд асосноксозии техникӣ– иқтисодии Лоиҳаи НБО Роғунро ба охир расонида буд. Онро Вазорати энергетикаи ИҶШС дар ҳузури намояндагони ваколатдори ҷумҳуриҳои Осиёи Миёна мавриди муҳокима қарордод. Пас аз чор моҳ пеш аз истифодаи аввалин агрегати НБО – и Норак дар партави Лоҳиҳаи болозикр корҳои тайёрӣ барои сохтмони иншоот ба роҳ монда шуданд. Далел бар ин, аввалин варақаи корӣ ва пардохти маоши коргарон (10. 08. 1972), ки аз ҷониби сардори сохтмонии Иттиҳодияи Умумииттифоқии «Гидроспецстрой» Борис Петрович Соболёв ба имзо расидааст, ҳисоб мешавад. Ба ин муносибат, Лоиҳаҳои Институти илмӣ – тадқиқотии «Гидропроект» -и ИҶШС дар Тошкенд асоснок сохтаро дар таърихи 27.02 1974с. Комиссияи салоҳиятноки ба нақшагирии иқтисодии давлатӣ(Госплан ИҶШС) бо қарори худ, таҳти №6 тасдиқ кард [3, с.103].

27-уми сентябри соли 1976 бо мақсади мушоҳида кардан аз рафти корҳои сохтмонӣ, котиби аввали Ҳизби Коммунисти ТоҷикистонҶ. Расулов ва Вазири энергетика ва электрификатсияи ИҶШС П.С. Непорожний ба иншооти Роғун ташриф оварданд. Бахшида ба ин муносибат ҷаласаи ботантана баргузор гардид, ки ба он Ҷ. Расулов ҳусни оғоз бахшид ва доири аҳамияти таърихӣ, иқтисодию иҷтимоии неругоҳи Роғунро барои ҳаёти кишвар ва минтақаи Осиёи Марказӣ арзёбӣ намуд. Ба ин хотир, таърихи ба таври расми шурӯъ гардидани корҳои сохтмони дар НБО-и Роғун аз ҳамин рӯз ба қайд гирифта шудааст.

Бо вуҷуди ин нуқтаи муҳимми дигаре ба назар мерасад, ки таҳияи охирини Лоиҳаи техники-иқтисодӣ обанбори НБО Роғун бо сарбанди 335 метра, иборат аз 6 агрегат(3600 МВт) ва истеҳсоли 3600 млн квт/соат нерӯи барқ дар як сол хело дертар, дар солҳои 1980-1982 анҷом ёфтааст. Ва албатта ингуна кашолакорӣ дар муқаррароти иқтидоридаҳиқи техникӣ, истеҳсолӣ ва моҳиияти иқтисодию иҷтимоии онбоиси тағйиротҳои ҷиддӣ дар фаъолияти ҳайати кории иншоот гардид ва ба суръати пешрафти кори сохтон то андозае монеъа гардид.

Лоиҳаи мазкурро роҳбарияти ҳамонвақтаи ҷумҳуриҳои поёноб - Туркманистону Ӯзбекистон бо ҳавасмандии калон ҷонибдорӣ карданд. Ба он хотир, ки оби дар обанбори Нерӯгоҳ ҷамъ шуда, имкон медод, ки 400 ҳазор гектар заминҳои ташналаби Ӯзбекистону Туркманистонро обшор карда, онҳоро ба заминҳои истеҳсолоти кишоварзӣ ворид гардонида шаванд. Вале обанбори он бо ғунҷоиши 13 км^3, дар Тоҷикистон 17 ҳазор гектар заминҳои воҳаҳои куҳии собиқ: Комсомолобод, Ғарм ва Файзободро ба зери худ мегирифт. Дар нин радиф зарурияте пеш меомад, ки 20 ҳазор сокинони ин маҳалҳороба дигар ҷойҳо кӯчонанд [2, с.637].

Бо шаҳодати таърих корҳои сохтмони дар иншоот дар тӯли 12 сол натиҷаи хуб надоштанд. Дар ин хусусКотиби навбатии аввали Ҳизби Коммунисти Тоҷикистон К, Маҳкамов дар баромади худ дар ҷаласаи съезди 27-уми Ҳизби Коммунисти Иттиҳоди Шӯравӣ (27.02. 1986) изҳори ақида кард. Ӯ диққати ҳозиринро ба он равон намудааст, ки: «Соҳаи сӯзишворию – энергетикӣ на танҳо барои ҷумҳурии мо балки барои рушди тамоми минтақаи Осиёи Миёна зарур аст. Дар Тоҷикистон 60 - фоизи захираҳои гидроэнергетикии Осиёи Миёна ҷойгир шудааст, ки мо метавонем онро барои тамоми минтақа истифода намоем. Ҳамасола 15 миллиард квт/с қувваи барқ истеҳсол мегардад, агар мо ин иқтидорҳоро (тавассути анҷом додан ва ба истифода додани НБО-и Роғун) пурра аз худ намоем, ин шумора 6 баробар зиёд мегардад. Нерӯгоҳҳо дар кишвари мо дар баробари тавлиди қувваи барқ боз масъалаи дигари муҳим – таъминот бо обро низ ҳал менамоянд. Танҳо обанбори баҳри Роғун метавонад 320 ҳазор гектар заминҳои навкорами Ӯзбекистону Туркманистон ва дар маҷмуъ 4 млн. гектар заминро (дар Осиёи Миёна) пурра бо об таъмин намояд. Аммо айни ҳол корҳои сохтмони дар ин Нерӯгоҳ ба талабот ҷавобгӯй намебошанд. ВЦСПС, Госплан СССР,

Минфин СССР ва Стройбанк СССР аз ӯҳдаи вазифаҳояшон набаромада, дар вақти муқарраргардида корҳои ба зимаашон гузошташударо иҷро намекунанд»[4, с.309].

Ба хотири болобардории маҳсулиятнокии кормандони НБОРоғун 25-уми декабри соли с. 1986 Президиуми Олии ҶШС Тоҷикистон дар бораи таъсиси Кумита оидба сохтмони шаҳри Роғун қарори махсус қабул кард.Кумитаи навташкил дар ҷаласаи аввалини худ моҳи апрели с. 1987 собиқ раиси ҳукумати шаҳри Норак Яҳё Мирфозилов интихоб гардид. Ингуна чорачӯиҳои Ҳукумати ҶумҳуриитТоҷикистон равиши корҳои созандагиродар НБОРоғун босуръат гардониданд ва диққати Ҳукумати марказиро низ ба он бештар ҷалб намуданд.

Дар дар соли 1986 дар ҷаласаи ҷамбастии маҷлиси машвaратии Умумииттифоқии кормандони соҳаи гидроэнергетика масъалаи сохтмони иншооти Роғунба яке аз бастҳои марказии ақидаронии ҳозирин қарор гирифт. Тибқи андешаҳои ҳозирин доири давраҳои сохтмони он қарори мушаххас қабул карда шуд:

- охири соли 1987 маҷрои дарёи Вахш баста мешавад;
- соли 1989 агрегати якуми нерӯгоҳба истифода дода шавад;
- соли 1990 сохтони шаҳри Роғун ба анҷом расонида шавад;
- соли 1993 НБО Роғун пурра ба истифода дода шавад.

Аммо дар ин давра Кумитаи Марказии ҲК диққати мамлакат ва ҷаҳонро дар зери шиори «Бозсозии инқилобӣ» ба гузаронидани ислоҳотҳои навбатии иқтисодӣ ва демократиикунонии он ҷалб намуд. Раванди бозсозӣтариқи ошкорбаёнию таҳлиличуқури фаъолияти Ҳизби Коммунист дар идороти хоҷагидории сотсиалистӣ, бисёр масъалаҳои ҳалнагаштаи мубрамро ошкор намуд. Маълум гашт, ки ин ҳизби ҳоким тариқи демократӣ ҷомеаро идора карда наметавонад. Дар натиҷа Иттиҳоди Шӯровӣба гирдоби моҷароҳои сиёсӣ, идеологӣ ва маънавӣ фурӯ рафт.

Доир ба ин ҳолат ва ҷиҳатҳои дигаре, ки ба сохтмони НБОРоғун дахл доштанд дар матбуоти даврии марказӣ ва Тоҷикистон ахбори зиёди ҳангомавию воқеъбинона нашр гаштанд. Дар саҳифаҳои матбуоти марказӣ бар зидди сохтмони Нерӯгоҳ мақолаҳо ба таъб мерасиданд. Бархе аз онҳо мақолаҳои «Самая, самая, самая…» - «Социалистическая индустрия» аз 07.09.1988; «Страсти по – рогунски» - «Социалистическая индустрия» аз 02.02.1989; «Плотина» - рӯзномаи»Правда» аз 21.11.1988; «Всегда ли прав скорий суд» -»Правда» аз 03.01.1989;ба шумор мерафтанд.

Дар матбуоти даврииТоҷикистон бошад,бо ишора ба муаллифони боло муаллифони зерин боунвони «мутахассион» (яъне соҳаи барқ)баромад кардаанд: Тоҳири Абдуҷаббор, Д.Дӯст, Отахон Латифӣ, И.Файзуллоев, Х.Умаров ба муқобили мақолаи Баҳроми Сироҷ «Прогресс без энергетики?» - рӯзномаи «Коммунист Таджикистана», 21.02.1989, баромад кардаанд. Мақолаи Мирзоев Ҷ. «Фардо дер мешавад» - газетаи «Комсомолская правда» аз 23.08.1989 чоп гаштааст.Доири ниҳоят хатарнок будани сарбандҳои Нораку Роғун ва таъсири манфии онҳо ба камшавии сатҳи оби баҳри Арал,дар мақолаи «Аз мост, ки бар мост» дар рӯзномаи «Ҷавонони Тоҷикистон», 13.12.1989 ақидаҳои худро иброз доштааст. Ин гуна ақидаю ҳангомаҳои гуногун, албатта,ба дарки маънӣ, барои бо дили гарму рӯҳияи ватандӯстию ватандорӣ оғоз намудани ганҷинаи нави барқдиҳандаи Роғун, корро аз нав оғоз намудан, аз душвориҳои иқтисодию норасогиҳои молиявӣ мондани надошт.

Ин гуфтану бофтанҳо баҳонае гаштанд, ки Ҳукумати шӯравӣ, аз маблағгузорӣ ба сохтмони Роғун даст кашида, барои инкори худро асоснок карда нишон додан, 31. 05 с. 1989 Бюрои Шӯрои илмии АИ ИҶШС даъват кардагузаронид. Дар ҷаласаион академик Яншин А. баромад намуда, воқеиятро чунин шарҳ дод - «бинобар маблағи кам ҷудо намудани Госстройи СССР (Идораи сохтмони ИҶШС) дар солҳои 1977 -1979 минтақаҳои сохтмони НБО-и Нораку Роғун ба таври пурра омӯхта нашуда буданд ва бунёди обанбори Роғун ба баҳри Арал зарбаи сахт расонид» [2, с.640].

Ҳамчунин, академики АИ ҶШС Тоҷикистон Неъматуллоев С. баромад намуда, дар хусуси кӯчонидани 30 ҳазор одам ва зери об мондани 42 деҳа ва 7 ҳазор гектар заминҳои корам сухан ронда, ҳамзамон қайд кардааст, ки Нерӯгоҳ дар минтақаи таркишҳои серҳаракати тектоникӣ бунёд мешавад, ки сохтмони он тамоман номумкин аст. Баъдан корманди Институти физикаи замини АИ Русия Никонов А. суаханрони академики тоҷик С. Неъматуллоевро дар хусуси дар минтақаи тектоникӣ ҷойгир шудани Нерӯгоҳ ва дар наздикии он воқеъ будани кӯҳи намакро дастгирӣ менамояд. Дар асоси ин баромадҳо Бюрои АИ ИҶШС қарор намудааст, ки: «Сохтмони НБО Роғун дар шакли мавҷудааш сохта нашуда, сарбанди он ба 70м, 100м ва аз он ҳам пасттар карда шавад,

лоиҳаи алтернативии онро омӯзиш ва таҳлил намуда, бори дигар аз ташхис (экспертиза) гузаронида шавад». Бо ҳамин масъалаи сохтмони НБО Роғун дар замони Шӯравӣ қатъ мегардад.

Пас аз расидан ба истиқлолияти давлатии ҶумҳуриитТоҷикистон бошад, ба яке аз нуқтаҳои оташгир табдил ёфту ба ҷанги таҳмилии шаҳрвандӣ гирифтор гашт. Ҷанги нави шаҳрвандӣ (солҳои1992-1997) дар воқеият аз ҷанги шаҳрвандии солҳои 1921-1924 дида бештар фалокатбору фоҷиаовр гашта, ба иқтисоду иҷтимоиёти мамлакат ҳисороти беандозаю бешумор овард. Фишангҳои сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣфалаҷ гаштанд, муносибатҳои дӯстӣ, рафоқати мардум аз миён рафт, алоқаҳои иқтисодию тоҷиратӣ бо ҷамоҳири собиқ Шӯравӣ канда шуд. Дар мамлакат бӯҳрони энергетикӣ, озуқаворӣҳукмфармо гардид. Ба зами ин молу амволи замони хоҷагидории сотсиалистӣ ба таракаи саросари маҳаллиён ва бурунмарзиён дучор омад.

Аз ин бенизомӣ ва таракаҳо бештар шаҳр ва нерӯгоҳи Роғун зарар диданд. Тибқи маълумотҳои омории ҳамонзамона то ин дам барои сохтмони неругоҳ дар масофаи 21 километр нақбҳо сохтаю дар толори агрегатҳо 70 % ва дар толори трансформаторҳо 80 % корҳо ба сомон расонида шуда буданд. Дар шаҳр бошад, сохтмони иншооти манзилӣ ба миқдори 53% барои истифода омода буд. Вале ҳангоме, ки Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои аз нав ба роҳ мондани корҳои сохтмони шурӯъ намуд, аз нишондодҳои боло ғайри қолабҳои бетонӣ чизи дигаре намонда буд.

Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистондилпуронаю собитқадамона костагиҳои сиёсию иқтисоди кишварро бартараф карда, дар солҳои 2000-2004 имкониятпайдо кард, ки хоҷагии мамлакатро ба талаботи замони бозоргонӣ ба шакл дарораду ҳадафҳои стратегии пешбурди онро муъайян созад. Меҳвари ҳадафҳои стратегӣ, кивобаста ба хусусияти ҷуғрофю иқлимӣ ва қтисодии маҳал, дар иҷроиши вазифаи ботадриҷ болобардории сатҳу сифати зиндагии мардум ифода шудааст, ҳатман тавассути пиёдагардонию ба сомонрасонии нақшаҳои зерин: озод намудани кишвар аз вобастагӣ ба энергетика; аз бумбасти комуникатсионӣ баровардани он ва таъмин намудани фаровонии озӯқа [7.-С.2]устувор мегардад. Дар ин ҷода, беш ва пеш аз ҳама таъминоти боэътимоди энергетикӣ нақши ҳалкунанда мегузорад. Дар шароити мушаххаси имрӯзаи таърихӣ бошад, дар устуворсозии иқтисодиёт рушди гидроэнергетика саҳмнок аст.Аз ин лиҳоз, Президенти кишвар Эмомалӣ Раҳмон дар таърихи 18.11. 2006 солбо такрор изҳор кард, ки: «Ҷиҳати пурра таъмин намудани истиқлолияти энергетикӣ ва табдил додани Тоҷикистон ба яке аз кишварҳои асосии содиркунандаи нерӯи барқ дар Осиё, ҳамкорӣ бо давлатҳои пешрафтаи ҷаҳон ва созмонҳои бонуфузи байналмиллалии молиявӣ вусъат дода шуда, силсилаи нерӯгоҳҳои барқии обии хурду бузург ва хатҳои баландшиддати интиқоли барқ ба хориҷи кишвар бунёд мегарданд» [5.-С.6].

Ҳукумати ҶумҳуриитТоҷикистон ба хотири оҷилан оғоз намудани корҳои бунёди НБО Роғун дар ибтидо хостгори ҷалб намудани Ширкатҳои калони сохтмонии бурунмарзӣ гардид. Соли 2002 аввалин бор бо Ширкати сохтмони Балтикаи Федератсияи Россия муроҷиат намуд, вале ҷавоби саҳеҳ нагирифт. Бори дуввум ҳангоми ташрифи расмии Президенти Федератсияи Русия В.В. Путин ба Ҷумҳурии Тоҷикистон дар санаи 16-уми октябри соли 2004 шартнома дар бораи тартиб ва шароитҳои ширкати Федератсия Россия дар сохтмони НБО «Сангтӯда – 1» ва Созишнома дар бораи ҳамкории дарозмуддати байни Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ҶСК «Русский алюминий» ба имзо расид [6.-С.1]. Мутобиқи ин созишнома ҶСК «Русский алюминий» сохтмони ин нерӯгоҳи бузургро ба зимма гирифт. 26-уми сентябри с. 2005 Вазири саноат ва энергетикаи ФР В. Христенко якҷоя бо раиси Шӯрои директорони «Русал» О.Дерипаска, ба Роғун ташриф оварданду парда аз рӯи мучассамаи сохтмон бардоштанд ва расман кори сохтмонро оғоз намуданд. Вале муҳлате нагузашта, ҶСК «Русский алюминий» барои тағйир додани лоиҳаи асосии сохтмон шартҳои худро пешниҳод намуд, ки тибқи он устувораи (обанбор)-и он бояд то ба 250-260 м баробар карда шавад.

Шартҳои пешниҳодкардаи Ширкати мазкур мусовӣ буданд ва ба мақсади асрорноки баъзе аз роҳбарони пешинаи кишварҳои ҳамсоя, алалхусус –Ҷумҳурии Узбекистон, ки солиёни зиёд ба роҳбарияти Тоҷикистон на бо роҳи мусолиҳа, балки бо тарзи моҷаровӣ ва ҳангомаҳои муғризонаю таҳдидомезона фишор меовард. Паст гардонидани сарбанди нерӯгоҳ ҳатман қобилияти нерӯофарии нерӯгоҳро заиф мегардонд ва ба Тоҷикистон имконият намедод, ки ба ҳадафҳои нақшавии худ ноил гардад. Биобар ин, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ин шарт қотеъан зид баромад ва аз 31-уми августи с. 2007 Созишномаи ҳамкории худро бо ҶСК «Русский алюминий» қатъ гардонд [5.-С.6].

Хусусияти раванди таърихии замона нишон дод, ки бунёдии иншоотҳои азими хусусияти стратегию тақдирсоз доштаро чун НБОРоғун ба дигарон вобаста кардан нашояд. Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон бо сарварии Президенти кишвар Эмомалӣ Раҳмон, комилан ба хулосае расид, кисохтмони НБО Роғунро, ки таъминоти истиқлолияти энергетикии кишвар ба он вобаста аст,бояд бо сармояи худ, қувваю фаросати миллат ба анҷом расонад. Дар ин ҷодаСарвари миллат, дар 27 октябри соли 2006 дар Конфронси дуввум оид ба фуруши нерӯи барқ миёни кишварҳои Осиёи Марказӣ ва Ҷанубӣ, ки дар шаҳри Душанбе баргузор гардид, иқдоми бо маблағҳои ҷумҳуриявӣ сохта шудани НБО Роғунро ба ҳозирин эълом дошт Инчунин қайд намуд, ки иҷро гаштанинақшаҳои ба назар гирифтаи Тоҷикистон дар соҳаи гидроэнергетика, дар ояндаметавонанд эҳтиёҷи Ҷумҳуриҳои Исломии Афғонистон, Покистон, Эрон ва умуман минтақаҳои Осиёи Ҷанубӣ ва Ғарбӣ, ноҳияҳои ҳаммарзи Осиёи Шарқиро бо қувваи барқ таъмин наоянд[8, с.6-7].

Иқдоми пешгирифтаи Роҳбари давлат аз ҷониби мардуми бо ору номуси Тоҷикистон дастгирии ҳамаҷониба гардид ва бунёдиНБО – и Роғун ба ҳаракати умумимиллӣ табдил ёфт. Ин гуфта, ба он собит мешавад,ки дар рафти бунёди НБО-ҳои Сангтӯда -1 ва Сангтӯда – 2 табақаи коргарон ва мутахассисони энергетикии милли аллакай ташаккул ёфта буд вадар сохтмони НБО-и Роғун ба қувваи созанда табдил ёфт. Мисол, дар с. 2008 баоғози корҳои азнавбарқароркунии НБО Роғун 635 нафар коргарону мутахассисони маҳаллӣ ва 46 адад техникаву механизмҳоҷалб гардида буданд. Дар соли 2016 бошад, шумораи нишондоди аввал ба 15 ҳазор нафар ва дуюм ба 2100 адад расид[3.-С.113].

Дар ин мӯҳлат Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои аз нав омӯхтану экспертиза намудани тамоми корҳои Лоиҳавии НБО Роғун беҳтарин коршиносони Бонки Ҷаҳонӣ ва олимону мутахасисони ҷаҳониро ҷалб намуд. Дар солҳои 2004-2014 экпертизаи нави иншоот ба охир расид. Гуфтушунидҳо ва баҳсҳои олимони машҳури мамолики ИМА, Олмон, Фронса ва ғайраҳо ба инобат гирифта шуданд ва пасимконпазирии сохтмони НБО Роғунро Бонки Ҷаҳонӣтасдиқ намуд.

Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ин ҳама ҳолатҳоро пеши назар оварда, дар суханронии худ бахшида ба рӯзӣбастани маҷрои дарёи Вахш, 29 –уми окябри соли 2016, иброз дошт: «Тоҷикистон обанбор ва нерӯгоҳҳоро ҳеҷ гоҳ бар зарари хамсояҳои худ, яъне бо мақсади маҳдуд кардани реҷаи ҷоришавии об сохтанӣ нест, барҳакс, дар ин раванд манфиати онҳоро низ ба эътибор мегирад. Аз ин рӯ бунёди НБО Роғун набояд боиси ташвишу изтироби кишварҳои поёноб бошад…… Мо анъанаҳои неки ниёгонамонро идома дода, ҳамсояҳои худро ҳеҷ гоҳ ва ба ҳеҷ ваҷҳ бе об намегузорем».Пеш аз ин таъкид дошта буд, ки: «ҳар як бинокори ин иншооти тақдирсоз бояд хуб эҳсос намояд, ки нерӯгоҳи Роғун барои садсолаҳо пешбинӣ шудааст ва сифати корҳо бояд ба ин ҳадафи воло мутобиқ бошанд» [9, с.2].

Бо кӯшишу заҳматҳои Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон дар як муддати кӯтоҳ пас аз баста шудани маҷрои дарёи Вахш 16-уми ноябри соли 2018 агрегати якум ва 9-уми сентябри соли 2019 агрегати дуюми НБО Роғун ботантана ба истифода дода шуд, ки онро коршиносони соҳа яке аз модулҳои нави инқилоб – инқилоби энергетикӣ номиданд. Зимни суханронии худ Пешвои миллат дар маъракаи тантанавии кушодани агрегати якуми НБО Роғун изҳор доштанд, ки ин санаи таърихӣ дар таърихномаи навини Тоҷикистони озоду соҳибихтиёр бо ҳарфҳои зарин сабт ва боиси ифтихору сарфарозии наслҳои имрӯзу ояндаи халқамон мегарда[10, с.14].

Дар баробари ба истифода додани чархаи аввали нерӯгоҳ, дар ин рӯз ҳамчунин хатти баланшиддати интиқоли нерӯи барқи 500 кВ-и «Душанбе - Роғун» ва дастгоҳи тақсимкунандаи пушидаи элегазии нерӯгоҳи барқи обии «Роғун» бо 19 дастгоҳи элегазии 500 кВ ва 4 дастгоҳи элегазии 220 кВ низ ба кор дароварда шуд. Дар корҳои сохтмонивуваслкунии нерӯгоҳи Роғун беш аз 70 ташкилоту муассиса, ширкатҳои номдори ватаниву хориҷӣ, аз қабилӣ ширкати Итолиёвии «Салини Имперечило», корхонаи давлатии заводи «Электротяжмаш» ва ширкати «ДнепрСГЭМ» -и Ҷумҳурии Украина, ширкати истеҳсолии «ТВЕА» -и Ҷумҳурии мардумии Чин, ширкати «АЭТ» ва заводи «Сименс» - и Олмон, ширкати «Нетракон» - Покистон, ширкати «Нанометрикс»-и Канада ва шумораи 25 ҳазор нафар мутахассисону коргарон, ки беш аз 90 фоизи онҳо шаҳрвандони Тоҷикистон мебошанд, бо истифодаи 3600 мошину механизмҳо ҷалб карда шуданд[10, с.28].

Ҳамин тариқ, дар солҳои истиқлолияти давлатӣ агарчӣ Тоҷикистон ба мушкилиҳои зиёди иқтисодӣ рӯ ба рӯ гардида бошад ҳам, сиёсати обию энергетики худро на танҳо ба нафъи худ, балки

ба нафъи кули минтақа равона кардааст. Сиёсати обию энергетики Ҷумҳурии Тоҷикистонро коршиносони байналмиллалӣ, намояндагони баландпояи давлатҳои гуногун ва созмонҳои минтақавию ҷаҳонӣ дастгирӣ намуданд.

Ҳамин устувории Пешвои миллат ва дастгирии давлатҳои гуногуни дунё ва созмонҳои байналхалқӣ ва минтақавӣ буд, ки ду чархаи авали НБО Роғун сохта ба истифода дода шуда, истеҳсоли нерӯи барқ ба 1520 мВт расонида шуд ва норасоии қувваи барқ дар дохили мамлакат аз байн рафта, акнун Тоҷикистон ба яке аз давлатҳои интиқолдиҳандаи нерӯи барқ, бахусус дар фасли тобистон гардид. Гӯфтан ба маврид аст, ки рушди соҳаи энергетика ва расидан ба истиқлолияти энергетикӣ тараққиёти муназзами иқтисодиёти кишварро, махсусан ар роҳи расидан ба ҳадафи чоруми миллӣ – саноатикунонии босуръати кишвар таъмин намуда, ҳазорҳо ҷойҳои кори нав таъсис дода мешаванд. Зеро бе нерӯи барқи худи ба кор даровардани саноати хурду калон ғайри имкон аст.

АДАБИЁТ

1. Паёми Пешво ва рушди соҳаи энергетика. – Душанбе, 2019. – 76 с.
2. Ғоибов. Ғ. Таърихи Хатлон аз оғоз то имрӯз. – Душанбе, 2006. – 906 с.
3. Дар талоши нур. Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон ва рушди соҳаи энергетика. Нашри 2. – Душанбе, 2017. – 234 с.
4. XXVII Съезд Коммунистической партии Советского Союза. Стенеографический отчёт. – М., 1986. – 309 с.
5. Аслиддин Назарзода. Роғун – ахтари тобони Тоҷикистон. – Душанбе, 2019. –210 с.
6. Сафари расмии Президенти Федератсияи Россия ба Ҷумҳурии Тоҷикистон // Маҷ: «Нерӯ» («Энергия»).-Душанбе, 2004, №2.- С.1-2.
7. Муроҷиатномаи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба мардуми Тоҷикистон ӯми январи соло 2010 // Маҷ: «Нерӯ» -»Энергия».-Душанбе, 2009, №3-4 (18-19).-С.2-5.
8. Минтақаро бо нерӯи барқи арзон таъмин намоем. Суханронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Э.Ш. Раҳмонов дар Конфронси дувум оид ба фурӯши нерӯи барқ миёни кишварҳои Осиёи Марказӣ ва Ҷанубӣ.
9. Сафари кори Сарвари давлат ба шаҳри Роғун // Маҷ: «Нерӯ».-Душанбе, 2012, №3.
10. Сафарзода Хайрулло Амиралӣ. Эмомалӣ Раҳмон эҳёгари Роғун. – Душанбе, 2018. - 414с

ЦЕЛЬ ТАДЖИКИСТАНА В СТРОИТЕЛЬСТВЕ РОГУСКОЙ ГИДРОЭНЕГЕТИЧЕСКОЙ СТАНЦИИ

Советская власть при жиланием, посвоим могучим экономическим, научно-техническим потенциалом имела возможност построить и сдат в эксплуатациюРогунского ГЭС-агиганта, и ещё множество других гидроэнергических сооружений, чтобы максимально исползовать уникальных, невредных, водных ресурсов Таджикистана в пользу человечества. В её общем первоначальном плане, по исползованию водных ресурсов Таджикистана строительство Рогуский ГЭС указывалось началом великих созидательных работ. Однако, к огромной сожалении, она стала последной и незавершённой гидросооружении.

По эронии судбы, завершенные строительство Рогунский гигант выпало на долю новое Правительство Республики Таджикистан. Во главе с Президентом Республики Таджикистана многоуважаемым Эмомали Рахмоном, не невзырая на серёзных недостаток экономических, финансовых и другихресурсов, в 2008 г. были возобнавиленыстроительстныеработы на указанном объекте, чтобы осуществитьдолголетной ожидании и мечты таджикского народа и обеспечить потребности народов всего Азиатского региона электроэнергией.

Ключевые слова: *Рогун, Таджикистан, река, вода, энергетика, потенциал, экономика. Лидер нации,электроэнергия.*

THE PURPOSE OF TAJIKISTAN IN THE CONSTRUCTION OF THE ROGUN HYDROPOWER PLANT

The Soviet government, with its powerful economic, scientific and technical potential, had the opportunity to build and put into operation the Rogun Hydropower Plant - a giant, and many other hydropower structures, in order to use as much as possiblethe unique and harmless water resources of Tajikistan in favor of humanity. In its general initial plan, on the use of the water resources of Tajikistan, the construction of the Rogus Hydropower Plant was indicated as the beginning of great constructions. However, to a great regret, it became the last and not completed hydraulic structure.

Ironically, the completion of construction of the Rogun giant fell on the new Government of the Republic of Tajikistan. Led by the President of the Republic of Tajikistan, esteemed Emomali Rahmon,

theconstruction works were resumed in the indicated objectin 2008,despite the serious lack of economic, financial and other resources, in order to fulfill the long-term expectation and dreams of the Tajik people and provide the needs of the peoples of the entire Asian region with electricity.

Сведения об авторах:

Хусайнов Ахмаджон Курбонович, *доктор исторических наук, дотсент, декан исторического факултета Таджикского государственного пежагогического университета им. С.Айни, тел:(+992934722778). E-mail: ahmad0401@mail.ru.*

Алимардонова Зулайхо Файзалиевна *- докторант PhD факультета истории Таджикского государственного педагогического унивситета имени С. Айнӣ. тел:(+992985 322006); E-mail: zulaykho93@yandex.ru*

About the authors:

Husaynov Ahmadjon Qurbonovich *- doctor of historical sciences, associate professor, the head of history faculty Tajik State Pedagogical University named after S. Ayni. Tel:(+992) 934722778. E-mail: ahmad0401@mail.ru*

Alimardonova Zulaykho Fayzalievna *- doctor PhD of the history faculty of the Tajik State Pedagogical University named after SadriddinAini. Phone:(+992) 985322006, E-mail: zulaykho93@yandex.ru*

ҲАМКОРИҲОИ ФАРҲАНГИЮ ГУМАНИТАРИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ВА ҶУМҲУРИИ ОЗАРБОЙҶОН ДАР ДАВРАИ ИСТИҚЛОЛИЯТ

Каримов М.А.

Институти омӯзиши масъалаҳои давлатҳои Осиё ва Аврупои
Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон

«Тоҷикистон ва Озарбойҷонро таърих, робитаҳои фарҳангии дерина муттаҳид месозанд», - гуфтааст Асосгузори сулҳ ва вахдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар вақти мулоқоташ бо Президенти Ҷумҳурии Озарбойҷон дар ҷараёни боздиди ӯ дар шаҳри Душанбе (16.10.2014).

Муносибатҳои дипломатӣ байни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Озарбойҷон 29 майи солии 1992 барқарор шудаанд[1]. Дар моҳи августи соли 2007 фаъолияти сафоратхонаи Ҷумҳурии Озарбойҷон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дар соли 2008 – фаъолияти сафоратхонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Ҷумҳурии Озарбойҷон оғоз гардидааст.

15 марти соли 2007 Президенти Ҷумҳурии Озарбойҷон Илҳом Алиев боздиди расмиро аз Тоҷикистон анҷом дод, ки дар ҷараёни он бо Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон мулоқот баргузор намуд. Дар рафти мулоқот мавҷуд будани нерӯи хуб барои тавсеаи муносибатҳои дуҷонибаи Озарбойҷон ва Тоҷикистон дар соҳаҳои мухталиф, аз ҷумла дар соҳаи фарҳанг, маориф ва илм зикр гардид.

Дар ҷараёни боздид созишномаҳои байниҳукуматӣ оид ба вуруд ва хурӯҷи бераводиди шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Озарбойҷон, дар бораи ҳавасмандсозӣ ва ҳимояи мутақобилаи сармояҳо, дар бораи ҳамкорӣ ва кӯмаки мутақобила дар соҳаи тиҷорату иқтисодиёт, иртибототи байналмилалии автомобилӣ, гумрук, сайёҳӣ, стандартикунонӣ, метрология, сертификатсия ва аккредитатсия, соҳаи нақлиёти роҳиоҳанӣ ва иртиботи ҳавоӣ, аз ҷумла дар соҳаи фарҳанг ва санъат ба имзо расиданд.

13 августи соли 2007 Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Озарбойҷон боздиди расмиро анҷом дод, ки дар ҷараёни он мулоқоти як ба як байни сарварони ду давлат баргузор гардид.

Дар соли 2007 муносибатҳои Тоҷикистон бо Озарбойҷон ба таври назаррас фаъолнок гардиданд. Барои такмил додани пойгоҳи шартномавию ҳуқуқӣ дар чунин соҳаҳо, ба мисли иқтисодиёт, тиҷорат, нақлиёт, илм, техника ва фарҳанг аз ҳарду ҷониб кори калон гузаронида шуд, ки боиси ба имзо расдани 11 санад дар ҷараёни боздиди Перзиденти Ҷумҳурии Озарбойҷон аз Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2007 гардид. Боздиди Перзиденти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Озарбойҷон дар моҳи сентябри худи ҳамин сол бо баимзорасии 8 санад анҷом ёфт.

Дар Созишномаи миёни Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҳукумати Ҷумҳурии Озарбойҷон дар бораи ҳамкорӣ дар соҳаи фарҳанг ва санъат, ки 15 марти соли 2007 ба имзо расида буд, аз ҷумла

қайд карда мешавад, ки барои минбаъд рушд додани муносибатҳои дӯстона миёни халқҳои ду кишвар, бо назардошти таҷрибаи бисёрсолаи робитаҳои фарҳангӣ миёни Тоҷикистон ва Озарбойҷон, бо эътирофи аҳамияти фарҳанг ва санъат дар рушди тафоҳум миёни халқҳои ду давлат ва таҳким бахшидан ба робитаҳои байнидавлатӣ, ҷонибҳо ризоият ба даст оварданд, ки тибқи он шароитҳои мусоид барои ҳамкорӣ дар соҳаи фарҳанг ва санъат эҷод карда шуда, Рӯзҳои фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Ҷумҳурии Озарбойҷон ва Рӯзҳои фарҳанги Ҷумҳурии Озарбойҷон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон гузаронида мешаванд; дар асоси аҳамиятнокии баланд бардоштани нақши фарҳанг дар муошираты маънавии халқҳои тоҷик ва озарбойҷон, дар асоси хусусияти хоси ҳар як фарҳанги миллӣ ва афзоиш додани мероси умумиинсонии фарҳангӣ ба тавсеаи ҳамкорӣ миёни муассиаҳои фарҳанг ва санъати ҳарду кишвар кӯшиш намуда, ба рушди робитаҳои эҷодии зиёиёни онҳо мусоидат карда мешавад; ҳарду кишвар ба барқарорсозии ҳамкории бевосита миёни театрҳо, ташкилотҳои консертӣ ва коллективҳои бадеӣ, осорхонаҳо, ташкилотҳои ҳифз ва тармими осори таърих ва фарҳанг, китобхонаҳо, муассисаҳои таҳсилотӣ, ташкилотҳо ва муассисаҳои дигари фарҳангӣ мусоидат менамоянд; дар асоси нақшаҳо ва барномаҳои дуҷонибаи мувофиқаткардашудаи ҳарду кишвар ба ташкил ва гузаронидани гастролҳои коллективҳо ва иҷрокунандаҳои бадеӣ, мубодилаи тарафайни маҳсулоти чопӣ ва электронӣ, ки дар ҳарду кишвар содир карда мешаванд, ба эҷоди низоми абонентии байникитобхонавӣ, истифодаи озоди каталогҳои электронӣ ва китобхонаҳои электронӣ мусоидат менамоянд; ҳарду кишвар ба репертуари коллективҳои эҷодӣ шомилсозии асарҳои шоирон, нависандагон ва оҳангсозони Тоҷикистон ва Озарбойҷон, тавсеаи тарҷумаҳои асарҳои драматургиро барои театрҳои касбӣ ва худфаъол ташвиқу тарғиб менамоянд; гузаронидани вохӯриҳоро миёни ходимони фарҳанг, мубодилаи таҷриба, мутахассисон дар соҳаи таҳсилоти бадеӣ, инчунин иштирокро дар барномаҳои муштараки фарҳангӣ ташвиқу тарғиб мекунанд, ва, ниҳоят, бо мақсади равашаннамоии ҳаёти фарҳангии ҳарду кишвар ҷонибҳо иттилоотро дар бораи натиҷаҳои ҳамкории тарафайн дар мақомоти матбуотӣ, нашриёт ва васоити дигари ахбори умум пешниҳод менамоянд [7].

Тавре ки дар Озарбойҷон классискҳои соҳибэътибори адабиёти тоҷику форс - Рӯдакӣ, Фирдавсӣ, Хайём ва дигаронро дӯст медоранд, ҳамон тавр аз ҷониби мардуми тоҷик шоирони бузурги озарбойҷон Низомии Ганҷавӣ, Муҳаммад Физулӣ, Ҳоқонии Шервонӣ ва дигарон, ки ба ганҷинаи адабиёти ҷаҳонӣ саҳми бебаҳо гузоштаанд, ҳамеша мавриди гиромидошт қарор доранд.

Шоирон, нависандагон ва драммтургҳои озарбойҷон – Низомии Ганҷавӣ, Ҳоқонии Шервонӣ, Муҳаммад Физуливу дигарон, ва аз ҷониби тоҷикон – Абӯабдуллоҳ Рӯдакӣ, Абулқосим Фирадвсӣ, Саъдии Шерозӣ, Ҳофизи Шерозӣ, Умари Хайём, Абдураҳмони Ҷомӣ ва дигаронро ҳам дар Тоҷикистон, ҳам дар Озарбойҷон мехонанд ва дӯст медоранд. Дар китобҳои дарсии мактабӣ асарҳои мутаффакирони мазкурро дучор шудан мумкин аст.

Агар ба умқи таърихи муносибатҳои фарҳангии тоҷик ва озарбойҷонӣ назар андозем, дар он низ тамоюл ба рушди мусбат мушоҳида мешавад. Бо вуҷуди дурии ҷуғрофӣ, муносибатҳои фарҳангӣ байни халқҳои тоҷик ва озарбойҷон ҳамеша рушд меёфтанд. Масалан, дар асри XIV шоир, файласуф ва мутафаккири дар он замон машҳур Камоли Хуҷандӣ, бо «Хамса» – и Низоми Ганҷавӣ шинос шуда ба сафари роҳи дур мебарояд, то ки бо мактаби фалсафии озарбойҷонӣ, умқи он, инчунин дар соҳаи назм, шинос шавад. Ӯ аз Хуҷанд ба Ганҷа меравад, ки ин шаҳр дар он замон яке аз марказҳои эътирофгардидаи илм ва фарҳанг дар тамоми Шарқ ба ҳисоб мерафт. Ва дар он ҷо Камоли Хуҷандӣ илмро аз худ намуда, якчанд сол ҳаёт ба сар бурда,таҳсил карда, асарҳои нави насрию назмиро эҷод кардааст. Ҳамаи ин далелҳо дар бораи муносибатҳои зичи фарҳангӣ миёни тоҷикон ва озарбойҷониҳо шаҳодат медиҳанд, ва чунин намунаҳо хеле зиёданд.

Дар пойтахти Ҷумҳурии Тоҷикистон – шаҳри Душанбе – ҳайкалҳои Абӯалӣ ибни Сино, Абӯабдуллоҳ Рӯдакӣ насб карда шудаанд, ки муаллифони онҳо ҳайкалтарошони озарбойҷонӣ мебошанд. Дар Озарбойҷон дар давоми якчанд сол фестивалҳои мусиқӣ гузаронида мешаванд, ки дар онҳо ходимони фарҳанги Тоҷикистон иштирок намуда, бо эҷодиёти хоссаи худ фарқ мекунанд. Тавассути радио ва телевизиони Тоҷикистон эҷодиёти ходимони фарҳанги Озарбойҷон, ба мисли: Рашид Беҳбудов, Муслим Магомаев ва Зайнаб Хонларова, шунавонида ва нишон дода шуда, аз он далолат медиҳанд, ки дар Тоҷикистон фарҳанги озарбойҷонӣ мавриди ҳусни таваҷҷуҳ ва дӯстдорӣ мебошад [3].

Робитаҳои фарҳангии Тоҷикистону Озарбойҷон, ки решаҳои амиқи таърихӣ доранд, рушди бештари худро пас аз ба даст овардани истиқлолият аз ҷониби ҳарду ҷумҳурӣ касб намуданд. Дар моҳи октябри соли 2007 дар Озарбойҷон Рӯзҳои фарҳанги тоҷик гузашт. Ҳайъати намояндагӣ аз 90 нафар бо сарварии вазири фарҳанги Тоҷикистон Мирзошоҳрух Асроров бо боздид дар Озарбойҷон қарор гирифта буданд.

Рӯзҳои фарҳангии Ҷумҳурии Озарбойҷон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бошад, 9-12 ноябри соли 2008 баргузор гардиданд, ки зимни он ҳайъати намояндагии Озарбойҷон аз 73 нафар аз Тоҷикистон

боздид намуданд. Дар рӯзи анҷомёбии Рӯзҳои фарҳанг Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳайъати намояндагии Ҷумҳурии Озарбойҷонро қабул намуд.

Пули телевизонии аввалини дӯстӣ ва ҳамкории Боку – Душанбе, ки ба умумияти фарҳангҳо бахшида шуда буд, 28 апрели соли 2012 тавассути шабакаҳои телевизонии «Иҷтимоӣ телевизия» (Боку) ва «Ҷаҳоннамо» (Душанбе) 28 апрели соли 2012 барқарор карда шуд.

Бояд қайд кард, ки ҳамкории фарҳангию гуманитарии ду кишвар бо ҳусни таваҷҷуҳ ва эҳтиромӣ мутақобила ҳамеша хотирмон буд. Халқҳои тоҷик ва озарбойҷон аз рӯи фарҳанг, анъанаҳо ва тарзи ҳаёт ба ҳамдигар наздиканд, ва албатта, мубодилаи фарҳангӣ аз аҳамияти махсус бархӯрдор аст. Эҷодкориҳои миллии мусиқӣ, ба мисли мусиқии тоҷикии классикии «Шашмақом» ва мусиқии озарбойҷонии классикии «Муқам», мусиқии «Ошиқ» – и озарбойҷонӣ ва мусиқии «Фалак» – тоҷикӣ ба ҳамдигар ниҳоят наздиканд. Далели ин дар шаҳри Душанбе гузаронидани консерти «Раст Муқам» бо иштитроки оркестрҳои Озарбойҷон ва Тоҷикистон дар моҳи июни соли 2012 мебошад. Дар ояндаи наздиктарин гузаронидани Рӯзҳои фарҳангии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Ҷумҳурии Озарбойҷон ва Ҷумҳурии Озарбойҷон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба нақша гирифта шуд [6].

Дар соли 2012 робитаҳо байни муассисаҳои таҳсилоти олии ду кишвар рушд ёфтанд, ки ҳамчун асос созишномаҳо байни муассисаҳои таҳсилоти олӣ хизмат мекарданд. Соҳаи таҳсилот яке аз ҷузъи муҳимии таркибии «пули гуманитарӣ» байни ҷавонони ҳарду кишвар ба шумор мерафт.

Дар соли 2013 13 консерти ҳунармандони озарбойҷонии санъат, бахшида ба 90 – солагии зодрӯзи пешвои умумимиллии халқи Озарбойҷон Ҳайдар Алиев дар шаҳрҳои Душанбе, Хуҷанд, Қӯрғон – Теппа ва Хоруғ (ВМКБ) гузаронида шуданд.

Дар моҳи майи соли 2013 гузориши операи «Лайлӣ ва Маҷнун» дар саҳнаи Театри давлатии академии опера ва балети ба номи С.Айнӣ ба вуқӯъ пайваст. Ин консерт бахшида ба 90 – солагии зодрӯзи пешвои умумимиллии халқи Озарбойҷон Ҳайдар Алиев аз ҷониби тамошобинон ва мусиқишиносони тоҷик бо ҳусни таваҷҷуҳи калон, муҳаббат ва кафкӯбиҳо пазироӣ карда шуд. Нақшҳои асосиро ҳунарманди мардумии Озарбойҷон Мансум Иброҳимов (нақши Маҷнун) ва ҳунарманди мардумии Озарбойҷон Назокат Теймурова (нақши Лайлӣ) иҷро карданд. Коргардон – басаҳнагузорандаи асар коргардони Театри опера ва балети Боку Ҳафиз Кулиев буд. Дар нақши Нофал ҳунарманди хизматнишондодаи Тоҷикистон Содиқ Нуруллоев баромад намуд. Дар спектакл инчунин хор ва оркестри Театри давлатии академии опера ва балети ба номи С.Айнӣ иштирок намуданд, ки онро ҳунарманди марумии Озарбойҷон Ялчин Адигезалов дирижёрӣ намуд. Дар тор ва камонча ҳунармандони хизматнишондодаи Озарбойҷон Элчин Ҳошимов ва Элнур Аҳмадов, ва пианиноро Малоҳат Исмоилова ҳунарнамоӣ намуданд.

Бояд қайд кард, ки операи «Лайлӣ ва Маҷнун», бори аввал дар таърихи худ, бо иштироки ходимони маъруфи фарҳанги давлати дигар – дар иҷрои нақши Нофал ва бо иштироки хор ва оркестри симфонии Театри давлатии академии опера ва балети ба номи С.Айнӣ намоиш дода шуданд.

Ансамбли фолклор – Квартети мақомии «Қарабоғ» – и Ҷумҳурии Озарбойҷон дар 5 – умин Фестивали байналмилалии мусиқӣ, санъат ва сайёҳии «Боми Ҷаҳон», ки дар шаҳри Хоруғ (ВМКБ) аз 5 то 7 июли соли 2013 баргузор гардид, иштирок намуд. Ин дар таърих бори аввал буд, вақте ки мусиқии зиндаи озарбойҷонӣ аз баландии «кӯҳҳои Помир» садо дод.

Бо кӯмаки молиявии сафоратхонаи Ҷумҳурии Озарбойҷон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2012 маҷмӯаи асарҳои «Хамса» бо забони тоҷикӣ ва дар робита бо 870 – солагии шоири бузурги озарбойҷонӣ Низоми Ганҷавӣ ба нашр расид.

Ҳамчунин бо дастгирии сафоратхонаи Ҷумҳурии Озарбойҷон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2013 китобҳои нависанда – публисист Э.Ахундова «Ҳайдар Алиев – Шахсият ва Даврон» дар ҳафт ҷилд ва Н.Зинкевич – «Печҳои зиндагӣ» дар бораи ҳаёт ва фаъолияти пешвои умумимиллии халқи Озарбойҷон Ҳ.Алиев ба забони тоҷикӣ тарҷума шуда, ба чоп расиданд [5].

Ҳамкорӣ байни бародаршаҳрҳои Хуҷанд ва Ганҷа ба роҳ монда шуд ва дар соли 2017 пешниҳод карда шуд, ки дар бораи ҳамкории илмӣ ва фарҳангӣ байни Донишкоҳии милли Ганҷа ва Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Б.Ғафуров созишнома баста шавад. Ба ғайр аз ин дар Тоҷикистон диаспораи озарбойҷонӣ фаъолият мебарад, ки тақрибан аз 4 ҳазор нафар иборат мебошад [4].

Дар ҳақиқат, муносибатҳои мутақобилаи халқҳои тоҷик ва озарбойҷон дар таҳкурсии мустаҳкам ва пояндаи робитаҳои самимии дӯстона, ки онро ачдодони ин ду халқ гузоштаанд, асос ёфтааст. Дар давоми асрҳои зиёд халқҳои тоҷику озарбойҷон бо роҳи ғанисозии мутақобилаи фарҳангӣ мероси дар ҳақиқат нодири фарҳангиро эҷод карданд ва дар бораи фарҳанги қадимаи ҳамдигар на аз рӯи шунид медонанд.

Робитаҳои фарҳангию гуманитарии халқҳои тоҷику озарбойҷон дар давраи истиқлолияти Тоҷикистон ва Озарбойҷон боз ҳам таҳким ёфтанд, ва ҳамкории ду кишвар дар ин соҳа таваҷҷуҳи алоҳидаро тақозо менамояд, зеро он бо рушди босубот ва манфиати мутақобила фарқ мекард.

Халқҳои тоҷику озарбойҷон аз рӯи фарҳанг, анъанаҳо, тарзи ҳаёт ба ҳамдигар наздиканд, ва дар робита ба ин мубодила фарҳангӣ аз аҳамияти хосса бархӯрдор аст. Имрӯз мубодилаҳои фарҳангии ҳунармандони миллии мусиқии классикӣ, орекстрҳои симфонии ҳарду кишвар анъанавӣ гардидаанд. Иттиҳодияҳои эҷодии Тоҷикистон ва Озарбойҷон дар озмунҳои байналмилалӣ, ки дар ҳудудҳои якдигар гузаронида мешаванд, иштирок менамоянд.

Бояд қайд кард, ки ҳамкорӣ дар соҳаи таҳсилот миёни ду кишвар таваҷҷуҳи хосро сазовор аст. Бешубҳа, соҳаи таҳсилот қисми ҷудонашавандаи пули «гуманитарӣ» байни ҷавонони ҳарду кишвар мебошад. Байни Ҷумҳурии Озарбойҷон ва Ҷумҳурии Тоҷикистон пойгоҳи зарурии шартномавию ҳуқуқӣ дар соҳаи мазкур ба роҳ монда шудааст, ки барои рушди минбаъда платформаи хубро эҷод мекунад. Дар айни замон дар муассисаҳои таҳсилоти олии Озарбойҷон зиёда аз 20 донишҷӯёни тоҷик таҳсил мекунанд [8].

Дар чаҳорчӯбаи Созишнома байни вазоратҳои мудофиаи Тоҷикистон ва Озарбойҷон ҳамасола дар муассисаҳои таҳсилоти олии Вазорати мудофиаи Озарбойҷон шунавандагон аз Тоҷикистон таҳсил мекунанд. Робитаҳо байни муассисаҳои таҳсилоти олии ду кишвар рушд меёбанд, ки ба сифати асоси онҳо созишномаҳо оид ба ҳамкорӣ байни муассисаҳои таҳсилоти олӣ хизмат мекунанд.

Қайд кардан лозим аст, ки ҷониби Тоҷикистон мақсад дорад шумораи донишҷӯёнро зиёд карда, номгӯйи ихтисосҳо васеъ карда, таълим ва мубодилаи таҷрибаомӯзон, мутахассисони ҷавон, баланд бардоштани ихтисосҳои онҳо низ ташкил карда шаванд.

Дар рӯзҳои мо ҷонибҳои Тоҷикистон ва Озарбойҷон ба амиқсозии ҳамкорӣ дар соҳаи фарҳангию гуманитарӣ аҳамияти афзалиятнок медиҳанд, ки дар анъанаҳои деринаи эҳтироми якдигар байни халқҳо, мероси умумии таърихӣ ва фарҳангӣ асос ёфтаанд, ва муҳим будани ҳамкории ҳамаҷонибаро дар соҳаҳои фарҳанг, илм, таҳсилот, варзиш ва сайёҳӣ таъкид менамоянд [2].

Дар охир бояд қайд намуд, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Озарбойҷон имкониятҳои васеъ баҳри рушди ҳамкориҳои фарҳангию гуманитарӣ мавҷуданд. Лозим аст соҳаҳои ҳамкорӣ дар самти мазкур, хусусан дар соҳаи таҳсилот ва фаъолияти илмию таҳқиқотӣ, тавсеа дода шавад. Зарур аст муколамаи насли ҷавони ду кишвар барои мустаҳкам намудани дӯстӣ ва наздикшавии халқҳо ба роҳ монда шавад.

АДАБИЁТ

1. Дипломатияи Тоҷикистон: дирӯз ва имрӯз.Ҷилди 1. (Зери назари Ҳамрохон Зарифӣ) Силсила: Сиёсати хориҷии Тоҷикистон. Душанбе, «Ирфон». 2009.
2. Изҳороти муштараки Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ва Президенти Ҷумҳурии Озарбойҷон Илҳом Алиев. – Душанбе, 10 августи соли 2018. [манбаи электронӣ]. URL: http://www.prezident.tj (санаи истифодабарӣ: 08.04.2020.)
3. Муносибатҳо миёни Озарбойҷон ва Тоҷикистон дар принсипҳои дӯстиӣ ва эътимоди мутақобила асос ёфтаанд. 16 май соли 2018. [манбаи электронӣ]. URL: http://www.Avesta.tj (санаи истифодабарӣ: 18.03.2020.)
4. Ҳамкориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон бо Ҷумҳурии Озарбойҷон. Бахшида 25 – солагии барқаросозии муносибатҳои дипломатӣ миёни ду кишвар. – Душанбе, 2017. [манбаи электронӣ]. URL: http://www.prezident.tj (санаи истифодабарӣ: 21.04.2020.)
5. МуносибатҳоиТоҷикистон бо Озарбойҷон.Вазорати корҳои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2013. [манбаиэлектронӣ]. URL:http://www.mfa.tj.(санаи истифодабарӣ: 24.04.2020.)
6. МуносибатҳоиТоҷикистон бо Озарбойҷон.Вазорати корҳои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2012. [манбаиэлектронӣ]. URL:http://www.mfa.tj.(санаи истифодабарӣ: 01.05.2020.)
7. Созишномаи миёни Ҳукумати Ҷумҳурии тоҷикистон ва Ҳукумати Ҷумҳурии Озарбойҷон дар бораи ҳамкорӣ дар соҳаи фарҳанг ва санъат, 15 марти соли 2007. [манбаиэлектронӣ]. URL:http://www.mfa.tj.(санаи истифодабарӣ: 13.04.2020.)
8. Тоҷикистон – Озарбойҷон: Дӯстии дар тӯли асрҳо таҳкимёфта**.09.08.2018.** [манбаиэлектронӣ]. URL:http://www.khovar.tj.(санаи истифодабарӣ: 18.04.2020.)

КУЛЬТУРНО-ГУМАНИТАРНОЕ СОТРУДНИЧЕСТВО ТАДЖИКИСТАНА И АЗЕРБАЙДЖАНА В ПЕРИОД НЕЗАВИСИМОСТИ

Автор в своей статье рассматривает культурно-гуманитарное сотрудничество Таджикистана и Азербайджана в период независимости. На основе совместного заявления президентов двух стран, информации соглашений, посольств и других источников подчеркивается, что культурно-гуманитарные связи таджикского и азербайджанского народов берут свое начало в древней истории и в 26-летний период независимости сотрудничество Таджикистана и Азербайджана во всех сферах жизни, в том числе в культурно-гуманитарной, поэтапно развивается благодаря активной деятельности лидеров двух стран развивается и продвигается вперед.

***Ключевые слова**: Таджикистан, Азербайджан, независимость, дипломатические отношения, сотрудничество, культура, гуманитарий, образование.*

CULTURAL AND HUMANITARIAN COOPERATION OF TAJIKISTAN AND AZERBAIJAN DURING THE PERIOD OF INDEPENDENCE

The author in his article reviews the cultural and humanitarian cooperation of Tajikistan and Azerbaijan during the period of independence. On the basis of declaration of the presidents of two countries, the information of agreements, embassies, and other sources it is underlined that the cultural and humanitarian relations of the Tajik and Azerbaijani peoples take their beginning in the past history and in the 26 years period of independence the cooperation of Tajikistan and Azerbaijan in all spheres of life, including the cultural and humanitarian, develop and move forward due to the active activities of the leaders of two countries.

***Keywords**: Tajikistan, Azerbaijan, independence, diplomatic relations, cooperation, culture, humanitarian, education.*

Сведение об авторе:

***Каримов Мухриддин Абдукаримович** - аспирант Института изучения проблем стран Азии и Европы Академии наук Республики Таджикистан. Адрес: г. Душанбе, **E-mail:** karimov.mukhriddin@mail.ru. **Тел:** (+992) 933133344*

About the autor:

***Karimov Muhriddin Abdukarimovich** - an aspirant of the Institute of studying of the problems of the Asia and Europe Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan. Address: c. Dushanbe, **E-mail:** karimov.mukhriddin@mail.ru. **Phone:** (+992) 933133344*

УДК: 07+659 (575.3)

ТАЪСИРИ ҶАНГҲОИ ИТТИЛООТӢ БА АФКОРИ УМУМ

Мавлонов Х. Д.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Имрӯз беш аз пеш маълум мегардад, ки нақши воситаҳои ахбори омма дар ҳаёти ҷомеаи муосир бузург аст. Дар ҳақиқат, матбуот ва дигар воситаҳои ахбори омма ба ташаккули афкори ҷомеа таъсири муқтадир ва муассир мерасонанд. Онҳо хусусан дар замони таҳаввулот ва тағйирёбии самтҳои рушди ҷомеа, бадалшавии идеологияҳо ва ташаккули диди нави иҷтимоӣ аҳамияти хоса пайдо мекунанд. Ҳама гуна ҷомеаи демократӣ, алалхусус ҷомеаи кишварҳое, ки нав ба ин ҷода қадам гузоштаанд, ба воситаҳои ахбори омма ва фаъолияти пурсамари онҳо ниёзманд мебошанд [7].

Рушду нумуъ ва раванди дигаргуншавии ҷомеаи ҷаҳонӣ ҳар лаҳза собит мекунад, ки эҳтиёҷ ба иттилооти саҳеҳу мафкурасоз ҳарчи бештар мегардад. Давлатҳои ҷаҳон, новобаста аз шакли идорӣ ва андозаи қудрату иқтидор дар роҳи даст ёфтан ва соҳибӣ кардани иттилооти муфиду ба фоидаи худ маблағҳои ҳангуфтро сарф менамоянд. Роҳбарон ва намояндагони воломақоми давлатҳо аз раванди сиёсию иқтисодӣ ва иҷтимоию фарҳангии робитаҳои байниҳамӣ нек дарк намудаанд, ки дар майдони сиёсӣ танҳо нафароне боқӣ мемонанд, ки иттилооти бештар дар даст доранд ва онро дар робита ба даст гирифтани тафаккури мардум хуб истифода бурда метавонанд.

«Имрӯз ҳама гуна назарсанҷиҳо, муборизаҳо, ҷангҳои равониву лафзӣ асосан тавассути намудҳои гуногуни ВАО – радио, телевизион, интернет, рӯзномаву маҷаллаҳо роҳандозӣ мешаванд. Аз ин рӯ, қудратҳои ҳоким ба ҳар роҳу восита ВАО-ро зери нуфузи худ нигоҳ медоранд, барои мавҷудияти онҳо маблағҳои зиёд ҷудо мекунанд ва дар лаҳзаҳои муайян онҳоро чун яроқи муҳимтарини идеологӣ истифода мебаранд» [8, с. 254]. Давраи нави тақсимоти ҷаҳонӣ низ миёни абарқудратон ва қудратталабон табиист, ки ба ҳаёти башарият бетағйир набуда, ҷомеа дар он иштирокчии асосӣ ба шумор меравад. Ҷонибдорӣ кардан аз қудрат ва ҳадафҳои пайгирона дар раванди ин тақсимот аз нақшаву дурнамо ва системаи хуби идоракунӣ амалӣ мешавад. Ҳамчунин дар ин росто хатари дигаре, ки ҷомеаи ҷаҳониро дар чорроҳаи роҳгумӣ қарор медиҳад, ҷаҳонишавист, ки бо имкониятҳои бузургу хатарзо «таҳдидҳои ҷиддиро ба ҳаёти башарият ворид сохтааст. Таъсири манфӣ ва таҳдиди раванди ҷаҳонишавӣ ба шуур ва маънавиёти ҷомеа тавассути васоити ахбори омма, ки он дорои неруи бузурги таъсиррасонанда аст, эҳсос мегардад ва дар баробари талқини сулҳу субот ва неъмати оромӣ, ҳамзамон иттилоот ва ВАО дар тарғибу ташвиқи гурӯҳу созмонҳои террористӣ, ки ин зуҳурот бошандагони сайёраро ба ҷунбиш гузоштааст, нақши муҳимро касб кардааст. Ҳамзамон, ВАО дар пиёда шудани манфиати ин ё он қувваву гурӯҳҳои муайян ба тариқи мушаххас истифода мешаванд ва таҷрибаи дилхоҳеро низ баҳри қувваҳои манфиатҷӯ ба бор овардаанд» [4].

Имрӯзҳо пахшу паҳни иттилоот дар сиёсати пешгирифтаи давлатҳо як ҷанбаи асосии фаъолияти сиёсиро дар кишварҳо ташкил медиҳад. Чун ҷаҳони нав зури силҳро намепазирад. Вале бадтар аз ин як иттилоот метавонад, ки кори садҳо ҷангию ҳазорон силоҳро ба ҷо оварад. Ин силоҳро баробар ба силоҳи қатли ом донистаанд. «Ба ақидаи олимону коршиносони соҳа силоҳи иттилоотӣ ин ба вуҷуд овардани бесарусомонӣ дар мафкураҳост, ки аз бесарусомонӣ дар иқтисод дида бадтару пурхавфтар аст» [3]. Ҳамин аст, ки нақшаву стратегияҳои нав дар маҳаки худ на сиёсати зӯргароёна, балки таблиғеро ҷой додаанд, ки ҳазорон мафкураро моил ба дигар ҷониб месозад. Ҳамин навқшаву стратегияҳои нав мафҳуми «Ҷанги иттилоотӣ»-ро ба миён овардаанд.

Таҳқиқ ва пайгирии аҳдофу мақсадҳо дар «Ҷанги иттилоотӣ» ва мавзуоти вобаста он самтҳои фаррохро дар бар мегирад. Қисмати асосии назариявии он ба илми сиёсатшиносӣ рабт мегирад. «Имрӯз дар илми сиёсатшиносӣ мафҳуми нав - «ҷанги иттилоотӣ» ё «муборизаи иттилоотӣ» хеле маъмул гаштааст» [7] ва дар ин самт олимону муҳаққиқон корҳои зарурии илмию таҳқиқотиро ба анҷом расонидаанд. Вале ҷанбаи асосӣ ва ҳадафаи ягона, ки дар ҷангҳои иттилоотӣ пешбарӣ мешавад, дар илмҳои сиёсӣ аҳамияти дуюмдараҷа дорад. Ҳадаф аз ҳама ҷангҳои иттилоотӣ ва тарҳрезии онҳо ин мафкурасозӣ ва таъсир расонидан ба афкори умум аст. Зури иттилоот низ дар ҳамин ҷо ифшо мешавад, ки иқтидору қувваеро, ки ВАО ба омма муаррифӣ мекунад, тамоми воситаҳои дигар оҷизанд.

Ба таъкиди муҳаққиқ Муқимов М. А: «Ҷанги иттилоотӣ ин таъсиррасонии нақшавӣ ба тамоми системаи иттилоотиву иртиботии душман ва давлатҳои бетараф ба мақсади ташаккул додани фазои мусоиди ҷаҳонии иттилоотӣ барои гузаронидани амалиётҳои сиёсӣ мебошад, ки назорати аксари ин фазоро таъмин менамояд. Дар замони муосир ҷанги иттилоотиро асосан кишварҳои абарқудрат барои амалисозии ҳадафҳои геополитикии худ мебаранд» [7]. Чун айён мегардад, ки дар аксар маврид дар сиёсати ҷаҳонӣ кори иттилоотро ҳеҷ гуна силоҳ ба иҷро расонида наметавонад, баргирифта аз ҳамин нуқта дар ин раванд дигар самтҳо низ обуранги сиёсӣ касб мекунанд. Аз ҷумла барои ҷалби таваҷҷуҳ ва ҳамфикрии халқиятҳо давлатҳои абарқудрат ва манфиатхоҳ иттилоотеро барои омма пешниҳод мекунанд, ки заминаи онро шаклдиҳии афкори умум ба самтҳои пешбинишуда ташкил медиҳад. Ба таври дигар «Солҳои охир аксар мамлакатҳои дунё кушиши сохтани ҷомеаи глобалии иттилоотиро доранд» [4].

Дар марҳилаи кунунии рушди иқтисодиву иҷтимоӣ ва илмию техникӣ дар ҳаёти ҷомеа ва давлат иттилоот аҳамияти махсус дорад. Аз нимаи дуюми асри 20 бо сабаби рушди босуръати воситаҳои иттилоърасон, системаҳои иртиботӣ, иттилоот натанҳо хусусияти ба даст овардан муълумот, балки ҳамчун як манбаи муҳими стратегӣ барои ҳар як давлат ба ҳисоб меравад. Муҳаққиқ Егорова Л.С. чунин мепиндорад, ки дар ҷараёни таҳаввулот, ҷамъияти инсонӣ натанҳо аҳамият ва самаранокии иттилоотро дарк кард, балки онро ҳамчун як дастгоҳи пуриқтидорӣ таъсирбахш ва яроқи бебаҳое дорои тамоми қудрат, ки баъзан вақт аз ҳама намудҳои маълуми яроқҳо болотар аст, арзёбӣ кардаанд. Ӯ мегӯяд: «Иттилоот – ин силоҳи замон аст. Қобилияти он пайваст намудани шаклҳои гуногуни таъсир, номуайянӣ, чандирӣ ва танҳо як қисми афзалиятҳои машҳур мебошад. Ин бо истифода аз техналогияҳои иттилоотӣ дар шароити мухталиф ва сатҳҳои гуногун имкон медиҳад. Иттилоот барои ниол шудан ба ин ҳадафҳо истифода мешавад: тақвият ё шикаст додани қудрат, идоракунии омма, таъсир ба афкори ҷомеа ва ғайра» [2, с. 56].

Аз таҳлилҳо бармеояд, ки дар охири асри сипаришуда ва оғози асри нав, бо истифода аз қувваи иттилоот ҳар бахше лозим бошад заиф нишон дода мешавад ва ҳар чизи заиф пурқудрат. Ин нукта баёнгари он аст, ки на дар ҳама маврид ба омма иттилоот саҳеҳу дуруст пешниҳод мегардад. Чуноне профессори Донишгоҳи миллии Тоҷикистон Муқимов М. А. дар мақолаи худ овардааст: «Ходими илмии Институти таҳқиқотҳои стратегии Русия Дмитрий Беляев ба суоли хабарнигори маҷаллаи британии «Jane’s Intelligence Review»-»Оё ҳангоми ҷанги иттилоотӣ журналистика метавонад воқеъҳнигорона бошад?», мегӯяд, ки ҳангоми инъикоси ҳодисаҳои доғи байналхалқӣ ВАО-и Ғарб хеле кам аз воқеият ҳарф мезананд» [5]. Дар воқеан инро мо метавонем, дар як руҷуи кутоҳ дар мисоли таъсиси баъзе гурӯҳҳои террористӣ онро дақиқ созем. Агар ба рӯзҳои аввали таъсисёбии гурӯҳҳои террористӣ, бахусус созмони ифротии ба ном «Давлатӣ исломӣ» назар афканем, бармеояд, ки чунин гурӯҳҳо маҳз дар қатори ташкил шудани сомонаҳои таблиғотии худ, ҳамзамон зери муаррифиҳои дар умум ВАО-и ҷаҳонӣ шуҳрат пайдо намудаанд, яъне ВАО байналмилалӣ аз ташкил ёфтани чунин гурӯҳҳо ва қудрату тавоноии онҳо ба сокинони олам маълумот пешниҳод намуданд ва дар баъзе ҳолат аз даъвати онҳо гӯё ба ҷиҳоду хизмат, ки баён менамуданд, маълумотҳои муфассал пешниҳод мегардиданд. Дар натиҷа, баъзе аз сокинони гумроҳу кӯтоҳандеши мамолики сайёра азми пайвастшавӣ ба онро намуда, ҳамзамон қувваҳову созмонҳои манфиатхоҳ бо пайдо намудани маълумот оид ба мақсади аслии чунин гурӯҳҳо ва қувваву тавоноии онҳо шояд бо сарпарастиву таъмини лавозимоти ҷангиву дигар омилҳои тавоноӣ азм намуданд, ки мақсади онҳо низ пеш аз ҳама, пиёда намудани ҳадафи худ мебошад [4]. Яъне маҳз бо истифода аз

қувваи иттилоот дар аввал созмонҳои террористӣ худро муаррифӣ мекунанду дар афкори омма таъсири равонӣ мерасонанд.

Гуфтан мумкин аст, ки иттилоот силоҳи аввалин ва муҳимтарин на танҳо барои ин созмонҳо, балки давлатҳо низ ба ҳисоб меравад. Чун: «Истилоҳи «Ҷанги иттилоотӣ» дар дастгоҳи консептуалӣ бо маънии иттилоот ҳамчун силоҳ ворид карда шудааст. Ҷанги иттилоотӣ – амали мавриди ҳадафи муайян қарор гирифта, ноил шудан ба бартарии бештар тавассути иттилоот мебошад» [1]. Сӯистифода аз қувваи бузурги иттилоот ба хотири корбурд баҳри амалӣ гардонидани стратегияҳои бузурги муйян дар аввали пайдоиш таваҷҷуҳро ба иттилоот тезонид. Ҳамин буд, ки дар ибтидо, дар ҳоле, ки иттилоот аҳамияти хосса касб накарда буд, таваҷҷуҳ ба он равона гардид. Давлатҳои абарқудрат дар аввалин қадамҳо дарк намуданд, ки муборизa бо иттилоот самарабахштар аз ҳар гуна муборизa аст. Чун иттилоот метавонад, ки афкору тафаккурро дар ҷомеа ба ҳар ҷонибе самт бахшад ва бо истифода аз афкори ба даст омада, дилхоҳ нақшаву ҳадафро амалӣ намуд.

Дар давраи ҷадидтар ҷанги иттилооти аз он ҷиҳат қувваи бештарро соҳиб гардид, ки иттилоърасонӣ ба мардум осон гардид. Ҳамчунин воситаву роҳҳо барои паҳни иттилоот ва дар шаклҳои мухталиф пешниҳод намудани он зиёд шуд. Техника ва технологияи ҷадид имкон медиҳанд, ки ҳар нафар дар алоҳидагӣ ва дар ҳар ҷое аз иттилооти мавҷуда огоҳӣ пайдо намояд. Вале ин раванд ба афкори ҷомеа дар тамоми мамолики дунё зарбаи равонӣ ворид намуд. Чун худу бехуд ба майнаи мардум афкорреро таҳмил мекунад, ки дар паёмад метавонад, аксаран ба зиён бошад. «Ҷанги иттилоотиро метавон ҷанги шаҳрвандӣ низ номид, зеро технологияҳои иттилоотӣ дар хонаи мо хӯҷаинӣ карда, ҳар яки моро водор менамояд, ки ягон идеяро қабул бикунем ва дигарашро инкор намоем. Вазифаи ҷанги иттилоотӣ дар он аст, ки бояд ҳадафҳо, нигоҳ ва ҷаҳонбинии одамонро аз дохил бишканад. Дар ин ҳол хатари аз ҳама асосӣ дар он мешавад, ки «душмани иттилоотӣ» ноайён ва мутлақо номуайян аст» [5], - таъкид мекунад профессор Муқимов М. А. дар мақолаи худ «Ҷанги иттилоотӣ ва таъмини амнияти фазои иттилоотӣ».

Мутаасифона дар доираи ҷангҳои иттилоотӣ маҳз ҳамин норӯшан будани «душмани иттилоотӣ» ба шуури ҷамъиятӣ ва афкори умум ба гунае ворид мегарданд, ки дигар шудани дидгоҳ ва самти фикронӣ бобати дилхоҳ масъала бехудона давра ба давра савқ меёбад. Ба қавли муҳаққиқ ва доктори илмҳои сиёсӣ С. Ятимов «дар структураи шуури рӯзмарра, ҳамакнун беш аз пеш ҷузъиёти хоричӣ, бегона қувват мегирад. Аз бозе ки асбобе бо номи радио, баъдан телевизион, ҳамакнун васоити ахбор ва алоқаи электронӣ пайдо гаштааст, шаклгирии ҷузъиёти шуури рӯзмарра мансуб ба ононест, ки аз маблағҳои ҳангуфти нафту газ ва ононе, ки аз ин хазинаҳо дар ҳар шакл бархӯрдоранд, инчунин имконоти ба ҳамин монанд вобастагӣ доранд» [10]. Дар такя ба андешаи муҳаққиқ С. Ятимов ҳаминро метавон тазаккур дод, ки шаклгирии тафаккури омма ва таъсири рӯзмара ба он, ба ВАО бастагии калон дорад ва ҳамеша ҳадафи ҳуҷуми иттилоотӣ маҳз таъсир расонидан ба шуур, афкори муқаррарӣ ва психологияи ҷамъиятии давлатҳои миллӣ равона карда мешавад.

Имрӯзҳо роҳҳои таъсиррасонӣ ба афкори умум хеле зиёд гардида, фишангҳои ҷалби мардум ба масъалаҳои мухталиф сари ҳар қадам вомехӯранд. Ҳама он матолибе, ки дар интернет сари ҳар қадам рӯбарӯ мешавем, барои мо бетаъсир буда наметавонанд. Хоҳу нохоҳ мо ҳар гоҳе, ки ба торнамоҳо ворид мешавем, болои яке аз аксу навор ва ё навиштаҳо тамарккуз мекунем. Чуноне муҳаққиқ Қутбиддинов Б. таъкид мекунад: «Кам афродест, ки барои дарк ва воқиф гаштан аз интернет истифода набаранд. Эълон, реклама, нарх, тиҷорат, мактуб, хабардор гаштан аз таҳсили фарзанд ва садҳо масоили дигар боисанд, ки омма ба интернет муроҷиат намояд. Ин як шеваи ноайёни дар зери таъсири фазои иттилоотии мухталиф қарор гирифтан мебошад. Як сайри кутоҳ низ ба мафкура даҳҳо таъсир дорад. Як нигоҳи хушк ба вазъи обу ҳаво низ моро водор менамояд, ки ба сарлавҳаи чанд хабар нигарем» [3].

Дар шароити кунунӣ таваҷҷуҳ ба расонаҳо ҳамеша дар мадди аввал қарор дорад. Қудратҳо ҳар кадом дар алоҳидагӣ мехоҳанд, ки ба воситаи иттилоот ҳадафҳои хешро пиёда созанду дар амал онҳоро татбиқ намоянд. Ба таъкиди муҳққиқ Юнуси Ранҷкаши Кисамӣ: «Расона абзори иттилоъраснист, ки бо таваҷҷуҳ ба густураи асаргузорӣ ва тавоние, ки аз назари навъу коркард дорад, дар дунёи имрӯз нақши ҳаёти дар таъсиргузории равобити байнидавлатҳо ва миллатҳо бар асоси манофеи миллии онҳо дорад, ва он чи ки беш аз ҳама дар ин замина муҳим аст, нақшу коркарди расонаҳо дар ҳамгироии давлатҳо ва таъсиргузориҳои фарҳангии байни миллатҳо дар ҷуғрофиёи мухталифи ҷаҳон аст» [9, с. 279]. Гуфтан мумкин аст, ки ВАО имрӯз сирф чун як абзори сиёсӣ истифода мешавад. Ин андешаи моро таъкиди муҳаққиқ Муқимов М. А. низ тасдиқ мекунад: «ВАО новобаста аз мухтаво, шакл, намуд ва аудиторияи худ бунёдан ниҳоди сиёсӣ маҳсуб мешавад» [6, с. 251].

Дар хулоса ҳаминро метавон гуфт, ки васоити ахбори омма барои интишори иттилооти дар ҳаёти иҷтимоии аҳолӣ дахлдор нақши асосиро мебозад. Ҳуҷум ба андешаву афкори ҷомеаи ҷаҳонӣ

ба восита иттилоот нақшаи якуми ҷангҳои иттилоотӣ ба шумор меравад ва чуноне маълум аст, ин раванд хеле васеъ ва доманадор аст ва он таҳқиқи васеъу ҳамаҷонибаро талаб менамояд.

АДАБИЁТ

1. Глоссарий.ru [манбаи электронӣ]. URL: http://www.glossary.ru (санаи истифодабарӣ: 14.04.2020)
2. Егорова Л.С. Влияние информационных войн на стабильность государства. // Коммуникология: электронный научный журнал. Том 3. № 2, 2018. С. 56-62
3. Қутбиддин Б. Чанд хосияти фазои иттилоотӣ [манбаи электронӣ]. URL: http://journalism.tnu.tj/index.php/na-di-zhurnalist/241-chand-khosiyati-fazoi-ittiloot (санаи истифодабарӣ: 20.08.2020)
4. Маъруфзод С. Амнияти иттилоотӣ кафили амнияти ҷаҳон [манбаи электронӣ]. URL: http://moh.tj (санаи истифодабарӣ: 11.04.2020)
5. Муқимов М. А. Ҷанги иттилоотӣ ва таъмини амнияти фазои иттилоотӣ [манбаи электронӣ]. URL: https://jovidmuqim.wordpress.com (санаи истифодабарӣ: 11.04.2020)
6. Муқимов М. А. Нақши ВАО дар низоми нави ҷаҳонӣ / М. А. Муқимов // // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикисто. Бахши илмҳои филологӣ. – 2018. - №2. – С. 251-255
7. Суханронии Эмомалӣ Раҳмон, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, дар маҷлиси тантанавӣ бахшида ба 100-солагии матбуоти тоҷик, ш. Душанбе, 10 марти соли 2012 [манбаи электронӣ]. URL: http://www.jumhuriyat.tj/index.php?art_id=8933(санаи истифодабарӣ: 11.04.2020)
8. Хоҷазода С. Ҷангҳои равонӣ ва таъмини амнияти фазои расонаӣ / С. Хоҷазода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикисто. Бахши илмҳои филологӣ. – 2012. – №4/5. –С.254-256.
9. Юнуси Ранҷкаши Кисамӣ. Нақши расонаҳо дар ҳамгироии кишварҳои форсизабон / Юнуси Ранҷкаши Кисамӣ // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикисто. Бахши илмҳои филологӣ. – 2012. – №4/5. –С.278-282
10. Ятимов С. Шуури ҷамъиятӣ ва амнияти ҷамъиятӣ (шуури муқаррарӣ) / С. Ятимов // Ҷумҳурият. – 2015 - 17 декабр. № 251 (22813)

ВЛИЯНИЕ ИНФОРМАЦИОННЫХ ВОЙН НА ОБЩЕСТВЕННОЕ МНЕНИЕ

В настоящее время информационные войны стали привлекать внимание всего мирового сообщества. Так как именно в результате использования влияния информации сегодня реализуются все планы и великие стратегические цели.

Естественно, в этом процессе информация, которая публикуется, не может не оказать влияния на мысли и общественное мнение людей, которые, оказавшись под влиянием информационной агрессии, возвышают свой голос в защиту одной из сторон.

Автор статьи «Влияние информационных войн на общественное мнение» в своем исследовании анализирует именно этот аспект.

Действительно, новый период передела мира между державами и борцами за власть, естественно, не может не оказать влияния на жизнь человечества, и общество в этом процессе считается главным участником. Поддержка власти и последовательных целей массами в этом переделе реализуются перспективными планами и хорошей управленческой системой со стороны государств.

СМИ, в свою очередь, используются конкретным образом для реализации интересов тех или иных определенных групп, и приносят желаемые результаты заинтересованным силам.

Сегодня распространение информации в политике государств составляет один из главных аспектов политической деятельности. Наступление на мысли и общественное мнение мирового сообщества через информацию считается первым планом информационных войн, и как известно, это очень широкий и продолжительный процесс, который требует расширенного и всестороннего анализа.

Ключевые слова: *СМИ, общественное мнение, влияние, формирование мнений, информационные войны, державы, интересы, Интернет, радио, телевидение.*

INFLUENCE OF INFORMATION WARS ON PUBLIC OPINION

Currently, information wars have begun to attract the attention of the entire world community. Since it is precisely as a result of using the influence of information that all plans and great strategic goals are being implemented today.

Naturally, in this process, the information that is published cannot but influence the thoughts and public opinion of people who, being influenced by information aggression, raise their voice in defense of one of the parties.

The author of the article «The Impact of Information Wars on Public Opinion» analyzes this very aspect in his research.

Indeed, the new period of the redivision of the world between the powers and the power fighters, naturally, cannot but have an impact on the life of mankind, and society is considered the main participant in

this process. Support for the authorities and consistent goals by the masses in this redistribution is implemented by long-term plans and a good management system on the part of states.

The media, in turn, are used in a specific way to realize the interests of certain specific groups, and bring the desired results to the interested forces.

Today the dissemination of information in the politics of states is one of the main aspects of political activity. The attack on the thoughts and public opinion of the world community through information is considered the first plan of information warfare, and as you know, this is a very broad and long-term process that requires extensive and comprehensive analysis.

Key words: *mass media, public opinion, influence, formation of opinions, information wars, powers, interests, Internet, radio, television.*

Сведения об авторе:

Мавлонов Хуршед Давлаталиевич *- докторант Ph.D кафедры телевидение и радиовещание факультета журналистики Таджикского национального университета. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки 17. E-mail: hurshed.0001@mail.ru. Телефон: (+992) 988687608*

About the author:

Mavlonov Khurshed Davlatalievich *- Tajik National University, Doctoral Ph.D. of Chair of Journalism. Address: 7340 25, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave. 17. E-mail: hurshed.0001@mail.ru Phone: (+992) 988687608*

ТАЪМИНОТИ МОДДӢ ВА МАИШИИ ХИЗМАТЧИЁНИ ҲАРБӢ ДАР АМОРАТИ БУХОРО

Султонзода Б.С.

Академияи Вазорати корҳои дохилии Ҷумҳурии Тоҷикистон

Таъминоти моддӣ ва маишии хизматчиёни ҳарбӣ дар аморати Бухоро дар замони ҳукмронии манғитиён яке аз муаммоҳои умдатарини таърихи аморат буда, ин муаммои мавриди баҳс аз тарафи олимон ҷиддан таҳқиқ карда нашудааст.

Дар давраи тобеияти аморати Бухоро ба Россияи подшоҳӣ як кӯшиши ташкили лашкари ба ном «аврупой» шуда буд, ки бештар ба як тақлиди сода монанд буду бас. Казармаҳои ба таври нав ташкил шуда ҳам, расман ба «аврупой» монанд буданд.

Дастаи нави низомии Бухоро «Терский» дар казармаҳои Кармина ва дар гузари Чорбоғи шаҳри Бухоро [2, с. 9], казакҳои савора дар Ҳавзи Мирдӯстум, Мазори Чашмаи Аюб, гузари Кофиробод [9, с.37], гурӯҳи Шефский дар Ситораи Моҳи Хоса [9, с.37] ҷойгир шуда буданд.

Таъминоти моддӣ ва маишии хизматчиёни ҳарбӣ дар аморати Бухоро дар маълумотҳои бойгонӣ ҳам акси худро ёфтааст, ки хулосаи бархе аз олимонро тасдиқ мекунад:

Гарчанд лашкари Бухоро шакли урупой дошт, машқ ва ҳаракатҳои он ба даврахои асри миёна монанд буд. Машқи дастаҳои ҳарбӣ ба ҳамдигар монанд буданд. Сарбозони шанбегӣ рӯзҳои шанбе, якшанбе ва душанбе; сарбозони сешанбегӣ рӯзҳои сешанбе, чоршанбе, панҷшанбе; Дастаҳои Терский, Шефский, ва казакҳои савора чаҳор рӯзи ҳафта дар машқгоҳ машқ мекарданд. Дастаи сарҳадбонон – элнавкарон бо яроқу аслиҳаи маҳаллӣ мусаллаҳ буда, дар бораи машқи онҳо маълумоте дар даст нест.

Дар бораи вазъи қӯшун ва ҳолати ҳарбии сарбозони Бухоро аз бойгониҳо, ахбороти А.Фитрат, С. Айнӣ ва дигар муаллифон маълумот пайдо кардан мумкин аст.

Таъкид намудан лозим аст, ки машқҳои ба ном ҳарбӣ фақат дар рӯзҳои обу ҳавояш мусоид гузаронида мешуд. Рӯзҳои сард ва боронӣ, ҳамчунин дарфасли зимистон машқҳо гузаронида намешуд [2, с.5].

Барои сарбозони шанбегӣ дар дохили шаҳр, охири асри XIX казармаҳо бино шуда буд. Дар вақтҳои берун аз хизмат онҳо ба корҳои хоҷагии худ машғул буданд. Сарбозони сешанбегӣ бошад сарбозхона надоштанд ва аз хонаҳои худ ё туманҳо ба хизмат ҳозир шуда, дар саройҳо иҷора менишастанд ва ба омодагӣ ва ҳолати туфангу аслиҳаҳояшон худашон масъул буданд. Сарбозони сешанбегӣ дар мавридҳои холӣ аз машқ ба «бекорӣ « , яъне ба умури бемуздӣ ба ном «подшоҳӣ» ё хизмати саркору юзбошиён ҷалб карда мешуданд. Баъди машқ ва адои хизмати «бекорӣ» ба

саранҷоми маишии худ ва корҳои хоҷагӣ машғул шуда, аз сабаби соҳиби касбу кор набудан бештар мардикорӣ ҳам мекарданд [1, с. 239].

Чи тавре, ки манбаъ иттилоот медиҳад ин тоифаи сарбозон ҳатто дар қабристонҳо ба сифати хизматкор адои хизмат карда, музди ночизе мегирифтанд:» 20 нафар ғуломонашон дар мазори фоиз ал-анвор ба хизмат муаззафанд. 16 нафар дар қорихонаи мазор, 2 нафар дар парросхона (фаррошхона), 1 нафар мирзобошии мактабдор, 1 нафар фаррош. Барои 16 нафар ҳар моҳ 7 танга, барои 2 нафарашон 10 танга, барои мактабдор 7 танга, барои фаррош 5 танга маош, ҳамагӣ дар як сол 1898 танга аз хазинаи ҳазрати олӣ дода мешавад. Сана 1898» [2, с.1].

Сарбозони мазкур шояд дар вақтҳои берун аз хизмат ба ин корҳо ҷалб шуда бошанд [2, с. 2].

Иттилоотҳои дастрас нишонгари онанд, ки маоши ҳарбиён ва сарбозони [сарбозу аскарони қаторӣ, албатта] Бухоро хеле кам будааст. Масалан, то давраи ҳукуматдории Олимхон барои сарбоз 14 танга, аз соли 1912 сар карда 20 танга (се рубл) моҳона маош медодаанд. Хӯрок ва сару либос дода намешуд. Сару либоси низомӣ аз ҳисоби ҳамин маош ба сарбозон дода мешуд. Таъмири туфанг ва дигар аслиҳаро ҳам сарбозон аз ҳисоби худ бояд мекарданд.

Сарбози шанбегӣ фақат ҳини посбонӣ дар казарма (сарбозхона) дар қатори даҳ нафар сарбоз аз табақи шавлаи гандумин хӯрок мехӯрд.

Дастаҳои низомии Кавказиён ҳамчунин, сарбозони Терски, Шефски, саворони казак аз ин қоидаҳо истисно буда, бо сару либос ва хӯрок аз ҳисоби хазина таъмин карда мешуданд [1, с. 239].

Додани маоши мунтазам барои низомиён аз давраи ҳукуматдории амир Насруллоҳ оғоз шуда буд. Даставвал маош ба тарзи натуралӣ дода мешуд. Ин сарфи маош аз ҳисоби андозҳои туманҳои Занданӣ ва Киштӣ амалӣ мешуд ва барои амалдорони ҳарбӣ ҳам дар ин туманҳо замин ҷудо карда шуда буд [8, с. 214].

Сарбозони оддӣ дар маҳалли зисташон ғайр аз хизмати аскарӣ (дар мавриди берун аз хизмат) ба кори деҳқонӣ ҳам машғул буданд.

Дар аморати Бухоро то соли 1856 ҳарбиён чунин моҳона доштанд: сарбози одди 20 танга (4 рубли нуқра), даҳбошӣ 1,5 тилло, юзбошӣ 6 тилло (24 рубли нуқра), қаровулбекӣ 4,5 тилло (18 рубли нуқра), панҷоҳбошӣ 85 танга (17 рубли нуқра), панҷоҳбошии хурд 50 танга (10 рубли нуқра) [8,214].

Тӯпчибошӣ Шоҳруххон ном шахс солона 2000 тилло маош гирифта аз замине, ки дар тумани Бӯстон доштааст 700 тилло, аз 20 осиёб ва замини дар ин туман ба иҷора додааш боз моҳона 34 тилло мегирифтааст. Солона даромади ӯ 12000 рублро (1 тилло дар ин вақт ба 4 рубли Россия баробар буд – Б.С.) ташкил кардааст. Зиёда аз ин, аз хазинаи аморат ӯ сару либос ва барои аспҳояш хӯрока гирифтааст. Маълум мешавад, ки даромади солонаи тӯпчибошӣ ба маоши солонаи 250 сарбоз баробар будааст [2, с.7].

Дар давраи ҳаракатҳои ҳарбӣ (асосан дар давраи амир Насруллоҳ, ки лашкаркашиҳои зиёде карда буд) барои сарбозон «хизматонаи рӯзона» (рӯзпулӣ) дода мешуд. Боз ҳар рӯзи ҷумъа оши палов, дигар рӯзҳо мошоба, барои ҳар як сарбоз як дона оби нон дода мешуд [2, с.7]. Ба оилаи сарбози ҳалокшуда баъзе имтиёзҳо ва мадади моддӣ расонида мешуд.

А. Троицкая дар мавриди ҳаракатҳои ҳарбӣ маблағи ба сарбозон дода мешудагиро муайян кардааст. Тибқи хулосаи ӯ аз хазинаи аморат барои сарбоз ва тӯпчиёни оддӣ барои ҳар се рӯз 1 танга, барои даҳбошӣ барои ду рӯз 1 танга, панҷоҳбошии хурд рӯзона 1 танга, панҷоҳбошии калон рӯзона 1,5 танга, қаровулбегӣ 2 танга, юзбошӣ 4 танга, мусиқичиёни ҳарбӣ (яъне болои бомчиён, болобомчиён) дар се рӯз 1 танга маоши «рӯзпулӣ» дода мешудааст [8, с.215].

Барои хизматчиёни ҳарбӣ, махсусан барои сарбозони оддӣ ва миёна маош дар сари вақт дода намешуд [4, с.39]. Дар аксар рӯйкард маошро баъд аз муҳорибаҳо медоданд. Дар ин маврид маоши сарбозони ҳалок шуда насиби даҳбошиён, панҷоҳбоши ё юзбошӣ мешуд. Дар мавриди юришҳои ҳарбӣ молу мулки мардуми оддӣ ҳам ба талош мерафт. Барои ғаниматҳои ҳарбӣ аз ҳисоби моли мардум миёни сарбозон ва афсарон задухӯрдҳои сангин ба вуҷуд меомад [8, с.217].

Сарбозон болопӯш (куртка)-ҳои якгиребонаи сурх, бо гиребони сиёҳ (калтачаи сафеди гиребони сурхранг дошта низ буданд), шарвори сафед (ё зард аз пӯсти гӯсфанд), телпакҳои пӯсти гӯсфандҳои қарокӯлӣ доштанд.

Тӯпчиён кафтанҳои кабуд бо петлитсаҳои сурх, аз соли 1880 бошад курткаҳои сиёҳ мепӯшиданд.

Либоси дастаи ҷилав аз кафтанҳои дарози сурх ва телпакҳои пӯсти суғур иборат буд. Дастаи эрониён кафтанҳои сабзпӯшида, миёнбанди чармин ва шоф доштанд. Мусиқачиён низ чакманҳои сабз дарбар доштанд.

Г.А. Арандаренко сару либоси таркиби фармондеҳонро хеле гуногунтар нишон медиҳад. Тибқи ахбори ӯ «сарбози қатории нав ба хизмат ҷалбшуда дониши ҳарбиро мустақилона дар давоми се моҳ гирифта, бо сару либоси хонагии худ мегашт; даҳбошӣ, ки аз миёни сарбозони қаторӣ таъин мешуд бо курткаи сурхӣ дар пасаш, китф ва сари синааш хатҳои бо риштаи сафед дӯхта мепӯшид; фармондеҳони дастаи пешсаф – аламдорон кафтанҳои дарози сафед пӯшида, танҳо шоф доранд. Вақти қадамзанӣ бо шоф онҳо ҳар хел ҳаракатҳо нишон дода, дар як саф пеш-пеши дастаи худ равон мешуданд. Ясавулон пеш-пеши даста дар халатҳои оддии худ, бо чӯбдасти дароз ва борики худ роҳ мегаштанд.

Карнайчӣ бо камзӯли кабуди худ, дар китф эполетҳои обер-офитсери русро дорад; мусиқачиён бошанд дар қаноти чапи баталён ҷой гирифта аз матои кабуд кафтан доранд, телпакҳои гӯшаҳояш пасти аз пӯсти гӯсфанд бударо дар сар карда буданд. Командирони даста дар мавриди назорати даста дар саф, дар мавриди қабулҳо дар пеши даста ҷавлон зада, дар бар кафтанҳои якгиребонаи хокистарӣ, сиёҳ, ҷигарӣ, бо эполетҳои штабс-офитсерии рус, бештар бо эполетҳои докторӣ, бо телпакҳои ҳошиябаланди аз пӯсти гусфанд дӯхташуда, дар шарварҳои чармии аз болои пойафзол фаровардашуда ва бо телпакҳои аз тарафи худи амир ҳадяшуда меистоданд.

Командирони баталён дар маврид машқ бояд дар либоси бахмалии ранги равшандоштаи остин ва сари синааш зардӯзӣ, бе эполетҳо, бо шарвори моҳутини фаровардашуда, бо телпаки бараш паст ва шофи дар камарбанд овезон; ва ниҳоят худи тӯпчибошӣ, фармондеҳи тамоми пиёда ва артиллерия бо камзоли зарбофти аз ду тарафи сина шаштои тугмадошта, ду қатор ситораҳои генералӣ, бо эполетҳои генералии сохти Бухоро, ки ҳар сол бо сарулибоси зардӯзӣ ва камари тиллоӣ аз тарафи худи амир ҳадя мегардад истодааст.

Тамоми ин намуди сару либос, аз сарбозон сар карда то худи фармондеҳи олӣ баъди муҳорибаи Эрҷар (1868) ҷорӣ шуда, соли 1880 ба нишонаҳои командирони рота (даста) боз ду ситораи нуқрагини генералӣ, на ҳамчун рамзи хизматӣ, балки кадом як чизи номафҳум аз тарафи амир ҷорӣ карда шуд» [3, с.555].

Баъд аз истилои рус маоши ҳарбиён дар Бухоро ончунон баланд набудааст. Мувофиқи иттилооти Г. Арандаренко соли 1880 дастаи мусиқичиён (болобомчиён) моҳе 20 танга, дар вақти юриши ҳарбӣ рӯзе 1 танга, солона барои либоси ҳарби 7 рубл мегирифтанд [3, с.556]. Дар давраи тобеият ба Россия қӯшуни Бухоро бештар зидди баромадҳои халқӣ мубориза мебурд. Чунин баромадҳо солҳои 1870 – 1874 дар Балҷувон, соли 1871 дар Ғузор ва Қаршӣ, соли 1885 дар Кӯлоб, солҳои 1885 – 1886 дар Шеробод, соли 1886 дар Ҳисор ва Деҳнав, соли 1898 дар Нурота ва дигар ҳудудҳо шуда буд. Дар ин ҳолатҳо ба ҳарбиён маоши «рӯзпулӣ» дода мешуд.

Дар мавриди пахш кардани баромадҳои халқӣ барои сарбоз, мусиқичӣ, тӯпчӣ чун мукофот 20 танга (4 рубл), ба ҳарбиёни миёна 8-20 рубл, чеҳраоғосӣ 60 рубл, қаровулбегӣ 80 рубл, тӯқсабо 100 рубл, удайчӣ 40 рубл дода мешуд [3, с.357]. Сарбозе, ки аз сабаби нарасидани маркаб бо асп ё шутури худ ба хизмат ҳозир мешуд барои ҳар 8 фарсах роҳи паймудааш 20 тин мегирифт [8, с. 212-217].

Мувофиқи иттилоотҳои дастрас дар ҳар кадом 27 бекигарии аморат дастаҳои низомии «элнавкарон» мавҷуд буда, шумораи сарбозони ҳар як даста ба 150 нафар мерасид. Дар замони амир Насруллоҳ барои сарбози оддӣ ва барои ҳар кадом 21 нафари соҳибунвон 60-100 тангагӣ маош ва замини «танхо» , ҳамчунин осиёбҳо ва ҷӯйҳои обёрӣ чун маош дода мешуд [2, с.14].

Дар давраи ҳукуматдории амир Олимхон дастаҳои нави низомии араббачагон, шербачагон ва дастаи афғонҳо ташкил шуда, онҳо ҳам моҳе 35 танга, дар арафаи иди Қурбон ва ид ал-фитр 20 тангагӣ «худоӣ пулӣ» мегирифтанд. Ба онҳо хӯрок, яроқ ва аслиҳа, сару либос ва хароҷоти сарбозхона дода мешуд [2, с.8].

Солҳои 1918 – 1920 маоши рӯзона барои ҳарбиён дар остонаи хавфи ҳуҷуми ҳукумати шӯравии Туркистон ба аморат аз тарафи амир Олимхон аз сари нав ҷорӣ мегардад [2, с.19].

Чи тавре, ки дар боло зикр шуд ҳини додани маош ва ҳаҷи хизмат ба хатогиҳо ва фиреб роҳ медоданд. Масалан, барои сарбозони ҳалок шуда, фавтида ё фироркарда ҳам (то хабардор шудан аз онҳо) аз хазина маош дода мешуд. Ҳамчунин, сарбозони нав ба хизмат ҷалб шуда муддати мадид бе маош мемонданд. Дар мавриди аз назар гузаронидан ё тафтиш рӯйкардҳои зидди қонунӣ фош мегардид [2, с. 6; 2, с.8] .

Изофа бар ин, сарфу хароҷоти базму зиёфатҳо, тантанаи муборакбодӣ барои гирифтани амал, унвон ва мансабҳои ҳарбӣ асосан аз ҳисоби худи сарбозон мешудааст. Рӯйхати ин харҷ ба ҳукумат расонида шавад ҳам, одатан дар ивази он чизе пурсида намешуд:

«Арзадошти Панҷоҳбек чеҳраоға: – Муҳаммад Ёқуб мирохур бо марҳамати ҷанобашон ба ин ғуломон саркарда шуданд. Барои муборакбодӣ мирохур, тӯқсабо ва саркардаҳо омада ширини ва нон хӯрда рафтанд. Ба онҳо: каллаҳанд, барои эшикоғабошӣ ҳанди ҳоғазкабуд ва навот, ба тӯқсабоён ва мирохурон ҳам ҳанди ҳоғазкабуд дода шуд. Барояшон яктогӣ ҷомаи шоҳӣ, салла ва кулоҳ аз давлати Шумо дода, дар ҳаҷи ҷанобашон дуо гирифта шуд, сана 1914 [2, с.14].

Дар вилоятҳои дури аморат дар вақти ошӯбҳои халқӣ маоши сарбозон бо иловаи «рӯзпулӣ» ба 35 – 45 танга мерасид. [2, с.57].

Бо чунин мазмун ҳуҷҷатҳо нисбати хизматчиёни ҳарбии дар Ҳаршӣ, Бойсун, Шеробод ҷойгир шуда ҳам, дар бойгонӣ дучор меоянд.

Дар бойгонии Ҳӯшбегии амири Бухоро барои харҷи як ҳафтаинаи 200 нафар сарбозони дастаи ҳарбии Терский рӯйхати хӯрокворихо оварда мешавад. Ин маълумотҳоро дар зер меоварем: Сарфу харҷи 7 рӯза аз рӯзи шанбе то рӯзи ҷумъа:

Шанбе: нон – 46 танга, 3,5 ман мош – 13 танга, 7 чоряк (чоряк-як чоряк чор нима ё ба 5 фунт баробар буд) орд – 8 танга, 7 чоряк биринҷ – 10,5 танга, 7 чоряк гӯшт – 11 танга, ҳезум – 4,5 танга, ҷамъ: 93 танга.

Якшанбе: нон – 46 танга, 3,5 ман мош – 13 танга, 7 чоряк орд – 8 танга, 7 чоряк биринҷ – 10,5 танга, 7 чоряк гӯшт – 12 танга, шалғам – 4,5 танга, ҷамъ: 94 танга.

Душанбе: нон – 46 танга, 3,5 ман мош – 13 танга, 7 чоряк орд – 8,5 танга, 7 чоряк биринҷ – 10,5 танга, 7 чоряк гӯшт – 13 танга, ҳезум – 4,5 танга, ҷамъ: 94 танга

Сешанбе: нон – 46 танга, 3,5 ман мош – 13 танга, 7 чоряк орд – 8,5 танга, 7 чоряк биринҷ – 10,5 танга, 7 чоряк гӯшт – 13,5 танга, ҳезум – 4,5 танга, ҷамъ: 96 танга

Чоршанбе: нон – 46 танга, 3,5 ман мош – 13 танга, 7 чоряк орд – 8,5 танга, 7 чоряк биринҷ – 10,5 танга, 7 чоряк гӯшт – 13,5 танга, ҳезум – 4 танга, ҷамъ: 95,5 танга

Панҷшанбе: нон – 46 танга, 3,5 ман мош – 13 танга, 7 чоряк орд – 8,5 танга, 7 чоряк биринҷ – 10,5 танга, 7 чоряк гӯшт – 13,5 танга, ҳезум – 4 танга, ҷамъ: 95,5 танга

Ҷумъа: биринҷ – 60 танга, 17,5 чоряк гӯшт – 36,6 танга, 5,5 чоряк равған – 47 танга, нон – 46 танга, зира 8,5 танга, ҳезум – 4 танга, ҷамъ: 202 танга. Ҳамагӣ дар як ҳафта 771 танга [10, с. 162-163].

Аз ахбори дар боло зикргардида маълум мешавад, ки дар аввали асри ХХ дар Бухоро таъминоти ҳарбии сарбозон ба як тартиб даромада будааст. Хӯроки сарбозон аз ҳисоби мева ва сабзавоту ширинихое, ки аз ду тумани дар боло зикр шуда ба ивази андозҳо гирифта мешуд таъмин мегашт. Номгӯи ин меваҷоту сабзавот дар ин рӯйхат набошад ҳам, онҳо ба сарбозони пойтахт расонида мешудааст. Дар ин бора иттилооти дигари бойгонии ҳӯшбегии амири Бухоро далолат мекунад [2, с.350].

Ҳуҷҷатҳои хеле зиёд перомуни сарфу хароҷотҳои ҳисмҳои ҳарбии аморати Бухоро дар солҳои 1282 – 1337 ҳиҷрӣ (мил. 1865 – 1918) дар бойгонии марказии РӮз маҳфуз аст. Ин маълумотҳо доир ба таъминоти модии лашкари аморат хеле равшан ва комил аст.

Маълумоти ин маҷмӯа нишон дод, ки солҳои 1865 – 1880 пардохти маоши ҳарбиён ба таъхир афтодааст (ин ҳолат солҳои 1905 – 1907, 1914 – 1917 ҳам такрор ёфтааст), солҳои 1880– 1905, 1908 – 1914 бошад маоши ҳарбиёни Бухоро дар вақташ дода шудааст. Ин ҳолат нишонгари онанд, ки парохти маош аз вазъи сиёсӣ ва иқтисодии на фақат аморат, балки вазъи сиёсии Россия ҳам иртибот доштааст.

Масалан, аз як ҳуҷҷати аз соли 1882, моҳи шаъбон буда, маълум шуд, ки барои 4525 нафар сарбоз 22,5 тангагӣ маош дода шудааст [2, с.14].

Бар замми ин, маълумоти бойгонӣ нишон медиҳад, ки теъдоди гурӯҳҳо ва дастаҳои ҳарбӣ як хел набуда, он ба тартиб оварда нашудааст. Ҳоло он, ки унвони ҳарбии бештари саркардаҳо тӯқсабо буда, сарбозони зери амри онҳо аз 75 нафар то 648 нафар будааст.

Баъди ду инқилоби соли 1917 дар Россия ба амал омада, аморати Бухоро чун давлати мустақил барои мустаҳкам кардани қудрати ҳарбиаш хеле саъю ҳаракат ва маблағҳои зиёдеро ба харҷ дод. Амир ва ҳукумати ӯ барои амнияти мардуми аморат ҳам кӯшид, ки муваффақиятеро ба даст оварад, аммо ношудии амир ва амалдорони ӯ, хоинии ҷавонбухороиён ва дахолати ҳукумати шӯравӣ ва болшевикон, дер мондан аз ҷараёнҳои тақдирпазири таърихӣ, сиёсӣ ва иқтисодӣ, тартиботи демократӣ, аз ҳама асосиаш аз ислоҳотҳои ҳарбӣ тақдири аморатро ҳаллу фасл карда буд. Болосохти заиф ва номувофиқ бунёди қадимӣ ва асримиёнагӣ, ороста бо таассуб ва хурофотро ҳимоя карда наметавонист. Сарфу хароҷоти рӯзафзуни ҳарбӣ вазнин ва зиёд шудани андозу гирифтаниҳои ғайриқонуниро ҳам афзуда, сабаби боло рафтани норозигии мардум гашта буд.

Ҳамин тариқ, аз гуфтаҳои боло ба чунин ба хулоса омадан мумкин аст, ки ҳарбиён дар аморати Бухоро асосан барои таъмин кардани эҳтиёҷоти моддии худ ба хизмати аскарӣ медаромадаанд. Ҳисси ватанпарварӣ, садоқат ва ҳимояи ватан барои онҳо бегона буда аз тарафи амалдорони ҳарбӣ барои баланд бурдани маҳорати касбии ҳарбӣ ва ҳисси ватанпарварӣ ташвиқот ва тарғибот бурда намешуд.

Тартиб ва танзими низомӣ, тактика ва стратегияи ҳарбӣ мавҷуд набуд (баъзан иҷозати амалиёти як ҳафта дар пеш истода ҳам, аз қӯшбегӣ бо ариза пурсида мешуд) ва машқҳои ҳарбӣ ба тарзи бояду шояд ва хеле содда амалӣ мегашт. Маоши ҳарбиён ҳам мунтазам ва аз рӯи тартиб набуд васарбозон чун қувваи арзони корӣ истифода бурда мешуд.

Баъд аз истиқрори протекторати Россия бар аморати Бухоро қӯшун асосан барои пахш кардани баромадҳои халқӣ истифода мешуд.

АДАБИЁТ

1. Айнӣ С. Дохунда. – Душанбе: Ирфон, 1984. – 432 с.
2. БМД РӮз. Фонди И-126, И-2, И-3 рӯйхат 1, делои 1566, вараҚи 14.
3. Арандаренко Г. Досуги в Туркестане. – СПб.: тип. М.М. Стасюлевича, 1889. – С.361-364.
4. Лыко М. Очерк военных действий 1868 года в Зерявшанской долине // Военный сборник, 1871 № 5-8. – С.38.
5. Масальский В. Бухара. // Энциклопедический словарь. Т.V. – Спб., 1891.– С. 106.
6. Матвеев. Поездка по Бухарским и Афганским владениям в 1877 г. – СПб., 1883.– С. 40.
7. Стремоухов Н. Поездка в Бухару//Русский вестник, Т. VI, 1875.– С.650.
8. Троицкая А. Л. Военное дело в Бухаре в первой половине XIX века.(по материалам Государственной Публичной Библиотеки им. Е. М. Салтыкова – Щедрина) // Труды АН Тадж. ССР. Т. 17 Душанбе, 1953.– С. 214.
9. Фитрат А. Давраи ҳукмронии Амир Олимхон.– Душанбе, 1991; – 63 с.
10. Шукриллаев Ю. Бухоро амирлигида қӯшин ва ҳарбий иш [1756-1920]. – Тошкент, 2006. – 170 с.

МАТЕРИАЛЬНОЕ И БЫТОВОЕ ПРЕДПРИЯТИЕ ВОЕННЫХ УСЛУГ В БУХАРСКОМ ЭМИРАТЕ

В статье исследуется материальная и социальная жизнь военных Бухарского эмирата в конце XIX - начале XX веков, информация о которой получена из архивов Бухарского эмира.

В этом контексте отражается положение армии, военное положение солдат, форма командиров, формирование новых воинских частей, выплата заработной платы и расходы воинских частей Бухарского эмирата.

Также проанализирован уровень реализации воинской дисциплины, тактики и военной стратегии воинов в период правления мангитских эмиров.

Ключевые слова: *Солдаты, казармы, воинские части, воинские уставы, субботники, воинские оклады, Бухарский эмират.*

MATERIAL AND LIVING SUPPLIES OF MILITARY SERVICES IN BUKHARA EMIRATE

The article examines the material and social life of the military of the Emirate of Bukhara in the late XIX - early XX centuries, information about which is obtained from the archives of the Emir of Bukhara.

In this context, the situation of the army, the military status of soldiers, the form of commanders, the formation of new military units, the payment of salaries and expenses of military units of the Emirate of Bukhara is reflected.

The level of implementation of military discipline, tactics and military strategy of soldiers during the reign of the Mangit emirs is also analyzed.

Keywords: *Soldiers, barracks, military units, military rules, Saturday soldiers, military salaries, Bukhara emirate.*

Сведения об автора:

Султонзода Бехзод Султони *– старший преподаватель-методист факультета №4 Академии МВД Республики Таджикистан, капитан милитсии*

About the author:

Sultonzoda Behzod Sultoni *– senior teacher-methodologist of the faculty No. 4 Of the Academy of the Ministry of internal Affairs of the Republic of Tajikistan, captain of the militia*

ИНЪИКОСИ РУСУМИ ДАВЛАТДОРИИ СОСОНИЁН ДАР «НАСИҲАТ-УЛ-МУЛУК»-И МУҲАММАД ҒАЗОЛӢ

Бурҳонов С.С.

Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Б.Ғафуров

Халқҳои эронизабони аҳди қадим дорои хонадонҳои ҳукуматгир ва давлатҳое буданд, ки бе муболиға аз қудратмандтарин императориҳои даврони хеш ба ҳисоб рафта, то андозае ба раванди таърихи башарият таъсир расонидаанд. Аз қабили чунин сулолаҳо ва давлатҳои пуриқтидор Пешдодиён, Каёниён, Ҳахоманишиён, Ашкониён ва Сосониёнро номбар кардан мумкин аст.

Дар радифи давлатҳои номбурда императории Сосонӣ мавқеи хоссаеро дорост. Зеро хонадони Сосонӣ дар тӯли наздик 430 сол дар қаламрави хело фарох ҳукмронӣ карда, бо абаркудратҳои замона аз қабили императориҳои Риму Византия, Ҳайтолиёну Қушониён, Ҳоқонатҳои Турку Хазар гоҳе бо мадорову гоҳе бо шамшер якҷоя қисмати аз лиҳози тамаддун пешрафтаи ҷаҳонро идора менамуд.

Пас сабабҳои чунин дуру дароз ва бомуваффақона ҳукмронии Сосониён дар чист? Чӣ гуна эшон тавонистанд, ки зиёда аз чаҳор аср яке аз қувваҳои қутбнамои замони хеш бокӣ бимонанд?

Ҷавобро ба ин саволҳо то андозае дар осори паҳлавӣ, ки он бешакк тарғибкунандаи сиёсати пешгирифтаи подшоҳони Сосонӣ ва таъриху фарҳанги халқҳои эронитабор мебошад, таърихномаҳои муаллифони румӣ, сурёнӣ ва армании ҳамон замон пайдо кардан мумкин аст.

Оид ба ҳукмронии Сосониён аз рисолаҳои таърихию адабии қурунивустоии арабу форс низ метавон маълумоти фарвон ба даст овард. Дар ин ҷода андарзномаҳо, ки дар ҳамон замон хеле маъмул гардида буданд истисно нестанд.

Аз зумраи онҳо рисолаи Имом Абӯҳомид Муҳммад ал-Ғазолӣ «Насиҳат-ул-мулук»-ро ном бурдан мумкин аст. Муҳаммади Ғазолӣ дар замони нашъунамо ва ибтидои таназзули давлати абаркудрати Салҷуқиён зиндагӣ карда, аз вазъи давлату русуми давлатдории салҷуқиён ва аҳволи мардум ба хубӣ огаҳӣ дошт. Бар замми он Ғазолӣ сазовори лақабҳои ифтихории «Зайну-д-дин» ва «Ҳуҷҷат-ул-ислом» гардида, дар назди ҳокимони салҷӯки низ сазовори обрӯи этибор гардида буд. Мақому мартабаи ӯ то дарачае расида буд, ки беибо ба подшоҳон андарз мегуфт, то онҳоро ба роҳи рост равона созаду ба василаи ҳукмронии боадолатонаи онҳо аҳволи мардумро беҳтар гардонад. Чун аҳли ин хонавода ба монанди баъзе аз дигар сулолаҳои туркзабони замона дорои аслу насаби шоҳӣ набуданд ва наметавонистанд такя ба таҷрибаи мулкдории аҷдоди хеш бикунанд, лоҷарам Ғазолӣ дар «Насиҳат-ул-мулук»-у дигар рисолаҳояш ва ҳомии ӯ Низомулмулк дар «Сиёсатнома» аз ҳаёти хулафои араб, хоссатан хулафои рошиддин мисолҳо овардааанду давлатдории хонадонҳои тоисломӣ ва мусалмони эронитабор, асосан Сосониён ва Сомониёнро намунаи ибрат арзёбӣ намудаанд.

Дар «Насиҳат-ул-мулук», ки ба султон Муҳаммад бни Маликшоҳи салҷуқӣ фиристода шудааст, дар қатори масъалаҳои гуногуни ахлоқию сиёсӣ назари Ғазолӣ ба муҳимтарин рукнҳои давлатдорӣ, хоссатан давлатдории Сооониён баён карда шудаанд. Аз ин нуктаи назар қарор додем, ки ахбори «Насиҳат-ул-мулук»-ро оид ба русуми давлатдории хонадони Сосониён мавриди муҳокима қарор

диҳем. Зеро, то ба ҳол ин мавзӯъ ба таври пурра ва аз нуктаи назари таърихшиносӣ ба риштаи таҳқиқ кашида нашудааст.

Муҳаммад Ғазолӣ низоми давлатдориро ба якчанд пояҳо устувор медиҳад, ки муҳимтарин онҳо адолат аст. Аз ин лиҳоз аввал ҳамин масъала дар «Насиҳат-ул-мулук» баррасӣ қарор дода шудааст. Муаллиф ҳангоми баёни мавзӯи адолати подшоҳ ба рӯзгор ва кору пайкори подшоҳони ориёитабор бо ҳусни таваҷҷӯҳ муносибат карда, аз ҷумла навиштааст: «Андар таърихҳо чунин аст, ки чаҳор ҳазор сол оламро муғон доштанд ва мамлакат андар хонадони эшон буд, ва аз баҳри он бимонд, ки миёни раъият адл карданд ва раъиятро нигоҳ доштанд андар кеши хеш ҷавру ситам раво надоштанд ва ҷаҳон ба доду адл ободон карданд.

Ва дар хабар омадааст, ки Худой Таъоло ба Довуд пайғамбар ваҳй кард, то Довуд қавми хешро бигӯяд, то аҳли Аҷамро дашном надиҳанд, ки «эшон он касоне буданд, ки ҷаҳон ободон карданд, то бандагони ман дар вай зиндагонӣ мекунанд»« [3, с.40].

Ин нукта дар осори шоир ва мутафаккири тавонои форсу тоҷик Нуриддин Абдурраҳмони Ҷомӣ низ дучор меояд. Мавсуф «Баҳористон»-и бехазонашро дар мавридҳои лозима бо овардани мисоле чанд аз рӯзгори подшоҳони тоисломии халқҳои эронитабор зеб додаасту аглаби ин қиссаҳо аз таҷрибаи давлатдории Сосониён гирифта шудаанд.

Дар таворих чунон мастур аст, ки, - нигоштааст ӯ, - панҷ ҳазор сол салтанати олам тааллуқ ба габрону муғон дошт ва ин давлат дар хонадони эшон буд, зеро бо раоё адл мекарданд ва зулм раво намедоштанд.

Дар хабар аст, ки Худои таоло ба Довуд, алайҳи-с-салом, ваҳй кард, ки қавми хешро бигӯй, ки подшоҳони Аҷамро бад нагӯянду дашном надиҳанд, ки эшон ҷаҳонро ба адл ободон карданд, то бандагони ман дар вай зиндагонӣ кунанд [5, с.36].

Ба ғайр аз он, ки ин гуфтаҳо баёнгари адлпешагии подшоҳони қадима аст, моро водор месозад тахмин кунем, ки Ғазолӣ ва Ҷомӣ аз як сарчашма истифода бурдаанд ва ё «Насиҳат-ул-мулук» яке аз манбаҳоест, ки Ҷомӣ ҳангоми навиштани «Баҳористон» аз он баҳра бардоштааст. Зеро, «Баҳористон» аз рӯзгори подшоҳони Аҷам боз якчанд мисолҳоеро дучор омадан мумкин аст, ки онҳо дар «Насиҳат-ул-мулук» низ дида мешаванд.

Абӯрайҳон Берунӣ ҳам дар рисолаҳои гунногунмавзӯяш борҳо ба масъалааи адлпешагию раъиятпарварии хонадони Сосониён ишора кардааст. Масалан мавсуф ҳангоми муйяянкунии солҳои ҳукумати подшоҳони Ашконӣ чунин мегӯяд: «... подшоҳӣ ва фармонравоӣ дар давраи Сосониён мунтазам буд, вале дар айёми Ашкониён музтариб ва дарҳам барҳам буд» [2, с.148].

Ҳини баррасии масъалаи сабаби ба миён омадани таърихи (солшуморӣ) амиралмӯъминин Мӯътазид Биллоҳи Аббосӣ бошад, Берунӣ бо истинод ба китоби Абӯбакри Сулӣ «Аврок» ва рисолаи Ҳамзаи Исфаҳонӣ роҷеъ ба Наврӯз ва Меҳргон аз забони халифа ал-Мутаваккил чунин нигоштааст: «... ман ҳам наметавонам аз русуму одати подшоҳони Эрон по берун ниҳам. Ва бо он ки подшоҳони Эрон мардуми боотифа ва раиятпарвар буданд ва ба адл машҳури ҷаҳониён ва ҳамвора дар кори мардум назар доштанд... « [2, с.51].

Чун сухан аз адлу доди подшоҳон меравад аввалин исме, ки ба хотир меояд Хусрави Анӯшервон маъруф ба Анӯшервони Одил аст. Шояд башарият аз зумраи подшоҳони ғайримусалмон аз ӯ дида боадлтар подшоҳеро дар ёд надошта бошад. Агар ба навиштаҳои гузаштагони хеш бовар кунем, адолати ӯ ҳатто аз ҷониби Пайғамбари Акрам Муҳаммад(с) баҳои баланд гирифтааст.

Ин нукта дар «Насиҳат-ул-мулук» низ ба назар мерасад. Муаллиф махсус таъкид кардааст, ки Пайғамбар (с) новобаста аз пайрави дини тавҳидӣ набудани Анӯшервон мефахрид, ки дар замони чунин подшоҳи одил ба дунё омадааст: «Ва пайғамбар (алайҳи-с-салом) ба рӯзгори ӯ фахр кард ва гуфт: «Вулидту фӣ заман-ил-маликил-ъодил». Гуфт: «Ман ба замони малики додгар зодам». Ва «малики додгараш» аз баҳри адл хонд. Ва ин хабар бувад аз адли ӯ ва ҳанӯз аз доду адли ӯ гӯянд бештар аз ҳама мулук, то ҷаҳониён бидонанд, ки номи нек чӣ накӯст агарчӣ кофир аст [3, с.44].

Дар дигар ҷойи ҳамин рисолааш Ғазолӣ порчаеро овардааст, ки он бори дигар на танҳо аз ҷониби Муҳаммад (с) эътироф гардидани адолати Анӯшервонро исбот мекунад, балки боз як маротиба аз хусуси аз диди ислом дар пояи баланд қарор доштани адл гувоҳи медиҳад: Расулуллоҳ (саллаллоҳу алайҳи ва саллам), - овардааст ӯ, - гуфт: «Бар марги чаҳор аз кофирон таассуф хӯрдам: Бар Анӯшервон аз барои адлаш ва бар Ҳотами Той аз барои саховаташ ва бар Имраулқайс аз барои шеъраш ва бар амакам Абӯ Толиб аз барои эҳсонаш» [3, с.85].

Ин масъала аз мадди назари Ҷомӣ низ берун намондааст. Нушервон, - мехонем дар «Баҳористон», - бо он ки аз дин бегона буд, дар адлу ростӣ ягона. Лоҷарам, сарвари коинот, алайҳи афзал-ус-салавот, тафохуркунон мегуфт: «Вулидту фӣ замани-с-султони-л-одил». Ҷомӣ суханҳошро бо мисраҳои зер таҳвият бахшидааст:

Паямбар, ки дар аҳди Нӯшервон
Ба рух гашт чашму чароғи ҷаҳон,
Ҳаме гуфт: «Аэ зулм аз он содаам,
Ки дар аҳди Нӯшервон зодаам» [5, с.36].

Хусрави Анӯшервон дар тӯли ҳукмронии наздик 49 солааш як қатор ислоҳотро татбиқ кардааст, ки онҳо боиси то сатҳи пуриқтидортарин давлати ҳамон давр табдил ёфтани императории Сосониён оварда расониданд. Яке аз тадбирҳои корсози ин подшоҳи дурандешу раиятпарвар амалӣ намудани низоми андозситонӣ ба шумор меравад. Аслан лоиҳаи гузаронидани ин ислоҳот дар замони Қубод мураттаб гардида, Анӯшервон онро дар ҳаёт татбиқ намуда будааст [2, с.532-533, 575-577].

Муаррихин бар онанд, ки то ин дам русуми андозбандӣ ва андозситонии Сосониён то андозае мардумро бо душвориҳои зиёд рӯ ба рӯ менамуд ва чорачуии саривақтии Анӯшервон раиятро аз ин душвориҳо раҳонид.

Бинобар навиштаҳои Абӯалии Балъамӣ ислоҳоти иқтисодии Анӯшервони Одил ва русуми андозситоние, ки ӯ ҷорӣ намуд ончунон боадолатона ва барои мардум созгор буд, ки халифае чун Умар ал-Форуқ низ онро пазируфт: «Чун Умар замини Ироқ бикушод ва халқ мусалмон шуданд, ҳеҷ расм наёфт аз адл некӯтар аз хироҷу масоҳат, ҳам бар ин расм даст боздошт ва ин расм ҳанӯз дар Ироқ аст» [2, с.576-577].

Порчаи овардашуда шаҳодат бар он аст, ки халифаҳои араб барои бомуваффақона идора кардани сарзамини фарохи хеш унсурҳои мухталифи давлатдории пешиниён, хоссатан Сосониёнро корбаст намуда будаанд. Муҳаммад Ғазолӣ низ дар чанд ҷои «Насиҳат-ул-мулук» аз ин бобат мисолҳо овардааст. Чунончӣ ӯ нигоштааст, ки рӯзе Маъмун,- чаҳор танро вилоят дод: якеро маншури Хуросон дод ва се ҳазор динор хилъат дод, ва якеро вилояти иср доду се ҳазор динор хилъат ва якеро вилояти Хузистон дод ва се ҳазор хилъат дод, ва чаҳорумро ҳамчунин вилояти Арман дод. Пас мӯбадонро бихонд ва гуфт: « Ё деҳқон, бад-он вақт ки подшоҳони шумо ба вилояти Аҷам подшоҳӣ карданд, ҳеҷ касро ин хилъат додандӣ, ки шунидаам, ки хилъаташон ҳаргиз аз чаҳор дирам бар нагузаштӣ».

Мӯбадон гуфт: «Зиндагонии амирул-ул-мӯъмини дароз бод, эшонро се чиз буд, ки шуморо нест: яке он ки аз мардумон чиз ба андоза сутудандӣ ва ба андоза додандӣ, дигар он ки аз он ҷо сутудандӣ, ки шоистӣ ва бад-он ҷо додандӣ, ки боистӣ. Сеи дигар он ки ҷуз аз гунаҳкорон касеро бим набудӣ» [3, с.68-69].

Аз ин порча хулоса метавон кард, ки дар баробари адолатпешагӣ, дигар сифати подшоҳони Аҷам дурӣ ҷустан аз ҷавру ситами мардум ба шумор мерафтааст. Ғазолӣ ба ин нукта бо овардани якчанд мисол аз насиҳати вазирону ҳакимон ба подшоҳон ишора намудааст, ки дар яке аз онҳо чунин омадааст: «Юнони дастур Нӯшервонро гуфт: «Ҳамдостон мабош бо зулм, ки вилоят вайрон шаваду раъият дарвеш гардад, ки ту он гоҳ подшоҳи дарвешон бошиву солори вайронӣ ва дар ҷаҳон бадном шавӣ» [3, с.51].

Аммо, дар ҳама давру замон баъзе аз амалдорони подшоҳ аз мақоми хеш сӯистифода карда, нисбати мардум ситамро раво медиданд. Маъмултарин беадолатии амалдорон аз меъёр зиёд ҷамъоварии андоз ба шумор мерафт, ки ин ҳолат низ аз мадди назари Хусрави Анӯшервон дур намонда будааст: «Чунин гӯянд, ки омиле аз они Нӯшервон се бор ҳазор-ҳазор дирам афзун аз аз хироҷ ба Нӯшервон фиристод. Бифармуд, то зиёдат аз он ба худовндони дирам боз доданд ва омилро бар дор фармуд кардан» [3, с.68].

Дигар аз унсури давлатдорӣ, ки Ғазолӣ подшоҳонро барои ба эътибор додан даъват мекунад, вазорат ва шахсияту сифатҳои кордонии вазир мебошд. Боби дуюми «Насиҳат-ул-мулук» ба ҳамин бахшида шуда, дар он аз рӯзгори вазирони Сосониён ва гуфторҳои подшоҳони сосонӣ оид ба вазорату манфиати вазири некӯ оварда шудаанд.

Масалан, Ғазолӣ навиштааст, ки «Баҳроми Гӯрро пурсиданд, ки подшоҳро чанд чиз бояд, то подшоҳии ӯ тамом бувад ва беғам зияд? Гуфт: «Шаш чиз: аввал дастури нек, ки розбар вай гушояду рой бо вай занад...» [3, с.87].

Мавсуф аз забони Хусрави Арӯшервон ду мисол овардааст, ки дидгоҳи ин подшоҳи одили сосониёнро ба масъалаи муҳокимашаванда бозгӯ мекунад.

Чунончӣ, Ғазолӣ навиштааст, ки : «Нӯшервон писари хешро гуфт, ки он дастурро некӯ дор, ки чун туро дар ношоистӣ бинад, бо ту ҳамдостон набошад» [3, с.86].

Ва Нӯшервон гуфт, - овардааст Ғазолӣ дар ҷои дигар, - бадтарин дастур он бошад, ки подшоҳро бар ҳарб кардан тез кунад, ҷое, ки бе ҳарб кор некӯ шавад азон ки дар корҳо хоста ҳазина шавад ва андар ҳарб ва ҷону тан хоста. [3, с.88].

Фароҳтарин мисолҳо роҷеъ ба масъалаи вазорат ва шахсияту сифатҳои вазир аз забони Ардашери Бобакон баён гардидаанд.

Ардашери Бобаконро, - навиштааст Ғазолӣ, - пурсиданд, ки кадом ёр шоистатар мар подшоҳро? Гуфт: «Дастури неку хирадманд ва меҳрубону амин, ки бо вай рой занаду роз гӯяд, ки дастури нек баромадани хеш аз баромадани подшоҳ бинад» [3, с.85].

Бинобар гуфти Ардашери Бобакон вазири боамонат кафолати солимии мулк будааст: «Ардашер гӯяд: «Сабзавор аст ҳар подшоҳеро, ки чаҳор чиз талаб кунад ва чун ёфт, нигоҳ дорад; яке вазири боамонат, дигар дабири бодониш, саввум ҳоҷиби бошафқат, чаҳорум надими бонасиҳат, ки чун вазир боамонат бувад, далел бувад бар саломатии мулк ва чун дабир доно бувад, далел бар хирадi малик бувад, ва чун ҳоҷиб бошафқат бувад, далел бар ҳишмати подшоҳ ва хушнудии раъият бувад ва чун надим бонасиҳат бувад, далел бар салоҳи корҳо бувад» [3, с.87].

Суханҳои зерини Ардашери Бобакон бошанд, на танҳо шахсияту сифатҳои вазир оқилу доноро баён месозанд, балки ба подшоҳони минбаъда тарзи дуруст муносибат карданро бо чунин вазирон меомӯзанд: «Ардашери Бобакон гуфт, ки дастур оҳиста-оҳиста бояд ва некусухану далер ва фарохдилу некӯрӯй ва шармгину хомӯш. Он ҷо. Ки хомӯшӣ бояд ва гӯё он ҷо, ки гуфтор бояд. Бо ин ҳама покдин бояд, то аз ҳама ношоистӣ хештан дур кунад ва ботаҷрибатбояд, то корҳо бар подшох осон шавад ва бедор бояд, то фарҷоми кор бинаду аз гардиши замона битарсаду аз чашми замона хештан нигоҳ дорад. Ва ҳар подшоҳе, ки ӯро дастур меҳрубон бувад, он дастурро душман бисёртар бувад аз дӯст. Ва подшоҳ бояд, ки бар дастур сухани бадгӯён нашнавад, то дӯст рашк бараду душман ғам хӯрад.

Дастур носеҳ бувад, то агар подшоҳро хӯи носутуда бинад, мар ӯро ба хӯи неӯ боз оварад бе дурушти, ки агар подшоҳ худкома бувад, чун сухан на бар муроди ӯ гӯи бадтар кунад...

Ва агар подшоҳ вақте дурушти, вазирро набояд, ки дар дил гирад, зеро тавоноии подшоҳ забонро гушода кунад, то ҳар чӣ хоҳад, бигӯяд ва ҳар чанд, ки дастур меҳрубон бувад ва ростгӯй ва некӯкирдор, набояд, ки кирдори хеш ба подшоҳ бишмурад ва бар вай миннат ниҳад, ки зиракон гӯянд, ки чун чун ба ҷои касе некӯӣ кунӣ ва боз сарзаниш кунӣ беҳтар аз он бошад, ки сипос ва миннат нихӣ.

Ва бибояд донистан, ки ҳар чӣ дастур ва наздикони подшоҳ кунанд, ба фарри подшоҳ кунанд, пас миннат подшоҳро сазад бар халқ.

Ва бузургтарин табоҳӣ, ки подшоҳро хезад, аз ду чиз хезад: яке аз дастури бад ва дигаре аз нияти бад [3, с.88-89].

Дар баробари ин Ғазолӣ подшоҳонро ҳушдорӣ медиҳад, ки на ҳамаи маслиҳати вазирон қобили қабул аст. Подшоҳ бояд мустақил бошад, фирефтаи ҳариси даромади муфт нашавад ва ба ғайр аз кори идоракунии мулк бо дигар кор машғул нагардад: «Гӯянд вазире буд, аз они Ҳурмузи Шопур. Бад-ӯ нома набишт ва гуфт: «Аз сӯи дарё бозаргонон омаданд ва бо эшон марворид буду ёқуту гавҳарҳои гаронмоя. Ва ман аз эшон ба сад ҳазор динор бихаридам аз баҳри хазинаи ту. Ва акнун фалон бозаргон ба сад ҳазор динор суд мехоҳад. Ҷои рағбат ҳаст маликро чӣ мефармояд?

Ҳурмуз ҷавоб набишт ва гуфт: «Сад ҳазор динор ва сад чандони дигар ба чашми мо хатар надорад, ки моро бад-он рағбат бояд кардан ва ҳаргиз дидӣ, ки мо ба сад чандон рағбат кардем ва чун мо бозаргонӣ кунем, подшоҳӣ кӣ кунад? Эй нодон, нигар низ чунин корҳо накунӣ ва аз молу хостаи ман дираме ё донге бо суди бозаргонӣ наомезӣ, ки он некномӣ ва некҷӯии маликро бибараду бадномӣ бошад пас аз марг» [3, с.97].

Гӯянд, ки андар васиятнома Шопур ибни Ардашер писарро гуфта буд, ки ... то андар бозаргонӣ ба ҳеҷ гуна рағбат накунӣ, ки он дунҳимматӣ бошад» [3, с.96].

Дар радифи вазири шоиста зери даст доштани сафирони вафодор муҳим буда, онҳо барои низ барои ободию пойдории мулк ва хоссатан барподории муносибатҳои нек бо дигар давлатҳо, ва таъмини бехатарии кишвари худ нақши доштаанд. Бинобар гуфти Муҳаммад Ғазолӣ подшоҳони сосонӣ ин масъаларо хуб дарк карда, ба ин вазифа танҳо шахсони шоиста ва корозмудро таъин менамудаанд: «Ардашер гуфт: «Чанд хунҳо, ки бирехтаанд ва чанд лашкарҳо, ки ҳазимат кардаанд, ва чанд аҳли ҳарам, ки пардаи эшон даридаанд ва чанд хоста, ки ғорат кардаанд ва чанд савганд, ки он ба дурӯғ кардаанд ба хиёнатҳои расулону ношоистагии эшон».

Ва мулуки Аҷам ин ҳолро нигоҳ доштаанд, то мардумро наёзмудандӣ, ӯро ба расулӣ нафиристодандӣ.

Гӯянд, ки чун мулуки Аҷам касеро ба расулӣ фиристодандӣ ба мулуки дигар, ҷосусе бо вай бифиростандӣ, то бишнудиву ҳар чӣ он расул гуфта будиву шунида, ҳама бинавиштӣ. Чун расул боз омадӣ, сухани ӯро набишта, муқобил карандӣ. Агар рост омадӣ, донистандӣ, ки шоиста аст ва баъд аз он ӯро ба расулӣ ба наздики душманон фиристодандӣ [3, с.80-81].

Муҳаммади Ғазолӣ ба дигар унсури давлатдорӣ, ки воқифии ҳаматарафаи подшоҳ аз гуфтору кирдори дарбориён ва омилони маҳалҳо ба шумор меравад эътибор дода, дар ин масъала Ардашери Бобакони Сосониро мисол овардааст: « Гӯянд, ки Ардашер чунон бедор буд андар корҳо, ки чун

надимони вай биомадандӣ бомдодон, бигуфтӣ , ки дӯш ту фалон чиз хӯрдӣ ва бо фалон зану бо фалон канизак хуфтаӣ, ва ҳар чкарда будандӣ, ҳама боз гуфтӣ, то мардумон пиндоштанд, ки ӯро аз осмон фаришта меояду огоҳӣ медиҳад…» [3, с.77-78].

Дар ҳама давру замон ашрофзодагон ва рӯҳониёни баландмартаба яке аз пояҳои тоҷу тахт ба шумор мерафтанд. Бинобар ин подшоҳон доимо ба онҳо бахшиш менамуданд ва кӯшиш ба харҷ медоданд, ки бесабаб эшонро мӯҷиби муҷозот қарор надиҳанд. Бисёр мешуд, ки подшоҳ хатогиҳои кӯчаки аҳлу аёли худро мебахшид ва бо ин кораш мавқеашро мустаҳкамтар месохт ва симои подшоҳи саховатпеша ва бахшандаро соҳиб мешуд.

Марде аз надимони Нӯшервон, - мехонем дар «Насиҳат-ул-мулук», - дар маҷлис ҷоми заррини мурассаъ ба ҷавоҳир бидуздид. Ва Нӯшервон бидид, шаробдор талаб кард, наёфт. Овоз дод, ки ё аҳли маҷлис, ҷоме заррини ба гавҳар ороста гум шуд, як тан аз ин ҷо берун маравед, то боз диҳед. Нӯшервон ӯро гуфт: «Раҳо кун, то бираванд, ки он ки ҷом дуздид. Боз надиҳад ва он, ки бидид, ғаммозӣ накунад» [3, с.100].

Порчаи мазкур баёнгари баландҳимматии Хусрави Анӯшервон низ шуда метавонад, ки ин сифатро Ғазолӣ яке аз муҳимтарин хислатҳои подшоҳ медонад.

Анъанаи шундани арзу шикояти мардум ва доварӣ намудан қариб ба ҳамаи подшоҳони хонадонҳои ориёнажод, аз ҷумла Сосониён низ хос будааст. Бинобар гуфти Ғазолӣ онҳо одатан дар рӯзхои Наврӯз ва Меҳргон бо мардум вохӯрда барои ҳалли мушкилоти онҳо ва барпо намудани адолати ичтимоӣ мекӯшидаанд [3, с.82-83].

Дигар аз унсури давлатдории Сосониён доир намудани маҷлисҳои илмию адабӣ будааст, ки дар онҳо аҳли фазл ширкат менамуданд ва барои беҳтар намудани русуми давлатдорӣ ба подшоҳон маслиҳатҳои муфид медоданд. Доираи ин маҳфилҳо чунон фарох будаст, ки минбаъд дар хусуси онҳо ривоятҳои мухталифи пандомез ба миён омадаанд. Ин гуна мисолҳо дар осори таърихию адабии аҷдодамон ниҳоят зиёданд.

Нӯшервонро, - овардааст Ғазолӣ дар «Насиҳат-ул-мулук», - боғе буд, ки онро боғи «Ҳазорком» хондандӣ. Вақте қайсари Рум, фағфури Чин ва малики Ҳиндустон гирд омада буданду дар он боғ нишаста, ки Нӯшервон эшонро меҳмонӣ карда буд, ҳаряке аз эшон суханеву ҳикмате гуфтанд. Қайсар гуфт: «Ҳеҷ чиз нест беҳтар аз некӯномӣ бал-ин ҷаҳон, то ҳама аз ӯ ёд кунанд, ки чаро мо аз эшон набошем». Нӯшервон гуфт: «Биё, то мо некӣ кунему некӣ андешем». Қайсар гуфт: «Чун некӣ андешиву некӣ кунӣ, некӣ ёбиву комкор бошӣ».

Фағфур гуфт: «Нахуст некӣ андеша кун ва онгоҳ бикун, то сутуда бош». Малики Ҳинд гуфт: «Худой аз мо дур дорад андешае, ки агар ошкор шавад, шарм дорему агар бигӯем нанг дорем ва агар бикунем, пушаймонӣ хурем». Қайсар Нӯшервонро гуфт: «Ту кадом чиз дӯсттар дорӣ?». Гуфт: «Ман он дӯсттар дорам, ки бегуноҳ бошам, то бебим бошам».

Пас он подшоҳон, ки сухани эшон чунин бошад, - ҷамъбаст намудааст гуфтаҳояшро Ғаззолӣ, - бинигар то адлу сирати эшон ба раият чигуна бувад [3, с.52-53].

Ҳамин тариқ баррасии кӯтоҳи маълумоти дар «Насиҳат-ул-мулук» оид ба русуми давлатдории Сосониён маҳфузбуда имконият медиҳанд гӯем, ки:

1. Баъзе мисолҳо аз рӯзгор ва кору бори шоҳаншоҳон ва вазирони сосонӣ нодир буда, дар дигар сарчашмаҳо дучор намеоянд.

2. Муҳаммад Ғазолӣ новобаста аз мансубияташон ба дини зардуштӣ ба русуми давлатдории Сосониён баҳои баланд додааст ва баъзе аз русуми онро ҳамчун намуна ба подшоҳони мусалмон тавсия кардааст.

3. Мутассифона муаллиф манбаҳое маълумоташро оид ба масъалаи баррасигардида баён накардааст. Шояд ӯ баъзе аз маълумотҳоро аз таърихномаи машҳури Муҳаммад Ҷарири Табарӣ ва ё «Таърихи Табари»-и Абӯалии Балъамӣ гирифта бошад. Зеро, чандин аз ҳикояҳои аз рӯщгори Сосонин оавардашуда, дар ҳамин манбаҳо дучор меоянд.

АДАБИЁТ

1. Абӯалӣ Муҳаммад ибни Муҳаммади Балъамӣ. Таърихи Табарӣ.- Ҷ.1 // Таҳияи матн М.Умаров, Ф.Бобоев, Д.Қаноатов.-Теҳрон: Замон, 2001.

2. Абӯрайҳон Берунӣ. Осор-ул-боқия // Ба чоп тайёркунандагон А. Девонақулов, М. Исо, О. Ҳамид, М. Бақо. – Душанбе: Ирфон, 1990.

3. Муҳаммад Ғазолӣ. Насиҳат-ул-мулук // Таҳия ва тавзеҳи Н.Назар. – Душанбе: Ирфон, 1993.

4. Низомулмулк. Сиёсатнома // Ба чоп тайёркунанда А. Девонақулов. -Душанбе: Адиб, 1989.
5. Абдураҳмони Ҷомӣ. Баҳористон // Таҳиягари матн, муаллифи сарсухану тавзеҳот ва шореҳи луғот А. Афсаҳзод. – Душанбе: «Маориф ва фарҳанг», 2008.

ОТРАЖЕНИЕ ТРАДИЦИИ ГОСУДАРСТВЕННОСТИ САСАНИДОВ В «НАСИХАТ-УЛ-МУЛУК» МУХАММАДА ГАЗОЛИ

«Насихат-ул-мулук» («Наставление правителям») Мухаммада Газали содержит уникальные сведения о морали, политике, основам государтства и права и сообщает об истории и традиции государственности предков таджикского народа. В ней отражены взгляды автора об справедливом и мудром правлении, морали правителей, качествах министров и других чиновников государства.

Автор статьи на основе сведений названного трактата анализирует сообщения Мухаммада Газоли о некоторых традициях государственного управления сасанидской династии, в том числе справедливом правлении, щедрости, осведомленности о состоянии дел в государстве и дворцовых делах, справедливом налогооблажении, заступничестве, проведении научныхсборищ, качествах министра, посла, хаджиба и других госдураственных чиновников и доказывает, что некоторые из перечисленных сведений Мухаммада Газоли являсь уникальными не встречаются в других источникахи автор тракта высоко оценивает традиции государственности Сасанидов.

Ключевые слова: *Мухаммад Газоли, «Насихат-ул-мулук», Сасаниды, Анушервон Справедливый, традиции государственности, падишах, везирь*

REFLECTION OF THE TRADITION OF SASANID STATEHOOD IN «NASIHAT-UL-MULUK» OF MUHAMMAD GHAZOLI

«Nasihat-ul-Muluk» (Instruction to the rules) Muhammad Ghazoli contains unique information about morals, politics, the basics of state and law and tells about the history and traditions of statehood of the ancestors of the Tajik people. It reflects the authors just and wise rule, the morals of the rulers, the qualities of ministers and other officials of the state.

The author of the article based on the information mentioned treatise analyzes the messages Muhammad Ghazoli about some of the traditions of state control of the Sassanid dynasty, including the fair bounty, awareness about the state of affairs in the state and palace affairs, fair taxation, intercession, scientific gatherings, the qualities of the minister, ambassador, hajib and other government officiary, and proves that some of these information Muhammad Ghazoli as a unique not found in other sources and the author tract appreciates the traditions of statehood of the Sassanids.

Keywords: *Muhammad Ghazali, «Nasihat-ul-Muluk», Sassanids, Anushervon Fair, traditions of statehood, padishah, the vizier.*

Сведения об авторе:

Бурхонов Саидориф Саидмухамадович *– соискатель кафедры «Отечественной истории» Худжандского государственного университета имени академика Б.Гафурова, E-mail:burhonovsaidorif@mail.ru Тел: (+992) 927765442*

About the author:

Burkhonov Saidorif Saidmukhamadovich *- applicant of the department «Patriotic history» of the Khujand State University named after academician B. Gafurov, E-mail: burhonovsaidorif@mail.ru (+992) 927765442*

ҲАМКОРИҲОИ ТОҶИКИСТОН БО КИШВАРҲОИ ОСИЁИ ҶАНУБУ ШАРҚӢ ДАР СОҲАИ ИЛМУ МАОРИФ (ДАР МИСОЛИ ДАВЛАТҲОИ ИНДОНЕЗИЯ, МАЛАЙЗИЯ ВА СИНГАПУР)

Соҳиби Б.

Институти омӯзиши масъалаҳои давлатҳои Осиё ва Аврупо

Бояд қайд, ки илм ва маориф аз соҳаи муҳимтарини ҳар як давлат ба ҳисоб меравад ва тавассути он соҳаҳои дигар низ рушду нумӯъ меёбанд. Ҳамчунин таҳқиқу таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки соҳаи маориф ва илми кишварҳои Осиёи Ҷанубу Шарқӣ, аз он ҷумла Индонезия, Малайзия ва Сингапур дар баробари доштани усулҳои навтарин ва сифати баланд бо кишварҳои хориҷӣ ҳамкориҳои мухталифро ба роҳ мондааст. Аз байни ин се давлати муттараққии Шарқ Сингапур дар ҷойи аввал меистад, зеро он дар соҳаи мазкур бо 146 кишвари ҷаҳон махсусан абарқудратони ҷаҳон Аврупо ва Амрико лоиҳаҳои гуногуни илмӣ-амалӣ ва таълимиро ба роҳ мондааст [1, с.104].

Ҳамкориҳои илмӣ-фарҳангӣ ва соҳаи маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон бо Индонезия, Малайзия ва Сингапур дар шароити кунунӣ дар ҳолати рушд қарор дорад, ки ин ҳама аз муносибат ва равобити хуби ҳамаҷониба далолат мекунад.

Ҷумҳурии Тоҷикистон дар татбиқи ҳадафҳои созандаи сиёсати хориҷии худ ҳамчунин кӯшиш ба харҷ медиҳад, ки дар ҳалли мушкилот ва ихтилофу низоъҳо дар минтақаҳои Осиё бар асоси Ойинномаи Созмони Милали Муттаҳид (СММ), меъёрҳои пазируфташудаи муносибатҳои байнидавлатӣ ва ҳуқуқи байналмилалӣ саҳмгузор бошад. Таҳкиму тавсеаи ҳамкориҳои гуногунҷанба бо кишварҳои Осиёи Ҷанубу Шарқӣ, ба вижа Индонезия, Малайзия ва Сингапур дар феҳристи авлавиятҳои сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон қарор дорад.

Бояд ёдовар шуд, ки дар даврони Истиқлолият дар партави сиёсати таърихии Тоҷикистон муносибатҳои ин кишварҳо дар сатҳи олӣ қарор дошт, ки вохӯриҳо аз ҳарду тараф сурат мегирифт [14, с.1]. Аз соли 1993 Созишномаи ҳамкориҳои фарҳангӣ ва илмӣ байни ҳукумати кишварҳои Осиёи Ҷанубу Шарқӣ, ба вижа Индонезия, Малайзия ва Сингапур ва Ҷумҳурии Тоҷикистон ба имзо расида буд, ки то имрӯз миёни ин ду кишвари бо ҳам дӯст равоби илмию фарҳангӣ боқӣ мондааст.

Барои мустаҳкам кардани дастгирӣ дар соҳаҳои маориф ва илм соли 1998 байни кишварҳои Осиёи Ҷанубу Шарқӣ ва Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон се ёддошти ҳусни тафоҳум баста шуд. Дар баробари ин худи ҳамон сол шартнома оид ба пешбурди тиҷорати дуҷониба бо пешниҳоди 50 миллион доллар имзо карда шуд ва Индонезияву Малайзия кӯмаки худро ба Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 39 миллион ба 75 миллион доллар расонданд. Ҳукумати Ҷумҳурии Индонезия ва Малайзия барои лоиҳаҳои татбиқшавандаи таҳсил дар давлати худ ва дар пешистода кӯмакҳои иловагӣ расонданд.

Дар соли 2014 муносибатҳо дар соҳаи илму фарҳанг ва маориф байни Тоҷикистон ва Чумҳуриҳои Осиёи Ҷанубӣ Шарқӣ аз 80 миллион ба 135 миллион доллар расонданд. Ҳукумати Ҷумҳурии Индонезияву Малайзия ва Ҷумҳурии Тоҷикистон аз сари нав барқарор шуд, ки ин нахустин шартномаи дуҷонибаи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз давраи нахустини соҳибистиқлолият, яъне солҳои 90-ум буд.

То моҳи майи соли 2011, кӯмаки Ҷумҳурии Индонезия нисбат ба Сингапур ва Малайзия ба миқдори 2 миллион доллари ИМА афзоиш ёфт ва Ҳукумати Индонезия таъминкунандаи калонтарини ҷаҳон дар баробари мамолики Аврупо ба ҳисоб рафт.

Бояд гуфт, ки кишварҳои Сингапур ва Малайзия низ аз доираи ҳамкорӣ бо Ҷумҳурии Тоҷикистон беканор нестанд. Дар ин радиф моҳи июли соли равон Санади ҳамкорӣ - Ёддошти тафоҳум оид ба ифтитоҳи Намояндагии Донишкадаи рушди менеҷменти Сингапур (Management development Institute of Singapore – MDIS) дар Душанбе ба имзо расид. Ифтитоҳи филиали Донишкадаи мазкур дар пойтахт тибқи дастури Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ва Раиси шаҳри Душанбе муҳтарам Рустами Эмомалӣ роҳандозӣ мегардад.

Лозими зикр аст, ки дар марҳилаи аввал дар филиали Донишкада таълим аз рӯи се ихтисос - мудирияти саноат (менеҷменти индустриалӣ), туризм ва меҳмондорӣ, технология ва амнияти иттилоотӣ (ҳифз аз ҳуҷуми кибернетикӣ дар самти идоракунии давлатӣ, низоми бонкӣ), ки бевосита аз ҳадафҳои стратегии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва самтҳои афзалиятноки он бармеояд, ба роҳ монда мешавад.

Донишкадаи мазкур (Management development Institute of Singapore – MDIS) соли 1956 таъсис ёфта, тӯли беш аз 60 соли фаъолият намояндагиҳои худро дар аксар давлатҳои ҷаҳон таъсис додааст ва яке аз аввалин муассисаҳои олии кишвар маҳсуб меёбад[5].

Шарикони Донишкадаи рушди менеҷменти Сингапур (Management development Institute of Singapore – MDIS) муассисаҳои олии таълимии кишварҳои пешрафтаи ҷаҳон, ба амсоли мамолики Ғарб буда, хатмкунандагони он бо дипломи дараҷаи байналмилалӣ, ки аз ҷониби шӯроҳои илмии мактабҳои олии сатҳи ҷаҳонӣ эътироф гардидааст, сарфароз гардонида мешаванд.

Ҳамчунин Донишкадаи рушди менеҷменти Сингапур имрӯзҳо дар Ӯзбекистон, Ҳиндустон, Малайзия, Чин ва ғайра карпусҳои таълимии худро бунёд намуда, тасмим гирифтааст, ки барои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар риштаҳои менеҷменти саноатӣ, сайёҳӣ, меҳмондорӣ ва технологияи иттилоотӣ кадрҳои баландихтисоси ҷавобгӯи талаботи замони муосирро омода намояд.

Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҳамкориҳо ва бастани Созишномаву мемурандумҳо барои амалӣ намудани муносибатҳои тарафайн саҳми арзандаи худро гузоштаанд. Дар заминаи мазкур бузургтарин ва бонуфузтарин муассисаи илмии ҷумҳурӣ, яъне Донишгоҳи миллии Тоҷикистон бо Донишгоҳи Партаминаи Индонезия соли ҷорӣ муносибати хуби илмӣ ва таълимиро ба роҳ монд. Рӯйдоди мазкур дар ҳузури ректори Донишгоҳи Партаминаи Индонезия доктор Буди Суджипто ба амал омад. Ӯ ҳадафи ташрифи худро ба донишгоҳ ба роҳ мондани ҳамкориҳои илмӣ-таҳқиқотӣ ва таълимӣ арзёбӣ намуда, роҷеъ ба фаъолияти Донишгоҳи Партаминаи Индонезия суханронӣ намуд. Мавсуф зикр кард, ки Донишгоҳи Партамина муассисаи муосир ва навтарини Индонезия ба ҳисоб рафта, муддати 4 сол фаъолият мекунад. Он аз 8 факултет, аз он ҷумла факултетҳои физика, математика ва муҳандисӣ иборат мебошад. Донишгоҳи мазкур дар айни замон ба сӣ муассисаҳои олии давлатҳои хориҷӣ ҳамкорӣ дорад [3, с.1]..

Дар охир ҷонибҳо таъкид карданд, ки ин мулоқот барои ҳамкориҳои минбаъда дар соҳаҳои гуногун такони ҷиддӣ хоҳад бахшид. Мулоқот бо супоридани туҳфаҳои хотиравӣ ва ба имзо расонидани «Ёддошт»-и тафоҳум ба анҷом расид.

Санади муҳимтарин вобаста ба ҳамкорӣ бо кишварҳои Осиёи Ҷанубу Шарқӣ сафари президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон моҳи июли соли 2016 маҳсуб ёфта, байни Тоҷикистон ва Индонезия Меморандуми ҳусни тафоҳум оид ба бекор кардани раводид барои соҳибони шиносномаҳои дипломатӣ ва хизматӣ, инчунин ёддошти тафоҳум барои бозомӯзии кадрҳои дипломатӣ ба имзо расид, ки то имрӯз ин созишнома амал мекунад. Пас аз сафари кории Президенти кишвар, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон барои пешбурди тиҷорати дуҷониба байни Индонезия ва Ҷумҳурии Тоҷикистон ва соҳаи дигаре чун бонкдорӣ, фарҳанг ва илму таълим ба маблағи 50 миллион доллар ба имзо расида буд. Дар давоми ҳамкорӣ Ҷумҳурии Индонезия бастаи кӯмакҳои худро ба Ҷумҳурии Тоҷикистон идома медод [12, с.1].

Гуфтан месазад, ки ҳар сеи ин кишварҳои Осиёи Ҷанубу Шарқӣ – Индонезия, Малайзия ва Сингапур бо Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити ҷаҳонишавӣ шарт ва зарур буда, кафолати бартараф гардидани камбудиҳо мебошад ва он заминаи рушди меҳвари онро фароҳам меоварад. Ҳангоми ба вуқӯъ пайвастани ҳар гуна робитаҳо камбудиҳо низ ҷой доранд, ки онҳо дар навбати худ бартариҳо ва авлавиятҳои хоси худро дорад. Бинобар ин мо кӯшиш ба харҷ додем, ки ин равандҳоро мавриди омӯзиш қарор дода, камбудиҳоро бартараф созем ва аз ҳама имкониятҳои мавҷуда ба пуррагӣ истифода кунем [13, с.86].

Кишварҳои Осиёи Ҷанубу Шарқӣ – Индонезия, Сингапур ва Малайзия, ки дар байни кишварҳои ҷаҳон ҳамчун «бабрҳои осиёӣ» шинохта шудаанд, кишварҳои пуриқтидор маҳсуб меёбанд, ки бо иқтисодиёти худ дар ҷаҳон ҷойҳои намоёнро ишғол менамояд. Густариши рушди иқтисодии баланд дар ин кишвар роҳи онро ба бозори ҷаҳонӣ кушод, ки тақрибан бо тамоми ҷаҳон додугирифтҳои иқтисодиву тиҷоратӣ ва ҳатто илмиву таълимӣ дорад. Робитаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон бо ин кишвари қудратманд аз аҳамияти вижа бархӯрдор аст. Ҳарчанд додугирифти кишвари мо бо кишварҳои мазкур нисбатан кам аст, вале имкониятҳои фаровон, ба мисли соҳаҳои илм ва таълим мавҷуд ҳастанд, ки метавонанд онро ба сатҳи баланд расонад. То ҳол равобити ин ду кишвар дар кадом сатҳ буд? Дурнамои муносибатҳо ва афзалиятҳои онҳо чӣ гуна аст? Чӣ роҳҳоеро метавонад шароити истифодаи ҳама имкониятҳои мавҷударо фароҳам оварад ва боиси густариши босуръати ҳамкориҳо шавад? Ҳадафи мо маҳз таҳлилу таҳқиқ ҳамин матлабҳо аст.

Барои посух додан ба саволҳои мазкур онҳоро бояд дар доираи лоиҳаҳои илмӣ ва таълимӣ, ки аз ҷониби кишварҳои Осиёи Ҷанубу Шарқӣ пешниҳод мешаванд, баррасӣ менамоем.

Кӯмакҳои расмӣ барои рушди соҳаи илм ва таълим

Кӯмакҳои расмӣ барои рушд ин грантҳо ва қарзҳои имтиёзнок дар соҳаи илм ва маориф буда, аз ҷониби мақомоти расмии кишварҳои тараққикарда ба кишварҳои рӯ ба тараққӣ, бо мақсади мусоидат барои рушд ва некӯаҳволии халқ дода мешаванд. Кишварҳои Осиёи Ҷанубу Шарқӣ дар миёни 15 кишвари асосие дохил мешавад, ки чунин кӯмакҳоро пайваста ба кишварҳои рӯ ба тараққӣ мерасонад.

Дар доираи кӯмакҳои расмӣ барои рушди соҳаҳои мухталиф, ба хусус соҳаи илм ва таълим, ҳамасола маблағҳои муайянеро барои Тоҷикистон ҷудо намуда, лоиҳаҳои алоҳидаро маблағгузорӣ менамояд. Лоиҳаҳои асосие, ки кишварҳои Осиёи Ҷанубу Шарқӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон амалӣ намудааст, бозомӯзиҳои донишҷӯён, мутахассисони ҷавони соҳаҳои гуногуни илм ва таълим

мебошад. Ба ғайр аз ин, дар доираи кишварҳои Осиёи Ҷанубу Шарқӣ, дар маҷмӯъ дар ҳаҷми 41,5 млн. долл. ИМА дар ин муддат лоиҳаи беҳбуди рушдро маблағгузорӣ кардааст.

Ҷумҳурии Тоҷикистон бо кишварҳои Осиёи Ҷанубу Шарқӣ равобити дӯстона ва ҳасана дорад. Тоҷикистон дар минтақаи Осиёи Ҷанубу Шарқӣ сафоратхонаҳо дорад, вале содироту воридот бо кулли кишварҳои минтақаро ба роҳ мондааст. Инчунин, сафарҳоии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти кишвар, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Индонезия, Малайзия ва Сингапур ба рушду нумӯи ҳамкориҳои тарафайн, такони ҷиддӣ бахшиданд. Дар айни замон ҳамкориҳои Тоҷикистон бо аксари кишварҳои минтақа дар баробари маркази тиҷоратӣ ҷойгоҳи асосии фарҳангиву илмӣ маҳсуб меёбанд. Ба вижа, равобити илмӣ ва таълимии Тоҷикистону Малайзия дар сатҳи баланд қарор дорад. Ҳамасола садҳо нафар донишҷуёни тоҷик ба донишгоҳҳои бонуфузи Малайзия ба тариқи шартномавӣ ва буҷавӣ дохил мегарданд. Дар оянда Ҳукумати Малайзия низ тасмим гирифтааст, ки донишгоҳҳои Малайзия филиалҳои худро дар Тоҷикистон ифтитоҳ намоянд, зеро ин донишгоҳҳо ба стандартҳои ҷаҳонӣ ҷавобгӯй буда, бар замми ин бо дигар донишгоҳҳои маъруфи Аврупо ҳамкориҳои зич доранд.

Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Малайзия метавонанд ҳамкориҳоро дар дигар самтҳо низ ба роҳ монанд. Яке аз омилҳои рушди кишварҳои дунё имрӯз омӯхтан ва рушди соҳаи сайёҳӣ мебошад. Бо дарназардошти таҷрибаи ғании Малайзия оид ба рушди соҳаи сайёҳӣ, метавон ҳамкориҳоро дар ин самт ба роҳ монд. Баъди хотима ёфтани корҳои сохтмонӣ дар сафорати Тоҷикистон дар Путраҷаяи Индонезия ва ифтитоҳи он, ҳамкориҳо миёни ду кишвари ба ҳам дуст, боз ҳам густурдатар мегарданд.

Дар рафти омӯзиш ва таҳлили мавзӯи мазкур маълум гардид, мувафақиятҳо байни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва кишварҳои Осиёи Ҷанубу Шарқӣ назаррасанд ва пеш аз ҳама дар таваҷҷӯҳи аввалиндараҷа зоҳир намудан ба соҳаи илм ва маориф будааст. Воқеан, пешрафти соҳаи илму маориф омили ҳаматарафаи рушди кишвар мебошад. Дар ин хусус, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар баёни Стратегияи миллии рушди маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2020 таъкид намудаанд: «Дар ҷаҳони муосир кишваре ба дастовардҳои бузург ноил мегардад, ки ба баланд шудани сатҳи маърифат дар ҷомеа таваҷҷӯҳи хоса зоҳир карда, илму техника ва технологияҳои навро ба таври васеъ дар амал ҷорӣ менамояд» [11, с. 1].

Нуктаҳои зикргардидаи Президенти кишвар дар ин муддат ҳаллу фасл гардида, чандин лоиҳаҳои дар соҳаи илм ва маориф ба тавсиб расиданд. Чандин донишҷӯён бо кишварҳои махсуси барои ҷумҳурӣ ҷудо намуда, дар Индонезия, Сингапур ва Малайзия таҳсил намуданд ва дар айни замон 2,3 % онҳо пас аз ба ватан баргаштан дар соҳаҳои мухталифи илму таълиф таҳсил намуда истодаанд.

Ҳамзамон Президенти муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми худ дар назди вакилони халқ аз 22-юми декабри соли 2017 оид ба рушди илму маориф таъкид намуданд: «Ҳамкории оғозшудаи Тоҷикистон бо Малайзия, Индонезия ва Сингапур талоши минбаъдаи сиёсӣ ва иқтисодиро тақозо дорад. Тоҷикистон метавонад сармоя ва технологияи навини давлатҳои пешрафтаи ин минтақаи бузургро ба манфиати рушди босуръати кишвари худ ҷалб намояд» [8, с. 1].

Ҷумҳурии Тоҷикистон дар баробари дорои имкониятҳои хуби энергетикӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ, ва захираҳои бойи табиӣ доштан, дар соҳаи илм ва маориф низ пешсаф аст. Барои дар амал татбиқ намудани имкониятҳои мавҷуда, тадбирҳои зеринро дар оянда амалӣ намудан лозим аст:

1. Шаҳрвандони тоҷик, ба хусус ҷавонон дар таҳсил намудан дар курсҳои бозомӯзӣ ва дараҷаҳои дигари илмиву таълимии олӣ ва касбӣ фаъол бошанд ва аз баски таҳсил ба забони англисӣ аст, бояд забони англисиро ба куллӣ аз худ намоянд.

2. Масъалаҳои иҷтимоӣ ва илму маориф дар кишварҳои Осиёи Ҷанубу Шарқӣ дар мадди аввал истода, довталаб дар соҳаи илм ва маориф сол то сол зиёд шуда истодааст.

3. Ҳарчӣ бештар ҳамкориҳои илмӣ, иқтисодӣ ва сиёсии худро бо кишварҳои Осиёи Ҷанубу Шарқӣ тақвият бахшида, ҷалби сармояи хориҷӣ дар соҳаҳои илм, маориф ва инчунин энергетика, коркарди ашёи хом, сарватҳои зеризаминӣ ва ҷалби мутахассисони баландихтисос ба соҳаҳои низоми бонкӣ ва низоми маорифро ба роҳ монем.

2. Имрӯзҳо таваҷҷуҳи давлату ҳукумат ба соҳаи маориф ва илм назаррас мебошад, аммо мебояд боз ҳам мақсадноку самарбахш бошад.

3. Ҷалби ҷавонони болаёқат дар соҳаҳои илм, технологияи инноватсионӣ ва ғ. ва тарғиб намудани қабули барнома ё стратегияи мукаммали рушди технологӣ.

АДАБИЁТ

1. 25 қадам дар паҳнои олам / ҳайати таҳририя: Н. Зоҳидӣ, В. Ниятбеков, А. Камолов. Душанбе: Ирфон, 2011. - 129 с.
2. Ахмедов А. Социальная доктрина ислама. М., 1982. - 321 с.
3. Вазорати корҳои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Бахши муносибатҳои дуҷониба дар интернети Вазорат. mfa.tj. [7]
4. Зарипов И. А. «Малайзия-Флагман Исламских Финансов». Статья. Вестник финансового университета. №4, 2016.
5. Зарифӣ Ҳ. Сиёсати хориҷии Тоҷикистон-дар масири истиқлолият, ҳайати таҳририя: Н. Зоҳидов, Д. Назриев. Душанбе: Ирфон, 2011. - 178 с.
6. Зокиров Г. Донишномаи сиёсӣ. - Душанбе. 2007. - 116 с.
7. Малайзия. Маҷмӯаи мақолаҳои конфронси илмӣ-назариявии ҷумҳуриявӣ аз 26.10.2017. -Душанбе, 2018. -143 с.
8. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар назди вакилони Маҷлиси Олӣ ва Маҷлиси Миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон. 22.12. 2017.
9. Страны и регионы мира 2003», экономико-политический справочник под ред. А.С. Булатова, М. 2003 г. -624 с.
10. Страны мира от А до Я. Новый информационный справочник. Составитель
11. Стратегияи миллии рушди маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2020. Ҳуҷҷат аз 30.06.2012, № 334; http://www.adlia.tj/.
12. Таджикистан: десять лет независимости, национального единства и созидания (2001, в четырех томах) / Зокиров Г. Душанбе, 2003, - 236 с.
13. Таджикистан: четыре года независимости и самосознания (1995), Таджикистан на пути демократии и цивилизованного общества (1996), - Душанбе, 2000. - 213 с.
14. https: ru.wikipedia.org/wiki/ Малайзия.

СОТРУДНИЧЕСТВО ТАДЖИКИСТАНА СО СТРАНАМИ ЮГО-ВОСТОЧНОЙ АЗИИ В ОБЛАСТИ НАУКИ И ОБРАЗОВАНИЯ (НАПРИМЕР, ИНДОНЕЗИЯ, МАЛАЙЗИЯ ДО СИНГАПУРА)

В данной статье автор анализирует сотрудничество Республики Таджикистан со стран Юго-Восточной Азии, которая включает научные и образовательные связи. Следует отметить, что в период обретения Независимой Республики Таджикистан были созданы иностранные учреждения, в том числе посольства, консульские представительства Республики Таджикистан за рубежом, в частности, со стороны Правительства Юго-Восточной Азии, таких как Индонезия, Сингапур и Малайзия, а также постоянные представительства .

Прежде всего, услуги Президента страны, Основателя мира и национального единства, Лидера нации Эмомали Рахман очень важны для научных и образовательных связей. Внешняя политика Таджикистана известна с его трудами, а также имеет зарубежные страны, с которыми сотрудничает Республика Таджикистан, высокий статус.

Есть постоянные представительства республики.

Ключевые слова: *образование, наука, Республика Таджикистан, Юго-Восточная Азия, система, развитие, обучение, общение, договор*

COOPERATION OF TAJIKISTAN WITH THE COUNTRIES OF SOUTHEAST ASIA IN THE FIELD OF SCIENCE AND EDUCATION (INDONESIA, MALAYSIA TO SINGAPORE)

In this article, the author analyzes the cooperation of the Republic of Tajikistan with the countries of Southeast Asia, which includes scientific and educational ties. It should be noted that during the period of gaining independence, the Republic of Tajikistan established foreign institutions, including embassies, consular missions of the Republic of Tajikistan abroad, particularly in the Southeast Asia, such as Indonesia, Singapore and Malaysia, as well as permanent missions.

First of all, the efforts and services of the President of the country, Founder of the Peace and National Unity, Leader of the Nation Emomali Rahman are very important for the establishment of scientific and educational ties. The foreign policy of Tajikistan is known for its works, and therefore foreign countries with which the Republic of Tajikistan cooperates have a high status. As a result, in the countries with which the Republic of Tajikistan closely cooperates, there are permanent representative offices of the republic.

Keywords: *education, science, Republic of Tajikistan, South-East Asia, system, development, training, communication, contract.*

Сведения об авторе:

Сохиби Бахруло *- Докторант Института изучения проблем стран Азии и Европы Национальнный академии Республики Таджикистан, Тел: (+992) 917 82 02 02, E-mail: sohibbahrulo@gmail.com*

About the author:

Sohibi Bahrulo *- PhD researcher of the Institute of studying of the issues of Asian and European countries of the National Academy of Sciences of Tajikistan, Tel: (+992) 917 82 02 02, E-mail: sohibbahrulo@gmail.com*

ТАРТИБИ ҚАБУЛ ВА НАШРИ МАҚОЛА

Маҷаллаи «Паёми донишгоҳи омӯзгорӣ» тибқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи матбуот ва дигар воситаҳои ахбори омма» интишор мешавад.

Дар маҷалла натиҷаи корҳои илмӣ-тадқиқотии профессорону омӯзгорони Донишгоҳ ва олимони ватаниву хориҷӣ нашр карда мешавад.

Ҳайати таҳририя, ки ба он мутахассисони соҳаҳои мухталифи илм шомил мегарданд, бо фармони ректори Донишгоҳ тасдиқ карда мешавад.

Маҷалла мақолаҳои илмиро тибқи қарори кафедра ва шӯрои олимони факултет қабул менамояд. Мақолаҳое, ки ба суроғаи маҷаллаи «Паёми донишгоҳи омӯзгорӣ» ирсол мешаванд, бояд ба талаботи зерин ҷавобгӯ бошанд:

1. Дар мақолаҳои илмӣ ҳалли масъалаҳо аниқ ва равшан ифода гардад.
2. Ҳаҷми мақола якҷоя бо расм, ҷадвал, диаграмма, графика ва матни аннотатсия аз 10 саҳифаи чопӣ зиёд набошад.
3. Дар ҳар як мақолаи илмӣ тибқи тартиб зикри мафҳумҳои калидӣ ва аннотатсия бо ду забон: русӣ ва англисӣ риоя шавад.
4. Мақолаҳо тибқи барномаи Winword дар дискета ё флешкарт бо шрифти Times New Roman Tj, ҳуруфи 14 қабул карда мешавад. Фосилаи байни сатрҳо 1, ҳошия аз тарафи чап 3 см, аз тарафи рост 1, 5 см, аз боло 2 см, ва аз поён 2 см - ро бояд ташкил намояд, матни мақола аз тарафи рост рақамгузорӣ карда шавад.
5. Дар саҳифаи аввали мақола ному насаб, номи падар ва ва номи ҷойи кори муаллиф дарҷ гардад.
6. Дар мақолаҳои илмӣ истифодаи адабиёт ва тарзи гузоштани иқтибос тибқи қоидаҳои нашрия, дар асоси талаботи амалкунандаи ГОСТ риоя шавад.
7. Дар охири мақола маълумот оид ба ҷойи кор, вазифаю унвони илмӣ, суроғ ва имзои муаллиф ҷой дода шавад. Ба муаллифоне, ки масъули асосии ҳифзи сирри давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошанд, нишон додани маълумотҳои мушаххас зарур намебошад.
8. Ҳайати таҳририя ҳуқуқ дорад, ки мақолаи илмиро ихтисор ва ислоҳ намояд.
9. Дастхати мақолаҳо баргардонида намешавад.

ПОРЯДОК ПРИЁМА И ИЗДАНИЯ СТАТЬИ

«Вестник педагогического университета» издается в соответствии Законом Республики Таджикистан «О печати и других средств массовой информации».

В журнале публикуется основные научные результаты диссертаций на соискание учёной степени кандидата и доктора наук отечественных и зарубежных исследователей.

Редакционная коллегия утверждена по приказу ректора университета.

Статьи принимаются с протоколом кафедр, научного совета факультетов и с отзывами научных руководителей.

Статьи, которые отправляются в адрес университета, должны соответствовать следующим требованиям:

1. Основное содержание издания должно представлять собой оригинальные научные статьи.
2. Представленные статьи совместно с рисунками, диаграммами, графиками, аннотациями должны быть не менее десяти страниц.
3. Каждая научная статья в обязательном порядке принимается с ключевыми словами и с аннотациям на русском и английском языках.
4. Статьи принимаются в формате Microsoft Word, шрифтом Times New Roman (Times New Roman Tj), размер шрифта 14. Все поля обязательны для заполнения независимо от формы (бумажной или электронной) научного издания. Интервал между строками 1 см с левой стороны 3 см., с правой стороны 1, 5 см, сверху 2 см, снизу 2 см., текст статьи номеруется с правой стороны.
5. На первой странице статьи указывается фамилия имя отчество и место работы автора.
6. У всех публикуемых научных статьях должны быть при статейные библиографические списки, оформленные в соответствии с правилами издания, на основании требований, предусмотренных действующими ГОСТами.
7. В публикуемых материалах указывается информация об авторах, их месте работы и необходимые контактные данные. Авторы, имеющие допуск к государственной тайне Республики Таджикистан имеют право не указывать место работы и контактные данные.
8. Редакционная коллегия имеет право сократить и исправит научную статью.
9. Представленные научные статьи автору не возвращаются.

ВЕСТНИК ПЕДАГОГИЧЕСКОГО УНИВЕРСИТЕТА
2020. № 3 (86)

Издательский центр
Таджикского педагогического университета им. С.Айни
по изданию научного журнала
«Вестник педагогического университета»:
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки 121
Сайт журнала: www.vestnik.tgpu.tj
E-mail: vestnik.tgpu@gmail.com
Тел.: (+992 37) 224-20-12, (+992 37) 224-13-83.
Формат 70x108/16. Бумага офсетная. Печать офсетная.
Тираж 100 экз. Уч. изд. л. 18,43 усл. п.л.40
Подписано в печать 22.05.2020 г. Заказ №2020/30-01
Отпечатано в типографии ТГПУ им. С.Айни
734025, г.Душанбе, ул.Рудаки 121.